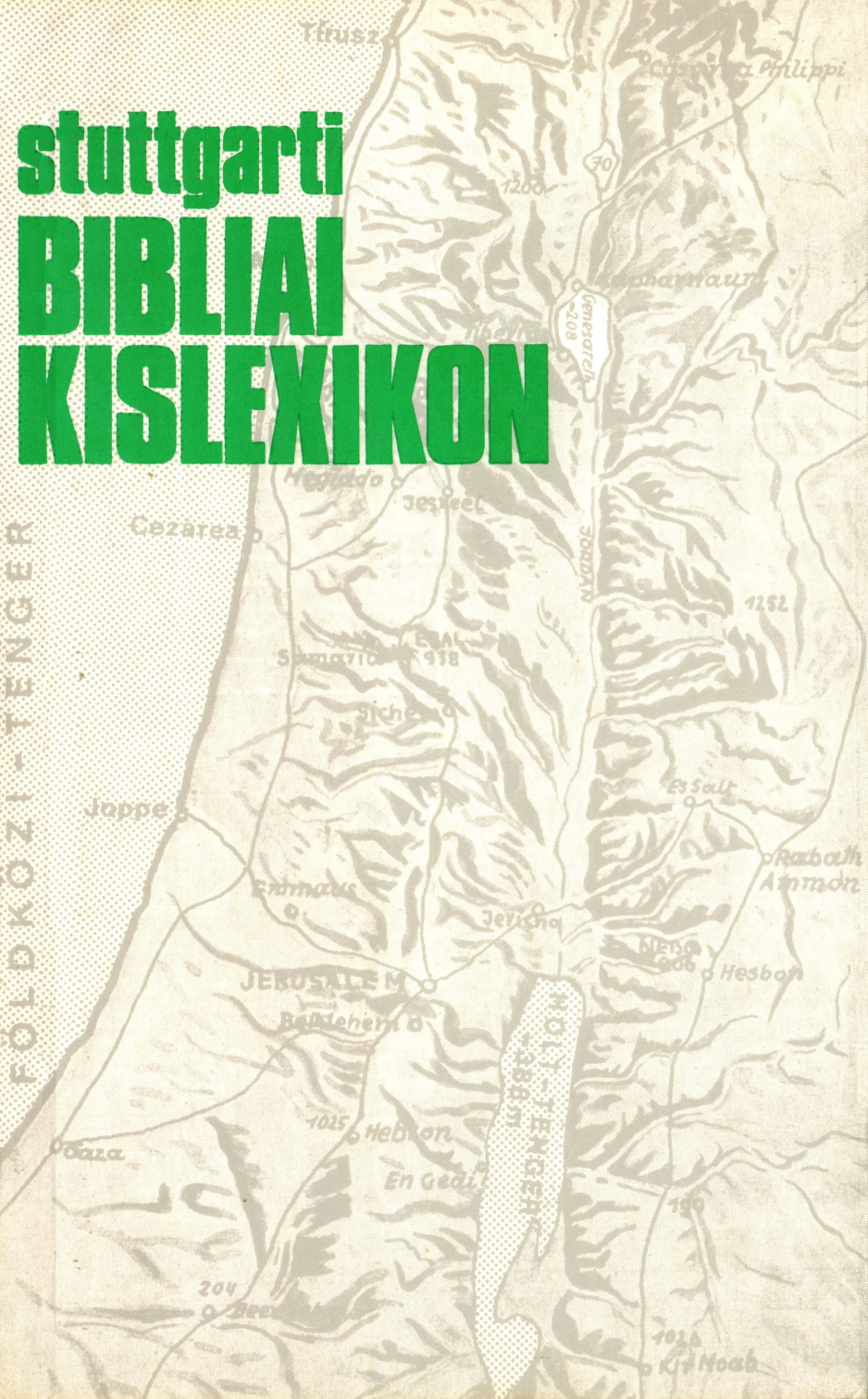

stuttgarti BIBLIAI KISLEXIKON

FÖLDKÖZI-TÉNGER

Tifrusz

Caserta Philippi

1200

70

Samaria
208

Samaria

Magdala

Jericho

Cezarea

Samaria 918

Jericho

1252

JORDÁN

Es Salt

Joppe

Rabath Ammon

Ermas

Jericho

Nero

Hebron

JERUSALEM

Bethlehém

1025 Hebron

En Gedi

Obaza

FÖLDKÖZI-TÉNGER

180

204

1026

Kiri Moab

Stuttgarti

**BIBLIAI
KISLEXIKON**

A német eredeti címe és kiadója: Kleines Stuttgarter Bibellexikon.
Verlag Kath. Bibelwerk GmbH Stuttgart und Christliche Verlagsanstalt
Konstanz.

Szerkesztő: Dr. Klaus Vogt. Szerzők: Heinz Obermayer, Kurt Speidel,
Klaus Vogt, Gerhard Zieler.

Fordította: Sántha Máté.

Lektorálta: Szabó László, a beyrouthi egyetem szentírásánára.

Fordításunk az 1970-es 2. kiadás nyomán készült.

Készült a Prugg-Verlag engedélyével Erich Arntz ofszet nyomdájában
1974-ben. D-5270 Gummersbach 21.

ÚTMUTATÁS A LEXIKON HASZNÁLATÁHOZ

Isten szava az üdvtörténeti tanúságtételen át jut el hozzánk a Bibliában. Meg kell tehát ismernünk ennek a történetnek folyását, archeológiai és irodalmi adatait. Lexikonunk e tárgyi ismereteket igyekszik közölni.

A tárgyi ismeretek azonban — főleg ilyen rövid összefoglalásban — korántsem elegendőek a Biblia mélyebb jelentőségének és összefüggéseinek tanulmányozására. Örömmel értesülünk, hogy előkészületben van X. Léon-Dufour Bibliái szótárának magyar nyelvű kiadása, amely a bibliai fogalmak teológiai kifejtését célozza. Minthogy az új teljes magyar Szentírás kiadása küszöbön áll, ez a két kiadvány együtt lényegesen megkönnyíti majd a korszerű bibliatanulmányt és -magyarázatot. A hazai sajtó szerint is nagyon igényelik otthon az ilyen segédeszközöket. Örülünk, hogy szolgálhatunk vele.

Lexikonunk kis terjedelme miatt bizonyos szakvéleményeket csak leegyszerűsített formában találhatunk. Sokszor jelzik a szócikkek, hogy valamelyik kérdés még vitatott, vagy különféle véleményeket sorolnak fel, ami a bibliai kérdések sokrétűségére figyelmeztet. Talán mondanunk sem kell, hogy mindezek a Biblia keletkezésére és részleteire vonatkozó viták és kutatások nem érintik sem sugalmazott voltát, sem valláserkölcsei tekintélyét: a Biblia ugyanakkor, amikor emberi mű, az „Isten könyve”. A tudósok és teológusok erőfeszítései mélyebb megértésre és nagyobb tiszteletre segíthetik azt, aki hisz ebben, — aki viszont nem, annak nem adhatják meg ezt a hitet. Természetesen az egyes címszavak alatt található teológiai, különösen az erkölcsstani fejtegetések sem merítik ki a bibliai fogalmak gazdagságát, hanem sokszor egyéni véleményt fejeznek ki.

Lexikonunk eredetije ökumenikus kiadás. (Itt mondunk hálás köszönetet mindkét kiadónak a közlési jog, ill. a klisék rendelkezésünkre bocsátásáért.) Ezt az irányvonalat követtük akkor, amikor egyes címszavakat az értelemnek megfelelőbb protestáns kifejezéssel fordítottunk (Gemeinde = gyülekezet, Abendmahl = úrvacsora), és a Névjegyzékbe is bevettük a legutóbbi hazai protestáns kiadású biblia adatait.

A személy- és helynevek írásmódját — minden bibliakiadásnak és bibliai tudományos műnek ezt a nagy keresztjét — szintén igyekeztünk úgy megoldani, hogy megkönnyítsük a Biblia tanulmányozását. Hisz lexikonunk nem tudományos, hanem gyakorlati célt szolgál. Következésszerűen aligha tarthatunk számot, — ez más magyar és idegennyelvű kiadásokban is így van. De könyvünk talán egy lépést jelent előre e kérdések tisztázódása felé. Az írásmód kérdéseit a

Kislexikon és a Bibliai Szótár fordítóbizottsága együttesen vitatta meg (anélkül, hogy sikerült volna teljesen közös nevezőre jutni), közben tájékozódva ezek mai hazai állásáról is. A névjegyzéket egy Jeruzsálemben élő neves héber szakemberrel is ellenőriztettük. Eljárásunk elveiről a kötet végén közölt Névjegyzék bevezetőjében adunk számot.

Legyen kiadványunk szerény segítség a magyar bibliaolvasás és bibliatanulmány új felvirágzásához!

Beyrouth, 1972. szeptember

Prof. Szabó László SJ

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

1. A bibliai könyvek jelzése

Ószövetségi könyvek:

Abd	Abdiás könyve	Lev	Leviták (Mózes 3. k.)
Agg	Aggeus könyve	1.2Makk	Makkabeusok 1., 2. könyve
Ám	Ámosz könyve	Mal	Malakiás könyve
Bár	Bárak könyve	Mik	Mikeás könyve
Bír	Bírak könyve	MTörv	Másodtörvénykönyv (Deuteronomium, Mózes 5. könyve)
Bölcs	Bölcsesség könyve	Náh	Náhum könyve
Dán	Dániel könyve	Neh	Nehemiás könyve
Én	Énekek éneke	Óz	Ózeás könyve
Eszt	Eszter könyve	Péld	Példabeszédek könyve
Ez	Ezekiel könyve	Préd	Prédikátor könyve
Ezd	Ezdrás könyve	Ruth	Ruth könyve
Hab	Habakuk könyve	1.2Sám	Sámuel 1., 2. könyve (Vg: 1.2Kir)
Iz	Izaiás könyve	Siralm	Jeremiás Siralmái
Jer	Jeremiás könyve	Szám	Számok könyve (Numeri, Mózes 4. k.)
Jób	Jób könyve	Szof	Szofoniás könyve
Jóél	Jóél könyve	Ter	Teremtés könyve (Genezis, Mózes 1. k.)
Jón	Jónás könyve	Tób	Tóbiás könyve
Józs	Józsue könyve	Zak	Zakariás könyve
Judit	Judit könyve	Zsolt	Zsoltárok könyve
1Kir	Királyok 1. (Vg: 3.) könyve		
2Kir	Királyok 2. (Vg: 4.) könyve		
Kiv	Kivonulás (Exodus, Mózes 2. k.)		
1.2Krón	Krónikák 1., 2. könyve		

Újszövetségi könyvek:

Csel	Apostolok cselekedetei	Lk	Lukács-evangélium
Ef	Efezusiaknak írt levél	Mk	Márk-evangélium
Fil	Filippieknek írt levél	Mt	Máté-evangélium
Filem	Filemonnak írt levél	1.2Pét	Péter apostol 1., 2. levele
Gal	Galatáknak írt levél	Róm	Rómaiaknak írt levél
Jak	Jakab apostol levele	1.2Tessz	Tesszalónikaiaknak írt 1., 2. levél
Jel	Jelenések könyve	1.2Tim	Timóteusnak írt 1., 2. levél
Jn	János-evangélium	Tit	Titusznak írt levél
1.2.3Jn	János ap. 1, 2, 3. levele	Zsid	Zsidóknak írt levél
Júd	Júdás apostol levele		
Kol	Kolosszeieknek írt levél		
1.2Kor	Korintusiaknak írt 1., 2. levél		

2. Más rövidítések

alk.	—	alkalmából	k	—	és a következő (versszám u.)
áll.	—	állítólag	kk	—	és a köv. versek
ált.	—	általában, általános	K	—	kelet
ap.	—	apostol	kapcs.	—	kapcsolat, -ban
apok.	—	apokaliptikus	kat.	—	katolikus
bab.	—	babiloni	kb.	—	körülbelül
bir.	—	birodalom, birodalmi	kbő	—	különböző
bkív.	—	bibliánkívüli	kbség	—	különbség
D	—	dél	ker.	—	keresztény
DB	—	déli birodalom	keresk.	—	kereskedelmi
DK	—	délkelet	kif.	—	kifejezés
DNy	—	délnyugat	kiny.	—	kinyilatkoztatás
e.	—	előtt	kir.	—	király, -i
E.	—	egyház	köv.	—	következő
ek.	—	egyházközség	kpont	—	középpont
elb.	—	elbeszélés	Kr. e.	—	Krisztus előtt
É	—	észak	Kr. u.	—	Krisztus után
ÉB	—	északi birodalom	kult.	—	kultikus
ÉK	—	északkelet	kultur.	—	kulturális
ÉNy	—	északnyugat	kül.	—	különös, -en
ered.	—	eredetileg	l. ill.	•	lásd (utalás)
erk.	—	erkölcsi	lat.	—	latin
ért.	—	értelem, -ben	legn.	—	legnagyobb
eszk.	—	eszkatológikus	lit.	—	liturgikus
Ev.	—	evangélium	m.	—	mellett
fej.	—	fejezet	m. e.	—	mindenekelőtt
fil.	—	filozófia, -i	megf.	—	megfelelő
folyt.	—	folytatás	mit.	—	mitológia, -i
ford.	—	fordítás	mnév	—	melléknév
főv.	—	főváros	n.	—	nélkül
g.	—	görög	ncs	—	nemcsak
gazd.	—	gazdasági	Ny	—	nyugat
h.	—	héber	nyilv.	—	nyilvános
hell.	—	hellenisztikus	o.	—	ország
hiv.	—	hivatalos	ÓSz	—	ószövetség
hn	—	hanem	p	—	és a párhuzamos helyek
hnév	—	helységnév	pal.	—	palesztinai
honf.	—	honfoglalás	pl.	—	például
id.	—	idősb	pol.	—	politikai
ifj.	—	ifjabb	próf.	—	prófétai, prófétikus
ill.	—	illetőleg, illetve	röv.	—	rövidített
irod.	—	irodalom, irodalmi	stb.	—	satöbbi
i. tiszt.	—	istentisztelet	sz.	—	század; szerint
izr.	—	izraelita	Szf	—	Szentírás
jel.	—	jelentés	sznév	—	személynév
Jer.	—	Jeruzsálemi			
k.	—	körül			

szöv.	— szövetség	u.	— után
szül.	— született	ua.	— ugyanaz
társ.	— társadalmi	ún.	— úgynevezett
tart.	— tartalom, tartalmi	ÚSz	— újszövetség
teol.	— teológia, -i	ut.	— utolsó
ter.	— terület	v.	— vagy
term.	— természetes	vall.	— vallási
tf.	— természetfölötti	vki	— valaki
ti.	— tudniillik	vlsz.	— valószínűleg
tiszt.	— tisztelet	vmi	— valami
t. k.	— többek között	von.	— vonatkozó
tkp	— tulajdonképpen	vő.	— vesd össze
tnév	— tulajdonnév	†	— meghalt
tört.	— történelmi, történetl	LXX	— Szeptuaginta
tud.	— tudomány, -os	Vg	— Vulgáta

A

A (alfa) és **O** (ómega) a g. ábécé első és ut. betűje: Istent jelöli, mint a világ és a tört. kezdetét és végét (Jel 1,8; 21,6; vö. Iz 41,4; 44,6; 48,12). Jel 22,23 a megdicsőült Krisztust nevezi így (vö. Jel 1,17; 2,2).

Abaddón a romlás, pusztulás helye (Jób 26,6; 28,22; 31,12; Zsolt 88,12; Péld 15,11); megszemélyesítve Jób 28,22; Jel 9,11 („a mélység angyala”, g. a p o l l ű ó n).

Abana *Damaszkusz területének egyik főfolyója 2Kir 5,12. Változat: Amana). Ma: n a h r b a r a d a.

Abba Arámból származó ŰSzi megszólítás = atya (becéző kif., kb.: apuka, apácska). Jézus használja először ezt a szót Istenhez intézett imádságában (Mk 14,36), azután átvették a g-ül beszélők ker-ek is.

Abdiás (Obadja, „Jahve szolgálja”) gyakori sznév. Legjelentősebb A. próféta, akinek a hasonló nevű könyvet tulajdonítják. Személyéről nincs megbízható adatunk; régebben *Áháb kir. ilyen nevű udvarmesterével azonosították (1Kir 18,3-16), de ez helytelen.

Abdiás (könyve) az ŰSz legrövidebb írása, nevét *Abdiás prófétától kapta. *Ítéletet hirdet az *edomiakon és üdvösséget *Júdának *Jahve napján. Keletkezési ideje egyik felfogás sz. a Kr. e. 9. sz., másik sz. a 6., aszerint, hogy a szövegben Edomnak a júdai *Jórák királlyal való ellenségeskedését, v. *Jeruzsálem pusztulása utáni előnyomulását látják. Edom mindenképpen az istenellenes nép típusa, s ez indítja a prófétát az ítélet napjának ált. hirdetésére.

Abdón („szolgálatkész”) több személy neve, pl. egy „kis” *bíróé (Bír 12,13kk; *Bárák). Város neve is *Aser törzsének (*törzsek) területén (Józs 21,30).

Ábécé I. Betű 3.

Ábel 1) (vö. h. h e b e l = múlandóság) Ter 4,2 sz. *Ádám és *Éva második fia, Ter 4,8 sz. bátyja, *Káin agyonüti (vö. Bölcs 10,3). Isten Á. *áldozatát elfogadta, Káinét azonban nem (*nomádok). Az ŰSzb. Á. mártírként szerepel (Mt 23,35p) mint *hitének (Zsid 11,4) és igazvoltának (1Jn 3,12) áldozata. — 2) („patak”) több hnév része (pl. Ábel-Keránim, Ábel-Mizráim).

Ábib hava I. Naptár.

Abigail („az apa örvend”) 1) *Nábál felesége, akit Dávid férje halála u. feleségül vesz (1Sám 25,2-42). 2) Dávid egyik nővére (1 Krón 2,16).

Abihu („Ő atya”) későbbi hagyomány sz. *Aron 2. fia Három fivérével együtt *pap volt; egy rituális vétség büntetéseként gyermektelenül halt meg (Kiv 6,23; 28,1; Lev 10,1).

Abija (Ábiám) („Jahve: atya”) sznév, pl.: 1) *Júda 2. királya (kb. Kr. e. 916-914), legyőzte *Jerobeámot, *Izrael királyát (1Kir 15,1-8; 2Krón 13,1-23). 2) *Sámuel próféta 2. fia, fivérével, Jóéllal együtt *Beer-Seba *bírája (1Sám 8,2k). 3) Egy papi törzs feje; ennek tagja volt *Zakariás, — Keresztelő János apja (Lk 1,5).

Abimelek („Malku Istene atya”) több személy neve, pl.: 1) Ter 20: *Gerár királya, aki *Sárát, *Ábrahám állítólagos nővérét magához vette. Amikor álmában megtudta, hogy a valóságban Ábrahám fele-

Abinadáb — Abrahám

sége, visszaadta. (Ter 12,10-20 párhuzamos elbeszélése; vö. Ter 26, 1-11). 2) *Gideon (Jerubbáál) természetes fia, fiverei között vérfüldőt rendezett, majd *Szichemben *Izrael királyává kiáltotta ki magát. Halálát egy a toronyból lehajított malomkő okozta (Bír 9).

Abinadáb („Apa bőkezűnek mutatkozott”) több személy neve, pl.: 1) Kirját-Jearim-ból való férfiú, házában őrizte a *szövetség ládáját, míg *Dávid át nem vitte *Jeruzsálembe (1Sám 7,1; 2Sám 6,3). 2) *Saul egyik fia, vele együtt esett el (1Sám 31,2).

Abirám („Atya főszege”) 1) Későbbi hagyomány sz. *Kóra lázadó bandájának egyik tagja (Szám 16, 1; Zsolt 106,17). 2) *Hiel fia (1Kir 16,34; *Jerikó).

Abiság *Sunem-i fiatal nő, aki *Dávidot öregségében ápolta. Dávid halála u. *Adoniás kívánta meg feleségül (1Kir 1,3k; 2,13-25).

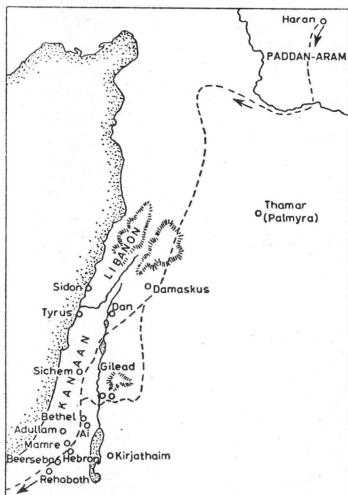
Abisáj (Abizáj, h. jel. bizonytalan) áll. *Jóáb fivére. Cerujának, *Dávid nővérének fia (1Kron 2,16), Dávid hűséges, tettekre kész fegyvertársa (1Sám 26,6-9; 2Sám 2,18-24; 21,16k), később tábori főember (vö. 2Sám 10,6-14; 18,2.5.12; 20,6). Jóáb és A. (2Sám 3,30) ölte meg *Ábnert (2Sám 3,23-27; *vérboszszú). Bosszúvágya miatt Dávid megátkozta (2Sám 3,28-30).

Abjátár (Ebjátár) *Ahimelek pap fia, egyedül menekült meg nemzetségéből *Saul vérfürdőjéből (1Sám 22,20). *Dávid alatt *pap (2Sám 8,17). A Dávid utódlásáért vívott küzdelemben *Salamon ellenében *Adoniás oldalára állt és száműzték (1Kir 2,26k).

Abner („az atya világosság”) *Saul unokaöccse és hadvezére (1Sám 14,50k; 17,55). *Dávid szándéka ellenére Saul fiát tette *Izrael ki-

rályává (2Sám 2,8 — 3,1), később átpártolt Dávidhoz. *Jóáb és *Abisáj *vérboszszúból meggyilkolta (2Sám 2,12 — 3,30).

Abrahám. Első a 3 *ősatyja közül. „Története” (Ter 11,27 — 25,10) hosszú *hagyomány során jött

Az ősatyák vándorútjai Hárán és Egyiptom között, Gen 12 — 50 sz. Az is lehet, hogy az Éi sztyeppevidékeken, Tadmor (Palmyra) városán keresztül vonultak. A káldeusok Ur nevű városa, amellyel a kései hagyomány Abrahámot összekapcsolja, több mint 1000 km-re DKre fekszik Hárántól.

létre. A róla szóló elb.-ek m. olyanok is vannak, amelyek eredetileg *Izsákra v. *Jákobra vonatkoztak, v. tőlük függetlenül keletkeztek (pl. Ter 22,1-19). A történelmi Á. *Háránból származik (csak kései hagyomány származtatja „a káldeus *Ur”-ból). Rokonainak neve Hárán környékén hnevek gyanánt ismeretes. Innen indul el Á. a legelőváltás során, vagy a lassú terjeszkedés folyamán az *arameusok felé. Ez az elindulás a *Biblia szá-

mára nem véletlen, hanem *Isten gondviselése (Ter 12,1). Á. *Kánaánba ér. Ott — valószínűleg a *szikemi *szentélynél — megkapja a föld birtokbavételének és az utódoknak *ígéretét (Ter 15). Á. törzsének istenét tiszteli, akit a bibliai hagyomány sz. egyenlővé tesz Ellel (*Isten neve), a szírkánaáni terület főistenével. Az *ígéret földjének első részeként *Sára halála u. *Hebron környékén egy darab földet szerez a *Mákpela barlanggal (Ter 23). Hogy mikor élt Á., az bizonytalan. A kutatók adatai a Kr.e. 19 és 13. sz. között ingadoznak. Jó okok szólnak a 14. sz. mellett. A Biblia Á.-ot „Izrael atyjának” mondja (Iz 51,2; vö. Mt 3,9; Jn 8,39), az isteni ígéretek hordozójának (Lk 1,55,73), a *hit példaképének (Róm 4; vö. Gal 3,9), „Isten barátjának” (Iz 41,8; Jak 2,23). Jézus nagyobb, mint Á. (Jn 8,52-58). **Absalom** („apa a béke”) *Dávidnak és *Gesúr királya lányának, *Máákának fia (2Sám 3,3). Életéről és arról a kísérletéről, amelyen Dávid utóda akart lenni, „Dávid utódlási története” tudósít (ezt alighanem már *Salamon alatt megírták, egy rész pedig későbbi, a 2Sám szerzőjétől): 2Sám 13 — 19. E hagyomány sz. A. meggyilkolja *Ámnont, a trónörököszt, azzal az ürüggyel, hogy megboszszulja nővére, *Támár becsületének megsértését; Gesúrba menekül, de *Jóáb közvetítésére bocsánatot kap Dávidtól. Később sikerül közkedveltté tennie magát a nép között; összeesküvést szít, *Hebronban királlyá kiáltatja ki magát és bevonul *Jeruzsálembe. Dávid zsoldosaival *Máhanáimba menekül. Harc keletkezik a *Jábtoktól Dre eső K-jordániai erdős,

hegyes vidéken. Az A. m. harcoló törzsek vereséget szenvednek Dávid katonáitól, őt magát pedig Dávid kifejezett parancsa ellenére megölik.

Ács *Jézus és *József (2) hivatása. Kevésbevett foglalkozása miatt; Jézus tanítását szülővárosa elutasítja (Mt 13,55kk; Mk 6,3-6).

Ádám. Eredetileg az ember v. emberiség faji neve, Ter 4,25 — 5,5 *nemzetséglistájában az első embernek, az emberi nem ősatyjának tulajdonneve lett. Az Á.-ról szóló tudósítások magáról az *emberről beszélnek, az *ősatya előre jelképezi a faj történetét. A *Biblia Á.-ot a h. a d a m a h (föld, szántóföld) szóval kapcsolja össze: Á. rokon a földdel, az az ő élettere. Á. és *Éva gyermekei gyanánt a Biblia a következőket nevezi meg: *Káin, *Ábel és *Set. Ter 5,5 sz. Á 930 évig élt. Az *ős-történeten kívül az ÓSz egyetlen korai könyve sem említi Á.-ot, viszont az ÚSzben fontos szerepet játszik (egynejűség: Mt 19,4-6; kegyelemtan: Róm 5,12-21). *Pál mint az új, mennyei Á., Krisztus előképét mutatja be (Róm 5,14); övele új *teremtés, új *paradicsom kezdődik. Ezért minden kereszténynek ki kell vetköznie a régi emberből és magára öltenie az új Á.-ot (Róm 5,14; Kol 1,15; 3,9k).

Ádár hava I. Naptár.

Adó Izraelben a *királyság ideje óta volt. A *számkivetés u. volt t e m p l o m a d ó (a nyilván. kultusz fenntartására; azelőtt a kir.-ok fedték); Jézus megfizette ezt (Mt 17,24-27). Minthogy Jézus korában a templomadót nem lehetett a forgalomban lévő római, zsidó és g. *érmékben leróni, *pénzváltók cserélték be a *templomnál a fize-

Adomány — Aggeus

tendő kettős drahmát régebbi pénznemre. Volt továbbá tized (adomány a *szentélynél a *papak és *leviták javára, nagysága változott). Becslés (*cenzus) volt az adóemelés alapjául szolgáló népszámlálás neve. L. még Vámos.

Adomány I. Zsengék adománya, Adó

Adonáj I. Isten neve

Adoniás („Jahve Úr”) több személy neve, m.e.: *Dávid legidősebb fia, azok közül, akik öregségében még éltek; megpróbálja hatalmába keríteni a trónt (*Jóáb és *Ábjátár segítségével), még Dávid életében királyi tiszteletben részesített magát (1Kir 1,9). Az ellenpárt eléri, hogy Dávid beleegyezik *Salamon azonnali trónraemelésébe. A. az *oltárhoz menekül (*menedékjog), később feleségül szeretné venni *Abiságot (jogcím a trónra), ezért Salamon megbízásából megölik (1Kir 2,13-25). Talán *Uriás mellőzésének közvetett áldozata: a róla szóló bibliai tudósítások az ellenpárt szellemében fogantak.

Adonibezek kánaáni kir., Bír 1,5-7 sz. a zsidók legyőzték és megcsonkították.

Adoni-Cedek („az Úr igazságosság”) Jeruzsálem kánaáni királya, Józs 10 sz. az öt város szöv.-ének (*Jeruzsálem, *Hebron, Jarmut, *Lákis és Eglon) vezére. *Józsue a *Gibeon m.-i csatában legyőzte, Makkeda barlangjában elfogta és megölte.

Adonirám („főnséges az Úr”) *Dávid és *Salamon *hivatalnok, Adorám néven is említik. Az izr. felkelők megkövezik, amikor *Rehabeám megbízásából közvetíteni akart (2Sám 20,24; 1Kir 5,28; 12,18).

Adonisz I. Tammúz

Adorám I. Adonirám

Adramútium kisázsiai kikötőváros *Múzia tartományban (Csel 27,2).

Adriai tenger Szicília és Kréta között (Csel 27,27), tehát nemcsak az Itália és Dalmácia közti tenger.

Adullám („elzárt hely”; chirebet es-sechmadkur) *kánaáni városállam (Józs 12,15); itt talált *Dávid menedéket *Saul elől (1Sám 22,1).

Adummim („vörös hágó”, „vérhágó”) hegyi szoros *Júda és Benjámín határán (Józs 15,7; 18,17) *Jeruzsálem és *Jerikó között. Neve azokkal a vöröses színű rétegekkel van kapcsolatban, amelyek „az irgalmas *szamaritánus fogadója” közelében a mészkövi-déknek feltűnő jelleget adnak.

Áfek („patakgy”, rás el-^cen) több *kánaáni város neve, így pl.: kánaáni királyi város a *Sáron-síkságon, Józs 12,18 sz. *Józsue meghódította, a *filiszteusok táborhelye (1Sám 4,1k), *Heródes(1) Antipatrisznak nevezte el (Csel 23,31).

Agabusz ker. *próféta *Jeruzsálemből (Csel 11,28), alkalmasint azonos a *Cezáreából való A.-szal (Csel 21,10).

Ágág *amaleki királyok neve (Szám 24,7?; 1Sám 15,8-33: *Saul megveri és megkíméli, *Sámuel megöli). Vitatott, vajon *Hámán *ágági” jelzője Eszt 3,1-ben Á.-val függ-e össze.

Agapé I. Szeret

Aggeus (Haggáj: „ünnepnapon született”) egy *próféta neve. Agg 1,1 sz. Kr.e. 520-ban működött *Jeruzsálemben: *Zakariással együtt felszólította a *számkivetésből hazatért *zsidókat, építésük fel újból a *templomot (vö. Ezd 5,1; 6,14; Agg 1,1-15). Meg-

ígérte, hogy az új épület nagyon szép lesz (Agg 1,15b — 2,9), beszélt a tisztátalanság fertőzéséről (2,10-14), az eljövendő *áldásról (1,15a; 2,15-19) és *Zerubbábel kormányzó felmagasztaltatásáról a végső szorongatásokban (2,20-23). Működése lökést adott a templom már félbeszakadt építésének. Kijelentéseit Aggeus könyvében gyűjtötték össze kevéssel később.

Aggodalom. A Szf nem különböztet A. (általános alaphangulat), félelem (tárgyak kiváltotta magatartás) és ijedség (benyomásokra való közvetlen reakció) között.

1) Az ember nem rendelkezik jövője és üdvössége felett. Ezért aggodalmaskodva be akarja biztosítani magát (pl. pótvallásokkal, külső intézményekbe, *munkába vetett *bizalommal). De ha útja másképp alakul, mint várta, elveszti bátorságát (kishitűség). A megkeresztelten nincs hatalma ennek a bizonytalanságnak (1Jn 4, 18; Róm 8,15; de: Fil 2,12), hanem a *reményből él (vö. Róm 4, 18) és a *beteljesedés felé tart, tekintet nélkül az *üldözésre (vö. Csel 18,9k; 1Pét 3,14). A nemhívó szemében ez könnyelműségnek tűnik. E hit hirdetése megdöntheti a hagyományos rendet és nyugtalanságot idézhet elő (*hegyibeszéd; *farizeusok; Csel 17,13).

2) Ha egy ember életébe *Isten nyúl bele, gyakran fél, megijed. A jelenésekről szóló tudósítások, stb. stílusához hozzátartozik ennek megemlítése (pl. Ter 28,17; Kiv 20,18kk; Lk 1,12k.30; 2,9; Mt 9, 8p; Mk 8,6p; Jel 1,17; vö. Kiv 3, 5k: az isteni mint tabu).

3) A ker. erkölcs (*erkölcstan) egyik (nem a döntő) motívuma

az Isten *ítéletétől való félelem (Mt 10,28p; Zsid 10,26k).

4) Isten ijesztő intézkedése, I. Herem.

5) I. Istenfélelem.

Agrafa I. Kánon

Agrippa I. Heródes

Águr Éarábiai példázatköltő (Péld 30,1-14).

Áháb az *ÉB, Izrael királya (Kr.e. 875-854), jelentős politikus (jólét, nagyarányú építkezések). *Izabellel kötött házassága által is megszilárdította viszonyát a *föníciaiakkal, tűrte *Báál-kultuszukat és küzdelmüket *Jahve *profétái ellen, ezért a *Királyok könyve igen keményen elítéli és mint *Illés ellenfelét mutatja be (1Kir 16,29 — 22,40). Az *arameusok elleni csatában esik el (1Kir 22,34-40).

Áhája római provincia (Kr.e. 27 óta), fővárosa *Korintus, Fekvését I. a „Pál apostol útjai” c. térképen.

Áhikár *Szanherib és *Aszarhadon *asszír király hivatalnok, kegyvesztett lesz, *bölcssége ismét kegybe juttatja (sok antik elbeszélés és mese). Tób 11,20-ban mint Áhior, *Tóbiás unokaöccse szerepel (legendás).

Áhior („a fivér világosság”) 1) I. Áhikár, 2) *ámmoni hadvezér, *Judit könyve sz. *Holofernéz ellen fordult és kiszolgáltatták a *zsidóknak; azok győzelme u. zsidó vallásra tért.

Áházja (Ohoziás: „Jahve megragadott”) két király neve:

1) Izraelben (*ÉB; Kr.e. 854-853), *Áháb fia és utóda. Vallási türelmessége miatt 1Kir 22,52-54 elértően nyilatkozik róla. Egy súlyos kimenetelű baleset után *Ekrón istenét (*Báál-Zebub, Báál) kérdi meg, ezért *Illés korai halállal fenyegeti (2Kir 1).

2) Júdában (*DB; Kr.e. 842) *Atalja fia. 2Kir 8,28 sz. nagybátyjával, az izraeli *Jórámmal harcol *Damaszkusz ellen. Jórám megsebesül, hadvezére, *Jehu fellázad ellene és Á.-t is megöleti (2Kir 9, 27).

Ahaszvérosz I. Xerxész

Aház („megragadott Jahve”) a *DB, Júda királya (Kr.e. 736-721); nem csatlakozik az *ÉB, Izrael és *Szíria (Damaszkusz) szövetségéhez *Asszíria ellen, ezért szorongatott helyzetbe kerül. Amikor a helyzet katonailag kilátástalanná vált, az asszír királyt (III. *Tiglatpilezer) hívja segítségül (*adó a *templom kincséből). Ezzel megveti Iz 7 jóslatát, átmenetileg megmenti ugyan országát, de teljesen asszír befolyás alá juttatja. Feláldozza fiát *Molok asszír istennek; a Szl nagyon negatívan ítéli meg (2Kir 16).

Ahija („Jahve: testvér”) több személy neve, m.e.: a silói A. *próféta; ő adta tudtul, hogy *Jerobeam lesz az *ÉB királya (1Kir 11, 29-36), később pedig, hogy nemzetségével együtt elpusztul (14, 5-16).

Ahikám („a testvér fölemelkedett”) *Jósiás udvari *hivatalnok (2Kir 22,12), megvédi *Jeremiást *Jojákím uralkodása alatt (Jer 26,24).

Ahimaác (h. jel. bizonytalan) több személy neve, m.e.: *Cádok pap fia, *Dávid képviselője *Absalom lázadás idején (2Sám 15,36; 17,17-21).

Ahimelek („a testvér: király”) Nób-i *pap. Amikor *Dávid menekült *Saul elől, adott neki a *kitett kenyerekből (vö. Mk 2,26p). Ezért Saul nemzetségével együtt kivégeztette; csak fia, *Abjátár menekült meg (1Sám 21-22).

Ahinoám („a testvér kecses”) több asszony neve, m.e. *Dávid egyik feleségéé (2Sám 3,2; Amnon anyja, I. Támár).

Ahitat I. Istenfélelem

Ahitófel (h. jel. bizonytalan) *Dávid nagytekintélyű tanácsosa (2 Sám 16,23), csatlakozik *Absalom fölkeléséhez Dávid ellen és mikor elveszettnek látja az ügyet, felakasztja magát (2Sám 17,23).

Ahjó kísérte a *szövetség ládáját, amikor azt *Jeruzsálembe hozták (2Sám 6,3k).

Ái (Hái; e t - t e l l) *Bételtől DKre fekvő *szemita település Kr.e. 3000-2000 közt, Józs 7-8 sz. *Józsue pusztította el. A valóságban akkor már romhalmaz volt. A bibliai elb. *étiológia, azt emeli ki, hogy Isten adta az országot.

Ajalon („szarvashely”) ókánaáni *város a Földközi-tenger partjától a hegyvidékre vezető úton, már az *amarnai levelek említik, kb. 20 km-re *Jeruzsálemtől ÉNyra, aze-lőtt Jalo arábiai falu (1967-ben teljesen lerombolták). Talán olyan holdkultusz központja, amelyben egy szarvast tiszteltek (vö. még Józs 10,12).

Ájin (Áin: „forrás” v. „szem”) város *Simeon (Józs 19,7) v. *Júda területén (Józs 15,32). En alakban sok helységnévben előfordul.

Ákis. 1 Sám 27,1 — 28,2 sz. a *Saul elől menekülő *Dávid Á.-nál, Gát *filiszteus fejedelménél talált oltalmat (vö. 1Sám 21,11-16; talán 1Kir 2,39).

Akkád 1) Ter 10,10 sz. *Nimród egyik *városa I. Szárgon alatt (2350 k.) a hasonló nevű Ébabilóniai *szemita bir. főv.-a. A nemszemita gútok 2190 k. lerombolták a várost, ásatások nem hozták napfényre. *Ur uralkodói *„Sumér és Akkád királyának” nevezik magu-

kat, *Kürosz pedig „*Bábel, Sumér és Akkád királyának”. 2) Keletsemita nyelv, asszír és bab. dialektusban beszélték és ékírással írták.

Ákkó *kánaáni kikötő- és kereskedőváros, a *Kármeltől Éra. Már az *amarnai levelek említik, az izr.-ák sohasem szerezték meg (Bír 1,31), mégis *Áserhez számított (Józs 19,30). A hellénista korban (*hellénizmus) P t o l e m a i s z néven a *Szeleukidák alkalmi székhelye; Kr.e. 47-ben *Szíria római provinciába kebelezték be, *Pál fölkereste (Csel 21,7).

Ákór (talán „boldogtalanság, bánat”). Völgy a *Jeruzsálem és a *Jordán közötti hegyes vidéken (Ákán megkövezése Józs 7,24kk). A borzalmak völgye egyszer „a reménység kapuja” lesz (Óz 2,17; Iz 65,10).

Aksáf királyi város *Kánaánban, az amarnai levelek említik. Józs 12,20 sz. *Józsue foglalta el.

Áksza („lábcsat”) *Káleb leánya; apja a fivéréhez, *Otnielhez adta feleségül (Józs 15,16-19; Bír 1, 11-15).

Akzib 1) Város a Földközi-tenger-nél, Ákkótól Éra, az izr.-ák nem vették be, mégis *Áser törzséhez számított (Bír 1,31). 2) Hely *Júdeában (Józs 15,44).

Alagút I. Siloah

Alamizsna. Az ÓSzben nagyrabecsülték (*igazságosság); sok ÓSzi rendelkezik fogja pártját az *özvegyeknek, árváknak, „alacsony-sorsúnak” (Lev 19,15), stb. Hisz *Jahve a maga részéről megszabadította őket (Lev 25,42; MTörv 15,15). A *kultusz háttérbe szorítása és a *próféták éles kritikája u. az A. fölébe emelkedik a *böjtnék és az *áldozatoknak (Iz 58, 6k; vö. Lk 11,41; Péld 21,3; Tób

4,11). Az A.-nak bűnbocsátó ereje van (Dán 4,24; Tób 12,9); az üdvösség idején majd fölszövegező válik. Sok hely sz. az A. kötelezettsége csak saját népünk szegényei iránt áll fenn (Lev 25,44). — Az ÚSz átveszi az A. nagyrabecsülését, de új indítékokat ad (*felebaráti szeretet, A. mint az *ítélet mértéke: Mt 25,31-46; az *üdvösség idejének várása: Lk 10, 33p) és szétfeszíti a nemzeti keretet (ellenségszeretet, vö. Lk 6, 27,29; 10,30-37). Amikor súlyos személyes áldozatokat kell hozni, elmosódik a határ életstílus-változtatás (*szegénység) és A. között (vö. Mk 10,21p). Az A. necsak külsőséges adomány legyen, hn feleljen meg a benső magatartásnak (Mt 6,1-4; vö. Sir 18,15kk). A. volt *Pál gyűjtése a *jeruzsálemi *egyházközségnek (Csel 24,17; 1 Kor 16,1kk; 2Kor 8-9; Róm 15,25k); ott rendszeres szegénygondozás folyt (I. Diákonusok).

Alázat. ÓSzi értelmezése annak tudatából fakadt, hogy *Isten az alacsony-ságból, elnyomásból és nyomorúságból szabadította meg a *népet (MTörv 26,7); a nép nyomora (= alacsony-ság = alázat) mindig jelenvaló Isten előtt; segít, ha az hozzá kiált (1Sám 2, 1-10; 9,16; 2Sám 16,12; 2Kir 14, 26k). A szegények, szorongatottak, alacsony-sorsúak, gyengék és elvetettek különösképpen megtapasztalják segítségét (Judit 9,11; Bír 7,1kk; MTörv 8,17k); aki szükségét szenved, annak meglehet a *reménye a segítségre (Jób 5,11; Iz 66,2), de feltétlen *bizalomnak kell eltöltenie Isten iránt. Isten felmagasztalja az alacsony-ságot és megalázza a büszkét (1Sám 2,7; Péld 3,34; Iz 2,11; Ez 21,31) a belső *megtéres miatt (1Kir 8,35;

Aldás

2Krn 6,26). Azokat is megsegíti, akiknek lelke megalázott és szíve megtört (Iz 57,15), akiknek szíve bánatos és lelke töredelmes (Zsolt 34,19). A szükséget szenvedő maga alázza meg magát, hogy elnyerje Isten segítségét, amennyiben a töredelem műveit hajtja végre (Lev 16,29; 23,27.29.32; Judit 4, 9kk); e tekintetben nem a látható vezeklés a döntő, hanem a *megtérés a rossz cselekedetekből (Iz 58,3-7; Sir 19,25k). Az A. saját esendő voltunk megismeréséből fakad (Sir 10,9) és őszinteségre vezet önmagunk iránt (Sir 10,28). Különösen a *zsoltárok beszélnek az „alázatosról” úgy, mint eszményképről: az nem reménykedik földi javakban, inkább egészen Istenre bízta magát (Zsolt 10,17; 22,27; 25,9; 34,3; 37,11; 69,33). Az A.-ról való elképzelések ölte- nek testet *Isten szolgájának alak- jában: benne egyesül alacsonyosság és A. (Iz 53,7k; 42,1-4; 49,1-6; 50, 4-9; 52,13 — 53,12).

Az ÚSzb en főleg Lk szövi tovább az ÓSz elképzeléseit a *gyermek- ség-tört.-ben (1,46-54; 2,25). Ezek világosan elötűnek Jézusban, aki Mt 11,29 sz. alázatosnak mondja magát. A.-a úgy mutatja be, mint Isten szolgáját (Csel 8,33), meg- mutatkozik a *megtestesülés (Jn 1,14; Fil 2,7) és a *halál (Fil 2,8) lealacsonyodásában, valamint *szolgálatában (Mk 10,45p). Jézus üzenete a szegényeknek és szo- rongatottaknak szól (Lk 6,20k), a világ kicsinyeinek (Mk 9,42), az utolsóknak (Mk 10,31), a jogfosz- tottaknak (Lk 10,21) és a gyerme- keknek (Mk 10,14). A. az előfelté- tele az *Isten országába való be- jutásnak (Mk 10,25; Mt 18,3; Lk 18,17), készséget követel a *szolgálatra (Mk 9,35; 10,42-44; Lk 9,

48), amelyet önhitt becsvágy nél- kül kell végezni. Miután *Pál sz. Krisztusban Isten A.-a jelent meg (Fil 2,6-11), a ker. életében is meg kell valósulnia az A.-nak: úgy, hogy tudatában van Isten *kegyelmé- nek (Róm 12,3), *egységre törek- szik a közösségben (Fil 2,1-4), nem fennhéjázó (Róm 12,16). Az A. nem keresett önmegvetésben áll, hn abban, hogy igent mon- dunk saját mivoltunkra Isten és az emberek előtt.

Aldás az ÓSzb en az ember jóvol- tára szolgáló cselekmény, pl. mon- dás (ellentéte: átok). Az Á. vagy átok nyomban hatni kezd; ezért az egyszer megadott Á.-t nehéz visszavonni (vö. pl. Bileám törté- netét Szám 22kk; *Izsák áldását *Jákobra Ter 27,1-40). Az Á. Isten- től jön, eltölti a *teremtést ter- mékenységgel (Ter 1,22.28), osz- tályrésze az *ősatyáknak és a nép- nek (Ter 12,2). Á.-t ad az apa fia- nak (Jákob-Á. Ter 48k), *Mózes (MTörv 33,1-29), *Dávid (2Sám 6, 18), a *papok. Ha emberek „áld- ják” Istent (pl. Bír 5,2.9, sok fordító: magasztalják, *dicsérik), ez azt jelenti, hogy elismerik és ma- gasztalják Isten hatalmát. Szám 6, 24kk Á.-formulája (sok ev. ágen- dában) az „ároni Á.” — Az ÚSzb en az Á. u.ilyen jelentéseit ta- láljuk: Jézus megáldja *tanítvá- nyait (Lk 24,50), a *gyermeket (Mk 10,16), a *kenyeret (vö. Mk 6,41; 14,22), miközben dicsőíti ér- tük Istent. Utal az *ítélet Á.-ára a jóknak és átkára a gonoszoknak (vö. Mt 25,34.41). Jám bor embe- rek és tanítványok is dicsérik és magasztalják Istent, amikor Á.-t mondanak (Lk 1,42.68; Róm 1,25; 2Kor 1,3). Az ÚSzi levelek áldó üdvözeteket is tartalmaznak (pl. Róm 16,24).

Áldozat. Az ÓSz sokféle Á.-ot ismer, ezek jellemzik Izrael vall. életét. Megkülönböztetjük az alábbiakat:

Égő-Á. (v. egészen elégő Á., mert az Á.-i állatot egészében égetik el): reggeli és esti Á.-ul mutatják be (Lev 1,3kk; Szám 28,3); vágó-Á.: csak a belső részeket áldozzák fel, a húst az áldozó és házanépe fogyasztja el, ezért Á.-i lakomának is nevezték (Lev 3,5; 7,16k.31kk); hála-Á. (Lev 19,5kk), béke-Á. (1Sám 11,15; Lev 3), bűnért és vétékért való Á. (Lev 4; 5,14-19; MTörv 14,22kk), tisztulási Á., amely a kult. tisztátlanságtól szabadít meg (l. Tisztaság), v. a fogadalom idejét zárja le (Lev 12,6kk; Szám 6,10kk); étel-és ital-Á. (Lev 2; 6,7kk; 23,18), füstölő-Á. (Kiv 30,34-37; Lev 16, 12k), engesztelő Á. (1Sám 3,14). Minthogy az Á. az Istennel és embertársakkal való közösség kifejezése, a *próféták elvetik minden elkülönültségét (2Kron 29,21-35); ezért hangsúlyozzák a helyes érzület szükségességét, amely a készsége *alamizna-adásban és az *irgalmasságban nyilvánul meg (Ám 4,4k; Óz 4,8-14; Iz 1,11-17; Jer 6,20k). A *számkivetés u.-i *zsidóságban az Á.-ot mindinkább az *engedelmesség érdemszerző megnyilvánulásának tekintik, amely törvényileg szabályozott, s ezért kell teljesíteni. Az Á. mellett a jótekonyságot (Péld 16,6), igazságosságot (Sir 3,30), és Isten *tisztületét (Sir 3,3) emelik ki mint az Istennek való odaadás jeleit.

Az ÚSz sz. Jézus nem veti el az ÓSzi Á.-okat (Mk 1,44; Mt 5,23k; Lk 2,42), de még nyomatékosabban hangsúlyozza prófétai bírálataikat (Mt 9,13; Mk 12,33; vö. Óz

6,6). A *templom megtisztítása sem az Á.-ok ellen irányul. De Jézus különleges módon saját maga az új szövetség Á.-a (Ef 5,2). Életének odaadása, mint az igazi *pászka (Jn 1,29; 19,14; 1Kor 5,7) létrehozza a tökéletes *kiengesztelődést Istennel (Róm 3,25; 1Jn 2,2); egyszer bemutatott Á.-ként kiontotta *vérét (Ef 1,7) és *engedelmességéből elvállalta a *halált (Róm 5,6.8.10; Fil 2,8). Jézus Á.-ával elavult az ÓSz és Á.-ai (Zsid 8,6) és az ember új *üdvösség részese lett (Zsid 9,9.12-15. 18kk). Ha a ker.-ek új életközösségbe lépnek Istennel (Róm 14,8), akkor meghalnak a *bűnnek (Róm 6,11.13) és mint Istennek tetsző Á.-ok (Róm 12,1) szellemi Á.-ot mutathatnak be: alamizsnát (Fil 4,18), *imádságot (Zsid 13,15) és vértanúságot (Fil 2,17).

Áldozati lakoma. Az ÓSz ismeri mint a szövetség megpecsételését (Ter 26,28kk; 31,46.54), a kir. trónraemlésekor (1Sám 11,15) és mint az Isten és emberek közötti szakrális közösség jelét (Kiv 24, 1k. 9kk). Hasonlóan kell felfognunk az ún. békeáldozatokat (l. Áldozat), amelyeknél az áldozati állat egyrészét Istennek áldozták, a többit az áldozó fogyasztotta el (Lev 19,5-8). Szokásos az Á. családi v. helyi ünnepen (1Sám 9, 12k. 22kk). Az ÚSz az Úr lakomáját (*úrvacsora) mondja Á.-nak (1Kor 10,16-22; 11,20), amely a ker.-eket összekapcsolja Krisztussal és egymással. Ezért nem vehetnek részt pogány Á.-n (1Kor 10,18.20), éppen ilyen tűrhetetlen köztük az egyenlenség (1Kor 11, 17-21).

Alexander Bálász Kr.e. 153-ban lépett fel mint IV. *Antiohusz Epifánesz fia, és megkísérelte előz-

Alexandria — Állam

ni *Szíria királyát, I. *Demetriuszt. *Makkabeus Jonatán nagy engedelmények ellenében támogatta. De végül Demetriusz fia győzött, A-t Kr.e. 145-ben lefejezték.

Alexandria (i s z k e n d e r i j e) sok város neve, m.e.: város a *Nílus deltájának Nyi részén, Kr. e. 332/1-ben *Nagy Sándor alapította. Tud. és kultur. kpont, közvetítő K és Ny között, *Róma u. a ker.-ség előtti és kora-ker. világ legn. városa. Önálló zsidó közösség magas kultur. teljesítményekkel (*Szeptuaginta; kísérletek a zsidó hagyomány fil. feldolgozására; *hellenizmus). Az arab hódítás u. (Kr.u. 642) megkezdődik hanyatlása. Az „alexandriai iskola” kif. nem a „katekétaiskolát” különbözteti meg a tud. „iskolától”: utóbbi Kr.u. 215-ig magánintézmény és mindenkinek (pogányoknak is) nyitva áll; leghíresebb képviselője *Origenész volt. Az *antióchiai „iskolától” eltérően nem annyira egy bibliai hely „történelmi értelmét” igyekezett kideríteni, inkább azt az isteni *titkot, amely az illető helyen kifejeződik. (Veszély: a Szíznak egy spekulatív rendszeren belül történő értelmezése.) Ezzel az *allegorikus bibliamagyarázattal nagyjelentőségű volt az ókor és középkor exegézise és dogmatörténete számára.

Alexandriai Philo I. Hellenizmus

Alfa és Omega I. A

Alfeus 1) Lévi, a vámos apja (Mk 2,14), 2) *Jakab (2) apja (Mk 3, 18p; Csel 1,13).

Alkimusz (Eljákim = „Isten épít-sen fel” g.-lat. formája) hell. gondolkodású zsidó, *Szíria királya, I. *Demetriusz *főpappá nevezte ki, *Makkabeus Júdás harcolt el-

lene (1Makk 7; 9,54-57; vö. 2Makk 14,3-13).

Állam. *Izraelnek Á.-má fejlődése a 12 *törzs laza kult. szövetségével kezdődött (ezt rendszeren „amphiktüonia”-nak nevezik) a *honnofoglalás u. (vö. Józsz 24,1-28). Csak *Saul ért el ált. (m.e. katonai) hatalmat (kb. Kr.e. 1020). *Dávid uralkodása alatt (kb. Kr.e. 1012-972) a pol. hatalom is egy kézbe került és egész *Izraelre kiterjedt, bár bizonyos kbség maradt a júdai *királyság és Izrael többi része között (vö. 2Sám 5,4k). Az Á. nem-izr. területek meghódításával egyideig nagybir.-má lett (2 Sám 8,1-14). Az ország közigazgatása m.e. *Salamon alatt épült ki. Az ő halála u. a bir. két nemzeti Á.-ra: Júdára és Izraelre esett szét (*birodalom megosztása); az elősében megmaradt a dávidi dinasztia (vö. 2Sám 7,8-16). Izrael Kr.e. 722-ig, Júda 586-ig állt fenn (I. Számkivetés). Később a *Makkabeusok Á.-a vívott ki bizonyos függetlenséget. *Heródes (1) Á.-a is a római világbir.-tól függött. Izrael Á.-eszméje a teokrácia volt: Isten legfőbb hatalma, szoros kapcsolatban küldöttének vall. és pol. teljhatalmával. Főleg a számkivetés előtt az Á. az Istennel kötött *szövetség folyománya volt. Az Á. kritikája legtöbbször a befolyásos vezetők kritikájában nyilvánult meg, amért hűtlenek a szövetséghez (*próféták); az ideális Á.-nak engedelmességek volna. A pol. hatalmat később is Isten rendelkezésének tartották (vö. Bölcs 6,3).

Az ÚSzben sem az „Á.” szót, sem Á.-elméletet nem találunk. Néhány mellékes megnyilvánulás a római világbir. adott hatalmi viszonyaira vonatkozik. Teol. fejtegetéseknél nem szabad megfeledkezni arról,

hogy az Á.-ra von. ÚSzi helyek egy konkrét helyzetre szorítkoznak. A ker. Á.-elméletnek nem egyes versekből, hn az ÚSzi *erkölcstan alapelveiből kell kiindulnia (l. ehhez: Béke, Háború, Igazság, Lelkiismeret, Szabadság, Szegénység, Szeretet, Tulajdon, Úr napja, Visszafigetés). Az Úr ismert szava az *adó kérdésében (Mk 12,17) és Jézusnak Pilátus előtti magatartása (vö. Jn 19,11) kifejezi az Á. iránti *engedelmesség kötelességét és határait. Az *apostolok hangsúlyozzák a zsidó hatóság előtt, hogy inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek (Csel 5,29). A római Á. iránti magatartásban túlnyomó az állami (akár *pogány) felsőbbség elismerése és helyeslése (vö. Róm 13,1-7; 1Pét 2,13-17), nyilván az ÓSz teokratikus Á.-felfogásának utóhatásaként. Aktív ellenállást az ÚSz nem tanít. Az Á. iránti magatartást azokon a kötelességeken méri, amelyeket Isten az Á.-ra ró, nem ismer perverz Á.-formákat, és képes éles Á.-kritikára (vö. Jel). **Allegórikus bibliamagyarázat.** Abból a meggyőződésből indul ki, hogy a szöveg tkp vmi mást jelent, közvetlen jelentésénél mélyebbet, akkor is, ha nem használ egyenesen képes nyelvet. Pál pl. Gal 4,21-32, 1Kor 10,4-ben alkalmazza az A.-ot. Ezzel formailag nem halad túl a korában érvényes szabályokon. De tartalmilag fejtegetése és *igehirdetése egészen új. Ez lényeges sajátja minden allegórikus magyarázatnak: egy adott szövegnek aktuális értelmet ad, függetlenül attól, hogy a szósz.-i jelentést emellett elhanyagolja-e vagy sem. Gyakran éleselmjűség mutatkozik ebben, gyakran azonban gyermekes kép-

zelődés is, úgyhogy a „magyarázatnak” immár semmi köze az eredeti helyhez (l. Alexandria).

Alleluja l. Halleluja

Álóé jóillatú növény (Zsolt 45,9; Péld 7,17; vö. Jn 19,39).

Álom. *Jóslás és *kinyilatkoztatás, intés és parancs különleges jele (Ter 20,3-6; Bír 7,13k; Mt 1, 20,24; 2,12k.19.22), *vigaszté is (Csel 16,9). Gyakran egy bölcsnek kell megmagyaráznia, aki *Jahvéval van kapcs.-ban (Ter 41, 1-32; Dán 2,24-46), ezért Isten adományának v. Isten Lelke hatóságának tartják.

Alvilág (más kif.-ek: Séol, Abaddón, Hadesz, holtak birodalma): helyét a föld alatt a mélyben képzelik (MTörv 32,22; Iz 59,9) és az árnyak országaként értelmezik (Iz 26,19); mint a büntetés helye (Iz 5,14) olyan ország, ahonnan nincs visszatérés (Zsolt 16,10), az Istentől való távolság (Zsolt 6,6; 30, 10), a feledés helye (Zsolt 88,13). Minthogy Jahve az A. ura (Zsolt 139,8), a jámbor kérheti megmentését az A.-ból (Zsolt 49,16); ez azt mutatja, hogy a *megváltásra váró igazak helyének tekintették, míg a pokol az *ítélet u.-i büntetés helye volt. Az ÚSz elképzelése az A.-ról u.ez (Mt 11,23; Jel 9,1), ezenkívül az *Antikrisztus fogságának helyeként mutatja be (Jel 20,1k). Jézus *pokolraszállásának gondolata Róm 10,7; 1Pét 4,6; Jel 1,18 kijelentésein alapul.

Ámácja (Ámásziás: „magára vette Jahve”) több személy neve, m.e.: a *DB, Júda királya (Kr.e. 797-779), legyőzi az *edomiakat és így szabad utat vág a tenger felé. Amikor fia számára az izraeli *Jóáz leányát kívánja feleségül (igény az *ÉB-ra is!), az legyőzi és elfogja, *Jeruzsálemet pedig kifoszt-

Amalekiek — Ámon

ják. Á. *Lákisba menekül, ott meggyilkolják (2Kir 14,1-22).

Amalekiek. *Nomád törzsszövetség, alkalmilag rablóhadjáratokat vezet Délpalesztinába (1Sám 30, 14), ezért *Izrael ellensége (M Törv 25,17-19). A bibliai *hagyomány ennek az ősi ellenségeskedésnek kezdetét az A. és Izrael összeütközésében látja az *Egyiptomból való *kivonuláskor (Kiv 17,8-16). *Saul (1Sám 15) és *Dávid (1Sám 27,8; 30,1-20; 2Sám 8, 12) megtöri hatalmukat. 1Krón 4, 43 még említi maradékaikat.

Amarna (el-Amarna, Tell-el-Amarna) Achet Aton-nak („Aton sugara”), IV. Amenofisz Echnaton székhelyének mai neve, a *Nílus Ki partján, kb. közepén Téba és Memfisz között. IV. Amenofisz alatt (Kr.e. 1372-1352) önálló i.tiszt.-i, irod. és művészi élete volt. Az uralkodó archívuma, az A.-levelek — *akkád nyelvű, ékírásos, 1888-ban megtalált agyagtáblák — a *kánaáni tört., kultúra és nyelv fontos forrásai. A levelek számos városállam, pl. *Büblusz, Beirut, *Ákkó, *Askalón, *Megiddó, *Lákis és *Jeruzsálem királyától származnak; ezek segítséget kérnek a *hetiták vagy a *habiruk ellen, hűségüket hangoztatják a *fáraó iránt, vagy árulónak bélyegezik szomszédaikat.

Ámásza („magára vállalta Jahve”) több személy neve, m.e.: *Abigailnak, *Dávid mostanővérének (1Krón 2,17?) fia, *Absalóm hadvezére (2Sám 17,25); Dávid megkegyelmezett neki és *Joáb helyében hadvezérré tette (2Sám 19, 14), de később Joáb *Gibeonnál orvul meggyilkolta (2Sám 20,7-13).

Amen (ámen, h. szó, változatlanul átvéve g. és latinba = szilárd, megbízható). 1) ÓSz: beleegyezés

(1Kir 1,36; Jer 11,5), v. pedig elátkozás arra az esetre, ha valaki nem teljesíti kötelezettségét (Szám 5,22). Isten dicsőítésének is formulája, mert az imádkozó egészen beleéli magát várakozásába (Zsolt 106,48). 2) ÚSz: lit. kiáltás Istenhez (1Kor 14,16; égi liturgia Jel 5,14; *imádságok stb. végén Róm 1,25; 1Pét 5,11), nem az igazság megerősítésére, hanem kérés gyanánt, hogy Isten teljesítse *ígéreteit (Jel 1,7; 22,10). 3) Csak Jézus szájában: megerősítő formula (kb. = feltétlenül igaz): Mk 3,28; 8,12; 9,1. Lk ezt többnyire körülírja, lefordítja, vagy elhagyja. Jn-ban gyakori az „Amen, amen” (pl. 3,3; 5,19; 8,34). — A megdicsőült Krisztusnak a Jel saját megjelölésére is szájába adja ezt a szót (3,14).

Ámon I. Támár

Ámon („gyakorlott, ügyes) a *DB, Júda királya (Kr.e. 639-638), szolgálói meggyilkolták (2Kir 21,19-26). Mt 1,10 Ámosznak nevezi.

Ámon egyiptomi istenség feleségével, Muttal

Ámon („az elrejtett“) Téba városi és *Egyiptom birodalmi istene. Az egyetlen névsz. említett egyiptomi istenség az ÓSzben (Jer 46,25).

Ammoniak (Ámmon) *arám néptörzs a 12.sz.-ban a *Jábbok felső folyásánál. Fővárosuk *Rábba. Ter 19,38 az Á.-at *Lótra vezeti vissza, tehát elismeri arám eredetüket és a törzsi rokonságot *Izraellel. Az Á. ismételtén *háborúkat vezetnek az izr.-ák ellen, *Jefta(?) (Bír 10,7 — 11,33), *Saul (1Sám 11), *Dávid (2Sám 12,26-31), *Josafát(?) (2Krán 20,1-30) és *Makabeus Júdás legyőzi őket. Kr.e. 64 óta római uralom alatt állnak, a Kr.u.2.sz. végéfelé beleolvadnak az arabokba. Nemzeti istenük: *Molok (Milkom) (1Kir 11,5,7,33).

Ámoriak (= „nyugati szemíták“) a szír-arab sztyeppe*szemita*nomádjai. A 3.sz. végéfelé betörnek *Sumérba. Új meg új hullámokban hatolnak be *Mezopotámia és *Palesztina-Szíria kultúrter.-eire. Ámori fejedelmek uralkodnak *Babilonban, *Máriban és *Büblösban, Ter 15,16; Ám 2,9k *Kánaán egész *Izrael előtti népességét Á.-nak mondja. Az bizonyos, hogy a későbbi Izrael ter.-én ámori állam állt fenn (Szám 21,21-35; Józs 10, 1-14). Az Á. közös sajátságai Izrael őseivel: a tulajdonnevek képzése, kbó szavak és fogalmak, jogi szokások. *Abrahám *áldozatának különös formája (Ter 15,9,10, 17) alkalmasint a szerződéskötés ámorita szokásán alapul.

Ámosz (Ámászja = „Jahve vitt“ röv. alakja) *próféta, nem akar hivatásos prófétának számítani (Ám 7,14), *Tékoa (*DB, Júda) vidékéről való *pásztor és vadfügefafa-tenyésztő (Ám 1,1), Betlehemtől kb. 10 km-nyire Dre, de az *ÉB-ban, Izraelben lép fel (7,

12k), II. *Jerobeám (Kr.e. 784-744) alatt, a béke (vö. 6,13) és jólét (5,11; 3,15; 6,4-6) korszakában. Élelen korholja a visszás állapotokat (pl. a bírák megvásárolhatósága: 5,7,10-12) és áll. kiutasították az ÉB-ból (7,10-13). Ránkmaradt könyve képekben gazdag fenyegető mondásokat tartalmaz pogány népek, az ÉB és DB ellen, élmények és *látomások leírását, az *üdvösség ígéreteit, több szerkezeti alakúlon ment át, de nagyrészt Á.-tól származik.

Amrafel Ter 14,1-9 sz. mint *Sineár királya *Kedor-Laomer királlyal együtt legyőzte *Szodoma, *Gomorra és más helyek kirait, utána Ábrám (*Abrahám) győzelmet aratott rajta. Valószínűtlen *Hammurapival való azonosítása.

Ámrám („a nép fönsége“) Kiv 6,20 sz. *Aron és *Mózes apja.

Amulett állítólagosan gyógyulást v. oltalmat nyújtó, csodás erőt kölcsönző tárgy, gyakran egyttal ékszer is (Én 4,9). Teológiai átértelmezésben jelenik meg ruharoít mint A. (Szám 15,38-41; vö. Mt 23,5). De gyakran összefügg a *bálványimádással (Ter 35,4). Miután az A.-ek többnyire importtárgyak, megtalálásukból következtetni lehet az exportáló országok*kereskedelmének hatósugarára.

Ananiás (a h. Hanania, „irgalmas Jahve“ g. alakja) több személy neve, m.e. 1) a *jeruzsálemi *ösgyeházközség tagja. Feleségével, Szafirával együtt hirtelen halállal halt meg, miután földjük vételárának egy részét nem szolgáltatták be (Csel 5,1-10). 2) Damaszkuszi ker., meggyógyítja és megkereszteli a megvakult *Pált (Csel 9, 10-19; 22,12-16). 3) *Főpap (kb. Kr.u. 47-59), Pál kihallgatásának

Anatóma — Annás

vezetője Jeruzsálemben (Csel 22, 30 — 23,10), vádat emel ellene *Félix helytartónál (Csel 24,1-9). Kr.u. 66-ban, a római háború kitörésekor Róma ellenségei meggyilkolták.

Anatóma I. Herem

Anatót (rasz el-sarrúbe, a jeruzsálemi Szkopusz közelében) *város *Benjámín területén, *levita osztályrész (Józs 21,18; 1Krón 6,45). A-ba száműzték *Ábjátárt (1Kir 2,26). *Jeremiás szülőhelye (Jer 1,1; 11,21; 32,7kk). A *babiloni fogság u. újra benépesedett (Ezd 2,23).

András („a férfias”) egy a Tizenkettő közül (I. Apostol), Jn 1, 40-44 sz. *Péter fivére. Jézus elsőnek hívja meg *Betszaidából, néhányszor megjelenik az Ev.-okban (pl. a templom pusztulásának idejét kérdi meg Mk 13,3k), a Csel csak 1,13-ban említi, különben az ÚSzben nem szerepel. Legendái elb.-ek szólnak működéséről a Balkánon és Déloroszo.-ban, vértanúságáról is. Mint első meghívott *tanítványnak később egyházpol. okokból neki tulajdonították a bizánci egyház megalapítását.

Andronikus („férfiak legyőzője”) 1) pogány uralkodó, megölette III. *Óniás *főpapot, ezért IV. *Antiohusz Epifánész parancsára kivégezték (2Makk 4,33-38). 2) Fogolytárs, akit *Pál üdvözöltet (Róm 16,7).

Angyal. Az ÓSz régebbi részeiben kevés áll róluk (de vö. Ter 28,12), inkább a későbbiekben (vö. Ez, Zak, Dán), amelyek talán *perzsa befolyás alatt álltak. Az ÓSzre jellemző, hogy az A.-ok cselekvésén keresztül maga Jahve működik. „Az Úr anyala” kif. jelentése vitatott. Ter 22,11k; Kiv 3,

2kk-ben azonos Jahvéval. Jahvét nem tudták „udvartartás” n. elképzelni (vö. Jób 1,6). „Magyarázó A.”-t említ pl. Dán 7,16 (vö. Jel 21,9). — Az ÚSzben is A.-ok adják hírül, kísérik, támogatják és hajtják végre Istennek Krisztusra vonatkozó cselekedeteit, pl. Lk *gyermekségtört.-ében és a Jelenben. Többnyire nem „esetről-esetre” működnek, hn „mindenkor” (Mt 18,10). Az A.-ok osztályokra osztása (pl. „trónusok, erősségek, hatalmak” (Kol 1,16 u.) bibliau.-i. L. Kerub, Szeráf. Az A.-ok túlzott kultusza elkerülendő (Kol 2,18); csak „szolgatársak” (Jel 19,10; 22,9), Krisztus felettük áll (Zsid 1,5), ő a mi közvetítőnk. — Hagyományos 7 arkangyal megjelenése (vö. Tób 12,15; Jel 8,2), neveik részben legendaiak. Művészi ábrázolásaik (pl. puttók) nem felelnek meg a bibliai valóságnak.

Anna (Hanna: „megkönyörült Jahve”) szénv, pl.: 1) 1Sám 1,1 sz. Elkána egyik felesége; sokáig meddő volt, ami *szégyennek számított. 1Sám 1 elbeszéli, hogyan hallgatta meg imáját Isten és lett *Sámuel anyja. Dicsőítő éneke (1Sám 2,1-10) *Máriáénak volt a mintája (Lk 1,46-55). 2) Idős prófétanő Jézus *bemutatásakor (Lk 2,36kk). 3) Egyes ÚSzi apokrifok *Mária anyját is Annának nevezik. Ez tört.-leg nem megbízható adat; de nagy jelentősége volt a jámborság és a ker. művészet tört.-ében.

Annás (Hannás; egy rövid h. alak g. formája: „megkönyörült Jahve”) *zsidó *főpap (Kr.u.6-15); bár 15-ben a *római prokurátor megfosztotta hivatalától, továbbra is a *főtanács legbefolyásosabb embe-re maradt, jöllehet a főpapság már fiaie ill. vejéé, *Kajafásé

volt. A. (Jn sz.) döntő szerepet játszott Jézus perében, valamint Péter és Jn-ében (Csel 4,6).

Antikrisztus („ellenkrisztus”) Krisztus egyenes ellenfele (személy v. rendszer?) a történelemben. *Pál az A.-ról mint „a bűn emberéről”, „a romlás gyermekéről” beszél, az ellenkezőről, aki minden fölé emeli magát, „ami Isten vagy istentisztelet”. Először el kell jönnie a nagy elpártolásnak (2Tessz 2,3-12). Erről beszélnek a Jn-levelek is (1Jn 2,18,22; 4,3; 2Jn 7). Legvilágosabb az A. képe a Jel-ben (főleg 13). Ott állat, amely világbir.-at alapít. A Sátánnal és a hamis prófétával egyfajta pokoli háromságot képvisel. Krisztus végét veti hatalmának (Jel 19,11-20; vö. még Mk 13,22p). L. még Ördög.

Antilegomena I. Kánon

Antilibanon a *Libanonnal párhuzamos hegyvonulat annak a fennsíknak Ki oldalán, amelyen át a Leontész és Orontész folyik. Legdélibb, legmagasabb része a *Hermon. Az ÓSz kbő néven nevezi az A.-t v. részeit (MTörv 3,9; Jer 18, 14; Zsolt 29,6; Én 4,8). Az A.-ból ered az Orontész, Leontész, Barada (régii neve *Abána) és a Jordán egyik alkotófolyója.

Antióhia sok város neve a Szfiban: 1) *Szíria fővárosa, Kr.e. 300-ban alapított nagy és gazdag kereskedőváros. Itt keletkezett az egyik első ősker. ek., és a „keresztény” elnevezés (Csel 11,19-26). Az ősker. *misszió támaszpontja (Csel 13,1-3; 14,26-28; 15, 35-40; 18,22). L. Ap. zsinat. A bibliau.-i időben is a ker.-ség fontos kponktja. Hanyatlás és hódítások során a város kis helységgé lett (ma a n t a k j e). Az „A.-i iskola” nem állandó tanintézmény v. ép-

pen katekétaiskola volt (*Alexandria), hn a tanítás és exegézis bizonyos árnyalata. Egyes tudósok képviselték (pl. A.-i Lukianosz † 312; Tarzusi Diodoros † 394 e., egyik tanítványa volt Krüzosztomosz János † 407). Ez az iskola igyekezett megőrizni a Szf „történeti értelmét”, szellemes spekulációk ellenében. 2) *Piszidiai A., határváros *Frígia és Piszidia közt; kezdetben sikeres misszió (Csel 13,14-49, de: 13,50).

Antiohusz („a biztosan álló”) *Seleukida-dinasztiabeli szír királyok neve, egyeseket megemlít a Makk könyve: 1) IV. A. Epifánész (Kr.e. 175-163) fosztotta ki a zsidó *templomot. Hogy hatalmát megerősítse és birodalmát megnyissa a hellenista befolyásnak, az olimposzi Zeusz tiszteletét és imádatát kívánta a *zsidóktól. Ezel kiváltotta a *Makkabeusok fölkelését. Egy a *pártusok elleni hadjárat során halt meg. 2) V. A. Eupator (Kr.e. 163-162) az előzőnek kiskorú fia, békét kötött *Makkabeus Júdással, unokaöccse meggyilkolta (1Makk 6,17—7,4; 2Makk 10,9—14,2). 3) VII. A. Szidétész (Kr.e. 139-129) *Makkabeus Simon segítségével legyőzte *Trifon trónbitorlót, később Simon ellen fordult (1Makk 15-16), békét kötött I. Hürkánosz Jánossal és egy pártus hadjárat során életét vesztette.

Antipász 1) I. Heródes (4), 2) ismeretlen vértanú Pergamonban (Jel 2,13).

Antipater („az atya képmása”) *Jázon fia, *Makkabeus Jonatán küldötte *Rómában és Spártában (1Makk 12,1-23; 14,22).

Antipatrisz I. Áfek

Antiszemitizmus I. Zsidók

Antonia — Apostol

Antonia vár a templomtér ÉNy-i sarkán. Neh 2,8 említi először, a *Haszmoneusok alatt megújították, *Heródes (1) átépítette és pártfogójának, M. Antoniusnak tiszteletére A.-nak nevezte el. Jézus idején az A.-ból római csapatok állandóan felügyeltek a templomterre (Csel 21,31-36; 22,24). Helytelenül tekintik *Pilátus *pretoriumának.

Antropoformizmus bibliai beszédmód, amely emberi megjelenésformákat (arc: Kiv 33,23; szájj: MTörv 8,3; szem: 1 Sám 15,19) és magatartást (megbánás: Ter 6, 6; harag: Kiv 15,7; öröm: MTörv 28,63) visz át Istenre. A Bibliában, m.e. az ÓSzben gyakori, a *Szeptuaginta mellőzi v. enyhíti. Az A. lehetővé teszi, hogy Istenről mint élő, a tört.-be beavatkozó személyről beszéljünk. Az ÓSz óv Isten elembesítésének veszélyétől: Isten nem *ember (Óz 10,4), nem *test szerint lakik a *templomban (1Kir 8,27), nincs neme és nem szabad képben ábrázolni (Kiv 20,4).

Anyja I. Nő

Apokalipszis I. Jelenések könyve **Apokaliptika** irod. műfaj (Kr.e. 2/1. sz. közt kedvelt és széles körben elterjedt). A szorongatott helyzet arra készítette az embereket, hogy elgondolkodjanak a jó kiállott *szenvedésein és eljövendő *dicsőségén. A *hagyomány elemeiből kiindulva úgy próbálták felfogni saját korukat, mint Isten és a jó végleges *győzelmének az útját. Eközben a régi képek mellé mindenféle más elemet helyeztek: kozmológiákat, szám- és betűértelmezéseket, beosztásokat, hatalmas állatokról és *angyalokról szóló elbeszéléseket; *jelenéseket ecseteltek, a vég

előjeleit, a végső szorongatásokat, a világitéletet, *üdvösséget és *kárhozatot; a „kinyilatkoztatást” *látomásoknak, álomlátásoknak, stb. tulajdonították és gyakran vezették vissza régebbi korok személyiségeire (pl. *Ádám, *Héno; apokrif apokalipszisek I. Kánon). A Szlban az A.-nak csak néhány előzménye és szövege található meg, ezek más iratok bizarr képzeletvilágához képest jónak hatnak (ker.-ség előttiek: Ez 1,4-28; 10,1-22; 37,1-14; 40-48; Iz 24-27; Zak 9-14; Jóél 3-4; m.e. Dán 7-12; ker.-ek: Mk 13p; 2Tessz 2,1-12; sok elszórt hely, m.e. Jel).

Apokrifok I. Kánon

Apollóniusz („Apollónak szentelt”) néhány személy neve, akik a *Szeleukidák alatt üldözték a *zsidókat, m.e.: Tarzusi A., *Cöleszírja és *Fönícia *helytartója IV. *Szeleukusz alatt (Kr.e. 175-164), leírta a királynak a *jeruzsálemi *templom kincseinek bőségét, s ez vezetett *Héliodorosz templomrablására (2Makk 3,5-29).

Apollosz (Apollóniusz röv. formája = Apollóhoz tartozó) művelt *alexandriai *zsidó, *Efezusban (Csel 18,24-26) és *Korintusban prédikált (Csel 18,27 — 19,1), m. e. a zsidók ellen; az ek. egyik pártja róla nevezte el magát (1 Kor 1,12; 3,4k). Csel 18,24-28 szerinté az önállóan misszionáló A.-t az ap.-i vonalhoz kapcsolni (*Aquila és felesége oktatja). Talán a *Keresztelő tanítványa (Csel 18, 25); későbbi sorsa ismeretlen; aligha szerzője a *zsidókhöz írt levélnek.

Apolluón I. Abaddón

Apostol („küldött”, e jel.-ben csak ker.). A „Tizenkettő” kollégiuma Jézus *galileai működésére megy vissza (egyes meghívások; kivá-

lasztás: Mk 3,13; nevek kbő sorrendben: Mt 10,2-4; Mk 3,16-19; Lk 6,14-16; Csel 1,13). Jézus küldi őket, mint mester a *tanítványokat (Mt 10,5; Lk 9,2; vö. Mk 3,14); *igehirdetésük először *Izrael *törzseihez szól (vö. Mt 10,6). A hagyományos 12-es számot (*törzsek, a végítélet bírái Mt 19,28 sz.) *Júdás(5) kiválása u. is megtartották (Csel 1,15-26). A „Tizenkettő” továbbra is „küldött”-nek tartotta magát (helyzetük, m.e. *Péteré, az ösker. térítő munkában).

Az A. szó fogalmi köre tágabb volt. Magát Jézust is nevezték A.-nak (Zsid 3,1), m.e. azonban *követeket, misszionáriusokat (pl. Jn 13,16; 2Kor 11,5.13; Jel 2,2). *Pál saját magát (pl. Gal 1,1; 2,8) és munkatársait (2Kor 8,23) is így hívja. A „Tizenkettőt” is A.-oknak nevezték (pl. Mt 10,2; Mk 6,30). Az A. irányítja az istentiszteletet (pl. Csel 20,7-11), egyházközségeket alapít és vezet (pl. Csel 8,14; 2Kor 13,10), „Isten munkatársa” (1Kor 3,9). Nem űr, hn szolga (vö. Mk 10,44; 2Kor 1,24; 4,5), bár joga van *engedelmességre (pl. 1Kor 14,37). — Már az ÚSz-ben is (m.e. Lk és Csel), később méginkább a „Tizenkettőre” korlátozódik az A. fogalma (pl. Csel 1,26; Jel 21,14). Pál helyzete itt különleges. — Az A. hivatalához hozzátartozik tekintélyi küldetése: ezt Krisztustól (vö. Mt 28,19) v. Istentől (vö. Gal 1,17) kapja, kezdetben tehát nem az *Egyháztól. — A Csel sz. az A.-ok először *Jeruzsálemben maradtak (vö. 8,1); legendák beszélik el egyházalapításaikat az egész világon és vértanúságukat.

Apostoli atyák. A 17.sz. óta a közvetlenül az ap.-ok u.-i idő ker. iro-

dalmának gyűjtőneve; szerzői részben még személyes viszonyban voltak velük. Levelek (Római Kelemen, Ignác, Polikárp), tudósítások vértanúságokról (Polikárp), egyházszerzés (*Didaké = a 12 ap. tanítása), prédikáció (2. Kelemen-levél), apológia (Diognetosz-levél), *eszkatológikus bűnbánati írás (Hermász levele), tanító és intő írások (*Barnabás-levél, talán nem tartozik az A.-hoz) fordulnak elő benne.

Apostoli hitvallás v. Hiszekegy (egy a sok közül, a keresztségi liturgiából és hitmagyarázatból származik), nem szentírási (mai szövege a 8.sz.-ból való, mint egy 4.sz.-i szöveg kibővítése), csak a 4.sz.-tól tekintették „apostolinak” (legenda: az *apostolok fogalmazták meg *Jeruzsálemből való szétoszlásukkor).

Apostoli zsinat. Nem a mai ért. vett „zsinat”, hn az *antióhiai ek. (I. Pogánykeresztények) képviselőinek (*Pál, *Barnabás) találkozása a *jeruzsálemi ek. képviselőivel és az ottani *apostolokkal és vénekkel (Kr.u. 49 k.). Megegyeztek abban, hogy a pogányker.-ektől nem követelik meg a *zsidó kult. előírások (pl. *körülmetélés) és hasonlók teljesítését. Így a ker.-ség nem lett zsidó szekta. Csel 15,20 sz. csak a „Jakab-féle záradékokat” tették kötelességükké (tartózkodás a bálványáldozati hústól, a *vér élvezetétől, az erkölcstelenségtől és a megfojtott = nem kivérzett állatoktól). Ezek elvi rendelkezések mellett korhoz kötött parancsokat is tartalmaznak, hogy megkönnyítsék az együttétekezést *zsidókeresztényekkel. Vitatott, hogy e záradékok összefüggnek-e az A.-tal, mint a Csel leírja.

Apostolok Cselekedetei — Arámiak

Apostolok Cselekedetei ÚSzi könyv (Kr.u. 80-85), Lk folytatása: az *Evangélium elterjedése a Szentlélek erejében *Jeruzsálemtől *Rómáig (a 2. részben főleg *Pál az elb. kpontja), tehát nem az összes *apostol útjainak elb.-e. Forrásokat használ, pl.: Pál utazásainak állomásjegyzéke rövid adatokkal (missziós siker), egy kísérő összeállításában. Nem használja fel Pál leveleit, ezek adatai azonban többnyire összhangban vannak vele (a legsúlyosabb feszültségek: a *Jakab-féle záradék megfogalmazása, I. Ap. zsinat; az A. Pál-képe nem annyira ellenséges a zsidózók iránt, mint a nagy páli levelek; I. Pogányker.-ek). A beszédek et szabadon alakítva tartalmazza, de problémáiknak megvan a tört. háttere. „Nyugati” szövegük erősen különbözik a szokásostól (I. Bibliaszöveg).

Apostolok tanítása I. Didaké

Aquila (Akvila) szénv: 1) Zsidó *sátorkészítő, mint *Pál; jómódú, a *zsidók elűzésekor feleségével, *Priszkával (Priscilla) elhagyja *Rómát, *Korintusba megy, hosszabb ideig vendégül látja Pált (Csel 18,2k). Elkísérik *Efezusba (Csel 18,18k), ott befogadják *Apolloszt, később visszatérnek Rómába, ahol Pál hálásan üdvözölteti őket (Róm 16,3k; vö. 1Kor 16,19). 2) I. Hexapla.

Araba geológiai mélyedés. É-D irányban szeli keresztül *Palesztinát: a *Jordán völgye és annak folytatása, a *Holt- és *Vörös-tenger között. A Bibliában csaknem kizárólag a Jordán árkát hívják így (MTörv 1,7; Józs 18,8 stb.); ma csak a Holttengertől Dre fekvő mélyedést.

Arabia ázsiai félsziget; a *szemíták őshazája, innét nyomultak elő-

re új meg új hullámokban a *Termékeny Félholdba. A mai arab félsziget lakóit az ÓSz *izmaelitáknak (Ter 25,12kk), joktániaknak (Ter 10,26kk) és keturiaknak (Ter 25,1kk) nevezi. Arab az ÓSzben = *nomád (Iz 13,20; Jer 3,2), és általánosságban a szír-arab pusztának és *Negeb Di részének törzseit jelöli (2Krón 17,11; Iz 21,13; Jer 25,24). „Kelet fiai” (Ter 29,1; Bír 6,3) korán résztvesznek a karavánkereskedésben (1Kir 10,15). Kereskednek *Salamonnal is, ennek ellenére mint a választott nép ellenségei szerepelnek (2Krón 9,14; Neh 2,19). *Jóráam alatt betörnek a DB-ba, Júdába és kifosztják a *jeruzsálemi palotát (2Krón 21,16k). Az ÓSz későbbi írásaiban az arabok A. perzsa tartomány lakói, Júda tartományának közvetlen szomszédai (Neh 4,1). Ezek alkotják később a *nabateusok királyságát, a Gal 1,17; 4,25-ben említett A.-t, amelynek uralkodóját 2Makk 5,8 arab fejedelemnek nevezi.

Árád (tell árád) romváros *Beer-Sebától 30 km-re Kre. *Salamon korabeli citadella, eddig az egyetlen kiásott *Jahve-templombeli előudvarral és égőáldozati oltárral (Kr.e. 10-7 sz.). Bír 1,16 tudósítása az ottani *papságot vlsz. *Mózes apósára akarja visszavezetni. Miután a helység 2700 és 1050 között nem volt lakott, a *kánaáni Á. kir. várost (Szám 21,1; 33,40) a déli *puszta más helyén kell keresni.

Arámiak (arameusok). *Szemita népcsoport *Szíria és az *Eufrátesz között, említik az *amarnai levelek és I. *Tiglatpilezernek egy felírása. Az ÓSz az Eufrátesz felső folyása és a *Tigris közti területet Árámnáháráim-nak,

„a két folyam Árám-jának” nevezi (Ter 24,10; későbbi hagyomány: Páddán-Árám Ter 25,20 stb.). Ott volt *Hárán, *Ábrahám hazája. Ezzel a ter.-tel, kapcsolja össze a hagyomány *Jákobot, akit MTörv 26,5 *aráminak nevez. *Dávid és *Salamon idejében t.k. a köv. arámi államok állnak fenn: Sam ʔal É.-Szíriában, *Cóba az Antilibanon és a szír-arab pusztaság között és a Leontész völgyében (2Sám 8, 3kk), *Bet-Rehob (2Sám 10,6), *Mááka, *Gesur és *Damaszkusz. Az *asszírok végetvetettek a törzsek és államok függetlenségének, Kr.e. 732-ben a damaszkuszi bir.-nak is. Az A. nagy befolyásra jutnak Asszíriában. Nyelvük keresk., később világnyelv lesz. Közben a *káldeusok arámi törzse letelepedett az Eufrátesz és a *Tigris torkolatvidékén, hatalmát mind tovább terjesztve. Arameizálja a birodalmat és az újbab. dinasztiaival a politikai uralmat is magához ragadja.

Árám(i nyelv) ÉNy-i *szemita nyelv, közeli rokona a *hébernek és a púnoknak, ered. az arámiak szemita dialektusa. Az arámi államok pusztulása u. keresk. és diplomáciai nyelv lesz, az újbab. időben Közelkelet ált. nyelve. A *számkivetésből való visszatéréstől a ker. időkig *Palesztina népi nyelve, *Jézus anyanyelve. Az ÓSz egyes részei arámul íródtak (Dán 2,4—7,28; Ezd 4,8—6,18; 7,12-26). Az ÚSzben kbó A. szavak fordulnak elő (Mk 5,41; 7,34; 14,36; 15,34; 1Kor 16,22). Vitatott, vajon az *Ev.-ok A. előzményeken alapulnak-e. Az iszlám terjedésével a 8.sz.-tól az arab nyelv háttérbe szorítja az A.-ot. Ma Irak egyes falvaiban (Moszul körül) és Szíria egyes helységeiben (pl. az *Anti-

libanonnál) beszélnek még. Az óhéber ábécét kiszorító négyszögírás A. eredetű.

Aranyborjú I. Bika

Aranszabály a neve Mt 7,12 magatartási szabályának („Mindazt, amit akartok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is cselekedjétek nekik”, vö. Lk 6,31). Lehet önző módon („Nekem se ajándékoznak semmit”), v. csak egy népre vonatkozólag, v. semmire sem kötelező általánosságban („minden ember testvér lesz”) is magyarázni. A ker.-ek számára a *szeretet keretébe tartozik, és ebben az összefüggésben kell értelmezni.

Ararát Örményo. egyik hegyes vidékének neve, a középső Araxesz-nél, ahol Ter 8,4 sz. *Noé *bárkája kikötött. Vlsz. ez volt Urartu-nak ékírásos feliratokból ismert bir.-a az örmény felvidéken, amely a 9-7.sz. közt élte virágkorát. Ide menekült *Szanherib két fia, miután meggyilkolták apjukat (2Kir 19,37). Ma Örményo. két hegyének neve.

Arasz I. Mértékek

Aratás: a gabonát ápr.-máj.-jún.-ban aratták, vidékek és időjárás sz. A kalászt olyan magasan vágják el a sarlóval (MTörv 16,9), hogy a szár nagyrésze a szántóföldön maradt. A kévét szilárd helyen kitergették, ezen ökrök (MTörv 25,4) v. szamarak, cséplőszának (vö. Iz 41,15) v. -kocsik jártak végig (de vö. Iz 28,27-et is). Így nyomtatták ki a kalászból a magvakat. Esti szélnél „rostáltak”. A „rostalapáttal” levegőbe hajították a gabonát, közben a pelyvát elfújta a szél (vö. Zsolt 1,4), a magok pedig a földre estek. Az A.-sal hasonlították össze pl. az *ítéletet (Mt 3,12p; Jel 14,15k).

Araúna — Archeológia

Az A-ért való hálaadásul a parasztnak be kellett mutatnia a *zsengék adományát.

Araúna (Áreuna, Ornán) *jebuzi ember, 2Sám 24,16-25 sz. szerűjét *Dávid megvette, hogy *oltárt emeljen rajta és *áldozatával elhárítsa a pestist. 2Krón 3,1 sz. ezen a helyen építette később *Salamon a *templomot.

Arc 1) Az ember arca a lelkiélet tükré (pl. Ter 4,5; 40,7; 1Sám 1,18) v. magát a személyt képviseli (Zsolt 42,6; 43,5). 2) Isten arca néhol Isten személyét jelenti (Kiv 33,14k; Zsolt 31,13; 80,17), legtöbbször azonban látható jelenlétét v. megjelenését (Kiv 33,20. 23; Iz 6,5; 1Kor 13,12). 3) Szólásokban: „Isten arcát keresni” = irtalmasságáért esedezni (1Krón 16,11; Zsolt 24,6). „Isten elfödi, elfátyolozza arcát” = próbátesz egy embert, v. megharagszik rá (Jób 13,24; Iz 59,2). „Arcába vág vmit vkinek” = nyíltan, bátran szemébe mondja (Jób 13,15; Gal 2,11) „Arcát feléje fordítja” = feléje fordul, ismét kegyes íranta (Lev 20,5; Jer 21,10; vö. 1Pét 3,12). „Arcra borul” = áhítatos tiszteletből v. aggodalomból földre veti magát (Lev 9,24; Mt 17,6; Lk 5,12). 4) Az erő és hatalom képe (Zsolt 3, 8). Az arculverés tehát ncs fizikai kín, hn megalázó szidalmazás (Mik 4,14), *próféták sorsa (1Kir 22,24 = 2Krón 18,23), szenvedőké (Siralm 3,30; Jób 16,10), *Isten szolgájáé (Iz 50,6), Jézusé a *szenvédéstörténetben (Mk 14,65p; Jn 18,22; 19,3), Jézus *tanítványaié, akiknek ezt el kell viselni (1Pét 2,20), sőt másik orcájukat is odartartani (Mt 5,39p).

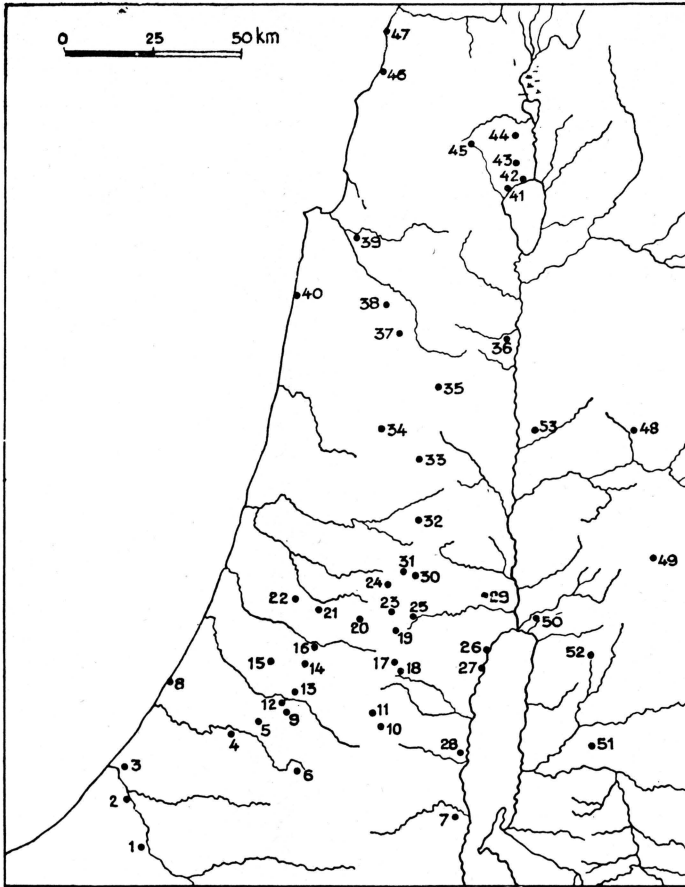
Archeológia a múltnak anyagi jellegű maradványokon alapuló tudó-

mánya. Többnyire ásatásokkal kutatják ki a múlt e tanút: romhalmazokat (tell), épületeket, *sírokat, a halottak mellé helyezett tárgyakat. A bibliai A. bibliai helyek ásatásaira és leleteire (fegyverek, keramika, ékszerek) irányítja figyelmét, és igyekszik megállapítani minden olyan tény, amely a bibliával valamiképpen összefügg. Célja nem a bibliai tudósítások igazolása, hanem a tört. igazság kimutatása. A pal. A. története 1890-ben kezdődik Flinders Petrie ásatásaival tell elhesi-ben. Felismerései fontosak a további A.-i munka számára:

1) Azok a dombok, amelyeket az arabok tell-nek neveznek, mesterséges romhalmazok, és rétegesen egymásraépült településekből állnak. Az első település sziklán v. termőtalajon keletkezett. Ezt szétrombolják v. elhagyják. Az agyagtéglák széthullanak. A köv. telepések elsímitják a talajt és a régi romokon építkeznek. A romok magassága a településekkel nő. A *megiddói tell pl. 21 m magasságot ért el.

2) Az ásatás célja nem múzeumi tárgyak gyűjtése, hn egy hely történetének negállapítása. Ezért minden leletet meg kell figyelni, m.e. pedig a rétegek egymásutánját.

3) A kerámiai formák kultúrkorszakok szerint változnak. Az égetett agyag elpusztíthatatlan cserépei fontos eszközei a rétegek egymástól való elhatárolásának és időbeli elhelyezésének. — Az ásatási rétegek időbeli meghatározásának további segédeszközei: a rádió-karbon módszer (a Kr.e. 3000 előtti időre nézve) és az érmeleletek (csak a perzsa kortól).

Fontos ásatási helyek Palesztinában, arab és bibliai nevéikkel: 1. tell el-fare^c 2. tell dsemme 3. tell ^caddsul 4. tell el-heszi = Eglon 5. tell ed-duvér = Lákis 6. tell bét mirszim = Debir 7. esszebbe = Mászáda 8. kirbet ^caszka-lán = Askalón 9. tell szandahanne = Maresza 10. ramat el-kalíl = Mamre 11. kirbet et-tubéqa = Bet-Cur 12. bét dsibrin 13. tell ed-dsedéde = Moreset-Gát 14. tell cakarije = Áseka 15. tell-esz szafi 16. tell er-ruméle = Bet-Semes 17. bét-láhm = Betlehem 18. bét szahur = a pásztorok mezeje 19. el qudsz = Jeruzsálem 20. dér en-naszbe = Kirját-Jeárim 21. ^camvasz = Emmausz 22. tell dsecer = Géser 23. tell el-ful = Gibeá 24. tell en-naszbe = Micpa 25. rasz el-sarrúbe = Anatót 26. kirbet qumrán 27. en feska 28. murabba ^cat: barlangok iratkeercsekkel 29. tell esz-szultán = Jerikó 30. et-tell = Ái 31. bétín = Bétel 32. kirbet szélun = Siló 33. tell baláta = Szikem 34. szebasztije = Szamaria 35. tell el-fár^ca = Tirca? 36. tell el-höszn = Betseán 37. tell ta^cannek = Tanak 38. tell el-muteszellim = Megiddó 39. tell^camr = a pogányok Harószetje 40. et-tantura = Dór 41. tell

Areopagus — Arisztobulosz

el-oréme = Kinneret 42. tell hum = Kafarnaum 43. kirbet keráze = Korazin 44. tell el qedah = Hácór 45. méron = Merom 46. amm el-avamid = Hammon 47. szur = Tírusz 48. dseras = Geráza 49. ^cammán = Rabbat-Ámmon, Filadelfia 50. telélát ghasszul 51. díbán = Dibon 52. mádeba = Medeba 53. tell dér ^callá = Szukkót?

Petrie u. két ásatási módszer fejlődött ki. Az első egymásután lehordja a tell rétegeit. Először megméri a dombot, azután napfényre hozzák az első réteget, be rajzolják a tervvázlatba a talált falakat, lefényképezik őket, regisztrálják a leleteket, összegyűjtik az agyagcserepeket és érméket, a cserepeket összerakják, lerajzolják, pontosan leírják és ha lehet, datálják. Ezután lehordják a réteget és a másodikkal ugyanígy járnak el. (Példa: *Hácór). Mortimer, Wheeler és Kathleen Kenyon metszet-módszere szerint a tell-t átvágják egy mély árokkal. A további metszeteket a talált falakra derékszögben csinálják. (Példák: *Jerikó, *Ófel Jeruzsálemben.)

Palesztinában különböző A-i intézetek dolgoznak: Ecole Biblique et Archéologique Française, Deutsches Evangelisches Institut für Alttertumswissenschaft des Heiligen Landes, Israel Exploration Society, American Schools of Oriental Research, stb. Az A. eredménye jelentős a *bibliatudomány számára: Megerősíti a Bibliát (pl. *Szamaria meghódítása: 2Kir 17), jobb megértéséhez segít (vö. a *Nuzuból és *Máriból való szövegeket), kiegészíti a bibliai tört. írók adatait (*Omri jelentősége, *Jehu adója, stb.), beleilleszti a Bibliát a régi Kelet tört.-ének és kultúrájának nagy összefüggéseibe (az ámoriak és arámiak vándorlásai mint Izrael tört. előzményeinek háttere); más ese-

tekben arra kényszerít, hogy újból átgondoljunk egy bizonyos bibliai helyet (pl. a *Jerikó meghódításáról szóló tudósítást).

Areopagus („Árész dombja”) az *athéni Akropolisztól ÉNyra; e szóból származik a legfőbb athéni hatóság neve. *Pál A.-i beszéde (Csel 17,19-34) nem okvetlenül tört. esemény, hn az igazi ismeretet akarja szembeállítani a g. bölcsességgel és így a kereségnek rajta aratott győzelmet hangsúlyozza (vö. 1Kor 1,22kk).

Aretász („fémmunkás”) több *nabateus király neve.

Arhippusz („lőszelídítő”) *Pál „küzdőtársa” (Filem 2), *Kolosze-beli keresztény (Kol 4,17).

Arimatea (vlsz. = rentis) júdeai város, A.-i *József tanács-tag hazája, aki eltemette Jézus testét (Mk 15,43p; Jn 19,38).

Arisztarhusz („legjobb uralkodó”) *Pál ap. munka- (Csel 19,29) és fogolytársa (Filem 24) *Tesszalonikéből (Csel 20,4).

Ariszteász („kitűnő uralkodó”) áll. kir. *hivatalnok (Kr.e. 250 k.), aki *Jeruzsálemből *Alexandriába hozatta volna *Mózes 5 könyvének 72 fordítóját; ezek 72 nap alatt, külön-külön dolgozva, u.azt a fordítást készítették el. Az egész elb. legenda (erről szól az A.-i levél Kr.e. 140 k.), de mögötte az ÓSz g. ford.-ának elkezdéséről szóló tudósítás húzódik meg (I. Szeptuaginta).

Arisztobulosz („legjobb tanácsadó”) sznév, pl. 1) *egyiptomi *zsidó, akihez a 2Makk 1,10—2,

18-ban leírt levél szól, talán val-lásfilozófus (l. Hellenizmus), 2) l. Makkabeusok.

Arkangyal l. Angyal

Arkelausz l. Heródes

Árnon (szel el-modzsi b) a *Holttengerbe ömlő folyó; Szám 21,13 sz. határ a *moábiak és *ámoriak között. Az izr. település Di országhatára (Bír 11,13; Éi ellenpontja: *Jábbok).

Áron (h.jel. ismeretlen) *Mózes-től eltérően csak az újabb *hagyományban szerepel mint fivére (Kiv 4,14; 6,20) és segítőtársa (pl. Kiv 7,1; 17,10-13; 19,24). A hagyomány egyik ága sz. (l. Mózesi könyvek) aranyborjút csinál (l. Bika), fölkel Mózes ellen (Szám 32, 1-6.21-24; 12,1-15; vö. Csel 7,40k), a Hór hegyen hal meg (Szám 20, 22-29; 33,38k; MTörv 32,50; MTörv 10,6 sz. viszont Mószerában). A hagyomány egy másik ága sz. „Áron fiai”-nak, egy fontos papi osztálynak *ősatya (Kiv 28,1), az első *főpap (Kiv 28k; 39; Lev 8-10). Ezért az egész papságot „Á. házá”-nak nevezik (Zsolt 115, 10,12; 118,3; vö. Lk 1,5). „Á.-i áldás”-nak mondják Szám 6,24-26 szavait. Jézus Főpappal érvényét vesztette a korábbi papság (Zsid 7,11-19).

Artahszasza *perza király, uralkodása alatt működik *Ezdrás és *Nehemiás (Neh 5,14). Vlsz. azonos l. Artaxerxész Longimanusszal (Kr.e. 464-424).

Ártatlanság l. Tisztaság, Tökéletesség.

Artemisz szüzi termékenység-istennő (eredetileg keleti), különösen *Efezusban tisztelték. Temploma a világcsoadék közé számított és egy áll. az égből hullott képét őrizte. Kegytárgyainak készítői zavargást szítottak *Pál ellen (Csel

19,23-40). Gyakran helytelenül azonosítják Dianával (a hold és a vadászat istennője).

Árva l. Özvegy

Árvád *föníciai város és sziget a szír *puszta előtt (Ter 10,18; Ez 27,8.11). 1Makk 15,23 Aradosznak nevezi.

As (római pénz) l. Érmék

Ásatások l. Archeológia

Asdód (Azótus) *enáki (Józs 11, 22), a 12.sz. óta *filiszteus város-állam. *Dágon híres *szentélye (1Sám 5,2-5). Uzzija (Óziás, l. Azarja) lerombolja falait (2Krn 26,6). Kr.e. 711-ben *Szárgon foglalja el a várost (Iz 20,1). Pszametik fáraó Hérodotosz tudósítása sz. kb. Kr.e. 620-tól 29 évig tartotta megszállva. A *Makkabeusok elpusztítják, Gabinius római hadvezér újból felépíti. Csel 8,40 sz. *Fülöp itt prédikál. A mai A. 7 km-re Dre fekszik a régi településtől.

Áser („a boldog”) 1) *Izrael egyik *törzse. Területe a *galileai hegység Nyi lejtőjén volt (Józs 19, 24-31 olyan igényeket tartalmaz, amelyek még nem valósultak meg). A törzs későbbi története ismeretlen; belőle származik *Anna (Lk 2,36). — 2) Ter 49,20 sz. Jákob 8. fia, (1) ősatya.

Ásera *föníciai-kananeus termékenységistennő, *Báál hitvese (*Ugaritban El-é, az istenek atyjáé). Képét *Jeruzsálemben (1Kir 15,13), *Izraelben (1Kir 16,33), a *szamariai Báál-templomban (2Kir 10,25) és időnként a jeruzsálemi *Jahve-templomban (2Kir 21,3.7) tisztelték. Jele — amelynek neve szintén Á. volt — a szent fa vagy kultikus oszlop az *oltár mellett. MTörv ismételtlen kívánja, hogy az Á.-kat döntsék ki (7,5), éges-

sék el (12,3), v. akár el se ültés-sék (16,21).

Askalón (kirbet aszkelán) *kánaáni városállam és kikötő, már a 19.sz.-ban említik *feliratok, 1280-ban II. *Ramzesz meghódítja, 1200 óta egyike a *filiszteusok öt fő városának (Józs 13, 3), a *próféták gyakran fenyegetik *ítélettel (Am 1,8; Jer 25,20; 47,5,7). A *hellenisztikus időben zsidóellenes (1Makk 10,86; 11,60), Kr.e. 104-ben szabad állam saját pénzverési joggal. Talán *Heródes (1) hazája, aki itt pompás építményeket emelt.

Askenáz (Askenez) Ter 10,3 sz. Jáfet unokája. A középkor óta = Németország, askenáziai zsidóság = német és lengyel (jiddisül beszélő) zsidók. L. még Szeferád. **Astarót** („Astarte helye”) *kanaanai város, a *básáni *Óg szék-helye (MTörv 1,4; Józs 9,10).

Astarte *szemita termékenységistennő, az egész Közelkeleten tisztelték, *Astarót (Ter 14,5) és *Sidon (1Kir 11,5,33; 2 Kir 23,13) város istennője, rokon *Istárral, a női termékenység *asszír-bab. istennőjével. Kultusza kifejezetten szexuális volt és prostitúcióval járt. Ábrázolásai többnyire a nemi jegyeket hangsúlyozzák. Az ÓSz leginkább többesszámban használja nevét, éppúgy mint *Aserát és *Báált (Bir 2,13; 10,6; 1Sám 7,4).

Ásza (Ászáhel, „Isten teremtett” röv. formája) a *DB, Júda királya (Kr.e. 914-874; 1Kir 15,9-24), a Szf dicséri intézkedéseit a *bálványimádás és kult. prostitúció (*boszorkányok) ellen. Az *ÉBtől szorongatva *Damaszkusszal köt szövetséget; 2Krn 16,7 sz. Hánáni látnok fordul e szövetség ellen.

Krón tudósít további harcairól és győzelmeiről.

Ászáf („ő megkönyörült”) sznév, pl.: 1Krn 15,17kk; 16,5kk.37; 2 Krn 5,12 (vö. Ezd 2,41; Neh 7, 44) sz. a *templomi szolgálatra beosztott énekesek egyik osztálya Á.-ra nyúlik vissza, aki *Dávid és *Salamon alatt működött. Neki tulajdonítják az 50; 73-83 zsoltárt.

Ászáhel („Isten teremtett”) sznév, pl.: *Dávid „hőse” (2Sám 23,24), *Joáb és *Abisáj fivére, akit *Ábner meggyilkolt (2Sám 2,18-32).

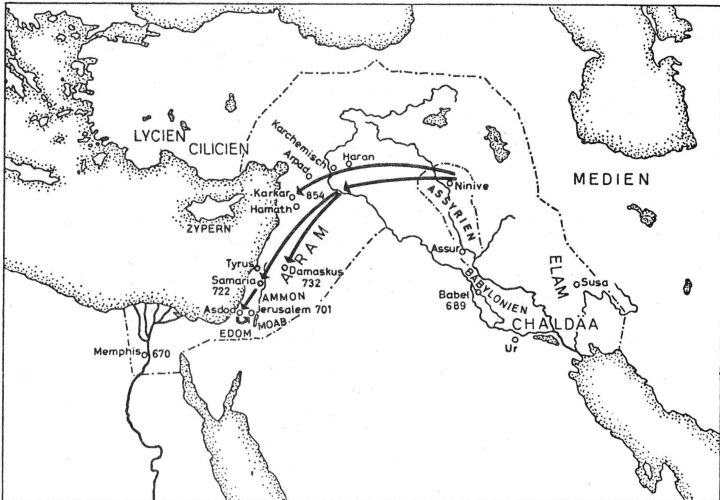
Aszarhaddon (asszírul: „Asszúr fivért ajándékozott”) *asszír király (Kr.e. 681-669), áll. idegen gyarmatosokat telepített *Szamariába (Ezd 4,2) és *Manasszétól (a *DB, Júda királya) adót kapott.

Aszkézis I. Erkölcsan

Aszmodeus (Aszmódi) zsidó legendákban (pl. a *Talmudban) gonosz szellem. Tób 3,8 sz. megölte *Sára hét férjét. Név és elképzelés talán a *perza esma deva démonnal függ össze.

Ásznát (Ászenet, „Neith istennőnek szentelt”) Ter 41,45.50kk sz. *Potifera lánya, *József felesége, *Manassze és *Efraim anyja.

Asszíria tkp Assúr, a két folyó vidékének Éi része. Az ország magvának fontosabb városai: *Asszúr, Arbailu, Dur-Sarukkin, Kalah és *Ninive. A tört. idő kezdetétől a 7.sz.-ig 116 kir. uralkodik szakadatlan sorban. Már a 2. évezred fordulóján asszírok kereskedői településeket alapítanak Anatóliában. Közvetítik az átvett *sumér-bab. kultúrát. A első pol. fellendülését I. Samsi-Adád trónbitornak köszönheti (1750-1717). Meghódítja *Márit, birodalma összeköti az *Eufráteszt a *Tigrissel és a két folyó partján túlra terjed. A. uralmi törekvéseire a babiloni

AsszírIA fejlődése. A Kr.e. 14.sz.-ban még a Ninive és Asszúr körüli területre korlátozódott. Legn. kiterjedésű a 7.sz.-ban 854-ben III. Szalmanasszár lecsapott a 11 szövetséges seregeire, köztük az izraeli Áhábra. 732-ben III. Tiglatpilezer leigazza Damaskuszt, 722-ben II. Szárgon Szamariát (2Kir 19), ugyanő 689-ben elpusztítja Bábelt. 670-ben Aszarhaddon asszír kir. (681-669) meghódítja Egyiptomot és legyőzi Tirhakát, Etiópia kir.-át (2Kir 19,9).

*Hammurapi vet féket, továbbá *Mitanni állama és a *hetiták. Kemény viszályok és zord éghajlat szítják a nép háborús szellemét. Vezetői fegyelmezett, kitűnően föl-fegyverzett sereget hoznak létre. A 13.sz.-tól A. É, Ny és D felé tör. I. Tukulti-Ninurta (1242-1206) meghódítja *Babilont, I. *Tiglatpilezer (1112-1074) eléri a *Földközi-tengert és a Van-tavat. A terjeszkedés második fázisát (új-asszír bir.) II. Adadnirári (Kr.e. 909-889) vezeti be. A hadjáratok mind kíméletlenebbek és borzalmasabbak, az elfogott ellenséget kínozzák, a meghódított ter-ekről deportálják az embereket. III. *Szalmanasszár (858-824) elsőnek támadja meg Izraelt, *Jehu adózik neki. III. Tiglatpilezert (745-727)

*Aház hívja segítségül *Szíria és *Izrael ellen (vö. 2Kir 15,19k; 16, 7-18; Iz 7). Fia, V. Szalmanasszár (727-722) elfoglalja *Szamariát. II. *Szárgon (722-705) meghódítja a várost (2Kir 17,6.30k). *Szaneherib (705-681) *Hiszkija alatt megszállja *Jeruzsálemet (2Kir 18, 13-16). Palesztinai háborúját különféle ránkmaradt feliratokban írja le, *Lákis megszállását palotájában egy dombormű ábrázolja. *Aszarhaddon (681-669) és *Asszurbanipal (668-626) alatt a birodalom a Perzsa öböltől és a Zagrosz hegységtől *Egyiptomig, az örmény hegyektől az arabiai pusztáig nyúl. Asszurbanipal fejleszti a művészetet és tud.-t, székhelyén könyvtárat rendez be, amely mintegy 10 000 agyagtáblán a bab-

asszír irod. legfőbb műveit is tartalmazza: a Gilgamesz-eposzt a *vízözön bab. elbeszélésével; az Erráról, a pestis istenéről szóló eposzt; az Enuma elis c. éneket a világ teremtéséről. A babiloni Nabopolassar és Kyaxarész méd kir. alatt elesik Asszúr (Kr.e. 614) és Ninive (612). A széthull (vö. Náh 3), az újbab. bir. veszi át az uralmat a két folyó vidékén.

Asszony I. Nő

Asszuán I. Szjene

Asszúr (Assúr) város a *Tigris folyó mentén (Ter 2,14), l. Asszíria.

Assurbanipal az újasszír (l. Asszíria) bir. kir.-a (Kr.e. 668-626).

Asztiagesz a *médek bir.-ának ut. kir.-a, Kr.e. 550 k. addigi alkir.-a, *Kürosz legyőzi.

Atalja („főnségét tudtuladta Jahve”) sznév, pl.: hercegnő az *ÉB-ból, Izraelből, 2Kir 8,18 sz. *Áháb és *Izebel lánya, *Jórám felesége (utóbbi a *DB, Júda királya Kr.e. 849-842), befolyásolja őt és fiát, *Áhaszját (*Báál-kultusz). Haláluk u. kivégezteti a kir. családot (*Jóáson kívül) és maga uralkodik (842-836), míg papi körök megbuktatják és megölik.

Áthágás. A Szf ismeri emberi törvények (Esz 1,19) és előírások (Mt 15,2; Lk 15,29k) Á.-át, amelyekre a szeretet bocsánatot szerez (Péld 10,12). Bár a törvény Á.-át mint engedetlenséget büntetni kell (MTörv 17,2-5; Jak 2, 10-13), mégis az a hit áll előtérben, hogy Isten kész a megbocsátásra (Ez 18,30kk).

Athén az antik kor legfontosabb kultur. kpontja, az ÚSz korában nincs pol. jelentősége. Csel 17, 15-34 beszél *Pál ap. ottani működéséről (l. Areopágusz).

Átok I. Áldás

Átokzsoltárok I. Zsoltárok

Átya. A testi apaság ált. jelentése m. a Szf beszél nagyapáról (Ter 28,13), *ósatyáról (Ter 10,21) és ósról (Ter 48,21; Lev 26,39). Az A. a *család feje (Ter 12,1), tekintéllyel vezeti azt (Ter 24,2kk; Kiv 21,7). *Pap (Ter 8,20), az isteni *áldás közvetítője (Ter 27, 34), *tanító (MTörv 32,7; Iz 38, 19) és nevelő (Péld 23,22); főleg a *hit példaképe (Iz 51,2; Jn 8, 39kk). Továbbá A.-nak szólítja tisztelettel a *tanítvány tanítóját (2Kir 2,12), ez a rabbiknál szokássá válik, de Jézus elveti (Mt 23,9). Az ÓSz Istent a nép (MTörv 32,6; Iz 63,16), a király (2 Sám 7,14; Zsolt 89,27), a jámbor ember (Sir 23,1) és a szegény atyjának nevezi (Zsolt 68,6). Az ÚSzb Isten elsősorban *Jézus Krisztus Atyja (gyakran a *szinoptikus Ev.-okban, de m.e. Jn-nál), és ez az A. és *fiú közti különösen bizalmas viszonyt jelenti. Aki Krisztussal kapcs. van, az éppenséggé Atyjának nevezheti Istent; itt nem annyira az egyes emberre gondolunk, mint a közösségre (Mt 6,9; Jn 15-16; Róm 1,7). Az A. adománya a Szentlélek (Lk 11,13; Jn 15,26). L. még Istengyermek-ség.

Augustus („főnséges”) *római uralkodó (Kr.e. 31 — Kr.u. 14). Uralkodása alatt született *Jézus (vö. Lk 2,1), és a római bir.-ban hosszú ideig béke volt.

Autenticitás (hitelesség) I. Vulgáta.

Áva (Iva) város, gyakran említik *Hámáttal kapcs. (2Kir 17,24; 18, 34; 19,13; Iz 37,13). Vlsz. az *aszszír nagybir. *szíriai részén fekvődt. Kr.e. 722 k. lakói *Szamariába települtek át (2Kir 17,24.31).

Azarja (Azariás, „Jahve segített”) rállyokat (Józs 10,10), itt gyűlt sznév, pl. 1) A *DB, Júda királya össze a *filiszteusok hadereje (Kr.e. 779-738), 2Krón 26,1-23 Uz *Góliáttal a *Saul elleni harcra zijának (Óziás) mondja. Kora jel- (1Sám 17,1). *Rehabeám megerő- lemezői: gazd. virágzás, békés sítette (2Krón 11,9), *Nabukodo- kapcs.-ok az ÉB-mal, katonai és nozor meghódította, a *számkive- egyéb építkezések. A. visszahó- tés u. *Nehemiás idején újból la- dítja *Elát kikötőt. Uralkodása vé- kott hely (Neh 11,30). gefe- **Aziarhusz** magas hivatalnokcím felé *poklosság lepte el, 2Krón Ázsia római tartományában (vö. 26,16-21 sz. azért, mert beavat- Csel 19,31). Hivatali feladataikról kozott a *papság jogaiba. Ural- (kultikus?) nem tudunk közeleb- kodótársa fia, *Jótám lett (2Kir bit. 15,5). 2) *Dániel társa, áll. „A. **Ázsia** a Szfban nem a földrészt je- imájának” szerzője (Dán 3,26-45 lenti, hn v. a *Szeleukidák bir.-át LXX).

Ázeka (tell zakaríje) hely a (1Makk 8,6), Ázsia római tarto- *Sefelában, 27 km-re ÉNyra *He- mányt (Kisázsia, Csel 6,9), v. csak brontól. Itt győzte volna le *Jó- Kisázsia partvidékét (Csel 2,9). zszue a szövetségés *kananeus ki-

B

Báál („úr”) igen elterjedt istennév (hely- és sznevekben is, pl.: B.-Hermon Bír 3,3, B.-Gád Józs 11, 17, B.-Hácór 2Sám 13,23, Esbáál és Meribáál 1Krón 9,39k); igen sok istenséget jelölnek vele, ezeknek egymáshoz kevés a közük. Néhány példa: Egy fa, helység, stb. „B.”-ja (pl. *Hadadrimmon *Megiddóból, Zak 12,11). — M.e. *Kánaánban nevezik a termékenység okozóját B.-nak (*magaslatok) és gyakran régebbi korból származó vonásokkal ruházzák föl, amelyek az illető vidéken otthonosak és semmi közük a B.-kultuszhoz (pl. Resef). A B.-ok nagyon népszerűek voltak (vö. Bír 6,30) és a g.-római világban (pl. szemita rab-szolgák) az ott szokásos istenségekkel azonosították (pl. Zeusszal, Jupiterral). *Ekrónban B.-Zebubot tisztelték (*Áhászja fölkereste, vö. 2Kir 1,2-16; I. Beelzebul). *Áháb, *Izebel, *Atalja, stb. előmozdítják a B.-kultuszt (1Kir 16, 31kk; 18,17kk; 19,1k; 2Kir 11,18), *Illés és *Jehu harcol ellene (1Kir 18,19-40; 2Kir 10,18-27). Különleges eset a *szikemi B.-Berith (= a *szövetség B.-ja) (Bír 8,46; I. Isten neve). A termékenységi kultusz női párját többnyire *Áserának v. *Astarté-nak hívják.

Báála („úrnő”) néhány város neve, pl. *Júda egyik határvárosáé (Józs 15,9).

Bááláth *Báála másik megjelölése.

Báálbek („a völgy ura”) fennsíkváros a *Libanon és *Antilibanon (I. Cöleszíria) között, a *föníciai időben Báál-Hadad, *Astarte és Adonisz (I. Tammúz) tisztelőinek helye, talán hozzátartozott *Dávid nagybir.-ához, a *hell-ró-

mai korban Héliopolisz néven Zeusz Héliopolitész = Jupiter Heliopolitanus, Aphrodite = Venus és Hermész = Merkur jelentős kultuszhelye, Főistenét a római bir.-tól Nyra is tisztelték; kult. szimbolumai római katonák útján egészen Koblenzig eljutottak. Nagyarányú templomépítménye a Kr.e. 2.-3.sz.-ig készült. A főépület, oltáruddvarral, pitvarral és propüleummal, 300×120 m-es, Jupiternek volt szentelve, egy másik, hosszúkás templom Venusnak és egy kis kerek Merkurnak. **Báána** fivérével, Rekábbal megöli Isbáált, *Saul fiát, *Dávid halálra ítéli (2Sám 4,1-12).

Bábel I. Babilon

Bábel és Biblia. Azt az elavult tud. vitát emlegetik így, amelynek tárgya a bab.-sumér kultúra befolyása volt az izr. vallásra és a Bibliára.

Bábeli toronyépítés I. Babilon

Babilon (g. szó, h.-ül Bábel) *Babilónia fővárosa az *Eufrátesz mentén. Nevét *akkáduul népetimológiával bá b - i l i - nek („Isten kapuja”), Ter 11,9 sz. b a l a l - nak („összezavar”) magyarázzák. Történelmileg mint *Hammurapi székhelye jelentős; ő B.-t pol. és szellemi kponntá, *Mardukot, a város istenét bir. istenné tette és megépítette az Etemenanki templomtornyot. Bár I. Tukulti-Ninurta (Kr. e. 1242-1206) és *Szanherib (Kr. e. 689) kétszer is lerombolja a várost, mégis bizonyos hatalmi helyzetre tesz szert. II. *Nabukodonozor (Kr.e. 605-562) nagyarányúan kiépíti. Kr.e. 539-ben *Kürosz hódítja meg; még Nagy *Sán-

dor is bir.-a főv.-ává akarja tenni. Utána vesztít jelentőségéből. Kései rétegeit (Istár-kapu, felvonulási út, Marduk-templom az Etemenanki toronnyal, nagy városkastély függőkerttel) 1899-1917 közt egy német expedíció hozta napfényre. — A Bibliában B. az istenellenes világhatalom jelképe (Iz 13,1); ezért az ÚSzben *Róma fedőneve (1Pét 5,13; Jel 14, 8; 17,5). A 91 m magas, 8281 m² alapterületű Etemenanki toronyépülethez (= ez a ház, amely az ég és a föld alapja) kapcsolódik a B.-i torony építésének tört.e. A B. név és a sokféle nyelv *étiológiáját adja; a B.-i kultúrát a *Jahve-hit fényében ítéli meg, elítéli a saját erőnkbe vetett kevély bizalmat, a pol. teljesítményt és megmutatja, hogy emberek és népek nem boldogulnak Isten nélkül. Az *östörténet végén erre a kérdésre készíti az olvasót: véglegesen megszűnt-e Isten kapcsolata az emberrel? Így előkészíti Istennek *Ábrahámban adott feleletét.

Babilon, Babilónia mintegy 30 000 km² ter.-ű, mélyen fekvő síkság az *Eufrátesz és *Tigris alsó folyásánál, a mai Irakban. Termékenységet a folyók időszakos áradásainak, valamint mesterséges öntözőrendszerének köszönheti. Fontos *városok: *Akkád, Szippar, *Babilon, Kís, Barszippa, Nippur, Izin, Lagas, *Uruk, Larsza, *Ur, Eridu. *Archeológiai leletek tört. előtti településre vallanak (Kr.e. 30 000 k.), a történetírás előtti időben (Kr.e. 5000-tól) pedig több mint 20 kultur. kpontra. A Kr.e. 4. ezred közepén a *s u m é r o k vándorolnak be, az ideiglenes kultur. hanyatlást rövidesen építészeti és plasztikai fellendülés váltja fel (a

szobrászat újjáteremtése). Legfelsőbb égi istenének fő- és székhelye először Uruk. Azután változik az uralom főhelye: Kís, Ur, Umma és Uruk osztozik rajta. Az írás feltalálásával Kr.e. 3000 k. (I. Betű) kezdődik meg B. tkpi története. A legrégebb nyelvemlékek gazd. jellegűek. Később királylistákat, királyfeliratokat és krónikákat találunk. Az akkádi *Szárgon (Kr.e. 2350 k.) hozza létre a két folyó vidékén az első szemita uralmi korszakot, megalapítva a tört. első nagybir.-át. Utódainak bir.-a 160 év múlva a gútok áldozata lesz. Urnamu (kb. 2070-1960) egy második nagybir.-at alapít. Főv.-a *Ur, itt újra fölépítteti a Nanna holdisten tisztületére szolgáló templomtoronyt. A Kr.e. 19. sz.-ban Nyi *nomád szemiták (*ámoriak) nyomulnak a bir. ellen, Lárszában és Asszúrban magukhoz ragadják az uralmat és megalapítják az 1. bab. dinasztíát. Legismertebb uralkodójuk *Hammurapi (1728-1686): meghódítja egész B.-t, leigazza *Márit, bir.-ához csatolja *Asszíriát. Utódai nem tudják megtartani az állam ter.-ét. De csak Kr. e. 1530-ban buktatják meg a *hetiták az első bab. dinasztíát. Kről a kassziták hegyi népe nyomul az országba, uralkodó réteggé válik és kb. Kr.e. 1150-ig kormányoz. B. elveszíti nagyhatalmi helyzetét és magas kultur. színvonalát. A pol. hatalom súlypontja Éra tolódik (Asszíria). A köv. századok történelme változatos, fontos tényezője az *arámiak elönyomulása. *Asszurbanipal asszír király halála u. Dról a *káldeusok törnek előre, Nabopolassar meghódítja B.-t és Kr.e. 625-ben királlyá kiáltja ki magát. B. újból nagyhatalommal lesz: neve Új-B.

Babiloni fogság — Bálványimádás

v. *káldeus bir. Fénykora II. Nabukudurriusszur (I. II. Nabukodonozor, Kr.e. 605-562) idejére esik. Bir.-a a perzsa öböltől a *Holttengerig ér. Meghódítja *Jeruzsálemet (597 és 586) és *számkivetésbe küldi a vezetőréteget. B. ut. kir.-a, Nabonid (Kr.e. 556-539) Temán oázisvárosban kormányoz, miközben *Baltazár (Belsaccár) B.-ban kormányzó társa. Kr.e. 539-ben *Kürosz meghódítja ezt a várost. B. perzsa tartománnyá lesz.

Babiloni fogság I. Számkivetés

Babiloni (bábéli) nyelvzavar I. Babilon

Babona az a felfogás, hogy bizonyos tárgyokban v. cselekményekben tf. erők v. ismeretek vannak jelen, pedig a valóságban nincs ilyen erejük. (Példák: Démonoktól v. „szemveréstől” védő amulett, *halott-idézés, *jóslás, *varázslat.) A B. egyik tipikus izr. formája volt az a bizalom, hogy a jer. *templom puszta létével megvédi őket minden veszélytől (Jer 7,4; Mik 3,11).

Bacchidész („Bacchusz isten fia”) IV. *Antiohusz Epifánész (Kr.e. 159-ig) és I. *Demetriusz Szótér hadvezére *Makkabeus Júdás és Jonatán ellenében. A *hellenizmus és *Alkimusznak *főpappá tétele mellett foglalt állást.

Baésa *Bása másik írásmódja.

Báhurim kis helység az Olajfák hegyétől ÉKre, 2Sám 3,16 sz. vlsz. határhely; *Simei hazája (2Sám 16,5-13); Dávid két követének rejtékhelye (2Sám 17,18); Dávid egyik hőséneke, Azmávetnek szülőhelye (1Krón 11,33; vö. 2Sám 23, 31).

Bálák *Moáb királya, elhívta *Bileámot, hogy átkozza meg az előnyomuló izraelitákat, mert félt a

csatától (Szám 22-24; Mik 6,5). Midrásszerű (oktató) feldolgozását feltételezi Jel 2,14.

Balgaság az okosság hiánya, rendtelenség és megmondhatatlanság (Sir 21,22kk), gyámoltalanság, tanácstalanság (Iz 19,11; 35,8) és fennhéjázás (Péld 28,26; Sir 21, 28). B.-ból *bűn is történik (Ter 34,7; Jer 29,23). B. Isten el nem ismerése is (Zsolt 14,1; Jer 4,22), a tőle való elpártolás (MTörv 32, 6.21), idegen istenekhez fordulás (Jer 5,21-24). A B. megakadályozza az embert, hogy előkészüljön Krisztus *második eljövételére (Mt 25,1-13; Lk 12,16-21) és üres fecsegésre csábítja (Ef 5,4; 2Tim 2,23; Tit 3,9). *Pál a *pogányokat is balgáknak mondja, ha nem ismerik el Isten *törvényét (Róm 1,21k; 2,20), valamint a hitbéli jártasság nélküli embereket (1Kor 15,36); a kereszt tanítását viszont „B.”-nak nevezi azért, mert ellentmond az Istenről alkotott emberi elképzelésnek (1Kor 1,18k; 2,14). **Baltazár** (Belsaccár, „Bel óvja a királyt”) 1) Dán elb.-e sz. *Nabukodonozor fia (5,18k), *Babilon utolsó *arámi kir.-a (5,30). Lakoma idején a falra író kezét pillant meg és *Dánieltől kapja meg a „Menetel” magyarázatot (Dán 5). Történelmileg B. *Nabonid, az ut. újbab. kir. fia volt, aki (tízéves arábiai tartózkodása alatt) B.-t tette meg Babilon kormányzójává. 2) Dániel bab. neve (Dán 1,7; 2,26).

Bálványimádás. A *szövetség Istene az izr. nép egyedüli Istene; ezért más istenek bármilyen imádása B. (vö. Kiv 20,3-5; Lev 19,4; MTörv 4,35; 5,7-9), akár „semmisség”-eknek értették őket (vö. Zsolt 31,7; Jer 2,5; 18,15; Jón 2,9), akár rossz szellemeknek (vö. MTörv

32,17; Zsolt 95,3; 97,7; 106,37; Bár 4,7).

Balzsam (könnyen szilárduló) olaj, a B.-bokr gyantanedve, *Sába királynőjének egyik ajándéka *Salamon részére (1Kir 10,2,10), fontos árucikk (*Tírusz Ez 27,22; *Hiszkija kincseskamrája 2Kir 20, 13), használták kozmetikára (Én 4,10.14.16; Eszt 2,12), halottak megkenésére is (2Krón 16,14; vö. Mk 16,1; Lk 23,56; 24,1; Jn 19,40) és mint füstölőszert (Kiv 25,6). Gyűjtőnévül is alkalmazzák különféle jóillatú gyantákra (l. Gyanta).

Bar (arám „fiú”) gyakran szerepel nevek részeként (pl. Barabás, Barnabás, Bartolomeusz = Bertalan).

Barabbás („az atya [tanító] fia”) fogoly, akinek a helyében *Pilátus szívesen bocsátotta volna *Jézust szabadon (Mk 15,6-16p; Jn 18,39 k). Vitatott, bűnöző volt-e v. pol. bűnös (vö. Mk 15,7). A biblián kívül nem tudunk bizonyosan hűsvéti amnesztiáról.

Bárak Bír 4,6 — 5,15 sz. a *Naftáli ter.-én levő *Kedesből való Abinoám fia, *Debóra prófétanő parancsára harcba és győzelemre vezette Naftáli és *Zebulon izr. *törzseit a kánaániták ellen (l. Bírak).

Bárany és zsírfarkú juh a ruházódás (gyapjú, 2Kir 3,4) és táplálkozás (zsír MTörv 32,14; hús Iz 22,13; tej Iz 7,21k) fontos forrásai voltak. A nyájak bősége nagy tekintélyt adott; *háborúban fontos zsákmány volt (Préd 2,7; Szám 31,32). B.-áldozat nagyértékű volt Isten előtt, ezért ez volt az egyik legfontosabb áldozati állat (pl. reggeli és esti *áldozatnál Kiv 29,38k; l. Pászka). Jézust *Ker. János Jn 1,29.36 sz. „Isten B.-ának” mondja. Értelmezései: 1)

(hagyományos): Jézus az istenküldte B., amelyet feláldoznak a világért és így elveszi a *bűnököt. Vitatkoznak azon, vajon a „B.” kép az áldozati kultusból való-e (beleértve a pászkaünnepet), v. Iz 53,7-ből (szenvedő *Isten szolgálója). 2) B. = az ártatlanság és büntelenség jelképe, ezért „elveszi” a bünt. 3) A Keresztelő arámul *Isten szolgájáról beszélt; az arámban u. az a szó jelöli a „szolgát” és a „B.”-t; véletlen szócsere v. szándékos átértelmezés? 4) Jn 1,29.36-ban nem a Keresztelő, hn az evangelista (l. János-Ev.) beszél; Jézus mint az új *pászka-B. szerepel (vö. pl.: *szenvedéstörténet János szerint; Jn 19,36; 1Kor 5,7; 1Pét 1,18k). — Mikor a Jel beszél „B.”-ről, abba az *ősker. *hagyomány játszik bele. Ott m.e. a győzött értik rajta, a megdicsőült Urat.

Barbárok l. Pogányok.

Barjézus („Jézus fia”) v. Elimász zsidó varázsló, hamis próféta Sergius Paulus *ciprusi *helytartónál; *Pál *vaksággal sújtja, mert a helytartót vissza akarta tartani a *hittől (Csel 13,6-11).

Bar-Jóna („Jónás fia”) Simon *Péternek atyja nevéből származó mellékneve (vö. Mt 16,17).

Bárka (lat. „arca”, „láda”) jármű, amelyet *Noé Isten parancsára épített, hogy övéit és a tiszta és tisztátalan állatok egy csapatát megmentse a pusztulástól a nagy *vízözönben (Ter 6-9). 1Pét 3,20 sz. a B. a ker. keresztség jelképe. Mt 24,38; Lk 17,27; Zsid 11,7 is említi. Az *allegorikus bibliamagyarázat a B.-t az *Egyházzal veti össze.

Barnabás („a jövődölés fia”? „Nébó fia”? Csel 4,36 sz.: „a viaszgatalás fia”) Csel 9,27k; 13-14

sz. *Pál *zsidóker, munkatársa, elvitte a *jeruzsálemi ek.-nek a gyűjtés eredményét (I. Alamizsna); később szétváltak, mert Pál nem rótt zsidó előírásokat a *pogányker.-ekre (Csel 15,36-39; Gal 2,13). B.-nak tulajdonítottak egy felhívást a pogányker. ek.-ekhez (B.-levél), tele éles vitával a zsidóság ellen, mértéktelenül *allegorikus írásmagyarázattal, a két *útról szóló tanítással (I. Didaké) és erények ill. bűnök listájával. Vlsz. *Alexandriában keletkezett 125 k. Kr.u., nagyrabecsülték (I. Apostoli atyák), egyes *bibliai kéziratokban is előfordul, I. Kánon.

Barszabbász (Barzabás) („Szabbász fia”) 1) József B., más néven Jusztusz („az igaz”), Iskarióti *Júdás egyik utódjelöltje (Csel 1, 23). 2) Anna Júdás nevű *prófétának mellékneve, akit *Barnabással, *Pállal és *Szilással *Antióhiába küldtek, hogy ott közölje az *ap. zsinat határozatát (Csel 15,22-32).

Bartimeusz („Timeusz fia”) vak koldus *Jerikónál, akit Jézus meggyógyított (Mk 10,46-52; csak Mk jelzi a nevét).

Bárúk („áldott” v. „legyen áldott”) tulajdonnév, pl. *Jeremiás egyik munkatársa (Jer 36,4-32; 32, 12-16; 45,1), vele volt *Egyiptomban (Jer 43,6). Neki tulajdonították B. könyvét (csak g.-ül maradt ránk). A történelmileg kérdéses bevezetésre (1,1-14) következnek: a száműzöttek imája (1,15—3,8 kollektív bűnbánati zsoltár), intés (3,9—4,4) a *bölcsséghez szóló himnusszal és vigasztaló ill. panaszdalok (4,5—5,9). A különféle elemek külön-külön jöttek létre, az utolsó talán csak a Kr.u.

1.sz. közepén. L. Jeremiás-levél, Kánon.

Bárzilláj (Berzelláj) 2Sám 17,27kk sz. (vö. 1Kir 2,7kk) *Dávid hú hve, az *Absalom előli menekülés-kor útravalót és felszerelést szerzett neki. Ezd 2,61k sz. utódai a *számkivetésből való visszatérés u. nem tudták bizonyítani származásukat, ezért nem engedték őket többé papi hivatalba (*pap). **Bása** (Baésa) az *ÉB, Izrael 3. királya (Kr.e. 910-887). Mint hadvezér Gibbeton megszállásakor meggyilkolta királyát, *Nádábot, *Jerobeám fiát, és egész házát. Ezzel betelt *Ahija jövendölése Jerobeám ellen. Maga B. lett a kir.; kormányzása egész idején *háborúban állt a *DB, Júda kir.-ával, de csak részleges sikereket ért el, mert *Benhadád arameus kir. betört országába. Mivel ragaszkodott Jerobeám vallási szakadásához (*bálványimádás), *Jehu próféta megjósolta neki háza pusztulását. Ezt *Zimri hajtotta végre Kr.e. 886-ban (1Kir 16,11-13).

Básán a *Jordán Ki vidékének termékeny fennsíkja a *Jármuk felső folyásánál. Termékeny legerőről (Mik 7,14; Jer 50,19; Náh 1,4), tölgyeiről (Iz 2,13; Ez 27,6), nyájairól (MTörv 32,14; Zsolt 22,13; Ez 39,18; Am 4,1) ismert. Részbe volt *Dávid nagybir.-ának, az *ÉB-nak, Izraelnek, azután *arám (2Kir 10,33), III. *Tiglatpilezer alatt *aszszír, a Kr.e. 2.sz.-ban *nabateus birtok, hozzátartozott *Heródes (1) és utódai bir.-ához. A B. mondai kir.-án, *Ógon aratott győzelemről szóló tudósítás (Szám 21, 33-35) nyilván csak Izrael jogát hangsúlyozza erre a ter.-re.

Bászmát (Bászemát, „balzsam”) 1) *Ézsau felesége (Ter 26,34 sz. a *hetita *Elon, 36,2k sz. *Izmael

lánya; a két ellentmondó adatot nem tudjuk egyeztetni). 2) *Salamon lánya, *Ahimaácnak, *Salamon 12 *helytartója egyikének felesége (1Kir 4,15).

Bát I. Mértékek

Bátseba (Betsábe, „a teltidomú”) *Uriás felesége (2Sám 11,3; vö. Mt 1,6), *Dávid elcsábítja, míg férje táborban van. Amikor Dávidnak nem sikerül U.-ra hárítani az apaságot, úgy állíttatja fel a harcmezőn, hogy elesik (2Sám 11,1-17). Dávid feleségül veszi B.-t (2 Sám 11,27), *elsőszülött fiuk meghal; a második *Salamon (12,15. 18sk.24). B. később elérte Dávidnál, hogy az ő fiát, Salamont kiáltotta ki királynak, nem a legidősebbet, *Adoniást (1Kir 1,11-40). Amikor B. később pártját fogja Salamonnál Adoniás öhajának, hogy feleségül vegye a *sunemi *Abiságot, Salamon elutasítja (1Kir 2, 17-23).

Bdellion a balzsambokor kis, sárgás magvakból álló nedve (vö. Ter 2,12); Szám 11,7 leírása sz. a *mannának ilyen volt a külseje.

Becor (Bószor) MTörv 4,41-43 sz. menedékváros (I. Menedékjog).

Becslés I. Cenzus

Beduinok I. Nomádok

Beelzebul (Belzebub) (h. jel. bizonytalan): így nevezték a *farizeusok a démonok fejét (Mk 3, 22p; néhány g. kéziratban: Beezebul; a „Belzebub” szó, amelyet a *Vulgáta és szír *bibliaford.-ok alkalmaznak itt, bizonyára utólagos hasonulás Báál-Zebub-hoz, I. Báál); I. Ördög.

Beerot („talajvízforrás”) *város a *gibeoniták ter.-én (Józs 9,17), *Benjáminhoz számított (Józs 18, 25; 2Sám 4,2). A város egyes lakói visszatérnek a *számkivetésből (Ezd 2,25). 1Makk 9,4 Bereá-

nak nevezi. Talán azonosítható el-bíre-vel (Ramallah m.).

Beer-Seba (Bersábe) („hétszeres talajvízforrás”, vagyis teli forrás) régi kánaáni i.tiszt. hely (Ter 21, 33), 43 km-re DNYra *Hebrontól. Az izr.-ák átvették (1Sám 8,2; Ám 8,14) és *Ábrahám, *Izsák és *Já-kob hagyományaival kapcsolták össze. Józs 15,28-ban *Júdához, 19,2-ben *Simeonhoz számít (I. Törzsek). A *számkivetés u. zsidó település (Neh 11,27). Pontos fekvése *archeológiailag nem igazolt. Ebben a szólásban: „Dántól B.-ig” *Kánaán legdélibb pontját jelöli.

Behemót a „nflusi ló” (víziló) neve; Jób 40,15-24 mint Isten *teremtésének mesterművét festi le. A későbbi zsidó *apokaliptikában a *Leviátánnal mint szörnyeteget ábrázolják.

Béke. A „békessége van” kif. ért.-e a Szlban: „jól, bántatlanul, tökéletesen él”. A B. ellentéte ezért nem a *háború (vö. 2Sám 11,7 eredeti szövegét), hn a szerencsétlenség ill. tökéletlenség. Még ma is legtöbbször így értik K-en a „béke” szót; ezért a B. kívánása gyakran szerepel üdvözlés gyanánt (vö. 2Sám 18,28; néhány ford.: üdv). Formái: a háború nélküli élet (1Sám 7,14; Lk 14,32; Jel 6,4), az alvás (Zsolt 4,9) és a halál (Ter 15,15). Hiányzik a B. a viszályban (Mt 10,34) és a *betegségben (vö. Mk 5,34). A B. Istentől jön (Szám 6,26), akivel *szövetséget kötöttek. Ezért az Istenbe vetett *remény a B. reménye is (Lev 26,6; Iz 52,7). A *Messiás neve: „békefejedelem” (Iz 9,6). — Krisztusban elérkezett a B. (Lk 2,14; Jn 14,27; 16,33; Csel 10,36kk), minthogy Isten és emberiség új kapcsolat-

ba jutott egymással (Ef 2,17; a kereszten kiontott *vér által: Kol 1,20). Krisztus üzenete B.-üzenet (Ef 2,17; 6,15), kötelez, hogy mindent megtegyünk a B.-ért (Mt 5, 9; Róm 12,18; 1Pét 3,11), ne csak beszéljünk róla (Jak 2,15k; vö. Iz 6,14). Belső lelki B.-t többnyire nem ért e szón a Szf.

Bel *babiloni főisten (talán = *Marduk) (vö. Iz 46,1; Jer 50,2). Dán függelékében (I. Kánon) szatirikus jelenet állítja elénk a B. fölötti győzelmet (Dán 14).

Béliál: gonoszság, semmiség, 2 Kor 6,15-ben (Beliar) Antikrisztus. L. Ördög.

Bemutatás a templomban (Jézusé), I. Elsősülött

Benája (Bánajás, „épített Jahve”) 2Sám 8,18; 20,23; 1Krn 27,5k sz. a testőrség parancsnoka és *Dávid tisztje, a trónöröklésért vívott küzdelemben *Salamont támogatja (1Kir 1,8.10.26.32.36k), parancsára megöli vetélytársát, *Adoniást, *Simeit (1Kir 2,25.46) és *Joábot, akinek utóda lett (1Kir 2,34k).

Benedictus I. Zakariás

Benhadad *Damaszkusz arámi királyai: 1) I. B.-dal szövetezik (1 Kir 15,18kk) a *DB, Júda királya (*Ásza) az *ÉB, Izrael ellen (*Baésa). 2) II. *Szalmanasszár asszír kir. Kr.e. 854-ben legyőz egy koalíciót, amelyet talán II.B. vezet; \I.B. ezután sikertelenül harcol az ÉB, Izrael ellen (1Kir 20,1-34). 3) III.B. Kr.e. 790 k. vereséget szenved *Asszíriától és így nem küzdhet többé eredményesen az ÉB, Izrael ellen (*Jóás).

Benjámín („a jobbkez fia” = a dél v. a szerencse fia) izr. *törzs, *ősatya Ter 35,16-19 sz. *Jákob és *Ráhel legifjabb fia volt. Jákob áldása tettvágya és harcos viselkedése miatt „ragadozó farkas”-

nak nevezi, *Mózesé „Jahve kedvencének”. *Kánaáni *honfoglalásának tört.-ét Józs 2-9 tartotta fenn átdolgozva. Törzsi területe *Efraim és *Júda közt feküdt, városai: *Jerikó, *Gilgál, *Ráma, *Micpa (vö. Józs 18,11-28). Ma már nem tisztázható annak a tudósításnak tört. magja, amely Bír 19-21-ben az izr. törzseknek B. elleni háborújáról szól. Miután *Saul B.-ita, B. előbb vezetőszerepre jut Izraelben, majd kelleltlenül enged Dávid uralmának, a *bir. megoszlása u. részben összeolvad *Júdával (vö. 1Kir 11,31-36; 12,20). *Pál B.-ból származik (Róm 11,1; Fil 3,5). **Berea** (1Makk 9,4) vlsz. azonos *Beerot hellyel.

Berekja (Barakiás; „megáldott Jahve”) fiát, Zakariást (Zakarja) Mt 23,35 sz. „a templom és az oltár között” meggyilkolták. Talán a 2 Krón 24,20k-ben említett Zakariás *próféta ez, akit megköveztek. De ott Jojada *főpapot nevezik meg atyjaként. Semmiképpen sem *Zakariást, a „kis prófétát” értik rajta. Ennek apja ugyan a B. nevet viselte, de vértanúságáról mit sem tudunk.

Bereniké („győzelmet hozó nő”) két asszony tulajdonneve: 1) II. Ptolemeusz Filadelfosz (Kr.e. 285-247) lánya, II. Antiohusz Theosz (Kr.e. 261-246) 2. felesége. Dán 11,6 mint „a déli király lánya” szerepel. 2) *Heródes(6) lánya, egy bizonyos Markus, majd saját unokaöccse, Chalkiszi Heródes felesége. Ennek halála után fivérével (*Heródes[7]) él együtt. Hírhedt *Titus Flaviushoz való viszonya. Csel 25k sz. *Cezáreában megismerkedik *Pállal.

Béres: bér munkás, pl. a nyájak legeltetésénél (Jn 10,12k).

Beröa 1) Észíriai város (ma: Aleppo), 2Makk 13,4 sz. Kr.e. 162 k. ott gyilkolták meg Menelaosz *főpapot. 2) *Macedóniai város (ma Verria), *Pál meglátogatta (Csel 17,10-14).

Bertalan (Bartolomeusz, „Tolmáj fia”) a Tizenkettő egyike (I. Apostol), csak az ap.listák említik (Mk 3,18p; Csel 1,13). Legendai hagyomány sz. Indiában, *Frígiában és Nagy-Örményországban működött és ott fejezték le, miután előbb megnyűzták. Bizonytalan a 9.sz. óta Ken és a 11.sz. óta Nyon szokásos azonosítás *Natánaellel.

Bet („vminek a háza”) sok összetételben előfordul, pl. Betlehem, Bétel.

Betabara I, Betánia

Betánia („szegényház” v. „Ananiás háza”) 1) Falu az *Olajfák hegyének Ki lejtőjén, a *Jeruzsálem- *Jerikó közti úton. A *számkivetés u. benjáminiták telepednek meg itt (Neh 11,32). *Lázár, *Mária és *Márta lakóhelye (Lk 10,38; Jn 11,1.18), valamint a poklos Simoné (Mk 14,3). Később Lázárról el' a z a r í j e-nek neveztek el. 2) Helység a *Jordán Ki partján, ahol *Ker. János keresztelt (Jn 1,28; 10,40), Aion-nak v. Betabarának is nevezték.

Bet-Áraba helység *Jerikó m. (Józs 15,6).

Bet-Áven I. Bétel

Bet-Cur (Besszúr) (kirbet et tub é q a) város *Júda törzsének ter-én, *Jeruzsálemtől Dre (Józs 15,58), 2 Krón 11,7 sz. *Rehabám kir. megerősíti, a *számkivetés u. kerületi székhely, a *Makabeusok *háborúiban erős harcot kiálló erődítés (1Makk 4,29-35; 4,61; 6,7.26). Ma *Palesztina

legmagasabban fekvő romvárosa (1000 m a tengerszint felett).

Bet-Diblataim Jer 48,22 helység Medeba m.; említve a *Mesa-oszlopon.

Betegségek a *gonoszat mutatják a *világban. Ezért a gyógyulás *csodái az *üdvösségnek és az *Isten országának jelei, mert ezek végképp legyőzik a rosszat (vö. Mt 11,5; Mk 7,37; Jn 9,3). A pusztán e m b e r i erőfeszítések éppoly kevésbé tudják maradéktalanul eltüntetni a B.-et, amennyire nem lehet az üdvösséget evilági módon „megkonstruálni” (vö. 2 Krón 16,12). A gyógyulás végső soron Istentől jön (vö. Zsolt 6,3) és ki kell könyörögni (Zsolt 38; Szám 21,7kk). A B. gyakran Isten *büntetésének v. próbatételének jelei (*csapások; 2 Sám 12,15; 1 Kir 13,4kk; Csel 12,23; 1Kor 11,30kk). De azért nem jelentik, hogy a beteg: bűnös (Iz 53,3kk; I.: Jób, Szenvedés; vö. ezzel szemben pl. Zsolt 41,5; Jn 9,2). A B. Isten nagyobb *dicsőségének is előmozdítói: a beteg gyakran kevésbé felületes v. elbizakodott, mint az egészséges (2Kor 12,7-10). A betegek ápolása és látogatása a ker.számára nem tetszőleges jótett, hn szigorú kötelesség (Mt 25,36-45). Istent a Szl „orvosnak” nevezi (Kiv 15,26; átvitt ért. Jézust is: Mk 2,17). Orvosságokat alkalmaznak (2Kir 20,7; Lk 10,34). A diagnózis és terápia kevésbé alakult ki. Így a kiütés, daganat, himlő, fekély, pestis kif.-ek mindegyike többféle betegséget jelöl, amelyeket mi már megkülönböztetünk egymástól.

Bétel („Isten háza”, bétin; gúnyneve: Bet-Áven = bűnösök háza, pl. Óz 5,8). Először csak a

Beteljesedés — Betlehem

*szentélyt hívták így, a várost (Lúz) csak később (vö. Bír 1,22-26; későbbi *hagyomány már nem ismeri ezt a megköztetést, vö. Ter 35,6). *Jeruzsálemtől 18 km-re Éra fekszik, a Jeruzsálem-***Szi-kem** és *Jerikó-tengerparti *út kereszteződésénél, Bír 1,22-26 sz. árulás következtében hódították meg, egyideig itt állt a *szövet-ség ládája (vö. Bír 20,27; 21,2kk). I. *Jerobeám (Kr.e. 932-911) bir-i szentélyt rendezett be B.-ben (1 Kir 12,29.32k, I. Bika), hogy így az *ÉB-ban létrehozza a *DB-beli Jeruzsálem ellenpólusát. Eközben régi kultuszhagyományokat használhatott fel, amelyek talán már az *ósatyákra mély befolyással voltak (vö. Ter 12,8; 13,3k; égi lajtorja 28,10-22; 35,6-15). Bár egyidőre a DB újra megszerzi B.-t (2 Krón 13,19), utána több mint egy sz.-on át az ÉB kezében volt. Élesen a szentély ellen fordult a prófétai bíráló (m.e. *Amosz: 3, 14; 4,4; 5,5; végül 7,10-17). *Jó-siás reformjai keretében leromboltatta (2Kir 23,15).

Beteljesedés az ÓSzben egy idő-szak lezárulása (Ter 29,21) és jó v. rossz jóslatok bekövetkezése (1Kir 8,24k; 2Krón 36,21k). Ez hitel-síti Isten szavát (Józs 21,43 kk). Sok minden beteljesedett, de azért a nép új *ígéreteket kap (1 Kir 2,4; Iz 7,1-16; 9,2-7, stb.), s ezek Jézusban teljesednek be (Mk 1,15). *Szeretettel ő az ő *tör-vény B.-e (Róm 13,10k; Gal 5,14). Minthogy Krisztus minden terem-tett dolog B.-e (Ef 1,23), a ker. is remélheti, hogy vele eléri a B.-t (1Pét 5,10; Zsid 10,14).

Beteszda kettős tó a templomtér-től Éra, Jn 5,2 sz. a nyájkapu kö-zelében. A két nagy, a Kr.e. 2.sz.-ban épített (vö. Sir 50,3) meden-

ce oldalhossza kb. 50 m, mély-sége 13 m volt. Bezáta városrész esővizét tárolták. A víz földalatti csatornán folyt a templomterre, ahol kult. célokra használták. — Vitatott, hogy 4 oszlopcsarnok vette-e körül a medencéket, az 5. pedig a köztük levő választófal fölött lett volna. Az oszlopcsarnokok egy fürdőintézmény, kb. Kr.u. 135 óta pedig egy Aszklepiosz-szentély részei lehettek, amely K felé csatlakozott a tóhoz. 1959 és 1962 közti ásások alk. megtalálták az épület maradványait (íves galériák), a sziklába vágott vízmedencéket és a fogadalmi adományokat Aszklepiosznak, a gyógyító istennek. Elgondolható, hogy egyes betegek itt kerestek gyógyulást, nem a nagy tavak-ban. Ezen a helyen (amely talán már Jézus idejében egy szentély-lyel volt összeköttetésben) gyógyította meg Jézus Jn 5,2-9 sz. a bénát.

Betfagé („a fűgék háza”) helység *Betánia m., *Jeruzsálemtől Kre; Jézus jer. bevonulásakor említi Mk 11,1p.

Bet-Horon („Horon isten háza”) *Izrael előtt kult. hely. 1) Felső-B. (b é t ^c u r e l - f o q a) határ-hely *Efraim és *Benjámín között, a *palesztinai fennsík bejáratá-nak kulcshelye (Józs 16,5; 10,10k). 2) Alsó-B. (b é t ^c u r e t - t e h á t) a hágút lábánál (Józs 16,3), *Sa-lamon megerősítette (1Kir 9,17; vö. 2Krón 8,5). A két helység közti szintkbség több mint 200 m volt.

Betlehem („kenyér háza” v. „La-hamu istennő háza”; b é t l a h m) 1) B. *Zebulonban (Józs 19,15). 2) B. *Júdában, *Jeruzsálemtől 7 km-re Dre, Efrát v. *Efrata tör-zsének településhelye (1Krón 4,4;

innen „efratai B.” Mik 5,1), *Isáj (1Sám 16,1) és fia, *Dávid hazája (1Sám 16,11-13). Mik 5,1kk sz. nem Jeruzsálemből jön az eljövendő üdvösség, hanem a jelentéktelen B.-ből, tehát nem az uralkodócsaládtól (I. Királyság), hn „Isáj törzsökének” (Iz 11,1) egy másik ágából. Lk 2,4-7 sz. (vö. Mt 2,1-12; Jn 7,42) ez *Jézus szülőhelye (I. Cenzus). A „szállítás” (Lk 2,7) tömegszállást v. parasztdudvar-beli szint jelenthet, a „betlehemi istállót” barlangnak gondolhatjuk el. Az istállóba húzódás sem ritka, sem különösebben kellemetlen nem volt; Jézus születésében inkább az egészen mindennapi jelleg a meglepő („bepólyázás”). L. még Pásztorok. A hagyomány sz. Jézus születési helye gyanánt tisztelt grotta fölött a 4. sz. óta bazilika áll B.-ben.

Betlehemi gyermekvilkosság I. Gyermekségtörténet

Bet-Mááka (ill. Abel-B.) *arámi városállam *Palesztina Éi részén (2Sám 20,14k), a *damaszkuszi király meghódította (1Kir 15,20). III. *Tiglatpilezer *Asszíriához csatolta (2Kir 15,29).

Bet-Peor MTörv 3,29 sz. az izr.-ák a vele szembenfekvő völgyben időztek, mielőtt átlépték a *Jordánt; MTörv 34,6 sz. itt temették el *Mózeset.

Bet-Rehob (-Rohób) *arámi városállam *Dávid idején, az *ammoni hegységtől Éra (Szám 13,21; Bír 18,28; 2Sám 10,6).

Bets(e)án (tell el hoszn) *kánaáni város a *Gennezáret tónál, kezdetben az izr.-ák nem hódítják meg (Józs 17,16; Bír 1,27); a *Gilboa-i csata u. lakói *Saulnak és fiainak tetemét kifüggesztették a falakra (1Sám 31,10). *Salamon más, túlnyomórészt nem-

izr. népességű városokkal együtt egy kormányzói kerületté vonta össze (1Kir 4,12). Később Szkitopolisz volt a neve (2Makk 12,29) és egyike volt a *Dekapolisz legfontosabb városainak.

Bet-Semes (Betsámes, „nap háza”) hnév, pl.: 1) (tell er-rum éle) eredetileg *kánaáni városállam (napkultusz), a *szövevény ladjának visszatéréséről szóló elb. említi (1Sám 6,9-15). 2) Város *Naftáliban, nem rögtön vették be (Bír 1,33). Itt győzött a *DB, Júda királya (I. Jóás) az *ÉB, Izrael királya felett (I. Ámácja). 3) = *Ön/Héliopolisz (egyiptomi város: Jer 43,13 LXX szerint).

Betsaida (bét-szajdá) helység a Gennezáret-tóól Éra (későbbi neve Juliasz); innét származik *Fülöp(5), *András, *Péter. B.-t és Korazint Mt 11,21 sz. Jézus hitetlenségéért elátkozza. Vitatott „B.” jelentése Mk 6,45-ben (a tanítványok úti célja a kenyérszaporítás u.). A vak ember Mk 8,22-26-ban elbeszélte meggyógyítása az evangelisták sz. B.-ban történik.

Betuel (Bátuel) 1) Ter 22,22k; 24,29 sz. *Ábrahám unokaöccse, *Rebekka és *Lábán atyja (I. Ós-atyák). 2) Város *Simeon törzsének ter.-én (1Krón 4,30; Józs 19,4; Betul; 1Sám 30,27).

Betű 1) Pálnál: I. Szellem. 2) A B.-írást többfajta sztagírás előzte meg (pl. az eredeti hieroglifák), de csak a B.-írás jött ki 30 jelnél kevesebből. A szír-palesztinai ter.-en Kr.e. 3000 k. (*Babilon) találták ki. Több B.-írás létezett egymás mellett (pl. a *föníciai ábécé, *Ugarit ékírás-ábécéje). Részben még nem fejtették meg teljesen őket, így nem lehet kimondani a végső szót össze-

Betulia — Bibliafordítások

függéseiket és a B.írás — szótag-írás viszonyát illetően. Ezenkívül a B.-írások részben összefüggnek olyan tárgyak képével, amelyek az illető B.-vel kezdődnek. A B.-írás legrégebb dokumentumai *feliratok.

3) A különféle ábécék közül a főníciai jutott túlsúlyra; ennek egyik alakjából jött létre talán a görög (ebből a latin és minden későbbi európai ábécé); csak itt jelzik rendszeresen a magánhangzókat is.

4) B.-kbe foglalták a vallásos és műveltséget szolgáló írásokat; azonkívül az írás abban az időben, amikor még csak kevesen ismerték, mélységes isteni jelentésű, félelmetes művészetnek számított. Ennek megfelelően gyakran mágiikus tartalmat tulajdonítottak a B.-knek (pl. ábécék mint védő varázsszer). — A B.-kkel számokat is jelöltek. Ehhez kapcsolódik a Szf sok célzása (gyakran asztrológiai szemlélettel összekötve), amelyeknek számszimbolikáját (gematria) ma már nem tudjuk tisztázni.

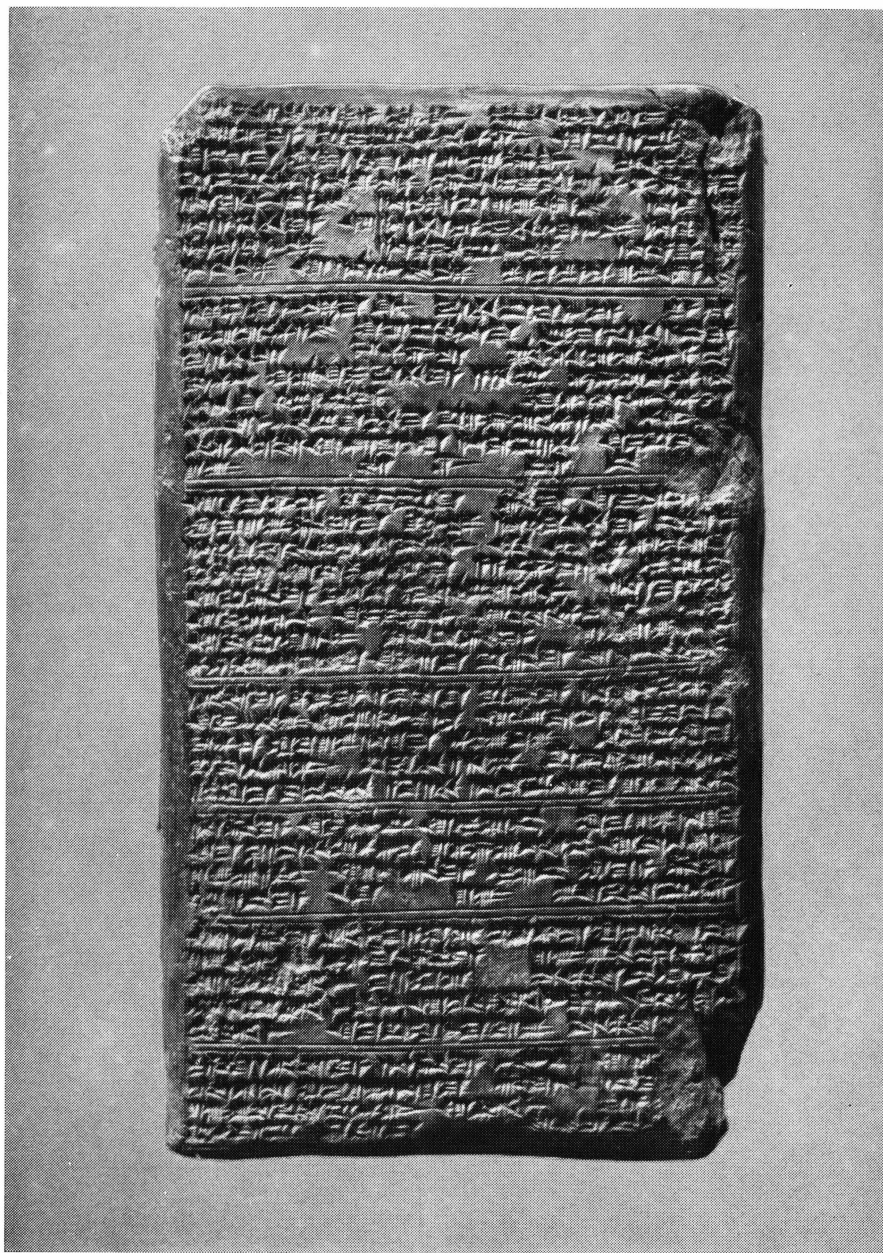
Betulia Judit 7-15. fejezete sz. *Judit szülőhelye és a történet színhelye (*Holofernész megszállja).

Bevezető tudomány a *bibliatudnak az az ága, amely a *bibliamagyarázat alapkérdéseivel (pl. *bibliaszöveg, *inspiráció, *kánon), e könyvek filológiai és irod. szerkezetével (pl. keletkezés ideje, szerzőség) foglalkozik. A B. nem „a bibliába való bevezetést” nyújt, hn tud. kutatásokról szól.

Biblia az ÓSz és ÚSz írásainak gyűjteménye (I. Kánon), az isteni *kinyilatkoztatás bizonyossága. Nem egyszerűen dogmatikai, erkölcsi, v. ált. emberi igazságok kéziköny-

ve, hn bepillantást enged Isten tevékenységébe a történelem során. Minthogy egyes írásai formában, keletkezésük idejében, eredeti környezetükben és kifejező erőben igen különböznek, nem lehet pl. a római levél egy fogalmát meggondolás nélkül a Bírak könyvének egy kijelentésével magyarázni. — A „biblia” név görög, jelentése: könyvek. (L. Könyv, Könyvtekerics.) A „Szentírás” v. „írás(ok)” megjelölés már benne magában előfordul, és többnyire az ÓSzre vonatkozik (vö. Jn 2,22; Gal 3,22; 1Pét 2,6).

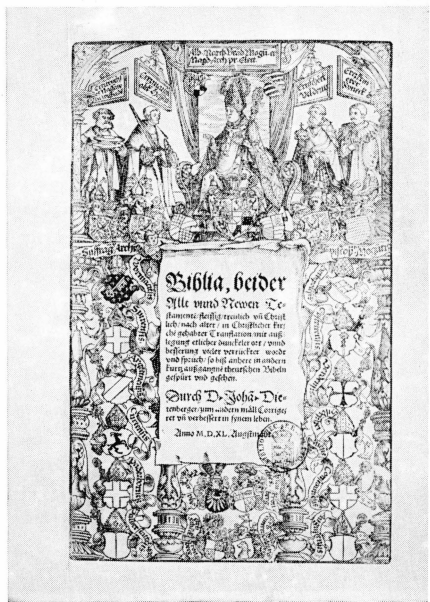
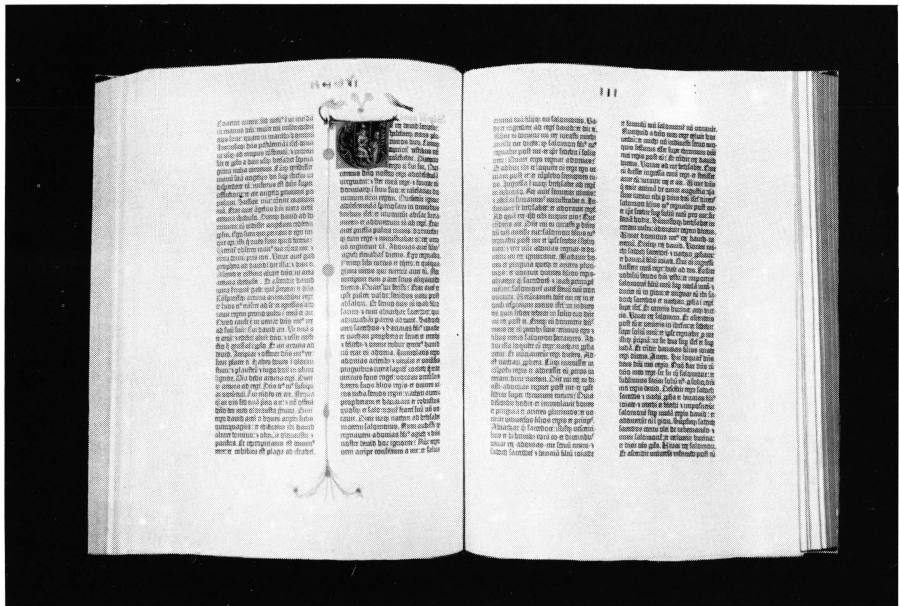
Bibliafordítások, A Bibliát v. egyes részeit jóval több, mint 1300 modern nyelvre lefordították, nem egyre többször is. Német B. már az itteni hithirdetés elején voltak (az ófelnémet irod. nyomai a szókincsben, szójegyzékek; 8.sz.: Miatyánk, hitvallás, Mt). A középkorból 43 teljes bibliakézirat, 764 részlet (pl. ÚSz) maradt fenn. Luther előtt 14 teljes biblia jelent meg nyomtatásban (minta: *Vulgáta). 1522-ben jelent meg Luther ÚSze 1. kiadásban, 1527-ben az ÚSz egy kat. fordítása (Hieron. Emser), 1534-ben Luther teljes bibliája és Dietsberger kat. kiadása. A Lutherbibliát ma is használják átdolgozott formában („Zürcher Bibel”, Zwinglire nyúlik vissza). Ma sok ford. forog közkézen, sok részletnek már ökömenikus ford.-a is van. — Az első magyar nyelvű bibliai szövegek hithirdetői ill. liturgikus céllal készültek a 15.sz. 30-as éveiben (Bécsi, Münchener, Apor-, Jordánszky-kódex, utóbbi majdnem teljes ford.). Sz. Pál leveleit először Komjáti Benedek (1533), az evangéliumokat Pesti Mizers Gábor (1536) tette közzé.

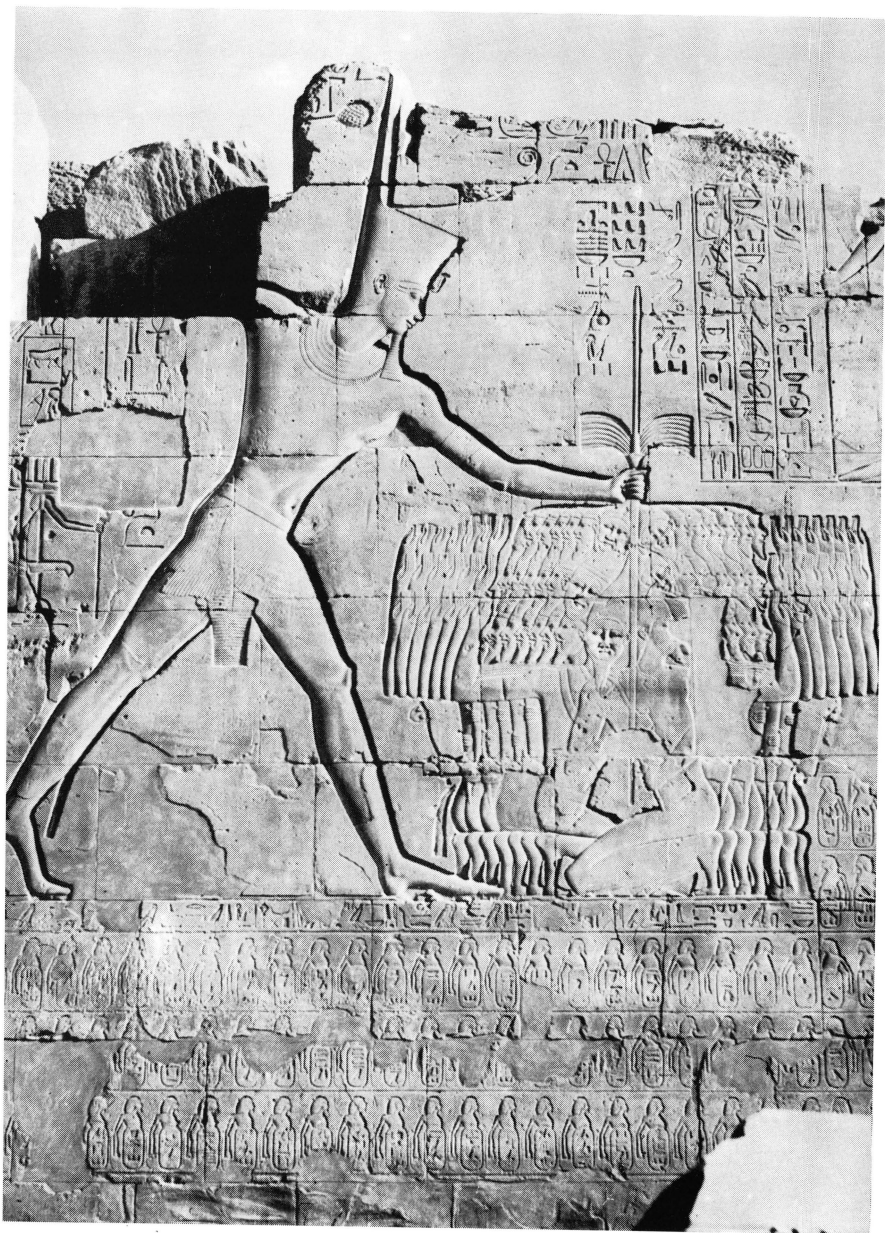
Amarna-levél. Kánaán hűbères fejedelmeinek levelezéséből vett példa: levél IV. Amenofiszhoz, agyagtáblákon ékírással. 1887-ben találták Amarnában.

Betlehem. Fent: terraszformájú mezők a Születés templomának dombján. Háttérben Herodeion, Heródes erődítménye. Lent: A „szent barlangban” Jézus születésének helyét tisztelik.

Biblia. Fent: A könnyvnyomtatás remeke: a Gutenberg-biblia (1460 körül); lent balra: Luther bibliája (1536; 1.kiadás 1534), lent jobbra: Dietenberger-biblia (1540; 1.kiadás 1534).

Egyiptom. III. Thutmoszisz (Kr.e. 1504-1483), az első megiddói történelmi csata győztese, szétmorzsolja a legyőzött ázsiaiakat. A karnaki Ámon-templom domborműve.

Az első teljes nyomtatott ÚSzford. Erdösi Sylvester János (1541), az első teljes bibliaford. Károli Gáspár érdeme (Vizsolyi Biblia 1590, máig minden magyar nyelvű prot. B. alapja). Ezt követi kat. részről Káldi György (1626, átdolg. Tárkányi Béla 1865). Az utóbbit vette alapul a Szent István Társulat Szentírásbizottságának 1927-1934-ig megjelent ötkötetes kiadása is. Az ÚSz újabb fordítása 1967-ben jelent meg ugyancsak a Sz.I.T. gondozásában, az ÓSz megjelenése folyamatban van. Prot. részről szintén dolgoznak az új fordításon; ökumenikus vállalkozásra sajnos még nem került sor. A zsolttárolat külön többen is lefordították; prot. részről legnevezetesebb Szenczi Molnár Alberté (1608), kat. részről Sík Sándoré (végső változata 1961), amelyet a magyar kat. püspöki kar hivatalos liturgikus szöveggé fogadott el.

Az ókori B. jelentősek a szövegkritika és nyelvtört. szempontjából. G. v. h. szövegeket tételeznek fel, amelyek *bibliakéziratokban nem maradtak ránk. Pl.: *Targum, *Szeptuaginta, az ÓSz más g. ford.-ai (*Hexapla), *Vetus Latina, *Vulgáta, szír, kopt, arab, etióp, örmény, georgiai, gót ford.-ok, részben híres kéziratokkal (pl. Codex Brixianus; a gót ford. kézírata Bresciában; *Codex argenteus).

Bibliakéziratok. Röviddel a könyvnyomtatás feltalálása u.-ig a Bibliát és részeit kézírással sokszorosították. Ezerszámra vannak ilyen B. eredetiben (I. Masszora, Qumrán), v. régi *bibliafordítások. Koruk, anyaguk (*könyvtekerces, *papirusz, *pergamen, papír), tartalmuk és terjedelmük, valamint

kiállításuk (részben iniciálék, színes könyvillusztrációk, esetenként arannyal, ezüsttel, vagy bíborral itatott pergamenen), hasábszámuk, írásmódjuk (majuszkulák = csak nagybetűk, minuszkulák = csak kisbetűk), szövegkarakterük kb. Sok B.-ban apokrifok is vannak (I. Kánon). A B. régisége és híressége még nem kezeskedik szövegkritikai értékükről. A leghíresebbek: Codex Alexandrinus, *Egyiptomból (2.sz.), *Szeptuaginta és ÚSz, 2 hasáb, a British Museumnak (London) ajándékozták; Codex Ephraem Rescriptus, *palimpszeszt, 500 k. íródott, kis kivétellel csak az ÚSz maradt meg (hézagosan), helyenként olvashatatlan; Codex Sinaiticus, 4. v. 5.sz., LXX és ÚSz, 4 hasáb, többszörösen átjavítva, C. Tischendorf találta meg 1844 és 1859-ben kalandos körülmények között, a szovjet kormány eladta a British Museumnak; Codex Vaticanus, 4.sz., LXX és ÚSz, 3 hasáb, igen hézagos, a vatikáni könyvtárban, 1868/81 közt kiadták; „Nyugati” szöveg: Codex Bezae Cantabrigiensis, 6. sz., csaknem kizárólag Ev.-ok és Csel, sok hézag, kétnyelvű (g.-lat.), Béza ajándékozta a cambridgei egyetemi könyvtárnak; Codex Claromontanus, 6.sz., Pál-levelek, kétnyelvű (g.-lat.), a Beauvais m.-i Clermontban találták, most a párizsi Nemzeti Könyvtárban van.

Bibliakiadások 1) Eredeti szöveg. ÓSz: Ma az egyedüli mérvadó R. Kittel és P. Kahle kiadása. A *Qumrán-i *Izaiás-tekercesek olvasásmódjáról I.o. L. még Maszszoréták; régebbi h. kiadásoknak jóformán csak tört. jelentőségük van. — ÚSz: A „klasszikus” B.

Bibliamagyarázat — Bibliaszöveg

C. v. Tischendorftól (mértadó az 1869-1872-es), B. F. Westcott — F. J. A. Hort-tól (1881), B. Weiss-tól (1894-1900) származnak; vö. bizonyos fenntartásokkal Herm. v. Soden-ét (1902-1913). Mindezek a kiadások többkötetesek; a teológusok számára kézikönyv-alakú kiadásokat csináltak. A legrégebb E. Nestle-től való (1898 óta; Württembergi Bibliai Intézet, Stuttgart), időközben teljesen átdolgozták és lényegesen javították. Használatosak még: A. Merk (Pápai Bibliai intézet, Róma, 1956, igen tartalmas szövegkritikai megjegyzésekkel); H. J. Vogels (Freiburg i. Br. 1955: rövidebb szövegkritikai megjegyzések, erősen tekintetbe veszik a lat. és szír *bibliafordításokat); K. Aland — M. Black — B. M. Metzger — A. Wikgren (United Bible Societies, London 1966, m.e. gyakorlati céllal, önálló szövegkritikai megjegyzések, megjelölve a valószínűségi fokot, hogy romlott variánsok mennyiben adhatják mégis az eredeti szöveget).

2) L. Bibliafordítások.

Bibliamagyarázat. A *Biblia annak hirdetése, hogy Isten működik az emberek között. Eközben az ő gondolkodásmódjukat használja és az ő környezetüket veszi figyelembe. A Biblia tehát *Isten ígéje (l. Inspiráció), de nem lehet anélkül magyarázni, hogy komolyan ne vegyük ezt az emberi gondolkodásmódot. B. tehát nem azt jelenti, hogy minél több bibliai helyet összegyűjtünk és egymás mellé állítunk, nem véve figyelembe, hogy ezek kb. századokban ill. civilizációkban fogalmazódtak, stílusuk és szerkesztésük is kb. Nincs jogunk a bibliai verseket díszár-

gyakul sem használni, személyes *erkölcsstan v. modern kijelentések körítésére (pl. *nő, *béke, *háború, *állam); a naív betűszerinti értelmezés tehát gyakran nem elegendő. Sokszor szükséges bkív. tanúságok magyarázatához is folyamodni, miután a környezet gondolkodásmódja és tényei a megértés előfeltételei. Tár g y i i s m e r e t e k e t nem pótolnak bibliai idézetek. — A Biblia írásait megelőzte a közösség, amely ezeket fölvette a *kánonba, részben hozzájárult kialakításukhoz (pl. az *evangéliumok) és részben más-képpen magyarázta őket (pl. az *Énekek éneke). A B. ma sem csupán az egyes ember ügye Isten-nel; sokkal inkább a közösségben és a közösségért történik (l. Egyház). A *bibliatudomány feladata az, hogy a lehető legátfogóbban és gondosan megválogatott tudományos szempontok alapján kísérelje meg a B.-ot.

Biblia Pauperum l. Szegények bibliája

Bibliaszöveg. Az eredeti B.-et a *szövegkritika próbálja megállapítani. Történetében visszatükröződik a kultúra és civilizáció tört.-e. M.e. míg kézzel írták le (l. Bibliakéziratok), változásoknak volt kitéve (pl. hibák, a leírók v. az olvasók téves javításai, közkeletűbb fogalmazások bevétele). Minden könyvnek v. könyvcsoportnak (pl. Pál-levelek) különféle a szövegtörténete; csak néhány utalás: 1) Héberül ránkmaradt ÓSzi könyvek: l. Masszora, Qumrán, Bibliafordítások. 2) Görögül ránkmaradt ÓSzi könyvek (l. Kánon): a g. szöveg itt nem ford., hn eredeti, többnyire héber minta u. (Sir-ét 1900 k. találták meg). Ez a szöveg a *Szeptuaginta szövegtörténete sz.

igazodik. 3) A himnuszok, imák, hitvallások, stb. B.-eit a lit. használat is alakítja. 4) A négy Ev. kölcsönösen igen erős befolyással van egymásra, m.e. a párhuzamos helyeken (l. Szinopszis), miután 170 k. létrejött egy Ev.-harmónia (Tatián), ezt átdolgozták és lefordították (g. eredetije elveszett). 5) A B.-hagyományba bejutottak Markion eretnek célzatos ÚSz-redakciójából való variánsok is. Az Ev.-okban és a Csel-ben a „semleges” szöveg m. (= egy régi recenzíós munka eredménye, amely helyre akarta állítani az eredeti szöveget) világosabban előtűnik a „nyugati” szöveg, mint az ÚSz egyéb helyein („nyugati”, mert csak később vették figyelembe, hogy a szír hagyomány egyrészének is ez az alapja). A szöveg eltorzult (párhuzamos befolyások, széljegyzetek, stb.), de talányos eredetű különleges variánsokat is tartalmaz. — A „nyugati” szövegen kívül joggal különböztetnek meg további recenziókat (m.e.: cezárei, *Hexapla, l. Bibliafordítások). A B. történetét nem lehet pusztán a recenziók szerinti egyeztetéssel megmagyarázni. A g. B. történetének a végén (ÚSz, LXX) egy szövegkritikailag jelentéktelen átlag-szöveg (*koiné-szöveg) áll.

Bibliatudomány (exegézis): a *bibliamagyarázat tudományos igények szerinti megkísérlése. Sok kérdés-e és különleges részlege van, pl.:

1) **Alapvető kérdések** (nyelvfilozófia; „hermeneutikai kérdés” = lehetséges-e egyáltalán a bibliamagyarázat és milyen módszerrel; az „egzisztenciális értelmezés” kritikája, vagyis azé a bibliamagyarázaté, amely a Bibliában csak az ember létkérdésének

megoldását látja, és minden ezen túlmenőt „mitosztalanítással” ki akar kapcsolni; a történeti-képes gondolkodás megkülönböztetése a rendszerező-elvonttól, stb.)

2) **Filológiai kérdések** (*szövegkritika; az eredeti nyelvek filológiája; a *bibliafordítások története; a *bibliakéziratok ismerete; paleográfia, stb.).

3) **Történelmi kérdések** (pol., szellemi, vall. áramlatok a bibliai íráskor idején, stb.).

4) **Irodalmi kérdések** (irodalom-, forma-, redakciótörténet, stb.).

5) **A bibliai teológia és etika kérdései** (Isten mint Teremtő; az ÓSz; Krisztus jelentősége; *hegybeszéd; *Pál teológiája; *ősker. ek.-i élet, stb.).

6) **Homiletikus, kateketikus, stb. kérdések.**

E kérdésfölvetések minden egyes esetben keresztezik egymást, egyszer az egyik fontosabb, másszor a másik; egyik sem mellőzhető, de a megf. területeket csak **szak tudósok tudják teljesen áttekinteni.** **Bika** a régi Ken a túlhabzó erő, elevenség és termékenység szimbóluma, *Babilon, *Egyiptom és *Fönícia nagy istenségeit B.-alakban ábrázolják. Jupiter Heliopolitanus mellé is B.-kat helyeztek. A Biblia elveti a B.-alakokat (vö. Óz 8,4kk; 13,2) és megvetően beszél az „öntött borjúról” (Kiv 32,4), v. „aranyborjakról” (1Kir 12,28). Kiv 32 elb.-e egy *Mózes idejéből való történet alakjában *Dán és *Bétel B.-képeit akarja elítélni (1Kir 12,25-33). A Jahveszentélyekben lévő B.-k nem isten-ábrázolások, hn vlsz. *Jahve talpzata. — Ha a *zoltárok szorongató B.-kről beszélnek (vö. Zsolt 22; 92,11), akkor az **Imád-**

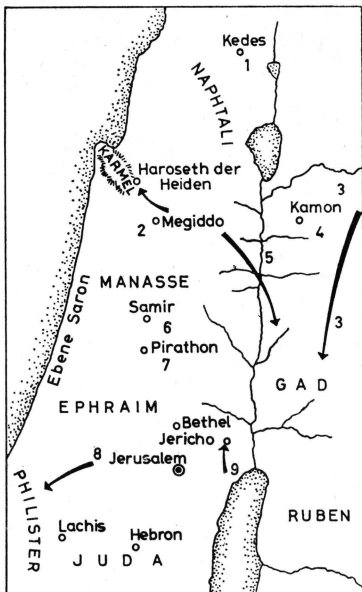
Bileám — Birodalom megosztása

kozó élményét teszik szemléletes-sé, aki úgy érzi, fenyegetően nehezedik rá egy kérlelhetetlen, kiszámíthatatlan hatalom.

Bileám (Bálaám) Beor fia, jós, Szám 22-24 sz. *Bálák moábi király megbízásából meg kell átkoznia *Izrael népét, amikor *Egyiptomból *Kánaánba vivő útján *Moábra ér; ehelyett Isten *prófétává teszi (beszélő szamarcanca, *angyal az úton) és megáldja Izraelt. Később Szám 31,8.16 mint az izrák bálványimádásra csábítóját említi, ezért az ÚSz a tévtanítókhöz számlálja (2Pét 2,16; Jel 2,14).

Bilha (Bála) („gondtalanság?") Ter 30 sz. *Ráhel szolgálója, *Já-kob mellékfelesége, *Dán és *Naf-táli anyja. Ter 35,22 sz. *Rúben meggyalázza.

Bírák nevet viselik a Bírák könyvében egyes vezető személyiségek (szabadítók) a *királyság előtti korból. A „nagy” és „kis” B. megböztetése csak az elb. terjedelméből, nem a jelentőségből adódik. B.-nak mondják m.e. a következőket: Otniel, Ehud, Sámgár, Debóra, Barak, Gideon (Abimelek), Tóla, Jaír, Jefta, Ibcán, Elon, Abdón (vlsz. = Bedán), Sámson (vö.: Éli; Jóél; Abija, 1Sám 8,1k). A **B írá k ö n y v e** nem egységes. A felsoroltak nem az egyedüli vezetőemberek voltak, és jelentőségük csak helyi. A könyvben kbő neveket, *Izrael megmeneküléséről, Jeftáról és Sámsonról szóló elb.-eket, az elpártolásról és *üdvösségről szóló elvi kijelentéseket, stb. gyűjtötték össze. A Bír nem a B. korának zárt képét adja, hn Isten működését Izrael érdekében egyes személyiségeken keresztül, valamint sok bepillantást a B. korának civilizációjába és vall. életébe.

A bírák működési helye a Bírák könyve szerint: 1. Barak lakóhelye, 2. Debóra és Barak legyőzi Jábint és Siserát Kison vizénél, 3. Jeftát száműzik Tóbbá (fent), visszahívják, legyőzi az ammoniakat (lent) és visszatérésekor feláldozza leányát, 4. Kámon, Jaír temetkezési helye, 5. Gideon kiűzi a K.-i pusztából a midiániakat és más betörőket; 6-7. Tóla és Abdón tartózkodási helye, 8. e vidékről szorongatta Sámson a filiszteusokat, 9. Ehud megöli Eglon királyt és visszaszorítja a moábiakat.

Birodalom megosztása. *Salamon halála u. (Kr.e. 932) *Dávid nagybír.-a két részre esett szét: egyik az *ÉB, Izrael (főv. előbb *Tirca, később *Szamaria), másik a *DB, Júda (főv. *Jeruzsálem). Az ÉB első királya I. *Jerobeám volt, a DB-é *Rehabeám. A két bír. először harcolt egymás ellen, később kiegyeztek a helyzettel és még szöv.-re is léptek. Jerobeám, hogy

kult. téren is függetlenedjék a DB-tól, hiv. i. tiszt.-et vezetett be *Dánban és *Bételben, amit a tört. írás (1Kir 12,29; 14,7-14) nagyon rossz néven vett tőle. A DB-mal ellentétben az ÉB-ban nem egy dinasztia uralkodott, hn trónbitorlók váltakoztak. — A B.-hoz több o k vezetett: pl. a két bir.-at aze-lőtt csak perszonálunió kapcsolta össze, az ÉB „10 törzse” és Júda-Benjámin két törzse közt sok kb-ség és ellentét volt. 1Kir 12 elb.-e (B. Rehabeám keménysége miatt) tehát csak a közvetlen alkalmat adja meg, nem az okokat.

Birtok l. Tulajdon

Bitínia Kisázsia ÉNy-i részén fekvő ter., Kr.e. 65 óta római provincia. *Pál nem működhetett ott (Csel 16,7). 1Pét 1,1 föltételezi, hogy ker.-ek. volt ott. Fekvését l. Pál ap. útjainál.

Bizalom. A Szf ismeri a kölcsönös emberi B.-at (2Kor 7,4; Gal 5,10), azt is, hogy vkire rábíznak vagyont (Lk 16,11), tisztséget (Gal 2,7; 1Tessz 2,4), az *Ev.-ot (1Tim 1,11; 6,20). A gazdagságba (Péld 11,28), hatalomba (Zsolt 62,11) és emberekbe (Zsolt 146,3) vetett hamis B.-mal szembenállnak az igaz B. tanúságai (2Kir 18,5; Judit 8,11-17; Dán 13,35.42k; 2Makk 15,7); az Istenbe vetett B. boldogít (Zsolt 2,12) és segítséget szerez (Sir 2,6). Krisztus *engedelmességével az Istenbe vetett B. tanúja. A Krisztusban való B. csak *hittel érhető el (Fil 3,4-9), *imában mutatkozik meg (Lk 11,9-13), bizakodással (1Tessz 2,2) és bátorsággal (Róm 5,1-5) tölti el az embert, és erősíti az Isten iránti *szeretetet (1Jn 4,16kk). Az Istenbe vetett B. előfeltétele az emberi B.-nak (2Kor 7,4). Az ön-hitt, gögös ember hamis B.-a nem

egyeztethető össze Krisztus tanításával (Lk 3,8; vö. Jer 7,4). Aki-nek a B.-a megtörik, *kísértésbe és veszedelembé jut (Zsid 10,35).

Boanergész l. Mennydörgés fiai

Boáz (Boóáz) l. Ruth

Boáz (oszlop) l. Templom

Bocra (Boszra, „hozzáférhetetlen hely”; b u s é r a) az *edomiak fővárosa, Ter 36,33 sz. Jóbáb király hazája, említik a *prófétáknak az isteni *ítéletéről szóló kijel.-ei (Iz 34,6; 63,1; Jer 49,13; vö. Ám 1,12). **Boldog** az az ember, aki az *üdvösségre készen áll. Ennek előfeltétele a *hit (pl. Mt 16,17; Lk 11,28), a hitben való kitartás (Jak 1,12), *éberség az Úr iránt (Lk 12,37). L. még Boldogságok.

Boldogságok: irod. műfaj (Boldog... Boldog, aki... Zsolt 1,1). Mt 5,3-12 „boldogságai” a *hegyi-beszéd egy része, és az *Isten országának eljövendő állapotát írják le. Lk 6,20kk csak néhányukat tartalmazza; Mt bizonyára rendszert alkotott és az eredeti B.-okon kívül még továbbiakat is hozzátett (pl. az Úr hasonló szavai alapján). Lk-nál az összefüggés is más: a hangsúly az *üdvösség jövő idején van, amely fordulatot fog hozni a viszonyokba. A B.-hoz Lk-nál *jajkiáltások is tartoznak.

Bor az *öröm jele (Zsolt 104,15), egy étkezésnél sem hiányzik (1Sám 25,36; Jn 2,1-11) és gyógyítószer is (Lk 10,34; 1Tim 5,23). Vall. okokból tartózkodnak tőle (Szám 6,1-4; Bir 13; Lk 1,15). A Szf óv a vele való visszaéléstől (Péld 23,31-35), mert a részegség kizár *Isten országából (Gal 5,21). A borral összefüggésben képes ért. sz ó l ő t ő r ő l is beszélnek. *Izrael az Isten ültette szőlőtő (Zsolt 80,9-12) v. szőlőhegy (Iz

5,1-4). Az ÚSzben a szőlőtő képe Jézusnak *tanítványával való közösségét jelenti (Jn 15,1-8), a szőlőhegy pedig kbó példabeszédekben merül fel (Mt 20,1-16; 21,33-46). Az istentelen a természetlen szőlőtőhöz hasonló (Jn 15,6; vö. Iz 5,2), az isteni *ítélet haragjának borából kell innia (Jel 14,10; vö. Jer 25,15-29). Az igaz résztvehet a *szövetség *beteljesedésében, amelyet Jézus az utolsó vacsorán a B. színe alatt alapított meg (1Kor 11,25k; vö. Mk 14,23kk). **Bosszú** ered. a jogtalanság által megzavart közösség helyreállítása; a gyűlölet érzületét nem foglalja magába. Így Isten B.-ja, „B.-jának napja” (Iz 61,2; vö. Róm 12,19), valamint a *vérB. kötelezettsége ered. pozitív értelmű: a primitív társ. formában a joggyakorlatot és az *élet védelmét szolgálja. Izrael gyakran volt elnyomás alatt, s így Isten B.-jában reménykedik ellenségein (Iz 47,3kk; Jer 50,15; átokszoltárok). A *próféták saját népüket is Isten B.-jával fenyegetik, ítéletül hitetlenségükért és istentelenségükért (Iz 1,24; Jer 5,9). Az *ítélet gondolatán túl egyes panaszokban érvényre jut az az óhaj, hogy a gonosztevők kapják meg büntetésüket (l. Visszafizetés; Zsolt 94,1kk). De ezt az igazságos B.-t MTörv 32,35 sz. Istenre kell hagyni. Az ÚSzben Jézus elmélyíti Lev 19,18 későbbi előírását (felebaráti *szeretet B. helyett) és m i n d e n emberre kiterjeszti (vö. Mt 5,38-42). Isten B.-ját, mint ítéletet az ÚSz is hirdeti (Lk 18,7; Zsid 10,30; Jel 19,2).

Botránkozás. Nem bosszúság értendő ezen, hn olyasmi, ami fennakadást okoz a *hitben, tehát az *üdvösség útján. Az ÚSzben nem

a „botrányok” által okozott „erkölcsi veszély” áll előtérben. B.-unkra alkalom az, ha Isten más-képpen cselekszik, mint mi „jám-borul” elképzeljük magunknak és megérthetnénk (Mk 6,3; Mt 11,6; Lk 2,34; vö. Mk 8,31kk p). Elkerülhetetlen, hogy emberek is ne okozzanak B.-t. Lk 17,1 súlyos büntetéssel fenyegeti ezeket. A Szf azonban ncs a hit veszélyeztetését ismeri, hanem a B.-t mint bűnre való alkalmat is (vö. Mt 9,43-47 p). „A” kísértő az *Antikrisztus lesz.

Böjt: részleges, v. teljes lemondás az evésről, ivásról, részben a nemi érintkezésről is (vö. Kiv 19,15). Okai: *szenvedés és szerencsétlenség (pl. 2Sám 1,11k; Jólé 2-12), gyász (pl. 1Sám 13,31), előkészület egy *kinyilatkoztatásra (vö. Kiv 34,28), a *Jahvéhoz való *megtérés jeléül (Jólé 2,12; vö. Jón 3,7kk). Később voltak meghatározott B.-idők (Zak 7,5). Az önmagáért való B. ellen küzdöttek a *próféták (Iz 58,3-7) és Jézus (Mt 6,16kk). De Jézus nem utasítja el a B.-öt; maga is azzal készül elő működésére (Mt 4,2; Lk 4,2) és hívei számára is jelzi (Mt 9,14k; vö. Csel 13,2k).

Bölcsesség. Mint az életművészet formáját dicséri a Szf az *edomiaknál (Jer 49,7) és *Egyiptomban (Ter 41,8; Jer 50,35). Mint az *élet helyes berendezése az Úr félelmén alapul (Péld 1,7; Jób 28,28). E „B.” ábrázolását megtaláljuk az ÓSz ún. B.-irod.-ában (pl.: *Jób, *Péld, *Préd, *Bölcs (könyve), *Sir). Akár az ÓSz, az ÚSz is dicsóíti Isten B.-ét (Róm 16,27), de hangsúlyozza, hogy ez Krisztusban a világba jött (1Kor 1,24). Ez a B. a *kereszt üzenetében nyilvánul meg, és ezzel ki-

hívja az embert (1Kor 1,21-25). Krisztus elrejtett B.-e ez (Kol 2,3), amely kbő módon nyilvánul meg (1Kor 13,9k.12); mint a Szentlélek adományát kapjuk meg (1Kor 2,13; Ef 1,8.17) és kell kérni (Jak 1,5). Isten B.-ének tanúbizonysága a ker.-ek helyes élete (Kol 3,16).

Bölcsesség (könyve) (a g. kéziratokban = Salamon bölcsessége, I. Kánon). Ma ált. elfogadják, hogy a B. könyvének nem *Salamon a szerzője, hn egy (vlsz. *alexandriai) zsidó; g. nyelven írta a Kr.e. 1.sz.-ban. 3 részének tartalma: 1) A B. értéke: ott lakik az emberben, ha megnyílik neki, és elvezeti az igaz élet útjára, Istenhez. Isten *ítéletében megnyilvánul ez az érték (1-5.fej.). 2) Azoknak a királyoknak B.-e, akik bölcsen uralkodnak és a B.-et minden másnál jobban szeretik, mint ahogy áldásosan mutatkozott meg ez Salamon életében; a B.-nek mint Isten adományának szépsége és lényege (6-9. fej.). 3) A B. művei az emberiségnek, főként *Izrael népének vezetésében; Izrael megmenekült *Egyiptomból, míg az istentelenek elvették büntetésüket (10-19.fej.). — A szerző meg akarja mutatni az Izrael népében megmutatkozó B. fölényét a g.fil. gondolkodásával szemben. Olyan szavakkal és képekkel írja le a B.-et, amelyeket az ÚSzben *János és *Pál is átvett és továbbfejlesztett az isteni lge (I. Logosz) és Isten nekünk adott Lelke jellemzésére.

Bűcsűbeszéd I. János-evangélium

Bukás I. Megtérés

Büblosz (h. Gebal, ered. gublu, ma dzsebail) a *föníciai partvidék egyik legrégebb települése, 39 km-re Beiruttól Éra. A

település kezdete Kr.e. 5000 k. A Kr.e. 4.sz.-ban gazdasági és vall.kpont: keresk összeköttetések (cédrusfa, olaj és rézexport, később *papiiruszimport és feldolgozás is) *Egyiptommal. Istenei: Báálát, Gebal („B. úrnője”) és Resef (I. Báál); a 3.sz.-ban templomot építenek nekik. Kr.e. 2000 k. a *szemita *ámoriak hódítják meg, 1785-1580 közt *Hiksosz foglalja el, ezután egyiptomi protektorátus. Az *Amarna-korban (Kr.e. 14. sz.) Rib-addi az egyiptomiaikat hívja segítségül. A föníciai függetlenség korába tartozik Ven-Amun útleírása, aki B.-ban fát akar vásárolni Amun isten bérkájának, és 1Kir 5,15-32, ahol gibli-ták, ill. Gebalból való emberek segítenek a *templom faanyagának megmunkálásában. Gibli-ták különben csak Józs 13,5-ben, Gebal városa Ez 27,9-ben szerepel. — Kr.e. 1000 k. Áhirám király uralkodik. Szarkofágján van a legrégebb föníciai betűs felirat. A 8.sz.-ban B. *asszír- *bab., Kr.e. 537-ben *perzsa uralom alá kerül. *Xerxész szolgálatában föníciai hajók is harcolnak a szalamiszi tengeri csatában. Gazdasági jelentősége a fakivitel alábbhagyásával csökken; de B. még a *római korban is vall. kpon-t *Adonisz tiszteletére rendezett évi ünnepével. Hogy a B. név hogyan függ össze a biblion v. biblia = könyv szóval, az nem világos.

Bűn. Az ÓSznek és ÚSznek nincs a bűnről szóló szisztematikus tanítása, de a legkbőbb módon beszélnek róla. Ter 2-3 sz. a B. egy isteni parancs áthágása. Meghasonlást idéz elő Isten és teremtménye között, *halált hoz és megakadályozza a *teremtés *beteljesedését. A B. hatalommá válik. A

Bűnbak — Büntetés

világban lévő *gonosz nem egy istenség műve: emberek okozzák. Az ember *őstörténete megismétlődik az egyesnek életében. Az ÓSz ezt a tapasztalatot mondja ki pl. Iz 59,2-ben (a B. mint válaszfal Isten és ember közt), 2Sám 12,7.9.10-ben (a B. mint Isten megvetése és iránta való halátlanság).

A *szinoptikus Ev.-ok az ÓSzi fel fogásnál maradnak; csak ott beszélnek B.-ről, ahol egyben a *megtérésről van szó Istenhez (vö. Lk 5,8; Mk 10,18). Mk 8,38 sz. az emberek gonosz, házasságtörő nemzedék; a B. következtében lettek valamennyien a halál zsákmányai (Lk 13,3.5). Jn látása tágabb. A B. *sötétséggel tölti be a világot (Jn 1,5); a világ azért válik gonosszá, mert elutasítja Isten Igéjét (1,11; 8,23; 9,39); a világ B.-ben él, de nincs rá mentése (15,22k); az ősbűn a hitelenség (16,9). *Pál, Ter 2-3-ra utalva, Róm 5,12-21 a B.-t személynélőbbé, tört. előtti hatalomnak rajzolja. *Ádám bukása által a B. betört a *teremtésbe, ennek következménye a halál. Mindkettő a tapasztalat sz. alapvető rossz (Róm 6,23). Ncs az egyes ember: az emberiség is a B. zsákmánya; szolidáris Ádámmal a B.-ben; de azért pusztán Róm 5,12d-ből nem vezethető le az eredeti bűn gondolata, úgy, amint ez Ágoston nyomán ismeretes („bűnbeesés”). A bűn eredete valóban Ádámban van; de az egyes utód mindig saját elhatározása következtében válik vétkessé (személyes bűn), ez teszi bűnössé Isten előtt (Róm 3,23). Ha Ádám egyetlen B.-e döntő lenne az emberiség számára, akkor minden ember egy idegen, távoli tett terhe alatt lenne,

amely kikerülhetetlen sorsnak szolgáltatná ki; ezzel szemben ha az ember tette csak akarától függne, ebből moralizmus jöhetne létre: az embernek csak akarnia kell, és már véghez is viszi a jót. Mint Róm 5,12-21-ben, úgy 1Kor 15,21k-ben is Ádám és Krisztus mint új valóságok kezdete és alapja szerepel: Krisztusban a bűnös emberiség átalakul és új életre kel. Róm 6,6: a régi, bűnös embernek (Ádám) az új embert (Krisztust) kell magára öltetnie. Róm 5,19; 11,32: a B.-ben és halálban az emberek sorsa közös; Krisztus belépése ebbe a szolidaritásba legyőzte a B.-t; az ember bűnös létben él, állandó megtérésre van szüksége; fölül kell kerekednie a *szellem és *test meghasonlásán (Gal 5,17), a (bűnös) *kívánságon (Róm 8,6k), a B.-re sürgető ösztönökön (Róm 7,18.23).

Bűnbak, Bkív. kif. arra a kecskebakra, amelyre (az engesztelés napján) Lev 16,20kk sz. a *főpap föltette a kezét, ezzel ráruházta a nép bűneit, és kikergették a *pusztába.

Bűnbánat l. Megtérés

Bűnbánati zsoltárok nevet hordja a ker. ókor óta a 6, 32, 38, 51 (Miserere), 102, 130 (De profundis), 143. zsoltár. A „B.” jelölés nem jelenti azt, hogy e héten kívül ne lennének bűnbánati énekek (l. Zsoltárok).

Bűnbeesés l. Bűn

Bűnért (vétekért) való áldozat, l. Áldozat

Büntetés. Az ÓSz többfélélt ismer, pl.: halál-B. megkövezéssel v. elégetéssel, kártalanítás lopás esetén. Csak később fordult elő a *szabadság ideiglenes megvonása, pl. kalodába zárás v. börtön. A B.

rendeltetése az addigi egyensúly helyreállítása (jóvátétel), v. pedig a bűnös kizárása a közösségből. Nem annyira bűnhődésről, mint megtisztulásról van szó. Innen érthető az is, hogy pl. a bűnösön kívül gyermekei (Kiv 34,7) v. népe (Józs 7) is bűnhődik. Már az ÓSzben megvannak e gondolkodás legyőzésének támpontjai (Ter 44,16k; főleg Ez); véglege-

sen az ÚSz kerekedik felül rajta (Jn 9,2kk; I. Kiengesztelődés). — Ha Isten B.-éről beszél a Szí, ezt többnyire evilági módon érti (pl. egy város pusztulása); az ÓSz ezt is megtisztításnak v. *megtérésre való felhívásnak értelmezi; az ÚSzben mindinkább a kiengesztelődés gondolata kerül itt is előtérbe.

Büszkeség I. Gőg

C Cs

Cádok (Szádok) 2Sám 8,17, 1Kir 4,2 sz. *Dávid és *Salamon *papjai közé tartozik és felügyel a *szövetség ládájára (2Sám 15,24-29). A Dávid utódlása körüli zavarokban Salamon oldalára áll (1Kir 1,8) és ezért megkapja a *főpapi hivatalt (1Kir 2,27-36). Ez 44,15 sz. csak C. ivadékai jogosan papok.

Cebaót (Szabaot) I. Isten neve

Ceboim (Szeboím) 1) Ter 10,19; MTörv 29,22 sz. város a *Holt-tengernél. 2) *Benjámin városa (Neh 11,34). 3) Völgy *Júda *sivatagában (1Sám 13,18).

Cédrus. Az ÓSzben nagyságáért és szépségéért dicsérik (Ez 31,3-7) és szívesen használják a bibliai beszédben (2Kir 14,9; Zsolt 92,13). C.-fát használt *Dávid és *Salamon a palota és a *templom építéséhez (2Sám 7,2; 1 Kir 6,16-20), a második templom is ebből volt (Ez 3,7). Nagy szerepet játszott a C.-fa az izr. kultusz tisztulási szertartásaiban (Lev 14,1-9.48-53). Rablógazdálkodás folytán a korábban dús *libanoni C.-állomány nyomorúságos maradékká zsugorodott.

Cela (Szela) hely *Benjámin ter.-én (Józs 18,28), itt temették el *Sault (2Sám 21,14).

Celofhád (Szálfaád) *Manasse törzséből való férfi; mivel csak lányai voltak, az izr. örökösödési jogot (I. Örökség) újból szabályozni kellett (Szám 26,33; 27,1-10; 36).

Cemáriak (számáreusok) Ter 10,18 és 1Krón 1,16-ban fordulnak elő (I. Származáslista).

Cemeráim (Számáráim) hnév *Benjáminban (Józs 18,22) és egy hegy

neve, ahol *Abija legyőzi *Jerobeámot (2Krón 13,4).

Cenzus (becslés, népszámlálás). *Rómában adózási rendszabályként ismeretes, *Egyiptomban már a római kor előtt használatos, 14 évenként hajtották végre. Az adóalanyok megállapításában állt (ezért az adóköteleseknek családtagjaikkal együtt születési helyükön kellett megjelenniük), valamint az *adó kivetésében. *Josephus adatainak (eszerint C. először Kr.u. 6-ban volt) és annak a ténynek alapján, hogy *Augustus alatt nem volt ált. bir.-i C. egyesek kétségbevonják a *Lk-Ev. tört adatainak helyességét. Ezenkívül Quirinus nem *szíriai *helytartó volt, hn a császár Ki megbízottja. Ismeretesek viszont C.-ok egyes római provinciákban, amelyek évtizedekig elhúzódhattak; így feltehető, hogy *Heródes(1) ter.-én is volt ilyen, de csak Sentius Saturninus helytartó alatt. A C. első ténye, az adózó azonosítása miatt kellett volna *Józsefnek(2) *Máriával(6) *Betlehemben megjelenni. Lk *Jézus születését nem elsősorban tört. érdeklődésből kapcsolja össze a C. említésével, hn annak bemutatására, hogy Isten működése emberi cselekvés által valósul meg, és hogy Jézus a pol. megáláztatás idején születik népe és a világ üdvösségére; továbbá az a szándék tükröződik benne, hogy Jézus küldetését besorolja a világtört.-be.

Cezárea („a császári“, ti. város) több *város neve; a Szlban szerepel: 1) C. Antióhia, I. Antióhia. 2) C. Palaestinae, C. Stratonis

(készári) Haifától kb. 30 km-nyire Dre. Kr.e. 20-9 az id. *Heródes építtette *Augustus császár tiszteletére Straton tornya m. Palesztina legjelentősebb kikötővárosa. Kr.u. 6. a római *helytartók székhelye (Pontius *Pilátus épületfelirata). Itt keresztelte meg *Péter *Kornéliuszt (Csel 10), itt volt vizsgálati fogságban *Pál *Félix és *Fesztusz idején 2 éven át (vö. Csel 23-25). — 3) C. Filippi, a *Hermon lábánál és a *Jordán forrásainál, eredeti neve P a n e i o n . *Heródes Fülöp Kr.e. 3-ban székhelyévé építtette ki, a császár és alapítója tiszteletére nevezték el C.F.-nek. Ide helyezik a *szinoptikus Ev.-ok Péter *messiási vallomását (Mk 8,27-30; Mt 16,13-20).

Chebar I. Kebar

Cidkija (Szedekiás, előbb: Mat-tanja). *Nabukodonozor Kr.e. 597-ben *Júda (I. DB) királyává teszi (2Kir 24,17 — 25,7; Jer 21,1 — 52,11); *Jeremiás intése ellenére elpártol a bab. királytól; Nabukodonozor megostromolja *Jeruzsálemet, lerombolja, és miután C.-t borzalmasan megbüntette elpártolásáért, 586-ban *számkivetésbe viszi (2Kir 25,6k).

Ciklág (Szikeleg) város D.-Kánaánban, amelyet *Ákís filiszteus király a *Saul elől menekülő *Dávid lakóhelyéül jelölt ki (1Sám 27,6). Dávid innen vezetett hadjáratokat a Di törzsek ellen (1Sám 27,8-12; 1Krón 12,1-22). *Simeonhoz (Józs 19,5), v. *Júdához (Józs 15,31) számították. Vlsz. a *Hebronból *Gázába vezető úton feküdt.

Cilícia kisázsiai vidék, már igen régi *feliratok említik, Kr.e. 66 óta római uralom alatt, később

külön tartomány; Csel 6,9 tanúsítja, hogy *zsidók is éltek ott. Föv.-a, *Tarusz, *Pál ap. szülőhelye volt. (Fekvését I. Pál útjainál.)

Cimbalom: főleg mint i.tiszt. zenei szerszámról van szó róla (ütőhangszer ill. cintányér) (2Sám 6,5; Ezd 3,10 stb.).

Cín puszta D.-Kánaánban (Szám 13,21; 34,4; Józs 15,3).

Cippora (Szefora) *Mózes felesége (Kiv 2,16-22; 4,24kk), *Gersom (Kiv 2,22) és *Eliezer (Kiv 18,4) anyja.

Ciprus sziget a *Földközi-tenger Ki részén; hagyományosak kapcsolatai a g. ter.-tel, *Egyiptommal, Előázsiával. Legkésőbb a Kr.e.3.sz. eleje óta *zsidók is laknak itt (vö. 1Makk 15,23; 2Makk 4,29; 10,12k; 12,1k). Kr.e. 58 óta a sziget római volt, *Barnabás hazája, a ker.-ek menedékhelye az első üldözéskor (Csel 11,19k). Csel 13,6-12 sz. C. prokonzulja, Sergius Paulus — miután *Pál megmutatta hatalmát *Barjézussal szemben — ker. lett. L. még: Kittaik.

Círus I. Kúrosz

Ciszterna esővíz tárolására szolgált (MTörv 6,11; 2Krón 26,10). Saját C. a jólét és *béke jele volt (2Kir 18,31). Nyílt C.-k okozta szerencsétlenségekért a tulajdonos szavatolt (Kiv 21,33k; Lk 14,5); néha az ellenséget (Ter 37,20,24; Jer 38,6-13) v. a holttesteket is C.-ba dobták (Jer 41,7).

Claudius (teljes nevén: Tiberius C. Drusus Nero Germanicus) római császár (Kr.u.41-54), uralkodása alatt *Agabusz jóslása sz. nagy éhségnek kellett bekövetkeznie (Csel 11,28). Csel 18,2 sz. C. zavargások miatt („impulsore

Claudius

Chresto") minden zsidót kiutasított Rómából; ezért ment *Aquila és *Priszka is *Korintusba.

Coán (Szóán, g. Tanisz) város a *Nílus deltájának ÉKi részén, említi pl. Szám 13,23; Iz 19,11.13; Ez 30,14.

Coár (Szoár) város a *Jordán Ki síkságán (Ter 13,10; 14,2.8 Belának is mondja), *Lót menedékhelye (Ter 19,22k.30). Iz 15,5; Jer 48,4 mint *Moábbbán levő várost említi.

Cóba (Szóba) *arám városállam (1Sám 14,47), *Dávid legyőzte (2Sám 8,3-12; 1Kir 11,23).

Codex argenteus („ezüstkönyv” ezüstbetűs kézirat; C. aureus = aranybetűs, C. purpureus = bíborral itatott pergamenlapokra írott. Tekintet n. erre a megkülönböztetésre egyes díszes kéziratokat félreérthető módon egyszerűen C.a. néven emlegetnek, pl. Wulfila keletgót *bibliaford.-át (ma az uppsalai — Svédo. — egyetemi könyvtárban).

Codex rescriptus I. Palimpszeszt **Cófár** (Szófár) *Jób barátja (Jób 2,11; 11,1; 20,1; 42,9).

Córea (Száraa) hely *Dán törzsének ter.-én (Józs 19,41; Bír 18,2.8.11), később *Júdához tartozik (1Krn 2,53). Bír 13,2.25; 16,31 mint *Sámson temetkezési helyét említi.

Cöleszíría („az üreges *Szíría, el-beqá^c) ered. völgy a *Libanon és *Antilibanon közt, 1Makk 10,69; 2Makk 3,5; 4,4; 8,8; 10,11 sz. a *szeleukida bir. Di részét jelzi, főhelye *Damaszkusz.

Cúf (Szúf) Elkána (*Sámuel apja) egyik ősének neve (1Sám 1,1) és egy vidéké (1Sám 9,5).

Csábítás. Ter 3,1-13 és Péld 7,10-21 mint gonosz irányú befolyást festi. A Szf óv a hamis tanításra, *bálványimádásra, hitetlenségre és *bűnre való Cs.-tól (Jer 10,15; Ám 2,4; Lk 21,8; Róm 16,18). Az ÓSz-ben legn. vétek a *Jahvétól való elpártolás Cs.-a volt (Kiv 23,24.33; 1Kir 21,25k; Neh 13,26k); az *ÉB és *DB, m.e. *Jeruzsálem pusztulását a bálványimádásra vezették vissza (1Kir 12,26-30; 2Kir 21,11-16; 25). A Cs. kiindulhat hamis *prófétáktól (MTörv 13) és a nép megbízott vezetőitől (Iz 3,12; 9,15). A Jézus korabeli zsidóság ncs emberektől, hn ördögi hatalmaktól származó Cs.-ról is beszél; Jézus óv a hamis prófétáktól (Mk 13,5k.p); e Cs. célja annak tagadása, hogy Jézus a *Krisztus (1Jn 2,22). A Jel-ben az *ördög (12,9; 20,3.10), az *Antikrisztus prófétája (13,12; 19,20), „Babilon” (18,23) a nagy csábítók. A gyűlölködő *világ magát Jézust (Mt 27,63; Jn 7,12) és *tanítványait tekinti csábítóknak (2Kor 6,8).

Család (= „ház”, „atyai ház”) a legkisebb kult., jogi és gazdasági

közösség. Házias fiak és *gyermekük is a Cs.-hoz tartoznak, míg a Cs.-atya él. A Cs. feje (többnyire az *atya) alakította ki az i. tiszt.-i formát (Bír 17,5), jogi hatalma volt (Ter 42,37) és gondoskodnia kellett a Cs. eltartásáról. A Cs.-hoz számítottak a *rabszolgák is, valamint a Cs.-i birtok (vö. Kiv 20,17). A Cs.-nak ez az „erős” helyzete megfelel egy olyan kor szükségleteinek, amelyben alig létezett hatékonyan működő felsőbbiség (l. Nomádok). Miután a Cs.-i szolidaritás minden megzavarásánál a külső életkörülmények felfordulásától féltek, nyomtatékosan hangsúlyozták a szülők iránti *engedelmességet (vö. Kiv 20,12; 21,15; MTörv 5,16; Lev 19,3). L. még Sógorházasság, Vérbosszú. A *honf. u. a. Cs. lasként legtöbb jogát elvesztette, ill. ezeket a kponti hatalom vette át (l. Királyság). A Cs.-ban kaptak bevezetést a gyermekek a kultuszba és a hivatásbeli életbe, ott nevelték őket (MTörv 6,20k; Sir 7,23kk; 30,1-30). A Cs.-nak gondoskodnia kellett öreg, beteg tagjairól. A Cs.-anya tekintélye gyermekei számával növekedett (l. Nő).

Az *őske. közösségi élet legfontosabb kpontjai olyan *,házak” voltak, amelyek fejei ker.-ek lettek (Csel 11,24; 16,15.31-34; Filem 2). A ker.-ek Isten házanépének mondhatják magukat, tehát az ő Cs.-jához tartoznak (Ef 2,19). Az *Isten országa előbbrevaló a Cs.-nál (Mk 6,4p; 10,29p; Mt 10,37; Lk 14,26).

Családfa (Jézusé). Kettő maradt ránk, egyik Mt 1,2-17 (az Ev. kezdete), másik Lk 3,23-38 (Jézus megkeresztelésének elmondása u.). Mindkettő *József(2) őseit

akarja adni. Mt a Cs.-t *Ábrahámig vezeti vissza, hogy megmutassa: Ábrahám igazi fia Jézus. Ezt a célt szolgálja a Cs. felépítése, 3×14 nemzetségre tagolva (Mt 1,17; l. Számszimbolika. Egy hiba folytán az ut. csoportnak nem 14, hn 13 tagja van.) Mondanivalója fontosabb volt a szerzőnek, mint az ÓSzi tudósításokkal való megegyezés. Lk Cs.-ja Jézustól visszafelé *Ádámgig megy, akit Isten teremtett: Jézus küldetése az egész *világnak szól, és ncs Ábrahám, hn Ádám és Isten fia (l. Isten fia). — A két Cs. nevei erősen különböznek. A bonyolult magyarázatok (pl. örökbe fogadás, *sógorházasságok, stb.) egyike sem vált általánosan elfogadottá, azok az elméletek sem, hogy Mt Dávid házának hiv. *nemzetséglistáját alkalmazza, Lk viszont József magánlistáját, v. hogy Lk nem József, hn Mária Cs.-ját adja. Legjobb, ha elfogadjuk a kb-ségeket és Jézus Cs.-it nem tört. dokumentumoknak tekintjük, hn az egyes Ev.-ok szándékára figyelnünk. Különösen meg kell figyelniük azt az összefüggést, amelybe a Cs.-k beilleszkednek. Mtnál az Ev. elején: Isten működése Ábrahámiban és utódaiban csak azért volt, hogy előkészítse Jézus jövetelét; Lk-ban Jézus fellépésének kezdetén: Jézus Istennek küldötte minden emberhez.

Családfa (általában), l. Nemzetséglista

Csapások az Istentől küldött bűntető *ítélet megnyilvánulásai. Legismertebbek az *egyiptomi Cs. a *kivonulás előtt (legkésőbb a Kr. u.4.sz. óta 10-et számolnak: Kiv 7,14—11,10; 12,29-33). A Cs. Isten hatalmát tanúsítják (Kiv 9,14kk), az embereket *megtérés-

re indítják (Kiv 7,4k) és megbüntetik az engedetlenséget (Kiv 9,17k; Szám 11,33). A *próféták intó szavukban fenyegetőznek velük (Jer 15,3) és az igaz ember próbái (Zsolt 73,14), m.e. a végső időkben (Jel 9; 15,1; 16).

Császár. A Kr.u. 1.sz. óta a *római bir. abszolutisztikus fejét nevezik így (a szó a Készár-nak ejtett „Caesar”-ból származik). Lk 2,1 sz. Jézus *Augustus Cs. idején születik (Kr.e. 30 — Kr.u. 14); Lk 3,15 sz. *Tiberius Cs. alatt lép fel (Kr.u.14-37). Augustus uralmával a *Földközi-tenger vidékén békés korszak kezdődik. Továbbá a régi K szokása a kir.-ok többékevésbé istenségnek kijáró tisztelete. A kettő együtt megérteti, hogy hamarosan megkezdődik az élő Cs. kult. tisztelete, mint megmentőé, szabadítóé, megváltóé, üdvösség hozójáé. Egyes Cs.-ok a maguk részéről is megkísérelték ezt előmozdítani, a legtöbben tudomásul vették. A ker.-ség ehhez nem csatlakozhatott, az *állam iránti minden lojalitása ellenére sem. Az ÚSzben majdnem csak a Jel mutatja a Cs.-kultusz elleni küzdelem nyomait, a „vadállatnak” nyújtott tiszteletben, a rajta végbemenő *ítélet pedig a ker. ítéletet mutatja erre vonatkozólag (I. Jelenések könyve).

Cselekedetek (művek). Isten művei közé tartozik a *teremtés (Ter 1,31; Zsolt 139,14) és népének vezetése (MTörv 3,24; Iz 60,21). Jézus küldetése az, hogy az Atya műveit cselekedje (Jn 4,34; 17,4); ezek a Cs. tanításának megerősítői és *hitet akarnak ébreszteni személyében (Jn 5,36; 14,12; 15,24). Az ember művei múlandók (Zsolt 90,17), gonoszak (Jn 3,19), a *testnek van-

nak alávetve (Gal 5,19); a *törvény Cs.-ei nem hoznak *megigazulást (Róm 3,20) és *képmutatásra csábítanak (Mt 23,3,5). Csak Krisztus *vére szabadít meg a holt Cs.-tól (Zsid 9;14); a jó Cs. nem az ember érdeme, hn a *kegyelem gyümölcsei (1Kor 15,10; 1Tim 1,12k) és így közvetve Isten megdicsőítése (Mt 5,16). Jak 2,14-24 a jó Cs.-et az élő hit jeleinek nevezi, amelyek a hit megerősítésére szolgálnak. Nem szavai, hanem Cs.-ei sz. fogják az embert az *ítéleten megítélni (Mt 16,27; 1 Kor 3,13k; 2Kor 11,15; Jel 2,23).

Cséplés I. Aratás

Csoda. Az ÓSz nem mint „szenzációról” beszél ilyenekről, hn mint Isten tetteit nézi őket. Cs.-kal szabadítja meg népét (Kiv 3,20; 7,3kk), Cs.-jelek közt vezeti át a *pusztán (Kiv 16,4kk; 13kk). Egy *próféta Cs.-i mint jelek és jelképes cselekmények kizárólag *igehirdetésének megerősítésére szolgálnak (1Sám 10,1-9; 2Kir 19,29; Ez 4). Az ÚSz Jézus Cs.-tevő erejét magától értetődőnek veszi és természetzi Cs.-kban (Mk 6,30-44p; I. Kenyérszaporítás; Lk 5,1-11), gyógyításokban (Mk 1,40-45p; 7,31-37), démonkiűzésekben (Mk 5,1-20) és *halottfeltámasztásokban (Mk 5,21-43p; Lk 7,11-17; Jn 11,33-44) mutatja meg. Jézus Cs.-i Isten benne megjelent uralmának jelei (Mk 4,35-41p). Kül. hangsúlyozza Jn a Cs.-k jellegét: igazolják Krisztusnak azt a kijel.-ét, hogy egy az Atyával (Jn 2,11; 11,41kk). Minthogy a Cs.-tétel teljesen igehirdetésének *szolgálatában áll, elutasítja olyankor, ha csak szenzáció gyanánt, v. hitetlenségéből kívánják (Mk 6,5; Lk 23,8-12). Csak azok az

emberek tapasztalják meg a Cs.-t, akik *hittel jönnek hozzá (Mk 3,14; Csel 2,43; 4,30), akik *hittel jönnek hozzá (Mk 1,40; 6,54kk, stb.) és kérik ezt tőle (Mt 8,2; 15,25; I. Imádás). Mint-hogy az apostolok folytatják az igehirdetést, Cs.-tevő erőt is kapnak (Mk 3,14; Csel 2,43; 4,30), hogy szavuk hitelesnek bizonyuljon és az emberek megismerhessék Istent (Róm 15,18k; 2Kor 12,12; Gal 3,5).

D

Daganat I. Betegségek

Dágon előázsiai istenség; *Babilonban, *Asszíriában, *Föníciában és *Palesztinában tisztelték. Az ÓSzb. a *filiszteusok istene (Bír 16,23; 1Sám 5,1-5; 1Krn 10,10). A név nem a h. dá g - gal (hal) függ össze, bár a *Dura-Europosz-i zsinagóga halfarokkal ábrázolja, hanem talán a d a g a n (gabona, mag) szóval.

Dalmácia római provincia (kb. Kr. u. 10 óta) a Balkánon; 2Tim 4,10 sz. Titusz oda utazott. Vitatott, nem D.-t jelöli-e a Róm 15,19-ben szereplő „Illíría” is.

Dalmanuta ismeretlen ter. a *Genézaret-tó vidékén, ahová Jézus visszavonult a 2. *kenyérszaporítás u. (Mk 8,10). A Mt-párhuzam és néhány Mk-szöveg Magdalát, Magdánt, stb. mond.

Damaszkusz jelentős kereskedőváros termékeny, vízbő síkságon, fontos karavánutak mentén. *Hadadrimmon kultushelye (2Kir 5, 18). *Dávid idején az *arámiak egyik államának fõv.-a. Azután sok harcos és békés találkozása volt *Izraellel. III. *Tiglatpilezer megszerzi a várost Kr.e. 732-ben, majd a rómaiak 64-ben. D. a *De-kapolisz egyike lesz. Az ÚSz korában erős zsidó *gyülekezet van itt, igen korán már ker. is. Fontos *Pál életében (Csel 9).

Damaszkuszi irat (röv. többnyire: CD). 1896-ban egy kairói *zsinagóga *genizájában (raktár) talált, 1910-ben kiadott kézirat-teredékek (9-10. és 11-12.sz., a szöveg keletkezési ideje azonban Kr.e.50 — Kr.u.68 közötti). Hasonló szövegeket találtak *Qumránban is; a D. is

összefügg talán a Qumrán-mozgalmal. Lehet, hogy „Damaszkusz” ebben az írásban Qumránt jelent.

Dán kicsiny izr. *törzs, Dántól, *Jákob és *Bilha „fiától” származtatja magát (Ter 30,6). Bír 18 sz. megtámadja Láiszt (Lezem) a *Jordán forrásvidékén és elnevezi D.-nak (Józs 19,47). A régi kultushely I. *Jerobeám alatt bir. *szentély lesz (Bír 18,27-29; 1Kir 12,29; 2Kir 10,29; Ám 8,14). A „Dántól Beer-Sebaig” kif.-ben az izr. települési ter. legészakibb pontját jelzi.

Dániel („Isten íté!”) sznév, m.e.: *Dániel könyvének fõalakja, fiatal *zsidó száműzött, aki Baltazár (Belsaccár) néven (Dán 1,7) él a bab. udvarban, megpróbáltatások ellenére hû marad hitéhez, ért az álomfejtéshez, titokzatos írásk elolvasásához és látomásai vannak.

Dániel (könyve) fõalakja u. elnevezett ÓSzi könyv. Dán 1-6 (egyeséges egész) D.-nek és társainak élményeit ecseteli a *babiloni udvarban, 7-12 (többnyire 1. személyben) D. 4 látomása, 13k Zsuzsanna, Bel, a sárkány története (e rész csak g. szöveggel maradt ránk, u. így a 3 ifjú éneke a tüzes kemencében, Dán 3,52-90, I. Kánon). Végsõ formájában a könyv legn. része Kr.e. 165 k.-ról való. A szerzõ az *Izrael uralkodó és megmentõ Istenébe vetett hitet akarta erõsíteni a zsidóság elnyomatásának egyik korában (I. Hellenizmus), *IV. Antiohusz Epifánész alatt (Kr.e.175-163). Ezzel a szándékkal festi le példaként egy olyan zsidó emigráns életét,

aki hú a *törvényhez és mindig újból diadalmaskodik a zsidóság ellenfelein. Visszapillantása anélkül több helytálló részletet tartalmaz, minél inkább közeledik saját idejéhez; viszont minél mélyebbre nyúl vissza a múltba, annál gyakrabban tartalmaz legendás vonásokat. Így pl. *Baltazár nem volt kir. (másképp Dán 5,1), utóda nem *Dáriusz volt (másként Dán 5,30k), stb. Ez nem zárja ki, hogy pontos emlékeket is ne adjon tovább (pl. a *hivatalnokok címei Dán 3,2k). A történetiség kérdése azonban az ált. téma tekintetében teljesen másodrendű. Az apok. részben (7-12) kbő képekben bemutatja (fontos a Jel számára is), hogy kemény viszályok és nagy *szenvedések ellenére Isten győzött és győztes is marad (I. Angyal, Emberfia). Ha eközben más vall. szemléletekből vesz is át motívumokat (pl. asztrológikus képeket), ezt alárendeli ált. céljának. Dán 12,2k az ÓSz feltámadáshitének legrégebb világos bizonyosága. Az apok. stílushoz hozzáillik *számszimbolikája (9,1-3.24-27). Dán 2 négy bir.-a v. az asszír (ill. újbab.), méd, perzsa, g.-hell., v. az asszír (újbab.), méd/perzsa, nagysándori és szeleukida bir.-at jelenti. Mindenesetre a szerző látóköre nem terjed túl kora pol. viszonyain. — A 13k-ben áthagyományozott történetek (elterjedt motívumok, mint Zsuzsanna tört. — megrágalmazott asszony, bölcs fiatal bíró; Bel- és sárkánytört. — vonások a Habakuk-legendából, lábnymok mint jelek) *szemita mintákra nyúlnak vissza, ha csak g.-ül maradtak is ránk. A többi résszel való kapcs.-uk csak laza; keletkezési idejük ismeretlen.

Dáriusz 3 nagy *perzsa kir. neve: 1) I. Nagy D. (Kr.e. 522-486) a felkelők mozgalmainak leverésével megszilárdította uralmát, megszervezte a bir.-at (beosztás szatrapiakra), csatornákat és *utakat építtetett, szigorúan kormányzott, megengedte a *templomépítés folytatását (vö. Ezd 4,24 — 6,15), seregének maratoni vereségét már nem tudta megbosszulni, mert meghalt. 2) II. D. (Kr.e. 424-405) Neh 12,22 említi. 3) III. D. (Kr.e. 336-330) az utolsó perzsa nagybir. királya, Nagy *Sándor veri meg (vö. 1Makk 1,1; Izsasz Kr.e. 333, Gaugamela 331) és egyik szatrapája megöli. 4) A médek D.-a Dán 9,1 nem történeti, I. Dániel könyve.

Dátán I. Abirám

Dávid („a szeretett?") *Izrael és *Júda királya (kb. Kr.e. 1012-972), a Júda-beli *Betlehemből való Isáj legifjabb fia. Kir.-ságra emelkedéséről 1Sám 16 — 2Sám 2 eltérő tudósítást ad, amely részben kölcsönösen kiegészíti egymást. D. mint citerás és fegyverhordozó kerül *Saul udvarába. Tekintélyt szerez a népnél és megnyeri *Jonatán barátságát. Saul ellenfelet lát benne. Menekülnie kell. A *pusztában zsoldos csapatot gyűjt, a *filiszteusok alattvalója lesz. Saul halála u. *Hebronban *Júda királyává lesz, egyideig tartó polgárháború u. Izraelé is (2Sám 2,8 — 5,5). Meghódítja *Jeruzsálemet, amely aztán az állam pol. és vall. kpontja lesz. A 12 *törzs népéből egyetlen nemzetet teremt, kibővíti bir.-át és ter.-eket szerez a filiszteusoktól, *moábiaktól, *ámmoniaiktól és *edomiaiktól. Még életében megkezdődik a küzdelem az utódlásért (2Sám 13; 15 — 19,9; 1Kír 1-2), amit *Salamon

Dávid — Déli birodalom

nyer meg. Képére árnyékot vetnek a családjában előforduló viszályok, vétke *Bátseba és *Uriás ellen. Múve, az egyetlen palesztinai nagyállam, az izr.-ák eszménye marad. Már a *Krónikák könyve idealizálja D.-ot és művét. Alakjával a *Messiásba vetett *remény kapcsolódik össze. A hagyomány sz. D. költötte Saul és Jonatán siratóénekét (2Sám 1,19-27) és a *zsolotároknak kb. felét.

Dávid sírja 1Kir 2,10; Neh 3,16 és Csel 2,29 sz. *Jeruzsálemben van, alapos a gyanú, hogy a DKi dombon. A zsidóktól a Nyi dombon tisztelt *sír nem az igazi.

Debír (Dábir, „hátsul”) név, pl. 1) Józs 10,3 sz. egy *egloni királyé. 2) Város *Negebben, *Hebronnál, pontos fekvése nem állapítható meg. Régebben: Kirját-Szefer („könyvek városa”): Józs 15,15; Bír 1,11. *Otniel hódította meg. Józs 21,15 és 1Krón 6,43 sz. *menedékváros. 3) Józs 15,7 határváros *Júda és *Benjámint közt.

Debóra („méh”) 1) *Rebekka dajkája (Ter 24,59; 35,8). 2) Női bíró (I. Bírák) és *proféta *Efraimban. Isten nevében felszólítja *Barakot, vonuljon *Naftáliból és *Zebulonból való harcosokkal *Sisera ellen. Az ütközetet az egyik legrégebb győzelmi dal éneklie meg, D. éneke (Bír 5). Ismeretlen szerzője a harc benyomása alatt írta meg az izr. költészetnek ezt a korai termékét (Kr.e. 1120 k.).

Dekalogosz I. Tízparancsolat

Dekapolisz („Tíz város területe”) ered. 10 város szöv.-e, közülük Szkítopolisz = *Bets(e)án Kjordáni, a többi főleg hell. (*hellenizmus) népeességű; g. civilizáció, saját kormányzat római fennhatóság alatt, idegen, pogány testnek számított az országban. A hozzá-

tartozó városok száma változott (a körülvevő államok egyes részeit próbálták magukhoz csatolni!). Az ÚSZben említi Mk 5,20; 7,31; Mt 4,25.

Déli birodalom, Júda, *Salamon halála u. jön. létre a *bir.megosztásával. Kr.e. 932-586-ig áll fenn, tehát csaknem másfél sz.-dal tovább, mint az *ÉB. Föv.-a mindig *Jeruzsálem; uralkodói majd mindig Dávid utódai (míg az ÉB-ban sok dinasztia váltakozik). Első kir.-ai megkísérlik meghódítani az ÉB-t és így újra helyreállítani Dávid nagybir.-át; későbbiek (pl. *Josafát) jó pol. kapcs.-okra törekszenek vele. A DB első kir.-a *Reha-beám, utódai: *Abija, *Ásza, *Josafát és *Jórám (nem azonos az ÉB hasonló nevű királyával), aki nem tudja megtartani az *edomiták ter.-ét. *Aházja csak rövid ideig uralkodik. Most következik *Atalja 3 éves rémuralma, majd *Jóás személyében ismét a dávidi dinasztia tagja lesz kir., de adót kell fizetnie a *damaszkuszi bir.-nak. *Amácja legyőzi az edomiakat, de az ÉBmal nem tud egyetértésre jutni és annak királytól súlyos vereséget szenved. *Azarja (= Uzzija) alatt a DB „gazdasági csodát” él át (mint valamivel korábban az ÉB); ez talán a két nagyhatalom: *Egyiptom és *Asszíría hanyatlásával függ össze. Visszahódítják *Elátot az aqabai öbölnél. Később Azarja kiűtést kap, fia és utóda, *Jótám, vele együtt uralkodik. *Izaiás megkezdí működését. Közben Asszíría hatalma újból gyarapszik. *Aház az ÉB és a damaszkuszi bir. asszírrellelenes szöv.-re kényszeríti, amikor nem akar velük tartani, keményen szorongatják. Izaiás nem pusztán emberi megoldásra gon-

dol és Isten segítségét szeretné hírülni Aháznak. De az az asszír katonai hatalomra hagyatkozik, és ajándékokat küld az asszír kir.-nak (I. III. Tiglatpilezer). Ez ugyan megszabadítja ellenségeitől, de a DB-t messzemenően asszír befolyás alá keríti (vall. téren is). *Hiszkija reformot kísérel meg: a kultuszt megtisztítja az idegen befolyásoktól, Iz és *Mikeás működik. Ő építteti a *Siloah-alagutat. Titokban AsszírIA ellenségeivel tárgyal a *filiszteusoknál (pl. *Asdód) és Iz akarata ellenére egy asszírrelles szöv.-hez csatlakozik. *Szanherib asszír kir. Kr.e. 701-ben Jeruzsálem ellen vonul. De a seregben kiütő hirtelen járvány az ostrom abbahagyására kényszeríti. A köv. kir. *Manassze, AsszírIA hűbérese. Asszír kultuszok és az igazhivők kegyetlen elnyomása jellemzi kormányzását. Végül adót kell fizetnie AsszírIA-nak (talán asszírrelles üzemek gyanúja miatt). *Ámonra *Jósiás következik: Alatta működik *Jeremiás, *Szofoniás és Náhúm. Neve a *kultusz Jeruzsálembe való összpontosításával fűződik össze (a Jeruzsálemen kívüli eddigi törvényes i.tiszt. helyeket is megszüntetik) és egy könyv megtalálásával (Kr.e. 621), amely vlsz. a MTörv magva (I. Mózesi könyvek). Az egyiptomi nagyhatalom elleni harcban esik el, amely közben újból magához tér. A DB most két nagyhatalom között áll: D-en Egyiptom, É-on AsszírIA; az ÉB-at az utóbbi már több mint egy sz.-a meghódította. *Joáházt elhurcolják Egyiptomba, *Jojákímot a *fáraó emeli trónra (először egyiptomi hűbéres). Felébrszti az asszír király, II. *Nabukodonozor gyanúját, aki azonban

csak *Jojákín idejében vonul Jeruzsálem alá, és deportálja a kir.-t. Utóda, *Cidkija tárgyalásainak végcélja asszírrelles pol. Eközben Egyiptom segítségével reménykedik, Jer intelmei ellenére. Amikor II. Nabukodonozor felvonul Jeruzsálem ellen, a fáraó megpróbál asszírrelles elővédje, Júda segítségére jönni. De semmit sem ér el; Kr.e. 586-ban II. Nabukodonozor meghódítja és elpusztítja Jeruzsálemet; a lakosság nagyrésztét deportálják (I. Számkivetés). A meghódított ter-re *Gedaltát nevezi ki *helytartónak, de őt már 3 hónap múlva meggyilkolják. A lakosság maradéka Jer intelme ellenére Egyiptomba menekül és őt is magukkal kényszerítik.

Delila („leomló fűrt”) Bír 16,4-22 népies elb.-ében *Sámson szertője.

Démász (g.jel.bizonytalan) *Pál ap. munkatársa (Kol 4,14; Filem 24); talán azonos azzal a D.-szal, aki 2Tim 4,10 sz. elhagyta Pált „a világ kedvéért”.

Demetriusz („Démétérnek szentelt”) szénv, pl. 1) I.D. Szótér (Kr.e. 162-150) *szeleukida király, meggyilkolta elődjét, erőszakkal *főpappá tette *Alkimuszt, időnként harcolt a *Makkabeusok ellen (1Makk 7,1-10,50; 2Makk 14,1-10). 2) II.D. Nikátor (Kr.e. 149/8-146; 130-124 pártus fogságban) szeleukida király. Gyengekezű; Alexander Szabinász meggyilkolta. Hiábavaló engedményeket tett a Makkabeusoknak (1Makk 10,67-14,3). 3) *Efezusi ezüstmíves, Csel 19,23-40 sz. zavargást szít *Pál ellen, hogy megmentse iparát.

Démonok g. felfogás sz. Istenhez hasonló erejű lények, amelyek

részint jó-, részint rossz szándékúak az ember iránt. A szemlélet nyilván a term. erőkkel szemben való gyámoltalanság megtapasztalásából eredt (tűz, föld, levegő, víz, valamint nap, hold), ezeket megszemélyesítették és istennek tekintették. Mágikus ördögűzésekkel; kult.ünnepségekkel és rituális előírások, meg szent napok és ünnepi idők kínosan pontos megtartásával igyekeztek úrrá lenni a D.-on. — Az ÓSz ismer D.-ikus jelenségeket, de mellőzi a *Jahvéval való dualisztikus egyenlővé tételt. — Az ÚSz ugyanígy tud a D.-ról, m.e. a *szinoptikusok, de csak Jézus küldetésével kapcs. említi őket: rájuk vezeti vissza a *megszállottságot (vö. Mk 5,1-13), *betegséget (pl. Mt 9,32; 12,22; Mk 9,17,25) és általában a gonosz romboló hatalmát, amely az *ördögben v. *Beelzebulban testesül meg (vö. Lk 11,15). Jézus úgy jelenik meg, mint a D. legyőzője (Mk 1,32k p), benne jön létre Isten királyi uralma (Mt 12,28p), lerombolja a Sátán bir-át. A jánosi szemléletben a D.-at a *„világ” fogalma képviseli (Jn 12,31; 14,30; 16,11; 1Jn 4,4), ez az abszolút *dualizmus jegyében áll szemben Isten világával, ugyanúgy, mint a *„test” (Jn 3,6; 8,15) és a *„sötétség” (Jn 1,5; 12,35); Krisztus legyőzi a D.-at (Jn 12,46); Jn 3,3; 8,12 sz. ez a hívőnek is lehetséges. *Pál a D.-ról „hatalmak”, „erősségek”, „a világ elemei” néven beszél (Kol 2,8.20kk), másutt „világ” (1Kor 2,6; 2Kor 4,4), „e világ gonoszága” (Gal 1,4) néven, ismeri a démoni befolyásoktól való félelmet, de rámutat, hogy a ker. meghalt „a világ elemeinek”; a D. nem árthatnak neki többé, hiszen az új *te-

remtés részese (1Kor 8,6). Óv a túlságosan aggodalmaskodó magatartástól a világgal szemben, viszont int, hogy ne vesszünk bele; hangsúlyozza: Isten szolgálata megszabadítja az embert a *pogány magatartástól. Minden mágikus gondolkodás befolyásolta viselkedést elutasít és mint hitelenséget elvet (Kol 2,18-22).

Derbé *Iúkaóniai város. Kr.u. 41-ben *Claudius Galácia római tartományhoz csatolja. Csel sz. *Pál az 1. (Csel 14,6k.20k) és 2. miszsiós út alk. is (16,1) eljutott D.-be.

Deutero-Izaiás. A 18.sz. vége óta így jelölik *Izaiás könyve 40-55. fejjének ismeretlen szerzőjét. A D. egysége és terjedelme vitatott. Iz szerzősége ellen tört., irod. és tart. okok szólnak. D. a *számki- vetés végén működött, amikor a *babiloniak uralma *Kürosz győzelmes hadjárata következtében (Kr.e. 550 u.) végefelé járt (vö. Iz 44,28 és 45,1-4, ahol Küroszt *Jahve szolgálatában „pásztornak” és „fölkentnek” hívja). A nyelv költői-lírai (vö. Iz 44,23). Végül az egyistenhit teljes következettségében mutatkozik, amennyiben más istenektől nem csupán a hatalmat, hanem a létet is elvitatja (vö. 44,6). A „messiási jóslatok” nem annyira a Messiás-Királyra, mint inkább *prófétára és vezeklő *„Isten szolgájará” mutatnak. D. lényegében két részt foglal magában (ismétlésekkel), ti. kijelentéseket a számki- vetésben élő *Izraélről (40-48. fejj.) és hazatérésükről *Jeruzsá- lembe (49-55). Közben vannak elszórvva az Isten szolgájáról szóló énekek. Forma sz. megkülönböz- tethetünk t.k.látomásleírásokat, vi- gasztaló mondásokat, jóslatokat,

intő beszédek, szatírákat, üzenetek és himnusokat. A D. legfontosabb témái: Jahve az egyedüli Isten, Teremtő és a történelem Ura (44,24-28). Izrael mint hívő maradék az Istentől származó *üdvösség hordozója és közvetítője, ebben a pogány népeknek is részük van (42,5-10); *Babilon pusztulása és Izrael megszabadulása (46,12—47,5); a megszabadított nép bevonulása Jeruzsálembe (52,7-12); végül a szenvedő és vezeklő Isten szolgálja (vö. 53.fej.). Sem keletkezési idejét, sem helyét nem lehet pontosan meghatározni, bár az a vélemény, hogy Iz 49-55 más korból és környezetből származik, mint Iz 40-48.

Deuterokanonikus I. Kánon

Deuteronomisztikus történeti mű,

Deuteronomisztikus hagyomány. A

MTörv (I. Mózesi könyvek) gondolatvilágának nagy volt a befolyása: Józs, Bír, 1.2Kir (kisebb mértékben 1.2Sám, Jer és Ez prózai részei) annak szellemén és irányán alapult. Későbbi ÓSzi könyvek is „deut.” befolyásokat mutatnak (pl. 1.2Krón). Az exegéták egyrésze felteszi, hogy a „deut.” helyek ncs a *hagyomány egy irányára utalnak, hn egy összefüggő tört. műre, amelyhez a MTörv-ön kívül m.e. Józs, Bír, 1.2Sám, 1.2Kir tartozna. Ez a törvényadásból indul ki és a *számkivetést isteni *büntetésnek látja a törvénytől való folytonos eltérésért.

Deuteronomium (Másodtörvénykönyv) Mózes 5. könyve (I. Mózesi könyvek)

Diadal I. Győzelem

Diákonus („szolgálattévő”) 1. I. Szolgálat. 2) Meghatározott ek.-i *szolgálat végzője (pl. asztali szolgálat Csel 6,2, szegénygondo-

zás). Az első D.-ok Csel 6,6 sz. *kézrátétellel különleges *küldetést kaptak. Emellett (bizonyára hamarosan más vidéken is) a g.-ül beszélő (hellenizált) hívek érdekeit és gondolkodásmódját képviselték a bennszülött ker.-ekkel szemben. Csel 6,8k sz. tevékenységükbe külső tanúságtétel is beletartozott, ez felizgatta az ősegyház ellenségeit (I. István). A Csel-ben nincs meg a „D.” kif.; kérdéses, már erről beszélhetünk-e itt. — Egy másik *hagyomány a D.-okat mint tisztségviselőket mutatja be a *„püspökök” (episzkoposz) m. az ek.-ekben (1Tim 3,8-13; vö. Fil 1,1). Feladatkörük ma már nem írható körül pontosan, föltéve, hogy egyáltalán szilárdan körül volt határolva. Az ÚSz ui. nem tevékenységüket festi, hn azt, hogy milyenek legyenek és hogyan viselkedjenek (1Tim 3,8-13). De föltehetően volt vmi közük az ek. vezetéséhez, miután 1Tim közvetlenül a „püspökök” u. beszél róluk.

E hagyományok mögött mindenesetre az áll, hogy az ifjú egyházban kialakult a D.-ok tisztsége, kezdetben még igen határozatlan illetékességgel. Csak e fejlődés alapján keletkezhettek a jelzett hagyományok. Lk a Csel-ben talán régebbi forrásokat értelmezett e tapasztalat sz. A D.-i hivatal szabatosabb kialakulása bibliautáni. 3) Diakonisszák: Nőknek is megvolt a lehetősége a ker. ek.-ben való működésre (I. Űzvegyek). Hogy a „diákonus” (sok ford.-ban: szolgáló), Róm 16,1, már cím-e, vagy csak *Főbe érdemeit hangsúlyozza, az vitatott, Talán 1Tim 3,11 nem a D. feleségéről, hanem diakonisszáról van szó.

Diana I. Artemisz

Diaszpóra („szétszórás”, szórvány). Vö. „szétszórás, elűzés” MTörv 30,4; Neh 1,9; Zsolt 147,2. Ijedtséget előidéző dolog megjelölésére is használják (MTörv 28,25; Jer 34,17; Dán 12,2). D. a *zsidó kisebbség előfordulását jelenti *pogány környezetben. Különös jelentősége volt *Babilonban, *Mezopotámiában, *Egyiptomban, *Szfíriában, Görögö-ban és *Rómában. Jelentősége: *Izrael kinyilvánítja Istent a pogányoknak. Az istenelképzelés egyetemességét mutatja. A *zsinagóga nagyon jelentős a zsidó D. és a ker.ség terjedése számára (az ap-ok ott hirdették az Ev-ot).

Diatesszaron Tatián Ev.-harmóniájának g. neve (l. Bibliaszöveg). Egy *Dura-Europoszban talált g. D.-töredék is valószínűsíti, hogy összövege g. (nem szír) volt.

Dícsér, magasztal. Az ÓSznek több h. szava van erre; mi az összefüggésnek megf.-en kbőképpen fordítjuk (pl. „hálát ad”-dal is). A dícséret elismeri Istent, örömmel magasztalja annak, aki, pl. dícsérő *zsoltárokból áll. himnuszokban, amelyek Isten működését ünneplik népében (Zsolt 129), az egyesekben (9), a természetben (104), v. általában festik nagy tetteit (8).

Dicsőség jelentése: tisztesség, gazdagság, hatalom, befolyás (Ter 31,1 — 45,13; Zsolt 49,17), más népek előtt tiszt.-ben állás (Iz 16,14; 17,4). Isten D.-e term. jelenségekben nyilvánul meg (pl. felhő, zivatar, tűz, fényesség: Kiv 24,15-18; 33,18kk; Iz 1,4) és különleges helyeken (l. Epifánia). Akkor is használják Istenre ezt a kif.-t, amikor az *üdvösség vmi új tetteivel ismerteti föl magát; D.-ében senkivel sem osztozik (Iz

42,8; 48,11), mert ez szorosán *szentségéhez tartozik. Zsolt 66,2; 79,9 „D.” és „Isten neve” u.azt jelenti. — Az ÚSzben a D. jel.-e szintén hírnév, hatalom, tisztesség (Lk 2,9; 9,31k; Csel 22,11; 2Pét 1,17; Jel 15,8k), főleg a *doxológiákban. „Megadni Istennek a D.-et (tiszt.-et)” az isteni Föltség elismerését jelenti (Csel 12,23; Róm 4,20). Jn sz. Isten D.-e Krisztusban leplezve jelent meg (Jn 1,14; 11,4.40) és csak a *hittel lehet felismerni (Jn 2,11). A hívők ncs látni fogják Isten D.-ét (1Kor 13,12), hn részük is lesz benne (Jn 17,22; Róm 8,17kk; Fil 3,21), mert D.-ének képmásai-vá válnak (2Kor 3,18). Minden *viszontagság Isten D.-ébe torkollik (2Kor 4,17), mert Krisztus a D. reménye (Kol 1,27) és az emberek a D.-re hivatottak, eleve erre szánta őket Isten (1Kor 2,7; 1Tessz 2,12kk; 2Tessz 2,14; 1Pét 5,1.10). Krisztussal a hívők is D.-ben fognak megjelenni (Kol 3,4). Az ÚSzben tehát éppúgy, mint az óban, a „D.” Isten megjelölése, amikor az üdvösség új tetteivel ismerteti meg magát. Magának Krisztusnak D.-e a *megdicsőülésben mutatkozik meg: *szenvedésében, *keresztjében és *feltámadásában. Krisztus *mennye-bemenetele „bemenet az ő D.-ébe” (Csel 1,9; Fil 2,9; 1Tim 3,16); hatalommal és D.-gel fog megjelenni *második eljövetelekor.

Didaké (az Úr „tanítása” a 12 ap. által; sokszor röviden 12 ap. tanításának hívják). Bibliautáni írás (kb. Kr.u.2.sz.1.fele); *erkölcstan a két *út: az élet és halál útjának formájában (vö. Barnabás-level; vitatott egymástól való függésük, v. közös forrás létezése), liturgikus, szervezeti/fegyelmi sza-

bályok és eszk. várakozással teli mondatok. A legrégebb bibliautáni Eucharisztia-szövegek, közös bűnvallás, a *próféták jelentősége; az ek.-eket *püspökök (episzkoposz) és *diákonusok vezetik.

Didümosz („iker”) I. Tamás

Dina a törzstört. *hagyomány sz. (I. Törzsek) *Jákob és *Lea lánya; Szikem megbecsteleníti (Ter 34, 25-31); 49,5 *Simeon és *Lévi, későbbi hagyomány sz. összes fivére megbosszulja (Ter 34,7-24).

Dionúziusz (Dénés) Csel 17,34 sz. az athéni városi tanács tagja, aki az *Areopaguszon tartott beszéd hatására csatlakozott a ker.-séghez. Későbbi sorsa legendás, a később neki tulajdonított írások más szerzőktől származnak.

Diotrefész („Zeusztól táplált”) vezetõ ker. személyiség. Jn elítéli merész viselkedését: a *„vének” elutasítása és meggyanúsítása, a testvérek be nem fogadása.

Dodekapheton (12 próféta könyve) I. Próféták

Dóeg *edomi, 1Sám 21,8 sz. *Saul pázstorainak felügyelõje, elárulja neki, hogy *Nób papjai segítették *Dávidot (1Sám 22,9k); Saul parancsára megöli a papokat (1Sám 22,18), mert „a király szolgái” nem akartak kezét vetni rájuk.

Dór („lakás”) *kánaáni város a *Kármeltól Dre a *Földközi-tengernél. A Kr.e. 14.sz.-ban alapították. Említi Józs 11,1-9; 1Krón 7,29; 1Kir 4,11 sz. *Dávid v. *Salamon elfoglalja, később az *asszírok szerzik meg, egyideig a *szeleukida bir.-hoz csatolják, majd *Júdea része, Pompeius felszabadítja; városállam római uralom alatt, ma tel dór, et-tantúra mellett.

Dorkász I. Tabita

Dotán (telldótán) palesztinai helység *Szamariától Éra. Régi

kultúrhely (talán ezt említi III. Thutmoszisz győzelmi jele Kr.e. 1480 k.). Említi *József (Ter 37,17), *Elizeus (2Kir 6,13) és Judit története (Judit 3,9; 4,6).

Doxológia Isten *dicsőségének (g. doxa) dicsérete. Rendszerint egy himnusz része, amin nem kell föltétlenül hosszabb éneket értenünk. Az olyan formulák, mint „aki dicsőséges mindörökké” (2Kor 11,31) ilyen értelemben nem annyira D.-k, hn formulává rövidített himnuszok. A rövidített himnuszok különleges formái a „Mert”-tel kezdõdõ mondatok az ÚSzben.

Drachma I. Érmék

Drágakövek és fél-D. közt a Szf nem tesz kbséget; u.azokat a neveket használja hasonló külsejû kövekre, amelyeket mi megkülönböztetünk. A D. a szépség, erõ és halhatatlanság foglatának számítottak. Használták ékszerül (pl. Ez 16,11k) és i.tiszt.-i v. kir. tárgyak díszéül (pl. 1Krón 29,2k; Ez 28,12k), bkív. téren mint talizmánokat v. orvosságokat, és kapcs.-ba hozták a bolygókkal. A Szf mint a szépség, tekintély és *tökéletesség szimbolumairól beszél róluk, amint ez megilleti Istent (pl. Kiv 24,10), az *angyalokat (pl. Dán 10,6), az új *Jeruzsálemet (pl. Iz 54,11k). — Különleges felsorolások szerepelnek Kiv 28,17-20 (a *fõpap melltar-solya, I. Efód[1]), Ez 28,13 (az ember öltözete a *paradicsomban), Jel 21,19k (az új Jeruzsálem alapkövei). Itt a ford.-ok megnevezik pl. a kõv. D.-et: karneol, jáspis, smaragd, türkiz, zafír, kalcidon, topáz, ónix, ametiszt, krizolit, krizofráz. A 12-es szám még jobban hangsúlyozza a tökéleteséget.

Dualizmus — Dura-Europosz

Dualizmus (lat. duo = kettő) az a felfogás, hogy a *világ ill. a valóság két ellentétes elven nyugszik. Az ÓSzbe (I. Teremtés) bejutott az az elterjedt *mítosz, amely egy *káosz-hatalomnak a teremtő Isten elleni küzdelméről szól. A Szf nem ismeri az egymás ellen harcoló több istenbe vetett hitet. Ha *démonokról van szó, az nem érinti Isten legfelső hatalmát. — Az ember dualisztikus felfogásának (*test - *lélek ellentét) a Szf-on kívüli gyökerei vannak (pl. a neoplatonizmusban); csak nyomai találhatók meg benne (vö. Bölcs 9,15; 1Pét 2,11); ennek ellenére a ker. *erkölcstanban később gyakran uralkodóvá vált (világ és test elutasítása, jóllehet Isten teremtette őket). Ez azzal függhet össze, hogy az ember negatív hajlamairól szóló kijelentéseket, pl. *Pálnál (lélek — test, szász. szellem — hús ellentét) dualisztikusan lehetett érteni, és az etikai D. hosszú ideig ált.-an elterjedt szemlélet volt. Ebben erkölcsi pesszimizmus rejlik, amelynek többnyire nem-bibliai jellegű metafizikai D. az alapja, ha nem is akarják ezt fel-, v. elismerni. A D. elvetendő, ez azonban nem akadály a bizonyos kbsé-

gek elismerésének, amilyen pl. Teremtő/teremtmény, hit/tudás, kegyelem/szabadság.

Dura-Europosz város az *Eufrátesz középső folyásának Nyi partján, Szeleukosz Nikánor (Kr.e.321-281) alapította v. építette ki, s nevezte el szülőhelyéről, Europoszról. Mint Dura Kr.e. 100-tól a *pártusok kezében volt, Kr.u.165-ben végleg *római, a bir.Ki végpontja. Kr.u. 256-ban a szasszanida Sapur hódította meg. A város elnéptelenedett. 1920-ban véletlen folytán fedték fel. Kiásták t.k.: a *zsinagógát, a ker. ek.-i kponot. Jó állapotban maradtak fenn, mert az utolsó megszálláskor töltéssel fedték be őket. A zsinagóga Kr.u.200-ban épült, 245-ben újjáépült, a zsidó képtilalom ellenére ki van festve. A freskók — ma a damaszku-szi szír Nemzeti Múzeumban — majdnem kizárólag bibliai tört.-eket ábrázolnak. A ker. ek.-et újra felépítették a Yale-képtárban (New Haven); 232-ben keletkezett, egy ház átépítésével. Egy középső udvar köré 7 helyiség csoportosul. Kül. jelentős egyikük, amely vlsz. keresztelőkápolna v. a vértanúk kápolnája volt: feliratok megnevezik Istent és Krisztust; festmények Ev.-i jeleneteket mutatnak.

E

Ebál (Hebál, dzsebel iszlám íje) hegy *Szikemtől Éra, kb. 940 m magas. MTörv 11,29 sz. az átok hegye; Józsv 8,30-35 sz. Józsvue itt olvassa fel a mózesi *törvényt.

Ebed Jahve I. Isten szolgája

Ebedmelek („Melek Isten szolgája” v. „a király szolgája”) Jer 38,7-13 sz. *etiópiai kamarás Cidkija király m., közbenjárásával megmentette *Jeremiás prófétát és Jer 39,15-18 sz. a próféta megjósolta neki, hogy megmenekül *Jeruzsálem elkövetkező pusztulásából.

Eben-Ezer („a segítség köve”) kő (emlékkő v. term. alakulat?), amely talán egy *kánaáni kultuszhelyet jelölt (vö. 1Sám 6,18) *Micpa közelében. 1Sám 7,12 sz. *Sámuel itt követ állított fel a *filiszteusok fölötti győzelem emlékére (*étiológia?). Már 1Sám 4,1; 5,1 említi; 1Sám 4k sz. E.-ben jut a *szövetség ládája a filiszteusok kezére.

Éberség az ÓSz sz. Isten őrködése igéje fölött (Jer 1,12) és a szerencse és szerencsétlenség fölött (Jer 31,28). Az ÚSzben az É. elengedhetetlen a *második eljövételre való előkészülethez (Mt 24,42kk) és az örök élethez (Lk 12,37k; Jel 16,15). Virrasztani és imádkozni kell, hogy teljesíteni tudjuk Krisztus követeléseit (Mk 14,34-38p; Kol 4,2); kül. éberségre intik az ek.-ek előjáróit (I. Vének; Zsid 13,17) és a hívőket, hogy ellenállhassanak a *démonok hatalmának (1Pét 5,8).

Ebioniták (h. ’e b j o n = szegény) *zsidóker. szekta; nézeteiket nem lehet pontosan megállapítani, mert

a nevet kbő csoportosulásokra alkalmazták. Említik pl. velük kapcs. a *templomi i.tiszt.-nek, a szűzi születésnek, *Pál ap. teológiájának elvetését. Az ún. ebionita Ev. a Kr.u.2.sz.1.felében keletkezett (g.ül), *szinoptikus részeket tartalmaz, többnyire a Mt-Ev.-ből átvéve, sok a torzulás. Vitatott, befolyásolták-e E. v. hasonló csoportok az iszlámot.

Ecclesia I. Egyház

Ecclesiastes I. Prédikátor

Ecclesiasticus I. Sirák

Ecet savanyú *bor, többnyire *vízzel hígítva, a mezei munka közben itták (Ruth 2,14). A Mk 15,36p (keresztrefeszítés) említett ecet nem kínzás, hn frissítő volt (ezért „hagyd” Mt 27,49; de vö. Péld 25,20). A *nazireusoknak tilos volt az E. élvezete (Szám 6,3).

Ecjón-Geber (Ásziongáber) kikötőv. *Elátnál, vitatott, *Salamon alapította-e, v. azonos Eláttal. 1Kir 9,26 sz. hajókat építtetett itt. A kikötőberendezések ma a hordalék alatt vannak eltemetve.

Éden I. Paradicsom

Ediktum írásbeli határozat. Eszt 8,8 sz. (vö. Dán 6,8) a *perza király E.-a visszavonhatatlan volt. Augustus E.-a Lk 2,1: I. Cenzus.

Edomiak *szemita nép, a Kr.e. 13. sz. óta a *Holt-tengertől Dre telepedtek meg. Az *Araba (= a *Jordán völgyének folyt.-a a Holt-tengertől Dre) két felén *állam fejlődött ki (vö. Ter 36,31-39 listáját), Di határa folyvást változott; *Ecjón-Geber ill. *Elát (a *Vörös-tengernél) is hozzátartozott. Egyes törzsi csoportok felváltva tartoztak Edomhoz és *Izraelhez (pl. Ter 36,15 — Józsv

Efa — Efezusi levél

14,14; Ter 36,13 — Szám 26,13). MTörv 23,7k talán az E. és izr. *szentélyek közötti kult. kapcs.-okra mutat. Legfontosabb hely *Bocra. Miután az E.-nak hatalmasokban volt megakadályozni a Vörös-tenger megközelítését, az izr. állam terjeszkedésével rövidesen katonai összetűzésekre került sor (vö. 1Kir 11,14kk); bizonytalan, elkezdődtek-e ezek már *Saul alatt (1Sám 14,47). *Dávid uralkodása idején e terület 2Sám 8,14 sz. az ő tartománya volt, de *Salamon halála u. hamarosan ismét önálló lett (vö. 1Kir 11,25b). Gazdag rézbányái miatt ez súlyos veszteség volt Izraelnek. A *bir. megoszlása u. az E. ter.-e rövid időre elvesztette önállóságát és a *DBhoz, Júdához tartozott (I. Amácja). II. *Nabukodonozor leigázta (vö. Jer 49,7-22), de ez nem akadályozta meg az E.-at abban, hogy továbbra is be ne hatoljanak izr.-zsidó ter.-re (vö. Ez 25,12kk; 35,15). Dicsérték az E. *bölcsségét (vö. Abd 8). L. még Ézsau, Idumeusok.

Ésa 1) *midiáni törzs, *ősatyja Ter 25,4-ben. *Ábrahám unokájaként szerepel; Iz 60,6 dicséri É. „dromedárjait”. 2) I. Mértékek.

Artemisz-templom Efezusban.
Kr.u.2.sz.-i római érmekép.

Efezus g. város Kisázsia Nyi partvidékén (ma: szelcsuk) termékeny völgyben, K és Ny érintk. pontja keresk.-ben, civilizációban, vallásilag (pl. császárkultusz, varázslás, *zsidóság). Az ÚSz idején világváros, pol. és gazd. kpon. *Artemisz E.-i temploma világcsoda volt. *Pál 3. és 4. missziós útján működött itt, míg az ezüstkovácsok felkelése (I. Demetriusz) el nem kergette. E.-ban hamarosan nagy ker. ek. keletkezett (vö. Jel 2,1-7). L. még Efezusi levél, János. *Mária E.-i halála legendái.

Efezusi levél. A 2.sz. óta *Pál egyik *fogságból írt levelének vallják. Egyes kéziratokban hiányzik a helymegjelölés: „Efezusban” (Ef 1,1); a levél nem személyes jellegű, jöllehet Csel 19,1—20,1 sz. Pál 3 évig élt ott; mindamellett úgy látszik, a levél szerzője Efezust csak hallomásból ismeri (vö. 1,15). Ezért már régen azt gyanították, hogy az E. igazából Pálnak a *laodikeiai ker.-ekhez szóló — fenn nem maradt — levele (vö. Kol 4,16). Mások úgy magyarázzák a hely hiányát a kéziratok egy részében, hogy az E. több ek.-hez intézett körirat volt, és csak az efezusiaknak küldött példány maradt meg. Az E. alap gondolata az összes megváltottak egysége az *egyházban, Krisztus *testében. Az első, tanító részben (1,3—3,21) előttünk áll Isten üdvözítő terve: Krisztus mint a megváltott *teremtés kpon. és célja, az egyház feje, amely az ő teste; általa van *béke és *egység az egyházban, különösen *zsidók és *pogányok között. A második, intő rész (4,1—6,20) következtetéseket von le ebből az egymás közötti békére, az egyházban való

együttműködésre, a *házasságban és *családban élt ker. életre és minden *gonosz elleni küzdelemre nézve. — Vitatott, Pál-e az E. szerzője. Nyelvében és stílusában elfér a régebbi Pál-levelektől, csaknem fele egyezik a Kol levéllel. Lehet, hogy az E-et a Kol levél mintájára Pál egyik *tanítványa írta. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy maga Pál, római fogása alatt, akkor a fogalmazás vlsz. Kr.u. 61-63-ra esik.

Efód 1) Kiv 28,6-14; 29,5 sz. a *főpap többszínű, gyapjúból v. lenből készült, aranszálakkal átszőtt ruhadarabja, amelyet felsőruhája fölött a mellén viselt, *drágakövek ékesítették. Egyik zsebében volt az *urim és tummim nevű két tudakoló (I. Orákulum). 2) Kötényforma gylcsefódot viselt *Sámuel a *silói szentélyben végzett szolgálatakor (1Sám 2,18) és *Dávid, amikor a *szövetség ládája e. táncolt (2Sám 6,14). 3) Az az E. amelyet *Gideon állíttat (Bír 8,26k), *Mikeás készített templomának (Bír 17,5), amelyet 1Sám 2,28; 14,3 sz. a *papok hordoznak, 1Sám 21,10 *Nób szentélyében áll és a *jós-lásnál van szerepe (1Sám 23,9; 30,7), az értelmezők sz. istenkép, az istenség öltözete, kultusztárgy v. tartó.

Efraim a Nyjordáni hegyvidék középső részének neve, átvitték *Izrael ott székelő *törzseire és atyjukra. A szomszéd törzs, *Manasse fölötti elsőbbségük *Jákob nagyobb *áldásán alapul (Ter 48,13kk). A törzs harcol *Júda elsőbbsége ellen és a *bir.megosz-lása u. vezetőszerpet játszik az *ÉBban, Izraelben, amelyet sokszor E.-nak is neveznek. *Józsue és I. *Jerobeám E.-i.

Efrata („termékeny föld”) 1) Helység *Rámánál *Benjámiban (Ter 35,16-19; Jer 31,15); későbbi időben helytelenül azonosították 2)-vel. 2) *Betlehem másik neve, amelyet egy E.-i csoport népesített be (Ter 48,7; Ruth 4,11; Mik 5,1).

Ég I. Menny

Égészség: értékelik (Sir 30,14-17; vö. 31,1-4.19kk.29; 30,24k). Amikor Jézus sok *csodájában viszszaadja, ez jele annak, hogy elérkezett az *üdvösség ideje. L. még Betegségek.

Eglon név: 1) *moábi király, I. Ehud, 2) Délpal. város, Józs 15,39 sz. nem messze *Lákistól; pontos fekvése ismeretlen, Józs 10,3-35 sz. Józsue meghódítja.

Égő áldozat I. Áldozat

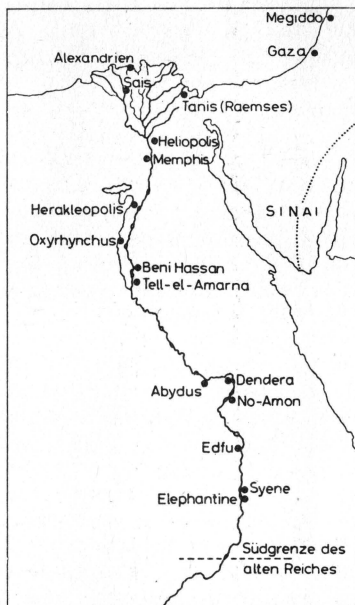
Egyház a Szíiban se nem épület (mint a német Kirche), se nem az i.tiszt. helye, hn a Krisztusban hívő emberek közössége. Az ÚSzi g.-nek csak egy szava van E. és *gyülekezet, egyházközség jelölésére (e k k l é s z i a, lat. e c c l e s i a). Sokhelyütt ezért egyesek E.-zal, mások gyülekezettel, ekk. fordítják ezt. Az E.-ba Isten szabad kiválasztás alapján hív meg (Róm 8,28kk), amely a *kereszt-ségben érvényesül. Az E. Isten segítségével elindult a célhoz vezető *úton, de a célt még nem érte el. Eszerint az E. ncs fogalom, hn valóságos közösséget jelent: a ker.-ekét Krlstussal és egymással. Erre ilyenféle képek és kijel.-ek utalnak: az E. mint Isten népe (1Pét 2,10), új *szövetségben; az E. mint *test (Róm 12,4-8; 1Kor 12,12-31; Krisztussal mint fővel: Kol 1,18; Ef 1,22k; vö. Isten keze Jn 10,29; 1Pét 5,6; szőlőtő Jn 15,1-5). Ez a szerves közösség fejeződik ki az egyes

Egyházközség — Egyiptom

ek.-ekben (vö. a *Pál-levelek elejét, pl. 1Kor 1,2). E közösségekben megvan mindaz a kincs, amelyet Krisztus, az *üdvösség szerzője az embereknek ajándékoz: igéje, útmutatása, példája, a *szentségek, *szeretet, szolgálatkészség és a bűnbocsánat megadta új élet. Az E. strukturái ered. nem voltak meghatározva. Voltak ek.-ek, amelyek a *vének és voltak, amelyek az *episzkoposok ill. *presbiterek vezetése alatt álltak. Minden ek.-nek kapcs.-ban kellett lennie az ap.-okkal és igehirdetésükkel. Az E. résztvesz a Feltámadott életében, dicséri Istent, tanúskodik Krisztusról és megpróbál *szolgálatot tenni a *világnak.

Egyházközség, I. Gyülekezet

Egyiptom (h. *nīcraim*) nílusmenti ország, az emberi kultúra egyik legrégebbi helye. Már a kőkorszakban különféle kultúrák fejlődtek ki itt. Voltaképpen története Kr.e. 3000 k. kezdődik, a kőv. évezredekben E. és a két folyó vidékének viszonya az egész Közelkeletet, de főleg Palesztina történetét meghatározza (mert ez a két ter. közti összekötőúton fekszik). Már a régi bir. megalapítása (Kr. e. 3200 és 2890 közt) e. összeköttetés áll fenn E. és *Büblös között, sőt talán E. bizonyos mértékű uralmat gyakorol a *Földközi-tenger Ki partján. A közép-bir. idején (Kr.e. 2050-től) ezt a vidéket élénk kereskedelem és kultur. közlekedés köti össze E.-mal. Ennek a kornak E.-i szövegei megnevezik *Kánaán fontos városait, mint pl. *Askalón és *Jeruzsálem. A *Hiksoszok betörése E.-ba Kr.e. 1670-ben és elűzésük (kb. 1 sz. múlva) Pal.-ban is hátrahagyta nyomait: elűzött hiksoszok megtelepednek itt; E. több

Egyiptom

(Südgrenze des alten Reiches = a régi bir. déli határa)

hadjárattal próbálja újra kiterjeszteni uralmát Palesztinára és Szíriára. 1480-ban III. Thutmoszisz győzelmet arat *Megiddónál. Az *Amarna-korban E. már nem tudja érvényesíteni uralmát Palesztinában. E kor egyik vall. irod. terméke, IV. Amenofisz Eknaton napéneke, később hat a 104.zsolt.-ra. A Kr.e. 14-15.sz.-ben más *nomád törzsek m. a későbbi *Izrael törzseinek elődei is tartózkodnak E.-ban. Kbő korból származó tudósítások bizonyítják, hogy E., főleg a deltavidék Ki része (I. Gósen), éhség idején menedéke volt a nomádoknak. A *kivonulás E.-ból II. Ramzesz idejére eshetett. Kevés utóbb Merenptah *fáraó egy győzelmi oszlopa először említi

Izrael nevét. A *felírásból nem vehető ki világosan, hogy pontosan melyik népcsoportra gondol. *Dávid nagybir.-a E. pol. gyengeségének is köszönheti keletkezését. E. diplomáciai művészete döntően befolyásolja Dávidot, *Salamont és utódaikat, az E.-i *bölcesség Izrael és a Biblia bölcsességét. Azt azonban nehezen lehetne bizonyítani, hogy az E.-i istenelképzeléseknek befolyása volt Izrael vall. világára. — I. Sesonk (I. *Sisák) fáraó Kr.e. 930 k. hadjáratot vezet Palesztinába, nagyobb eredmény nélkül. A köv. sz.-okban más hatalmak határozzák meg a politikát Palesztinában és *Föníciában: az *arámiak és *asszírok. Kr.e. 720-ban Palesztina DNYi részén először kerül sor ellenséges összeütközésre E. és Asszíria között. Az asszír nagyhatalom pusztulása u. *Neko fáraó Kr.e. 608-ban a *Megiddó m.-i csatában megöli *Jósiást és még egyszer megszerzi az uralmat Palesztina fölött. De már néhány év múlva *Nabukodonozor kiterjeszti hatalmát egészen E. határáig. Még egyszer irányítja E. Palesztinát. Kr.e. 323-198-ig a *Ptolemeuszok uralkodnak a Palesztinát is magába záró E.-on. Kir. székhelyük, *Alexandria, a g.-ül beszélő zsidó *diaszpora jelentős kpontjává lesz. Fontos hozzájárulás történik itt az ÓSz g. ford.-hoz (I. Szeptuaginta). Vitatott, vajon Mt 2,13-23 (menekülés E.-ba) tört. tényt ír-e le, v. (a legendás Mózes-történetek mintájára) Jézust mint új *Mózeszt, népének új megmentőjét ábrázolja. Jézus visszatérését E.-ból Mt 2,15 Óz 11,1 nyomán Isten akaratának értelmezi.

Egyiptom patakja (vádi el-
cáris) régi határfolyó *Egyiptom

és *Kánaán közt, csak esős időben telik meg vízzel, a *Földközi-tengerbe folyik (Szám 34,5). **Egység** az ÚSz uralkodó megállapítása a ker.-ek életéről; nem emberi fáradozáson alapul, hn Krisztus mivoltából és megbízatásából ered. Pál Kol 1,16 Krisztust a *teremtés egységesítő fejének nevezi; ő az új *Ádám, egy új nemzedék kezdete, amely többé nem zsákmánya a *bűnnek, a *halálnak, nem tartozik a *törvény alá, hn inkább *kegyelem, *élet, *megigazulás által eljut az *üdvösségre (Róm 5,12-21; 1Kor 15, 45-49). A *hitben és keresztségben kell az új Ádámot, Krisztust „felölteni” (Gal 3,27): részese-dést jelent ez halálában és *feltámadásában (Róm 6,3-11). — Jn hangsúlyozza Krisztus E.-ét Atyjával, ennek kell tükröződnie a *tanítványok E.-ében Krisztussal és egymással (10,30; 17,11). A szőlőtőről szóló *hasonlat (Jn 15,5) világossá teszi, milyen elválaszthatatlanul egyesül Krisztus az *Egyházzal, amely életével, növekedésével és gyümölcsözésével Krisztust jeleníti meg; ő mindenben az Első, az egyház Feje (Kol 1,18), az egyház pedig az a *nép (1Pét 2,9), épület (Ef 2,21), *test, amely Krisztustól kapja életét (Róm 12,5; 1Kor 12,13). Krisztus az egyetlen nyáj egyetlen pásztor (Jn 10,16), ez a nyáj az egy *Úr, egy *hit, egy keresztség által él (Ef 3,17; 4,5; Gal 2,20), egy Lélek (1Kor 12,4), egy *Evangélium (Gal 1,6k), egy *kenyér (1Kor 10,17) által. Ez az egy Egyház a kegyelmi adományok, *szolgálatok, háttérök sokaságát ismeri, amelyeket a Szentlélek vezetése tesz termékkennyé (1Kor 12,4-11); az

egyház az Eucharisztia ünneplésében valósítja meg E-ét (1Kor 11,23-29, I. Hála), tudja, hogy Isten *gyermekévé fogadta (Róm 8,15; Gal 4,6), tanúságot tesz róla, hogy Krisztus minden ember *testvére (Róm 8,29; Zsid 2,11.17), az *igazság Lelkében lesznek eggyé és *szentté (Jn 17,17.19). Az E. gyümölcse: az új *béke (Ef 2,14). Az egyház E-e Isten ismeretének teljességében (1Kor 13,12) és Krisztus végleges uralmában teljeseedik be (1Kor 15,28). Miután az E. lényeges szükséglete az Egyháznak, *Pál küzd mindenféle szakadás ellen az ek.-ekben (Csel 6,1-6; 1Kor 1,11-13), ezeket csak a Lélek, E.-ének megőrzésével lehet legyőzni (Fil 1,27; Ef 4,3). — A szó ilyen gyakori alkalmazása ellenére a Biblia alapján értelmezése nem foglalható rendszerbe, minthogy az E. említésének különböző módjai még kiegyenlítetlenül állnak egymás m. (főleg Pál és Jn). Egyházszakadás és az egyházon belüli viszályok lényegében nem az E. elvesztése, hn *botrányok; ilyenkor a hiba m i n d k é t oldalon szokott lenni.

Egyszerűség nem szellemi korlátozottságot jelent; a Szí értelmében hűség, amellyel az egyes ember és a közösség Istenhez kapcsolódik (Bölcs 1,1k). E. jellemzi a tiszta érzületet Krisztus iránt (2Kor 11,3), megvalósul a szíves egyetértésben a közös „kenyértörésnél” (Csel 2,46), a szív gazdagsága és az őszinte *szeretet közössége (2Kor 8,2; 9,13), az ajándékozásban nem önző számítás vezet (Róm 12,8), megnyilvánul a szolgálatkészségben (Ef 6,5; Kol 3,22).

Egzisztenciális értelmezés I. Bibliatudomány

Éhség I. Szomjúság

Ehud (Áod) Bír 3,12-30 sz. *bíró, aki megölte *Eglon *moábi kir.-t, s ezzel megszabadította népét a moábi elnyomás alól.

Éjszaka. A Szí sz. Isten teremtette (Ter 1,5.16), dicséretére és *dicsőségének tanúságára szánta (Zsolt 19,3; 92,3). Ezenfelül az É. Isten kül. kiny.-ának ideje (Ter 28,11k; 32,22-26; 1Kir 3,5kk; Lk 2,8k; Csel 16,9) és az *imádság (Zsolt 134; Iz 26,2; Lk 6,12), de a szerencsétlenség (Jób 7,3), a *bűn (Mik 3,6; Mt 26,34; Jn 13,30), az *ítélet (Mk 13,35; 1Tessz 5,2) és a *halál jele is (Jn 9,4). Krisztus legyőzi ezt az É.-t (Róm 13,12; 1Tessz 5,5kk) és az új *teremtésben végképp megszünteti (Jel 21,25).

Éjszakai őréség. Mint időbeosztást (6×2 óra) már a *bab.-ak ismerték. Kiv 14,24; Bír 7,19; 1Sám 11,11 sz. Izraelben 3 É.-et ismernek. Az ÚSz a római beosztást feltételezi (4×3 óra, 18 — 6 h) (vö. Mt 14,25; Mk 6,48; 13,35).

Ekbatana a *méd bir. főv.-a, Ezd 6,2 sz. a *perzsa kir.-ok nyaralóhelye. Alapítója nem Arfaxád volt (vö. Judit 1,1-4), már előbb keletkezett; a Szí csak alkalmilag említi, pl. itt találta meg menyasszonyát az ifjú *Tóbiás (Tób 7,11kk).

Ékírás I. Betűk

Ekrón (Akkaron) *filiszteus város; csak akkor válik végleg *zsidóvá, amikor Kr.e. 150 k. *Makka-beus Jonatán megkapja *Alexander Bálásztól (1Makk 10,89). Bizonytalan, hogy a meghódításáról szóló tudósítások a *bírák idejében (Bír 1,18; 1Sám 7,14) ter.-i igényeket, adókövetelést, v. ideiglenes elfoglalást jelentenek-e. Mindezenre Ám 1,8; Jer 25,20 a

filiszteusok városaként beszél róla. E.-ban Báál-Zebub istenséget tisztelték (2Kir 1,2k; I. Ahászja).

El I. Isten neve

Ela (h.jel.ismeretlen) szénv, pl.: az *ÉB, Izrael királya (Kr.e. 887-886), *Bása fia, *Zimri, egy magasrangú *hivatalnok ölte meg (1Kir 16,9k).

Eladás I. Kereskedés

Elalvás I. Halál

Elám, elámiak: ország ill. nép *Babilontól Kre; főv.-a *Szúza, nem tudott érvényesülni *Sumér és *Akkád ellenében. A Kr.e. 13.sz. óta súlyos viszályai voltak *Asszíriával és Babilonnal; határai ezek felé az államok felé állandóan változtak. Kultúrája és civilizációja sem *szemita, sem indoeurópai, hn „ázsiai” jellegű. Kérdéses, van-e Ter 14 *Kedor-Laomer-jének vmi köze E.-hoz; nem világos, mit jelent az E. név Ter 10,22-ben. — Legkésőbb Kr.e. 700 óta E. mint Babilon szöv.-ese küzd Asszíria ellen, 650-ben az asszírok leigázzák és később méd/perzsa (I. Médek). Tagja lesz a *szeleukida bir.-nak. Szúza hanyatlása az *arab hódítással kezdődik meg. — Az E.-at a próf.irod.többször említi mint idegen népeket (pl. Iz 11,11; Ez 32,24). Ezenkívül Iz 21,2 mint Babilon ellenfele jelenik meg, de mint az önálló júdeai *állam ellenfele is (asszír szolgálatban? vö. Iz 22,6; Jer 49,34-39). Ezd 4,9 sz. E. is letelepszene *Szamariában. Csel 2,9 E.-ból való *zsidók is tanúi a *pütkösdí *csodának. **Elát** edomi kikötőváros (I. Edomiak) az Akaba-öbölnél (a *Vörös-tenger ÉKi öble). A név eredete vitatott (vö. „Ela” Ter 36,41), valamint az alapítás kora is (1Kir 9,26 említése későbbi-e, mint 2Kir 14,22?). Mindenesetre birtoklása

nagyon fontos volt (*út a *tenger felé, *kereskedelem Délarábiával és K-Afrikával), de mindig védeni kellett. A 8. sz. ut. harmadában végleg elvész (2Kir 16,6), de még századokig virágzó kereskedőváros volt.

Eleázár („Isten segített”) szénv, pl.: 1) Kiv 6,23 sz. *Aron 3. fia. Mindig vezetőszerepet tulajdonítanak neki (vö. Lev 20,26). 2) Törvényhez hű írástudó, vértanú (2Makk 6,18-31).

Elefántcsont luxustárgyak anyaga (trón: 1Kir 10,18 — palotadísz: 1Kir 22,39; Zsolt 45,9; Ám 3,15 — ágy: Ám 6,4), az afrikai elefánt agyara. Az *Énekek éneke lírájában a vőlegény teste és a menyasszony nyaka hasonló az E.-hoz (5,14; 7,5).

Élégetés I. Büntetés, Sír.

Elemek. A g. kif. (sztoicheion) többfélét jelöl: 1) Alapelemek (Zsid 5,12). 2) Alapanyagok (Bölcs 7,17; 19,18). 3) Világ-E. (term.hatalmak), amelyek mint személyek v. *démonok tevékenykednek (Gal 4,3; Kol 2,8), ill. a nemker. vallásokban uralkodók (vö. Gal 4,9). 4) A világégésnél (sztoikus tan) elégnek az E. (2Pét 3,10. 12).

Elengedés éve I. Tulajdon

Elephantine *nílusi sziget (Asszuánnal szemben); a Kr.e. 5.sz.-ban *zsidó katonai állomáshely saját Jahu (= *Jahve) templommal. Számos, főleg *arám kézirat („E.-papírok”, I. Papirusz) lelőhelye, de ezek nem bibliai szövegek. Egy zsidó *diaszpora-köztség életét tükrözik.

Élet a Szfban ritkán elvont fogalom, inkább annak kif.-e, amit az élőlényeken megfigyeltek: lehellet, mozgás („élővíz” = a forrás kibugyogó vize, Jn 4,10k), léleg-

Élet a halál után

zés (Jób 11,20; Ez 37,8kk), *vér (vö. Lev 17,14). Az É.-et az öröké élő Isten kölcsönzi és veszi el (MTörv 32,39; Zsolt 104,29k; Jel 15,7; 3,5; „az É. könyve”). Gyakran gondolják úgy, hogy ebben az illető magatartása sz. jár el (vö. MTörv 6,24; Ez 18,32). Rövid ill. megrövidült É. (I. Betegségek, Halál) *büntetésnek számít, a halálbüntetés minden tevékenység lehetőségének erőszakos vége. Az É. adománya értékes (Jób 2,4; Mt 6,25), de nem tartós (Zsolt 39,6; Préd 6,12; Iz 40,6kk). Az „É.” nem céltalan mozgás, hn tevékenység. Ezért áll Isten ígéjéről, hogy „eleven” (Zsid 4,12). A bálványok nem élők, mert nem tudnak cselekedni (Zsolt 115,4kk). — *Élet a halál u.: ezt nem tudták világosan elképzelni, megszokott képeket vittek át az *üdvösség eljövendő idejére (I. Kiliazmus). Csak a g. fil. befolyására gondolkoztak tovább (vö. Bölcs 3,1kk). Az ÚSzi írásokban gyakran megkböztetik (a megf. g. kif.-ek nyomán) az É.módot (b i o s z, 1Tim 2,2), a testi É.-et (p s z ü h é Csel 15,26) és a legtagabb ért. vett É.-et (z ó é). Jobb a köv. tagolás: 1) Az első 3 Ev. többnyire ÓSzi felfogásokat fejleszt tovább; de világosan felcsendül a halál u.-i É.-be vetett hit. Az É.-et gyakran kapcsolják össze „Isten országával”. „Bemenni az É.-re” = bemenni Isten országába (Mk 9,43). A szövegek „örök” É.-ről beszélnek, ezt megnyerik azok, akik É.-üket elveszítik Jézusért (Mk 10,30; Mt 10,39). Az evangelisták nem törik a fejüket azon, milyen lesz ez az É. pontosan (pl. Lk 16,19-31 példázata egyszerűen a szokásos elképzeléseket veszi át). Csel 3,15

Jézust „az É. szerzőjének” nevezi (félreérthető ford.: „az É. kezdője”). — 2) *Pál nyomatékosan hangsúlyozza: Krisztus a mi É.-ünk (Kol 3,4). A ker.-ek kiküzdötték az É.-et (vö. 2Kor 4,10kk), de az igazi É. csak Krisztus *második eljövetelével következik be (vö. Kol 3,4). — 3) Jn némelyik megfogalmazása a *gnózis beszédmódjára emlékeztet: A hívők már m o s t birtokolják az É.-et (5,24). Megjelent Krisztusban (1Jn 1,2), aki az É. javait adja nekünk (pl. az É. kenyere Jn 6,35).

Élet a halál után. A Szí felfogására jellemző, hogy a Kr.e.1.sz. e. legtöbbször nem tesz kbséget *test és *lélek között. Az e m b e r halál u.-i életéről kérdezősködtek, nem lelkének tartózkodási helyéről. Pl. arról beszéltek, hogy az ember leszáll a holtak bir.-ába, ott vmi fogyatékos életben senyved és kívül van az *üdvösségen (Zsolt 88). Igazak és bűnösök kbség n. erre az útra kerülnek (vö. Csel 2,31), visszatérni onnan nem lehet (Jób 16,22). Később elfogadták, hogy *Jahvénak az *alvilágon is hatalma van (Zsolt 139,8; Csel 2,31k). Hitték, hogy a holtak bir.-ában különféle részlegek vannak asz., hogy a halott igaz ember volt-e v. sem (vö. Lk 16,23), továbbá hittek a halál u.-i jutalomban (vö. Bölcs 4,14) és a holtak *feltámadásában (Dán 12,2; I. Makkabeus-testvérek). ÚSzi szerzők kböképpen értelmezik a fogalmat. Az ember végső sorsáról az *ítélet dönt (I. Második eljövetel). — Egy szöveg sem beszél kifejezetten az egyes ember fölötti ítéletről közvetlenül halála u., hn arról, hogy az elhaltat a holtak bir.-ának egyik v. másik helyére utasítják.

Életkor. 1) A *patriárkák É.-a. Magas (kbő szöveghagyományokban más és más) É.-ról beszél a *hagyomány pl. *Ádám, *Set, *Metuselaha (Matuzsálem), *Ábrahám esetében. Ezek a számok nem „éveket” jelölnek, amelyek a minenkél rövidebbek lennének. Nem tört.-ileg kell érteni őket (magasabb életkor feltételezése), hn szkematikusan (több *nemzetséglista összekapcsolása, teol. kijelések az eszményi életkorra és a válási-erkölcsi hanyatlásra von.-lag). 2) Öreg emberek megmaradnak a *család kötelékében; az apák „rendezik családjuk ügyét” haláluk előtt (l. Család, Végrendelet). Az öregek méltósága és *bölcssége tiszteletben áll (Lev 19,32; Péld 16,31; 1Tim 5,1k); ezen erőik hanyatlása sem változtat (Sir 3,12kk). A *vének méltósága ered. É.-ukból származott. Másrészt a Szí tud az É.-ral járó feladatokról is (Tit 2,2kk); az *özvegyek sorsa nem volt irigylésreméltó. Az É. nem önmagában érték (l. Ifjúság). **Eleve-elrendelés** l. Gondviselés **Elfátyolozás.** Az *arc eltakarása Isten előtt a *tisztelet és ijedség jele (Kiv 3,6). Isten az emberek *bűne miatt eltakarja előlük arcát (MTörv 31,17k; Iz 8,17). Krisztus *kinyilatkoztatása ellenére Isten üzenete rejtve marad a hitetlenek e. (Mt 11,25-30). A hívők Isten fátyol n.-i látásának *ígéretét kapták (1Kor 13,12; 2Kor 3,18). **Éli** *Jahve *papja *Silóban, ahol a *szövetség ládája állt. A *hagyomány többféleképpen beszél róla: 1Sám 1,17.25k; 2,11; 3,1-9 igen pozitíven ábrázolja; 1Sám 4,18 sz. *bíró. Emellett ott áll semmirekellő fiainak és haláluknak leírása (1Sám 2,12-17.22-25; 3,10 — 4,11). E tudósításokat az a tény színezi,

hogy *Jeruzsálemben *Salamon óta Éli leszármazottait kiszorították a papságban a *Cádok-fiak (vö. 1Kir 2,26k). A hagyomány egy további rétege: azok a sámueli tudósítások, ahol É. csak csekély jelentőségű (pl. 1Sám 3). A kbő rétegeket ma már nem lehet szétválasztani, azért É. papságának tkpi jelentősége vitatott.

Eliezer („Isten: segítség”) sznév, pl.: 1) Ter 15,2 *Ábrahám szolgája. 2) Kiv 18,4 *Mózes fia; 1Krón 23,15.17 a leviták egyik ágát E.-re vezeti vissza. 3) *Próféta, aki a júdeai *Josafát (l. DB) király ellen lép fel (2Krón 20,37).

Elifáz Témánból *Jób első barátja (2,11), 3 beszédben azt a népies meggyőződést képviseli, hogy Jób *szenvédeése *bűnének következménye (4,5; 15; 22). Ezt a hamis felfogást 42,7-8 Isten igazítja helyre.

Elimász l. Barjézus

Elimelek („Isten: király”) *Ruth könyvének egyike személye, *Betlehemből kivándorol *Moádba és ott meghal; *Naémi férje, Ruth mostohaapja.

Eljákim (Eliákim: „Isten építse föl újra”) sznév, pl.: 1) Hiszkijának, *Júda kir.-ának (l. DB) palotafőtisztje (2Kir 18,18). 2) Jojákim.

Eljón l. Isten neve

Elkos (Elkes) Náh 1,1 sz. *Náhum próféta szülőhelye; fekvése nem állapítható meg.

Ellászár Ter 14,1 sz. Árjok király székhelye, korábban a bab. Larsza várossal azonosították.

Elizeus (Elisa) („Isten segített”) Ábel-Meholából való izraeli *próféta (9.sz.2.fele). Meghívását 1Kir 19,16.19 kbőképpen beszéli el. *Illés felszólítására *tanítványa és szolgája lesz. Mesterénél erősebben beavatkozik ország-

Ellenállás — Elvetés

gának bel- és külpol.-jába: a *Moáb elleni hadjáratnál Isten szavát hirdeti (2Kir 3,16-20), szerepet játszik az *arám *háborúban (2Kir 6,8-23), királlyá keni föl *Jehut *Izrael fölött, s ezzel felbátorítja az *Omri-dinasztia elleni államsínyre (2Kir 9,1-10). *Jóással szorosán bizalmas viszonyban van (2Kir 13,14-19). A *csodáiról szóló elb.-ek messzeménőleg az Illés- *hagyomány mintájára jöttek létre és megpróbálják nagyobbnak feltüntetni nála (vö. 2Kir 2,14; 4,25-37; 13,20k).

Ellenállás I. Állam

Ellenség I. Szeretet

Elnyomás. *Izrael vall. alapélményéhez hozzátartozik az *egyiptomi E. emléke (Kiv 1; 6,5) és Isten megszabadítása (Kiv 3,7-10; 13,1-16). Ezért Izrael óvakodjék idegenek E.-ától (Kiv 23,9); meg kell akadályoznia az E.-t saját népében, és gondoskodnia az igazságosságról (Iz 1,17). Idegenek, *özvegyek és árvák E.-a Isten *hagragját hívja ki, *büntetést von maga után (Kiv 22,21-24) és az i.tiszt.-et értéktelenné teszi (Iz 1,10-17).

Eloah, Elohim I. Isten neve

Elohista I. Mózesi könyvek

Elon („tölgy”) név, pl. 1) Bír 12,11 egy *bíróé, 2) 1Kir 4,9 hnév, 3) I. Bászmat.

Előjáró I. Vének, Presbiter

Előkép I. Tipológia

Elsőszülött az a *fiú, aki „megnyitja az anyaméhet”; az *atya előnyben részesítette (vö. Ter 27,34kk) és különleges hatalmat ruházott rá (vö. Ter 27,29), fiatalabb testvérei fölött is (Ter 49,8). Ter 25,31kk; 27,36; 49,4 sz. az E.-ségi jogot el is lehetett veszteni (vö. MTörv 21,17). A legidősebb örökölte többnyire a *törzs

vezetését (*nomádok). Isten elmondhatta *Izraelről: „Ő az én E.-em” (Kiv 4,22). Krisztus fölötte van mindennek, ezért E.-nek nevezik (Róm 8,29; Kol 1,15). Az E.-et meg kellett váltani az istenségtől, ha nem mutatták be emberáldozatként (vö. Ter 22; 2Kir 16,3), minthogy egy életadó, emberfölötti erő művének tekintették. Izraelben a váltságdíj Szám 18,15-19 sz. a *levitákat illette meg. Később a váltság szokását az izr. E.-ek *egyiptomi megkímélésére vezették vissza (Kiv 13,1k. 14kk); az E. tehát Isten segítségének eleven jele volt. Az egyetlen fiút is E.-nek mondták (vö. Zak 12,10). Az anya minden szülés u. „tisztátalannak” számított (Lev 12,2,5) és tisztulási *áldozattal kellett megszabadulnia ettől. E felfogás okai voltak pl.: az emberek nemi életét környező tabu, higiénikus/orvosi nézetek, az az aggodalom, hogy gonosz szellemek hatolhatnak az asszonyba. A „Jézus bemutatásáról a templomban” szóló elb.-ben (Lk 2,22-39) Jézus kiváltásáról és anyja tisztulási áldozatáról van szó. Az elb. csúcspontja azonban: Jézus, a *Messiás megérkezése a *Templomba (vö. Mal 3,1).

Elteke Józs 19,44; 21,23 sz. *Dán ter.-én lévő levitaváros.

Elul hava I. Naptár

Elvetés az asszony eltasztásának (Iz 54,6; Jer 4,30), valamint a jog és jogtalanság elutasításának szokásos jogi kif.-e (Iz 7,15k). Az E. szoros kapcs. van a kiválasztással (I. Hivatás) és kétféleképpen mutatkozik: az ember elveti Istent (Kiv 32; 1Sám 8,10.19), az ő igéjét (Iz 30,12), *törvényét (Ez 5,6), Isten pedig elveti az embert: előbb megfenyegeti vele (1Sám

15,23; Jer 6,27kk), aztán beteljesíti fenyegetését (2Kir 15,8-29; 25,1-21). A kiválasztás nem zárja ki az E-t (Am 5,18kk; 9,7), tehát nem kezeskedik az *üdvösségről. A *számkivetésben a *próféták újból a kiválasztást hangsúlyozzák, amelynek erejében Isten ismét népe felé fordul (Iz 41,9; Ez 20,13kk). Az ÚSz beszél arról, hogy a hiv. vezetők elvetik Jézust (Mk 8,31; Lk 17,25). *Pál kül. hangsúlyozza Isten üdvözítő akaratát, amely minden embernek felkínálkozik (1Tim 2,4), az ember azonban kitérhet előle, s ezzel E.-ét vonja magára (Mt 25,31-46; Jel 20,15). Róm 9,1—11,36-ban Izrael E.-éről van szó, de ennek ellenében ott van Isten kiválasztása és *hűsége (Róm 11,25kk).

Ember. Az E. Isten teremtménye (Ter 1,27kk; 2,7). mégpedig kül. kiváltságos (Zsolt 8,6-9). Egészet alkot, nincs „összetéve” *testből és *lélekből: e szavak nem részeket jelölnek, hn az egész ember létmódjait: nem „lelke van”, hn lélek, vagyis élőlény; nem „teste van”, hn test, vagyis múlandó, reménykedő lény. Amikor test és lélek egymás m. áll (pl. Zsolt 84,3), akkor nem két részt értenek rajta, hn az emberi élet két oldalát, v. egyértelmű fogalmakat, amelyeket a h. költészet váltakozva alkalmaz („paralellismus membrorum”, pl. Zsolt 63,2). — Az érzelmek székhelyének főleg a *máját és *vesét tartották. Ritkán jelent a „test” (hús) egyszerűen testet (pl. Jób 2,5). Az E.-nek Istenhez ill. a dolgokhoz való viszonyát megzavarta az E. *bűne, vétke (Ter 3,5k.16-19; 8,21). — „Az” emberen nem elvont lényt, hn konkrét egyedet értenek (I. Ádám); nem magányos, hn vmi

nagyobb egységbe tartozik, pl. a *szövetség népéhez. Az ÚSz is egészként érti az E.-t, nem részek összességének (vö. Mt 10,28). Élete abszurd. Ez abban mutatkozik meg, hogy a *bölcsestől balgaság lett (vö. 1Kor 1,20) és a *cselekedetekből nyert „biztonság” (I. Törvény) nem vezet az *üdvösségre (vö. Ef 2,8k), inkább a hiú „dicsekvésre” valók az ilyen cselekedetek (vö. Róm 3,27). Ezeket az elvont megállapításokat minden olvasónak saját helyzetére vonatkozóan kell átgondolnia: magatartása mennyiben csak felületesség, v. menekülés attól az érzéstől, hogy hosszú távon nézve minden értelmetlen? „Megtisztítani” ezt a magatartást senki emberfia nem tudja (a lelki előljárók sem), csakis Isten. A belevetett *hit azzal növekszik, hogy az E. felismeri, hogyan kap váratlan feleleteket egyéni kérdéseire. Sokak üdvözülésében benne van az egyesek *üdvössége is, hiszen nem magányos lények, hanem a „sokakhoz” tartoznak. Az E. e *világból való (vö. Jn 3,6), bár vmiképpen olyasmu u. vágyódik, ami nincs a „sötétség hatalmában”, de nem képes kimenekülni belőle (vö. Jn 8,43), akkor sem, ha kívánná. Isten, Fiának eljövételével, megítélte a világot (Jn 3,19). Ez nem ítéletmondást jelent, hn egy új létmód ajánldékát (vö. Jn 3,17k): az E. most már nem sajátmaga alkotja meg saját világát, hn hívő módon elfogadja Isten világát. — Bibliuaiak az olyan fil. és lélektani megfontolások, amelyek a „személy, személyiség”, stb. fogalmára vezetnek.

Emberfia a h.-ben gyakran „ember” jel.-ű kif. (vö. pl. Iz 51,12;

Emberölés — Énekek éneke

egyes fordítók: emberek fiai). Dán 7,13k egy olyan alakot hívnak E.-nak, aki Istentől uralmat kap. Dán mai összefüggésében az E. vlsz. *Izrael népét jelenti. De igen vitatott, hogyan került sor a kif.-re. Egy ideális *emberre gondolt-e a szerző, *angyalar, vmi más mennyei lényre? Az E. képe ismétlődik egyes pszeudepigráfokban ill. *apokrifokban is (l. Kánon); úglátszik közkeletűvé nem vált. Az ÚSzb-en is vannak helyek, ahol csak „embert” jelent (pl. Zsid 2,6). Az *Ev.-ok sz. azonban m.e. Jézus önmegjelenése volt („az embernek Fia”, pl. Mt 8,20). Többnyire megkülönböztetnek olyan kij.-eket az E.-ról, amelyek Jézus erejét és teljhatalmát fejezik ki (pl. a szabbatról, Mk 2,28), olyanokat, amelyek szorongatásait és *szenvedését (pl. Mk 9,31; Mt 8,20; vö. Lk 6,22) és olyanokat, amelyek *második eljövételéről beszélnek (pl. Mk 13,26). Az értelmezésnek meg kell felelnie mindezeknek a kijel.-eknek; ennek nem tud eleget tenni, ha pl. az E.-t az „én” más kif.-ének értjük. Nagyjából a magyarázat köv. típusai fordulnak elő: 1) Az „E.” kif. nem Jézustól, hn az ősek.-től származik. Megmarad a kérdés: mit akartak kifejezni vele. 2) A legtöbb E.-mondás Jézus szava. Saját *Mesiás-eszméjét akarta kifejezni vele (diadal és szenvedés), ill. megmondani, hogy emberileg gyöngye, mégis hatalmas. 3) A jelenlevő E.-ról szóló kij.-ek Jézustól származnak, az eljövendőről szólók *húsvét u.-iak. 4) Jézus nem magáról beszél, hn vki másról. A ker. közösségek a megdicsőült Urat azonosították ezzel a „más-sal”, és az E. szót más Jézustól

származó kijel.-ekbe is belefűzték. — A 2. föltevés látszik a legelfogadhatóbbnak. Term. csak az E.-mondások nagyobbrészére vonatkozik. Egyeseket a közösségek újrafogalmazhattak.

Emberölés l. Gyilkosság

Emlékünnep: nem befelé forduló rá gondolás v. kötelezettség n.-i álmodozás, hn a múltbeli esemény ezáltal aktív hatást fejt ki a jelenben. Ilyenformán jeleníti meg pl. az *úrvacsora Jézus halálát (1Kor 11,26).

Emmánuel l. Immánuel

Emmausz 1) zsidó hely (1Makk 3,40.57) *Jeruzsálemtől 24 km-re Ny-ÉNy irányban. Ott volt *amvasz, amely 1967-ben egészen elpusztult. 2) Lk 24,13-35 két *tanítványról beszél, akik mellé a feltámadott Krisztus szegődik E.-ba menet. E. 60 stádiumnyira (kb. 12 km) lenne Jeruzsálemtől (24,13). Egyes kéziratok és sok tudós 1)-gyel azonosítják.

Enákiak (anákiak) MTörv 2,10 mint óriások népét írja le őket; Józ 11,21k sz. Józsué majdnem kiirtja őket.

Endor („Dor-i forrás”) a *Tábor-tól DKre, 1Sám 27,7-25 sz. annak a halottidézőnek otthona, aki *Sámuelt felidézi *Saulnak.

Énekek éneke ÓSzi könyv, szerelmi és menyegzői énekek gyűjteménye, eredetük vitatott. A magyarázók egyik csoportja ered. profán költészetet lát benne, amely a jegyesi szerelmet énekl meg és a biblia *kánonjába való felvételével új, mélyebb jelentőséget kap. Istennek az emberek (*Izrael népe, az *Egyház, az egyes ember) iránti szeretetét ábrázolja a jegyesi szeretet és a *házasság képében; ez a kép *Ózeás óta otthonos az izr. gon-

dolkodásnak. Más magyarázók sz. már kezdetben is átvitt ért. értetek (allegorikus bibliamagyarázat) és *Jahvének népével való házassági *szövetségét akarták megénekelni. A mai emberre gyakran elidegenítően ható nyelvi és képbeli nyíltság a keleti emberek gondolkodásmódjából, másfajta erkölcséből és szokásaiból érthető meg. Keletkezési idejének a Kr.e. 5.sz. közepét tartják. A címben foglalt kijel. (1,1) ellenére biztosan nem *Salamon a szerző.

Engedelmesség. A h.-ben nincs kif. az „engedelmeskedik” fogalomra. Ehelyett azt mondták: „hall” (Jer 7,23), „felel” (vö. Iz 66,4), „megtesz” (Kiv 7,6). E-en tehát nem vak materiális vonatkozást értenek, h n s z e m é l y e k közötti viszonyt. Végső soron a *törvény iránti E.-et (Zsolt 119) tekintették minden E. foglalatának. E. következik a *szövetségből és Isten kegyes hajlandóságából (vö. MTörv 10,12k). Az Isten iránti E. a ker.-nek is alapmagatartása (Mt 7,24). Az E. *hitből fakad és gyakran kész arra-hogy más tekintélyek mögött is *Isten akaratát lássa (Lk 10,16; Kol 3,20k; I. Állam, Rabszolgák). Krisztus E.-e ncs példakép (Fil 2,5), h n *felmagasztalásának alapja is (Fil 2,8k).

En-Gedi (Engaddi, „Bakocskaforrás”) oázis a „Holt-tenger Nyi partján (vö. Ez 47,10); 1Sám 24 sz. *Dávid *Saul elől E. egy barlangjába menekült.

Engesztelés I. Kiengesztelődés

Engesztelő áldozat I. Áldozat

Énos („ember”) Ter 4,26 sz. *Set fia (vö. Ter 5,6-11); ő „kezdi” tisztelni *Jahvét. A kenita hagyományban ő az első ember?

En-Rogel I. Ványolóforrás

Enuma elis I. Teremtés

Eón I. Idő

Epafrász („kívánatos”) *Pál munkatársa *Kolosszából (Kol 1,7; 4,12; Filem 23).

Epafróditusz („kívánatos”) *Pál munkatársa *Filippiből (Fil 2,25-30).

Epifánia: Isten „megjelenése” a *világban, tört. fordulatot okoz; megtörténik meghívatásoknál (Kiv 3; Iz 6,1-13; Jer 1,2-10), *ígéreteknél (Ter 18; Bír 13,3kk), m.e. *szövetség-kötéseknél (Ter 17,1-4; Kiv 19,18—20,19); mint tört. esemény határozott időhöz, helyhez kötött (Kiv 19,18; Iz 6,1; Mk 16-2-8; Lk 24,1; Jn 20,12) és különleges helyeken megy végbe: hegyeken (Kiv 3; 19; Mk 9,2), tavakon (Mk 6,48), a *kinyilatkoztatás sátrában (Kiv 40,34), a *templomban (Iz 6). Jellege: hívó szózat, amely az embert lenyűgözi (Iz 6,5; Jer 20,7), félelmet kelt benne (Ter 28,17; Mk 6,50; 9,6; Lk 2,9; 24,38; Jn 6,20), döntést követel tőle; az ember ilyenkor csak bizonyos távolságból tállálkozhat Istennel (Kiv 3,6; 33,22k; Bír 6,11kk). — Krisztus által Isten E.-ja új módon megy végbe. Anyagi jelenések készítik ezt elő (Lk 1,10kk; 1,28kk; 2,9kk) v. erősítik meg (Mk 16,5p; Jn 20,12). Krisztus *megtestesülése Isten *dicsőségének leplezett megjelenése (Mk 9,2k; Jn 1,14), az idők végén majd leplezetlenül fog mutatkozni (Mk 13,26p); a Krisztussal való kapcs. által az E. különlegesen közösségi vonatkozású (Lk 24,30.41kk; Jn 20,24-29; 1Kor 15,5kk). — Isten E.-ja történik meg igéjének hirdetésével is, és egyértelmű Krisztus *második eljövételével (1Tim 6,14; 2Tim 4,1-8; Tit 2,13). L. még Kinyilatkoztatás.

Epikureusok I. Filozófusok
Episzkoposz („felügyelő”, innen származik a „püspök” szó): 1Pét 2,25 Krisztust nevezi így, kben a Szi vezetőszerepet játszó embereket hív így a ker. ösek-ekben, akik a *presbiterek kollégiumához tartoznak. Nem írja körül hivatali hatáskörüket; u. abban az ek-ben több E. is lehetett (vö. Csel 20,28). Az „E.” és „presbiter” („vén”) kif. kbség n. szerepel (Tit 1,5.7). Az E. tiszta a *szolgálat különleges formája. A Kr.u. 2.sz. végefelé már csaknem mindenütt kialakult a „monarchikus episzkopátus”: minden ek-et csaknem korlátlanul irányított egy püspök.

Építkezés. Mindig *Izraelen kívüli (pl. *egyiptomi, *asszír, *hell.) mintáktól függött. 1) Általában derékszögű lakóházakat építettek (ritkán több, mint egy közös terem embernek-állatnak, ablak alig, külső lépcsőn elérhető lapos tető = tartózkodó- és hálóhely, itt-ott kis belső szoba). 2) Fényűzöbbség voltak az udvarházak (több helyiség egy belső udvar köré csoportosítva). 3) I. Templom (a régi K-en ezzel összefüggően gyakran uralkodói palota ls), 4) I. Város, 5) I. Sír.

Épülés. Az ÚSz nem egyesek É.-éről beszél, hn mindig a k ö z ö s s é g é r ő l, amelyet az épülettel hasonlít össze (1Kor 3,10kk.16). Mindennek a közösség É.-ére kell szolgálnia, pl. a Lélek adományainak (1Kor 14,3kk.26) és a kölcsönös intésnek (1Tessz 5,11). Ef 4,12.16 Krisztus *testének „felépüléséről” beszél.

Erasztusz („szeretetreméltó”) *Pál munkatársa (Csel 19,22); *Korintosz városának kincstárosa (Róm 16,23); 2Tim 4,20 sz. bizonyos E.

visszamaradt Korintoszban. Vita-tott, u. arról a személyről van-e szó.

Érdem az emberi tettek megítélésé Isten részéről (Jób 34,11; Lk 23,41). Üldözött jámborok kérhetik É.-eik beszámítását (Zsolt 28,4; Jer 50,29), de meg kell hajolniok Isten *ítélete előtt (Jer 14,7; Dán 9,5kk). A későbbi *zsidósággal ellentétben, amely felszámolja É.-eit Isten e. és ennek megf. jutalmat vár, az ÚSz az É.-et nem az emberi teljesítmények következményének, hn Isten kegyelmének tekinti (Mt 20,1-16); elutasít minden etikai-vall. „É.”-ben való gondolkodást (Lk 17,1-10). Kül. *Pál küzd az É.-ekre épülő *megigazulás gondolata ellen, amely emberi számításból ered; csak Isten *kegyelme ajándékoz *üdvösséget a hívőnek (Róm 3,24. 28; 4,4; 9,12; 11,6).

Eredeti bűn I. Bűn

Érény erk. tökéletesség ért. nemigen használatos fogalmilag az ÓSz-ben, de egyes oldalai ismereteseek: mint állhatatosság és férfias magatartás (2Makk 10,28; 15,12), mint Isten *dicsősége (Iz 43,21; 63,7), ékesség és dicsőség (Hab 3,3; Zak 6,13). Az ÚSz az E.-ről mint Isten erejéről beszél (1Pét 2,9; 2Pét 1,3), nem mint emberi *erkölcstanról (Fil 4,8; 2Pét 1,5), hn mint a ker. élet képéről, amit Isten tesz lehetségessé. Előtérben állnak: a *hit, *remény, *szeretet (1Kor 13,13), ezekből következik a többi E. (Gal 5,22k).

Erkölcstan. A Szfban nincs etikai rendszer, v. egy E., hn az erk. magatartás több alapformája. Nem bibliai az etikai dualizmus (lélek/test, stb.), amely sz. a *test és minden, ami testi, rossz. A csak

aszkezisként (erénygyakorlat), önmagáért űzött E. értéktelen. Az aszkézist mindig megalapozása és célja sz. kell megítélni. Néhány alapforma: 1) A *nomádok E.-a. 2) A *szövetség E.-a. Norma: a *Jahvéval kötött szöv., gyakran a *házasság képében ábrázolják. M. e. a *próféták hangsúlyozzák a *hűség kötelezettségét Jahve iránt. 3) A *Törvény E.-a. Norma: a törvény rendelkezései (l. Deuteronomisztikus hagyomány). Az E.-nak e formája főleg *számkivetés u.-i (vö. Neh 8kk), de nem ÚSzi, mert a törvény végcélja Krisztus (Róm 10,4). Az ÓSz előírásaiból tehát nem lehet ker. E.-i rendszert alkotni. 4) A várakozás E.-a. Norma: a *remény Isten *ígéretében, az eljövendő *Messiásban. Kifejeződhetett túrelmes kitartásban, de erőszakos pol. fölkelésben is (l. Zelóták). 5) E. mint bölcs életművészet (l. Bölcsesség). 6) Jézus E.-a az első 3 Ev. szerint. Norma: „Közel van az *Isten országa” (Mk 1,15). Jézus hangsúlyozza: ő az a Messiás, akivel elkezdődik; ez az állítás egyik oka volt az ellentéteknek közte és a tekintély képviselői közt (l. Farizeusok, írástudók). 7) A „boldogságok” E.-a, l. Hegyibeszéd. 8) A hegyibeszéd „antiteziseinek” E.-a. 9) A főparancs E.-a (= isten- és felebaráti szeretet: Mk 12,28-31p; ellenség-szeretet: Lk 6,27.35; Mt 5,44). 10) Az „arany szabály” E.-a (Mt 7,12: „Mindazt, amit akartok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is cselekedjétek nekik”; vö. Lk 6,31). 11) A *követés és *tanítványi mivolt E.-a. 12) Az *ősegyházközség E.-a. 13) *Pál ap. E.-a. 14) A *pasztorális levelek E.-a; rokon ezzel a „két útról” szóló

tanítása (halál/élet, l. Barnabás, Didaké).

Érmék. Ered. nemesfém, stb. darabokban fizették meg vminek az árát, amelyeket lemértek (l. Pénz, Súlyok). A Kr.e.6.sz. óta *Palesztinában is É.-et nyomtak; ezek nemesérc tart.-át ill. értékét az *állam szavatolta. Megf. ellenértékük megnevezése problematikus (ingadozás az érc értékében, valószínű és névleges vásárlóerő, bérek nagysága, stb.). Egy munkás napszáma Mt 20,2 sz. 1 dénár volt (= 16 as, 64 quadrans, 128 lepton, fillér), v. 1 drahma (= 1/6000 talentum, 1/100 mína, 1/4 sztater, sékel, ezüstpénz (?), 6 obulus, 48 chalkusz). Egyes fordítók modern neveket használnak, pl.: fillér, garas. De a modern pénzegységekkel való összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy a bérek sokkal alacsonyabbak voltak a mainál, a vásárlóerő pedig lényegesen magasabb. — Az É. gyakran a pol., katonai helyzet kifejezői (pénzverési jog, rányomott ábrák). Ásatásoknál fontos esz-közei az egész lelet időbeli elhelyezésének (l. Archeológia).

Erő. Minden E. Istentől való (vö. Zsolt 18,40; 26,16; 29,11; 138,3; Jel 2,26). Isten a hatalmas, „a hatalom” (Iz 12,2; Zsolt 59,10; Mk 14,62), aki „nagy E.-vel és erős kézzel” kivette a népet *Egyiptomból (Kiv 32,11), aki a földet teremtette (Jer 10,12; Zsolt 65,7; 74,13). A világi hatalom is Istentől való (Róm 13,1, l. Állam). Isten ereje különösen arra irányul, hogy létrehozza az *üdvösséget (2Kor 13,4); ebben az E.-ben része van Jézus Krisztusnak és (őbenne) a ker. közösségnek is (vö. pl. Lk 24,19; 10,9; Ef 4,15k). A hívők hatalmat (egyés fordítók

Erődítmény, erősség — Estaól

sz. „jogigényt”) kapnak, hogy *Isten gyermekei legyenek (Jn 1,12).

Erődítmény, erősség l. Város

Erősség (égi) l. Menny

Erősségek l. Angyal

Erzsébet („Isten: tökéletesség”)

l. Gyermekségtörténet

Esbáál l. Isbóset

Eskól név: 1) *Ábrahám szöv.-estársa (Ter 14,13). 2) Völgy, vlsz. a *Hebronnál, ahonnan a kémek egy szőlőfürtöt hoztak magukkal (Szám 13,23k; 32,9; MTörv 1,24).

Eskü egy *igazság megerősítése (Ter 47,31; 50,5k.25), Isten idézése egy *ígéret megerősítésére (Ter 50,5-7; Józs 2,12-14), kult. cselekménnyé lesz: „eskütétel” és Istennek v. isteneknek „kult. tiszt.-e” egységbe olvad. (Józs 23,7; Iz 48,1). Jelentős volt az E. a *szövetség megkötésénél (Ter 21,31k; 26,28-31; Józs 9,15; „esküdni” = szöv.-et kötni), fogalommal kapcs. és a hiv. törvénykezésben mint tisztulási E. (Kiv 22,7-10; Lev 5,21-24); továbbá ígéretnek is tekintették (Ter 24,7; MTörv 1,8.35). Az E.-t megerősítette a feltételes átok az illetőre magára (1Sám 14,44; 20,13; 2Sám 3,35) és másokra (Józs 6,26; 1Sám 14,24). Esküdtek *Jahvéra (1Kir 1,30; 2,42), Jahve nevére (1Sám 20,42), Jahve Cebaóra (vö. Iz 19,18), az igaz Istenre (Iz 65,16), az Úr életére (Bír 8,19; 1 Sám 14,39.45), Istenre mint tanúra és bíróra (Ter 31,50. 53; 1Sám 20,23; Jer 42,5), a megszólított személy életére (1Sám 1,26; 20,3; 2Sám 15,21). Az ÓSz még arról is beszél, hogy Isten megesküszik: önmagára (Ter 22,16; Ám 6,8; Iz 45,23; Jer 51,14), *szentségére (Ám 4,2; Zsolt 89,36), *Já-kob dicsőségére (Ám 8,7), önnön

nagy nevére (Jer 44,26). E. cselekmények voltak: a kéz égre-emelése (MTörv 14,22; 32,40), megérintés a csípő alatt (tapintatos kif. a nemiszervre) (Ter 24,2.9; 47,29), egy ajándék átnyújtása (Ter 21,30), egy állat szétदारabolása (Ter 15,17; Jer 34,18), átokvíz megívása (Szám 5,22). *Bűn volt *bálványokra esküdni (Józs 23,7; Ám 8,14; Szof 1,5; Jer 5,7; 12,16); a hamis E.-t szigorúan kárhoztatták (Kiv 20,7; Lev 19,12; MTörv 5,11). Jahve megtartja szöv.-ét és E.-jét (MTörv 7,8), E.-vel erősíti meg *ítéletét az emberek fölött (Szám 32,10k; MTörv 1,34k; 4,21; 1Sám 3,14; Iz 14,24k). — Az *esszénusok és *Qumrán közössége elvileg elutasították az E.-t, bár új tagoknak felvételnél E.-t kellett tenniök. Mt 5,35-37 sz. Jézus élesen el-lene fordul az E., ill. az E. érvényességének kérdéseiben tanúsított *farizeusi kazuisztikának; megkívánja az ember szavának föltétlen megbízhatóságát; az E. viszont mindig a bizalmatlanság jele, ezért a ker. közösségben fölöslegesnek kellene lennie (vö. Jak 5,12).

Esó *Palesztinában a téli évszak ismertetőjele; nyáron igen ritka (vö. 1Sám 12,17k). A téli esős évszakban megkőbzöttek: kora i E.-t (okt./nov.), ami a föld előkészítéséhez szükséges; téli E.-t, amely megtölti a *kutatkat és dúsítja a növényzetet; kési E.-t (márc./ápr.), amely nélkülözhetetlen a terméshez (vö. MTörv 11,14; Jak 5,7). A jókor megjövő E. az isteni *kegyelem képe (MTörv 28,12; Csel 14,17), a vihar, zivatar és jégeső az *ítéleté (Iz 30,30; Jel 16,18).

Estaól l. Córaa

Esti áldozat I. Áldozat

Észak: égtáj; É.-ről várják az *ítélet jöttét (Iz 14,31; Jer 1,14; 4,6).

Északi birodalom. *Salamon halála u. *Izrael bir.-a a *DB-ra (Júda) és az ÉB-ra oszlik fel. Utóbbi Izrael néven Kr.u. 932-721-ig áll fenn (I. Bir. megosztlása). 932-910 közt *Szikem városa I. *Jerobeám és *Nádáb székhelye; az új *szentélyekben (*Bétel és *Dán) bevezetik a bikatiszt.-et (I. Bika). Jerobeám idején él *Ahija próféta. 910-886 közt *Tirca lesz *Baésa, *Ela és *Zimri király székhelye. Az ÉB *Damaszkusz ellenében elveszíti a *Jordán Ki felének Éi részét, Ny-Palesztina határter.-eit is. 886-721-ig *Szamaria a főv. Zimri utóda, *Omri, *föníciai városokkal keres kapcsolatot, hogy ellentudjon állni az *arameusoknak, ezért fiát, *Ahábot a *Szionból való *Izabellel házassítja össze. Omri meghódít ter.-eket *Moábból, viszont Damaszkusznak le kell adnia a Jordán Ki felének egyes részeit. Utóda, Aháb, Izabel sürgetésére bevezeti *Báál *kultuszát, ez ellen *Illés fellép. Aháb foglyul ejti I. *Benhadadot; Moáb függ tőle. Jó viszonyban van a júdai *Josafáttal (lánya, *Atalja *Jórám felesége), vele együtt harcol *Asszíria ellen (854 Karkar) és *Rámót ellen *Gileádban, de II. Benhadad legyőzi, mert nem hallgat *Mikeásra, a szerencsétlenség megjósolójára. Fia, *Ahászja nem tudja megakadályozni Moáb elszakadását *Mesa alatt; Moáb most már független marad. Utóda, *Jórám nem tudja visszazerezni, bár Josafát támogatja. Uralkodása alatt lép fel Illés u. *Elizeus próféta. Jórám harcol Rámótert a szíriai *Házáel ellen, de sikertelenül, *Jehu megöli; Ize-

belt és Omri házát legyilkolják. Jehu megszünteti a Báál-kultuszt, Jerobeám *bika-tiszt.-ét azonban meghagyja. Ter.-eket veszít Házáel ellenében (Gileád és *Básán), *adót kell fizetnie III. Szalmanaszárnak. Halála u. fia, *Joáház uralkodik és Damaszkusz uralma alá kerül. Utóda, *Jóás, le tudja győzni Damaszkuszt és visszazszerzi az elveszett ter.-eket; ezenkívül sikerrel harcol a júdai *Amácia ellen *Bet-Semesnél; át-töri a jer. fal egy részét és kifosztja a *templom kincstárát. II. *Jerobeám alatt éri el az ÉB, Izrael pol. és gazd. tetőpontját: visszazszerzi a Jordán Ki vidékét, vlsz. *Hámát is ehhez tartozik; az ország belsejében szociális igazságtalanságok és a hatalmasok túlzott fényűzése kap lábra. *Ámosz és *Ózeás próféta fellép ezen állapotok és a vall. hanyatlás ellen. Ebből az időből valók a szamariai osztrákák (I. Könyvtekercs). Jerobeám fia, *Zakariás csak 6 hónapig kormányoz és egy összeesküvés áldozata lesz; vele vége Jehu dinasztiájának. Utána *Salum kerül trónra, de csak egy hónapig. Gyilkosa, *Menáhem követi az uralkodásban. Lerombolja Tappuát és adózni kell III. *Tiglatpilezernek. Fia, *Pekahja 2 évig uralkodik, testőre, *Pekah öli meg és követi a királyságban. Pekah alatt III. Tiglatpilezer fontos ter.-eket megszerez (pl. Gileád, *Galilea, *Naftáli) és sok lakost deportál. Pekah meggyilkolása u. Ózeás (Hózea) lesz kir. Aláveti magát V. Szalmanaszárnak, adót fizet, de titokban *Egyiptommal lép kapcs.-ba. Ezért az asszír kir. elfogja és Szamariát megostromolja. II. *Szárgon be is veszi (721). A lakosságot nagyrészt

Eszarhaddon — Etiópia

Asszíriába hurcolják; a meghódított ter.-re keleti népeket telepítenek, ezek az izr. maradékkal a *szamaritánusok keveréknévé lesznek.

Eszarhaddon I. Aszarhaddon

Eszkatológia: tárgya a *beteljesedés, Krisztus *második eljövetele, az *ítélet (I. Apokaliptika) és az előtte járó szorongatások, a halál u.-i *élet. A ker. E. abból indul ki, hogy minden beteljesedés Krisztus jegyében áll.

Esszénusok zsidó szekta, talán a *hasszideusok továbbfejlődése. Megismerésükre von. forrásaink bkív.-ek. Szigorúan tartották magukat a *törvényhez (sok *tisztasági követelmény, ezért gyakori mosakodás), *szegénységben éltek és többnyire nem kötöttek *házasságot, hn kolostorszerű közösségekben laktak; házasság E. kívül éltek ezen a közösségen, de szöv.-ben voltak velük. Az E. talán tiltakozó mozgalom is az elvilágiasodott *jeruzsálemi templomi *papság ellenében. Vitatták, hogy Ez 40-48 i.tiszt.-i reformot követelő szemlélete lett-e eszményükké. Egyes tanításaik nem zsidó jellegűek, hn talán a parszizmusból v. újpitagoreizmusból valók. Többnyire *Qumrán lakóit is E.-csoportoknak tartják.

Eszter (könyve) művészi tudósítás a *zsidókat fenyegető *üldözésről és megmenekülésükről Ahaszvérosz *perza bir.-ában (I. *Xerxész Kr.e. 486-465), minthogy elutasítják az államvallást (álláspontjukat a történetben a *törvényhez hű *Mardokáj képviseli). E.-t, a zsidó lányt Ahaszvérosz feleségül veszi és kir.nővé teszi. Szépségével, okosságával és közbenjárásával sikerül elhárítania a szerencsétlenséget népéről. A zsidók

ellenségei viszont, élükön *Hámánnal, megsemmisülnek. E megmenekülés leírásával E. könyve a purim-ünnep ért.-ét akarja megmagyarázni, amelyen olvasták. Tehát ünnepi legenda (I. Etiológia). A könyv Kr.e. 300-80 között keletkezett.

Etán („az állhatatos“) bölcs, 1Kir 5,11 sz. „ezrahita“, 1Krn 2,6 szerzője sz. Zerah fia. Az E. név megtalálható pl. 1Krn 15,17-19 (templomi énekes) és Zsolt 89,1 is (áll. zsoldártöltő).

Etbáál *szidoni kir., *Izebel apja (1Kir 16,31).

Ételáldozat I. Áldozat

Ételtörvények: az ételek kult. *tisztaságának szabályai. Beszéltek „tisztá“ és „tisztátalan“ (pl. teve, angolna) állatokról. *Vért nem ehettek; az állatvágásnak különleges szabályai voltak (pl. metszés és kivéreztetés). A „Jakabzáradék“ (I. Ap.zsinat) az É.-nek a *pogányker.-ekre von. jelentőségét erősen korlátozta. *Pál még tovább ment (Kol 2,20k, I. Törvény); az ő felfogása érvényesült. A zsidó É. ma a ker.-ekre nézve nem mérvadó.

Etiológia olyan elb., amely egy fennálló szokást (Ter 32,32), rítust, nevet (Kiv 2,1-10), építményt, pol. helyzetet (Józs 9), romhalmazt (Józs 8), stb. akar megmagyarázni. É.-i elb.-re utaló formulák: „egészen a mai napig“ (Ter 19,37.38; Józs 6,25, stb.) és „ha majd gyermekeitek megkérdik“ (Józs 4,6k).

Etiópia (h. kú s) az ÓSzben Nubia, a mai Szudán neve (Ter 2,13; Eszt 1,1). A lakosságot negroid beütés jellemezte, a kultúrát *Egyiptom befolyása. A talaj kincsei (Iz 43,3) és a kereskedelem

(Iz 45,14) Egyiptomot mindig újra arra készíti, hogy uralmát kiterjessze E.-ra. Kr.e. 1000 k. független lesz és Pianchi (751-716) alatt meghódítja Egyiptomot. Az *aszszír csapatok bevonulásáig (Kr.e. 670 k.) egy etióp dinasztia uralkodik Egyiptomban (*Tirhaka). A próféták többször említik a kuszitákat (Ám 9,7; Iz 18,1-2): *rabzolgák Izraelben (2Sám 18,21), *hivatalnokok a jer. udvarban (Jer 38,7). Az ÓSzben E. azt a DK-Núbiában lévő kir.-ságot jelenti, amely a Kr.e. 6.- Kr.u. 4.sz. közt állt fenn és gyakran kormányozták kir. nők, *kandaké címmel. Idevalósi az az udvari *hivatalnok, akit *Fülöp megtérít (Csel 8,27kk).

Étkezés (lakoma): Alaptáplálékok voltak: *kenyér és *víz (részben némi gyümölcs); ünnepi étkezésekhez hús és *bor is hozzátartozott. Asztal helyett többnyire egy (néha magasított) lapon ettek („asztalhoz feküdt”: férfiak lábbal hátrafelé, balkarjukra támaszkodva; a *nők egyenesen guggoltak. Később szőnyegek, párnázott ülőhelyeken, díványokon és vánkosokon feküdtek.) Az É. a mainál inkább a közösség kif.-e volt, amelyet nem szabad megzavarni (vö. Zsolt 41,10; Mk 14,20; I. Vendégszeretet). A lakoma az Istennel való közösségnek és az *Isten országának képe (Iz 25,6; Mt 8,11; 19,28; 22,2-12). A *pászka-vacsora és a ker. *úrvacsora-ünnep „ünnepi lakomák”; ez többet jelent ünnepi étkezésnél: az Istennel való közösséget fejezi ki és mélyíti el.

Etarna („népuralnok”) fejedelmi cím, pl. *Makkabeus Simoné (1Makk 15,1), Arkelauszé (vö. Mt 2,22; I. Heródes).

Eucharisztia: az *úrvacsora ünnepe, I. Hála.

Eufrátesz (Ny. Ázsia leghosszabb folyója, kb. 2700 km; gyakran említik mint „a nagy folyót”, v. egyszerűen „a folyót”; Ter 2,14 a *paradicsomi folyók egyike. Mellékfolyói a Balik és Habor. A folyam ágya és torkolatvidéke a tört. folyamán megváltozott: az egykori parti városok romjai messze vannak az E.-tól; a bibliai korban az E. és a *Tigris torkolata nem volt együtt.

Euniké („a győztes nő”) 2Tim 1,5 sz. *Timóteus hívő anyja (vö. Csel 16,1).

Eunuk I. Herélt

Euodia I. Szüntühe

Eutühosz („a boldog”) Csel 20,9k sz. *troászai fiatalember, aki *Pál hosszú éjszakai beszéde alatt elalszik és lezuhan a 3. emeleti ablakpárkányról; Pál újra életrekelte (I. Halottfeltámasztás).

Év. Mint legn. term.-adta időegység határozza meg az izr.-ák életét (többnyire holdév, esetleg egy szökőhónappal, bár a napév sem volt ismeretlen). Az év főszezonai voltak a nyár és a tél (vö. Ter 8,22; Iz 18,6); *Palesztina éghajlati viszonyai között a tavasz és ősz nem domborodik ki világosan. I. Naptár.

Éva (h. h a v v a h) kbőképpen értelmezett név, amelyet az első *ember Ter 3,20 sz. élettársának adott, miután előbb „asszony”-nak nevezte (Ter 2,23). A Biblia mindkét nevet népiesen magyarítja. Évát az „élő” v. „életet ébresztő” kif.-ből vezeti le. Az „asszony” nevet (ʿi s s a h) az ʿi s = férfi nőnemű alakjának fogja fel. Ez lényeges kapcs.-ra utal: az asszony eredetében és rendeltetésében *egységet alkot a *fér-

Evangelista-szimbólumok — Evangéliumok

fival. Erre utal Ter 2,18-22 elb.-e is: az asszony az első ember egyik bordájából jött létre. Ter 4,1k.25 sz. É. *Káin, *Ábel, *Set anyja. Mint *Ádám, É. is alig kerül elő az ÓSz többi részében: névsz. Tób 8,8, értelem sz. Sir 25,24. 2Kor 11,3 arról beszél, hogyan csábította el É.-t a *kígyó. 1Tim 2,13k azt a két tény, hogy É.-t csak másodsorra teremtette meg Isten, és hogy ő el hagyta csábítani magát, érvül hozza fel az asszony alárendelt helyzete mellett.

Evangelista-szimbólumok a 4 Ev. szerzőinek jelképei (vö. Jel 4,6kk; Ez 1,10); a 4.sz. óta ismeretesek: Jn — sas, Mk — oroszlán, Lk — ökör (ill. bika), Mt — angyal (ill. ember). Jelentős a ker.művészetben.

Evangéliumok. Ev. (= örömet szerző híradás) az ÚSzben Jézus igehirdetését és a róla szóló *igehirdetést jelenti szóbeli formában (vö. Mt 11,5; Mk 1,1), elsősorban *szenvedéséről és *feltámadásáról szól. Jézus semmit sem jegyzett föl, és *tanítványait sem szólította fel sehol erre. Inkább hirdetniök kellett üzenetét az egész világon (vö. Mk 16,15). Csak évtizedekkel később írták le ezt az egy Ev.-ot négy kbő fogalmazásban. A 2.sz. közepe óta ezeket az írásokat Mt, Mk, Lk és Jn „szerinti Ev.-nak” nevezték. — Az *ősegyház igehirdetésétől az írott Ev.-ig vivő útra nehéz fényt deríteni. Az ap.-i tanúbizonyosságok leírására a köv.-k hathattak ösztönzőleg: a 2. nemzedékhez tartozó tanítványok számára a továbbadás biztosítása, és az eredeti h.-arám megfogalmazás leford.a g.-re (akkor világnyelv). A ránk maradt „nagy Ev.-okat kétség-telenül próbálkozások előzték meg,

hogy leírják a jézusi *hagyomány egyes részeit; ezek azonban elvesztek. Az E., mint Jézus működésének hirdetése., szerzőik szándéka sz. tanúságtételek a *hit m. (vö. Jn 20,31). Tört. tényeken alapulnak, de nem minden kis részletükben tört.-leg hűséges tükröi „Jézus életének”. Ezért sikertelen minden kísérlet, hogy az E. alapján Jézus életének leírását adjuk. Az E. kialakulásában, Jézus életének eseményeitől ezek írásos elbeszéléseiig, 3 lépést köztethetünk meg: 1) Jézus szavai és tettei, valamint szenvedése és feltámadása. 2) Tanúságtétel Jézusról az egyházi igehirdetésben (misziós tevékenység, tanítás, i. tiszt.). Eközben Jézus egyes szavait és cselekedeteit meghatározott szóbeli, majd írásbeli formába öntötték. Ezeket a formulákat befolyásolta a „Sitz im Leben” (a mindenkori helyzet, s a hallgatóság fajtája v. igényei). 3) Az előre kialakult tudósítások összeállítás; ez az evangelisták műve. Ezek az Ev. egészét más és más módon alakítják azáltal, hogy az áthagyományozott részleteket más-más sorrendbe állítják, megválogatják, átcsoportosítják, kiegészítik, magyarázó megjegyzésekkel látják el. A *formatört. módszer megpróbál különválasztani egyes ilyen részleteket. Az evangelisták munkájuk közben sem nem szabad költők, sem az előttük ismert anyag pusztá összegyűjtői (l. Redakciótört. módszer). Legerősebben köti az események tört. lefolyása és az adott hagyomány az E.-at a Jézus szenvedéséről és haláláról szóló tudósításban. Halálának és feltámadásának tanúsítása minden Ev. közép- és csúcspontja. A 4 könyv összehasonlító

sánál feltűnik, hogy a 3 első Ev. sokkal jobban hasonlít egymáshoz, mint a Jn-Ev.-hoz. Ezért Mt, Mk és Lk Ev.-át 1776 óta gyakran egymás m.-i szövegoszlopokban nyomtatták le, és ezért kapták a „szinoptikusok” nevet (szünopszisz = „együtnézés”). Egymásról való kölcsönös függésük és különbözésük, az ún. szinoptikus kérdés, arra a csaknem ált. felfogásra vezetett, hogy Mk és egy (főnnem maradt) „Q” beszédgyjűtemény a szinoptikus E. két főforrása. Mt és Lk vlsz. egymástól függetlenül használta Mkt és Q-t, ráadásul mindkettő más-más saját anyagot ad. A kb. Kr.u. 100 k. létrejött *Jn-Ev. jobban különbözik a szinoptikusoktól, mint amennyire egyezik velük. Míg a szinoptikusok Mk egyszerű alaprajzát mutatják: Jézus nyilv. működése *Galileában, a *Júdea felé vezető úton és *Jeruzsálemben (a passióval), és csak egyetlen húsvéti ünnepről szólnak, Jn Jézusnak 4 útjáról tud Galilea és Jeruzsálem között, és 3 húsvéton való jelenlétéről Jeruzsálemben. Föl kell tételeznünk, hogy a szinoptikusok a Jézusról szóló híradást egyszerű skémába foglalták, Jn viszont inkább követte e téren az események tényleges lefolyását. Jn elmélyült megismeréssel beszél Krisztusról, mint aki kezdettől fogva kinyilatkoztatta magát, elölti a Lélek, az *Atyával szoros kapcsolatban működik. Jn Ev.-a a *zsidósággal való teljes szakításból indul ki, és az *Isten országát már jelenlevőnek látja e *világban, erősebben, mint a szinoptikusok.

Minthogy az E. elsősorban a hit tanúbizonyosságai, tört. megbízhatóságuk kérdését nem lehet egy-

szerűen a mai tört.írás modellje sz. megválaszolni. Pontos és megbízható helymegjelöléseket és időadatokat alig tartalmaznak, Profan tört. adatok találhatók párhuzamosan Lk-nál (pl. 3,1), néhány bizonytalan célzásban (l. Cenzus). Tört.-leg megbízhatóvá teszi a 4 Ev.-ot megegyezésük Jézus működésének főbb pontjaiban; m.e. halálának leírásában. Az egyes részletekben egymástól gyakran kbő leírásokat tekintve annál nagyobb e megegyezés súlya. Hozzá még az ókorban egy történet szóbeli továbbadása nagyon megbízhatóan történt. Az antik tört. írással és a nem valódi (apokrif) E.-kal összehasonlítva feltűnő az evangelisták igyekezete, hogy tárgyilagosan, józanul adják vissza az eseményeket és hogy híven ragaszkodjanak az áthagyományozott megfogalmazásokhoz.

Évhét. Dán 9,24-27 nem 7 napot ért „héten”, hn 7 évet. Ezért néhány ford.-ban nem „hét”, hn „É.” áll. Dán azt akarja megmutatni, hogy nem 70 (vö. Dán 2,9; Jer 29,10), hn 7×70 év, vagyis 70 év-hét múlva kell várni a beteljesedést: szimbolikus szám, hosszú időt jelent.

Evil-Merodak Amel-Marduk bab. kir. héber neve (Kr.e. 562-560), ő kegyelmezett meg *Jojakinnak (2Kir 25,27).

Exegézis l. Bibliatudomány

Exodus (Kivonulás) Mózes 2. könyve, l. Mózesi könyvek.

Ezdrás (Ezra) könyve ered. összetartozott *Neh könyvével, mint a *Krn folytatása. A könyvek elválása először a g. kéziratokban ment végbe, és csak a Kr.u.15.sz.-ban vették át a h. bibliába. E könyve a *zsidók hazatérését festi a *számkivetésből *Jeruzsálem-

be *Kürosz rendelete alapján (Kr. e. 538; Ezd 1-2), a *templom újbóli felépítését (3-6), egy második csoport száműzött visszatérését E. vezetésé alatt, aki állást foglal a mózesi. *törvény megtartása m., m.e. az i.tiszt.-nél, és intézkedéseket hoz a vegeházaságok ellen (7-10). Az írás célja: úgy állítani az olvasó elé a zsidó *gyülekezetnek, templomának és városának helyreállítását, mint Isten régi *ígéreteinek beteljesedését; most új korszak kezdődik Isten népe számára. A megfogalmazás ideje kb. Kr.e. 300-ra tehető. Az időrendi adatok egyeztetése Ezd és Neh-ban mindeddig megoldatlan nehézségeket okoz. Vitatt, mit kell érteni Ezd-nál „törvény”-en. E. Jeruzsálemba való hazatérésének idejét is kbő időre teszik, de legalább egy századdal a könyv létrejötté e. történt.

Ezekiel (Hezekiel: „Isten erős v. erőssé tesz”) *próféta, Buzi pap fia, maga is *pap, Kr.e. 597-ben, II. *Nabukodonozor alatt sok előkelő *zsidóval együtt *Babilonba deportálják. A *számkivetés 5. évében Isten *látomással meghívja prófétának (mint ez könyve leírja), hogy fogolytársai oldalán álljon intő és vigasztaló szóval. M.e. *Jeruzsálem végleges elesését hirdette Isten büntető *ítélete gyanánt, valamint a hazatérést a számkivetésből és az *üdvösség idejének elérkezését. Több mint 20 évig működött. A nevét viselő könyv a leglátomásosabb jellegű a prófétai könyvek között: kbő látomásokban tartalmazza Ez meghívását (1-3), büntetést és ítéletet hirdető beszédeket *Júda ellen (4-24), a nemzetek ellen (25-32), intést a megtérésre és a jövőendő üdvösség *ígéretét a nép

számára (33-37; a holtak csontjaival teleszórt mező látomása: Ez 37), *Góg pusztulását (38k) és *Isten országát a végső időkben (40-48). E. éppúgy, mint a papi irat szerzője (I. Mózesi könyvek, Szentség törvénye) Isten *szentségének hirdetője. Ez megnyilvánul az ő eltántoríthatatlan odahajlásában *Izrael népéhez (vö. Ez 11,20), amelynek üdvössége minden *bűne ellenére meg fog valósulni az országába való hazatérés által (vö. Ez 16,55). Képe ennek az új templom (40kk) és az új i.tiszt., amellyel *Jahve szentségét helyesen fogják tisztelni népe között (37,25). Ha E. reményei túl is szárnyalják az emberileg elérhetőt, nem tarthatjuk képeit egyszerűen „messiásiaknak” (vö. 17,22kk; 34,23k; 37,24k). Vitatt, egységes mű-e a könyv (átdolgozásokkal), v. több E.-mondás és más prófétai mondások gyűjteménye, v. esetleg egyáltalán nem E. a szerzője. Egyesek már arra is gondoltak, hogy Jeruzsálemben működött egyideig az illető, tehát nem a számkivetésben. A LXX szövege lényegesen rövidebb, mint a ránkmaradt h. szöveg.

Ezeréves birodalom I. Kiliazmus

Ézüstpénz I. Érmék

Ézsau („érdes, szőrös”) bibliai *hagyomány sz. *Izsák és *Rebeka fia, *Jákok ikertestvére. Vadásztípus (Ter 25,27-34), később az *edomiak törzsi atyjának tartották, és Edomnak is nevezték (Ter 36,1-19). Ter 25,21kk; Ter 27-ben Edom népét testesíti meg, amely Jákok (= *Izrael) háza alá tartozik. A megf. elb.-ek két szomszédos *állam viszonyát családi történetként festik.

F

Fa. Megismerés és élet fája, I. Paracidsom.

Falu. Kései kormányzati beosztásoktól eltekintve, a *város/helység/falu kbség elmosódik. A F. legtöbbször csak egy „város” külső részlege (vö. Józsa 15,45) és a nagybirtokosok településhelye volt. Nem voltak falai; házai leginkább fából épültek; egy „város” és „falvai” közt többnyire ncs erős gazdasági, hn kultur. szintkbség is volt. Emellett a kultúrter. szélén voltak körülkerített falvak is (kőfal, tükösövény, stb.), m.e. a vadállatok elleni védelmül. Ilyen falvak ter.-én leginkább sátortáborokban és hasonlóknban éltek; ezek nem a települési, hn a (fél)nomád kultúrkorszakhoz tartoznak (I. Nomádok).

Fáraó (h. szó az *egyiptomi „nagy ház” kif.-re) az egyiptomi kir.-ok címe. Az istenség megbízatásait kellett betölteniök, és maguk is istenek voltak. Névsz. említi az ÓSz az alábbiakat: *Sisák (Kr.e. 950-929; 1Kir 14,25), *Tirhaka (689-663; 2Kir 19,9), II. *Neko (609-593; 2Kir 23,29) és *Hofra (= Apriesz, 588-569; Jer 44,30). Nem nevezi meg az *Ábrahám (Ter 12,15-20), *József (Ter 40k; 47), az Egyiptomból való *kivonulás (Kiv 1; 8; 5,15), *Dávid (1Kir 11,18-22), *Salamon (1Kir 9,16.24) és *Jerobeam(1) (1Kir 11,40; nyilván Sisák, I.fent) idején uralkodó fáraókat. Az ÚSzben *Mózes-sel és Józseffel kapcs. van szó a F.-ről (Csel 7,10.13.21; Zsid 11,24), valamint úgy, mint eszkről Isten üdvözítő tervében (Róm 9,17).

Farizeusok. A *zsidók egy vall. csoportja. Az ÓSz sohasem, az

ÚSz gyakran említi. A szót leginkább „elkülönültek”-nek értelmezik (minden „tisztátalan”-tól szigorú törvényhűségük miatt, v. pol.-lag?) A mozgalom eredete nem világos; többnyire a *hasszideusok (aszsideusok, 1Makk 2,42) követőit látják bennük. *Josephus Flavius sz. Kr.e. 150-ben már megvoltak. Alexandra kir.nő alatt (Kr. e. 76-67) uralkodó befolyásra jutottak a zsidóságban és évsz.-okra meghatározták jellegét. A F. (megköztetendők a *szadduceusok papi kasztjától) nem voltak *papok; törvényismeretük következtében a műveletlenek előtt nagy tekintélynek örvendtek, és néha mint a proletariátus vezetőiről beszéltek róluk. Törékvései vall., nem pol. term.-űek voltak. Az *állam irányában közép vonalat képviseltek (nem mint a *zelóták). ÓSzi törvényt magyarázatukban a betűszerinti teljesítés volt a legfőbb ideál; a szájhagyományban keletkezett számtalan előírásnak u. olyan érvénye volt, mint az írott *törvénynek. A *szadduceusokkal ellentétben a F. hittek a halottak *feltámadásában és az *angyalokban. „F. és írástudók” az Ev.-okban többnyire egy összetartozó csoport megjelölése (pl. Mt 5,20; 12,30; Mk 7,5; Lk 5,30). Az Ev.-ok a F. gondolkodásmódját és életét szigorú bírálat alá vetik: Jézus ostromozza *göggüket, *kapzsiságukat (Mk 12,40), tisztelet-hajhászásukat (Mt 23,5kk) és *képmutatásukat (Mt 15,3-7). A törvény iránti hűség terén való szüklátóköri igyekezetükben és a meglévőhöz ragaszkodó buzgalomban a F. és írástudók elutasí-

tották Jézust, mert azzal az igény-nyel jelentkezett, hogy fölötte áll a törvénynek és Isten új üzenetét hirdeti (vö. *hegyibeszéd, Mt 5kk; Mk 2,7,24; 3,6; 8,11; 11,18; 12,13); a „főpappokkal” együtt elhatározták Jézus halálát (Mt 26,3; Mk 14,53-64). Gyakran mint Jézus gonosz ellenfeleit jellemzik őket, anélkül hogy megemlítenék (túlzott) buzgalmukat az intézményekért és vall. teljesítményeiket. A F.-ról és vámosról szóló példabeszéd (Lk 18,9-14) elveszti kifejező erejét, ha nem vesszük komolyan a F. teljesítményeit és a *vámos vallási érdemtelenységét.

Fejezetbeosztás. Már nagyon korán értelmi szakaszokra osztották a Szft az i.tiszt.-en való felolvasásra. A legtöbb h., g. és lat. *bibliakézirat szakaszokra osztást mutat. A mai F. vsz. Stephanus Langtontól származik (1206; akkor párizsi magiszter, később canterburyi érsek). Az ÚSz versekre osztását 1550-ben Robert Estienne (Stephanus) nyomdász csinálta meg, Párizsból Lyonba utaztában. Nem mindig jó és magán viseli utazókocsiban való keltekezésének nyomát, de hamar elterjedt, ezért gyakorlati okokból megtartották. Az ÓSz versekre osztására nézve I. Masszora.

Felebarát. Minden ember, akivel nap mint nap dolgunk van; ezenkívül a családtagok, törzstagok, főleg az Istennel szöv.-es nép tagjai. Az ÓSz a *szövetség törvényében szabályozza a F. iránti magatartást (Kiv 20,13-17; Lev 19,9-18; MTörv 15; 24). A F. elleni vétések szöv.-szegésnek számítanak (Kiv 22,21kk; Iz 10,1k; Ám 2,6kk), amelyek *ítéletet hívnak ki (Mal 3,5). Az idegen akkor számít F.-nak, ha az országban lakik (Lev

19,34). Hangsúlyozzák, hogy a F.-i szeretet vall. kötelesség, az elenséget sem szabad belőle kizárni (Lev 19,13-18; Péld 25,21k; Jer 15,11). A *zsidóságban Jézus idején a F.-i szeretetet csak a *törvényhez hűek iránti szeretetnek fogják fel; Jézus ezt a felfogást elutasítja (Mt 5,43). Az ÚSz mindenkit F.-nak tekint, akinek segítségre van szüksége (Lk 10,25-37); a F. iránti szeretet az istenszeretet mértéke (Mk 12,31kk p; Jak 2,15k; 1Jn 4,20k) és a ker. életé (Róm 13,8kk; Gal 5,14). Mint Isten emberek iránti szeretetének gyümölcse vált lehetővé (Mt 12,18; Jn 3,16; Róm 5,5; Ef 1,5; 2,4), ez a szeretet Jézus szeretetében nyilvánult meg (Jn 13,1,34; 14,21; 15,9; 1Jn 3,16), amellyel életét adja az emberekért (Róm 5,8; 14,15; 1Kor 8,11). A ker.-ek szeretetének át kell fognia saját hit-sorsosaikat, minden embert, az elenséget is, hogy így Krisztus m.-i tanúság legyen (Mt 5,44kk; Jn 13,34k; Róm 12,9k; Gal 6,1k.10). Főleg az *irgalmasságban (Lk 6,36) és az *alamizsna-adásban kell megmutatkozni (Mt 5,42; Róm 12,13.20; 2Kor 9,1kk; 1Jn 3,17). L. még Szeretet.

Félelem I. Aggodalom

Felhő *teofániák kísérőjelensége és Isten jelenlétét mutatja, *üdvösségre (1Kir 8,10; Ez 10,3k) v. *ítéletre (Jóél 2,2; Mt 26,64; Jel 1,7). Isten az izr.-akat felhő- és tűzoszlop által vezeti (Kiv 13,21k; 14,19,24; 36), ez Isten elleplezett *dicsőségének jele (Kiv 40,34,38). Az ÚSz a felhő jelét csak a *színváltásnál (Mk 9,7k p) és a *mennybemenetelnél (Csel 1,9) említi.

Feliratok kemény anyagra (pl. kő, égetett agyag) írt szövegek. Kor-

és írástört. ismereteink legfőbb forrásai sok sz.-ra vonatkozólag. L. még Betű, Siloah.

Félix (Antonius F.) *Claudius császár felkapaszkodott szabadosa, fivére a császár befolyásos kegyence volt. Kr.u. 52-60 közt F. római helytartó (prokurátor) Júdeában; 2. házasságában I. Druzilával, Agrippa kir. legfiatalabb lányával élt együtt (I. Heródes[7]). F. kivégeztette a *főpapot, de korrupt és cinikus kormányzása alatt a nyugtalanság — erős rendszabályai ellenére — jelentékenyen nőtt. *Pált eléje vezették; F. húzta az eljárást. Megvesztegetési díjat nem kapott Pálért (Csel 24).

Felkelés I. Állam

Felkenés (megkenés olajjal, részben illatos anyagokkal keverve) szokásos volt a kult. és a profán életben is: ezzel közvetítették Isten *szentségét (a kir. F.-e 1Sám 9,16; a főpapé Kiv 29,7; papoké Kiv 29,21, *Elizeus prófétáé 1Kir 19,16; az i.tiszt. edényeké Kiv 30,23-29; *oltároké Szám 7,10). Az Eljövendő neve, akitől az *üdvösséget várták, „Messiás” (Felkent) volt. A F. az öröm (Zsolt 45,8; vö. Mt 6,17) és az elismerés (1Jn 2,27) jele volt; a szépség ápolására (Esz 2,12) és betegápolásra szolgált (Iz 1,6; betegek megkenése a ker. ek.-ben: Jak 5,14). Hozzátartozott a vendég megtisztelő fogadásához (Lk 7,46).

Felkent I. Krisztus

Felmagasztalás. Az ÓSzbén értelme: az ember tekintélye (1Sám 2,7), hatalomgyarapodás (1Sám 2,10; Jób 5,11). Annak lesz része, aki megtartja Isten *útjait (Zsolt 37,34); *Isten akarásával jár (Dán 5,19) és *ítéletének következménye (Zsolt 75,8). Az egyesek-

nek, valamint a népnek F.-a (Iz 1,2) jut kif.-re *Isten szolgájának F.-ában (Iz 52,13). — Az ŰSz ÓSzi ért. beszél az ember F.-áról Lk 1,52; 14,11; 18,14; Mt 23,12, és az *alázat gyümölcsének is mondja (Jak 4,10; 1Pét 5,6). Az előtérben azonban Krisztus F.-a áll, amit úgy értenek, hogy az Isten jobbán ül és eljön az ég *felhőiben (Csel 2,33; 5,31; 1,9kk); így a F. egyben Krisztus trónfoglalása (Mk 16,19; *mennymenetel; Róm 8,34; Ef 1,20), amikor *dicsőséggel koronázták meg (Zsid 2,9). Krisztus F.-a ÓSzi előképek beteljesedése, egyben pedig az ember F.-ának ígérete (Jn 3,14; 8,28; 12,32.34). Krisztus minden teremtmény fölé magasztaltatott (amint Jézus *feltámadása is az új *teremtés kezdete); az ő neve minden *név fölött van, abban történnek jelek és *csodák (Fil 2,9k; Csel 4,30); mint Felmagasztalt van jelen az *egyházban (Róm 1,3k). A F. a Lélek elküldésének (Csel 2,38), a bűnbocsátnak (10,43) és az *üdvösséne (4,12) az oka.

Felső tó *Jeruzsálemben. 2Kir 18,17 sz. *Hiszkiját felszólítja az *asszír kir., *Szanherib küldötte, hogy adja át Jeruzsálemet. Ennél a tónál bátorítja *Izaiás *Aház kir.-t, álljon ellen *Szíriának és az *ÉBnak (Iz 7,3kk).

Felsőbbség I. Állam, Hatalom

Feltámadás (halottaké) I. Élet a halál után

Feltámadás (Krisztusé) Isten üdvözítő tette, amelyet az e g é s z ösker. *igehirdetés feltételez (1Kor 15,14). Feltételezik a róla szóló különféle tudósítások is. De kbő szempontokból akarják szemléletes módon előadni (pl.: igehirdetés, az esemény helye, a Jé-

Feltámasztás — Fenygetés

zus halála u.-i 3.nap mint időpont, a támadások kivédése, korai ker. *kultusz). Ezért e tudósítások annyifélék, mint maguk a szempontok; nem lehet belőlük összeállítani „a Feltámadott tört.-ét övéi között”. Hogy külön-külön mi áll a leírt *látomások mögött, azt legtöbbször nem lehet már megállapítani, nem is fontos annak az olvasónak, aki hisz Isten üdvözítő tetteiben. Annak az a fontos, hogy az egész ÚSzi igehirdetésből kihallja a Krisztus haláláról és F.-áról szóló híradást. A F. ÚSzi beszámoló: 1Kor 15,3-7; Mt 28; Lk 24; Jn 20k (Mk 16,9-20 csak utólag készült a többi Ev.-ből); vö. Róm 1,3k; a Csel beszédei. A F. az ég és föld megújulásának kezdete (Jézus megdicsőülése, l. Felmagasztalás), amelyben részük lesz azoknak az embereknek is, akik *Uruknek ismerték el Krisztust (1Kor 15,22k; Róm 6,4k.8; 8,11).

Feltámasztás, Illés, Jézus, stb. halottfeltámasztásai, l. Halottfeltámasztás.

Féltékenység (Jahvéé). A Szf felfogásmódja sz. a F. nem lealacsonyító, hn Isten lényegéhez tartozó dolog: *Jahve kizárólagosságát hangsúlyozza (vö. 1Kir 14,22), azt, hogy „idegen istenek” elvetendőek (Kiv 20,3). Isten *szövetségkötését *Izraellel *házasságnak tekintik, amely Izraelt Isten egyedüli *tulajdonává teszi; ezért azt igényli, hogy egyetlen *úrnak tekintsék (Kiv 19,5; 20,4k; 34,14). Jahve F.-e a *prófétáknál *szentségének kifejezője (Iz 48,11; Ez 36,22-28; 39,25), m.e. *nevének megszenteléséé; neki gondja van népe megmentésére, s így F.-e szeretetének jele (Iz 9,6; 26,11; Ez 36,5k); ez veszi rá, hogy be-

avatkozzék népe érdekében (Iz 63,15; Jóél 2,18; Zak 8,2) és harcoljon Izrael ellenségei ellen (Iz 42,13; 59,17k; Ez 5,13; 36,5k; 38,19; Szof 3,8). Eppenígy Jahve F.-ének tulajdonítják Isten üdvözítő akaratának *beteljesedését (Iz 9,1-6) és *Jeruzsálem megmentését (Iz 37,30kk). Jahve F.-e a *pap (Szám 25,11), a *próféta (1Kir 19,10) és a jámbor ember (2Kir 10,16) alakjában testesül meg. — Az ÚSz nem beszél többé Jahve F.-éről; csak Jn 2,13-17 ábrázolja Jézust úgy, mint akit az Isten jogáért való buzgóság emészt. Közvetett módon ez jelenik meg *Pálnak először még meg nem tisztult buzgólkodásában (Csel 22,3; Gal 4,17), amely aztán az ek. odaadó *szolgálatává válik (Róm 11,13k; Gal 4,17kk) és a hitüket féltékenyen őrző szeretetben nyilvánul meg (2Kor 11,2). Nem értheti meg Jahve F.-ét az, aki a Szf kijel.-eit félreismerve mint személyes-erkölcsi magatartást és csak mint ártó kedélyállapotot nézi (Jak 3,14kk).

Fenygetés. A Szf a *büntetést (Csel 4,21,29), a *bosszút (Ter 27,42), *üldözést (Csel 9,1) F.-sel tudatja. Az igaznak ettől nincs mit félnie, mert ő Isten oltalma alatt áll (Zsolt 37,12k). Az emberi F. Isten e. csak csúfság (Óz 7,16). F.-sel tudatja Isten *ítéletét (Zsolt 38,4; Jer 10,10; 11,17), ezt közbenjáró könyörgéssel esetleg el lehet háritani (Kiv 32,13k). — Jézus megfenyegeti a gonosz szellemeket, hogy ne vallják őt *Mesiásnak (Mk 3,12; Lk 4,41); az új *Isten országának jele, amikor Jézus F.-ek között gonosz szellemeket űz ki (l. Démonok). A *szenvetésben, Krisztus példájára, nem kell fenyegetőznünk (1Pét 2,21kk);

viszont Isten nevében a F. feladattá válik Isten szolgájának (2Tim 4,2).

Férfi. Mint más *szemita népeknél is, a nyilv. és vall. élet „férfiak dolga” (vö.: Elsősülöttségi jog, Papság). Igaz, a *nőt nem becsülik olyan kevésre, mint a szomszéd népek, mert „egyenrangúnak” számít (Ter 1,27; 2,23): nemcsak a F. Isten képmása. De az embert automatikusan a F.-val (I. Ádám) azonosítják; Isten sohasem nyilatkozik meg női alakban. Jogilag a F. előnyösebb helyzetben van a nővel szemben (I. Válás); ő számít az erősebbnek (Jób 38,3; 1Pét 3,7). — Az ÚSz-ben egyrészt ott a megállapítás, hogy Krisztusban nincs kb-ség F. és nő között (Gal 3,28); Jézus környezetében nők is tevékenykedtek; az ek.-ekben irányadó szerepük is volt (pl. mint „prófétanőknek”). M á s r é s z t hangsúlyozzák az Isten — F. — nő lépcsőzetet (1Kor 11,3-9: ÓSzi nézetek folytatása és a környezet tekintetbevétele): a nő a F.-ért van; a F. a nő feje. Bár ebben az összefüggésben is világosan kif.-re jut, hogy „az Úrban” sem nő nincs F. nélkül, sem F. nő nélkül (1Kor 11,11), de a köv. időben ez nem válik döntővé: a ker-ségben a nő mindinkább jogos befolyás n.-i függvényé vált. Teljesen szem elől tévesztették, hogy 1Kor kijel.-ei korhoz és környezet-höz kötött rendszabályok voltak, nem metafizikai megállapítások, és hogy a *zsidóker. *Pál reakcióját képviselték a túlságosan nagy női befolyásra.

Fesztusz (= Porcius F.) Kr.u. 60-62 *római *helytartó (prokurátor), elődjétől, *Félix-től eltérően kormányzásában a jog és a köteles-

séghez való hűség érvényesítésére törekedett. *Pált elővezettette, s miután az a *császárhoz fellebbezett, Rómába kellett küldenie, nem menthette fel ő maga *Cezáreában (Csel 25-27).

Filadelfia (Filadelfosz = a testvér-szerető szóról kapta nevét) hnév: 1) I. Rabba, 2) város *Lídiában (Kisázsia). Ennek szól Jel egyik *levele (3,7-13), dicséri *hűsége miatt.

Filemon gazdag *kolosszei ker.: szökött *rabszolgáját, *Onezimusz *Pál *Rómában megtérítette és e_{gy} ajánlólevéllel (i. Filemon-levél) visszaküldte (vö. Kol 4,9).

Filemon-levél. E rövid írásban *Pál kéri *Filemont, fogadja vissza *szeretettel szökött *rabszolgáját, *Onezimusz (10; 12; 17) és önként bocsássa segítőként az ap. rendelkezésére (14kk). A F. az ÚSz egyetlen magánlevele; jelentősége a rabszolgasággal szembeni állásfoglalásában rejlik. Mint adott tényt (jogaival és kötelességeivel együtt) elfogadja ezt; de az a követelmény, hogy a megkeresztelt rabszolgában *testvért kell látni, és szabadonbocsátásának kérelme új utat mutat: a következő ker.-ségnek nem megerősítenie kell a társ. rétegződéseket, hn túl kell lépnie rajtuk. A F. páli származása biztos. Mint a *fogságban írt levelek egyike vlsz. Kr.u. 61-63 közt keletkezett *Rómában.

Filippi Felsőmacedóniai város. Itt prédikált *Pál Kr.u. 51 k. először európai földön és ek.-et alapított (Csel 16,12-40), amellyel mindig bensőséges kapcs.-ban volt (Fil 1,7k; 4,10-18), I. Filippi levél. F. Kr.e. 31-ben különleges *jogokat kapott *Rómától (ius Italicum) és Kr.u. 50 k. jelentős tábor- és ke-

Filippi levél — Filiszteusok

reskedőváros volt. Az itáliai bevándorlókból, legionáriusokból, macedónokból, stb. álló kevert népesség messzemenően rómainak tartotta magát (Csel 16,21). A zsidó *gyülekezet kicsiny volt és nem volt saját *zsinagógája (Csel 16,13).

Filippi levél. Pál szoros kapcs.-ban volt *Filippi ek.-ével. A F.-ben *egységre, *szeretetre, *alázaatra (1,27; 2,1-4; 4,2k) és az *üldözések idején kitartásra inti őket (1,28kk; 2,12-16). Utal Krisztus példájára (2,5-11: himnusz). Éles intés következik a zsidózó tévtanítóktól (l. Zsidóker.-ek) és tanúságtétel saját odaadásáról Krisztus iránt (3,2-11), személyes közlések, köszönet egy pénzadományért és üdvözlések. Pál a fogságban írta levelét (1,13), készen arra, hogy feláldozza életét Krisztusért (1,20). Mégis mindig újra visszatér a F.-ben az *öröm hirdetése és a felszólítás: örüljete! (1,4.18.25; 2,2.17k.28k; 3,1; 4,1.4.10). A F. a *fogságban írt levelek egyike. Pál szerzősége kétségtelen. Néha azt gyanítják, hogy Pál több írásából állították össze (vö. a törést 2,19 u.). A 2,6-11 Krisztus-himnusa nyilván meglévő énekekre megy vissza. A levél megírásának idejéül Kr.u. 55-öt v. a 61-63 közti éveket jelölik meg, aszerint, hogy a fogságot *Efezusbába v. *Rómába helyezik-e; az első m. szól a Filippivel való élénk érintkezés, a 2. m. a *hagyomány. Néha azt is gondolták, hogy *Cezáreában íródott.

Filiszteusok. A *tengeri népek *ahájai csoportja. Miután a dórok kiűzték őket Égeából (a Szf *Krétát nevezi a F. hazájának: Ám 9,7; Szof 2,5), *vizet és *földet keresve Kre nyomulnak előre. III. *Ram-

zesz fáraó kivédi támadásukat Belső-Egyiptom határain, de letelepíti őket *Kánaán parti síkságán és zsoldosokul használja. A F. önállóvá válnak, *Gáza, *Askalon, *Asdód, *Ekrón (= Akkaron) és *Gát városok lakosságának felső rétegét alkotják. Az első összeütközésről *Izrael *törzsei és a F. közt Bír 4-5 tudósít. *Sisera vlsz. filiszteus városfejedelem volt. A F. a *bírák korának végén a kánaáni síkságok urai, *Afeknál aratott győzelmük u. (Kr.e. 1050 k.; vö. 1Sám 4) a *Jordán Nyi vidékéé is, és *Siló felé előnyomulva meghódítják a törzsektől lakott hegyvidéket is. *Gibeában a F. *helytartója székel. — Ebben a sanyargatott helyzetben választják a törzsek *Sault vezérékké. De katonai sikerei nem hozzák meg neki a győzelmet. A F. elleni csatában esik el *Gilboa hegyén. *Dávid, akkor még a F. vazallusa, *Júda kir.-a lesz. Döntő győzelmet arat rajtuk. Sikereit (2Sám 5,17; 8,1) 1Sám 17 elb.-e a *Góliáttal vívott győzelmes párviadal képébe foglalja. Még Dávid testőrségében is voltak F. Erre mutat a *krétaiak és plétaiak (keretiek és feletiek) elnevezés (2Sám 8,18). A megoszlott kir. bir.-ak idején ismételten harcokra került sor a F.-kal (1Kir 15,27; 16,15; 2Kir 18,8; 2Krón 21,16; 26,6k; 28,18). Az *asszírok ismételten a F. földje ellen vonulnak. Aláveti magát *Szanheribnek, *Aszarhaddon alatt asszír tartomány. *Nabukodonozor bevonulása u. már nem játszik pol. szerepet. De a F. földjéről való csapatok még a *Makkabeusok ellen is küzdenek (1Makk 3,41). A *zsidók és a filiszteus parti síkság lakói közti ellenségeskedés szól Sir 50,25k-ból. A F.-ról

nevezték el az ígéret földjét *Palesztinának.

Fillér I. Érmék

Filozófusok. A „nagy fil.” a Szf-ban alig fordul elő. Csel leírja, hogy epikureus és sztoikus F. *Pált nem vették komolyan (17,18). A *világ *bölcssége nem vezet Krisztushoz (1Kor 1,18-31). A ker-ségnek a fil.-hoz való viszonya hosszabb ideig kissé feszült volt (l. Gnózis). Fil. kifejezésformákat azonban mindjárt átvettek, pl. a sztoikus diatriba (népies beszéd fiktív kérdésekkel, közbevetésekkel, stb.). L. még Bölcsség.

Firmamentum I. Menny

Fiú. A továbbélés kezese, apa és anya tekintélye (Zsolt 127,3kk; vö. Ter 16,5) és a vagyon további megmaradásának biztosítója a köv. nemzedékben. A szülők iránt a F. kül. köteleességekkel tartozik (Kiv 20,10). Az elsőszülöttnek kül. *jogai vannak (MTörv 21,15kk) és az istenség *tulajdonának számít (Kiv 34,20). A F. szó kifejezi az egy néphez, stb. való tartozást is (pl. „Izrael fiait”), v. az illető sorsát és lényegét (pl.: halálfia 1Sám 20,31; a béke fia Lk 10,6).

Fogságban írt levelek. 5*Pál-levéiben beszél a szerző fogságáról: Ef, Kol, Fil, Filem, 2Tim. Az ut. a *pasztorális levelekhez számít. A többi négyet mint „F.”-et foglalják össze; a hagyományos felfogás sz. az ap. első *római fogságából származnak (Kr.u. 61-63). Gondoltak már *efezusi fogságára is 55 k. (kevésbé dokumentált), v. (ritkábban) a *cezáreaira, m.e. a személyesebb ízű Fil keletkezési helyeként. Ezek az indítványok a tudósok jórészté eddig nem győzték meg. — Miután a F. igen kbők,

nem beszélhetünk egységes teol.-ról velük kapcs., hn külön-külön kell vizsgálnunk őket. Figyelembe veendő, hogy egyesek vitatják az *efezusi levél eredetiségét.

Formatörténeti módszer minden olyan *bibliamagyarázat munkamódszere, amely az egyes verset az összefüggés irod. felépítéséből próbálja megérteni. Eközben egységekre bukkan (pl. az Úr szavai, viták, hasonlatok, himnuszok), megkísérel megállapítani az „életbeli helyüket” keletkezésükkor, valamint azt az utat, amelyet írásos rögzítésük e. megtettek. Csak az irod. forma felismerése u. lehet foglalkozni azzal a kérdéssel: mit akar mondani valójában a szöveg. Itt figyelembe kell venni, hogy a bibliai irod. más formákat használ, mint a mai. A F.-nek sok értékes eredménye van, m.e. a *zsoltárok és az *Ev.-ok magyarázatában. El kell utasítani azt a túlzást, hogy szilárd formák (műfajok) és történetiség kizárják egymást. Mindig világosabban kitűnik, mennyi önállóság van az evangelistákban, az áthagyományozott formákhoz való minden hűségük m. is. Már maga a Szf szívesen kombinált össze irod.-ilag hasonlóan felépített darabokat („formákat”).

Főbe (Phőbe, „tisza”) *pogányker. *nő, a kenkreai (*Korintosz elővárosa) ek. *szolgálatában áll. *Pál ajánlja a *római ek.-nek (Róm 16,1kk) Említéste mutatja, hogy a nők szolgálatot teljesítettek az ősek-ekben.

Föld v. a szárazföldet jelenti (Mt 23,15), v. a megművelt F.-et (= szántóföld, nem legelő, sztyeppe, *puszta: Ter 4,14), v. egyszerűen vminek a ter.-ét (Mt 2,12). De m.e. az *ígéret földje ért. szerepel.

Föld (égitest): Isten teremtette (Ter 1,1). Korongnak képzelték, amely vízben álló oszlopokon nyugszik (vö. 1Sám 2,8; Péld 8,29), fölötte emelkedik a *menny kupolája, az hordozza a hegyeket (vö. 2Sám 22,8). Néha négyszögűnek gondolták (vö. „a föld négy végén” stb. Iz 11,52; Jel 7,1). A F. az *élet (Ter 2,7.19) és a termékenység titokzatos őseréje volt. Bár Ter 3,17 sz. a *bűn csökkentte ezt az erőt, de a végső időben megújultan mutatkozik (Iz 30,23). Akkor egészen új F. lesz (Jel 21,1), a korábbi megsemmisül (2Pét 3,10). A F. Isten *tulajdona, „zsámolya” (Mt 5,35), az ő *ítélete alá tartozik (I. Vízözön). Egy részét megígérte és odaajándékozta népének (I. Honfoglalás). A kerék „a F. sója” (Mt 5,13), nekik kell alakítani embertársaik életét. De idegenek maradnak a F.-ön (Zsid 11,13). „Ég és F.” (Iz 1,2) v. „ég, F. és tenger” (Zsolt 146,6), stb. a világmindenséget jelenti.

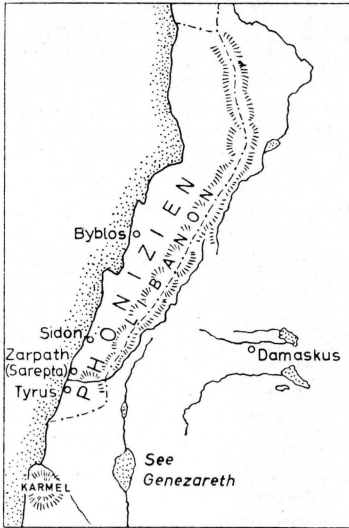
Földbirtok a *honfoglalás és az ország szétosztása óta volt *Izraelben (vö. Józs 13-21; Szám 26,52-56). *Jahve a föld tkpi ura (Józs 22,19); az atyáknak megígért országot átadta a népnek (Józs 23,4). L.-Tulajdon. A nagybirtok ellen a *próféták küzdöttek (Iz 5,8; vö. Mik 2,2).

Földközi-tenger I. Tenger

Földművelés. Ncs foglalkozási ág, hn kultúrforma is (vall., pol., szoc.-gazd. jelentőséggel). *Nomádok és félnomádok irigyen-vágyakozva néznek a „tejjel-mézzel folyó” országra (Kiv 3,8) és túlbecsülik a letelepedés előnyeit, mert az éhség és hasonlók nagyon veszélyeztetik őket. Egy-egy rövid időre megművelt ter.-en keresnek menedéket, bevonják őket a föld-

munkákba, stb. (I. Kivonulás Egyiptomból), de mindig újból megkísérelik a végleges behatolást a megművelt vidékekre (pl. *Kánaán). Azok, akiknek ez sikerül, sok szokást megőriznek a félnomád időkből és csak lassan szoknak hozzá a letelepedéshez. Az ÓSzi vallás sok vonása a nomád, ill. félnomád időből származik (I. Honfoglalás); a F. kultúrájából átvett szokások átalakulnak (pl. *zsengék adományai), v. a Szf bálványszolgálatnak bélyegzi őket (pl. a termékenység-kultuszok, *ásera), akkor is, ha ált.-an elterjedtek voltak. A *rekabíták szekta módjára, elvileg elutasították a F. kultúrájának minden vonatkozását. Pol.-szoc. téren a letelepüléssel összefügg pl. a *királyság és a nagybirtok (vö. Iz 5,8; Ám 5,11; Mik 2,2). Jézus kifejezetten földművelő kultúrában élt. Ezért sok *hasonlatát a F. köréből vette (pl. magvető, gyom), ezek a mai ipari civilizációban már nem olyan szemléletesek. Aratás, cséplés, raktározás I. Aratás.

Fönícia parti sáv a Földközi-tenger mentén, a *Libanontól Nyra és DNyra. Számos folyó és tó tagolja a vidéket és nehezíti a városközi forgalmat; a term. összekötőút a *tenger. Ezért F. tört.-e városállamok tört.-e (I. Büblosz, Szidon, Tírusz, Ugarit). Két betűírás hazája (I. Betű): az ugariti ékírásos ábécéé és a bübloszi folyóírásé. Isteneinek élén El, a teremtő Isten áll. A F.-ra való utalás a Szíznak csak néhány (kései) helyén fordul elő. Maga a kif. hell. és a g. phoenix (vörös bíbor) szóval függ össze (I. Kánaán). Ter 10,15 sz. a föníciaiak *szemíták. Jézus fölkeresi Tírusz és Szidon ter.-ét. *Pál átme-
gy

Fönícia fekvése

F.-n (Csel 15,3) és Tíruszba ér (21,3).

Főpap. Mint más népeknél, *Júdában és *Izraelben is volt egy legfelsőbb pap (2Kir 25,18, I. Királyság). A F.-ról szóló ÓSzi tudósítások többnyire a *számkivetés után készültek, és nosztalgikus visszpillantás, elvi megfontolások és a számkivetés u.-i gyakorlat nyomta rájuk bélyegét. Az ároniták tartották magukat a mérvadó papi osztálynak; a valóságban nem mindig voltak az (vö. Bír 18,30). A számkivetés u.-i körülmények befolyásolták a F.-ról szóló *hagyományt: *Áron szerepét erősen kiemelték, ruházatát kimerítően leírták (Kiv 28k). — A F. naponta bemutatja az *áldozatot (Kiv 29,42), beléphet a *templomban a szentek szentjébe (Lev 16,2: engesztelőnap), tehát közvetítő *Jahve és a *nép között. U.akkor nagy pol. befo-

lyása volt mint a *főtanács elnökének. Hivatala ered. öröklődött (Szám 20,26kk) és életreszóló volt, de Jézus ideje e. már csak néhány évre adták, asz., hogy a jelölt pol.-lag „jól feküdt-e”, v. megf. viszonzást nyújtott-e állásáért. Az ÚSz *Annás, *Kajafás, Ananiás F.-ot említi. Vitatott, mi volt a „F.-ok”-nak nevezett testület összetétele (pl. Mk 8,31), vajon a hivatalban lévő F.-ból, és annak elődeiből, v. másokból állt. Krisztussal elavult az ÓSz, s ezzel papsága is (I. Zsid).

Főpapi ima I. János-evangélium

Fősvénység I. Kapzsiság

Főtanács (nagytanács: szinodrium, szanhedrin = gyülekezet) a legmagasabb zsidó kormányzó szerv Jézus idején. *Heródes(1) óta (Kr.e. 37-4) a *számkivetés u.-i időben a vének tanácsából (Ezd 6,7) keletkezett szenátus (1Makk 12,35) kapta meg a F. nevet. 71 tagja volt a *főpap elnöklete alatt, és pedig *vének (= a legtekintélyesebb nem-papi családok képviselői), *papok (= papi nemes-ség) és *írastudók. A F. befolyása az uralkodó pol. hatalomtól függött. A *római *helytartók alatt joga volt vall. döntéseket hozni és polgári rendőri hatalma is volt (cgys. kivételekkel). Vitatott, volt-e felhatalmazása halálos ítéletek kimondására v. végrehajtására a római hatóságok megerősítése n. Bizonytalan, hogy gyülekezési helyük a *templom külső udvarában lévő „négyzetű kövek háza” volt-e. A F. házában tartott összejevetel Jézus elítélésére szokatlan dolog volt.

Frígia kisázsiai ter., fontos *utakal és *városokkal (pl. kora-ker. ek.-ek helyei: *Laodikeia, *Kolosz-

Frigyszekrény — Fűrű

sze, Hierapolisz; vö. Kol 4,13). A fríggek korábbi bir.-a a Kr.e. 6.sz.-ban *perzsa, a 2.sz.-ban *római uralom alá jutott. Kr.e. 200 óta *zsidókat telepítettek F.-ba (a *vözöont ábrázoló érmék). Nagyon elterjedt volt F. istenkultusza (Kübele = „nagy anya”). - *Pál prédikált itt (Csel 16,6; 18,23).

Frigyszekrény I. Szövetség ládája
Ful (Phul) I. Tiglatpilezer

Fügefű. Nagy levelei vannak, szölkben is ültették („szölötöve és F.-ja alatt ül” = boldogan él, 1Kir 5,5; vö. Zak 3,10), a bőség jele volt az *ígéret földjén (vö. Szám 13,23), mivel évenként kétszer termett. Gyakran van szó róla *hasonlatokban (pl. Óz 9,10; Lk 13,6-9; Jel 6,13). A F. elpusztítása az *ítélet jele (Jer 5,17; Óz 2,14). A F. megátkozását (Mk 11,12kk p.20-25) szintén olyan tettek értelmezték, amely *Izrael terméketlenségét mutatta meg (vö. a *próféták szimbolikus cselekedeteit).

Fűrű. Mint a test egyik szerve fontos szerepet visz jogi (Kiv 21,6) és kult. ter.-en (Kiv 29,20; Lev 14,14kk). Ennél is jelentősebb a bibliai gondolkodásmód, amely sz. a fűrű az a kiváltságos szerv, amellyel az ember Isten *kinyilatkoztatását fogadja (2Sám 7,24; Jób 42,5). Isten odafordítja az emberhez „fűrűt” és így lép kapcs.-ba vele (Szám 14,28; Zsolt 17,6). *Salamon „halló” szívét kap (1Kir 3,9). Isten olyan emberekkel köti meg *szövetségét, akik hallgatnak rá (Iz 55,3). Az engedtlenség abban nyilvánul meg, hogy az ember elfordítja fűrűt Istentől (Jer 7,24); a „körülmetéletlen” v. „megátalkodott” F. a fogékonyság hiányának jele (Jer 6,10; Mt 13,14k; Mk 4,12; Csel

28,27). A *messiási *üdvösség idejének lényeges jegye ezért a F.-ek „megnyitása” (Iz 35,5; Mt 11,5). Jézus mindig újból int, hogy az emberek ne zárják el F.-üket üzenete elöl (Mt 11,15; Mk 4,9. 23; Lk 8,8; Jel 2,7). L. még Hal-lani.

Fűrűp (Philippus, „lőbarát”) gya-kori sznév, pl.: 1) II.F. *Macedóniából, *Nagy Sándor apja, említi 1Makk 1,1. 2) V.F. Macedóniából; a *rómaiaktól elszenvedett veregését említi 1Makk 8,5. 3) *Heródes(1) és Kleopátra fia, *negyedes fejedelem Iturea, Gaulanitisz, Trahonitisz és Batánea többnyire *pogány ter.-ein (Kr.u.4-34; Lk 3,1). A Mt 16,13-ban említett *F. Ce-záreáját ő építette. L. még Szalóme. 4) Heródes F., *Heródes(1) és II. Mariamne fia, feleségül vette *Heródiást, aki később Anti-pással élt együtt; említi Mk 6,17k; Rómában élt és ott is halt meg. 5) *Apostol (Mt 10,3) *Bet-szaidából (Jn 1,44), I. Natánael; a *Jn-Ev. a *kenyérzaporításnál beszél róla (6,5.7), továbbá mint közvetítőről a pogányok és Jézus között (12,21k) és az utolsó vacsoránál (Jn 14,8k). Áll. *Palesztinában és *Frígiában működött és ott megfeszítették és megkövezték. 6) Az ősek.-ben a „hetek” egyike (Csel 6,5, I. Diákonusok); Csel 8,5.6.12.13 sz. *Szamariában van, 8,26-40 a kandaké (*etiópai kir.né) kamarásának megtérítése és *asdódi működés; Csel 21,8 sz. 4 prófétai adottságú hajadon le-ány atyja és evangelista.

Fűrűd. Az újszülötteket megfűrűdet-ték (Ez 16,4.9). A F. hozzátartozik a női szépségápoláshoz (Ruth 3,3; Ez 23,40) és a gyász idejének lezárásához (2Sám 12,20). F.intézetek (Beirut I. *Heródes Agrippa

alatt, *Beteszda), F. házak (Gézer a római időben), F. szobák (Izraelen kívüli ásatások) kései, elszórt esetek; az emberek a *házban, az udvaron, a *kertben, folyóban, folyóvízben fürödtek (2Sám 11,2; Dán 13,15.17; 2Kir 5,10.12; Kiv 2,5; Lev 15,13) és hólevet, úgot, „szappant“ használtak (Jób 9,30; Jer 2,22). L. még Lábmosás.

Rituális és kult. F.-k: I. Keresztesség, Megmosás, Qumrán.

Füstölőáldozat I. Áldozat

Füstölőoltár: *oltár füstölőszeres *áldozatának a szent *sátorban (Kiv 30,1), később a *templomban (Lk 1,11). Leírása, Kiv 30,1-5, későbbi időkből származik, úgy-hogy eredeti alakját Izraelben nem ismerjük.

G Gy

Gábiael („főnséges az Isten”) *Tóbiás rokona, akinél az Tób 1,14 sz. pénzt helyezett letétbe. Tóbiás megbízta fiát, hozza vissza a pénzt. Ez ad okot utazására.

Gabbata („magaslat”) *Jeruzsálem egyik városrésze, *Josephus Flavius felsővárosnak nevezi, nagy kövezett térrel (innen g. lithosztratosz = kőburkolat: Jn 19,13) és *Heródes egykori palotájával, amely *Pilátus jeruzsálemi hivatala lett, mint *pretorium (Mk 15,16).

Gábriel („Isten erős” v. „Isten férfija”) *angyal, Dán 8,16; 9,21-27 sz. megmagyarázza a *prófétának a kosról és kecskebakról szóló *látomást és a 70 *évvhét értelmét, Lk 1,11-20 sz. hírüladja *Zakariásnak *Ker. János, Lk 1,26-38 sz. *Máriának. Jézus születését.

Gád név: 1) Izr. *törzs, Ter 30,9kk *Jákok egyik fiára vezeti vissza, katónár-szorongatás ellen kellett védekeznie (vö. Ter 49,19; MTörv 33,20k; 1Krón 12,8), településhelye a *Jordántól Kre terült el. Kr.e. 840 k. a *damaszuszi Házael (I. Jehu) megverte (2Kir 10,33), később vlsz. *ámmonita volt (Jer 49,1). A végső időkre újból birtok van ígérve neki *Izrael törzsei közt (Ez 48,27; vö. Jel 7,5). 2) Szerencseisten; kegyének biztosítására sok helynév van Gáddal összetéve, pl. Báál-Gád (Józs 11,17). 3) *Dávid tanácsosa és látnoka 2Sám 24,11-15 sz.; 1Krón 29,29 „Dávid kir. tört. ének” szerzője; 2Krón 29,25 sz. kultuszszervező.

Gadara (chirbet umkesz v. mukesz) város a *Jordán Ki vidékén (a *Gennezáret-tótól DKre),

a *Dekapoliszhoz tartozott. Ez a vidék a színhelye Mt 8,28-34-ben 2 megszállott meggyógyításának (I. Csoda). L. Geraza.

Galaták a *galata levél címzettjei, Galácia vidékének ker. lakói, többnyire kelták, akik Kr.e. 278 óta Kisázsiaiban telepedtek le. Ezen „északgaláciai elmélet” ellenében csak ritkán képviselik már a „délgaláciai elméletet”, amely sz. ezek Galácia római provincia ker. lakói voltak, ahová pl. Lükáonia és Piszidia is tartozott (I. az ábrát Sz. Pál útjainál).

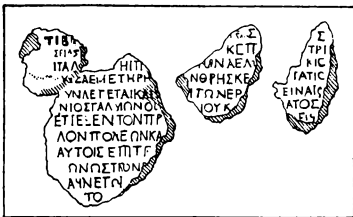
Galata levél *Pál ap. levele a *galatákhoz. Az ap. hirdette ott az Ev.-ot (Gal 4,13). Utóbb egyesek a mózesi *törvény megtartását követelték minden ker.-től, m.e. a *körülmetélést (5,2; 6,12). Pál azt írja: Krisztus hiába halt volna meg (2,21), ha a *megigazulás nem a *hitből származna, hn még mindig a törvény követéséből, holott annak szolgaságából Krisztus megszabadított (3,1 — 5,12). Az ÚSz egyetlen levele sem olyan polemikus, mint a G., ezért a tételt nem olyan kiegyensúlyozottan adja elő, mint később a *római levélben. Pál megvédi az „apostol” névre (1,11-24) és az igaz Ev. hirdetésére (2) való jogát is. A G. vlsz. Kr.u. 56 k. íródott.

Galilea (h. galil = kör?) a *Gennezáret tótól és a *Jordántól Nyra eső vidék; fekvéséről jó áttekinthetést nyújt a *Palesztina címszó térképe (de az ÓSzi és ÚSzi szövegek nem pontosan u.azt a terület jelölik „G.”-val). Vlsz. már *Salamonnak le kellett mondania egyrészéről (1Kir 9,11); a *szám-

kivetés u. még G.-ban maradt zsidó népesség annyira összeolvadt a nemzsidókkal, hogy a maradék zsidókat a *Makkabeusok idején átvitték *Júdeába (1Makk 5,23) és a „pogányok G.-járól” lehetett beszélni (Mt 4,15). Végül *Heródes(1) kir.bir.-ának egy része lett (Kr.e. 40-4), utána pedig fia, Heródes Antipász sorsrésze (Kr.e. 4 — Kr.u.39), aki alatt *Ker.János (Lk 3,1) és Jézus (vö. Mk 1,14p) főllépett. Jézus a G.-i *Názáretből jött. G.-nak saját tájszólása volt (Mt 26,73); *Jeruzsálemnek a *törvényhez hű körei lenézték lakóit (vö. Jn 7,41). A *zelóták mozgalmának egyik főhelye volt. Jeruzsálem végleges lerombolása u. G. a rabbinikus tanítás egyik kpontja lett (I. Tibériás).

Galileai tenger I. Gennezáret

Gallio római politikus, Seneca filozófus fivére, aki Néró *császár nevelője volt. Néró mindkettejüket öngyilkosságra kényszerítette (Kr. u.66). Csel 18,12-17 sz. a *zsidók be akarták vádolni *Pált az *ahájai római *helytartó (prokonzul) e., de az elutasította őket és nem törődött vele, hogy megverték a *szinagóga előljáróját. Ez a helytartó G. volt. Egy delphii *felirat nevezi meg mint ahájai prokonzult. Asz., hogy Kr.u. 51/52 v. 52/53-ra tesszük hivatalát, állapítható meg a jelzett epizód év-

Ezt a feliratot Delphiben találták és a „Gallio” nevet tartalmazza.

száma is, valamint a Pál ap. életéből elbeszélte egyik eseményeké. **Gamáliel** („jót tett velem Isten”) több írástudó neve, m.e.: az id. G., Csel 22,3 sz. *Pál ap. tanítója; Csel 5,34-39 sz. szükségtelennek tartja az eljárást a ker.-ek ellen, erre szabadon bocsátják *Pétert és *Jánost. A zsidó *hagyomány sz. híres *írástudó. Ker. legendák szólnak róla; egy apokrif Ev. szerzőjének tartották.

Garas I. Erme

Garizim (dzsebel et-tór) hegy (868 m) *Szikemtől DNyra. MTörv 11,29; 27,12 sz. (vö. Józs 8,33) az *áldás hegye. Rajta emelkedett a *szamaritánusok temploma, amelyet a *Makkabeus Hürkánosz János Kr.e. 107-ben lerombolt, mert csak a *jer. templomi *kultuszt tartotta törvényesnek. Hogy ez a kérdés milyen viszonylagos a ker.-ek számára, megmutatja Jn 4,19-24. Még ma is a kis szamaritánus közösség évente a G.-on ünnepli a *pászkaünnepet.

Gát (Get: „kelta”) régi kánaáni *város neve, már az *Amarna-levelek említik. Földrajzi helye vitatott, Józs 11,22 sz. *enákiak lakják (vö. 1Sám 17,4: *Góliát hazája volt); Józs 13,3 sz. 5 *filiszteus város szöv.-ének kpontja; 1Sám 21,11 sz. a G.-i kir. volt *Dávid ura, amikor az még egy zsoldoscsapatot vezetett. Vlsz. már Dávid csatolta saját államának ter.-éhez (1Krn 18,1). Később Asdóhoz tartozott (vö. 2Krn 26,6); Kr.e. 711-ben II. *Szárgon hódította meg.

Gáza („az erős”?) régi *kánaáni *város, fontos keresk. hely és sok harcot látott határhely az *Egyiptom és *Szíria közti *úton. III. Thutmoszisz *fáraó (Kr.e. 1504-1450) *Palesztinába és Szíriába

vezető hadjáratainak kiindulópontja, az *Amarna-levelek említik, a Kr.e. 13. sz.-ban *filiszteus lesz, *Salamon és *Hiszkija harcol birtokáért (1Kir 5,4; 2Kir 18,8). III. *Tiglatpilezer (Kr.e. 745-727) *aszszírrá teszi, II. *Neko fáraó alatt (Kr.e. 609-593) egyiptomivá lesz (Jer 47,1.5). Kr.e. 539 Kambüzesz meghódítja és a *perzsa világbir.-hoz csatolja; kb Kr.e. 332-ben Nagy *Sándor szállja meg és veszi be (vö. Zak 9,5) és hell. lesz (I. Hellenizmus). Pompeius szabadvárossá emeli. Csel 8,62 sz. az *etióp kamarás útja átvitt rajta. Még ma is van stratégiai jelentősége.

Gazdagság I. Szegénység, Tulajdon

Geba (Gábaa: „domb“, dzseba) *Jeruzsálemtől kb. 10 km-re Éra fekvő hely, 1Sám 14 sz. *Jonatán innen viszi végbe hadicseletét és indítja meg ezzel a *filiszteusok leverését. A *bir. megoszlása u. a *DB, Júda kir.-a megerősíti (Éi határváros; vö. 2Kir 23,8).

Gebál (Dzseba il) I. Bűblosz **Gedalja** (Gedeliás; „nagyinak bizonyult Jahve“) 1) hivatalnokcsaládból származott, Kr.e. 586-ban, *Jeruzsálem meghódítása u. (I. Számkivetés) II. *Nabukodonozor *helytartóvá tette, de 2 hónap múlva megölték. Közelállt *Jeremiáshoz (vö. Jer 40,5k). 2) Egy másik G., Pashúr fia, Jeremiás elszánt ellensége volt (Jer 38,1-6).

Gehenna (arám ge-hinnam, h. ge-hinnom) ered. a *Hinnom-völgy neve, *Jeruzsálemtől ÉNyra, majd a *bűnök megfizetésének és megbüntetésének a helyét nevezték így. 2Kir 16,3; 21,6; 23,10 sz. a Hinnom völgye a *Molok-kultusz helye. Ezért Isten meg

fogja büntetni a népet, és a Hinnom völgyét öldöklés völgyének fogják hívni (Jer 7,31-34). Erre a völgyre gondol vlzs. Iz 66,22-24 is: a végleges szerencsétlenség helye lesz. A fogalom végül elválik a Hinnom völgyének elképzelésétől, részint azonosul a *séollal. Kr.u.1.sz.-i zsidó szövegek sz. a bűnös a *halál u. a G.-ba kerül. Az ÚSzbén szintén úgy jelenik meg a G., mint a végső idők *büntetésének helye (Mk 9,43,45,47 stb.). Az utolsó *ítélet Mt 23,33 sz. a G. ítélete.

Genealógia I. Családfa, Nemzetiséglista.

Genezis (Teremtés) Mózes 1. könyve, I. Mózesi könyvek

Geniza kamra a zsinagóga m., ahol a *zsidók irattekercseket és más megszentelt tárgyakat őriztek, ha már használhatatlanok voltak az i.tiszt. számára. Egy idő múlva az összegyűlt készletet eltemették egy temetőben. Megmaradt a régi kairói G. tartalma, amelyet 1896-ban átkutattak; ekközben sok bibliai és bkív. könyv kéziratát fedezték fel, t.k. *Sírak könyvének h. szövegéből való töredékeket.

Gennezáret 1) A G. tó (= Galileai tenger, Mk 1,16p; *Tibériás tava Jn 6,1; fekvésére nézve vö. a térképet a Palesztina címszónál) kb. 150 km², legn. hossza 21 km, legn. szélessége 12 km, mélysége a közepén 42-48 m. 208 m-re a tengerszint alatt fekszik, a *Jordán átfolyik rajta, vize tiszta, édes és halbő. Az éghajlat forró, tavi viharok nem ritkák (vö. Mk 4,37p). A G. tava mentén voltak Jézus működésének egyes kpontjai, I. Kafarnaum. 2) A G. tavat megművelt földek keskeny sávjai veszik körül; csak a tótól DNyra eső G.-vidék (e l - g h u v é r) igen termé-

keny (árterület), ez sűrűn lakott volt. — Vitatott, mit jelent a „Kinneret tó” elnevezés (pl. Józ 13,27).

Gerár D-pal. város. Királya, *Abimelek áll. *Ábrahám és *Izsák kortársa volt, de Ter 26,12-31 *filiszteusnak nevezi. G. csak *Hisz-kija alatt kerül *Júdához (1Krn 4,39k). A hely fekvése vitatott.

Geraza (d s e r a s) *város a *Jordán Ki vidékén, a *Dekapoliszhoz tartozott, légvonalban kb. 40 km-re *Gadarától Dre; vlsz. Nagy *Sándor alapította. A jelentős rómaikori (fal, templom, *fürdők, stb.) romok főleg a Kr.u. 1-2.sz.-ból valók. A Mk 5,1 említette „gerazaiak” vlsz. gadaraiakat v. gergezenusokat jelent.

Gersom (Gersám, „csengő, csörgő”) Kiv 2,22; 18,3 sz. *Mózes fia. Nevét a Biblia népiesen értelmezi: „vendég (g e r) voltam idegen országban”.

Gesur (Gesszúr). Kis *arám *kir.ság a *Gennezáret tótól Kre. Innen származik *Mááka, *Talmáj kir. lánya, *Dávid felesége és *Absalom anyja (2Sám 3,3). Ezért Absalom féltestvére, *Ammon megölése u. G.-ba menekül (2Sám 13,37).

Getszemáni („olajsajtó”) hely (Mk 14,32; Mt 26,36; Jn 18,1 sz. kert/földbirtok) az *Olajfák hegyén, itt imádkozott Jézus halálfelelmében és itt fogták el (Mk 14,32-50p). Pontos helye vitatott.

Gezer (Gézer, „eldugott ter.”) Dpal. város, az *Egyiptomtól Éra eső karavánúton, III. Thutmoszisz (Kr.e. 1504-1450) meghódította és megerősítette, az *Amarna-korban független. Józ 10,33; 16,3; 21,21 kijel.-ei ellenére az izr.-ák sohasem szerezték meg. Egy egyiptomi *fáradó nászajándékul *Sala-

monnak ígéri, az megerősíti (1Kir 9,15-17). A *bir. megoszlása u. elpusztul. Kr.e. 734-ben *asszír, a *Makkabeusok háborújában nagy harcok dúlnak körülötte (1Makk 9,52; 13,43); 1902 óta kbő ásátások alk. megtaláltak itt egy kánaáni kultuszhelyet, a kir. temetőt, bronzkori erődítményeket, Salamon városkapuját és falait, a „parasztnaptárt” (Kr.e. 10.sz.) és egy agyagcserepet, amelynek felirata az ábécé kezdeti korára mutat (I. Betű).

Gibbeton (Gebbeton; tell el mel át v. á k i r) Józ 19,44-ben (vö. Józ 21,23) *Dán törzsének igényelt *filiszteus-város. De még *Zimri alatt is (Kr.e. 886) sikertelenül ostromolták (vö. 1Kir 16,15, 17).

Gíbea (Gábaa; „magaslat”) több magasan fekvő pal. város és falu neve; legfontosabb a *Benjámin-beli G. (más néven *Saul G.-ja), amely legkésőbb a *honf. korában már lakott hely, a *bírák idején elpusztul (Bír 20,29-48), később a *filiszteusok egy várnagyának székhelye (1Sám 10,5; 13,3), *Saul szülőhelye, *Jonatán meghódítja (1Sám 14); Saul székhelye lesz, aki itt várat emel. Amikor *Jeruzsálem lesz a főv., G. elveszti jelentőségét. A Kr.e. 8-6.sz.-ban Jeruzsálem külső katonai támaszpontja és őrtornya Szamerena asszír tartomány ellenében (I. Szamaria). Bár Kr.e. 597-ben II. *Nabukodonozor talán elpusztítja, a Kr.e. 6.sz.-ban eléri legn. kiterjedését. Ez a település Kr.e. 500 k. szűnik meg.

Gibeon (Gábaon, „dombos hely”, e l - d z s i b ?) régi *kánaáni *város, ered. heviták lakták (Józ 11,19), akik Józ 9 sz. a vidék meghódításakor csalfa szerződést

Gideon — Gnózis

kötöttek *Izraellel, s azok büntetésből favágóknak és vízfordóknak használták őket. *Salamon koráig i.tiszt.hely és kir. *szentély volt (1Kir 3,4-15). 1956 óta folyó ásatások egy városfalat és 27 „G.” bélyegzővel ellátott korszófület hoztak napfényre.

Gideon (Gedeon: „kezén sérült“?) meghívását és tetteit Bír 6,11 — 8,35 beszéli el; eszerint *bíró, megmenti az izr.-ákat a *midiániak szorongatásából; a *Manasszebeli *Ofrából származik. Egyes róla szóló tört.-ek kult. *etiológiák is az ofrai *oltár igazolására, amelynek *efődját G. állította fel (Bír 8,27). Bír 6,25-32 sz. G. Ofrában végetvet a *Báál-kultusznak, ezért Jerubbáál-nak is nevezik. A valóságban itt két elb.-kör kapcsolódik: G.- és Jerubbáál-tört.-ek. Bír 8,23 sz. elutasította a kir.-ságot; Bír 9,1 sz. fia neve *Abimelek volt.

Gihon (Gehon) 1) a 4 *paradicsomi folyó egyike, amely egész *Etiópiát körülfolyja (Ter 2,13), már az ókorban a *Nílussal azonosították. 2) *Jeruzsálem állandó-víz forrása a *Kidron völgyében, a mai Mária kútja a várostól DKre. **Gilboa** (Gelboa, dzsebel fuqu'a) az Efraim hegység ÉKi végző tagja, *Jezreel síksága és a *Betseán-i medence közt. Itt győzött *Gideon (Bír 7,1-22), itt vesztett csatát és életet a *filiszteus háborúban *Saul fiaival (1Sám 31; 2Sám 1,21).

Gileád (Gálaád) hegyes vidék a *Jordán Ki részén. Ter 31,45-53 népiesen magyarázza nevét a galéd szóval („a bizonyosság kőhalma”); vlsz. egy „érdes, durva” jel-ű szóra megy vissza és hegyi pusztaságot jelöl. Ered. egy a *Jábboktól Dre eső hegy neve,

később a környéké is (Bír 10k), végül a Jordántól Kre eső izr. település. A *törzsek G.-i *honfogl.-át említi Szám 32,39-42; ez tükröződik Szám 26,29; Józs 17,1, ahol G. mint *Mákir fia és *Manassze unokája jelenik meg. A G.-ba való visszatérés Mik 7,14-20 sz. az *üdvösség jele. G. *Jefta (Bír 11,1) és *Illés hazája. Egy határőrségén kiáltják ki kir.-lyá *Jehut.

Gilgal (Galgala, „kör”) hnév, pl.: 1) G. *Jerikótól Kre (Józs 4,19), a *honfogl. idején fontos kultushely a *Jordánon való átvonulás évenkénti (?) megünneplésével és körmenettel (Józs 3—4), a *próféták ezt elutasítják (Mik 6,5). 2) 2Kir 2,1; 4,38 sz. egy prófétaiskola székhelye, vlsz. az Efraim-hegységben.

Gilgamesz I. Teremtéstörténetek **Gnózis** („ismeret”) az az irány, amely döntőnek tartja a vall. megismerést; ez intuícióval, prófétizmussal, *látomással, mágiával szerezhető meg. A *világot peszsimisztikusan nézték és szigorúan elválasztották Istentől (egészen a jó Istenről s másfelől a gonosz Teremtőről szóló tanításig menően). Az ember a világba jutott, de a helyes megismerés megszabadítja belőle, és *testének fogságából, s halhatatlanná teszi. A mozgalomban találunk *perzsa, *egyiptomi, g. (platonizmus), *zsidó, stb. gondolatokat, később kereket is. Az ÚSzi iratok egyes helyei nem a többnyire erősen fantasztikus rendszerek ellen fordulnak, hn az alapmagatartás ellen, amely nem tudta elfogadni Isten beavatkozását e világba, vagy a valóságos *megtestesülést (pl. Csel 8,9kk: Simon, a varázsló? Kol 2,8? Jn 1,14? L. Élet,

János-Ev., Júdás-levél, Világosság). Viszont a G. egyes helyes elemeit átvették. Több ÚSzi apokrif a G. szellemében íródott.

Góg Izrael ellenségeinek vezére (Ez 38-39), Mesek és Tubál kir.-a (Ez 38,2). Ezek a ter.-ek — Magóg országának is nevezik — vlsz. Kisázsiaiban voltak. G. megfeleltethető Gúgesz líd kir.-nak (Kr.e. 650 k.). De Ez nem tört. alakra gondol. G. Isten és Izrael ellenségeinek típusa. „Sok nap múlva, az esztendő végén” fog beavatkozni a tört.be. Az itt megszemélyesítve szereplő Magóggal együtt vezeti a Sátántól (l. Ördög) összegyűjtött sereget (Jel 20,8). **Gólán** *város a *Gennezáret tótól Kre; fekvése ma már nem határozható meg; nevéből származtatják a környék nevét: Gaulanitisz (d z s ó l á n).

Golgota (Luther: Golgatha, egy lat. változat sz.) Jézus megfeszítésének helye, akkoriban a városfalon kívül (vö. Jn 19,20). A G. csak az ÚSz-ból ismeretes; nevét („koponya”) vlsz. a dombos emelkedés alakjáról kapta (nem pedig a „koponyák helye = kivégzőhely” értelmezésről, v. *Ádámnak áll. ott eltemetett koponyájáról [Origenész]). A sírtemplom kiásásánál sok *sírra bukkantak.

Góliát *filiszteus „óriás” és magányos harcos *Gátból, 1Sám 17 sz. *Dávid, 2Sám 21,19 sz. Elhánán legyőzi és megöli. 1Krn 20,5 megróbbálja kiegyenlíteni a két *hagyományt: Elhánán D. fivérét ütötte agyon.

Gomorra és *Szodom(a) a Szidim völgyének öt városához tartozott (Ter 14,2). Ter 19,24kk sz. lakóinak istentelensége miatt tűz-és keneső megsemmisítette. Az elb. a *Holt-tenger sivar vidékét

akarja megmagyarázni, s egyben képben mutatni meg a *bűn következményeit. A helyet a Holt-tengertől mind Éra (kb. telé-lát g h a s s z ú l -ban), mind Dre keresik.

Gondviselés. A Szf nem mint fogalmat kezeli, hn Isten műveiből következtet rá. Isten *életet és termékenységet ad (Ter 1,22,28; Iz 42,5) és gondoskodik teremtményeiről (Jób 38; Zsolt 104). A G. hozzátartozik a kiválasztáshoz (l. Hivatás) és megmutatkozik t.k. az Egyiptomból való *kivonulásban, a *szövetségben, a *honzogalásban, egyáltalán a *nép sorsában (Ez 20,8-12); kinyilatkoztatja Isten *szeretetét idegen népek iránt is (Ám 9,7), akiknek szolgáltni kell tervei kivitelezését (Iz 10,5-14; Ez 26,7). A szöv.-gel kapcs.-ban a G. a nép *áldása v. romlása, asz., hogy hűséges-e hozzá v. nem (Bír 2,11-15; 1Sám 4,7) és az egyes ember életét is végigkíséri (Zsolt 37,23). Az ÚSz átveszi az ÓSz elképzelését, de kül. megmutatja Isten G.-ének *atyai voltát (Mt 5,45); ezért az ember feltétlenül bízhat Istenben (Mt 7,7-11). Jézus élete a szerető Isten megnyilatkozása és a *remény oka, hogy minden javára válik az őt szeretőknek (Róm 8,28). A G.-sel függ össze az eleve-elrendelés fogalma is: bibliai kif.-móddal Isten öröktől meglévő (Iz 25,1) szándékaként (Iz 19,17; Jer 49,20) jelenik meg. Krisztus élete fölött ott az Atya akarata (Mk 9,11kk; Ef 1,5-9) és az a terv, hogy adja meg a teremtésnek az *üdvösséget (Róm 8,28kk). Isten eleve-elrendelését nem lehet elválasztani a *hivatástól, amely a megdicsőülésre és *megigazulásra vezet

Gonosz — Gyászsokások

(Róm 5,28), ha az ember elfogadja. A G.-nek látszólag ellentmond a *gonosz megtapasztalása. A Szf sz. a gonoszt az ember vétke okozza (Zsolt 1,4k; Róm 5,12) és a tisztulás lehetőségének látják (Jób 33,15-30); az *ítélet napján Isten végetvet a gonosznak:

Gonosz 1) A G.-szal való találkozás emberi alapélmény. A Szf nem akarja tört.-leg elbeszélni a G. keletkezését, hn teol.-lag akar közelebb kerülni a G. és a baj kérdéséhez. Egy nagy *étiológiában festi le, hogy áll a dolog a *szenvedéssel, *bűnnel, *betegséggel, *halállal, stb. (Ter 3; I. Kísértés, Paradicsom).

2) A teremtés (I. Világ) Ter 1 sz. nem rossz, hn jó; az őskáosz *mítosza a Szfban csak néha fordul elő (vö. Zsolt 104,6). Bár gyakran él fenntartással egy kozmikus optimizmus tekintetében, de nem található meg benne a gonosz világ/Isten jó bir.-a szétválasztás (vö. azonban pl. Sir 33,15 és Jn-nál a „világ” fogalmát). A rossz hozzátartozik a világ folyásához (Zsolt 90,10).

3) Bár a rosszat pl. Ter 39,9; Iz 55,7 az emberre viszi vissza, de alapjában véve Isten teszi lehetővé (Iz 45,7; mint büntetést, pl. Jer 16,10-13; Isten megbízásából, pl. Kiv 7-11; Jób 1k). Számos bibliautáni kísérlet (pl. Ágostoné) próbálja megmagyarázni, hogy Isten jóságát ez nem befolyásolja; magában a Szfban az idevon. kijel.-ek kiegyenlítően állnak egymás m.

4) Az ÚSzben a G. a végső idők kísérőjelensége is (vö. „apokaliptikus csapások”; Ef 5,16), m.o. azonban azok ismertetőjele, akik Jézust elutasítják, v. nem ismerik (vö. Gal 1,4; Róm 7,19). Krisz-

tusban lehetséges a G. legyőzése (Róm 12,21).

5) A Gonosz: I. Ördög.

Gorgiász IV. *Antiohusz Epifánesz kir. hadvezére (1Makk 3,38).

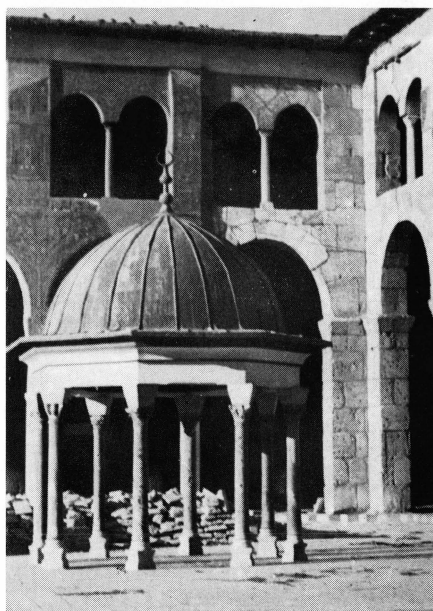
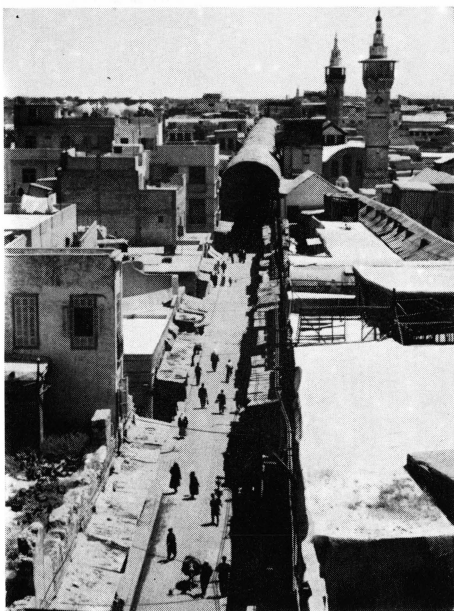
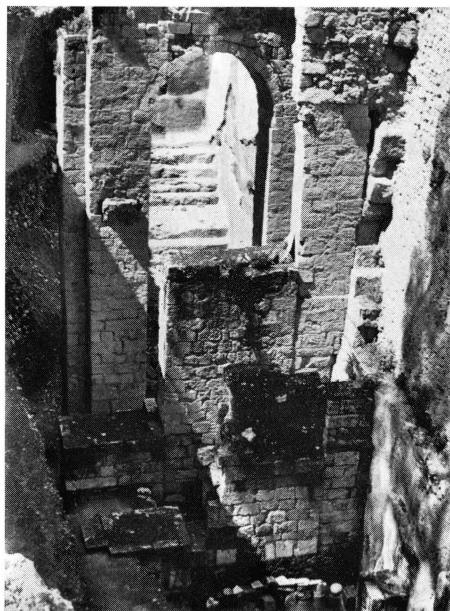
Gósen (Gesszen) hnév. 1) *Egyiptomi vidék, amelyet Gen 45,10; 47,11,27 sz. izr.-ák laktak. Vlsz. a keskeny, termékeny sáv a vád i t u m i l á t -ban, II. *Ramzesz szék-helyétől Dre. 2) *Kánaáni város *Júdában (Józs 10,41; 11,16; 15,51).

Görögök (hellének) már több sz.-dal Kr.e. ncs Görögo. lakóit jelzik, hn egy meghatározott kultúra és civilizáció embereit (vö. 1Kor 1,22; I. Hellenizmus; ellentétei: barbár Csel 28,2, zsidó Jn 7,35). Ker. ek.-ekben nincs kbség g. és zsidó közt (Gal 3,28).

Gyanta: fák és bokrok kbő termékei. Füstölőlül, illatszerül és orvos-ságul szolgáltak. A Gy.-kereskedelem jelentős volt (Ter 37,25; Kiv 27,17). Fajait a Szf nem írja le olyan világosan, hogy ma pontosan azonosíthatnánk őket.

Gyász I. Sír

Gyászsokások a gyász jelei: megtépték ruhájukat, gyászruhát vettek föl (vö. Ter 37,34; 2Sám 3,31), beburkolták fejüket (2Sám 15,30), kezüket a fejükre kulcsolták (2Sám 13,19), nem mosakodtak és kenedtek (vö. 2Sám 12,20), böjtöltek (1Sám 31,13; Judit 8,6), zsákra v. hamuba feküdtek (Esz 4,3; Ez 27,30), port hintettek fejükre (Józs 7,6; Jób 16,15). A gyász idejének letelte után, v. közben (rendesen 7 napig tartott, vö. Ter 50,10; Sir 22,12) halotti tor volt (vö. Tób 4,17). A legfontosabb gyászszerartás a halottsiratás, hangos jajveszékéléssel (Jer 22,18). Ez a legközelebbi hozzátartozók tiszte volt (vö. Ter 23,2), más

Fent balra: **Beteszda-tó**; jobbra: **Siloah-tó**. Lent: **Damaszkusz**.
Balra: „Egyenes-utca” Csel 9,11; jobbra: az Omaiija-mecset udvara, ahol egykor Hadadrimmon temploma állt.

Gennezáret-tó. A Jordán táplálta, a tengerszint alatt 212 m-re fekvő, bőhalú tó különleges szerepet játszik a Jézus működéséről szóló evangéliumi tudósításokban.

Fent: **Getszemáni** az Olajfák hegyének lábánál. Lent balra: Római lépcső Jeruzsálem nyugati dombján. Jézus útja a G. felé? Jobbra: **Sír** elhengeríthető kővel.

Fent: **Jerikó.** Az ősrégi település egy állandó vizű forrás mellett jött létre. Lent: a J.-ból Jeruzsálembe vezető út a vádi qelt-en át vitt.

jelenlevők bekapcsolódtak a panaszaiba (1Sám 25,1). Igen hamar siratóénekekkel párosultak a jalkiáltások (pl. *Dávid éneke *Saulról és *Jonatánról, 2Sám 1,17-27), erre gyakran „siratóösszönyöket” fogadtak fel (vö. 2Krón 35,25; Jer 9,16-19), akik megénekeltek a halott sorsát és dicsérték. *Próféták gyakran használták a halott-sirató formáját, hogy kifejezzék Isten jalkiáltását Izraelre és ellenégeire (vö. Ez 19,1-4; Jer 9,20-21; Siralmak). A gyászszertások ért.-e vitatott. Mindenesetre nem halotti kultusz v. démonidézés, mert az így értelmezhető rítusokat az ÓSz elutasítja (vö. ételáldozat: Bár 6,26; bizonyos Gy. MTörv 14,1). Főként az emberi megrendülés és az istenkövetelte kegyelet kif.-ei (vö. Tób 1,16-17) gyanánt értelmezendők. Sajátos vall. szokás gyanánt csak a *Makabeusok idejében találjuk meg a halottakért való *imát és engesztelő *áldozatot (vö. 2Makk 12,38-46).

Gyermek. *Izraelben igen nagyra becsülik: sok Gy. a *házasság célja (vö. Ter 24,60). A régi Kelet ált. elképzelései és vall. meggyőződés egyesül ebben. A Gy.-ek a házasság ajándéka, boldogsága, beteljesedése (vö. Zsolt 127,3kk; 128,3), Isten jutalma és *áldása (Kiv 1,21; 23,26). Ha Isten Gy.-et ígér, az különleges kiválasztás jele (Ter 15,5; 22,17).

Gyermekérettörténet (Jézusé). A karácsonyi történetek, stb. nem események pontos leírásai, hn a felmagasztalt Krisztus hirdetése. Ez nem jelenti azt, hogy csak nem-tört. tényeket hagyományoznának át, hn azt, hogy a történetiség kérdése másodrangú, első az, amit Krisztus jelentőségéről mon-

danak el. Gy. Lknál és Mtnál szerepel, egymástól függetlenül, nem is u.abból a forrásból valók. Tehát a tudósításokat egészében kell vennünk Mtnál vagy Lknál. Vagyis helytelen a kettőből összeállítani Jézus gyermekkori életét, bár mindenféle *hagyomány ez irányba tart.

L k 1 k : A szöveg vlsz. nem ered. egység (egy r é s z e esetleg *Ker. János köreiből származik?). Jézust világosan olyannak festi, mint aki fölötte áll a Keresztelőnek (vö. pl.: a Ker. ill. Jézus születésének megígérése 1,5-38; *Mária látogatása *Erzsébetnél, a Ker.anyjánál, 1,39-45,56; a Ker. és Jézus születése és megkeresztelése 1,57 — 2,40). Az eseményeket erősen a *nök felől látjuk. Himnuszokat iktat be (1,46-55,67-79; 2,29-32) és megmutatja egyes személyek, pl. *Simeon és *Anna türelmes *alázatát. A karácsonyi történet a világpól. összefüggésébe illeszkedik bele (2,1-5; I. Cenzus).

M t 1 k : A legtöbb tudósítás vlsz. ered. egység. és az Ev.-mal keletkezett. Jézus „Dávid igazi fia” (I. Messiás), de ncs *Izrael népének Messiása, hn a *pogányoké is (I. Mágusok). De Izrael elutasítja (*Heródes, menekülés *Egyiptomba, *gyermekgyilkosság). Mindez szentírási elmélkedés módján épül fel (állandó ÓSzi idézetek).

Gyilkosság. Az ÓSz kbséget tesz szándéktalan emberölés és szándékos Gy. között: Aki nem szándékosan öl embert, *vérbosszú alá esik, és a *menedékjog védelméhez folyamodhat; a gyilkost mindenképpen meg kell ölni (vö. Kiv 21,14). A Gy. pol. eszköz v. személyes célok elérésének útja volt (vö. 2Sám 3,27; 11k). A *tíz-

Győzelem — Gyülekezet

parancs tiltja; Jézus súlyosbítja ezt az előírást (Mt 5,22).

Győzelem. Az ÓSz a katonai Gy.-et csakis Isten segítségének tulajdonítja (pl. az egyiptomiakon arattott Gy. Kiv 15,21). Ezért *Izrael, miközben derekasan megteszi a magáét, Istenben bizakodjék; magasztalja segítségét (vö. Kiv 15, 1-21, *Mózes és *Mirjám éneke; Gy.-i énekek többnyire Isten segítségét festik, így *Debóra éneke, Bír 5). Az ÚSz Gy.-en azt érti, hogy Krisztus legyőzte az istenellenes hatalmakat (Kol 2,15), leigázta a *halált és a *bünt (1Kor 15,55k). Ebből a diadalból minden hívő részt kap.

Gyülekezet: bizalmas emberek (Jób 19,19), hasonló gondolkodásúak (Jer 15,17) szűk köre, népközösség (Gen 49,6; Ez 13,9) és csoportok gyűlése (Bír 21,5,8). Átvitt ért. Gy. a *Jahve köré gyűlt *nép (Lev 23,2kk; 1 Kir 8; Neh 9). A *számkivetésben élő népet Isten megint össze fogja gyűjteni uralmának jeléül (Ez 36,24; 39,27). Jelentős a *zsidóságban a *főtanács és a *zsinagóga intézménye. Jézus prédikálása az összegyűlt néphez szólt (Mk 3,20; Mt 13,2); a *farizeusok Gy.-ében vitatkozott velük (Mt 22,41). A Jézus körüli Gy.-et *egyháznak nevezik, a szó átfogó (Mt 16,18; Csel 9,31; 1Kor 1,2) és egyes ek.-et jelentő ért. is (Csel 5,11; 1Kor 4,17). A ker.-ek Gy.-e feltevéle Jézus jelenlétének (Mt

18,20), ebben megy végbe a prédikálás, *úrvacsora, *ima, a Lélek elküldése (Csel 4,31; 12,12; 1Kor 11,18). Az ítéletet és az örök *dicsőséget mint Gy.-et ábrázolják (Mt 25,32; Jel 19,12).

Az e g y h á z k ö z s é g (közösség, Gemeinde) Isten összegyűlő népe. Az ÓSzben származásával (l. Törzsek) lesz az ember ennek a népnek a tagja. Ebből az időből származnak a bibliai szövegek. Hogy azelőtt mit értettek Gy.-en, az vitatott („amphiktyonia” a szikemi szentély körül?). Vallásilag az *i.tiszt.-re való gyülekezés volt fontos (1Kir 8,55; Zsolt 111,1). ÚSz-ford.-okban a „Gy.” és az „egyház” kif.-t egymás m. használják. Az eredeti g. szövegnek csak egy szava van mindkettőre (ekklézia). Ez jelöli a házi Gy.-et (Róm 16,5), a helyi Gy.-et (1Kor 1,2), ill. több Gy. együttesét (2Kor 8,1) valamint sok Gy. összességét (Kol 1,18; Ef 1,22). A Gy.-ek ncs egységnek tudták magukat (Krisztus *teste), hñ eszerint is éltek (pl. más ek.-ek *alamizsnái a szegény *jer. ősek.-nek). Egy Gy. minden tagja fivér v. nővér Krisztusban a másik Gy. számára is (vö. Róm 16,1). A Gy.-ek *szolgálatát m.e. a püspökök (l. Episzkoposz), *presbiterek, *diákonusok, karizmatikusok (l. Karizma) és *özvegyek látják el. Ha az „egyház” szót használjuk, mindig gondolnunk kellene arra, hogy azt sok különféle Gy. alkotja.

H

Habakuk a „kis” *próféták egyike, vsz. kultuszpróféta a Kr.e.7.sz. végén. Könyvében felpanaszolja a zsarnoki *szír uralmat, amely el-
lentétesnek látszik Isten *igazságosságával (vö. 1,2kk.12-17). *Jahve felelete: ő becsüli az igazat, és a kényúr napjai meg vannak számlálva (1,5-11; 2,1-5). Majd fenyegető jóslatok következnek az istentelenek ellen (2,6-20) és egy *látomás leírása az ellenségek megsemmisítéséről (3; eredetisége vitatott). A könyv egyes részei talán lit. használatban voltak. — Az igaznak bíznia kell Isten segítségével, amely az ellenkező látszat dacára nem marad el. „Az igaz hűsége által életben marad” (2,4). Ezt a mondatot viszi tovább később *Pál (Róm 1,17; I. Hit).

Habakuk-tekercs I. Qumrán

Habiru (helyesebben, de ritkábban: ^ca p i r u) társ. osztály Elő-ázsiaiában és *Egyiptomban a Kr.e. 2.sz. eleje óta: csoportok, ill.hordák, védelmet keresők, kényszer-munkások, alacsony zsoldosok, stb. Nem voltak egységes nép; létezésüket mutatják pl. *Mári-i szövegek, *Amarna-levelek, *Nuzu-i agyagtáblák. Vitatott a szó összefüggése a *„héberék” kísérel.

Háború. Igazi H., ncs csetepaté, csak a *honf. ideje óta volt. Ezek ÓSzi elképzelés sz. hódító H.-k, eredményeikre büszkék voltak (pl. a hesboni Szihon kir.-ről szóló gúnydal, Szám 21,27-30). *Dávid alatt is voltak hódító H.-k (vö. pl. 2Sám 8; 10). De nem tudták tartani a ter-et. Az *újbab. bir.-nak való ellenszegülés kísér-

lete a *számkivetésre vezetett. Későbbi H.-s ellentétek: *Makka-beusok, *Heródes(1), *zelóták. Hadüzenet nem volt; a meghódított városokat elpusztították (vö. Bír 9,45; 20,48; 2Kir 3,25; 8,12); előbb kifosztották (vö. 2Sám 12,30; 2Kir 14,14; 25,13-17). Zsold csak a zsákmány volt; a zsákmányolás örömmünnep (Zsolt 119,162). A foglyokkal való barbár bánásmód kivétel volt (de I. Herem). A H. az istenség műve volt, ő adja a győzelmet az alulmaradottak felett; a harcosok *Isten akaratát hajtják végre. Isten sok képét veszik a H. ter.-éről. Isten H.-s hős (Kiv 14,3). — Az ÚSz beállítása más. A hádviselés ter.-éről szinte csak bibliai képeket vesznek (pl. a *hit és *szeretet páncélja, 1Tessz 5,8). Persze a világ végéig kell lenniök H.-knak (Mk 13,7); a vég előtt Jel sz. egy nagy, döntő küzdelem lesz (20,7kk).

Hácácon-Támár (Ászászon-T.) helység a *Holt-tengertől Dre, Ter 14,7 sz. *ámoriak lakóhelye. Helytelenül azonosítják *En-Gedivel (2Krn 20,2), mert ez tovább van É felé.

Hácár (Hászér) jel.-e sok hnévben „udvar, pitvar”, pl. H.-Suál = rókaudvarok (Józs 15,28).

Hácármávet (h a d r a m a u t) D-arábiai vidék, m.e. mint a tömjénbokr telepítési helye ismeretes; Ter 10,26 (népek táblája) sznévként szerepel: Ászármót (Sém utóda).

Hácór (Ászor) hnév, m.e.: *város a *Gennezáret tótól Éra (t e l l e l - q e d a h), említik *egyiptomi szövegek, a *Mári-i és *Amarna-levelek; Józs 11,1kk sz. egy széles összeköttetésekkel rendel-

Hadad — Hagyomány

kező kir. székhelye. Józs 11,11 sz. meghódítják és elhamvasztják, 1Kir 9,15 sz. *Salamon megerősíti (stratégiai jelentőség).

Hadad a növényzet akkád istensége, tisztelete már a Kr.e. 2.sz.-ban nagyon elterjedt; gyakran 3 ágú villámmal ábrázolták. Sokszor szerepel neveken (pl. Benhadad). Ter 36,31-39 listájában két edomi kir. neve („Hadar“ Ter 36,39 elírás). U.ezt a nevet viseli egy edomi herceg, aki *Dávid elől *Egyiptomba menekül, ott szívesen fogadják, és Dávid halála u. újból függetleníti *Edom ter.-ét *Izraeltól (1Kir 11,14-22,25b).

Hadad-Ezer (Adárezer: „Hadad segítség”) 2Sám 8,3-10 sz. *arámi kir., *Dávid legyőzi.

Hadadrimmon (Zak 12,11) már a Kr.u.4.sz.-ban helynév volt; ered. vlsz. egy term. istenség neve (l. Hadad). H. „siratója” az évenkénti kult. halottsiratás lehetett a növényzet néhány hónapra „meghalt” istenéért.

Hádesz l. Alvilág

Hágár (Ágár) Ter 16,1 sz. *Ábrahám feleségének *egyiptomi szolgálólánya. H. és Ábrahám fia volt *Izmael. A H. elűzetéséről szóló két tudósítás részint ellenszenvesen (Ter 16), részint részvételt keltően mutatja be (21,9-33). Isten megmenti H.-t és Izmaelt a szomjanhalástól (21,19). Gal 4,24-31-ben *Pál H.-t a *törvényhez hű *Jeruzsálem szimbolizálaként értelmezi, amely azzal büszkélkedett, hogy *Sárától, H. úrnőjétől származik. De Sára a valóságban a ker.-ek anyja, akiket nem kötelez a törvény.

Haggada („ábrázolás”) *zsidó *bibliamagyarázat (amennyiben nem előírásokra vonatkozik, l.: Halka), beleértve a prédikációkat is.

Elb.-eket, *hasonlatokat, mondákat, stb. használ fel. Már a magyarázott szövegekben kbő irod. műfajok (l. Formatört. módszer) és kbő eredetű *hagyományok találhatók egymás m. l. még Midrás.

Hagiográfok („szent iratok”) g/lat. kif. a *zsidó *kánon 3. csoportjának jelölésére: Zsolt, Péld, Jób, Én, Ruth, Sir, Préd, Eszt, Dán, Ezd, Neh, 1Krón, 2Krón.

Hagyomány. A Szf ismer t.k. *törzsi H.-okat (l. Nemzetséglisták), neveken (pl. *Ábrahám, *Mózes, *Illés), kult. helyekkel (*Bétel, *Szikem; — *sátor, *templom), v. bizonyos eseményekkel összefüggő H.-okat. A kbő szájH.-okat később írásban rögzítik, mindegyiket a maga módja sz., és ezeket egyes könyvek forrásul használják (l. Mózesi könyvek). A H. tárgyai t.k.: *Izrael kezdeti kora, a *kivonulás *Egyiptomból (a szájH. hangsúlyozásával: Kiv 12, 26k), *pusztai vándorlás és a *szövetség megkötése, *honfoglalás. Írott *profétai H. bizonyosságát találjuk Iz 8,1kk és Jer 36,1kk-ben. A *számkivetés u.-i zsidóság hite sz. a H. kezeskedik az isteni *igazságért és kötelező erejű, éppúgy, mint a *törvény. Ekkor a H.-t kül. a kbő rabbiiskolákban művelik, erről tanúskodik a *Midrás, *Tárgum és *Talmud. Jézus Mt 5,20-48 sz. a *farizeusi körök túlzott H. becsülése ellen fordul. Ő maga egy H. kiindulópontja, amely az *ősek-ben kezdődik és először Krisztus *halálát és *feltámadását, valamint a *kereszttség szükségességét hangsúlyozza. Ez a H. hitvallás-szerű formulákban jelenik meg (Csel 2,14-39), m.e. a keresztelési tanításban (pl. Róm 1,3k); a H.-képződést befolyásol-

ja az i.tiszt.-i gyakorlat is (1Kor 11,23-26). A H. nem mellékes dolog, a hithirdető nagyon is hivatkozhat rá (1Kor 11,23k; 15,3kk) és ezért léphet fel tekintéllyel. A H. jelentősége az egyházi életben világosan látható az ÓSzi írások *kánonjának kifejlődése esetében. Az ap.-i H. pl. tanbeli H. (1Tim 6,20), amely Krisztus üzenetét közvetíti a Szentlélek támogatásával (Jn 16,13kk); elsősorban a még nem hívőhöz fordul. Az egyházi H. nem a Krisztus-adta és az apok megfogalmazta kiny. tartalmi kibővítése, hn annak magyarázata, értelmezése a mindenkori idők számára.

Hakeldama I. Vérmező

Hála. Az ÓSznek h.-ben nincs külön szava a „hálát adni” fogalomra, ezért „dicsérni, magasztalni” kif.-sel írja körül. A H. módja az *áldozat (vö. Ám 4,5; Jer 17,26; 33,11) és a H.dalok (Zsolt 48; 66; 118; 124). A LXX későbbi könyveiben a H.-ra az eucharisztia, euchariszte in fogalom jelenik meg (Judit 8,25; Eszt 8,12; 2Makk 1,11; 2,27; Bölcs 18,2), éppénny az ÚSzbén Lk, Pál és Jn-nál. Jézus úgy ad H.-t *Atyjának, hogy dicsőíti (Mt 11,25; Lk 10,21); Istent dicséri *Mária (Lk 1,46-55) és *Zakariás is (Lk 1,68). A H. alapvetően vall. aktuálával (Lk 17,18: egy samariai gyógygyítása) szembenáll a formasággá meredezett H.-ima (Lk 18,11: a *farizeus a *templomban), amely csak öngazolásra vezet. — Nagy szerepet játszik a H. elkülete *Pálnál; leveleinek bevezetése tele van H.-val Isten iránt az ek.-ek életében kifejtett működéséért (pl. Róm 1,8k; 1Kor 1,4-6). 1Tessz 5,18 kifejezetten *Isten akaratának minősíti a H.-t

és a jámborság jeleként értékeli (vö. Róm 1,21), az ember felelete ez Isten *kegyelmére (2Kor 4,15; 1,11). A hálátlanság az utolsó idők ismertetőjele lesz (2Tim 3,2). A H.-ima a ker. magatartás jellegzetessége, minthogy a ker. élete bővelkedik kegyelemben (2Kor 9,14; Fil 4,7; Ef 2,7; 3,19), bővelkedjék hát H.-ban is (Kol 2,7). A H. lesz az indíték erkölcsös *cselekedetekre, jótékonyásra (2Kor 9,11), a mindennapi élet megszentelésére (Kol 3,17), Isten adományainak megszentelésére az asztali imával (1Tim 4,3kk), s így Isten megdicsőítésére vezet (1Kor 10,30k). — A H. legkiválóbb helye az istentisztelet (1Kor 14,6k; Ef 5,20; Kol 1,12; 3,17; 1Tim 2,1), formái: kbő dicsőítő énekek (Ef 5,19k; Kol 3,16), és az *„Amen”-nel való megerősítés a *gyülekezet részéről (1Kor 14,16k); Krisztus mint *közvetítő által terjesztjük H.adásunkat az Atya elé (Róm 1,8; Ef 5,20). A H. kult megnyilvánulásai színezték az Eucharisztia rendelkezésének elb.-eit (Mk 14,23p; 8,6k; Mt 15,36; Jn 6,11.23). Az *úrvacsora megünneplése a H.-adásnak az a formája, amelynél a gyülekezet hiszi, hogy maga Isten közvetlen feleletet ad. A H.-imák Istenhez szólnak (1Kor 1,4; 1Tessz 1,2; 2,13), az illető saját személyéért (1Tim 1,12), de méginkább a közösségért (Fil 1,3; Ef 1,16; 1Kor 1,4; Róm 1,8). Az új világkorszak imája H.ima lesz (Jel 4,9; 7,12; 11,17).

Hálaáldozat I. Áldozat

Halaka („szabály”) *zsidó előírások jelölése, amelyeket a Szfból vezettek le, v. az (áll. *Mózesre visszamenő) *hagyományból mérítettek. A bibliai *törvényhez még sok (részben erőltetett) „magya-

Halál — Halottidézés

razatot" és jogi megközböztetést fűz. Eredetileg tilos volt följegyezni. De már a *Qumrán-beli *damaszkuszi irat tartalmaz H.-szövegeket. Más gyűjteményei: *Misna (rabbinikusan „hivatalos”) és *Tószefta. L. még Haggada.

Halál: az ÓSz messzemenően nem *test és *lélek elválásának érti; ered. az *élet megszűnése (vö. Szám 6,6: holttest = halott „lélek”). Az utolsó lélegzettel kiárad a testből az életerő (lehellet, vö. Ter 35,18). Minthogy a test (vagyis az *ember) nem semmisül meg, a halott árnyéket él az *alvilágban (séol) (vö. Iz 14,9). Sirbaszállni azt jelenti: az alvilágra szállni (vö. Péld 1,12; Ez 32,18). Annak az elképzelésnek alapján, hogy az ember még érezhet, az elhunyt testével gondosan bánnak. A temetés megtagadása *szégyen és *büntetés a halottra nézve (Jer 16,4). Minden holttest tisztátalan, éppenígy a *ház, amelyben feküdt, minden holmival együtt, továbbá az, aki halottat, *sírt v. csontvázat érintett (vö. Szám 19,11-16). A H.-t a *bűn következményének és a *gonosz büntetésének tekintik (Ez 18,20; Lev 20, 8-21; Róm 5,12-17). A Szl ncs testi, hn lelki H.-ról is beszél, amelyet a hitetlenség és bűn hoz létre és az Istennel való közönség megszűnésére vezet (Jn 5,24; Róm 8,6; 1Kor 15,21). Krisztus H.-a által új közösség vált lehetővé Istennel, ő legyőzte a lelki H.-t (Jn 5,24; 1Jn 3,14); a *feltámadás várásával a H. elvesztette ijesztő jellegét.

Halálbüntetés l. Büntetés

Halhatatlanság l. Élet

Hallani a Szlban legtöbbször többet jelent, mint odahallgatni. Ha l s t e n hall, akkor meg is hallgat

vkit (Józs 10,14). Ha egy e m b e r hall, az azt jelenti, hogy a következményeket is levonja belőle (Jer 26,3kk; Lk 6,47). Hallás az útja annak, hogy a *hitre jusunk (Róm 10,14).

Hallel („dicsőítő ének”) a 113-118. zsolt. zsidó megjelölése; ezeket a főünnepeken mint istendícséretet énekeltek. Az a „dicsőítő ének”, amelyet Mk 14,26p sz. Jézus és a Tizenkettő énekel a húsvéti lakoma végén, vlsz. ez a H. volt (nem a „nagy H.” = 120-136. v. 135k v. 136.zsolt.).

Halleluja (Alleluja; „Dícsérjétek Jahvét”) régi lit. dícséret, pl. Zsolt 111k elején, 104k, 115k végén; 106, 113, 135, 147-150. elején és végén (vö. Jel 19,1.3kk).

Halottfeltámasztás. A *feltámadással ellentétben a H. a halandó életbe való visszatérést jelent. Olvasunk *Illés és *Elizeus H.-airól, ezek *prófétai *szolgálatuk igazolásai (1Kir 17,17-24). Jézus H.-ai (Mk 5,21-43, Lk 7,11-17, Jn 11,1-44) a messiási idő elérését hirdetik (vö. Mt 11,3kk) és őt magát az *élet *urának mutatják. Az *apostolok H.-ai az *Ev. üzenetének megerősítései (Csel 9,36-42: *Tabita; 20,7-12: *Eutühosz).

Halottidézés. A *jóslás és *babona különleges fajtája. Az ÓSzben t.k. Lev 19,31 bizonyítja, hogy művelték. Olyan lehetőségnek számított, amellyel m.e. reménytelen helyzetekben lehetett tanácshoz jutni (1Sám 28). MTörv 18,11 sz. a H. tilos, mert Isten megvetése (Iz 8,18kk) és elpártolás tőle (Lev 20,6; 1Krn 10,13). *Saul elvetését H.-ére vezetik vissza. Azt hiszik, a halott szelleme megjelenik a halottidézőben és rajta

keresztül szól; Lev. 20,27 sz. a halottidézőt meg kell ölni.

Halottsiratás I. Gyászszerzők

Hám (Kám, h.jel.bizonytalan) Ter 5,32; 6,10 stb. sz. *Noé fia, Ter 10,6-20 sz. az É.áfrikai, *arab és *kánaáni népek összességének megjelölése. Később m.e. *Egyiptomot hívták „H. országának” (vö. Zsolt 105,23; 106,22). Az *Izrael ellenfelein nyugvó átkot Noénak H.-ra mondott átkára vezették vissza (Ter 9,25kk).

Hámán (Amán) *Mardokáj ellenfele *Eszter tört.ben: tervezett zsidópogromja elmaradt, és őt magát végezték ki. Eszt 3,1 H.-t „ágágítának” nevezi (I. Ágág), talán hogy méginkább hangsúlyozza ellenségességét a benjáminita Mardokáj iránt. Eszerint H. *ámá-leki lett volna (vö. 1Sám 15).

Hámát (Emát; h á m a) középszíriai városállam. *Dávid barátságát kereste (2Sám 8,9k), az *ÉBhoz, Izraelhez hasonlóan a *damasz-kuszi *arámi állam ellen kellett harcolnia, majd *AsszírIA ellen (Kr.e. 854 Karkarnál legyőzte, mégegyszer virágzó állapotba jutott, Kr.e. 738 óta súlyos *adó t fizetett és ter.-eket kellett átadnia AsszírIA-nak). H.-lakat is telepítettek a meghódított ÉB-ba (I. Számkivetés; 2Kir 17,24).

Hammurapi bab. kir. (Kr.e. 1728-1686, gyakran korábbra teszik). Kicsiny ter.-et nagy bir.-má tett és ezt kitűnően kormányozta (pl. gondoskodott csatornák építéséről). M.e. azzal vált ismertté, hogy följegyeztette az érvényben lévő jogot (törödékeken kívül: 2 1/2 m magas diorittömb, felül azt ábrázolja, hogyan kapja meg H. a törvényt a napistentől, majd maga a törvény következik ékírás-sal; a kutatás 282 paragrafusra

osztja). Sok jogi szokásuk *Babilonon kívül is megvolt, pl. azokon a ter.-eken, ahol Ter sz. az *ős-atyák tartózkodtak. H. vlsz. nem a Ter 14-ben szereplő „Ámráfel”, de nem lehetetlen, hogy a szerző órá gondolt, csak nem tudta már helyes nevét.

Hánáneel („kegyes az Isten”) torony *Jeruzsálem városfalában (Neh 12,39).

Hananja (Haniás, Ananiás: „Jahve kegyes”) szénv: 1) Jer 28 sz. egy H. nevű *próféta Jer ellen fordult, hamisan meghirdette az újbab. uralom végét, s röviddel azután meghalt. 2) *Dániel társa, a babiloniak Sadraknak (Sidrák) nevezték el (Dán 1,7).

Hanukka I. Templomszentelés ünnepe

Hanun (Hánon, „a kegyelt”) szénv, pl. Náhás *ámmoni kir. fia és utóda. Súlyosan megsértette *Dávid küldötteit, ami *háborúra vitt (2Sám 10,1-14). L. még Rábba.

Harán 1) Város ÉNy-Mezopotámiában, jelentős forgalmi és karavánkeresk. csomópont (fő virágkora a *Mári-i levelek sz. a Kr.e. 19-18.sz.). Szin holdisten tiszt. ének kpontja, akit vlsz. *Ábrahám is tisztelt később egyideig (vö. Józs 24,2). Az ÓSzi *hagyomány egy része sz. H. volt Ábrahám vándorlásainak kiindulópontja. Később *asszírIA lett; H. = Carrhae-nál esett el Crassus konzul Kr.e.53-ban. — 2) Gen 11,26 sz. Ábrahám fivérét H.-nak hívták. Vitatott, összefügg-e ez a név 1)-gyel; a környéken több *város viseli u.azokat a neveket, mint Ábrahám rokonai. Á. kora kb. félsz.-dal H. virágkora u.-ra esett.

Harmagedon. Jel 16,16 sz. itt gyűjtí össze 3 démon a föld ki-

rályait küzdelemre Isten ellen. A nevet egyesek *Megiddó hegyének (= har) értelmezik. De különben a Szf csak Megiddó síkságát említi. Mások „harmed”-re (= a gyülekezés hegye, célzás Iz 14,13-ra) gondolnak. Ismét mások több elképzelést kapcsolnak össze (pl.: Megiddó mint csatamező: Bír 5,19; „Izrael hegyei” mint *Góg vereségének helye: Ez 39,4), v. más értelmezéssel próbálkoznak.

Háród (Háród) Bír 7,1 sz. *Gideon seregével H. forrásánál táborozik (vlsz. ¹ e n d z s a l ú d) a *Gilboa hegység lábánál. H. helység (2Sám 23,25) vlsz. kb. 100 km-re volt Dre (légvonalban).

Háromkirályok l. Mágusok

Háromságos (triadikus) formulák találhatók Mt 28,19; 1Kor 12,4kk; 2Kor 13,13; mint a 3 személyű egy Istenbe vetett egyházi hit első hitvallásszerű megfogalmazásait kell felfognunk őket (l. Szentháromság).

Háróset-Gójim (= a *pogányok H.-je, vlsz. t e l l ¹ a m r) Bír 4 sz. *Sisera székhelye, akit *Debóra és *Barak legyőzött, *Jezreel síkságának ÉNy-i részén van.

Hasonlat (példabeszéd). Ebben a gondolatot nem fogalom fejezi ki, hn kép ábrázolja (pl. az *Isten o.-ába való irgalmas befogadást az *atya magatartása a „tékozló fiú” tört.-ében). A „hasonlat” szónak ilyen ált. használata m. (Mt 15,15) kül. Jézusnak az Isten o.-áról mondott H.-aira alkalmazzuk ezt a kif.-t (Mk 2; 4; 7; 9k; 12k; Mt 5kk; 11kk; 15; 18-21; 24k; Lk 7k; 10-20). Ezek az Isten o.-ának eljövételét ábrázolják. Kicsiny kezdettel indul („mustármag”, „kovász” Mt 13, 31-33p), sok hasztalan fáradozás ellenére igen gazdag termést hoz

(„sokszorososan termő szántóföld” = „magvető” Mk 4,1-8p), Isten ajándékba adja („tékozló fiú” Lk 15,11-32; „szőlőmunkások” Mt 20, 1-16), örvendetes felfedezés („elvesztett juh”, „elvesztett dragma” Lk 15,1-10; vö. Lk 15,32; „kincs a szántóföldben”, „gyöngy”, „halak hálója” Mt 13,44-50), minden ellenállás ellenére eljön („gonosz szőlőművesek” Mk 12,1-12p; „királyi lakoma” Mt 22,1-14p), döntést és *éberséget követel („gazdag ember/szegény Lázár” Lk 16, 19-36; „a tiz szűz” Mt 25,1-13). Néhány példabeszéd azt is mutatja, hogyan kell viselkednie az embernek Isten előtt („farizeus és vámos” Lk 18,9-14) és az embertárs iránt („irgalmas szamaritánus” Lk 10,29-37). — Legtöbbször csak egy alapgondolatot világitanak meg. Ezért sokszor helytelen minden apró részlet mögött „mélyebb értelmet” keresni (pl. a „hízott borjú” a tékozló fiú tört.-ében Lk 15,23). — A H.-ok ill. parabolák minden hallgatónak szóltak, ncs a *tanítványoknak. Éppen az ált. megértést voltak hivatva megkönnyíteni (Mk 4,33) és nem szorultak magyarázatra. Ha nekünk ma részben nem egycsapásra világosak, az onnét van, mert szántóvető-kultúrából és régmúlt civilizációs viszonyokból származnak. A magyarázatok nem Jézustól valók (pl. Mk 4,10kk u.), hn az *ősek-ek *igehirdetése az ősker. *misszió tapaszt. alapján. **Haszzoneusok**: *Josephus Flavius tört. író így jelzi a *Makkabeusok dinasztiaját. A név jel-e vitatott. **Hasszideusok** (aszideusok) *zsidó vall. csoport (igen szigorú törvénytartás, a *hellenizmus ellenfelei), támogatták *Makkabeus Júdást, vlsz. a *farizeusok és az

*esszéusok előfutárai (I. Qumrán).

Hatalmasságok I. Angyalok

Hatalom. A Szl *Jahve korlátlan H.-át magasztalja (vö. pl. Bír 5,4k; Zsolt 19; 104; Iz 40,10; 44,26kk; Lk 1,49; Isten mint „a H.” Mk 14,62p). Ő ad az *embernek is H.-at és erőt (Zsolt 86,16; Iz 11,2; Jn 19,10k; I. Állam), de különösen Jézusnak, a *Messiásnak (a tisztátalan lelkeken: Lk 4,36; 11,20; a bűnök megbocsátására: Mk 2,10; a *betegségek meggyógyítására: Mk 5,30; a tanításra: Mk 1,22; az *ítéletre: Jn 5,27). Ezt a H.-at a *tanítványok is megkapják (Mk 6,7; Csel 8,17kk; 2Kor 13,10). Ez támogatja az igehirdetést (Csel 19,20; Róm 15,17k; 1 Tessz 1,5; 2Kor 12,9k), sőt az *Ev. maga is H. (1Kor 1,18; 2Kor 4,7; Fil 4,13). Ez a H. működik a hívőkben (Jn 1,12; 2Pét 1,3k; Ef 6,10). Ellenségük pl. a bűn H.-a (Róm 6,14-22). — Az ÚSz gyakran beszél „csodátevő H.”-ről (pl. Mk 6,5; 1Kor 12,10).

Haurán (Aurán) Ez 47,16.18. K-jordániai *asszír tartományt jelöl.

Ház. Nem lakásul szolgált, hn menedékkül a tűző nap és az eső ellen és alvásra, amennyiben nem a lapos *tetőn aludtak. A többnyire egyemeletes H. egyetlen tágas helyiségből állott, kőből és égetetlen agyagtéglákból épült (a fa drága importárú volt). Az alapozás és a padló leginkább agyagból készült; ablakok helyett néhány (üvegezetlen) lyuk. Többszobás H. ritka; ilyen esetben a helyiségek többnyire egy udvar köré csoportosulnak, hasonlóan az istállók és éléstárak. Itt voltak a kemencék és ciszternák is. A hell.-római korban volt olyan H.-típus is, amelynek az emeleten is volt

egy terme (vö. Csel 20,8k). — Átvitt ért. H. „családot, nemzetiséget” jelent (vö. Ter 7,1). Kül. jelentősége volt az ősker.-ségben a házi *gyülekezetnek (Csel 11,14; 16,15; 1Kor 1,16; Kol 4,15), amelyhez elsősorban nyilván a H. lakói tartoztak (a *rabszolgákat is beleértve). Egyes H.-akban gyűlt össze időnként az ek. (Csel 2,46). Az egész ek. „Isten épülete” (1Kor 3,9; vö. 1Tim 3,15); a ker.-ek „Isten családtagjai” (Ef 2,19). A kbő állapotú ker.-eknek szóló utasításokat (pl. Kol 3,18-25) házi tábláknak nevezik.

Házáel („látott Isten”) megölli (Kr.e. 846-842 közt) *Damaszkusz kir.-át, II. Benhadadot és utóda lesz. A hagyomány mind *Illést, mint *Elizeust összeköttetésbe hozza vele (1Kir 19,15kk; 2Kir 8,7-15). H. pol.-ja *Izrael és *Júda ellen irányult (2Kir 8,28; vö. 2Kir 12,18). *Asszíria kir.-a, III. *Szalmanasszár ugyan kb. Kr.e. 841-ben győzelmet vív ki H. fölött, de ez nem befolyásolja *Palesztina/Szíriában elfoglalt hatalmi helyzetét, mert Asszírát nagy belső nehézségek gyöngítik.

Házasság. Az ÓSzben rendes életformának számított (h. kif.-e nincs). Aki kivonja magát alóla, ellentétbe kerül a *teremtéssel (vö. Ter 2,24), mert nem kész utódok nemzésére; ezek *áldásnak számítottak (Ter 17,16; Zsolt 127,3), könyörögtek értük (Ter 25,21), bennük teljesülnek majd Isten *ígéretei (vö. Ter 17,8). A gyermektelenség *szégyen volt (vö. Ter 16,4), v. *büntetés (Iz 47,9). A *Jahvéval való közösséget gyakran tekintették úgy, mint „a *nép H.-át vele” (vö. *Óz, *Én, Jahve *féltékenysége Jer 2,2). — Az ÚSz a köv. kép-

Házasság nélküli élet — Házi isten

pen látja a H.-ot: 1) A *Messiás várása beteljesedett, tehát az utódok nemzése kevésbé fontos, mint az ÓSzben. 2) A ker.-ek „átmene-ti időben” élnek, a „beteljesül-és” hamarosan elkövetkezik. A H. nem végső cél (1Kor 7,29-31). 3) A ker.-ek közti H.-nak meg kell felelnie Jézus reformjának (vö. Mk 10,5kk, l. Válás) és Krisztus és az Egyház H.-a képének (vö. Ef 5,23-32). A házasfelek *szeretete képmása Krisztus szeretetének az Egyház iránt (vö. Ef 5,25). Itt — éppúgy, mint az ÓSzben — Istennek népével való közössége a H. képében szerepel, hasonlóan Jel 19,7k; 21,9; 22,17. Ezekből az alapelvekből magyará-zandók a H. felbonthatatlanságá-ról (vö. Mk 10,9p), Isten uralmá-nak a H.-ban való elsőlegességé-ről (Lk 18,29), a házasodásnak a végső beteljesülésben való meg-szűnéséről (Mk 12,25p) szóló megjegyzések. A *Pál-levelekben még élesebbé teszi ezeket az ap. személyes magatartása. Megjegyzéseit nem szabad a H. megveté-se gyanánt félreérteni (vö. 1Kor 7,1-9): a H. Pál számára istenadta adomány (1Kor 7,7). Hogy nem tud elképzelni Krisztusnak való teljes odaadást a H.-ban, az azzal függhet össze, hogy a H.-ot ak-kor mint a *férfi birtokviszonyát tekintették. A feleség jóformán jognélküli volt; a férfinak viszont több felesége is lehetett, házasságtörést is követhetett el (más-kepp szól a ker. ítélet, l. H. törés). L. még H. nélküli élet, Sógorházasság, Szüzi szülés, Válás. A H.-kötést gyakran nem a házas-felek beszélték meg, hanem családjuk; a menyasszony apjának jegyajándékot kellett adni. A lakodalom többnyire több napig tar-

tott (Bír 14,12), csúcspontjai voi-tak: a *menyasszony átvonulása a vőlegény házába (vö. Zsolt 45,15) és a menyegzői lakoma.

Házasság nélküli élet. Az ÓSzben a *nőre nézve *szégyen volt (vö. Iz 4,1), éppúgy a gyermektelenség (l. Házasság, Özvegy). Lk és Mt sz. Jézus szüztől született (l. Szüzi szülés). A Mt 19,10kk-ben sze-replő H.-et túlságosan testi alkalmatlanságra értelmezték, szem-elől tévesztve, hogy közösségel-lenes neveléssel is alkalmatlanná lehet tenni vkit a házasságra. Az ÚSzben a H. nagy becsülésnek örvend (Csel 21,9; 1Kor 7,8.26.38), viszont a házasságellenességet el-utasítják (1Tim 4,3). Jel 14,4 a H.-et mint Krisztus osztatlan kö-vetésének képét állítja elének. L. még Erkölcstan.

Házasságtörés: az ÓSzben egy *férfi nemi érintkezése egy házas v. eljegyzett *nővel; más nővel való nemi érintkezés nem volt H. (vö. MTörv 22,23-29). A H. tilos volt (Kiv 20,14; MTörv 5,18); a H.törőket megkövezték (Lev 20,20; vö. MTörv 22,22). A „felebarát felesége kívánásának” tilalma (Kiv 20,17; MTörv 5,21) *tulajdon el-leni vétekre vonatkozik; nem le-het a *hegyibeszéd sz. értelmez-nünk. Miután a *házasság Isten-nek és *népének közösségi szim-boluma volt, a vall. hütlenséget H.-nek bélyegezték és mint ilyet ítélték el (Jer 3,8; Óz 2,2-13). A hegyibeszéd ellentéteiben megé-lesedik az ÓSzi tilalom: már a megkívánás H. (Mt 5,28). *Pál sz. H.törők nem öröklík *Isten országát (1Kor 6,9). De ncs a H. legélesebb elutasítása ÚSzi sajá-tság, hn megbocsátása is (Jn 8, 2-11).

Házi isten l. Teráfim

Héber („túlsó“?) szerepel pl. Ter 20,21.24k (népek listája) mint személynév, Szám 24,24 viszont mint egy vidék neve fordul elő (a megjelölés itt talán az *Eufrátesz folyón „túl eső“ területre, a *héberek törzsi területére vonatkozik).

Héber az a Nyszemita nyelv, amelyen az ÓSz legn.része íródott. Bkív. emlékei: a *Qumrán-i szövegek, a *Gézerből való „paraszt-naptár“, *Szamariából és *Lákisból való osztrakák (írásos agyagcserepek), *feliratok (*Siloah), stb. *„Kánaán nyelvét“ először a Kr.e. 3.sz. vége óta mondják H-nek (Iz 19,18). Akkor keletkezett, amikor a *honf. alkalmával a *zsidók részben átvették az új haza nyelvét, tehát a meglevő és a magukkal hozott *(arám) nyelvkészlet keveréke. Voltak tájszólási kbségek (vö. Bír 12,6). A nyelvi fejlődés nyomai még felismerhetők a ráánkmaradt szövegekben. De ezek csak egy kis részét mutatják ennek; azonkívül a bibliai szövegek nyelvét rabbinikus tudósok (a Kr.u.10.sz.-ig) szabályozták és eközben mellőzték a nyelvi fejlődés jeleit egyetlen végleges nyelvi forma (l. Masszora) kedvéért. A *számkivetés u. a H. méginkább irod., i.tiszt. és tudósnyelvvé lett. Az érintkezési nyelv az arám volt; befolyásolta már Eszt, Préd és méginkább a *Talmud, stb. közép-H.-jét (új-H. = Izrael állam nyelve). A H. hallásakor feltűnő (a köv. ismertetőjelek nem csupán H. sajátosságok): sok ín- és torokhang, „emfatikus“ hangok (= erősen ejtett k, s, t), zöngés-zöngétlen különböztetés, terjedelmes igeragozási rendszer (nem annyira idők, mint cselekvési fokok sz.-i megbözte-

téssel); rokonszavaknak (ránkmaradt formájukban) többnyire három közös mássalhangzójuk van; egyszerű mondatfelépítés (mellérendelés). — Írásba ered. a *föníciai ábécé továbbfejlesztésével foglalták (példák a Siloah című szóhoz tartozó ábrán), a Kr.e.3.sz. óta csaknem kizárólag a stilizált (arám?) „négyzögírásban“ (ilyenek régi *bibliakéziratok is; példát l. Masszora címszónál) fordul elő. Először csak a mássalhangzókat írták ki (a magánh. jelölésére pont-, stb. rendszerek szolgáltak. l. Masszora).

Héberek. Ter 10,21 *Héberrel ill. *Sémmel hozza kapcs.-ba őket; Ter 19,13 *Ábr(ah)ámot mondja hébernek. Vitatott, mi a szó viszonya a „habiru“ (‘apiru) kifehez, amellyel a Kr.e. 19-12. sz.-nak egy függő viszonyban lévő társ. rétegét jelölték (zsoldosok, *rabszolgák, foglyok, kényszermunkások, stb.). M.e. *Palesztina/Szíriából, Kisázsiából és *Egyiptomból származó szövegek beszélnek róluk. Beduinok voltak a habiruk? A H. a habiruk egy csoportja voltak? A „héber“ név egyes helyeken függőséget fejez ki (pl. 1Sám 14,21). De legtöbbször megtisztelő nép-elnevezés (2Kor 11,22), v. Palesztina *arámul beszélő *zsidóinak neve (Csel 6,1). L. még Habiru.

Héber levél l. Zsidókhöz írt levél **Hebron** (el-chalil m.), azelőtt Kirját-Árba (Józs 15,54), régi városállam, magasan fekszik, kb. 36 km-nyire *Jeruzsálemtől Dre, *kálebiek lakták (Bír 1,20; Józs 11,21). Ez volt *Dávid székhelye Jeruzsálem meghódítása e. (2Sám 5,5). Itt kiáltotta ki magát kir.-lyá *Absalom. A környéken uralkodó helyzete miatt *Rehabeám meg-

erősítette (Kr.e. 932-917). *Makabeus Júdás lerombolta (Kr.e. 164 u.). Az el chalil-beli „pátriárkasír” részint középkori, részint heródesi.

Hegy I. Magaslatok

Hegybeszéd. Nagy beszéd, amelyet Mt Jézus működésének kezdetére tesz (5-7), Lk 6,20-49-ben Jézus a hegy lábánál beszél („új *Mózes”, vö. pl. Kiv 24,29-32) „az egész népnek”, de ő az anyag egy részét kihagyja ill. másutt hozza. Mind Mt, mind Lk összeállítja, rendszerezi, kiválogatja, alakítja Jézus kbő kijel.-eit (l. Jézus szavai) (Mt gyakran jelszavak sz., Lk teol. okokból). A H. nem elit-erkölcsöt hirdet, nem új törvénykódexet ad és nem olyan erk. eszményt állít az ember elé, amelyre „majd valamikor” kellene törekednie. Inkább azt festi, milyen *Isten uralmának (országának) megvalósulása (pl. erk. tén.) és u.akkor bizonyítja, hogy ker.-ek között sem föltételezhetjük végleges meglétét. A H.-ből olvashatja ki a ker. ember, milyen messze áll még attól, hogy megtegye a magáét ennek megvalósulásáért (l. Erkölcsstan). A H. fontos része Mt sz. a *boldogságok (5,3-12; vö. Lk 6,20-23), az ellentétek („hallottátok... én pedig mondom nektek” 5,21-48), a *Miatyánk (6,7-15; vö. Lk 11,1-4); az „arany szabály” (Mt 7,12; vö. Lk 6,31).

Héliodorosz („az ‚Isteni’ Nap ajándéka”) IV. *Szeleukosz Filopator befolyásos minisztere. Kr.e. 176-ban megpróbálja a kir. parancsára elrabolni a jer. templom kincsét. 2Makk 3,7-40 sz. isteni beavatkozás gátolta meg ebben.

Héliopolisz I. Ón

Hellenizmus kif. jelöli a Közelkelet civilizációját a Kr.e. 3-1. sz.-ban: Nagy *Sándornak és utódainak (Diadochok) hódításai és világbir.-a. Fő vonásai: sok *város alapítása g. vezetőréteggel; g. jog; g. intézmények; bőséges kultur. csere; a g. mint a *kereskedelem, közlekedés, diplomácia és műveltség nyelve; a g. és K-i kultúrjavak összekapcsolódása, beleértve a vall. *hagyományokat is (pl. istenségek összeolvadása, hasonulása és kapcs.-a); az elterjedésre világszerte igényt tartó népszerű filozófia; az uralkodó kultusza; a term.tud. és filológia virágzása. Egyik k pontja *Alexandria volt; a *Dekapolisz városai is erősen hellenizáltak. Egyes próbálkozások megkísérelték a *zsidó hitvilág újjonnan való átgondolását (pl. Arisztobulosz, Alexandriai Philo); emellett felületes adminisztratív rendszabályok is kedveztek a H.-nak (*Antiohusz[1]) és ezek éles zsidó lázadást váltottak ki (*Makabeusok). Bár ennek élessége csakhamar alábbhagyott, továbbra is megmaradt az elutasító magtartás az új iránt (l. Farizeusok). Kül. a g. - ü l beszélő zsidóság (l. Szeptuaginta) fogadja el a ker.-séget, amikor az elválik a zsidóságra korlátozott magatartásától (vö. Csel 11,20; l. Ap. zsinat, Törvény). A H. létrehozta kultur. és nyelvi egység szintén értékes segítője volt később a legrégibb ker. *misszióknak. Az ÚSz minden írása a H. g. nyelvén íródott; gondolatvilágából, ill. előadásmódjából is átvettek egyetmást az ÚSzi szerzők (pl. *Pál a diatribaformát: képzelt párbeszéd tele közbevetésekkel, szónoki kérdésekkel, ellentétekkel, példákkal, stb.; vö. Róm 4,1kk; 1Kor 7,18-22;

a *Jn-Ev. az elvont fogalmak iránti hajlamot és az éles *dualizmust: „az” *élet, stb., *világosság/sötétség, stb.).

Helytartó. A Szf főleg külföldieket nevez meg, pl. az ország kormányzóját (*procurator*, *római H., pl. Lk 3,1), aki a *szíriai kormányzónak volt alávetve (*legatus*, római H., pl. Lk 2,2). Egyes római tartományok nemkatonai H. alatt voltak (*proconsul*, pl. Sergius Paulus, Csel 13,7).

Hénok sznév, m.e.: Ter 5,18-24 sz. (szetita lista) *Set utóda, életkora a lista sz. 365 év volt (= egy év napjainak száma). Nincs szó haláláról, hanem „elvéttetett”, ti. a földről. Sok legenda foglalkozik ezzel. — *H. könyve* (nem része a *kánonnak) ered. h.-ül íródott (Kr.e. 2.sz.), jórészt csak *etióp ford.-ban maradt meg. *Apokaliptikus mű, beszél *angyalokról, *vízözönről, *messiási *látomásokról, asztronómiai nézetekről, az emberiség *üdvösségének látomásairól, intelmekről. Júd 14k idézi. A H.-hagyomány egy másik formája a szláv H. könyve, két g. minta u.-i ószláv ford.

Heptateuchosz („hétrészes könyvteker”) gyűjtőnév az 5 *mózesi könyv + Józs + Bír összefoglalására, amelyek egyesek sz. u.-olyan szerkezetűek.

Herélt. Jelentései: term. beavatkozással megférjitalanított (Bölcs 3,14; Mt 19,12), egy kir. bizalmasa (Ter 37,36; 39,1; 1Kir 22,9; 2Kir 8,6; 23,11), *hivatalnok a hadseregben (2Kir 25,19) és udvari hivatalnok (Esz 1,10; 2,3,14; 4,4; Iz 56,3k; Csel 8,27). Ilyenekre volt bízva pl. a *gyermek nevelése is. Az ÓSzben tilos ember és állat kisherélése; H. nem

tartozhat Isten *népéhez (Lev 22,24; MTörv 23,1k). Az ÚSz beszél olyan „férfiatlanokról”, akik a mennyek országáért mondanak le a *házasságról (Mt 19,12, 1. Házasság nélküli élet).

Herem (Cherem) 1) Olyan *Jahvénak tett fogadalom (Lev 27,28; Szám 18,14; Ez 44,29) amelyet nem lehet pl. pénzzel v. tárggyal adománnyal megváltani. 2) Teokratikus halálbüntetés (m.e. *bálványimádásért) egyes személyeknek (Kiv 22,19; Lev 27,29; későbbi: MTörv 7,26) és *városoknak (MTörv 13,13-19), talán démoni erő ártalmatlanná tételére. Később alkalmilag vagyonekobzással helyettesítették. (Ezd 10,8). 3) Katonai szabály: kiirtás ill. lemondás a zsákmányról a győzelem u. (Szám 21,1-3; Józs 6k; Bír 1,17; 1Sám 15). Itt-ott bizonyos személyekkel v. dolgokkal kivételt tesznek (MTörv 2,35; 20,14; Józs 6-17-25; 8,2; 11,14; részben nem régi szövegek). Az ilyen H.-et mint Jahvénak tett *szolgálatot fogták fel. 4) Időleges kizárás a *zsinagógából (már Ezd 10,8; vö. *Qumráni közösség; ker. közösségek Mt 18,17; 1Kor 5,11; 16,22). 5) Tágabb ért. (= kiátkozás, anatómia) pl. Csel 23,14 (vö. 1Kor 12,3; Gal 1,8k).

Hermeneutika I. Bibliamagyarázat
Hermeneutikai kérdés I. Bibliatudomány

Hermon (dzsebel et-teldzs = havas, dzsebel es-sech = az aggastyán hegye) az *Antilibanon legdélibb hegyóriása, kb. 2760 m magas, örök hó fedi. Déli határ (vö. MTörv 3,8) és szimbolikus ért. emlegetik („H. harmata” Zsolt 133,3).

Heródes („hősies”) címszó alatt tárgyaljuk az egész H.-dinasztiát:

Heródes

Arhelaszt(3), Antipaszt(4), Fülöp(2 ill.5), I. és II. Agrippát(6 és 7). Ahol a Szfban csak H. áll, ott Mt 2 és Lk 1,5 I.H.-re gondol, Csel I. Agrippára, kben mindig Antipász értendő. Vö. a genealógiát.

1) I. (id.) H. (az irod. egyrészében: Nagy H., Kr.e. 37-4-ig kir.) egy császárbarát idumeus fia volt, tehát nem *zsidó. E származása miatt sok igazhívő zsidó sohasem fogadta el egészen a dinasztíát. Életének adatai: Kr.e. 47. *Galilea katonai kormányzója, hamarosan *Cöleszíríaié is, a *pártusok előli menekülése alatt nevezik ki (al) kir.-lyá. Kr.e. 37-ben elhódította tőlük a bir.-at; diplomáciai ügyességgel, borzalmas kegyetlenséggel és gyilkolással végül is kb. *Dávid-nagságú bir.-at hozott össze (eltekintve a *Dekapolisztól). Mint sok zsarnok, H. is nagy építető volt (pl.: *templom, palota, Cezareum, Antonia-vár, színház, Maszada-erődítmény). Külpol.-lag *Rómától függött, belpol.-lag megszemenően önálló volt. L. Gyermekgyilkosság, Mágusok. Több fiát kivégeztette.

2) H. Fülöp (Boéotosz): öt érte Mk 6,17; Mt 14,3 „Fülöp” néven. Magánemberként élt Rómában pol. ambíciók nélkül. Felesége, *Heródiás elhagyta, hogy sógorával, Antipásszal(4) éljen.

3) Arkelausz (Archelaus) Kr.e. 4 — Kr.u. 6 etnarka (nem kir., mint [1] óhajtotta) *Júdeában, *Szamariában és Idumeában, pompás palotát épített *Jerikóban, igen rossz híre volt (vö. Mt 2,22), végül letették és Viennába (Gallia, ma: Vienne, Délfrancia.) száműzték.

4) H. Antipász Kr.e. 4 — Kr.u. 39 Galilea és *Perea tetrarkája (Mk

6,14-ben a „király” népies kif., vö. ezzel szemben Mt 14,1; Lk 9,7). Eltaszította magától feleségét, hogy Heródiással éljen; Kr.u. 39-ben Lugdunumba (Gallia, ma: Lyon) száműzték. Ő fogatta el *Ker.Jánost és végeztette ki Heródiás óhajára.

5) Fülöp tetrarka (Kr.e.4 — Kr.u. 36) egy csaknem kizárólag *pogányok lakta vidéken (Iturea, Trakonitisz, Gaulanitisz, stb.). Lk 3,1 említi. Feleségül vette a sokkal fiatalabb *Szalomét, fölépítette *Betszaidát és Fülöp *Cezaréáját.

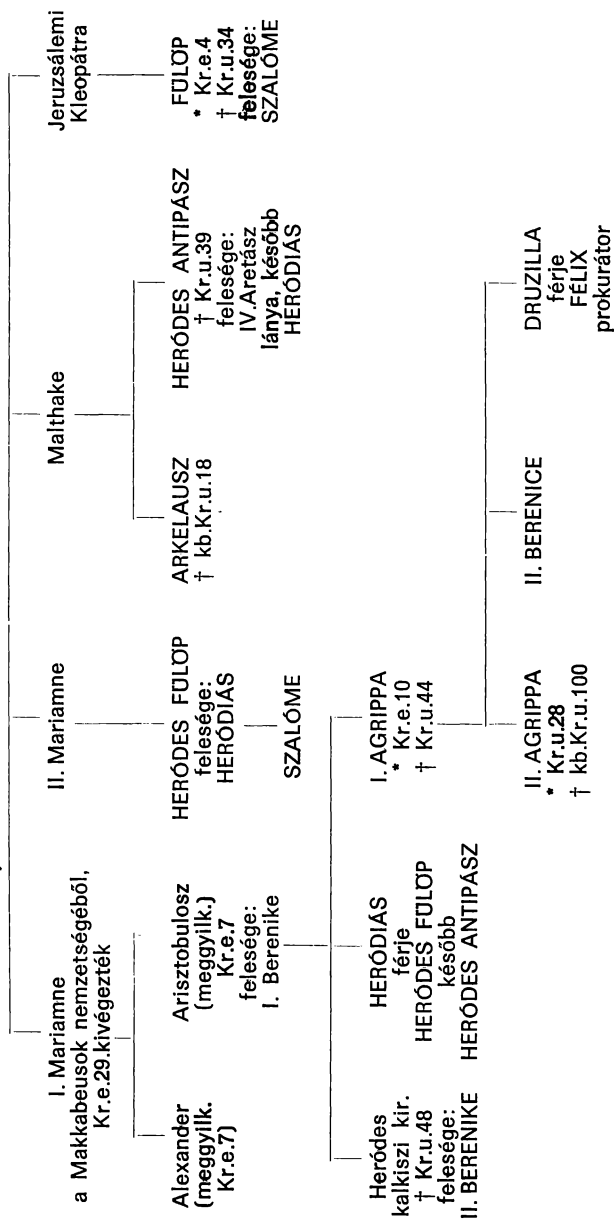
6) I. Agrippa (az ÚSzben: „H.”) Kr.u. 37-ben nevezték ki Rómában királllyá és Fülöp(5) utódává, további római kinevezésekkel végül Kr.u. 41-44 egész Palesztina kir.-a. Előző életével ellentétben a legkínosabb pontossággal tartotta magát a zsidó *törvényhez, kereste a nép kegyét (*Jakab kivégeztetése és *Péter elfogatása: Csel 12,1kk.19), próbált kicsit lazítani a Rómához való viszonyon (falépítés, befejezését nem engedték meg neki). Hirtelen halt meg bélbetegségben (Csel 12,20-23).

7) II. Agrippa, (6) fia; kbő római kinevezések folytán Júdeától Éra és ÉKre nagy ter. ura lett. Ezenkívül joga volt a *főpapi tiszt betöltésére. Viszonya volt nővérével, Bereníkével. Uralkodása alatt fejezték be a templom építését, amit dédnagyapja, I.Heródes(1) kezdett meg. De kb. 7 év múlva lerombolták (zsidó háború). II. Agrippa megőrizte a hűséget Róma iránt, s ott is fejezte be életét. Csel 25,13—26,32 (Pál kihallgatása) II. Agrippáról beszél, nem az apjáról.

HERÓDES NEMZETSÉGTÁBLÁJA
(A nagybetűs neveket említi az Úsz)

I. (IDŐSB) HERÓDES

* Kr.e. 73 k., † Kr.e. 4
feleségei t.k.

Heródiás — Hiel

Heródiás nagybátyja, Heródes Fülöp(2) (Boétoosz) felesége, *Szalome anyja. Elhagyta pol.lag tehetéstelen férjét és annak féltestvérével, Antipással élt együtt. Szerencsétlenségét hozott rá: az a kedvéért eltaszította feleségét, és ez háborúba keverte apjával (Nabatea királyával). H. vitte keresztül *Ker.János lefejezését (Mk 6,19-24p); ő vette rá Antipászt, hogy *Rómában kir.méltóságot igyekezzen szerezni. Később Antipászt Lugdunumba (Gallia, ma Lyon) száműzték. H. követte.

Hesbón (Hesebon) *város kb. 25 km-re a *Holttenger Éi partjától Kre. Szám 21,26 és a ráköv. gúnydal sz. *Szihon(Szehon) *ámori kir. városa. Iz 1,54; Jer 49,3 sz. *Moáb egyik kponjtja. *Rúben és *Gád igényt tartanak rá (vö. Szám 32,23).

Hét a *nap és hónap közti időegység, több helyen megtaláljuk a Szlban (vö. Ter 2,2-3; Lev 23,3). Az ÓSz gyakran említi 7 napos időszakokat (így *ünnepeknél: Lev 23,4-44; Eszt 1,5; lakodalomnál; gyásznál: Ter 50,10; hosszú *út-nál: 2Kir 3,9). Ez megf. naptári egységre utal. A H. aligha vezethető vissza a holdhónap négyfelé osztására; inkább a szent hetes számból származik. A hetek ritmusa áttöri a *naptár hónap- és év-egységét.

Hetiták egy nagybir. lakói, amely *Egyiptom, *Asszírnia és *Babilon m. meghatározta a régi K. pol.-ját (m.e. a 16.sz. végén és a 14-12.sz.-ban Kr.e.). Föv.-a volt Hattusa (ma; Boghazköj, Ankarától Kre), déli határa olykor elérte a mai Libanon állam Éi határát. A bir. a *tengeri népek támadása következtében ment tönkre. A H.-at kultur. és vall. téren erősen befolyá-

solták a *hurriták és a leigázott népek; m.e. az ékírást vették át (saját képirásuk m.). Nyelvük nem *szemita, hn indoeurópai volt. Sajátosságuk volt pl. tört és jogi érzékük (pl.: tárgyalások, szerződések, krónikák). Kr.e. 1200 u. hetita fejedelemségek még majdnem félsz.-ig tartották magukat. Mikor a Szl H.-ról beszél, ezeket érti (pl. Ter 23,10).

Hexaémeron: a *teremtés Ter 1,1—2,4a-ban elbeszélte hatnapos műve.

Hexapla („hatszoros“) az ÓSz *Origenész-féle kiadása. 6 oszlopban állította egymás m. a h. szöveget, annak g. átiratát, Aquila g. ford.-át (szolgai, Kr.u.2.sz.), Symmachusét (igen szabad, Kr.u.2.sz. végén), a *Szeptuagintát (LXX), Theodotion g. ford.-át (a LXX alapos revíziója a Kr.u.2.sz.-ban). Egyes ÓSzi könyvekhez még további g.ford.-okat is fűz. A mű vlsz. nem került leírásra és csak töredékekben v. ford.-okban maradt ránk. Nagy befolyása volt a LXX további sorsára: Dán könyvében Theodotion szövege csaknem kiszorította a LXX-ét. Origenész megjelölte, ahol a LXX többet adott a h.-nél; ahol meg kevesebbet, ott egy más g. ford.-ból toldotta be oszlopába a részletet. Későbbi revizorok és leírók ugyan figyelembe vették ezt, de mégis sokszor összecserélték a ford.-okat és Origenész jeleit, amelyeket részben szintén rosszul raktak ki, v. elhagytak.

Hexateuchosz („hatrészes könyvtekercs“) gyűjtőnév az 5 *mózesi könyvre és Józs könyvére. Sokan irod. egységnek tartják.

Hiel („fivérem Isten“) *Bételből való, Kr.e. 870 k. fontos épületeket emeltet és az újra betelepíté-

tett *Jerikó városának erődítményeit. Eközben két fiát feláldozza az építésért. 1Kir 16,34 e tudósítása hatott legalábbis Józsa 6,26 átkának megfogalmazására.

Hierapolisz („szent város”) hnév, pl.: H. *Frígiában, nem messze *Laodikeiától, kb. 170 km-re *Szmírnától Kre (ma Izmir). A városban (gyapjúfonó műhelyek, melegforrások, *Kübele kultusza) erős zsidó, és Kol 4,13 sz. hamarosan kereszt. is volt.

Hikszoszok kevert népcsoport, amely már kiküzdötte az uralmat Palesztina felett, mielőtt kb. Kr.e. 1670 óta *Egyiptomot is uralma alá vetette (időnként csak egyes részeit). A H. az egyiptomi kultúra sok elemét átvették, nekik viszont lovat és harcikocsikat vittek. Azt az időt, amikor még csak É-Egyiptomon uralkodtak, úgy jelölik meg, mint az egyiptomi „új bir.” kezdetét.

Hilkija (Helkiás, „osztályrészem Jahve”) sznév, pl. annak a *főpapnak a neve, aki 2Kir 22,3-20 sz. *Jósiás kir. alatt Kr.e. 621-ben, a *templom helyreállításakor áll. egy a *törvényről szóló művet talált; ennek alapján viszi végbe Jósiás kult. reformját, és vlsz. ez a MTörv. alapja (l. Mózesi könyvek).

Hinnom (Ben-Hinnom) egy ismeretlen H.-ról elnevezett völgy *Jeruzsálemtől Dre. Pontos helye vitatott. Jer 7,31k; 32,35 élesen küzd *Molok ottani kultusza ellen (gyermekáldozatok).

Hirám („a fivér [= istenség] magasztos”) 1) *Tírusi kir., *Salamon kortársa (keresk. szerződés 1Kir 5,15-26, vö. 1Kir 9,26kk; Salamon aranyat kölcsönöz H.-tól 1Kir 9,14; lemond bizonyos országrészéről H. javára 1Kir 9,11k).

2Sám 5,11 jegyzetének (kapcs.-ai *Dáviddal) tört. jelentősége vitatott. 2) Tírusi művész, 1Kir 7,13-46 sz. sokféle eszközt készített Salamon templomának.

Hiszkiya (Ezekiás: „az én erősségem Jahve”) a *DB, Júda kir.-a (Kr.e. 721-693). Először semleges volt *Asszíria iránt, egy asszírrelenes koalícióból (Kr.e.711) hamarosan kivált. Néhány évvel később mégis e hatalom ellen fordult. Az asszírok ostrom alá vették *Jeruzsálemet. De H. nem adta meg magát, minthogy Izs. biztatása megerősítette (vö. Izs 36k), és az asszír kir. sietve (járvány a seregben?) kénytelen volt elvonulni (H. adókötelezettsége, uralmának Jeruzsálemre korlátozása). H. idején épült vlsz. a *Siloah tó. Kult. reformokat is keresztülvitt: megsemmisítette a „réz *kígyót” és megszüntette a *magaslatokat”, ncs a *bálványimádás elleni küzdelmében, ln azért is, hogy biztosítsa a *kultusz kpentosítását Jeruzsálemben. A *hagyomány dicséri (2Kir 18,3). **Hit.** Az ŐSzb. az Isten iránti *engedelmesség és *bizalom magatartása, ncs „ideológia”. Példaképe *Ábrahám, „a H. atyja” (Ter 15,6). „Ha nem hisztek, nem maradtok meg” (Izs 7,9). Az ŐSzb. Jézus követeli a *küldetésébe vett H.-et (Mk 9,23k; a kételkedés megakadályozza a *csodát: Mt 17,20; 10,32k). Ez a H. alkotja meg az ek.-eket (Csel 2,44; 16,30k; Róm 10,17; 1Kor 15,1k) és az *élet minden ter.-ét átfogja, mert mindenben új beállítottságot jelent. Az értelmi magatartás (2Kor 5,7) kapcsolódik a *bizalommal (Róm 6,8), amely „a *szeretethen hathatós” (Gal 5,6). A H. tehát sokkal több járulékos információ-

Hiúság — Hivatás

nál. Nem a *törvény cselekedetei hozzák létre a *megigazolást, hn a H.-nek ez az alapvető beállítottsága (Róm 3,28; vö. Gal 2,16; Róm 1,17 Hab 2,4 u.). Jn 3,21 sz. t e n n i kell az *igazságot, ncs ismerni, ha a *világosságra akarunk jutni. Éppen Jn és 1Jn úgy értelmezi a H.-et, mint olyan megismerést (vö. pl. Jn 16,30; 8,28), amely a hívőt az életre vezéreli. **Hiúság:** a szónak a Szlban semmi köze a sajátmagunkban való tetszelgéshez, hn haszontalanságot, semmiséget jelent. Hiúk, azaz semmik pl. a bálványok (1Kir 16,13), az *ember (vö. Zsolt 39,9k), az emberi szándékok (Péld 21,6). A *Prédikátor könyvének szerzője m i n d e n b e n ezt a H.-ot látja (1,2). Róm a pogányok „hiú” okoskodásairól beszél (1,21). Róm 8, 20k sz. ideiglenesen minden a H.-nak van alávetve. A külsőséges istenszolgálat sem ér semmit (Jak 1,26).

Hivatal I. Szolgálat

Hivatalnok. Rangjuk és befolyásuk igen kbő, de a kultúra fontos hordozói voltak, mert többnyire tudtak írni-olvasni. Ha a polgári hatalmat már nem gyakorolhatták a *vének, a nemesség, stb., akkor H.-ok váltak szükségessé. Gyakran nagy befolyásuk volt. Legszélesebben *Egyiptomban épült ki a H.-rendszer (vö. Ter 40,1k; 41,38-45). *Izrael nagybir.-ában és utódállamaiban ismerjük pl. a kancellárt (= írnok, vö.pl. 2Sám 8,17; 1Kir 4,3; 2Kir 18,18; Jer 36,20; 37,15; Ezd 4,8k) és a háznagyot (vö. 1Kir 4,6). A kir. udvartartásához is tartoztak H.-ok (pl. pohárnok, kamarás). H.-listák találhatóak pl. 2Sám 8,16kk; 1Kir 4,1-6.

Hivatás: legjobban mutatja Isten működését az *emberben; tárgyi-

lag legtöbbször azonos a kiválasztással, mert H.-t a már kiválasztottak kapnak. Meghívás ez a *megtérésre (Jer 3,12kk), vmi *szolgálatra (Iz 6; Jer 1; Iz 42,6; 48,15; 1Sám 3,4-10; 10,17; 2Sám 16,18; 1Kir 8,16) v. az egyes ember v. a *nép osztályrészeül jutó *üdvösségre, *áldásra (Ter 12,1kk; Iz 41,8k; 43,1). Fogalmilag a „kiválasztás” a lényegesebb; az atyák (l. Ósatyák) kiválasztásával Isten szuverén cselekvő gyanánt nyilatkoztatja ki magát (Ter 12,15; Iz 51,2), mert ez az ember tulajdonságaira v. Isten e-i magatartására való tekintet n. következik be. Az ósatyákra visszamenő *körülmetelés jelével (Ter 17,9kk) *Izrael a *szövetség által (Kiv 19,5) Isten *tulajdona lesz (MTörv 7,6), Isten *népe (MTörv 4,20), szőlőskert (Iz 5,1-7), *fiú (Kiv 4,22), jegyes (Óz 2), *gyülekezet (Szám 20,4), szolgál (Iz 41,8). A kiválasztás kísérői: Isten áldása, oltalma és segítsége (Iz 43,2k), de Isten előtti felelősség is (Ám 2,6-16). A „szent maradék” kif. (pl. Iz 10,22; *számkivétel u.: „a jámborok”) azt érzékelteti, hogy a nép egészében nem felelt meg a felelősségnek; a „maradék” gondolata jelentőssé vált *Qumránban, a *kiválasztottak „szent gyülekezetében”. Az ÚSzben *Ker. János (Mk 1,3p) és a *apostolok a személyes H. példái, ncs saját *üdvösségükre, hn m.e. az emberekre. Minden ember hivatott az üdvösség javaira (Róm 8,23; 1Kor 1,9), de Isten elvárja az embertől a *megtérés, a *hűség (Mk 1,14k), az együttműködés (Mt 22,12) feleletét. A H.-ban Isten az ember *szabadságához fordul; az ember az előtt a döntés e. áll, elfogadja-e *hit-

tel Isten hívását; mert a kiválasztás egyedül még nem juttat el az üdvösségre (Mt 3,7kk; Lk 13,23kk). A kiválasztás ellenére az ember nem követelheti meg az üdvösséget Istentől: el is mehet üdvössége mellett. A kiválasztás az ÚSzb en mindig vmi *szolgálatra történik (I. Apostol, Diákonus, Presbíter).

Hóbáb I. Jetró

Hofra *egyiptomi *fáraó (Kr.e. 588-569), Jer 44,30 említi.

Hold. Fényforrás, időmérő (I. Naptár) volt és a termékenység, növekedés, *eső, egészség és *halál okának tekintették. Az *újholdat ünnepélyesen köszöntötték. Az ÓSz kifejezetten Isten t e r e m t m é n y é n e k mutatja be (Ter 1,16). A régi K-en *kultusza igen elterjedt volt, i s t e n s é g k é n t tisztelték; ennek *Izraelben való elterjedéséhez vö. Jer 8,2. A H.-kultusz egyik kpontja *Hárán volt. A v é g s ő i d ő k sok leírásában szerepet játszik a H.: elsötétül (Mk 13,24), vörös lesz, mint a *vér (Jel 6,12), sugárzik, mint a *nap (Iz 30,26), v. egészen eltűnik (Jel 21,23).

Holofernész I. Judit

Holtak birodalma I. Alvilág

Holt-tenger, a Szfban: „pusztai tenger”, „K-i tenger”, „Sós-tenger” (Ter 14,3; Józs 15,2,5; 18,19) kb. 85 km hosszú, szélessége 15 km-ig terjed; felszíne kb. 400 m-nyire van a tengerszint alatt; beleömlik a *Jordán, *Árnon és más kisebb folyók, lefolyása nincs; erős párologás miatt nagy a víz sótartalma, ezért élőlény nincs benne. Ter 19,23-29 elb.-e (*Szdoma és *Gomorra) rámutat a H. vigasztalására. Az ÉNy-i part közelében fekszik *Qumrán, kb.

10 km-re a H.-tól Éra. L. még Jerikó.

Homér I. Mértékek

Homologumena I. Kánon

Hónap I. Naptár

Honfoglalás. Az erről szóló tudósítások elmondják *Izrael bevonulását az *ígéret földjére. 4 tényből indulnak ki: 1) az ország birtokbavétele, 2) 12 *törzsre tagolódás, 3) megemlékezés Isten *gondviseléséről az Egyiptomból való *kivonuláskor, 4) egyes tört. és földr.emlékek. A szerzők megkísérlik s z k e m a t i k u s keretbe foglalni a H.-t. Pl. mint minden törzs ügyét ábrázolják (vö. Józs 1-12; ezzel szemben Bír 1). A H. különféle egyes akciói egyáltalán nem hódítások voltak, hn részben *nomád törzsek békés beszivárgása ritkán lakott ter-ekre (legelőváltás; a földművelés terjedése és közben a magukkal hozott civilizáció lassú átalakulása). Sűrűn lakott ter-eket először nem vettek be (vö. Bír 1,27-35). Számolni kell azzal is, hogy a H. kora egyes törzseknek egyideig robotoló függőséget jelentett (vö. Ter 49,14k). Talán egyes törzsek már bent is voltak az országban és utólag vették fel őket a 12 törzs közösségébe. Ezenkívül voltak hódító hadjáratok. De az *Ái meghódításáról szóló tudósítás tört. értékkel nem rendelkező *étiológia. — A H.-hagyományból nem tűnik ki az összes törzs egységes képe; *Józsué könyvének több mint az első harmada vlsz. *Benjámin törzsének hagyományain alapul. Azután is voltak még változások az országban; pl. az egyik törzs ismét helyet változtatott, egy másik több törzsre esett szét, egy harmadik beolvadt vmelyik másikba, és így eltűnt.

Hóreb— Hús

Hóreb I. Sinai

Hóriták I. Hurriták

Hosianna (Hozsanna: „segíts hát!“). Ez a felkiáltás örömkialtás és lit. formula lett, főleg a *sátoros ünnepen. Ennek 7. napján fűz- és pálmaágakat vittek és egy litániát énekeltek „H.” refrénnel. Ezen a napon Mk 11,9p sz. Jézust is így üdvözölték. A ker. lit.-ban is örömkialtás és lit. formula lett.

Hosszútűrés az a magatartás, amely akkor is elviseli a másikat, ha az viselkedésével okot ad az ellenkezőjére (vö. Préd 19,11). Isten tele van H.-sel, ezért alkalmat ad a *megtérésre (Zsolt 86,15; Róm 9,22). A Ker.-ek H.-e „a Lélek gyümölcseinek” egyike (Gal 5,22) és a ker. *szeretet következménye (1Kor 13,4). L. még Türelem.

Hulda („vakondok?”) prófétanő, *Jósiás megbízatásából Kr.e. 621-ben megkérdezték a megtalált törvénykönyvről (I. Mózesi könyvek) (2Kir 22,14-20).

Húr („gyermek”?) pl. annak az izr.-nak neve, aki Kiv 17,10.12 sz. *Áronnal együtt *Mózes m. állt az *amalekiek ellen vívott csata közben.

Hurriták (churriták, hóriták) nép, amely a Kr.e. 2.sz. eleje óta benyomult az *Eufrátesz és *Tigris felső folyása menti városokba. A Kr.e. 16-14.sz. között megalkották Mitanni bir.-át és *Palesztinában is befolyásra jutottak. Vitatt, jelentős részét alkották-e a *hikszoszoknak. Ők vezették be a versenylovak szakértő tenyésztését.

Hús (test) az *ember külsejét jelenti (Ter 2,21; Kiv 4,7; Lk 24,39; 1Kor 15,39), *testet, eievenséget, azaz *életet (1Kor 5,5; 7,28; 2Kor 12,7; a *megváltásra való vonatkozással is: Kol 1,22; Róm 2,28k;

Gal 6,12k; Jn 6,51-56), az emberi személyt (Jn 1,14; 1Tim 3,16; 1Jn 4,2). Jelenti a k ö z ö s s é g e t (egyes személyekét: Ter 2,23k; Mk 10,8; 1Kor 6,16; rokonságot: Ter 29,14; Bir 9,2; népet: 2Sám 5,1) és az emberek e g y s é g é t (Iz 40,5; Jer 25,31; Jn 17,2; Gal 2,16). Gyakran előforduló kif., ha az ember életéről és istenhez való viszonyáról van szó: a H. rövidéletű (Iz 40,6), gyenge (Iz 31,3), nem lehet bízni benne (Jer 17,5), a *halál zsákmánya (Sir 14,17), magától nem képes megismerni Isten *titkait (Mt 16,17), kudarcot vall a *kísértésekben (Mt 26,41), a gondolkodást (2Kor 5,16; 1Kor 2,1-16) és életet (Fil 1,22.24) illetőleg a földinek/csakemberinek a bir.-a. — Kül. nyomattékkal jelenik meg a H. mint az Istennek való ellentmondás jele: az olyan embert jelölik vele, aki egyedül önmagára támaszkodva akarja munkálni *üdvösségét, Isten nélkül, akkor is, ha sokat beszél róla. Földi előnyökben remél (2Kor 11,18), saját aszkézisében (Kol 2,18.23), váratlanul *bűnbe esik (Róm 7,14), ellenséges viszonyba kerül Istennel (Róm 8,7), minden lehető formában kudarcot vall (Gal 5,19kk). Helytelen és veszedelmes „H.-on” csak erkölcsstelenséget érteni; inkább az ember minden olyan törekvését jelzi, amelynek során azt hiszi, hogy Isten n. véglegesen megmenti önmagát. A H. és a *szellem (lélek) szembenáll egymással (Jn 3,6; 1Pét 3,18), különös világossággal *Pálnál (I. Lélek); ő úgy ábrázolja a H.-t, mint személyes hatalmat, amely tusakodik Isten Lelke ellen (Gal 5,17.24), önhatalmúlag cselekszik (Gal 5,19), önző igényeket támaszt

(Róm 8,12). De Pál számára sem volt a H. egyértelmű a bűnnel, hisz maga Krisztus is „testben” élt (Róm 8,3; 2Kor 5,16).

Husáj (Chusáj) „beszámította Jahve”?) szénv, pl. *Dávid érdekeinek képviselője *Absalom tanácsadói közt annak felkelésekor. Meg tudta hiúsítani *Áhitófel okos tanácsát és hírt küldött Dávidnak (2Sám 15,32-37; 16,16-19; 17,5-23).

Hűsvét I. Pászka

Hürkánosz I. Makkabeusok

Hűség: Isten *kegyelmével és *irgalmával jár (Ter 24,27; Ex 34,6), *szeretetének bizonyossága (MTörv 32,4). Isten H.-e a *bizalom alapja (1Kor 10,13; 2Kor 1,18) és az *üdvösség biztos *reménye (1Kor 1,9; 1Tessz 5,24; Fil 1,6). Az ember válasza Isten H.-ére a *megtéris és a *hit (I. Hivatás).

Ibcán (Ábeszán: „kicsi”) *bíró (Bír 12,8kk).

Idegen I. Vendégszeretet

Idő. Az ÓSz tört.-leg gondolkodik, nem fil.-lag; az I-t a *teremtésre vezeti vissza (Ter 8,22), mindig az *emberre és történetére vonatkozik és Isten ajándéka (Zsolt 90,3-12; Jób 1,21); Isten az I. ura, ő tervezi (Iz 5,19; 22,11). Az örökkévalóság nem időtlenség; Isten örök, mert hatalma van az I.-n (Zsolt 90,4; Iz 43,10kk); mint ő maga, éppenígy igéje (Iz 40,8) és segítsége (Iz 51,6) is örök. Az örökkévalóság nyelvi kif.-e: „mindörökkön örökké” (Kiv 15,18), „öröktől fogva mindörökre” (Jer 7,7). Az ÚSz az I.-ről mint „I.tartamról” (eón, kronosz), „I.pont-ról” (kairosz), „napról” (hémera) és „óráról” (hora) beszél. Eón: Isten az I. ura (1Tim 1,17). ő ad bele tartalmat (2Tim 1,9), ő adja meg a népeknek (Csel 17,26), az ember nem rendelkezik vele (Csel 1,7). Istennek az I. fölött állását így fogalmazzák: eónok (Lk 1,33), eónok eónjai (Gal 1,5). Isten előtt az I. csak töredék (2Pét 3,8); amit róla mondunk, az Krisztusra is áll (Zsid 13,8; Jel 1,17k). Jézusban döntő I. köszönt ránk (Mk 1,15), amely Isten kir. uralmát jelenti *ítéletben és *kegyelemben (Lk 11,20); a *világ számára meg nem ismerhető (Jn 1,10; 7,6). Az I. mint e korszak ismertetőjele (Lk 16,8) beteljesedik a jövő korszakban (Mk 10,30). Főleg *Pál hangsúlyozza, hogy az I. Isten tervének folyása; Krisztus az I. teljességében jött el (Gal 4,4), az I. megdicsőülésünkre szolgál (1Kor 2,7). Pál beszél kora fogya-

tékosságairól és ostobaságáról (1Kor 1,20; 3,18), de megváltottságról is (Gal 1,4); az Egyház az I. feszültségében áll. Időpont az I.beli döntést jelenti, pl. az éberségre intő *hasonlatokban (Mt 24,42-44), v. Pál intelmeiben (2Kor 6,2 (a kegyelem ideje), Róm 13,11 (az *üdvösség ideje); a ker.-nek kötelessége jól kihasználni a jelent (Lk 19,42; 2Kor 6,2). Napjel-e az I. *beteljesedése, I. Eszkatológia; jelzi az ítéletet és üdvösséget (Mt 26,29; Lk 21,28); a világ *reménységben várja annak a napnak beteljesedését, amely Krisztusban virradt rá (Mk 1,15; 1Kor 10,11).

Időszámítás, bibliai. *Asszíriában az éveket királyok, *helytartók v. udvari *hivatalnokok u. számolják; *Babilon és *Egyiptom korai idejében fontos eseményektől számítják, s ezeket jegyzékbe foglalják; később áttérnek az évek kir.-ok szerinti számítására, és pedig 1) a *trónfoglalás napjától (a rendes évtől eltérően), 2) trónfoglalástól újévig = „az uralkodás 1. éve” (ún. „előredatáló számítás”) és 3) trónfogl.-tól újévig = „az uralkodás kezdete” (ún. „utólagosan datáló számítás”), ahol az uralkodás 1. éve újévvel kezdődik. — Nem tudjuk, *Izraelben hogyan számították az éveket a kir.-ok e.-i időben. A kir.-ok korában elterjed az Izrael és *Júda kir.-ainak uralkodási ideje sz.-i számítás (ti. a *bir. megosztlása, az *ÉB ill. *DB óta). Az első utalás ilyenfajta I.-ra 1Kir 6,37k (*Salamon 4. és 11. éve). A Szfiban megtalálható az előredatáló (ilyennek kell tartanunk pl. 1Kir 15,1-9-et) és

utólagosan datáló I. (pl. Jer 26,1; 49,34); a kettő vlsz. III. *Tiglatpilezer befolyására váltotta fel egymást. Bár az I.-nak megvan a biztos kiindulási pontja (*Jeruzsálem 1. meghódítása *Nabukodonozor seregétől, Kr.e.597 márc.16), a kir.-ok időrendjét nem lehet hibátlanul rekonstruálni. Jeruzsálem 2. meghódítása u. (586) a *számkivetés alatt és a ráköv. időben *Jojákin, ill. a száműzetés éveitől számoltak (2Kir 25,27; Ez 33,21). A késői *zsidóság idejében a bab., majd a *perzsa kir.-ok uralkodásának éveitől (Agg 1,1; Zak 1,1.7); a hell. időben kezdődött meg a *Szeleukidák korától való számítás, Kr.e. 312 őszén L. még Kor(1).

Időszámítás, keresztény. A keresztény átvette a *zsidóságtól az I. egyes elemeit (pl. a 7 napos *hetekre osztást), de hamarosan függetlenedett tőle. Dionysius Exiguus szerzetes Krisztus szül. évének megállapításánál (Kr.u.532-ben) néhány évvel elszámította magát. Ez a helytelen számítás elterjedt: Krisztus születése néhány évvel az I. kezdete előtt történt.

Idumeus = *edomi, de a *számkivetés u.-i kif.-sel. Idumea vidéke nem volt teljesen azonos a korábbi Edommal. Innen származott *Heródes dinasztíája.

Igazság a Szfben nem fil. fogalom, inkább a *szövetségből vezetik le. Isten állja *ígéretét, ezért menedéke az igaznak (Zsolt 91,4). Az *emberek közötti I. a cselekvésben való megbízhatóságot, őszinteséget jelent (Kiv 18,21), és mint a szó I.-ának összhangban kell állnia a valósággal (1Kir 22,16). Az Isten és ember közti I. „Isten szolgálatával” (Józs 24,14)

kapcs.-os; „Isten törvényén járni v. I.-ot cselekedni” (2Kir 20,3). A kései *zsidóságban megszilárdul az a felfogás, hogy maga Isten az I. A *világban I. és hazugság harcol egymással. Az ÚSz is beszél az I.-ról megbízhatóság, őszinteség és *hűség ért. (Róm 3,7). *Pál *igehirdetésében az Ev. I.-ára hivatkozik (Gal 2,5), felszólít, hogy engedelmeskedjenek ennek az abszolút I.-nak (Gal 5,7) és így ériék el az *üdvösséget (2Tessz 2,13). A *szeretet a gondolkodás és cselekvés I.-ában mutatkozik meg (1Jn 3,18). Jn sz. az I. elválaszthatatlanul összekapcsolódik Jézussal (Jn 8,40.45), ő az I. (14,6). Az embernek el kell határoznia magát, hogy *hitben és szeretetben hallgat Jézusra (18,37) és az I. Lelke által tanúskodik róla (15,26k; 16,13). Csak az I. megvallásával válik lehetővé az ek. *egysége (Ef 4,15k).

Igazságosság I. Megigazulás

Ige I. Logosz

Igehirdetés az ÓSzben Isten *királyságának, *békéjének és *üdvösségének (Kiv 9,16; Iz 40,2), igazságosságának és *igazságának (Zsolt 9,12; 19,2), hatalmának, bűnbocsánatának és *dicsőségének hírüladását jelenti (Dán 9,9k; Tób 13,4; 2Makk 3,22-36). *Isten nevének nagysága (Sir 17,8kk; Neh 9,5) is tárgya az ÓSzi I.-nek, cselekedeteiről szóló kij.-ekkel együtt (Kiv 3,15-22; 13,1-16). Az ÚSzben az I. *Ker.Jánostól indul (Mk 1,4.7), Jézusban teljesedik be (Mk 1,14k; Zsid 2,3) és az *apostolok folytatják (Mk 16,15; 1Jn 1,3.5). Prédikálás n. nem valószínű, meg Isten üdvössége (Mk 1,38; 1Kor 1,17). Csak az gyakorolhatja jogosan az I.-t, akit megbíztak vele (Mt 12,18; Róm

Igéret — Igéret földje

10,15). Jézus *küldetése saját l.-ének tárgya (Jn 5,36kk; 17,21). Az l. Isten üdvözítő tette (Mt 11,5) és *megtérésre szólít (Mt 3,1k); üzenet *Isten országról (Mt 4,23) és *Isten ígéje (Mk 4,33). Az ap.-ok m.e. Jézus halálát és *feltámadását hirdetik (1Kor 15,1-8; 1Tim 3,16), a bűnök bocsánatát (Róm 1,16; 2Kor 5,19k), a holtak feltámadását (1Kor 15,12-19) és a *második eljövételt (Csel 3,20k; 2Pét 1,16); emellett hangsúlyozzák, hogy ők Jézus hiteles *tanúi (Csel 1,8,21k; 1Jn 1,1kk). Az l. ncs szóval, hn a *gyülekezet közösségében lefolyó ünnepléssel is történik (1Kor 11,23-26); hallgatójában készséget tételez fel a *hallásra (Csel 16,14), alapja a *hitnek (Róm 10,14-18), elválaszt hívőket és hitetleneket (Mk 16,16), az embereket *Isten gyermekeivé teszi (Jak 1,18) és megmenti a *bűnből (1Kor 15,1). Először *Izraelnek szól (Mt 10,5k), de azután minden *népnek (Mt 28,19). *Csodák hitelesítik (vö. Mt 4,23; Csel 5,12-16). Az l. megújítja az emberben Isten életét (Róm 15,18k; 1Jn 5,11kk) és az *öröm forrása (1Tessz 1,6).

Igéret és beteljesülés a Szlnak az *üdvösségre von. kijelentéseihez tartoznak. Az l.-ekben mutatkozik meg Isten fokozatos kiny.-a. Adja egyeseknek: *Abrahám (Ter 15; 17), *Dávid (2Sám 7), és a *népnek (Kiv 19-34; Lev 26; MTörv 28). Többnyire a *szövetséggel függnek össze. Az *ósatyáknak tett l.-ek: ország (Ter 12,1-3.7), utódok (Ter 17,1-8), *áldás (Ter 22,17k), a *honfogl.-kor. teljeseznek (Kiv 3,8; MTörv 26,8k; Józ 5,6k) és a Dávidnak tett í. (l. Nátán) később elmélyül (Iz 9,1-7; Ám 9,11k) és tökéletesedik (Lk

1,32k). A népnek adott í. függ a szöv.-i *hűségtől (Kiv 24,3-8; 34,10-17); ha hűtlenek, érvényét veszti (Bír 2,20-23; Jer 18,9k), v. az istenfélőkre szorítkozik (Mal 3,17k), v. már csak a nép egy kis részére vonatkozik (Iz 1,9; Jer 5,18; Ez 6,8kk: „maradék”). A *számkivetés u. az í. az üdvösség új korszakára vonatkozik (Iz 2,1-5; Jer 31), a *szív megváltozására (Jer 31,33k; Ez 11,19), a Lélek közlésére (Iz 44,1-5; Jól 3,1k) és új megbocsátásra (Iz 53). — Isten állja í.-eit, azért a hívő imádkozó hivatkozhat rájuk (Zsolt 42,9; 77,9) és kérheti a bocsánatot (Kiv 32,13; Neh 9). Jézus az ÓSzi í.-ek beteljesedése, egyben Isten új í.-e. Ennek kül. jelentősége Mt 5-ben (l. Hegyi beszéd) nyilatkozik meg. Krisztus í.-ei az *Egyház fennállására (Mt 16,18k), *Isten országára (Mt 25,34), az *életre (Mt 19,29), az *örömrre (Lk 6,21), a jutalomra (Lk 6,23), Isten látására (Mt 5,8), a Szentlélekre (Lk 24,49; Jn 16,13kk; Csel 2,33) vonatkoznak. Az í. teljesítése *istengyermekséget (Róm 9,8k), *megigazolást (Róm 4,23k) és *szabadságot (Gal 4) ad. Az í.-ek feltétel nélküliek (Gal 3,15kk), de megkívánják a *hitet (Róm 4,13-16) és türelmes várakozást teljeseedésükre (Zsid 6,12kk), buzgóságot (Zsid 4,1) és megszentelődést (2Kor 7,1).

Igéret földje: *Palesztina, amelyet különféle isteni jelenések ígértek meg az *ósatyáknak (pl. Gen 12,6k). *Izrael hite sz. ezek az ígéretek a *honf.-ban teljesestek be. Az ország Isten öröksége és ajándéka. Csak a tisztáké (Józ 7; 2Kir 17,7-23), a hívőké (Iz 7,9). Biztonságos, nyugodt otlakásuk: *kegyelem (vö. 2Sám 7,1). Jézus

túlszárnyalja az ÓSz ország-ígéretét. Ő az *Atya országát ígéri (I. Isten országa), amelyet Isten gyermekei örökölnek (Róm 8,17; Ef 5,5) és ott bejutnak Isten *békeségébe, nyugalmába (Zsid 4,1-11). **Ikábód** (h.jel.ismeretlen) 1Sám 4, 17-22 sz. Pinhász (Fineesz) fia, *Éli (Héli) unokája; nevét népiesen magyarázzák: „a dicsőség (= k á b ó d) elvesztése”, mert akkor született, amikor a *szövetség ládája az ellenség kezébe jutott. Pinhász és Éli meghalt.

Ikónium (K ó n y a) *Lükaónia fontos kereskedővárosa. Zsidó ek.-e kicsi volt, de a zsidósághoz szigorúan hűséges tagokkal; talán azok keltettek ellenállást *Pál és *Barnabás ellen, amikor ezek megnyerték a *pogányker.-eket (Csel 14, 1-6). Az I.-i ker. ek. mégis kifejlődött (Csel 16,2); innen származott *Timóteus.

Illés („Jahve: Isten“) *Tisbe-i *próféta (*Gileád, K.Jordánia), *Áháb és *Izebel alatt működik az *ÉB-ban, Izraelben. A róla szóló tört.-ek (1Kir 17—2Kir 2) sok *csoda elb.-ével akarják megmutatni nagyságát. Jelentősége a *Jahve-hit érdekében történő pol. beavatkozásban rejlik, Báál-Melkart (I. Báál) istenségnek a kir. nétől követelt tiszt.-e ellenében. Döntés elé állítja a népet és istenítéletre hívja ki a *Kármelen Báál papjait (1Kir 18). Vándorlása a *Hóreb szimbolum: a nép története legyen ismét hű a kezdethez, a *Sinai-hegyi kiny.-hoz (1Kir 19). 2Kir 2,11 sz. Illés elragadtattott az égbe és „az Úr napja” e. majd visszatér (Mal 3,1.23-24). Ez a *remény eleven volt a kései zsidó (vö. Sir 48,10-12) és az ÚSzi korban. Mk 9,13 stb. sz. *Ker. Jánosra vitték át (vö. Jn 1,21 is).

I. megjelenik Jézus színeváltozásánál (*megdicsőülés); segítőként hívják a szükségben (vö. Mk 15,35k; Mt 27,47.49) és az állhatatos *ima példaképeként állítják oda (Jak 5,17k).

Illírja Dalmácia római tartomány korábbi neve (2Tim 4,10) v. ált. kif. a távoleső balkáni országokra (Róm 15,19).

Ima. Mint minden vallásban, az izr.-ban is az I. az a mód, ahogyan az *ember *Istenhez fordul. Átfogja az *élet minden ter.-ét, pl.: kérés (anyagiakért is, vö. Zsolt 128), könyörgő közbenjárás (Kiv 32,11-14), bűnbánati I. (Ezd 8,6-37). A kérő és bűnbánati I.-k is tartalmaznak dicsőítő utalásokat Isten tetteire. Imádkoznak az i.tiszt.-en (*zsoltárok; a *próféták bírálata: Iz 1,15) és tetszéssz.-i más helyeken (vö. 2Kir 20,2k). Jézus gyakran imádkozott (vö. pl. Lk 5,16; „főpapi ima” I. Jn-Ev), és *tanítványait is imádkozni tanította (I. Miatyánk). Krisztusban új *utunk nyílt az Istenhez (Zsid 4,16); aki kér, meghallgatást talál. De a ker. I.-jának helyes magatartásból kell fakadnia: becsületesség (Mt 6,5k), *bizalom (Mk 11,24), állhatatosság (Lk 11,5-13), *alázat (Lk 18,9-14), *kiengesztelődés másokkal (Mt 6,14 k), *megigazulás (1Pét 3,12). — Az „imádás” több mint „I.”: az egész ember reagálása egy lenyűgöző lény előtt. Elsősorban nem is szavakból áll, hn a lenyűgözött ember egész magatartásán észlelhető (vö. Jel 1,17).

Imádás. A kult. i.tiszt. aktusa (Ter 22,5; Zsolt 5,8), gyakran látható formában (meghajlás), más istenségek iránt is (Kiv 20,5; Iz 2,8). Gyakran *áldozattal van összekötve (MTörv 26,10), továbbá ze-

Imaidók — Inspiráció

nével, zsoldárénekekkel (2Krn 29, 28), v. *megtérésre való felhívással (Zsolt 95,8-11). Embereknek is hódolnak, mert Isten hatalmát képviselik v. gyakorolják (1Sám 24,9; 28,14); később ez tilos volt (Eszt 3,2-4), mert egyedül Istennek jár I. (Mt 4,10); *angyalok, stb. ezért elhárítják (Jel 19,10; 22,9). Az I. helye *Jeruzsálem volt (Jn 12,20), ez a kérdés most már időszerűtlen (Jn 4,21-24). A megdicsőült Krisztust is I. illeti (Fil 2,6-11). M.e. Mt alkalmazza a megf. g. szót Jézusra a *megdicsőülés előtt is, pl. amikor az emberek *csodát kérnek tőle (8,2; 15,25). A mennyei litban Jel sz. fontos helyet foglal el (4,10; 5,14; 7,11), a ker.-ek I.-ának képmása, akiket egyszerűen „imádkozóknak” (Jel 11,1) neveznek. De van a földön még egy másféle I. is, a sátáni hatalomé (Jel 13,4.8.12.15).

Imaidók. A *templomi *kultuszban naponta két *áldozat szerepelt, reggel és este. Ezeket *imák kísérték. A magánima számára 3 idő volt: este, reggel és délben (Dán 6,11; Zsolt 55,18). Az ÚSz a 6. és 9. órát nevezi meg I. gyanánt (Csel 2,1; 10,3.9).

Imaszijak (Luther: „emlékeztető cédulák”). A *zsidók szösz. értelmezték Kiv 13,9.16; MTörv 6,8; 11,18 utasítását, pergamencsíkokra írták fel a *törvény néhány előírását, ezeket kis tartókba tették, s a tartókat I.-kal a balkarjukra és homlokukra kötötték. Jézus korholta azt a szokást, hogy a *farizeusok feltűnően szélesre szabták I.-aikat (Mt 23,5). Korának sok jámbor embere ncs az imánál, hn egész nap viselte az I.-at.

Immánuel (g/lat. Emmánuel, „Isten velünk”). *Áház (Kr.e. 736-721),

a *DB, Júda kir.-a, ncs félt az *asszír nagyhatalomtól, hn az *ÉB, Izrael és az arámi *Damaszkusz állam áll. belekényszerítette egy asszír-ellenes szöv.-be. Iz 7,6 sz. dinasztija is veszélybe jut. Ekkor *Izaías jelet ad neki: A fiatalasszony áldott állapotban van, fiút fog szülni és azt I.-nak nevezi (Iz 7,14). A „fiatalasszony”-ra használt héber kif. szüzet is jelenthet. Miután a g.ford. (I. Szeptuaginta) olyan g. szót választott, amelynek szinte kizárólag ez a jel.-e, és Mt 1,22k eszerint értelmezi a helyet, Iz e helyében gyakran látta a *szüzi szülésre való utalást. Mások úgy értették, hogy pl. Áháznak, v. magának Iz-nak a fiáról van szó, v. pedig hogy a „fiatalasszony” a jövő messiási nép megszemélyesítése. Hogy Iz első-sorban Áház megmentését ígéri meg, az nem mond ellent annak, hogy a kijel.-t egy végleges megmentőre is értelmezzük. Áház nem hagyatkozott a jelre, hn az asszír hatalomban bízott. Ez leigázta *Izraelt és Damaszkuszt, és órá, is súlyos terheket rótt. Iz 8,8-ban I. a próféta kortársa.

Inkarnáció I. Megtestesülés
Inspiráció (lat. inspirare = ihlet, belelehel: e lat. szót használja a *Vulgáta 2Tim 3,16; 2Pét 1,21). Nem művészi adományra kell itt gondolnunk, hn így jelölik az isteni befolyást az Ó- és ÚSz könyveinek szerzőire (I. Kánon). A szerző nem mechanikus szerző volt, akinek Isten ill. a Szentlélek diktált, hn személyiségét használta fel Isten (korhoz, környezethez és helyzethez kötött gondolkodásmódjával, lélektani és mélylélektani adottságaival). Így a mű egyfelől teljesen az illető szerzőé, aki sokszor egyálta-

lán nem is tudott az Istenről és feldolgozhatott a rendelkezésére álló forrásokból származó szövegeket is (pl. listák, tudósítások, himnuszok, levelek, népi elb.-ek, mondák szövegei), másrészt viszont „Isten szava”, igéje, amennyiben Isten működése ncs tettekben (I. Megtestesülés), hn szavának közlésében is áll. Ez a közlés elsősorban nem információ, hn adomány. — Az egyes esetekben a köv.-ket kell kérdezni: Hogyan befolyásolta a szöveget a kor, környezet (beleértve a kult. helyzetet), lelkiület, a felhasznált források, a közönség, amelynek készült, stb.; mit mond el Isten közeledéséről az emberek felé akkor és ma; milyen ért. jelölhetjük meg Istent tévedésmentes szerzőjéül? Az Ó- és ÚSzi Szf hisz az isteni I.-ban (vö. Kiv 24,12; Jer 36,8; Zak 7,12; Jn 10,35; 2Tim 3,16; 1Pét 1,12; 2Pét 1,19kk; 2Pét 3,15k; vö. 1Tim 5,18).

Intéző az ÓSzbén v. kir. helytartó, palotanagy, v. pedig házi I. (1Kir 4,6; Iz 36,3,22; Eszt 1,8). Az ÚSz példabeszédei az I.-ról mint az okosság, *hűség és *éberség példaképéről beszélnek (Lk 12,42; 16,1-8). *Pál sajátmagát és a többi ap.-t Isten *titkai sáfárainak tekinti, minthogy rájuk van bízva az *Ev. *igazsága (1Kor 4,1k; Tit 1,7); hasonlóan mond *Péter minden ker.-t a neki ajándékozott *kegyelmi adományok sáfárának (1Pét 4,10).

Irán I. Médek, Perzsák

frás I. Betű

frástudók *Ezdrás óta az ÓSzi *törvényben jártas (és megf.-en kiképzett) tanítók neve, a „rabbi” megtisztelő címmel. Az I. teológusok és jogászok voltak; magyarázataik hamarosan előírások gyűj-

teményévé váltak a törvény mellett. Saját, befolyásos rendet alkottak és közelálltak kbó Irányokhoz, pl. a *farizeusokhoz, a *szaduceusokhoz, az *esszénusokhoz. Az ÚSz gyakran a farizeusokkal együtt említi őket (Mk 7,1), mint hogy sokan közülük azok voltak; többnyire nem voltak *papok. Jézusnak a farizeusok iránti elutasító magatartása az Í.-at is érinti (vö. Mk 14,1k), de azért nem minden Í. volt a ker.-ek ellensége (Csel 5,34). *Jeruzsálem pusztulásával (Kr.u.70) eltűnt a zsidó papság; a köv. időben a zsidóságra az Í. nyomták rá bélyegüket (többnyire a farizeusi irányzattól valók); Kr.u. 70-ben *Jábne (Jámnia) lett a zsidó tud.-osság kpontja, később *Tibériás. L. még Maszszora.

Irgalom. 1) Isten kegyes (Kiv 22,26; 34,6) egyesekhez (I. Kegyelem) és az egész néphez (I. Hűség, Szövetség). De I.-át nem szabad „menlevélként” félreérteni (vö. Jer 13,14; Sir 5,6). Csúcpontját ez az I. abban éri el, hogy Jézus Krisztusban *üdvösségét ajándékozta (vö. Róm 9,23; 11,32) a népnek (Lk 1,54) és döntése szerint (Róm 9,18) minden embernek. „A könyörület Atyjának” nevezik Istent (2Kor 1,3), ő az emberek egymás iránti I.-ának oka (Lk 6,36) és megköveteli ezt (Mt 9,13; 12,7 Óz 6,6 nyomán; I. még Kultusz). 2) Jézust gyakran ábrázolják irgalmasnak (pl. Mk 1,41; 6,34p; 10,47-51p; de: Mt 15,22-28p; vö. Fil. 2,27; Jézus mint „irgalmas Főpap” Zsid 2,17). 3) Az í t é l e t e n (vö. Júd 23; Zsid 10,28k) Isten irgalmas lesz az irgalmasokhoz (Mt 5,7; Jak 2,13; vö. Mt 23,23). L. még Megtérés, Szeretet.

Irigység. Az *ördög I.-e által jött a világba a *halál (Bölcs 2,24); az I. az ember term.-éből származik (Róm 1,29; Gal 5,19), földi. ördögi dolog (Jak 3,15k), megnyilvánulása a más sikerein érzett bosszúság (1Sám 18,9), a gyűlölet (Ter 37,4) és gyilkosság forrása (Ter 4,3kk). I.-ből ölik meg Jézust (Mt 27,18; Mk 15,10) és utasítják el az ap.-ok híradását (Csel 13,45; 17,5). Az I. szétrombolja az egyséket (Ter 4; 30,1; 37,11; 1Sám 18,8; Sir 40,5) és a közösség együttélését (2Kor 12,20; Fil 1,15; 1Tim 6,4), nem egyeztethető össze a fenntartás n.-i *szeretet követelményével (Mt 20,15; 1Tim 6,3k) és veszélyezteti a jámbort (Zsolt 37; 73). Az ÓSz azt mondja, hogy a nyugodt *szív, az I.-kedők társaságának kerülése, elégedettség és tartózkodás legyőzi az I.-t (Péld 14,30; 23,6; Sir 14,10; 31,14); az ÚSz sz. a Lélekben való új élettel (Gal 5,22.24), *bölcseességgel (Jak 3,17 k) és szeretettel (1Kor 13,4kk) kell legyőzni.

Irodalomkritika I. Bibliatudomány

Isáj (Izáj, lat. Jessze: „Isten embere”) *Dávid apja *Betlehemből. Az a föltevés, hogy Boáz és *Ruth unokája volt (Ruth 4,22), csak később keletkezett. Iz 11,1 a *Messiás várását fejezi ki („vessző Jessze törzsökéből”, vö. Róm 15, 12).

Isbóset („a szegény férfია” szándékos torzítással Esbáál = Isbáál, „Báál férfია”-ból, Báál = Jahve) *Saul fia volt. *Ábner magával vitte Mánánimba (K-jordániai város *Efraim törzse ter.-én, amelyhez I. tartozott) és királlyá kiáltotta ki. De *Dávidot nem tudták teljesen kiszorítani. I. csak addig tartotta magát, míg Ábner élt.

Amikor két zsoldosvezér meggyilkolta I.-et (Kr.e. 1005 k.) és tetükért jutalmat reméltek Dávidtól, az kivégeztette őket (2Sám 2-4). **Iskariót** I. Júdás(5)

Istár *akkád hadi- és szerelemistennő; megfelel a Nyi *személták tisztelte *Astarténak.

Isten a SzÍban nem elvont fogalom, hn személyiség, aki kinyilvánítja magát, pl. a *szövetségben és az *Isten országában. Fil. jellegű kísérletek, hogy I.-ről beszéljünk, nem bibliaellenesek (vö. Róm 1,20), de mindig azzal a vesztéllyel fenyegetnek, hogy szem elől tévesztjük: ha a SzÍban I.-ről van szó, az egyszerre történeti (pl. a „monoteizmus” nem eredeti fogalom, hn eredmény, vö. pl. Zsolt 97,7 és Iz 43,10), és élményi jellegű: pl. a *kivonulás Egyiptomból, a *honfoglalás, a *királyság és az i.tiszt. keletkezése, a *számkivetés és a belőle való visszatérés, a *Messiásba vetett *remény, annak felismerése, hogy *Jézusban eljött I., az *ősek.-ek útja. Az igazságosság-nak e világban megélt I.-ét azonban nem a világ vmi nagyhatalmú részének képzelik. Mindinkább nyomatékozták, hogy I.-t ne képileg képzeljék el (Kiv 20,4; de vö. *Dura-Europosz). — Az ÚSzben I. az ő örököse által nyilatkoztatta ki magát (Zsid 1,2k). A ker.-ek „Atyának” mondhatják, mert ő Krisztus „testvérei” (Gal 3,26; I. Miatyánk). Egyedül I. „jó” (Mk 10,18), Teremtő (Mk 13,19) és kormányzó (vö. Lk 12,24); velejár a *béke (Róm 15,33), *remény (Róm 15,13), *türelem (vö. Róm 15,5), *hűség (vö. Róm 11,29), *igazság (Jn 3,33). Ad annak, aki kér (Mt 7,11; I. Ima). A ker.-ek sem „látnak keresztül”

I.-en (1Kor 2,11). Szeressék őt (Mk 12,30p; 1Jn 4,19; I. Szeretet). L. még: I. jelenléte, I. neve, Szentháromság.

Isten akarata a *teremtésben nyilvánul meg, mint az ő végzése, mint az *üdvösség oka és minden lét forrása (Jób 38,2; Zsolt 33,11). Az ember akarata a *gonoszra hajlik, de I.-val találkozáskor (Jn 6,38kk) a jó m. tud dönteni (2Kor 8,10k). Jézus megbízatása I.-nak teljesítése (Mt 26,42; Lk 22,42), hogy ezáltal az embereket megszentelje (Ef 1,5.11). Mk 3,31-35p sz. mindenki, aki I.-át teljesíti, Jézus *testvérének tekintheti magát.

Istenfélelem az a magatartás, amikor nem páni félelemmel állunk a Nagyhatalmú előtt, hanem a tények realiztikus fölmérésével. Az I. az Istennek adott tiszt. egy formája, összefér az örömujjongással (Zsolt 47,3). Ehhez járul az a tudat, hogy Istent mint *„szentet“ éljük meg (Kiv 15,11), — itt tisztában kell lennünk azzal, hogy „szent“ nem elsősorban erk. tulajdonság. Minél jobban előtérbe kerül az izr. vallásosság fejlődésében a *törvény, annal inkább azon való aggodalomra lesz az I., hogy bizonyos szabályokat hűségesen megtartsanak (vö. Jób 28,28). Az I.-nek ettől a formájától szabádít meg az *istengyermekség.

Istenfélők azok a *pogányok, akik ugyan nem tértek át teljesen a zsidóságra (I. Prozeliták), de elfogadták a zsidó egyistenhitet és megtartották a zsidó *törvény kötelezettségeinek egyrészét (pl. *szabbat, *ételtörvények). A ker. *misszió nagy sikerrel működött köztük (vö. Csel 17,4).

Isten fia. A régi Ken gyakori volt egy ember ilyen megjelölése; kül. a kir.-ok érezták magukat az isten-

ség (fogadott) fiainak, részben istenként tisztelték őket (pl. egyiptomi *fáraók, római *császárok). Az ÓSz is gyakran „I.-nak mondja a kir.-t (pl. 2Sám 7,14). De csak *helytartója Istennek, sohasem ő maga isten (I. Királyság). A kései zsidóság a kir.-okról szóló „királyzsoltárokat“ (2, 45, 72, 110) a várt *Messiásra értelmezte. De ezt ritkán mondták „I.-nak. Óz 11,1 az egész népet I.-nak mondja. — Az ÚSz arra használja a kif.-t, hogy kifejezze Jézus egyedülálló viszonyát az Atyához, valamint *engedelmességét az Atya akarata iránt (vö. pl. Mt 4,3). Először csak kivételes esetekben nevezik így (pl. vö. Mt 16,16). Mk 14,61k sz. (kihallgatás a *főtanács e.) Jézus jóváhagyta ezt a címzést. Mind világosabban felismerték, hogy ez ncs Jézus alárendeltségét jelenti, hn fölségét is (vö. pl. Kol 1,15kk; Zsid 4,14), főleg Jn-ban látjuk ezt (pl. 3,18; az Atyától származik Jn 5,17-23; vele van az Atya Jn 16,32). „Jézus Isten fia volt“: az ősek. hitvalló mondata (vö. 1Jn 4,15). Jézus istensége nincs minden további n. kapcs.-ban az „I.“ kif.-sel, de legalábbis Jn és Zsid-ban így kell érteni a kif.-t; az idevon. metafizikai megfontolások (az Atya helyzete, a Fiú isteni tulajdonságai, stb.) bibliautániak.

Istengyermekség. Óz 11,1 sz. az egész nép Isten fia (vö. Róm 9,4). A ker.-ek Isten gyermekei, Krisztus társörökösei (Róm 8,16k) és *testvérei (vö. 1Jn 3,10). Jn 3,3 „felülről való születésről“ beszél. Isten gyermekei „Atyának“ nevezhetik Istent, sőt *„Abba“-nak (becéző kif. Gal 4,6; I. Miatyánk).

Isten haragja. A Szf igen emberi módon beszél Isten nevetéséről (Zsolt 2,4), *szeretetéről (Óz

Isten igéje — Isten jelenléte

11,1), *öröméről (MTörv 28,63), gyűlöletéről (Ám 5,21) és H.-járól. Utóbbi abból az igényből születik, amelyet Isten, a *Szent az *emberre tart (MTörv 6,13kk). I. az ő felelete a bűnös magatartásra, amint az a *szövetség megszegésében (Kiv 32; MTörv 11,13-17) és *Jahve üdvözítő akaratának elutasításában megnyilvánul (Szám 11,1; 13,25—14,38). A *próféták I.-ját mint megvetett szeretetének következményét hirdetik (Iz 9,7-20; Jer 4,1-4); nagyon szemléletesen ecseteli Iz 30,27-30; következményei: éhség, *betegségek és hadivereségek (Szám 12,9k; 2Sám 24,13-27), amelyek minden bűnöst sújtanak. A proféták sz. az *Úr napja I.-nak kül. napja. Ha rituális vétségeknél I. nyilvánul meg, akkor ez az isteni szentséget emeli ki (1Sám 6,19k; 2Sám 6,6kk). A *Keresztelő prédikálásában a harag jövődó *ítéletét hirdeti (Mt 3,7). Jézus *hasonlatokban beszél róla (Mt 18,32kk; Lk 14,21-24) és kijelenti, hogy ez fogja érni a *démonokat (Mk 1,25; Lk 4,41), valamint a bűnbánatot nem tartókat (Mt 11,20-24), megátalkodottakat (Lk 15,28) és Atyja tiszt. ének megvetőit (Mt 21,12k.23-45). Ahogyan az ÓSz, az ÚSz is képekben beszél I.-ról: pl. tűz (Mt 5,22; 1Kor 3,13), harag serlege (Jel 14,8.10; 16) és sajtója (Jel 14,19k). *Pálnál a harag napja Isten igazságosságának és szentségének megnyilvánulása (Róm 3,5; 1Tessz 1,10), amely az *ítélet napján, I. napján (Róm 2,5) az egész világ előtt megmutatkozik. Minthogy az emberek bűnösök, alá vannak vetve I.-nak (Róm 1,18—3,20), de Isten *irgalmával fordul felénk (Róm 9,23). Az ÓSzi *törvény nem tud megmenteni I.-tól (Róm 4,15), csak Jézus, aki magára

vette a *bűnt (Jn 1,29; 2Kor 5,21). Aki *megtérés és *hit által Jézushoz fordul, megmenekül I.-tól (Jn 3,36; 1Tessz 1,10).

Isten igéje a *kinyilatkoztatás lényeges alkotórésze, amelyet m.e. a *próféták közvetítenek (1Krón 17,3; Jer 7,1). Igéje által nyúl bele Isten népének tört.-ébe (Jer 5,14; 23,29), amennyiben utasításokat (*tízparancs; MTörv 5,5; 2Sám 12,9) és *törvényt ad neki (MTörv 30,19). I. a *teremtés oka (Ter 1), az emberi *életé (Ter 1,26) és az élet fenntartásáé (MTörv 8,3; Bölcs 16,26), *üdvösséget és új életet ad (Zsolt 119, 25.107.144). Az ÚSzben Isten még egy profétához intézi szavát és az hirdeti (Lk 2,29; 3,2). Krisztusnak és *tanítványainak szavát *csodák erősítik meg és így hatékonyak bizonyul (Mk 2,10; Csel 14,3). Ezek az igék *üdvösség (Csel 13,26), élet (Csel 5,20), igazság (Ef 1,13), Isten ereje (1Kor 1,18) és megmentés (Jak 1,21); Isten hatalmának jelei (Mk 1,22) és új életet szereznek a hívőnek (Jn 6,63). Az üdvösség az *apostolok és a *gyülekezet *igehirdetéséhez (Kol 1,25kk; Csel 4,31) kapcsolódik (1Tessz 1,8). Az ember győzze le a gonosz *kívánságot, amely akadályozza I.-nek befogadásában (Mk 4,19). *Jakab inti a ker.-eket: ne csak hallgatói legyenek I.-nek, hn végbevívői is (1,22).

Isten jelenléte. Az ÓSzben még nem gondoltak egy mindenütt jelenlevő szellemre, ha „Istenről” beszéltek. Ezért beszélhettek a „lakásáról”: *Jahve „ott lakott” *Izrael törzsi ter.-én (vö. Bír 11,24 — Izraelen kívül más istenségeket tisztelnek), szent hegyeken (*Sinaï, *Hóreb, Szeir-hegység: Bír 5,4, *Kármel, *Sion). „Jahve la-

kóhelyei" a régi *szentélyek: *Bétel (Ter 28,16-19) és *Beer-Seba (Ter 21,32), valamint a *jeruzsálemi *templom (2Krón 7,1kk), de a *szövetség ládája is (vö. 2Sám 6,2). De ezeket a helyeket többnyire nem úgy fogták fel, mint magának Istennek a „helyét”, hn mint működésének és megjelenésének helyét. Isten e. semmisen maradhat rejtve (Jer 23,34; Zsolt 139,7-12); jelen van követeiben (I. Angyal), keze (Iz 8,11), *Lelke, *arca (Kiv 34,14kk) és szava (Jer 15,16) által. Emellett úgy tartották, hogy Isten a *mennyeben lakik és onnan jön az emberekhez (Ter 11,5; 28,12k; Kiv 19,18).

Isten népe I. Nép

Isten neve. Az ÓSzb en Isten tkpi neve *Jahve. Emellett még sok más nevet használnak, amelyek többnyire nem annyira nevek, mint címek (pl.: úr, hatalmas, legfőlségesebb), és amelyeket részben más népek is használtak megszólításul isteneik számára; pl.: Adonáj (= úr), El, Eljon, Elohím (I. alább), Eloáh, Saddáj. Mondják még Istent Seregek Urának (= Cebaót, Szabaot), vagyis Izrael seregei urának, valamint az ég, a csillagokban lakozó hatalmak, *Kánaán alávetett istenei (?) urának is. — „Elohím” több istent is jelenthet (pl. Bír 9,13), de legtöbbször egynek a jelölésére használják (nem-izr.: *Báál-Zebub *Ekrónban 2Kir 1,2; az igaz Isten: Ter 1,1). Néha használták az Elohím kif.t Istenhez hasonló lényekre is (pl. holtak szellemei 1Sám 28,13; Mózes, Kiv 7,1). Részben elfogadott az a vélemény, hogy az „Elohím” kif. olyan kor. maradványa, amelyben Izrael több istennek szolgált (Józs 24,14k). L. még Név.

Isten országa (Isten uralma, Isten királysága, mennyek országa) nem földrajzi hely, hn Isten és *ember új viszonyát kifejező szó. „Bejutni az Országba” ezért nem azt jelenti, hogy v hova mennénk. Isten *királysága az ÓSzb en ideiglenes volt; véglegesen Krisztusban alakult meg. Ezért az I. hirdetése Jézus *igehirdetésének k pntja az első 3 Ev. szerint. Az „I.” magában foglalja olyan emberi kívánságok teljesedését is, amelyek ker.-sége n kívüli mozgalmakban vannak meg. Ellene mondanak pl.: *betegség, *halál, nyomasztó *szegénység, fáradság, pol. és társ. elnyomás, *háború. Minthogy az I. egészen ált. fogalom, nehéz más fogalmakkal megmagyarázni. „Tipikusan ker.” vonása: az eszményi cél elérését nem emberi teljesítményként reméljük, hn mint adományt: ezt Isten Krisztus által véglegesen megígérte, de a ker.-eknek kell megteremteniök előfeltételeit és útját azzal, hogy az I. szellemében élnek és cselekszenek. Egyes I.-ról szóló helyek eljövendő (Mk 1,15), mások jelenlegi nagyságáról beszélnek (Lk 17,21; Mt 12,28). A ker.-ség még ma is ebben a feszültségben él: a kezdet megtörtént; a célnál még nem vagyunk. A *Miatyánkban a ker.-ek így imádkoznak: „Jöjjön el a te országod” (Mt 6,10). Azok a kísérletek, hogy a kezdet és a cél közti feszültséget kimagyarázzák (pl. ezzel a tétellel: I. = egyház), sikertelenek. Az egyház feladata az, hogy az I. útját egyengesse a *világban (vö. Kol 4,11). — A „mennyek országa” kif. I. helyett úgy keletkezett, hogy az „Isten” szót kegyeletből kerülték. A mennyek országa tehát nem evilágon kívüli bir.-at jelent, hn e világ

viszonyát Istenhez. Következésképp Mt 5,3.10 nemcsak „örök boldogságot” ígér a lelki szegényeknek és az igazságért üldözötteknek, hanem inkább azt jelenti ki, hogy különleges viszonyban vannak Istennel, most és a jövőben is. I.-nak eljövételét, tulajdonságait és követelményeit a *hasonlatok (példabeszédek) illusztrálják.

Isten szolgája (c e b e d j a h v e h). Aki elismeri az Istent maga fölött, azt I.-nak nevezhetnénk. De 1892 óta ezt a kifejezést szinte kizárólag a *Deutero-Izaiás egyes darabjainak főszemélyére alkalmazzák (Iz 42,1-5; 49,1-6; 50,4-9; 52,13—53,12; gyakran hozzáveszik még 42,5kk; 49,7kk; 50,10kk). Ezek az énekek irod.-lag rokonok; legalábbis a 3 első magától a Deutero-Izaiástól származik.

Ki ez az I.? Egyesek az izr. nép (v. eszményi része) szimbolumának értelmezik, mások azt hiszik, hogy egy személyre vonatkozik, pl.: maga a Deutero-Izaiás, egy másik *próféta, a király (I. Királyság). Azonkívül vitatott, vajon a szerző visszatekint-e az I.-ra, vár-e rá, v. mint kortársáról beszél róla. Az I.-ról szóló énekek azt mondják el, hogyan képzeli a szerző Isten üdvözítő segítségét, amely feltételezi a szolga *alázatosságát. — Az ap.-i *ige hirdetés úgy látja, hogy az I. Krisztusban jött el (Mt 12,18; Csel 3,26; 8,30-36; Fil 2,7). Vele és általa érkezik el Isten *üdvössége. Ez az I. felmagasztaltatott (I. Felmagasztalás).

Isten uralma I. Isten országa

István (Stephanus, Sztefanosz: „koszorú”) a 7 szegénygondozó egyike (I. Diákonosok). A Csel elmondja megválasztását (6,5), az ellene emelt vádat, beszédét a *főtanács e. és megkövezését,

amelyet Saul (= *Pál) helyeselt (6,8—8,1). A ráköv. *üldözés szétszórta a híveket és így a ker.-ség üzenete terjedt. Az *apostolok *Jeruzsálemben maradhattak. Kérdés, nem rejtőzik-e e tény mögött a jeruzsálemi *ősek.-nak vmi konfliktusa (I. Zsidókeresztények).

Isszakár („Isten jutalmát ad”?) Ter 30,18 sz. *Jákok fia (népies névmagyarázat). I. törzsét Ter 49,14k jellemzi („csontos számár, robotoló szolgál”). A Józs 19,17-23 sz. osztályrészéül jutott ter.-et ma már nem lehet pontosan meghatározni; a *Gennezáret tótól DNyra feküdt és magában foglalta *Jezreel síkságát. 1Kir 15,27 sz. *Bása kir. I. törzséhez tartozott.

Itala I. Vetus Latina.

Italáldozat I. Áldozat

Itámár papi nemzetség, amely I.-tól, Kiv 6,23 stb. sz. *Aron fiától származtatta magát. E nemzetség tagjai felügyeltek a *leviták néhány rendjére (Szám 4,28.33), de ők meg *Pinhász papi nemzetsége alá tartoztak (Ezd 8,2). 1Krn 24,3 sz. *Abimelek (és *Ábjátár: 1Sám 22,20) is hozzátartozott.

Ítélet. Isten a jog teremtménye és őrzője, azért a legfelső bíró is az izr.-áknál éppúgy, mint más vallásokban. A Szf pusztító bírónak is festi, aki beavatkozik, ha jogszegés történik (pl. Ter 6,5kk; Ter 19; Dán 7,26). Beavatkozását m.e. „Jahve napján” remélték (Iz 13,6; 1Tessz 5,2): ez í. lesz és követőinek diadala (Ám 5,18kk). Nem tudták ugyan, milyennek képzeljék; de ez nem is volt fontos, a fő maga az a megállapítás volt, hogy Isten „valahogyan” be fog

avatkozni. Főleg az apok. irod. kapcsolta össze f.-elképzelését az emésztő tűz és szorongatások képeivel (vö. Dán 7,11; Jel 20,9k; 2Tessz 1,8). Biztosak voltak benne, hogy a „végső győzelem” Istent illeti meg, s ő betakarítja aratását (vö. Mt 3,7p; Jel 14,15k). A ker.-ek *reménysége volt „Jézus, megmentőnk a jövődő haragtól” (1Tessz 1,10; I. Második eljövétel). Mt 25,31-46 magát Krisztust festi mint bírót: a mérce nem vallásos tettek, hn a *felebaráti szeretet cselekedetei (segítség éhségen, szomjúságon, a lakás és ruházat hiányosságain, látogatás kórházban és börtönben).

Isten ncs ált. viszi keresztül jogát, hn megfizet az egyeseknek is (Zsolt 33,13kk; Péld 24,12). Először azt gondolták, hogy ez a visszafizetés ebben az életben történik meg (vö. Jób 42,7-17). Minél inkább hittek a halál utáni *életben, annál inkább gondoltak az egyes ember fölötti Í-re is a halál után (vö. Lk 16,19-31). Jn sz. az Í. már most végbemegy (vö. 3,18; 12,31). Az ilyen mondatok a *Jn-Ev. teológiájával függnek össze. Különállóan van meg emellett a „végső nap” Í-ének várása (Jn 12,48).

Ittáj (Etáj) *Dávid *Gátból való zsoldosvezére, aki *Absalom felkelése alatt hűséges maradt hozzá (2Sám 15,19-22).

Iturea *Galileától ÉKre fekvő vidék; lakói vsz. arameizált *arab törzsek. I. Arisztobulosz alatt (Kr.e. 104-103; I. Makkabeusok) kényszerítik őket az elzsidósodásra, majd kb. 2 évtizedig ismét önállóak. A *római világbir. szét-darabolja, egy részét végül *Heródes Fülöpnek adják (Lk 3,1). Későbbi tört.-e ismeretlen.

Iva I. Áva

Izaiás (Jesája: „Jahve: segítség”) szénv. pl. az első ŐSzi *profétáié, Ámoc fiáié. Kb. Kr.e. 770-ben, *Uzzija kir. halála évében (Kr.e. 739) kapta hivatását egy *látomással (Iz 6,1-7). Vlsz. *Jeruzsálem jobb családjai közül származott, felesége és legalább 2 fia volt. *Ámosz és *Ózeás u. működött, de túlszárnyalta őket és kortársát, *Mikeást irod. és teol. kijel.-einek erejével. Iz 7,3; 8,3 sz. 2 fiának jelképes neveket adott. Olyan korban élt, amikor a *DB, Júda és Jeruzsálem egyre fenyegetettebb helyzetben volt; az *ÉB, Izrael, *Szamaria pusztulásával Kr.e. 722-ben megszűnt. Amikor Kr.e. 735-ben a *damaszkuszi *Recin, Kr.e. 701-ben az *asszír *Szanherib ostromolta Jeruzsálemet, I. figyelmeztetett kir.-t és népet, hogy ne földi szöv.-ekben, hn Isten segítségével bízzanak (Iz 7; I. Immánuel; Iz 30,36k). A orosz szociális állapotokat már előbb kipellengérezte (vö. Iz 1,21kk; 3,16k; 5,1-24; 10,1k). A bab. Talmud és legendás ker. hagyomány sz. *Manassze kir. alatt (Kr.e. 693-639) vértanúhalált szenvedett: szétfűrészelték (vö. Zsid 11,37).

Izaiás könyve: a *profétai könyvek elseje. 3 részre oszlik: 1-39, 40-55, 56-66. fej. A 18.sz. vége óta lassan megerősödött az a felfogás, hogy csak az 1-39. származik magától I.-tól, a két másik későbbi korból, kbő szerzőktől (erős nyelvi, tart., kortört. kbségek). Ezeket *Deutero- (40-55.) és *Trito-Izaiásnak (56-66.) nevezték el. A végső megfogalmazáskor a kbő darabokat nyilván azért foglalták egy könyvbe, mert bizonyos alap gondolatok mindegyikben előfordulnak, pl. *Jahvénak mint „Izrael

*szentjének“ emlegetése, fölülálása minden más hatalmon, az ő megmentő segítségébe vetett *hit emberi hatalmi eszközök n., *Izrael *maradékának megmenekülése, az eljövendő *Messiás mint az *üdvösség meghozója. — Iz 1-39 tart.-a: a *DBra, Júdára von. kijel.-ek (1-12), köztük a szőlőhegyről szóló dal (5,1-7), tudósítás az I.-t meghívó *látomásról és személyéről szóló közlések (6,1—9,7), fenyegetések az idegen népeknek (13-23); a végső idők pusztulásának apok. látomása (24-27); jajkiáltások és ígéretek a DBról, Júdáról (28-35); tört. függelék (36-39; vö. 2Kir 18kk). Az egész ered. szövegben későbbi kéz hozzátételei találhatók; a mondások gyűjteménye nem volt egységes, úgyhogy most sok rokon darab egymástól elválasztva, más-más helyen áll. I. könyve mai formájában (1-66.fej.) már a Kr.e.2.sz.-ban megvolt; *Qumránban 1947-ben egy h. I.-tekeresztet találtak (keletkezési ideje: Kr.e.2.sz. és Kr.u.68 között).

Izabel (Jezabel) 1Kir 16,31 sz. a *szidoni Etbáál kir. lánya és *Áhábnak, az *ÉB, Izrael kir.-ának (Kr.e. 875-854) felesége. A kir. túri a *Báál-kultuszt, amelyet felesége, hazájának szokásai sz., erősen előmozdít. 1Kir 18-ban *Illés I. ellenfele; a *Kármelen istenítéletnek veti alá a Báál-prófétákat. Nem-vallási dolgokban is látjuk rossz befolyását Áhábra (*Nábót szöleje 1Kir 21,1-16). Sorsa megpecsételődik, amikor *Jehu lesz kir. (Kr.e.842) és bevonul *Jezreel városába. Kidobják a palota ablakából, összetapossák és a kutyák falják fel (2Kir 9,30-37). (I. lánya *Atalja.) Jel 2,20 jelképesen egy hamis prófétanőt nevez I.-nek.

Izmael (I s m a e l : „bár meghaláná Isten“) Ter 16 sz. Ábrahám és az *egyiptomi *rabszolganő, *Hágár fia; I.-t és anyját *Sára eltaszítja, Isten megmenti. Az I. *körülmételéséről szóló elb. (Ter 17,23-27) csak későbbi. Az iszlám hagyománya sz. ő az *arabok *ősatyja, s anyjával együtt a mekkai kárában van eltemetve. Izmaelitáknak hívtak néhány *nomád törzset É-Arábiában és a Sinai-pusztában. Főleg baromfityénzésből, tevekereskedésből és alkalmilag rablótámadásokból éltek. **Izrael** (I s z r a e l ; h.jel. vitatott). Minden bibliai tudósítás „I.“ népi fogalmából indul ki. Ezt teol.-lag és genealógiailag elmélyítik: Ter 32,28 sz. *Jákob akkor kapja ezt a nevet, amikor egész *éjszaka küzdött egy ismeretlen lényvel. Ter 35,10 sz. egy isteni megjelenés alk. *Bételben, I. minden „fia“ Jákobban látja közös őst. Talán kult. szöv.-et alkottak. „I.“ legrégebb bkiv. említése egy oszlopon látható tudósítás: Merempeh *fáraó (Kr.e.12.sz.ut.harmada) felsorolja a legyőzött népfajokat. Hogy „I.“ itt pontosan mit jelent, azt nem tudjuk, minthogy a Szf nem említ ilyen vereséget. — Az *ÉB is Izraelnek nevezte magát (1Kir 14,19). — I. Isten *népének neve (Zsolt 53,7; Iz 40,27), amely a *szövetség részese.

Izsák („mosolyogjon az istenség“) a Ter elb.-e sz. *Ábrahám és *Sára fia. Az asszony sokáig meddő volt (I. nevének népies értelmezései: Ter 17,17; 21,6). Egyes I.-ről szóló elb.-ek ered. talán más *ősatyákra vonatkoztak. Legtöbbször nem I. áll előtérben, hn pl. apja, Ábrahám (mint a feláldozásáról szóló tört. Ter 22,1-14), fiai, *Ézsau és *Jákob, v. felesége, *Rebekka (hogyan szereztek neki

*menyasszonyt, Ter 24). Az ÚS-
ben I. az *ígéret gyermeke és
ősatyánk (Róm 9,7-10). Az „I.
feláldozásáról” szóló elb. (Ter
22,1-14) ered. nyilván annak iga-
zolására való, hogy az emberáldo-
zatokat állatáldozatokkal kell meg-
váltani. Ezenkívül talán a Mória-

hegyen való i. tiszt. megalapozá-
sára.

Izsóp: falakon növő kicsi növény
(1Kir 5,13). Ágait a tisztulási ál-
dozatoknál használták (Kiv 12,22;
Szám 19,6.18); erre gondol az
imádkozó Zsolt 51,9-ben. Jn 19,29
az I.szárat említi.

J

Jábál (Jábel) Ter 4,20 sz. *Lámek fia, az állattenyésztők ill. *nomádok atyja. L. Jubál, Tubál.

Jábbok (Jebok; n a h r e z - z e r - q á = „a kék folyó”) a *Jordán Ki oldalának mellékfolyója; kb. 40 km-re a *Holtengertől Éra ömlik bele. Ter 32,22-28 sz. *Já-kob átkel rajta és ott kapja egy éjszakai küzdelem u. az „Izrael” nevet. A J. kettéosztja *Gileád vidékét, felső folyása elválasztja az *ámmoniakat az *ámoriaktól. *„Arnontól J.-ig” (Szám 21,24) = a Jordán Ki partjának Di része. Későbbi *hagyomány szól *Ógról: országának Ki határát *Szihon ámori fejedelem felé szintén a J.-ban látták (vö. Iz 12,2). MTörv 3,16.13 sz. a J. körüli ter.-re *Rúben, *Gád és *Manassze törzse tartott igényt.

Jábés (t e l l e l - m a q l ú b ?) *Gileád-i város. Vitatott, vajon Bír 21,12 mögött (a J.-i lányok elrablása) *Benjámin törzséhez fűződő rokonság rejlik-e. Amikor J.-t megostromolták az *ámmoniak, *Saul (Benjámin törzséből) felszabadította (1Sám 11,5-11); J. lakói mindig hűséges hívei voltak, s eltemették őt és fiát (1Sám 31,12k; 2Sám 2,4k).

Jábne (el) (későbbi neve: Jámnia) *filiszteus város a Földközi-tenger partján (légvonalban nem egészen 50 km-re *Jeruzsálemtől Nyra), csak *Uzzija (Azarja) kir. (Kr.e. 779-738) óta része a *DBnak, Júdának (2Krón 26,6); legtöbb lakója nem volt zsidó (vö. 2Makk 12,8). J. volt a *Makkabeusok ellenfeleinek támaszpontja (1Makk 5,58), Jeruzsálem pusztulása (Kr.u. 70) u. a zsidó tud.-osság és jog-

gyakorlat kpontja („jámniai szinodus”, I. Kánon).

Jáél (Jáhel, „kőbak”) Bír 4k-ben a *kenita *Héber felesége, megöli az *Izrael elől menekülő *Siserát: sátorcöveket ver halántékába (Bír 4,17-22). Ezért *Debóra dallal magasztalja (Bír 5,24-27).

Jáfet Ter 5,32-ben *Noé egyik fia. Noé *áldása a J. nevet a „helyet csinál” kif.-sel kapcsolja össze (pátáh: Ter 9,27); a *népek táblájában (Ter 10) J. az indoeurópai népek *ösatya. Vitatott, kapcs.-ban van-e a J. név „Japetosz” g. mondai alakkal.

Jáfó (későbbi nevei: Joppe, Jaffa: Tel Aviv elővárosa) igen régi *város a Földközi-tengeren, pl. az *Amarna-levelek is említik. Józsz 19,46 sz. *Dán törzse tartott rá igényt, de nem szerezte meg; csak a *Makkabeusok ideje óta lett zsidó birtok (1Makk 14,5). Mégis hír van arról, hogy kikötőjét, az egyetlen földközi-tengeri kikötőt, már előbb is használták izr.-ák (vö. 2Krón 2,15; Ezd 3,7; Jón 1,3). Csel 9,43 sz. *Péter hosszabb ideig J.-ban lakott. Csel 9,36-41 sz. ott támasztotta életre *Tabitát. Csel 10,9-23 elmondja Péter *látomását a tiszta és tisztátlan állatokról: az *Ev.-ot ncs a „tisztá” *zsidóknak, hn a „tisztátalan” *pogányoknak is hirdetni kell (vö. Csel 10k).

Jahve (röv. és mellékalakjai, pl. mint tnevek részei: Jahu, Jo, Jeho, Ja(h), Jao) Isten leggyakoribb *neve a h. bibliában. Hogy kifejtése Jáve volt, azt számos bkív. tanúság bizonyítja. A ráknmaradt h. *bibliakéziratokban legtöbbször „Jehova” áll, de ez nem je-

lenti azt, hogy ez a helyes kiejtés. Ez az írásmód a köv.képpen jött létre: Minden szóban ered. csak a mássalhangzókat írták ki (J.-nál: j h v h). Amikor később a magánhangzók kiejtését is jelölték — pontokkal, stb. (l. Masszora), a j h v h hangokhoz nem e szó magánhangzó-pontjait írták oda, hn az „úr” h. szót, amelyet a megf. helyeken legtöbbször tiszteletből használtak jhvh helyett. Ezek a pontocskák nem a „jhvh” szó kiejtését voltak hivatva megkönnyíteni, hn arra emlékeztettek, hogy most az „Úr” h. szót kell betenni. Így keletkezett a „j(e)h(o)v(a)h” szó, ahol a zárójelbe tett betűk a h. „úr” szó tartozékai. A J. istennevet az ókorban sohasem ejtették Jehovának v. ehhez hasonlóan. — Kiv 3,14k (az „égő csipkebokorról” szóló elb., l. Tövis) a J. nevet így értelmezi: „én vagyok” (vö. Jel 1,8; = „én cselekszem”; tévesek a metafizikai értelmezések, amelyek kb. erre a ford.-ra hajlanak: „Én vagyok a létok, létalap”). — A J. név kora, eredete és ered. jel.-e igen vitatott. Vlsz. nem *Mózes által vált először ismeretessé (Kiv 6,3); nem is csak izr.törzsek ismerték. Talán a kenitáknál ismert meg Mózes; mindenesetre a jövőre nézve különleges jelentőséget biztosított neki az izr. törzsek között.

Jahvista l. Mózesi könyvek

Jaír („az istenség sugározzék”) név, pl.: 1) egy „kis” *bíróé (Bír 10,3kk), 2) „J. sátorlakói(?)” Szám 32,41 sz. a *Manasse törzsbeli J.-ról elnevezett település a *Jordántól Kre; a Bír 10,4 sz.-i kapcs.-ba hozatal (1)-gyel kései. **Jairus** Mk 5,22p sz. (*zsinagóga) elöljáró *Kafarnaumban, lányát Jézus feltámasztotta.

Jajkiáltás a panasz kif.-e vkinek személye miatt (Bír 6,22; 1Sám 4,7k), v. a *Jeruzsálemre (Jer 13,27), a *népre és vezetőire (Iz 5,8-22; Jer 23,1; Ez 34,2), v. idegen népekre (Iz 10,5; Jer 48,46) váró *ítélet fenyegető szava. A *hegyibeszédben Lk 6,20-26 sz. 4 *boldogsággal 4 J. áll szemben; éppenígy fenyeget Jézus ítélettel bűnbánatot nem tartó *városokat (Mt 11,20-24) és éles J.-okat mond a *farizeusokra (Mt 23,13-36). A Jel-ben Isten ítéletét J.-ok vezetik be (8,13; 12,12; 18,10,16). **Jakab** tulajdonnév: 1) Id. J. *Zebedeus fia, *János fivére, vele együtt kapta az *apostoli meghívást (Mk 1,19p; 3,17p; Csel 1,13); Mk 3,17 sz. J. és Jn a Boanergész (mennydörgés fiai) mnevet kapták; J. *Péterrel és Jnsal a kiválságosak közé tartozott (Mk 5,37p; 9,2p; 13,3; 14,33p); Kr.u. 44-ben *Heródes(6) alatt lefejezték (Csel 12,2). 2) Ifj. J., Alfeus fia, a „Tizenkettő” egyike (l. Apostolok); csak az ap.-lista nevezi meg (Mk 3,18p; Csel 1,13); az „ifj.” mnevet azóta kapta, mióta Jeromos azonosította (3)-mal. — 3) J., Mk 6,3p sz. az Úr *testvéreinek egyike, a *jeruzsálemi ek. feje (Gal 1,19). vezetőszerepet játszott az *ap. zsinaton (Csel 15,13-29); tőle származik talán a *J.-levél. Kr.u.62-ben vlsz. megkövezték.

Jakab-levél. A levélszerű bevezetés ellenére inkább prédikáció-jellegű mondásgyűjtemény, mint *levél. Intelmeket ad a ker. hétköznapiakra, a *kísértésre (1,2-16), a tevékeny *hitre (1,9-27; 2,14-26), a *szegények és gazdagok iránti magatartásra (2,1-9), a nyelven való uralkodásra, veszekedésre és viszályra (3,1—4,12), Isten *gondviselésére és *ítéletére (4,

13—5,11), valamint az *imára vonatkozólag (5,13-18). L. még Felkenés. A szerző *Jakab (1,1), vlsz. az Úr ilyen nevű *testvére, nem az ap-ok egyike. Őhöz il-lik a J. erős morális jellege is és a jócselekedetek kiemelése (2,24; vö. ehhez Róm 3,28!). Lehetséges az is, hogy a J. egy későbbi művelt *zsidóker-ektől származik, aki írását az Úr testvérének tekintélye alá helyezte. Ezt főleg a J. választékos g. nyelve alapján tartják. Az is lehet, hogy a ránk-maradt J. az Úr testvérétől írott levél egy későbbi átdolgozásának eredménye; az átdolgozó egy művelt *zsidóker. lehetett. — Amennyiben a J. az Úr testvérétől származik, akkor Kr.u. 62 e. íródott (mert ez Jakab vértanúságának éve *Jeruzsálemben). Különben a Kr.u. 2.sz. elejéig nyúlhat keletkezése. A levél (m.e. Nyon) csak a 4.sz.-ban kapott teljes elismerést mint ŰSzl írás.

Jákin (Jáchin: „Jahve erősítse meg”) név, pl.: 1) Ter 46,10: *Simeon egyik fia, Szám 26,12: a jákinták *ősatyja. 2) Egy oszlop neve a *templomban.

Jákob („az istenség megvéd“?) Ter 25,26 sz. *Izsák és *Rebekka fiának neve. J.-tól származtatja magát *Izrael 12 *törzse. A J.-tört.-ek a Ter-ben nem alkotnak összefüggő életrajzot, hn sokféle elb. gyűjteménye, amelyeket J.-bal hoztak kapcs.-ba. Nevét néplesen a „megcsal” h. szóval (‘á q ó b) magyarázzák (Ter 27,36; de vö. Ter 25,26). Ehhez az értelmezéshez fűződik részletesen kifestett tört.-ek: hogyan csalta meg J. fivérét, *Ézsaut (az elsőszülötti jog és *áldás kicsalása, Ter 25,29-34; 27). Erre az orozott áldásra hivatkoznak J. utódai. Az elb.-ek egy másik csoportja J.-ot

kult. helyekkel hozza kapcs.-ba, megmutatva méltóságukat (pl.: Ter 28,10-22; *Bétel, az égi létráról szóló *álmom). Egy másik régi hagyomány a J. *mákpelai *sírjáról szóló elb.-ben jut kif.-re (Ter 50,12kk). Más J.-elb.-ek *Háránban játszódnak *Lábánnál (Ter 20kk); továbbiak *Máhánáimmal vannak kapcs. (Ter 32,2-22; 33, 1-16), *Pniellel (éjszakai küzdelem: Ter 32,23-31; I. Izrael), *Szikemmel (33,18—34,11), a *József-tört.-ekkel. A későbbi bibliai irod. ritkán említi J.-ot (negatívan, pl. Óz 12,3k.7, pozitívan, pl. Bölcs 10,10kk).

Jákob áldása a neve a Ter 49,3-27-ben összegyűjtött mondásoknak. *Jákob szájába adják őket. A leírás e. hosszú irod. történetet futottak be és rájuk nyomta bélyegét az egyes *törzsek valóságos helyzete, amilyen századokkal később volt.

Jákob kútja (bír ‘ja q ú b) Jézusnak a *szamariai asszonnyal való párbeszédében (Jn 4) említve mint színhely. Az ÓSz nem beszél róla. A Kr.u.4.sz.óta jelzik fekvését, ma a helyet egy ker. hadjárat-korabeli templom romjai borítják.

Jákob létrája annak a mennyei létrának a neve, amellyel Ter 28,12 sz. *Jákob álmodik.

Jámnia I. Jábne(el)

János (Johannesz: egy h. név g. alakja, „Jahve kegyes”) gyakori sznév, pl. *Ker. Jánosé, *János ap.-é.

János apostol: a Szl az *ősek. „oszlopának” mondja (Gal 2,9) és többször mindjárt *Péter u. nevezi meg. Az első 3 ev. sz. J. Jézus első *tanítványai közt kapta meghívását (Mk 1,19k p), id. *Jakabbal együtt *Zebedeus fia volt és halász, mint apja. A *Jn-Ev.

sohasem nevezi néven J.-t; vitatott, azonos-e J. azzal a tanítvánnyal, akit „Jézus szeretett” és ezen Ev. 2. része többször említ: ott állt Jézus *keresztje alatt, és már Péter e. ott volt az üres *sírnál, Ősker. *hagyomány sz. J. *Efezusban halt meg a Kr.u. 2.sz.1.negyedében. — Jn *Jelenéseinek könyve egy magát J.-nak nevező szerzőtől való (1,1), de ez vlsz. nem azonos J.ap.-lal. — A hagyomány továbbá beszámol egy „J. *presbiter”-ről, az efezusi ek.-i vezetőség befolyásos tagjáról. Nevén kívül keveset tudunk róla. Még a hagyomány egyrészével az Úr tanítványának is tartjuk, ez nem jogosít fel arra, hogy 2Jn, 3Jn és Jel-t órá vezessük vissza, csak azért, mert 2Jn és 3Jn szerzője „presbiternek” (= vén; név nélkül) nevezi magát. L. Jn-levelek.

János-evangélium. Éppúgy, mint a másik 3 (l. Szinoptikusok), Jézusról tett tanúságával a *hitet akarja szolgálni (vö. Jn 20,31); de sajátos ábrázolásmódjával, tart.ában és stílusában erősen különbözik amazoktól. A J.-ban is a *Ker. Jánossal való találkozás u. kezdi működését Jézus; ez *Galileában és *Jeruzsálemben folyik le, *halálával és *feltámadásával végződik. Az egész könyv egységes terv szerint alakított, bármilyen kbőképpen ítélik is meg ennek alapját. A köv. részek kbőzthetők meg: prolóqus (1,1-18), Jézus kinyilvánulása *csodajelek és beszédek által (1,19—12,50), *szenvéde és feltámadása által (13,1—21,23), végszó (21,24k). Igen vitatott a részletekben való felosztás. — A többi Ev.-tól kbően a J. Jézus 3 húsvéti *ünnepéről beszél és 4 utazásáról Galilea és Jeruzsálem közt, az események

főhelyéül pedig Jeruzsálem szerepel (a többi Ev.: 1 húsvéti ünnep, 1 utazás, főtevékenység Galileában). A csodaalb.-ek és beszédek a J.-ban részben részletes előadásban és egymással összefüggésben szerepelnek (pl.: *kenyérszaporítás 6,5-13, beszéd az élet *kenyeréről 6,26-59). A *gyermekségtört. helyén (Lk ill. Mt) a J.-ban a mélyértelmű prolóqus áll. — Jellemző Jn-ra a *kinyil. és az arra való emberi reakálás drámai párhuzama is: a ker.-ség és a zsidó vallásosság már nem ellenséges testvérek, hn elvi ellenfelek. Ennek megf.-en a J. kezdetől fogva úgy beszél Jézusról, mint a *Messiásról és az *üdvőség hozójáról (vö. 1,29: „Ime az lsten báránya . . .”), s éppígy beszél arról, hogy a „zsidók” elutasítják (1,11; 5,16). A kiny. tágul, ezzel együtt nő a „zsidók” ellenségessége: e konfliktus tetőpontja és legyőzése a *kereszt. A J.-ban a fejlődés az *„óra” felé tart: abban nyilvánul meg Jézus végső *megdicsőülése és *felmagasztalása a halál és feltámadás által (vö. 12,23; 17,1). Kezdetben, amikor Jézus kinyilatkoztatja üdvözítő hatalmát, ez az „óra” még nincs itt (vö. 2,4; 8,20), inkább célpont Jézusnak az Atya felé vezető útján (13,1). A többi Ev. Jézust m.e. mint az *Isten orszáaa hirdetőjét és közvetítőjét állítja elénk, a J. mint önmagának kinyilatkoztatóját. Emellett hangsúlyozza emberségét (vö. 4,6; 11,5.35). De a J. kponjtában nem ez az emberség áll, hn Jézus egyedülálló viszonya az Atyához, amely a *csodákban és beszédekben mutatkozik meg (vö. 5,17k; 8,42.54; 10,30.37k). Nagy kinyilatkozató beszédek a búcsúbeszéd (14kk) és a főpapi ima is (17).

János-levelek

A J. sajátosságai az „Én vagyok”-kijelentések („Én vagyok” az *út, *igazság, *élet, *világosság, *Mesiás, *pásztor, szőlőtő, barát, élet *kenyere: 14,6; 9,5; 4,25k; 10,11; 15,1.15; 6,35). Ezenkívül a J. beszédeiben feltűnik, hogy beszélgetőtársai (pl. *Nikodémus 3,1-21, a szamariai nő 4,1-26) egész hátrózott irányban félreértik azt, amit Jézus gondol. Az ítélet már most végbemegy (3,18), a *világ legyőzése végleges (16,33; vö. 13,31), nem „majd valamikor” a messze jövőben. A Krisztus-eseményt J. nemcsak a vége felől nézi (mint a többi Ev.), hn újraértelmezi abból a tapasztalásból kiindulva, amelyet az *igehirdetés, liturgia és elmélkedés adott a felmagasztalt Úr vezetése alatt, akinek kiny.-a a halála u.-i időben is elevenen hat tovább. — A J. vitát tükröz a szakadár törekvésekkel, m.e. a *gnózással, amely nem annyira egy csoport volt, hn egy (a zsidóságban is elterjedt) szellemi mozgalom. Elutasítja a gnosztikus alapnézeteket (vö. *Jn-levelek) és elveti *dualizmusukat (gonosz teremtő — jó Isten, rossz testiség — jó testetlenség); hangsúlyozza Jézus emberségét és testi mivoltát. U.akkor felhasználja a *gnózisban szokásos fogalmakat és szembeállításokat, mint pl.: halál — élet, sötétség — világosság, hazugság — igazság. — A J. igénytelen g. nyelven íródott; bizonyos „kulcsszavak” egyre visszatérnek. Stílusa félreismérhetetlen. A 2.sz. óta a *hagyomány szinte vita n. *János apostolt tekintette a J. szerzőjének. Hogy az ő életében keletkezett, Kr.u. 100 k. v. kevéssel azután, azt *papiрусzeletek egyértelműen igazolták. Ma kérdésünk nem úgy hangzik: ap.-e v.

nem? Mert mindinkább fölismerjük minden Ev.-ban az ősap.-i igehirdetés és az írásbefoglalás szoros kapcs.-át, miközben hely marad az átadott hagyomány önálló alakítására is. Most tehát azt kérdezzük: Jn ap. tekintélye áll-e vmi formában a J. mögött? Bár sok közlés egy szemtanútól származik benne, azért még nem feltétlenül szükséges Jn ap.-t közvetlen szerzőjének tartanunk. Hogy a ránkmaradt J.-ba beledolgoztak-e már írásban meglévő forrásokat és milyenek voltak azok, az még nagyon vitatott.

János-levelek: 1Jn nem levél, inkább értekezés: küldő, címzett és üdvözlés nincs; a stílus prédikáció-szerű és oktató. Világos tagolás n.-i fejtegetései az *üdvösség üzenetének alapgondolata körül keringenek. Kpontban az Istennel való közösség áll Jézus Krisztus által, meg a ker.-ek közössége egymással (1,3-7); e közösségben *szeretet (2,5), *világosság (2,10), bűnök bocsánata (2,12), *élet (2,25) és *igazság (3,18) van. Ez a közösség a Krisztusba vetett *hitben (5,1) és a kölcsönös szeretetben valósul meg (3,23k). A szeretet eredete és mértéke az Atya- és Fiú-Isten a Lélekben (4,13-16). E közösség n. az ember *sötétségben van (2,9), *halálban (3,14), hazugságban (2,21k). A l k a l m a t az írásra vlsz. a *gnózis tévtanításaival való vita adott, amely egy Istentől származó különleges ismeretre hivatkozott Krisztus mellőzésével, elutasította a *világot mint *gonoszt, és testellenessége miatt elvetette a megtestesülés testi oldalát és Krisztus *feltámadását is. 1Jn ezzel szemben megmagyarázza, hogy Isten igazi ismeretét csak a Jézus Krisztusba vetett

hit által kapjuk (1,1-4; 5,4k), megerősíti Jézus Krisztus testi létezését (4,2k) és az Istennel való igazi közösség ismertetőjelül a *bűnök bevallását nevezi meg (4,7kk). Mindkettő hiányzik a tévtanításokban, amelyek tagadják a Jézusba, mint a *Krisztusba (Mesiásba) vetett hitet (1,10; 2,9; 2,22). 1Jn gyakran átveszi a gnózis beszédmódját, leleplezi fogalmaink hamisságát, pozitív utalásaik teljesülését pedig a ker. üzenetben látja. Emellett a ker. élet főbb pontjait állítja elénk, m.e. az Isten- és emberszeretet benső összefonódását, az összes parancs teljesítését a hit és szeretet által, a mélyreható szemlélődés kapcsolatát a gyakorlati szempontokkal. 1Jn sok hasonlóságot mutat a *Jn-Ev.-mal és vlsz. röviddel előtte v. utána íródott (Kr. u.100 k.). Vlsz. nem Jn ap. írta, hn vki *tanítványai köréből. A Jn-Ev. és 1Jn szerzője alkalmasint u.a.; gyakran fordul nyilvánvalóan *pogányker. olvasókhöz, és Kis-ázsiaiában (*Efezus?) írt.

Míg 1Jn értekezés, 2,3Jn levelek, szerzőjük egy „presbiter” (= vén; 1. Jn ap.), aki nem adja meg a nevét. 2Jn egy kisázsiai ek.-nek, 3Jn egy Gájus nevű ker.-nek szól. Mindkét levél rokon 1Jn-sal. A testvéri szeretetre intenek, és óvnak a tévtanításoktól. Nagyon kérdéses, maga Jn ap. volt-e a tekintéllyel beszélő szerző, v. inkább egyik tanítványa. 2,3Jn vlsz. Kr.u. 100 k. keletkezett Efezusban; csak az 5.sz. óta ismerték el őket ált.-an ŰSzi írásoknak.

Jármuk a *Jordán Ki mellékfolyója, vmivel a *Gennezáret-tótól Dre ömlik beléje. A Szf nem említi.

Jáván-nak nevezi a *népek táblája

*Jáfet egyik fiát (Ter 10,2,4). Vlsz.

az ión városállamokra gondoltak (vö. Ez 27,13).

Jázánja (Jezoniás: „bár meghallgatna Jahve”) sznév, pl.: 1) Egy Jeremiás nevű ember fia Jer *próféta idején (Kr.e. 600 k.), a *rekábiták feje (Jer 35,3). 2) a „makái ember” fia, hadvezér *Gedálja alatt (2Kir 25,23; Jer 40,8). **Jázon** g. név, pl.: 1) III. *Óniás főpap fivére, megvette magának a *főpapi hivatalt (Kr.e.175) és megpróbálta hellenizálni a *zsidókat (2Makk 4; I. Hellenizmus). 2) Cirénei J. leírta a *Makkabeusok felkelését; csak egy kivonat maradt meg 2Makk-ban (vö. 2Makk 1,23).

Jebuziak néptörzs, amelyhez *Jeruzsálem (kánaáni v. *ámori) felső rétege tartozott, mielőtt az izrák meghódították. Említik őket nemzetlisták (pl. MTörv 7,1). Talán Jeruzsálem meghódítása (Kr. e. 1000 e.) u. fölvették őket *Izrael népébe (vö. Zak 9,7). (Jeruzsálem neve Jebuz is volt, I. Bír 19,10k). A jebuzi *Araúna neve *hetita.

Jefta (Jefte: „Jahve nyisson ki, szabadítson meg”) *Gileádból való *bíró. Hallunk harcairól az *ámmoniak és *moábiak ellen. Egy fogadalom miatt fel kellett áldoznia lányát (Bír 10,17—12,7). Ez vlsz. nem az emberáldozat emlékeivel függ össze, hn talán egy kult. szokással (a lányok ünnepe a hegyeken). A Gileád és *Efraim összecsapásáról szóló tudósításból világos: 1. a kbő törzsi csoportok még nem alkottak egységet, 2. voltak tájszólási kbségek. Zsid 11,32kk J.-t példaképnek mondja.

Jegyzék ill. lista azok közé az okmányok közé tartozik, amelyek a Szfban világi és vall. ter.-en is

szerpet játszanak. Ilyenek az ÓSzben: a kir.-ok *hivatalnokainak és kíséroiének J.-e (2Sám 20,23-26; 23,8-39; 1Kir 4), J.-ek helyekről és határokról (Józs 13-19), legyőzött kir.-okról (Józs 12), nemzetségekről és *törzsekről (l. Nemzetséglista) és a *számkivetésből hazatérőkről (Ezd 2,3-67; Neh 7,6-69). Az ÚSzben szerepelnek: Jézus nemzetséglistái, az *ap.-ok (Mk 3,16-19p), a hét *diákonus J.-e (Csel 6,5) és kbő üdvözletek listája (Róm 16,3-16; Kol 4,10-17). A J.-ekhez soroljuk az ún. *bűn-és erénykatalógusokat is (Róm 1,29kk; Ef 5,3kk; Gal 5,19-23).

Jehova l. Jahve

Jehu („Jahve az”) szénv, pl.: az *ÉB, Izrael királya (Kr.e. 842-815). Még mint hadvezér királlyá kiáltotta ki magát; mikor kir.-a, *Jórárn megsebesült, megölte őt és a *DB kir.-át, *Ahászját, megölette *Izebelt és *Aháb egész „házát” (2Kir 9,12k.24.27.30-33; vö. Óz 1,4). Valláspol.-ja, elődeivel ellentétben, élesen a *Baal-kultusz ellen irányult (vö. 2Kir 10,18-28; az ösztöngést erre talán *Elizeus és a *rekábiták adták, 2Kir 10,15 k.). *Adót kellett fizetnie II. *Szal-

manasszárnak; a *damaszkuszi *Házáel legyőzte (2Kir 10,32).

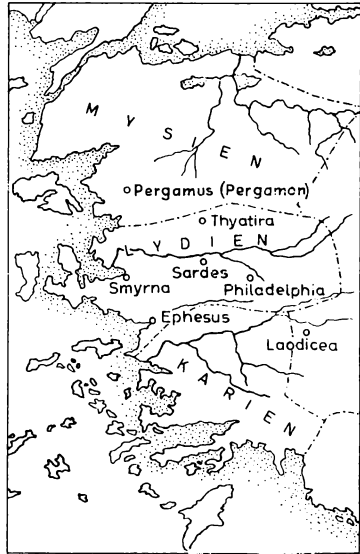
Jelenések könyve (János). Vlsz. Kr.u. 95 k. keletkezett és a 4. Ev. szerzőjének tulajdonítják; szerzője *Jánosnak nevezi magát (Jel 1,1. 4,9; 22,8), *próféta (1,1-20; 22,9) és utal arra, hogy *hitéért *Patmoszra száműzték (1,9). *Látomásokban, képes beszédben és szimbolumokban (m.e. *számszimbolikában: vö. 1,12.16; 3,1; 8,2) fordul Kisázsia szorongatott ek.-eihez; így a Jel vigasztaló könyv, a *vigaszt Isten ígéri az ek.-eknek (l. Apokaliptika). A k-pontban annak bizonyossága áll, hogy Jézus *halálával és *feltámadásával megvan a *megváltás alapja, megtört a *gonosz hatalma (12,10). Mint Krisztus, úgy a hívő is helytállhat a gonosz ellenében (12,9.12-18). A ker.-ek olyan döntésre hivatottak, amely ellentmondásba hozza őket a *világgal (2,13; 6,9-11). Isten szolgálói ők (7,3), látszólag alulmaradnak a világgal szemben (11,7-10), de Isten új *életre támasztja őket (11,11k). Isten előtt *papok (5,10; 20,6), a *zsengék adománya Isten és a Bárány számára (14,4) és hitük-

Jehu: részlet III. Szalmanasszár „fekete obeliskjének egyik képéből, amelynek tárgya „Jehunak, Omri fiának adója”. Jehu, Izrael királya mélyen meghajolva hódol Szalmanasszár előtt.

kel tanúskodnak Isten győzelméről a világ felett (3,10; 14,12). Az ÓSzi mintára visszamenő képek *Isten haragjának *ítéletéről (4; 6-12; 14,6-20; 16kk) Istent a *történelem urának mutatják és *megtérésre buzdítják az embereket. Ezért zengheti az *egyház Isten e. feleletül imáját dicsőítő himnuszokkal (1,6k; 5,13; 15,3k; 19,1-7). A Jel megmutatja, hogy a viszontagságok közt az E. útját a *dicsőség hívó várása határozza meg; ezt ábrázolja az új *Jeruzsálem képe (21k). Istennek az emberekkel kötött *szövetsége akkor teljesedik be végképp, az *Antikrisztus hatalma pedig végleg megtörik.

Jeremiás (Jeremia: a név jel.-e vitatott, talán „Jahve emelje fel”?) a „nagy” próféták egyike, *Hilkija pap fia (szül. kb. Kr.e. 650 *Anatóbiában, *Jeruzsálemtől kb. 5 km-re ÉKre). Már fiatal éveiben meghívást kapott a prófétai tisztre (vö. Jer 1,4-7), le kellett mondania *házasságról és *családról (16,2). Kb. 40 évig (Kr.e. 626-586) működött mint próféta, népe megmentésén fáradozva, amely akkoriban tört.-ének egyik legsúlyosabb megrázkódtatását élte át. A *Jósiás kir. alatti vall. megújulást kivéve (kultuszreform Kr.e. 621, Jósiás halála Kr.e. 609) J. szóban, írásban (vö. 29,1) és jelképes cselekedetekben (vö. 27,2) Isten közeledő büntető *ítéletére mutatott rá. Sok ellenséget szerzett a *nép és a vezetőség között, mert szakadatlanul az ország pusztulását és a *Babilon igájába jutást jósolta, és a nép elé tárta *bűnét és istentelenségét. J. szerint ők Isten látogatásának és végül Jeruzsálem pusztulásának oka. Meg akarták gyilkolni (11,21), üldözték és foglyul ejtették (26,7kk),

A 7 kisázsiai ek. fekvése, amelyekhez Jel 2k 7 levele szól.

megverték és megkínózták (20,2), Jeruzsálem ostroma alatt pedig egy szennygödörbe dobták, hogy elpusztuljon (37,11—38,13). Még akkor is, amikor intelmeit megerősítették a félelmetes események: Jeruzsálem kétszeri bevétele (Kr. e. 597, 586) és az izr.-ák nagyrészének Babilonba deportálása (I. Számkivetés), a Jeruzsálemben visszamaradt maradék nép még mindig nem hitt neki. Tanácsa ellenére az ut. júdeaiak a bab. *helytartó meggyilkolása u. *Egyiptomba menekültek és őt is kényszerítették, hogy tartson velük. Legendái hagyomány sz. ott honfitársai megkövezték. Egyetlen próféta belső és külső viszontagságairól sem tudunk meg annyit, mint J.-éről. Emberileg nézve működése tragikus kudarc volt (vö. Jer 25,3), ha közvetlen hatása u. kérdezősködjünk. Mt 16,14 sz. Jé-

zust egyesek a feltámadt J.-nak tartották.

Jeremiás (könyve): az 1-25. fejjel beszédek tartalmaz a *nép, a kir.-ok és „próféták” ellen a *szövevény Istenéhez való hűtlenségük miatt, továbbá az *ítélet hirdetését, a Kr.e. 587-i katasztrófaig (*Jeruzsálem 2. meghódítása) bezárólag. A 26-45. fejjel a jövőre vonatkozó *ígéreteket tartalmaz és J. életéből vett képeket, a 46-51. az ítélet ígét *Egyiptomról, *Babilonról és kisebb népekről. A függelék (52. fejjel) Jeruzsálem pusztulását festi (vö. 2Kir 24k). Részint maga J. beszél, részint kísérlője, *Báruc (vö. 19; 26-29; 36-45), részint mások. A mondások gyűjteménye kb. időkbl származik; részben többször átdolgozták. A ráánkmaradt h. és g. fogalmazás közötti feltűnő kbségek további későbbi átdolgozásokra mutatnak. J. elképzelése a szöv. Istenérl messzemenően azonos *Ózeáséval: Jahve a völegény, a férj az *Izrael népével kötött *házassági szöv.-ben (Jer 2,2), hűtlen *menyasszonyát mindig újból felszólítja a visszatérésre, és bensőséges *szeretetét érezteti vele. A régi ígérek *beteljesedését a pol. összetörés láttán J. prófétikusan egy „új szövetségben” reméli (Jer 31,31kk). A bünt. ezt a mélyen begyökerezett betegséget (vö. Jer 13,23) nem szüntethetik meg kult. szokások (éles bírálát a hivatalos *templomi *kultuszról, vö. 6,20; 7,10k). J. küzd olyan „próféták” ellen, akik szépen hangzó szavakban csak a „békéről” beszélnek (6,14), és hallgatóikat biztonságba ringatják (14,13 k; 23,17; 28).

Jeremiás-level a neve egy csak g.-ül ráánkmaradt (talán ered. h.) írásnak (a *bálványimádás értel-

metlenségérl), amely a LXX-ban önálló mű, a Vg-ban *Báruc könyvének egy része. Szérlője sem Jer, sem Bár, hn több sz.-dal fiatalabb.

Jeremiás siralmi: 5 ének ÓSzi gyűjteménye, amelyek *Jeruzsálem pusztulását (Kr.e. 587), Isten büntető *ítéletét és a költő sorát panaszolják. Ezenkívül a bűnbánatra intenek és Isten segítségét hívják. Réglóta *Jeremiás prófétának tulajdonítják őket, de legalább is az 1. és 5. más költőtől származik; a 2kk eredete vitatott. A Siralmak összegyűjtése vlsz. Kr.e. 515 k. lezárult.

Jerikó („holdváros”?) 3 szomszédos, időben egymást követő letelepülés neve:

1) Az ÓSzi J. (MTörv 34,3 stb.; pálmák városa, ma: tell-esz-szultán) egy márgaterrazon a *Jordán völgyében, 8 km-re a folyótól Nyra, 10 km-re a *Holt-tengertől Éra. Kr.e. 7800 k. vadászok egy *szentélyt emeltek a forrásnál (Elizeus-forrás, e n e s s z u l t á n), a köv. sz.-ban letelepedtek, megalapították a ma ismert legrégebb városközösségek egyikét 4 ha ter.-en, hatalmas erődítményektől körülvéve. Az 5. évezredben kultur. hanyatlás; a 4. végétől az 1580-ban bekövetkezett pusztulásig állandóan lakott. Mindig jobban kiépítették az erődítményeket. A *honfogl. idején (Kr. e. 1250 k.) kimutatható az élet a településen, falak azonban nem. Józs 6 sz. J.-t elsőnek hódítják meg *Kánaán városai közül. A bibliai elb. vlsz. egy kult. körmenetet fest le, amely évente a *Gilgal-beli szentélyből J.-ba vonult, hogy a honfogl.-t megünnepelje. A *Ráhábról szóló elb. (Józs 2) azt próbálja megmagyarázni, miért lakik egy ilyen nevű nemzetség

„Izraelben mind a mai napig“ (Józs 6,25). A 9. sz.-ban J.-t ismét megerősítik (1Kir 16,34), *Illés és *Elizeus meglátogatja (2Kir 2,4k.18); Elizeus tette áll. ihatóvá a forrás *vizét (2Kir 2, 19-22).

2) Az ÚSzi J. (teli abu el-alájik) a vádi el-qelt befordulásánál a Jordán völgyébe, id. *Heródes téli székhelye, hátrhely vámhivatallal. Az ÚSz említi: a vak Bartimeus meggyógyítása (Mk 10,46-52); vendégség *Zakeusnál (Lk 19,1-10).

3) eriha nevet adtak az arabok a mai településnek egy kereszteshadjáratok korabeli város helyén, 1) és 2)-tól Kre.

Jerobeám (Jeroboám, „szaporodjék a nép“?) az *ÉB, Izrael kir.-ai: 1) I. J. (Kr.e. 932-911) már *Salamon alatt magasrangú hivatalnok volt (1Kir 11,28), később Salamon üldözte (1Kir 11,40); az ÉB első kir.-a (I. Bir. megosztása), állandóan védekeznie kellett a *DB kir.-ai ellen, akik az ÉB meghódításával vissza akarták állítani *Dávid nagybir.-át és a bir. egységét (I. Abija, Rehabeám). Hogy ne csak pol.-lag, hn ideológiailag is elválassza a két bir.-at, *Dánban és *Bételben bir. *szentélyeket létesített (I. Bika), a jeruzsálemi *templom kult. egyeduralmának ellensúlyozására. A *deuteronomisztikus tört.-írás ezt nagyon negatívan ítéli meg (vö. pl. 1Kir 12,26-30).

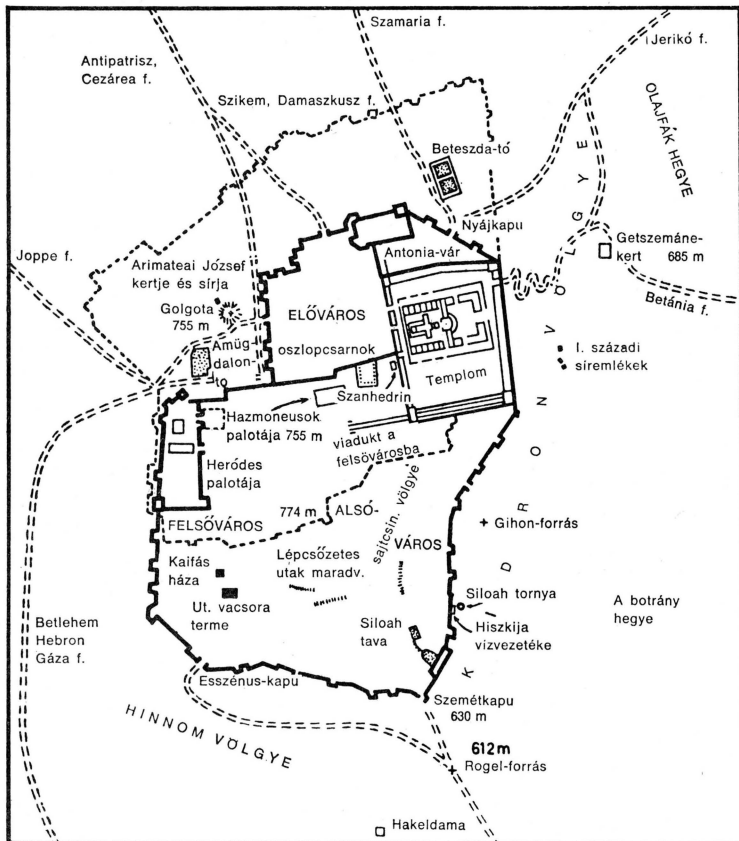
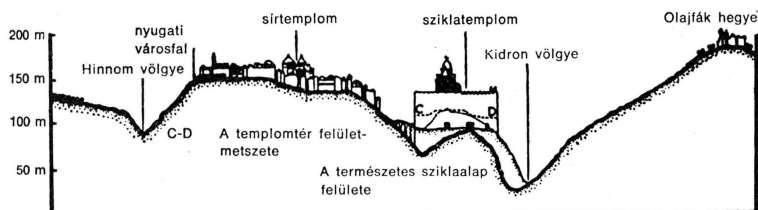
2) II.J. (Kr.e. 784-744): az ÉB hatalmának tetőpontja és gazd. virágzás (a Kjordániai ter.-ek visszahódítása, vö. Ám 6,13), de erős szociális ellentétek, amelyek ellen m.e. *Amós fordul.

Jerubbáál I. Gideon

Jeruzsálem (Sálem isten alapítása, arab el quds = a szent)

*város a Júda-hegység egy mészplatóján, kb. 800 m-nyire a Földközi-tenger szintje felett. Ered. helye egy keskeny sziklakiszögellésen volt (I. Ófel) a *Kidron, Tiropöon és *Hinnom völgye között, benépesedését, vlsz. a Kr.e. 4. ezredtől, a *Gihon-forrásnak köszönheti. Kr.e. 1900 k. egy *egyiptomi, törvényen kívül helyező szöveg említi, a 14. sz.-ban fejedelmének, Abdi-Hipának levelei IV. Amenofiszhoz (I. Amarna). A *káánaíni J.-et *Dávid zsoldosai hódítják meg, ezért a kir. magánbirtoka („Dávid városa“). A *törzsek közti, de a törzsi birtokon kívüli fekvése egyenesen székhelynek szánja. A *szöv. ládájának odavitelével vall. jelentőségre tesz szert *Izrael törzsei előtt. *Salamon a várostól Éra palotát és *templomot emel. A köv. időben a város terjeszkedik Ny és É felé. Megtartja vall. jelentőségét még a *bir. megosztása és J. pusztulása u. is (Kr.e. 587/6); a hívők számára ez az Istenből választott város (Iz 40-55; Zsolt 137; 122; 87). *Izaiás, *Jeremiás, *Ezekiel próféta működése szorosan J.-hez kapcsolódik. — Jn sz. *Jézus a nagy zarándokünnepeken J.-ba megy. Lk írásaiban a város különleges szerepet játszik. A *szenvedéstört. Jézus ut. tetteit, szenvedését és halálát teszi J.-be. Húsvét u. itt alakul meg az *ősek. A Jel szerzőjének a város a mennyei J. képe, amelyet Isten az idők végén hoz el. — Kr.u. 70-ben lerombolják a templomot, 135-ben római-hell. stílusban újra felépítik a várost (Aelia Capitolina), 637-ben az *arabok meghódítják. A templomtér szent szikláján megépítik a sziklatemplomot. J. az iszlám szent városa és zarándokhelye lesz. 1517-től az 1.

Jeruzsálem

Jeruzsálem. Fönt: városmetszet délről nézve (újkor). Lent: a város alaprajza az evangelisták idején (számos rekonstrukció alapján). — már meg nem lévő falak és épületek valószínű helye, --- az óváros mai fala. === a városhoz vezető legfontosabb utak valószínű elhelyezkedése.

világháborúig török kézen van, a 16.sz.-ban új falat kap (ma ezt a részt „óváros”-nak hívják). Ez részben vlsz. a *Heródes Agrippa (Kr.u.41-44) építtette Éi falon emelkedik, amely a *Golgota és Bázáta kerületeit bevonta a megerősített városba. A Jézus korabeli J. délen terült el, csak Éi része azonos a mai óvárossal. L. még Beteszda, Gihon, Olajfák hegye, Szentsír.

Jessze I. Isáj

Jetró („bőséget adott az istenség”) a neve Kiv 3,1; 4,18; 18,1k. 5k.12 sz. *Mózes apósának, egy *midiáni papnak. Vitatott, miért hívják a *hagyomány más ágai-ban Reguelnek (Kiv 2,18; „barát az istenség”), v. Hóhábnak (Bír 1,16—4,11; vö. Szám 10,29), és hogy Kiv 18,1-12 elb.-e mögött (J. látogatása Mózesnél az Egyiptomból való *kivonulás u.) *Jahve Midiánból származó tiszt.-ének bevezetése áll-e. Kiv 18,13-27 sz. Mózes J. tanácsára bírakat állított.

Jezreel („Isten vet”) hnév, pl.: 1) J. városa (z e r í n) volt *Áháb székhelye (vö. 1Kir 18,45; az ártatlanul halálraítélt *Nábót kivégzése 1Kir 21; *Jehu megbuktatja Áhábot 2Kir 9,14-37; 10,6-11), talán kedvező közlekedési helyzete miatt. 2) 1)-ról nevezték el J. s í k s á g á t (m e r d s i b n ‘a m i r), háromszögformájú, a Jordántól Nyra, Éon a *galileai hegyvidék határolja, Den *Szamaria. A termékeny síkság (*„Megiddó síkság”-nak is mondják: 2Kron 35, 22) gyakran volt csatamező (vö. Bír 6,33; 1Makk 12,49).

Jézus (g. alak a h. j e (h o) s ú a = „Jahve: segítség” szóból) gyakori sznév (pl. Sir 50,27, Kol 4,11). Legfontosabb hordozója a Názáreti J.

Bkiv. források a Názáreti J.-ről kevés számúak, amennyiben nem egy régi íróhoz való hozzátételről van szó. De azért vannak (pl. Tacitus, Suetonius és *Josephus Flavius írásaiban). M.e. annak a sok, tört.-leg jelentéktelen dologról szóló ÚSzi közlésnek láttán, amelyeket nem lehetett csak úgy kitalálni, ma már a legradikálisabb kritikusok sem állítják azt, hogy J. sohasem élt, csak egy eszme megtestesítője. Az ÚSzi írások (köztük az *Ev.-ok) szándéka azonban nem „J. életének” elb.-e Inkább arról szólnak, ami J.-sal következett, és annak következményeiről. Nem mondanak el olyan vonásokat, amelyek egy „J. életéről” szóló tudósításba beletartoznának, viszont nem fontosak annak az eseménynek szempontjából, amelyre ezek az írások visszapillantanak (pl.: nincs szó J. *názáreti életéről fellépése e.). „Jézus —> Krisztus”: ez a J.-megváltás legrégebbi formája, jelentése: J. (senki más, mint) Krisztus (= *Messiás). „J. Krisztus” már nagyon korán kettős név lett, anélkül, hogy törődtek volna ered. jelentésével. A J.-ról szóló legrégebbi k e r. szövegek *Pál levelei (Kr.u. 51/52-től). De Pál nem ismerte személyesen Krisztust; mégis nyomatékosan hangsúlyozza földi életét (Fil 2,7). Az Ev.-ok évtizedekkel későbbiek, de sokkal régebbi anyagot tartalmaznak. Ncs a *hit tanúságtételei, hn a J.-ról szóló *igehirdetés egyes darabjainak gyűjteményei, amint pl. az ősker. *misszióban szükség volt rájuk.

J. vlsz. Kr.e. 4 k. született (*időszámításunk megállapítása helytelen) és 30 v. 33 ápr.-ban halt meg. Az életével foglalkozó kutatások bonyolultak és több kü-

Jézus Sirák — Joáház

lönleges problémával kell számolniok (pl.: *cenzus; J. „nyilv. működését” 3 Ev. 1 évre, Jn kb. 3 évre teszi; halála dátumául Jn Niszán hó 14-ét, a többi Ev. a köv. napot adja meg; rabbinikus előírások és szokások J. idején, stb.). J. Názáretben nő fel (l. Gyermekségtört.) mint *József és *Mária fia, *Acs lett, mint József (Mk 6,3). Megtudjuk továbbá, hogy miután fölvette a *keresztséget *Ker. János kezéből, azt hirdette: elérkezett az *Isten országa oáltala (vö. Mk 1,15). Ennek hirdetését szolgálja majdnem mindaz, amit az Ev.-ok elbeszélnek, akár *csodák, akár a „Tizenkettő” (l. Ap.-ok) kiválasztása, akár a *hegyibeszéd.

Az ŰSzi írásokat csak úgy lehet megérteni, ha föltételezzük: J. követői szilárdan meg vannak győződve arról, hogy ő az igazi Messiás, akit Isten felmagasztalt (l. Felmagasztalás, Feltámadás). Az „Isten fia” cím csak lassan fejlődik ki: Az első 3 Ev. alig használja; Jn-nál J. úgy jelenik meg, mint feltétlenül Istentől származó hatalmasság. A húsvéti esemény rányomja bélyegét az ŰSzi írók hitére (vö. Róm 1,4); megértik: J. az *Űr (Róm 10,9), „Isten fia” öröktől fogva (Jn 1,14,18). Metafizikai megfontolások az Isten (Atya) és J. közti, valamint J. egyetlen személyének isteni és emberi term.-e közti viszonyról bibliautániak. Az ŰSzi szerzők számára ennél fontosabb, hogy levonják és hirdessék a Krisztus-eszményből folyó következményeket (l. Űdvösség).

Jézus Sirák l. Sirák

Jézus szavai (lógikák, egyszám: lógion): Jézusnak az *Ev.-okban (főleg Mt és Lk) — esetleg át-

dolgozott formában — előforduló rövid kijelentései (egy példa a sok közül: Mt 5,44k/Lk 6,27k). Az Ev.-ok ezeket szabadon építik be keretükbe, úgyhogy pl. u.azok a szavak Mt és Lk-nál kbő összefüggésben szerepelnek. A *hegyibeszéd az Űr szavaiból összeállított gyűjtemény. — Mt és Lk egymástól függetlenül egy Q forrásból merítenek („lógiaforrás”), amely csaknem kizárólag J.szavait tartalmazza. Ezenkívül mindkettő egymástól függetlenül a Mk-Ev. megelőző formáját használja. — Jézus biztosan mondott olyan szavakat is, amelyek nem maradtak ránk vmelyik Ev.-ban (l. Kánon). Az ún. agrafák („le nem írt” szavak) közül, amelyek bkív. *hagyomány útján maradtak ránk, csak kevésről gyanítják, hogy valódi. Biztos bkív. jézusi szavak nem maradtak ránk.

Jibleám (Jebláám; b í r b e l ‘ a m e m.) régi város *Szikemtől kb. 30 km-re Éra (légyonalban), Józs 17,11 *Manasszéhoz sorolja, de nem hódították meg mindjárt (Bír 1,27).

Joáb („Jahve: atya”) *Dávid unokaöccse és hadvezére. Megölte vetélytársát, *Ábnert (2Sám 3,27) és sok győzelmet vívott ki (vö. pl. 2Sám 12,27). Megölte *Absalomot (2Sám 18,14) és vetélytársát, *Ámászát (2Sám 20,10). De miután (*Salamon ellenében) *Adoniás oldalára állt, Salamon megölette, jöllehet az *oltárnál keresett menedéket (1Kir 2,28-35). Utóda *Benája lett.

Joáház („Jahve megragad”) sznév, pl.: 1) Az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 815-799), a *damaszkuszi *Házáel erősen szorongatja (2Kir 13,22) és Izrael fegyverzetét nagyon megtépázza (vö. 2Kir 13,7). 2Kir 13,6 korholva jegyzi meg, hogy

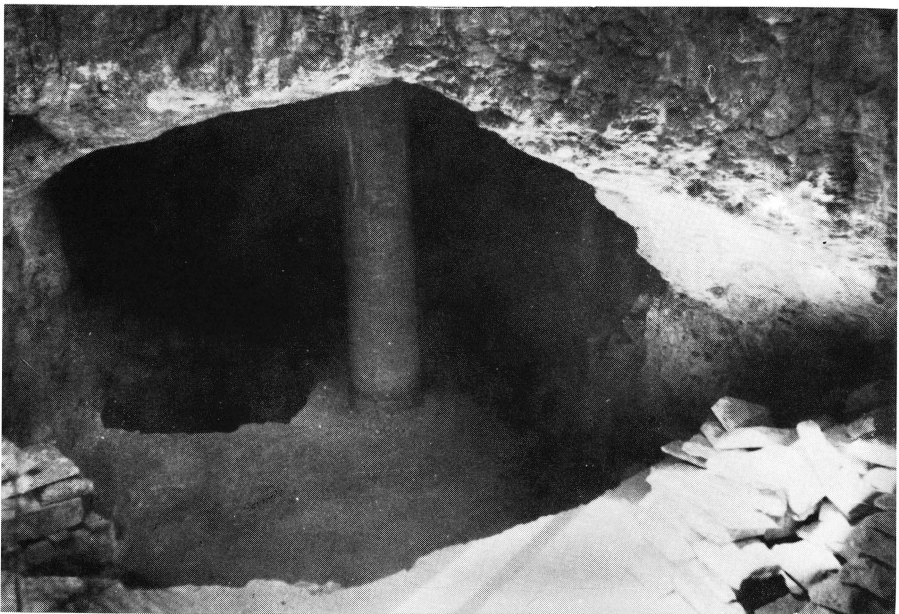
Jeruzsálem. Fent: J. madártávlatból. Jobbra a templomtér és a Kidron völgyéhez vivő meredek lejtő. Lent: J. északról. A Damaszkusz-kapu felett a Golgota sírtemploma.

Fent: **Jeruzsálem**. Dávid városának fekvése a templomtértől délre. Lent: a **Jordán** Jerikó közelében. Egy folyami gázlóná prédikált és keresztelt János.

Fent: **Júda pusztasága** Jeruzsálem és Jerikó közt. Lent: Kilátás En-Gedi szűk völgyén át a **Holt-tengerre** és Moáb magaslataira.

Fent: **Kafarnaum**, A Kr.u. 2/3.sz.-i, részben restaurált zsinagóga.
Lent: A régi **Názaret** egy lakóbarlangjának része, a padlóban silóval.

az *áserák megmaradtak *Szamariában. 2) A *DB, Júda kir.-a (Kr. e. 608). Trónra kerültekor csak 23 éves, már 3 hónap múlva leteszi *Neko egyiptomi *fáraó, *Egyiptomba hurcolják, s ott meghal (2Kir 23,31-34). Helyére bátyja, *Jojákim lép. 3) *Áházja helyett 2Krn 21,17-ben.

Joakim volt az *apokrif „Jakab-Ev.” sz. *Mária apjának neve.

Jóás („Jahve adott”) szénv. pl.: 1) a *DB, Júda kir.-a (Kr.e. 836-797). Amikor *Atalja kiirtott minden *Dávid-ivadékokat, elrejtették és egymaga menekült meg. Még mint gyermeket Jojada pap kir.-lyá kiáltotta ki (2Kir 11,1-22). 2Krn 24,2 sz. a valláspol. terén kezdeti buzgósága *Jahve tiszt.-e iránt Jojada halála u. alábbhagyott. Kijavította *Salamon *templomát, súlyos *adót kellett fizetnie a *damaszkuszi *Házáelnek, egy összeküvés áldozata lett (2Kir 12). — 2) Az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 799-784), újból megerősítette a bir.-at (győzelmek a damaszkuszi III. *Benhadad ellen, 2Kir 13,25; vö. 2Kir 13,14-19 elb.-ét). Amikor a DB kir.-a (*Ámácja) feleségül kérte J. lányát a fiának, az elfogalta és kifosztotta *Jeruzsálemet (faltörés, tűszok).

Jób (Hiób) Jób könyvének főhőse. A név nem izr. J.-ot a régi igazak közé szorolták (vö. Ez 14,14,20). Jób kvének keretelb.-e vlsz. igen régi. A könyv két előfeltételből indul ki: 1) A *szenvedés a *bűnök *büntetése. 2) Igaz emberek is, mint J., nagy szenvedések közé jutnak. A könyv a szerző gondolatait ecseteli e tények láttán. Megmutatja, hogy „a szenvedés a bűnök büntetése” tétel hamis; továbbá azt, hogyan száll szembe J. helyzetével (nem mint „jámbor tűrő”, hn Istennel harcolva,

vö. Jób 32,2); végül aláveti magát, Isten igazolja, és újból gazdag adományokkal halmozza el. Túlvilági jutalomról nincs szó. Jób ncs Isten hatalma és nagysága kényszeríti alávetésre, hn személyes megismerés is győzi meg (vö. Jób 42,5). Az a kérdés: hogyan fér össze a szenvedés Isten igazságosságával, nem tárgya a könyvnek; az arról szól, hogyan állja ki a szenvedést egy igaz (vö. Jak 5,11), a szenvedés értelméről és okáról szóló teol. alapkérdést nem veti fel. Ezért nem egyeseknek szóló vigasztaló könyv, hn mindenkinek szóló üzenet. — Jób könyvének felépítése: egy régebbi keretelb.-be (Jób szenvedése és boldogsága: 1k; 42,7-17) egy csomó különálló irod. elemet építettek be: panaszdal (3), a barátok: Elifáz, Bildád és Cófár kísérletei, hogy J. szenvedésének okát benne magában keressék, amit ő elutasít (4-14; 15-21; 22-27), J. újabb panasza (29kk). Még egy 5. beszélgetőtárs, Elihu próbálja meggyőzni Jóbót (32-37; a szenvedés mint Isten nevelőeszköze; esetleg későbbi betoldás). Végül maga Isten beszél (38-42,6) és megmutatja *bölcességét J. korlátozottsága ellenében. Miután a könyvben számos költői forma (pl. bölcsességbeszéd, vita, himnusz, panaszdal) bőségesen szerepel és váltakozik, nem könnyű olvasmány, hiszen nem szabad kiragadni pl. J. barátainak egy-egy megnyilvánulását, mielőtt nem olvastuk el Isten beszédét. Azonkívül nyelvileg is nehéz. Mégis a világirod. egyik legjelentősebb műve, mindig újból befolyásolt későbbi szerzőket, ha csak mellékes kérdésekben is (pl. Isten párbeszéde Sátánnal 1,7-12; 2,1-7 — és a „mennyei dia-

lógus" Goethe Faustjában v. Madách: Az ember tragédiájában). A könyv szerzője ismeretlen, vlsz. legkésőbb Kr.e. 200-ban befejezte művét.

Jóbel-év (h. jóbel = kürt) l. Tulajdon,

Jóél („Jahve: Isten“) a 12 „kis“ *próféta egyike. Csak könyvéből tudunk róla vmit. A *hagyomány felléptének idejét a Kr.e. 8.sz.-ban látta; de a könyv a Kr.e. 4/3.sz.-ra mutat; ez a legrégebb apokalipszis (l. Apokaliptika). Az 1k fej.-ben egy sáskajárásról beszél (alkalom a bűnbánati felhívásra), a 3k fej.-ben „Jahve napjáról“, az *ítélet napjáról. A szerző ncs a term. katasztrófát ecseteli, hn Isten tkpi célját is, ti. „Jahve napjának“ áldásait Isten *népe számára (termékeny ország, Isten Lelkének kiöntése), valamint az ellenségek megsemmisülését.

Jog. Alapja *Isten akarata (vö. Kiv 20,2-17) és a *szövetség. Szabályozza az *ember viszonyát Istenhez és más emberekhez. Az ÓSzi jogi előírások gyakran mutatják, hogy dolgoztak a J.-on, vagyis mindig alkalmazták az új körülményekhez (pl. a *királysághoz, MTörv 17,14-20). A legtöbb (kbő időkből való) előírás a *mózesi könyvekben van összegyűjtve (l. Törvény). Megfogalmazásuk a p o d i k t i k u s (= tiltó. „ne...“ Kiv 22,17) v. k a z u i s z t i k u s (= egy esetre vonatkozó: „ha...“ Kiv 22,25); a kult. J.-ban az első forma az uralkodó és részben idősebb az utóbbinál, amely a profán J. terén túlnyomó. De a „profán“ J. is vallásos annyiban, hogy a szabályt Istentől származónak tartják. Kül. kemény *büntetések sújtják a vall. hibákat (vö. Lev 20,2-5). Az izr. büntetőjog a régi Khez viszonyítva enyhének mond-

ható; pl. a megvesszőzést 40 ütésre korlátozzák, hogy elejét vegyék komoly megsebesülésnek (MTörv 25,3). Érvényes a visszafizetés elve; de a *vérbosszútól eltekintve nem követel meg egészen pontos megfelelést (vö. Kiv 21,13-27). Amikor a nemzeti örendelkezésnek vége volt, a *zsidóságnak idegen J. rendszerekhez kellett alkalmazkodnia, Jézus idejében a *rómaihoz.

Az ÚSzbén Jézus részben megerősíti az ÓSzi jogot (Mt 7,12), részben elutasítja (Mk 6,5-14) és mindenképpen elmélyíti. Minden különálló szabályt a *szeretet főparancsára vezet vissza végső mércéként (Mk 12,28-34). A szabály külsőséges megtartása helyett Jézus benső odaadást követel meg Isten akarata iránt (vö. Mt 5,43-48).

Jóillat az isteni *áldás jele (Ter 27,27), v. képes kif. az Istennek tetsző *áldozatra (Kiv 29,18; Ef 5,2).

Jojákím (Jóákím: „Jahve emelje föl“) a *DB, Júda kir.-a (Kr.e. 608-597), *Jósiás fia. *Neko fáraó leteszi fivérét, *Joáházt és J.-t nevezi ki utódául; közben megváltoztatja eredeti nevét (Eljákím = „Isten emelje föl“), hogy ezzel még világosabbá tegye egyiptomi hűbérségét. Később J. *Babilonnak (II. *Nabukodonozor) kell hogy alávesse magát, de rövidesen az újbab. pol. ellen fordul (szembeszállva *Jeremiás tanácsával, akit üldöz). Mielőtt II. Nabukodonozor bevénne *Jeruzsálemet, J. meghal, úgyhogy az uralkodó a fiát, *Jojákínt vonja számadásra.

Jojákín (Jóákín: „Jahve erősítse meg“) *Jojákím fia volt és már 18 évesen a *DB, Júda kir.-a (Kr. e. 597). De már 3 hónap múlva

II. *Nabukodonozor letette és sok más tekintélyes személyiséggel (köztük *Ezekiel prófétával, vö. 2Kir 24,8,15; I. Számkivetés) *Babilonba hurcolta. Csak *Evil-Merodák (Avil-Marduk, Kr.e. 562-560) kegyelmezett meg neki.

Jonadáb („Jahve bőkezűnek mutatkozott”) sznév, pl.: 1) *Dávid unokaöccse és *Amnon tanácsosa (2Sám 13,3.5). 2) A *rekábiták megalapítója (Jer 35,8kk), *Jehu párthíve (2Kir 10,15,23).

Jónás (Jóna, „galamb”) sznév, pl.: Amittáj fia Gát-Háhefer-ből (*Názáret m.), *próféta az *ÉB-ban, Izraelben, aki II. *Jerobeámnak (Kr.e. 784-744) tudtadta bír-a kiterjeszkedését (2Kir 14,25). Jónás könyvét ezzel a személyiséggel kapcsolták össze, de több sz.-dal fiatalabb. A többi prófétai írástól kbően nem J. szavait adja, hn egy róla szóló tört.-et. Eszerint Isten arra hívja J.-t, hogy *Ninive városának bűnbánatot prédikáljon. J. ki akar bújni a feladat alól, eközben egy nagy hal zsákmánya lesz, amelyből Isten megmenti (1k). Erre aztán engedelmeskedik, a niniveiek megtérnek és Isten megkíméli őket (3). J. bosszankodik a pogány város megmenekülése miatt; egy jel tanítja meg, hogy Isten a *pogányokon is könyörül. — A könyv vlsz. Kr.e. 400-200 közt keletkezett; szándéka az, hogy a zsidó népben legyőzze a kizárólagos kiválasztottság gondolatát, és helyébe Isten egyetemes üdvözítő akaratának megismerését plántálja. Minthogy a történet nem történelmi tudósítás, a szerző alkalmazhatja a korabeli szemléletet (J. „a hal gyomrában”), anélkül, hogy közlése hamis lenne. Jézus önmagára alkalmazza „J. jelét” (Mt 12,39kk; 16,4; Lk

11,29k). Hogy a Mt 12,40-ben adott értelmezés megfelel-e a jézusi szó eredeti jelentésének, az vitatott.

Jonatán (Jónatás: „Jahve adott”) gyakori sznév, pl.: 1) *Gersom fia és *Mózes unokája (Bír 18,30). Vitatott, azonos-e a Bír 17,7kk-ben megnevezett *Ievitával. 2) *Saul fia, *Dávid barátja (1Sám 18kk), Saullal együtt elesik a *Gilboa hegyen (1Sám 31). 3) *Ábjátár pap fia; *Absalom felkelése alatt mint titkos követ tevékenykedik Dávid érdekében. 4) A *Makkabeusok egyike.

Joppe I. Jáfó

Jórám („Jahve fönséges”) sznév, pl.: 1) Az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 853-842), *Áháb fia, 2Kir 3,2 sz. lerombolta atyja *Báál-oszlopait. A *DB és *Edom kir.-ával hadat vezetett a moábiak ellen (2Kir 3), de nem tudták eredményesen befejezni (a tudósítás tört. hitele vitatott). Később a *Házáel elleni csatában megsebesült és *Jehu megölte (2Kir 8,28k; 9,24). — 2) A DB, Júda kir.-a (Kr.e. 849-842), 1) sógora, felesége, *Atalja határozta meg valláspolitikát; ezért 2Kir 8,18 elutasítóan nyilatkozik róla. Hadjárata az elpártolt Edom ellen eredménytelen volt (2Kir 8,22), a tengeri közlekedés útja tehát zárva maradt számára; Libna is leszakadt (2Kir 8,22). 2Krn 21,4 sz. megölette fiát; 2Krn 21,18k sz. belső betegségben halt meg.

Jordán (es-seriát el-ke-bire = a nagy folyó) a J. Nyi és Ki vidékét elválasztó folyó neve. Egy geológiai törésben folyik, amely sokkal régebbi, mint maga a J.: É-Szíriában kezdődik és É-Afrikában végződik; a *Holt-tenger és az aqabai öböl is hozzátartozik. E mélyedésnek kb. 200

Jordán keleti vidéke — Jósulás

km-es szakaszán folyik a J., igen nagy eséssel és sok éles kanyarral; nem hajózható, és csak egyes helyeken lehet átkelni rajta (az ígéret földjének Ki határán, vö. Ez 47,18). Átfolyik a *Gennezáretavon; a köv. völgy jóformán csak magánál a J.-nál, ill. az oázisokban termékeny. A folyó végül a Holt-tengerbe ömlik (392 m-rel a tengerszint alatt). Állandó mellékfolyói pl. a *Jábbok, *Jármuk.

Jordán keleti vidéke. Összefoglaló megjelölés a *Holt-tengertől Kre fekvő vidékre, amelyet a *Jábbok, *Jármuk és *Árnon folyó szel át, valamint *Básán, *Gileád, *Moáb és *Ammon ter-ére. Jézus idején *Perea ter-ét és a *Dekapoliszt említik belőle.

Josafát (Jozafát, „Jahve ítél”) a *DB, Júda kir.-a (Kr.e. 874-849), békét kötött az *ÉB-mal, Izraellel: fiát, *Jórámot összeházasította az ÉB hercegnőjével, *Ataljával. Több reformot hajtott végre a bel-és valláspol.-ban; m.e. 2Krn 17-20 ítéli meg igen pozitívan. Vitatott, mennyiben valódiak a 2Krn-ban előadott harci kalandjai.

Josafát völgye Jóél 4,2.12 (más számozás sz. 3,2.12) sz. az a síkság, ahol a végítélet fog megtörténni Isten ellenségein. A Kr.u. 4.sz. óta *zsidók, *ker.-ek és mozlimok a *Kidron-völgyet értik rajta, és szívesen temetkeznek ide. Neve talán jelképes („Jahve ítél”).

Josephus (Flavius J.) zsidó történész (szül. Kr.u.37), zsidó tiszt az 1. zsidó *háborúban *Róma ellen (l. Zsidók), Kr.u.67-ben átpártolt az ellenséghez ill. fogságba került, ahol tiszteletben tartották. G. nyelvű műveiben leírja ezt a háborút, a zsidó szokásokat, csoportokat, intézményeket, stb.

Ahol szemtanú volt, v. dokumentumokat örökít meg gondosan, ott tudósításai igen értékesek. De ahol más forrásokat használ fel, ezt legtöbbször gondatlanul és irányzatosan teszi (pl. *Izrael népének, római patrónusainak, v. sajátmagának magasztalására). Olyan jelentős mozzanatról, mint a *Qumrán, mit sem tudunk meg. *Jézusról szóló tudósítása — ha nem hozzátétel — ker. kéztől átdolgozott.

Jósiás (Josíja: „Jahve gyógyítson meg”) a *DB, Júda kir.-a (Kr.e.638-608). Ered. vlsz. *Asz-szíria hűbérese, de annak pol. széthullásával ter-ekhez jutott Éon és több pol. önállósághoz, mert *Egyiptomnak nem enged befolyást pol.-járára. Kormányzása idejére jellemzők valláspol. intézkedései: a *Jahvétől idegen *kultuszokat megszünteti és előmozdítja a *templom renoválását. Eközben Kr.e.621-ben egy törvénykönyvet találunk, amelyet J. elé tárnak (l. Hilkija). Hogy a leletet előbb még átdolgozták-e, az vitatott. Nyilván a MTörv magvát tartalmazza (l. Mózesi könyvek), megerősíti J.-t reformjaiban és további fáradozásokra indítja: a Jahve-kultuszt központosítják: csak *Jeruzsálem számít törvényes i. tiszt.-i helynek, a Jahve-kultusz más helyeit megszüntetik (pl. *Bétel, 1Kir 23,15). Kr.e. 608-ban J. elesik a *Neko fáraó ellen vívott *megiddói csatában. 2Kir, 2Krn számára J. az ut. nagy vallásos király.

Jósulás mint a *babona egyik formája az a kísérlet, hogy behatoljanak az emberi jövő homályába. Történi *felhők megfigyelésével (MTörv 18,10; Jer 27,9), csillag-J.-sal (Dán 2,27), az *áldozatoknak és azok *májának nézésével

(Szám 23,4; Ez 21,26), *halottidézéssel (2Sám 28,3-17) és *síron alvással, hogy a halottaktól kapjanak felvilágosítást (Iz 65,4). A kifejezett tilalom ellenére (MTörv 18,9kk) *Izraelben előfordult a J. (2Kir 17,17). Az ÚSznek is ellene kell fordulnia (Csel 16,16).

Jótám („Jahve becsületesnek mutatkozott”) sznév, pl.: 1) *Gideon fia, aki megmenekült *Abimelek vérfürdőjéből; kigúnyolására mondta el a fákról szóló mesét, amelyek a galagonyát választották kir.-uknak (Bír 9,7-20). — 2) A *DB, Júda kir.-a (Kr.e.738-736, előtte sokáig kiütéses apja, *Azarja uralkodótársa: 2Kir 15,5). Miután nem csatlakozott Damaszkuszi *Recin, az *ÉB, Izrael, stb. asszír-ellenes szöv.-éhez, a szöv.-esek a DB ellen fordultak, De ekkor J. már meghalt; fiának és utódának, *Aháznak kellett kiállnia ezt a támadást.

Jóteknység I. Alamizsna, Család, Özvegy, Vendégszeretet.

József („Jahve tegyen hozzá”, ti. még több gyermeket az eddigiekhez) sznév, m.e.: 1) J. pátriárka: „J. és testvéreinek” tört.-e (Ter 37; 39-47; 50) más szerkezetű, mint a többi *ósatyáról szóló tört., ti novellisztikusan felépített tanító elb. (a *salamoni kor *bölcse-ség-irod.-a?). Ez nem jelenti azt, hogy ne tört. *hagyományokat dolgozott volna fel; a színezet ncs lélektanilag érthető, hn sok kortört. adatot (*egyiptomit is) tartalmaz, ami pl. a *hlkszoszok korában történhetett. A mai szöveg sz. J. *Jákob egyik fia, elad-ják Egyiptomba, ott szép pályát fut be, de *családját nem feledi, hanem segít rajtuk szükségükben. Az egyik *törzs ósatya (vö. Józs 17,17), amely később *Efraimra

és *Manasszéra oszlott (vö. Ter 48,14-19). Később J. az *ÉB, Izrael megjelölése volt (vö. Am 5,15), de az egész *népé is (vö. Zsolt 81,6).

2) J., *Mária férje; atya neve Jákob v. Éli (Mt 1,16; Lk 3,23; I. Jézus *családfája). Maga J. szegény kézműves (*ács, Mt 13,55). Gyakran szerepel Jézus *gyermekségtört.-ében; később alig említik (meghalt?). Nincs bibliai alapja annak, hogy a művészetben öregemberként ábrázolják.

3) Arimateai J. Mk 15,42-45p sz. tekintélyes tanácsos volt, aki eltemette Jézust (I. Sír).

Józsue (Jósua: „Jahve a segítség”) MTörv 31,14,23 sz. *Mózes utóda a *nép vezérletében. Az ÓSzi tudósítások már korábban Mózes segítőjeként említik (pl. Kiv 17,9-14). Hogy hogyan ítéljük meg a J.-ról szóló elb.-ek tört. alapját, az a *honfoglalásról alkotott képüktől függ. J. könyve egy bevezetés (1) u. tudósításokat tartalmaz a Jordán Nyi vidékének elfoglalásáról (2-12; ezek közül sok *etiológia, pl. a *Jerikó v. *Ái elfoglalásáról szóló), a törzsi ter.-ek, stb. leírását, J. intő beszédét, a *szövetség megújítását *Szikemben, J. halálát (13-24). A könyv nevét főhőséről veszi, nem szerzőjéről (keletkezés: I. Mózesi könyvek).

Jövő I. Jóslás, Második eljövétel

Jubál Ter 4,21 sz. *Lámek fia, a citerások és hárfások atya. L. még Jábál, Tubál.

Júda (h.jel.ismeretlen) egy *törzs neve, amelyet *Jákob egyik fiára vezetnek vissza. A *kánaáni izr., tört. kezdetén nem játszik szerepet. Talán először nem is tartozik a 12 törzs szöv.-éhez. De azzal, hogy a J.-beli *Dávid Kr.e. 1005 k.

egész *Izrael kir.-a lesz és végül megszerzi főv.-ául *Jeruzsálemet, J. törzse és ter.-e a bir. kpontjává lesz. Azonban már Dávid fiának, *Salamonnak halála u. (Kr.e. 932) széthull ez az alkotmány (l. Bir. megoszlása): J. a *DB megjelölése lesz. A *számkivetés u.: l. Zsidók.

Júdás (jel. ismeretlen) sznév, pl.: 1) *Galileai J. Gamalából, Csel 5,37 említi; *zsidó felkelést szít a római uralom ellen, Kr.e. 4-ben megszerzi Sepphoris erődítményt; halála u. fanatizmusa továbbél, l. Zelóták. — 2) Makkabeus J. („kalapács”), Mattatiás 3. fia, atyja halála u. a szíriai IV. *Antiohusz elleni felkelés vezére a vallásszabadság visszanyerése érdekében (Kr.e. 166-160). Felszabadítja *Jeruzsálemet, megszervezi a *templomi szolgálatot (1Makk 3,1—4,60). Győzelmes hadjáratokban erősíti meg hatalmát, de aztán nem tudja tartani, ezért baráti szerződést köt *Rómával, de ez már nem segít, mert harcban elesik (1Makk 5-9). L. Makkabeusok. — 3) J., csak Lk 6,16; Jn 14,22; Csel 1,13 sz.: a „Tizenkettő” egyike (l. Apostolok), *Jakab fivére. Roppant kérdéses működése *Arábiában, *Szíriában és *Perzsiában; valamint halála (lefejezéssel). Igen vitatott, ő-e a szerzője a *Júdás-levélnak, l. még Taddeusz. — 4) Mk 6,3 sz. az Úr *testvéreinek egyikét is J.-nak hívták.

5) Iskarióti J., Simon fia, a „Tizenkettő” egyike, az ap.-listákban (Mk 3,19p) ut.-nak sorolják fel; a *szinoptikus Ev.-ok elmondják tárgyalásait a *főtanáccsal (Mk 14,10k p), viselkedését az ut. vacsorán (Mt 26,25) és a csókot, amellyel Jézust elárulta (Mk 14, 44k p). Mt 26,1-16 sz. J. elvesz-

tette a Jézusba mint *Messiásba vetett *hitet; a *Jn-Ev. J.hitlenségét adottnak veszi (Jn 6,67-72). A hitlenség m. főleg kapzsiságát hangsúlyozzák az árulás okául (Jn 12,4-6). J. teljesíti a *főpap és az *írastudók kívánságát, elárulja Jézus tartózkodási helyét (Jn 11,56; Mt 26,15k) 30 ezüstpénzért; a vacsorán Jézus áruló-nak mondja (Mt 26,21-25p; Jn 13,21-26); árulása u. (Mk 14,43kk p; Jn 18,2-9) lelkiismereti gyötrelmében felakasztja magát (Mt 27,3-5). L. Vérmező.

Júdás-levél. A rövid levél kbő (nyilván *pogányker.) *gyülekezeteket akar óvni a behatolt tévtanítólól és rossz irányba fordult etűktől (4.8.12). Az ilyeneknek Isten kemény *ítéletét jósolja meg: a hívőket *imára, *szere-tetre és könyörületességre buzdítja (14k.20kk). **Szerzője,** Júdás(3), neve vlsz. nem az ilyenű ap.-t, hn egy másik *zsidóker.-t v. az Úr hasonló nevű testvérét jelöli. A tkpi szerző azonban vlsz. egy későbbi ismeretlen, aki ezen a néven írta meg röpiratát a tévtanítók ellen. Az ap.-ok kora már elmúlt (17); a levél úgylátszik föltételezi a *hagyomány megszabta hitkincs meglétét (3). A J. a Kr.u.1.sz.vége felé keletkezett. Egy nagyobb részét átvette 2Pét (l. Péter-levelek).

Júdea D-Palesztina zsidólakta részének hell.-római neve. Pontos jel.-e változó: így hívják a megf. *perzsa tartomány vidékét (l. Nehemiás), a *Haszmoneusok ter.-ét, id. *Heródesét, stb. Kr.u. 6-41 és 44-66 közt J. egy római provinciának egyik része volt és prokurátorok (helytartók) kormányozták. Kr.u. 70-135-ig külön római tartomány.

Judit könyvének csak g. ford.-a maradt ránk. Tárnya: *Nabukodonozor, a hatalmas *asszír kir., először a *perzsákat, majd hadvezére, *Holofernész által a többi népet igázza le (1-3). Csak *Izrael kis népe húzódik vissza a megerősített Betuliába, hogy Isten segítségével bízva ellenálljon az ellenségnek (4-7). Egy istenfélő *özvegy, J., megerősíti népét az Istenbe vetett *reményben és az ő segítségét hívja (8-9). Csellel megöli Holofernészt és megszabadítja népét (10-15). A

befejezés J. dicsőítő éneke megmenekülésükért (16). — A könyv nem tört. tudósítás (ellentmondó adatok), hn példázat. Megmutatja az istenellenes hatalmak erejét e *világban; Isten segítségét mindazok számára, akik gyöngeségükben egészen reá bizzák magukat; Isten uralmának erejét, amely az Ő akarata sz. érvényesül. Az elb. keletkezésének ideje a Kr.e. 1.sz. (vlsz. régebbi *hagyományok alapján).

Juh I. Bárány, Pásztor

Jutalom I. Munka

K

Kafarnaum (tel. h. úm: „Náhum faluja”; későbbi g. *bibliakéziratok sz. Kapernaum, Luthernél is) *város a Gennezáret-tó ÉNy-i partján, vámállomás (Mt 9,9; határ a *Heródes Antipász és *Heródes Fülöp kormányozta ter. közt), római csapatokkal (K.-i főember: Mt 8,5-13; Lk 7,1-10), Jézus működése nagyrészének kpontja, „az ő városa” (Mt 4,13; 9,1), sok *csoda színhelye. Mint *Korazint és *Betsaidát, K.-t is elátkozta Jézus, mert elutasították ott (Mt 11,23).

Kaftor I. Kréta

Káin („kovács”?) Ter 4 sz. *Ádám és *Éva legid. fia. Miután öccse, *Ábel *áldozatát elfogadta Isten, az övét pedig nem, leütötte öccsét és szüntelenül bolyongania kellett; a „K.-jegy” mutatta gonoszítottát és óvta a *verboszútól. A K.-elb. talán *étiológia, amivel a keniták (*Palesztina legdélibb részének, ill. a *Sinai-félszigetnek lakói) *nomád életmódját, durva szokásait és törzsi tevékenységét magyarázták (I. Jetró).

Kajafás (Kaifás; József K. mneve) *főpap (Kr.u.18-36) és a *főtanács elnöke Jézus perének idején (Mt 26,3.57 stb.) Előde, *Annás, Jn 18,13 sz. a sógora volt. Amint azt, őt is a római megszálló hatalom iktatta hivatalába és tette le.

Kalcedon I. Drágakő

Káldeusok (h. k a s d í m) talán keletarám *törzsek, amelyek (végül is sikerrel) *Babilont szorongatták. Csak az 5-6.sz.-ban jelölik az izr.-ákat is úgy, mint a K. utódait; ez az elképzelés hihetőleg azzal függ össze, hogy későbbi *hagyomány sz. *Ábrahám a kaldeai *Ur-ból származott (vö. Ter

11,28). Dán 2,2 és másutt is K. a jósok, stb. megjelölése. A régebbi tud. irod.-ban „káldeus” arámit jelent (vö. Dán 2,4).

Káleb („kutya”) sznév, pl. Szám 13,7 sz. az egyik felderítő neve, akit *Mózes *Kánaán földjére küldött. Szám 13,30k; 32,12 sz. ő nem ellenezte a bevonulást, s azért még megérhette. K.-tól származtatják magukat a K.-iták, később *Júda törzsének egy része (Szám 34,19). Vitatott, melyik törzshöz tartoztak *Izrael állammá léte előtt (önálló kenazita-csoport, vö. Bír 1,11kk?).

Kálne (Kálnó, Kalanne) *város ÉNy-*Szíriában. Iz 10,9, Am 6,2 intó példaként említi. Hogy milyen eseményekre céloznak, azt nem tudjuk. Ter 10,10 tévesen nevezi meg.

Kálvária-hegy a „koponyák hegyének” (I. Golgota) idegen neve.

Kamarás I. Hivatalnok

Kamat I. Kölcsön

Kámos („borzalom”) a *moábiak főistene (1Kir 11,7; Jer 48,7), vlsz. nem az *ámmoniaké, mint Bír 11,24 mondja. 2Kir 23,13 sz. K. *kultuszát *Salamon *Izraelbe is bevezette, majd *Jósiás kir. szüntette meg ismét.

Kána („nádszál”) hnév, pl.: 1) *Galileai K., csak Jn említi (2,1. 11; K.-i menyegző: 4,46; 21,2). Pontos helye vitatott. Vlsz. nem kefr kenna (búcsújáráshely) jön számításba, hn kirbet qána, több mint 10 km-rel tovább É felé. 2) K. *Áser törzsének földjén (qána?), megnevezi József 19,28 sorsolási listája.

Kánaán *Ugarit és *Egyiptom határa közti kulturkör, a betűírás hazája, *Izrael *törzseinek tele-

pülési ter.-e. Nevéről a Kr.e. 2.sz. ékírásos és egyiptomi szövegei tanúskodnak. Vlsz. a „bíbor” szóval függ össze (l. Föníciaiak). Nem világos: az országról való-e a termék neve, v. K.-t nevezték el legfontosabb keresk. áruja u. A bibliai genealógia *Hámtól származtatja K.-t (Ter 9,18), azt pedig Kús, *Egyiptom és Put „fivérének” mondja (Ter 10,6). Valójában a K.-iak *szemiták voltak. A nem-izr. és Izraelen kívüli régi népesség összességét többször nevezik K.-iaknak. Ha Iz 23,8 és más helyek értelmezése: kánaáni = kereskedő, helyes, akkor innen a megjelölés átmehetett az árucikkekre, s arról a vidékre. L. még Palesztina.

Kancellár l. Hivatalnok

Kandaké az *etiópiai kir.nők címe.
Kánon („mérce”) az Ó- és ÚSzi könyvek hitelesnek számító listája. Ez éppenúgy nem lenne kötelező, mint más könyvlisták, ha nem hinnénk, hogy Isten működik a *történelemben, nem a vak véletlen. De Isten nem működik az emberek nélkül. Ennek megf.-en a K. története nagyon is emberi, tele zsákutcával és félreértéssel. Ennek folyamán ismerték fel az emberek egy-egy mű inspirált voltát. Továbbá a K. az *egyház hitről való tanúságtételének egyik formája; a hit folyamatának eredménye és ellenőrzése, s nem lehet „nyugodtan hazavinni magunkkal”, hanem mindig újból meg kell szerezni az Egyházban. K.-nak nevezik azt a listát is, amely meghatározza, felolvashatnak-e az i.tiszt.-en egy szöveget. — A K.-listák kezdete az az Ó S z i kísérlet, hogy kiemeljék a *törvény előírásainak fontosságát (vö. Neh 8; Zsolt 119). Emellé hamarosan odatették a *prófétai könyveket

(Dán-en kívül) és az „íráásokat” (pl. Zsolt, Péld). A nem K.-i könyvektől való elhatárolás azonban még sokáig nem volt egyért.-ű: még Júd 14 is valódi próféciaként idéz egy pseudo-epigrafikus művet. Csak a *templom lerombolása (Kr.u.70) u. állapították meg a zsidóság számára végleg a K.-t (24 könyv; *Jámnia-i szinodus, Kr.u.90). A ker. teológusok ÓSze az 5.sz. e. nem a h. szöveg, hn annak g. ford.-a (LXX) volt. A LXX kéziratái nem egységesek: egyszer ezt az írást veszik fel, másszor egy másikat. Mindegyikben több van, mint a h. kéziratokban, amelyek a 90-es döntéshez tartják magukat. Hogy eszerint ezen időpont e. a zsidó teológusok is több iratot tartottak-e K.-inak, azt nem tudjuk. Jeromos *Palesztinában ismerte meg a rövid zsidó K.-t és a többit mint nem K.-it elvetette. Agoston elmentésben állt vele. Ez a vita pl. a 16.sz.-ban újból feléledt: néhány reformátor (főleg Kálvin és Karlstadt) a zsidó K.-t tartotta helyesnek. Hosszú vita u. a trienti zsinat (1546) többsége a hosszabb K.-m. döntött, amint ezt pl. a *Vulgáta előfeltételezte (45 könyv). A felekezetek köztött teol. rendszerek ezt az ellentétet egészen a szóhasználatig módon mélyítették: Mindannyian elismerték a zsidó K. könyveit K.-iaknak (kat. teológusok: „protokanonikus könyvek”). Azokat a könyveket, amelyeket a kat. teológusok a föntieken kívül még K.-iaknak tekintettek, „deuterokanonikus könyveknek” neveztek; a nemkat teológusok ezeket mint „apokrifokat” elvetették. Ezek a köv.: 1,2Makk, Judit, Tób, Bölcs, Bár, Sir, Eszt és Dán egyes részlet (Bél- és Zsuzsanna-tört.). Vannak ezenkívül

még más könyvek, amelyek azt jelzik, hogy szerzőik bibliai személységek, és a sz.-ok folyamán bekerültek egyes bibliakéziratokba (pl. „Hének apokalipszise”, „Salamon zsolotárai”). Ezeket sem a kat., sem a nemkat. teológusok nem tekintik K.-iaknak; a nemkat.-ok „pszeudo-epigráfoknak”, a kat.-ok „apokrifoknak” hívják. Az utóbbi kif. tehát kétértelmű: amit az ev. teológusok hívnak így, azt a kat.-ok „deuterokanonikus könyveknek” nevezik, amit pedig a kat.-ok, azt az ev.-ok „pszeudo-epigráfoknak” mondják.

Másképpen fejlődött ki az ÚSzi K. Képződésének példaképe a már meglévő ÓSzi gyűjtemény volt. Az ÚSzi írások az ek.-ek közti közlekedés és csere útján terjedtek (vö. Kol 4,16). Voltak egységesítő, harmonizáló törekvések (l. Evangéliumok, Szinoptikus evangéliumok). Ezenkívül Markion (Kr.u.2.sz.közepe) egy saját K.-t tett közzé (Lk + 10 páli levél). Továbbá sok ÚSzi apokrif jött létre (pl.: apokrif Ev.-ok, amelyek főleg Jézus gyermekségét, ifjúságát és feltámadását ecsetelték szemléletesen; apokrif ap.-tört.-ek ill. ap.-akták, amelyek leírták minden ap. sorsát; apokrif ap.-levelek, amelyek az igaziak célzásai-ból jöttek létre, mint pl. a *Laodicea ek.-éhez szóló; apokrif levelek, amelyek teol. irányok ellen küzdöttek, mint pl. a *Barnabás-levél; apokrif apokalipszisek, amelyek a végső szorongatások és a túlvilági dolgok színpompás képet festettek meg). Végre elismerték azt, ami a hívők köztudatában az ÚSzi Szf.-ként szerepelt: az Ev.-ok, a 2.sz. ut. harmada óta a páli levelek (a Zsid nem; bizonyos kivételekkel hosszúságuk u. osztályozzák őket), továbbá

Csel, 1Pét, 1Jn; csak Ny-on Jel, csak K-en Zsid. A mérvadó az volt, sejtettek-e ap.-i tekintélyt a mű mögött. Az 5.sz. óta már csak kevés vita volt a ker. teológusok közt az ÚSzi K.-i könyvekről; amelyek K.-i voltát vitatták, azokat Eusebius († 340) „Antilegomena” címen állította össze, anélkül, hogy ezzel saját ítéletét adta volna. Ezzel magának az ÚSzi K.-nak keretében egy második, szűkebb K.-t állított fel. A bibliai könyvek szokásos nevei (a ford.-okban) tört. véletlenek eredményei: egyesek a Vulgátából vették át a neveket (ezek legtöbbszörre a LXX-ből származnak, és ezen át részben a h.-ból), mások megkísérelték az illető nyelven utánaképezni a h. neveket, a *Masszora sz.-i kiejtés nyomán. Egyes neveket újonnan képezték. Az Úrnak azok a szavai (l. Jézus szavai), amelyek nem jutottak be a K.-ba, az „agrafa” nevet viselik.

Káosz bkív. elb.-ekben a *teremtés előtti ősállapot (részben mint „K.-küzdelmet” képzelik el az istenség és a K.-szörnyeteg között). Ter 1,1—2,4 a szerzője a fennálló *világból indul ki és kbő dolgokat mindig mint „még meg nem teremtetteket” fog fel. Így végül is bizonyos kezdeti K.-állapothoz jut el (Tohuwabohu, t e h o m : Ter 1,2). Ilyen módon nem várhatunk választ arra a kérdésre, milyen volt pontosan a teremtés állapota a Ter 1,3-ban említett *világosság „előtt”.

Kapernaum l. Kafarnaum

Kappadócia kisázsiai vidék és római tartomány. Csel 2,9 sz. K.-i *zsidók is voltak *pünkösd ünnepén *Jeruzsálemben; 1Pét 1,1 sz. ker.-ek is laktak ott. Fekvését l. Pál útjainak térképén.

Kapuór egy *város (2Kir 7), egy palota (2Sám 11,9; Eszt 2,21), m.e. a templomkapu öre (Ezd 2,42; Neh 7,45). A K.-ség alacsonyabb *templomi *szolgálat volt, teljesítői vlsz. énekesekként is tevékenykedtek (vö. 1Krón 9,33; 15,16-24).

Kapzsiség (megf. h. szó nincs). Idegen *tulajdon megkínzását a *tízparancs elítéli (Kiv 20,17; MTörv 5,21), a *próféták küzdenek ellene (Jer 22,17); emészti az életet (Péld 1,19). A tulajdon nem ad biztonságot (Lk 12,15) és gonddal jár; kergetése kielégíthetetlen, a fősvénység rövidlátó (Préd 5,9-16), a tulajdon kultusza va!láspótlék, tehát *bálványimádás (Kol 3,5).

Kárhozat. „Elítélés” ért. az emberi jog bír.-ába tartozik (MTörv 25,1; Jn 8,10). Isten fenyegető *ítéletét a *megtérés (Mt 12,41k) és a *hit (Zsid 11,7) elfordíthatja; ezért a *tanítványok kül. óvakodjanak mások megítélésétől (Lk 6,37; Róm 2,1). Végleges K.-ról beszél az ÚSz t.k. Mt 23,33; Mk 9,43k; Róm 2,5kk sz. ez a megalkodottságnak és a bűnbánat hiányának, Mk 16,16 sz. a hitetlenségnek következménye. L. még Elvetés.

Karizma („ajándék”) az a mód, ahogyan Isten *Lelke egyes emberekben a *gyülekezet javára működik. A *messiási időre a Lélek gazdag adományai vannak megígérve (pl. Jóél 3,1k). Ezek a *keresztséggel minden ker. osztályrésztvé lesznek, tehát nem feltétlenül rendkívüli és szenzációt keltő jelenségek, mint úgy látszik részben az ősegyházban volt (pl. Csel 2,4; I. Nyelveken beszélés), az egyes ember term. képességeire épülnek, alárendelve a *szeretethez (1Kor 12,26—

13,13) és nem magánjellegű kinyok, hn aszerint ítélandók meg, mennyiben vannak *szolgálatára az egész közösségnek. Minél inkább szolgálatnak fogjuk fel az E.-i hivatalt az ek.-ben, annál kevésbé állíthatjuk ellentétbe a K.-t és az E.-i tisztségeket.

Karkemis (Karchemis, Kárcámis; dserablusz) *város az *Euf-rátesz Nyi partján, a mai szírtörök határon. Kr.e. 1600 k. a *hetiták egyik k-pontja volt; Kr.e. 717-ben II. *Szárگون meghódította és *asszír tartománnyá tette; Kr.e. 605-ben itt győzte le II. *Nabukodonozor az *egyiptomiakat (Jer 46,2). Az újbab. bir. ezzel küzdötte ki főhatalmát a Közéleleten.

Kármel („fáskert”) hnév: 1) (dsebelmar³eljas = Szent Illés hegye) a mai Haifától Dre, Ény felé terjedő hegyhát. Régi *kultuszhely volt. 1Kir 18,20-46 sz. összetűzés következett be itt *Illés és a *Báál-papok közt; ezek *áldozata eredménytelen maradt és ezért kivégezték őket. 2Kir 2,25 sz. Elizeus is itt lakott egyideig, vlsz. az egyik barlangban. Gyakran dicsérik a K.-t szépségéért (Iz 35,2); a kiszáradt K. a pusztulás képe (Náh 1,4). — 2) (el-kir-mil) *júdai hely, néhány km-re *Hebrontól Dre (Józs 15,55).

Katolikus levelek: 7 ÚSzi *levél gyűjtőneve, amelyeket nem *Pál ap.-nak tulajdonítottak: Jak, 1,2Pét, 1,2,3Jn, Júdás. A név eredete nem világos; hihetően a „kat.” szó eredeti jelentése („egyetemes”) játszik benne szerepet abban az ért., hogy címzettjeik köre általános volt (nem egyes ek.-eknek szólt), v. mert jellegük ált. A „kat.” vallásnak nincs köze a kifhez.

Kebar — Kenyér

Kebar (Chebar) *mezopotámiai csatorna, Ez 1,1.3; 3,15.23 stb. sz. a bab. zsidó száműzöttek lakóhelye (I. Számkivetés) és *Ezekiel *látomásainak helye.

Kedár *nomád törzs (szír-arab *puszta). Tagjai jó íjászok (Iz 21,16k) és *Tiruszban bárányokkal, kosokkal és kecskebakokkal kereskednek (Ez 27,21).

Kedes („szentély”) hnév, m.e.: a *galileai K., *menedék- és *levitaváros (Józs 20,7; 21,32), *Barak hazája. Kr.e. 733-ban III. *Tiglat-Pilezer elfoglalja.

Kedor-Laomer (Kodorláhomor: „Lagamar [istennő?] szolgálja”) Ter 14,1-16 sz. az *elámi kir. neve; leverte egy uralma elleni felkelést és eközben foglyulejtette *Lótót is, de *Ábrahám kiszabadítja. Vitatott a tudósítás tört. jellege (a név jó elámi, de ottani emlékek nem tudnak róla), v. hogy esetleg K. alakja csak a köv.-ket hivatott nyomatékosan kiemelni.

Kéfás I. Péter

Kegelem. A fordítók kbő szavakat adnak vissza a „K.” szóval (pl. „báj, kegyesség” Ter 19,11; hűséges segítőkészség” Iz 55,3). Zsolt 89,29 sz. Isten K.-e a *szövetségén alapul. Krisztusban Isten végleg nekünk adta és biztosította segítségét: Istennek ez az újfajta viszonya az emberekhez a K. (Gal 2,21; Róm 3,24, I. Megigazulás; 6,14). Az ÚSzi üdvözlési formulákban (pl. 1Kor 1,3) jelentése kb.: „kegyesség, kedvezés”. Néhány más ÚSzi helyen kb.: „az Ev. örömhíre” (pl. Csel 13,43). Ritkán jelent az ÚSzb (mint Róm 1,5) különálló adományt, inkább Isten jóakarátát. Nagy jelentősége volt az *ősek.-ekben a K.-i adományoknak (I. Karizma).

Kehely (serleg). A *tömlő kivételével, amelyet a *nomád ember ivóedényül használt, agyagból, kőből, nemesfém-ből v. üvegből készült kelyhek voltak ált. használatban (2Sám 12,3; Ter 40,11; 1Kir 10,21). *Izrael vall. életében kül. jelentősége volt rituális lemosásoknál (Mk 7,4; Mt 23,25k); ismerték a vigasztalás K.-ét temetések u. (Jer 16,7), hálaadó K.-et hálaáldozatoknál (I. Hála; Zsolt 116,13). Átvitt ért. a K. tart.-ával egy ember sorsát fejezték ki (Mk 10,38k p; 14,35p; Jn 18,11: szenvedés K.-e). Isten *ítéletét úgy festették, mint Isten haragja „K.-ének kiivását” (Iz 51,22; Jer 49,12), a siralom és gyász K.-éét (Ez 23,31kk), amelyet ki kell üríteniök azoknak, akik azelőtt *Babilon bűn-K.-éből ittak (Jer 51,7.17-23; Jel 17,4). 1Kor 10,21 a *démonok K.-e és az *Úr K.-e az ember kapcs.-át jelenti a két hatalom vmelyikével. Mivel az egy K.-ből ivás a közösség jele (2Sám 12,3), erre a felfogásra utalva hangsúlyozza 1Kor 10,16 (az *áldás K.-e), 1Kor 11,25.28: Lk 22,20 (az új *szövetség K.-e) a Krisztussal való asztalközösséget, s ezzel az embert megváltó életközösséget.

Keila (tell qíla) hnév: Józs 15,44 sz. *Júdához számított. *Dávid *Saul előli menekültében megmentette egy filiszteus támadástól, de Saul ellenében nem tudta ott tartani magát (1Sám 23).

Kenet I. Felkenés

Keniták I. Káin

Kenyér. Főtáplálék; a korai időben árpa-, később búzalisztból, amelyet *kovással szaporítottak; kerek lepénnyé formálva v. forró hamura tették (= hamuban sült lepény: Ter 18,6; 1Kir 19,6) agyag v. vas sütőlapokon (Lev 2,5), v.

kemencében sütötték ki (ezek teknő-, henger-, v. gödöralakúak voltak); evés e.nem vágta fel, hn darabokra törték. A K.-et Isten adományának, az emberi erő forrásának (Zsolt 104,14k; 1Kir 19, 6kk), az emberi *élet jelképének tekintették; hiánya az életlehetőségek hiányát jelentette (Ám 4,6), *büntetésnek tartották (Jer 5,17; Ez 4,16k); bőséget Isten *áldásának fogták fel (Zsolt 37,25; 132,15; Péld 12,11). Ncs a testi, hn a lelki élet jellemzésére is használták képül: szenvedés = a könnyek és hamu K.-e (Zsolt 80,6; 102,10; Iz 30,20); bűn = a vétek K.-e (Péld 4,17), lustaság = a restség K.-e (Péld 31,27), az élet fáradtságai = arca verejtékével eszi a K.-et (Ter 3,19), vidám hangulat = az öröm K.-e (Préd 9,7). A K. az egyes ember életfenntartására szolgál, de a közösség jele is volt: valakivel K.-et enni a barátság jele (Zsolt 41,10), megosztani a K.-et: a vendégbarátság jele (Ter 18,5), a testvéri *szeretet kif.-e volt (Iz 18,7; Ez 18,7.16; Tób 4,16) és jámbor tettek számított. Rendesen kovászos K.-et ettek, siettükben (Ter 19,3) v. aratás idején (Ruth 2,14) kovásztalant. M.e. a *kultuszban volt kül. jelentősége a kovásztalan K.-nek: ismertek *kitett K.-eket a *templomban (1Kir 7,48; 2Krón 13,11) és K.-et mint *zsengek adományát (Lev 23,17); kovásztalan K.-et az áldozati szertartásban (Kiv 23,18; 34,25). Kiv 12,8.11.39 sz. a pászkánál való használata az egyiptomi *kivonulásra kellett hogy emlékeztessen. Azzal, hogy Isten a *pusztában *mannával táplálta *népét, megmutatta neki *gondviselését. A *prófétáknál sokszor jelenti *Isten igéjét (Ám 8,11), a messiási ün-

nepi lakomát (Iz 55,1kk), az isteni *bölcsséget (Péld 9,5). — Az ÚSz úgy beszél a K.-ről, mint mindennapi táplálékról (Mk 6,32-44p; 8,1-10; 6,8; 7,27), együtt említi Isten igéjével az ember életében elfoglalt fontos szerepét (Mt 4,4); Jn Krisztust mennyei K.-nek (6,32k.48kk), élő K.-nek (6,35.48), igazi K.-nek (6,32k) mondja; e K. élvezése a *hit jele és új életet hoz létre az emberben (Jn 6,51). L. még Lakoma, Úrvacsora.

Kenyérszaporítás. Mind a 4 *Evban szerepel egy (Mk 6,32-44; Mt 14,13-21; Lk 9,10-17; Jn 6,1-15), Mk és Mt-nál még egy második is (Mk 8,1-10; Mt 15,32-39). Néhány kbség ellenére (pl.: pogány ter. Mk 8) lehet, hogy a már elmondottak megismétléséről van szó (dublett), ami már Mk és Mt leíródása e. önálló tört.-té vált. A *csoda értelmezéséhez Jézus a *manna új osztogatójaként jelenik meg. Jn-ban a Kr.-ra a „kenyérről szóló beszéd” következik (Jn 6,26-59), amelyben Jézus „az élet kenyérének” mondja magát. A K. ÚSzi leírásait a legrégebbi E. lit. használata befolyásolta (l. Úrvacsora), ezt vette át később a ker. liturgia és művészet.

Kenyértörés l. Úrvacsora

Képek. Jóformán csak az ÓSz tartalmaz kijelentéseket róluk, többnyire negatív ért.: szó van „bálványkép”-ről (Szám 33,52; vö. Jel 13,14k; 14,9kk); „faragott kép”-ről (MTörv 4,16), „állatkép”-ről (Kiv 32,4; vö. Csel 7,41); „képmás”-ról (Kiv 20,4). A *törvény (l. Szövetség) kérlelhetetlen *Jahve ábrázolásának mindenfajta formája iránt (Kiv 20,4k.23; 34,17). Később a *próféták elutasítanak minden képtiszt.-et (Óz

Képmás — Képmutatás

2,10; Iz 2,8; 10,10k; Jer 2,26kk; vö. Csel 17,29). Ez a későbbi *jehuzsálemi Jahve-kultusz képnélküliségéből érthető, amely már ezáltal is elkülönül a nem-izr. népek kult. formáitól, de veszélyeztetik kananeus befolyások (vö. 1Kir 12; 13,34; Óz 8,5k; 13,2; Róm 1,23). A K. ncs ábrázolások voltak, hn sokkal inkább maga az ábrázolt; K. a *szemita felfogás sz. hatalmat adtak az ábrázolt fölött. Ez a felfogás még a kora ker. időben is érvényesült, amikor elutasítottak minden i. tiszt.-i képet, Krisztusnak v. az ap.-oknak minden ábrázolását. Lassacskán változás áll be szimbolikus ábrázolások alakjában (Krisztus mint *pásztor, *tanító); a képi ábrázolásoktól való irtózás helyébe K. túlaradó sokasága lép; de mindig fennáll az a veszély, hogy az ember azonosítja a K.-et és a hitbeli tartalmat, valóságnak tekinti a K.-et. — Az, hogy az ÓSz megtiltja Jahve „élettelen” képének elkészítését, talán egy az emberről szóló kijel.-sel függ össze. Ter 1,26 sz. az ember Istennek „élő” képmása. Ter 1,27; 5,1.3; 9,6 a „képmás” kif.-en nem az ember eszményi tervének megvalósulását érti, hn azt, hogy Isten maga a képmás „modellje”: az ember hasonló Istenhez, benne, mint sokalakú képben akarja Isten felismerni önmagát. Zsolt. 8,6-9 sz. az ember képmás-volta részvételt jelent Isten uralkodói hatalmában; az ember Istennek, mint a *teremtés Urának képviselője. A bibliai szemléletmódban az ember egész: képmás-volta átfog *testet és *lelket. A képmás-mivolt sokoldalúságához hozzátartozik *férfi és *nő kettőssége; ennek beteljesedésében Isten élet-

adó és teremtő hatalma mutatkozik meg. A képmás-fogalom fejlődése: Sir 17,1-14 sz. az ember köteles megfelelni istenképiségének, Bölcs 2,23 sz. az embernek halhatatlanság van ígérve.

Krisztusban a „képmás-mivolt” lényegesen tágul. Kol 1,15 Isten képmásának, lényege lenyomatának nevezi (vö. 2Kor 4,4; Zsid 1,3). Kol 3,10 sz. a képmás-mivolt adomány és feladat az embernek, amelyet ki kell fejlesztenie. Ez a kibontakoztatás az „új ember” „felöltésében” történik (Kol 3,10), az új *Ádám képére való alakulásban (1Kor 15,49), a Krisztus képehez való hasonulásban (Róm 8,29; vö. 2Kor 3,18). A képmás-mivolt Krisztus-közösséggé válik a *halálban és *feltámadásban, és a Krisztus *dicsőségében való részvételben.

Képmás I. Képek

Képmutatás. Az ÓSz nem említi, az ÚSz kifejezetten óv tőle (1Pét 2,1). A *szinoptikus Ev.-okban jelentése: az emberi elismerés keresése jótettek, *ima és *böjt által (Mt 6,2.5.16), más emberek elítélése (Mt 7,5), emberi szabályok túlzott hangsúlyozása Isten parancsa ellenében (Mt 15,3), a *hit pusztá ajakkal való megvalósása annak megf. *cselekedetek nélkül (Mt 15,7k). A K. vakká tesz a Krisztusban felénk nyújtott isteni *üdvösség iránt (Lk 12,56), elzárja az utat Jézus *csodái jelképes ért.-ének felfogása felé és Isten parancsainak legalisztikus magyarázatára szorítkozik (Lk 13,15k). Olyan mint a „kovász”, áthatja az életet (Lk 12,1) és az embert öngazolásra csábítja (Lk 18,9-14). Mt 23,1-35 ugyan elismeri a *farizeusok pozitív magatartását, de leleplezi képmutató viselkedésüket is. A

K. a külszín megőrzése, így vétkezik az Ev. szelleme ellen (Gal 2,13), az embert *lelkiismerete elleni cselekvésre bírja (1Tim 4,1k).

Kérés I. Ima

Kereskedelem. A *számkivetés e. az izr.-ák kevésbé üzték, mert már mások kezében volt, és ők nehezen tértek hozzá a *tengerhez. A külfölddel való nagyK. a kir.-ok dolga volt (*Salamon: 1Kir 9,26; 10,11; *Áháb: 1Kir 20,34). Belföldön szinte kivétel n. csak csereK. uralkodott *város és vidék között a piacon; a tkipi K.-et idegenek folytatták, így pl. *főníciaiak (*kánaániak, vö. Jer 23,2. 8). Csak a számkivetésben és a *diaszporában lettek a zsidók kereskedők (de vö. Sir 26,29). Izrael kiviteli cikkei voltak pl.: gabona, *bor, *olaj, viasz és méz (Ez 27,17); behozataliak pl.: nemesfémek, *elefántcsont (1Kir 10,2), *fa, halak (Neh 13,16), *ékszer, gépek és textilárúk (Ez 27,7). Az ÚSz egyszerűen tudomásul vette a K. tényét és alig foglalkozott vele, eltekintve Jak 4,13k fenntartásaitól és Jel 18, 11-23 fejtegetéseitől, amelyek csak közvetve érintik ezt. Mt 13,45k Jézus egy *hasonlat képeit (az értékes gyöngyről) a K. köréből választotta és föltételezhette az ált. megértést.

Kereszt: ékítmény, de kivégzési eszköz is. Mint ékítmény messze elterjedt (pl. Mexikóban; *betűk alapformájaként és a napkerék K.-je alakjában is). Kivégzésre vlsz. csak a Kr.e. 5.sz.-tól használták, I. Keresztrefeszítés. Szimbolikusan Jézus K.-je *követésének jele és mindenkinek felveti a döntő kérdést (1Kor 1,18): ha Jézussal akar lenni, akkor nem épületes szavak

a fontosak, sokkal inkább az, hogy elfogadja-e és „viseli-e” saját magát, saját mindennapi és különleges problémáit, és a többiek gondjait (vö. Lk 8,23). Az ilyen magatartás sokszor balgának tűnik; mindenestre nem nagyszerű és mutatós, inkább kellemetlen és szégyenteljes lehet (vö. Zsid 13,13). De a ker. tudja, hogy „dicsekedhet” Jézus K.-jében (Gal 6,14). A régi ember Krisztussal megfeszítettett (Róm 6,6), a *kereszttség által meghalt vele együtt (Róm 6,3), az új pedig övele fog élni (Gal 2,19). Főleg Jn-nál szerepel a K. úgy, mint Jézus győzelmi jele.

Keresztelő: János mneve, akit az ÓSz ut. *prófétájaként jelölnek meg. Lk sz. *Zakariás pap fia *Abija papi osztályából (Lk 1,5; vö. 1Kron 24,10); születését és *küldetését *Gábiel tudatja (Lk 1,13-17); a *körülmetéléskor Jánosnak nevezik el és atyja mint a *Messiás előhírnökét magasztalja (Lk 1,67-69). Míg atyja a *templom papi *szolgálatában marad, János a *pusztába megy, hogy ott prédikálja a *keresztiséget a *bűnök bocsánatára (Lk 3,3). *Qumráni kapcs.-ok lehetőségek, de nem állapíthatók meg biztosan. A keresztelés helyeként a Szf *Betániát (Jn 1,28) és a Szalim m.-i Aenont említi (Jn 3,23). Bűnbánathirdetés m. (Mt 3,7-12; Lk 3,7-9) ránk maradt a népek szóló intése állapotbeli kötelességeikről (Lk 3,10-14), a Messiásról tett tanúbizonysága és Jézus megkeresztelése (Mk 1,9-11p). *Tanítványait Jézushoz utasítja: kövessék őt, mint nagyobb (Jn 1,35kk). Mk 6,17-29 tudósít bátorságáról, amellyel *Heródes Antipászt(4) korholja *házasságtöréséért, ez kivégzésé-

hez vezet (*Josephus Flavius sz. *Makerusz erődjében). A K. tanítványainak saját imádságaik (Lk 11,1) és *böjti szokásaik vannak (Mk 2,18-22p), Jézus nem veszi át ezeket. E tanítványok befolyása olyan messze terjed, hogy *Pál még Kisásziában is talál olyanokat, akik csak János kereszttségét kapták meg, és a Szentlelket még nem ismerik (Csel 18,25; 19,1-7).

Keresztények Jézusnak, mint a *Krisztusnak követői. A kif. sem a zsidóktól nem származik (ők Jézusban nem az igazi „Krisztust” látták), sem maguktól a K.-tól (azok pl. *szenteknek, *testvéreknek, *tanítványoknak nevezték magukat), hn *pogányoktól (*hivatalnokoktól?). Ezek nevezték el így a Krisztus-követők „szektáját”, Csel 11,26 sz. először *Antióhiában. Az ÚSzben a K. szó különben még csak Csel 26,28 és 1Pét 4,16 szerepel; a bibliau.-i irod.-ban igen gyakori.

Keresztrefeszítés a *rómaiaktól átvett és gyakran alkalmazott kivégzésmód, szinte kizárólag csak *rabszolgák és nem-rómaiak számára. Hogy Jézuson ezt a meggyalázó büntetést hajtották végre, az ncs fizikailag volt fájdalmas, hn a teljes összeomlás látszatát keltette. Római szokás sz. Jézus vlsz. csak a keresztgerendát vitte a vesztőhelyre (Mk 15,21 és Jn 19,17 is érthető így), ott fekve szegezték rá; azután a gerendát vele együtt felhúzták a hosszgerendára és arra ugyancsak rászegezték őt. — Átvitt ért. szó van arról, hogy a ker.-ek Krisztussal megfeszítették (Gal 2,19) és ennek következményeit magukra kell venniök: a *követés különleges módja ez (Mk 8,34p; Mt 10,38p).

Kereszttség. Rituális mosakodások minden vallásban ismertek. Mint-hogy az ÓSz embere tud a *szövegről és Isten *szentségéről és az emberi hiányosságokat tisztátalanságnak érzi Isten előtt, terjedelmes előírások szólnak a tisztulás szertartásairól (pl. Lev 12-16; Szám 19). A Kr.e-i ut.sz.-ban aszketikus törekvések (l. Qumrán) igen kifinomult mosakodási előírásokra vezettek (vö. Mk 7,1-5), valamint a *prozeliták K.-ére (a *körülmelés járulékaként). Sajátos helyzetet foglal el *Keresztelő János: K.-ét csak egyszer vesz fel (Mk 1,2kk) a bűnök bocsánatára és előkészületül a *Mesiás jövetelére, de arra még nem elég, hogy eljussanak az *Isten országába: ez csak a *vízzel és Szentlélekkel való K. által történik meg (Jn 3,5; Csel 1,5). Jézus K.-e a jánosi K. elismerése (Mt 3,14k) és bizonyosága annak, hogy Isten mint fiával van kapcsolatban Jézussal (Mk 1,9kk p). Az ÚSzben a K. teljes Krisztushoz fordulás a *hitben, s ezzel a ker. élet szükséges előfeltétele (Csel 2,38kk); mint Isten cselekményét értelmezik emberek közvetítésével; ezt fejezik ki a formulák: K. Jézus Krisztus nevében (Csel 10,48), Jézus *névére (Csel 8,16), *Krisztusra (Róm 6,3). A K., mint az *újjászületés fürdője és a Szentlélekben való megújulás (Tit 3,5) és mint részvétel Jézus *halálában és *feltámadásában (Róm 6,4) megszabadít a *bűntől (Róm 6,1-23) és új embert teremt, aki „felöltötte” Krisztust (Gal 3,27), szentség és *megigazulás tölti el (Róm 6,1-14; 1Kor 6,11). A K. az ember bevétele az egyházi közösségbe (Csel 10) és megalapozza Krisztus testének egységét (Ef 4,1-7). Az E. K.-i gyakorlatának

legvilágosabb kif.-e a K. parancsa (Mt 28,19). A K. csak akkor szerzi meg az embernek az életet Isten országában, ha az isteni élet kifejlődik a *hit által; ő maga nem kezesség a megigazulásra. Ezért érthető, hogy fölmerül a gyermek-K. jogosultságára vonatkozó kérdés. Az ÚSz szószerint nem tanúskodik erről, de mindenütt föl kell tételeznünk, ahol egy *„ház” megtéréséről van szó (Csel 16,15,33; 18,8). Mindig a hit összefüggésében kell látni, és csak mint a hitre való készség bizonyosságáért lehet felelősséget vállalni érte.

Kertje jóformán csak a jómódúaknak volt (pl. a kir.-nak: 2Kir 25,4), körül volt kerítve (vö. Én 4,12) és bőven öntözték (Iz 1,30). Termesztettek benne pl.: főzeléket (MTörv 11,10), gyümölcsöt, diót (Én 6,11). Voltak még parkszerű K.-ek is (vö. Dán 13). A tulajdonost gyakran a K.-jében temették el (2Kir 21,26; vö. Jn 19,41). A jövődő *üdvösséget termékeny K. képében is képzelték (Ez 36,35; Jel 22,1), éppúgy mint az ősidőket (I. Paradicsom). L. még Getzemáni.

Kerub ered. mít. alak, asszír k á r i b u, gyakran az élet fájával együtt ábrázolják. *Kánaáni hagyományból jutott a Bibliába. Az édenkert bejáratának őre (Ter 3,24; I. Paradicsom), szoborutánzata a szentek szentjében volt, domborművei *Salamon *templomának falain és ajtóin (1Kir 6,23-29,32). A magát kinyilatkoztató Isten hordozója (2Sám 22,11; Zsolt 18,11), *Jahve jelenlétének jele, „aki a K.-ok fölött trónol” (1Sám 4,4; 2Kir 19,15; I. Szövetség ládája). *Ezekiel látomásában a K.-ok élő trónkocsit alkotnak Isten *dicsőségének (Ez 1,5-28).

Kérügma („üzenet”) annak hirdetése, hogy Jézus a *Krisztus (vö. Róm 16,25) és hogy Isten Krisztusban *üdvösséget szerzett és szerez még most is. Az írott *Ev.-ok előtt csak a K. létezett. A Bibliának nem minden egyes verse egyformán fontos; helyzeti értékét mindenkor a K.-val való kapcsolatától kapja.

Készületnap a péntek, amelyen minden előkészület megtörtént a köv. *szabatra v. *ünnepre.

Ketib I. Masszora

Kétség I. Hit

Kettősdrahma I. Érmék

Ketura Ter 25,1,4 sz. *Ábrahám *mellékfelesége és 6 arab törzs ősanja.

Kevélység I. Alázat

Kezesség I. Kölcsön

Kéziratok I. Bibliakéziratok, Qumrán.

Kézművesek. Már a *nomád korban előmozdították a kézműves készségeket. M.e. a kir.-ok kora óta lendülnek fel nagyon a K.-hivatások (vö. 1Kir 5,20,32). Olvasunk pl. kőfaragókról, kőművesekről, ácsokról, téglalegetőkről, kovácsokról, fazekasokról, szabókról, ványolókról, pékekről. Családi v. kir. műhelyekben dolgoztak (vö. 1Krn 4,21kk), céhekké szövetkeztek és egymás m. laktak (vö. 1Krn 4,14; Jer 37,21). Jelentőségük egy ipar n.-i korban felmérhetetlen. *József és *Jézus *ács volt (ill. építészeti munkák kivitelezője; Mt 13,55; Mk 6,3). *Pál sátorcsináló (= sátorszövő v. -készítő, Csel 18,3).

Kézrátétel gesztusával adtak tovább *áldást (Ter 48,14; Mk 10, 13-16p), felhatalmazást (Szám 27, 18) és a *Lelket (MTörv 34,9; az ÚSzben fontos: Csel 8,17k). M.e. K.-lel adják tovább az egyházi *szolgálatra való felhatalma-

zást (papszentelés rítusa: Csel 6,6; 1Tim 4,14; 5,22). Gyógyítás is történik K.-lél (Lk 4,40). Másfelől a K. az *áldozati állat előkészítése volt (Lev 1,4; 3,2), a *bűn átruházásának gesztusa a bűnbakra (Lev 16,21), a tanúk jele a vétkes ellen (Lev 24,14). **Kidron** (Kedron, Cedron) völgybevágás *Jeruzsálem és az *Olajfák hegye közt (*víz csak az esős évszakban folyik benne), régi temetkezési hely. *Dávid a K.-on át menekült *Absalom elől (2Sám 15,23); Jn 18,1 sz. Jézus ezen át ment az Olajfák hegyére. **Kiengesztelődés** az ÓSz sz. az *emberek között abban áll, hogy jóváteszik a kárt (Lev 22,1-15), nem táplálnak gyűlöletet saját *népük tagjai iránt (Lev 19,17k) és nem állnak bosszút az ellenségen (Kiv 23,4k). A vallás bír.ában a K. a vétkek befödése (Kiv 32,30), be nem számítása (MTörv 21,8) és a *bűn megbocsátása (Jer 18,33), megtisztulás (Jer 33,8) és megszentelődés (Iz 6,10; Jer 3,22). A K. ellenére a vétkesnek még viselnie kell bűne bizonyos következményeit (Kiv 34,7; Jer 30,11). A K. mindig Istentől származik (Iz 44,22; Mik 7,18), *irgalmának ajándéka (Kiv 34,6; Jóél 2,13) és a *szövetséghez való *hűségéé (Szám 14,19). Isten nem köteles a K.-re (Jer 7,16); csak az érheti ezt el, aki kész a *megtérésre és beismeri vétkeit (Kiv 9,27; 2Krón 12,6). A K. történhetik papi közvetítő (Lev 14,19), kül. közbenjárás (Kiv 9,27kk; 32,32kk) által, v. közvetlen *kegyelemmel is (Kiv 33,19; Iz 43,25). A közvetítő általi K. mindig engesztelési szertartáshoz van kötve; ilyenkor egy áldozati állat *vérét öntik az *oltárra, mert a vér Istennek szentelt dolog, s

azért a K. alkalmas eszközének tekintik. *Izrael vall. életének legjelentősebb napja a nagy engesztelés napja, amelynek szertartásait Lev 16 részletesen leírja. A K. a messiási *üdvösség korának javai közé tartozik (Jer 31,34); kül. világosan áll előttünk az *Isten szolgálja alakjában (Iz 53; Zak 12,10-14). Az ÚSz sz. Isten Fiának halála által kiengesztelődött a *világgal (Mt 26,28; Ef 2,13-17), ez *szeretetének jele (2Kor 5,19; 1Jn 4,7). A K. Jézushoz kapcsolódik és az ember az ő *nevében (Csel 10,43; Róm 5,11) és közbenjárására kapja meg (Jn 14,23kk). Csak annak lehet osztályrésze, aki maga is hajlandó kiengesztelődni (2Kor 5,20). A K. gyümölcse legyen a felebaráti szeretet (1Pét 4,8), Isten *világosságában való élet (1Jn 1,7) és készség a megbocsátásra (Mt 18,23-35; Lk 11,4). Kül. az i.tiszt. szükséges előfeltétele (Mt 5,24). Csak a K. által lehetséges a közösség Krisztussal a *keresztségben (Csel 22,16) és a *hitben (Csel 10,43; Róm 4) és ezzel a *megigazulás (Róm 5,2; Ef 3,12). Az „engesztelés” nem az ember műve, hn részvétel Krisztus kiengesztelő tetteiben, amelyet ő egyszermindenkorra végbevitt (Zsid 7,27).

Kígyó (egyres fordítóknál hibásan mindig: vipera) a Szlban veszedelmes állat, amelytől menekülni kell (Sir 21,2). Az igazakon és Krisztus tanítványain nem fog a K.-méreg (Zsolt 91,13; Lk 10,19). A K. a gonoszág jelképe (Ter 3,14; Mt 3,7), a ravaszságé (Ter 3,1), a veszélyé (Péld 23,13), az ellenségé (Jer 8,17) és a cselvetésé (Ter 49,17), néha az okosságé (Mt 10,16). Gyakran mit. motívum, pl. mint *sárkány (Le-

viátán, Iz 27,1), mint egy istenség szimboluma (Báál termékenység-kultusza), v. mint az *ördög megtestesítője (Bölcs 2,24; Jel 12,9). Az izr.-ák *Salamon idején egy K.-ábrázolást i.tiszt.-i képként tiszteltek, ez volt a „rész-kígyó” (Nehustán), míg aztán *Hiszkija kir. összetörette. Szám 26,6-9 sz. *Mózes készítette (kult. *étiológia). Ennek a kult. tiszt.-nek eredete tisztázatlan. — A *paradicsomi K.-ról szóló elb. fel-tételezi a köv.-ket: az a népies hit, hogy a K. a hasán mászik és port eszik (Mik 7,17) és hogy a vedlés, állandó megifjodás és korlátlan életerő közt vmi összefüggés van; a K. mint a gonoszság és okosság jele; a K. mint titokzatos lény (vö. Péld 30,19), valamint nagyrabecsülése néhány idegen *kultuszban. Másik vitatott kérdés: kapcs.-ban volt-e ered. a paradicsomi elb. a megismerés fájáról szóló hagyománnyal?

Kiliazmus (g. khilioi = ezer; lat. kif. millenarizmus) Krisztusnak és híveinek ezeréves uralmába vetett hit még az *ítélet napja e. (Jel 20,1-6). Már az 1.sz.-ban megvoltak a képviselői (pl. Justinus, Tertullianus, Ireneusz) és éles ellenfelei (pl. Origenész, Jeromos, Ágoston), ma már szinte csak néhány szekta hirdeti. A K. nem számol azzal a ténnyel, hogy a Jel-ben sok dolog (éppen a számok) szimbolikus ért.-ű (1000 = 10×10×10: tökéletesség), és hogy a Jel nem határidőnap-tár, amely egyik eseményt a másik után festené. A Jel új meg új képekkel mindig u.azt hirdeti: Isten győz, akkor is, ha ellenségeinek daca nem törik meg.

Kilikia I. Cilícia

Kinneret, Kinnerót (Keneret; t e l l e l - c o r e m e) megerősített hely

a *Gennezáret-tő ÉNy-i partján (*Naftáli határa, Józs 19,35), amely vlzs. róla veszi nevét (vö. Szám 34,11), Már *egyiptomi források említik.

Kinyilatkoztatás. A Biblia Istennek az emberekhez szóló K.-át tartalmazza, amely által kilép rejtettségéből (Iz 45,15; 1Tim 6,16) és tudtuladja akaratát az embernek. Ez nem úgy történik, hogy nagyságával leverné az embert, inkább olyan formában, amely megfelel mindenkori életmódjának és felfogóképességének. — Az ÓSz tanúságot tesz Istennek *teremtésén keresztül történő K.-áról (Neh 9,6; Zsolt 19,2-5; 104), amelynek bizonyos megjelenési formáit a K. jelének tekintik, pl. a *felhőt (Kiv 13,21), tüzet (Kiv 3,2), zivartart (Kiv 19,16), szélfúvást (1Kir 19,12k). Isten K.-át *orákulum útján próbálják megszerezni. K. történik továbbá *látomás és *álom alakjában is (Ter 28,10-16; 37,5-11; Szám 12,6kk) és jelenésekben (I. Epifánia), amelyek gyakran beszéd alakjában történnek (Ter 15,1; Kiv 20,22; 1Sám 3). K.-nak élük meg Isten működését népében; megismerteti magát (Kiv 6,2k; Ez 20,1-5), beszél (Kiv 25,22), kivezeti népét *Egyiptomból (Kiv 12,17; 20,2), *csodát tesz (1Kir 18,30-39) és megvigasztal (Iz 52,9; 66,13). Az isteni K. leglényegesebb eleme a szó(ige), főleg a *próféta-ké. Szóval jön létre a *szövegség (Kiv 24,3-8), azzal kapják meghívásukat Isten emberei (1Sám 3; Iz 6,8; Jer 1,2), az emeli ki *Izraelt a többi nép közül (MTörv 4,8). Isten K.-ának tartalma: ő maga (Ter 35,7; 1Sám 3,21), *neve (Kiv 3,14; Iz 64,1k), *dicsősége (Iz 40,5) és igazságossága (Iz 56,1), tervei (Ter 41,25; Kiv 33,12k; 1Sám 16,3), de *Jeruzsá-

Kiosz — Királyság

lem gonoszága is (Ez 21,29). A K.-t egyeseknek (Kiv 18,16.20) és a *népek kell továbbadni (Kiv 12,25kk; Iz 12,4), így nem lezárt tény, hn minden korban jelen van. Isten legvilágosabb K.-a *Jézusban történt, benne tapasztalhatóvá vált Isten ígéje (Jn 1,14.18). Jézus *világosság, amely tanúságot tesz Isten életéről és meg akarja változtatni a világot (Jn 8,12; 3,11kk); benne új *élet vált lehetővé. Feltárja *Isten országának titkait (Mk 4,11p; Mt 13,35). Életével Jézus Isten *szeretetének K.-a (1Jn 4,7kk), amellyel az *Atya megismerteti magát (Jn 14,9; vö. Jn 5,36; 9,4; 12,49; 14,10). Az ÚSzben Jézus úgy jelenik meg, mint az *üdvösség kinyilvánítása (Róm 16,25k; Ef 3,9kk), amely a *halál és a *feltámadás által jut osztályrészünkül. A K. hirdetésére először kül. az *apostolok hivatottak (Gal 1,16; Ef 3,3kk), de azok is, akik kapcs.-ban vannak Krisztussal; ez a hirdetés nem annyira a szavak, mint a tett tanúságtételében áll (Róm 12,6-20; 13,8-10; 14). Kifejezetten hangsúlyozza az ÚSz, hogy Isten K.-a nem ismerhető meg emberi *bölcsestéssel (1Kor 1,18-25; 2Kor 4,3k), hn csak *hittel elfogadni lehet (Róm 1,17). Bár Krisztus által Isten a legvilágosabban szól, a K. még nem zártult le; csak Krisztus *második eljövetelekor teljeseedik be (Lk 17,30; 1Jn 3,2). A K. közlésére nézve I. Inspiráció.

Kiosz égeitengeri sziget Szmírnától Nyra. Említi Csel 20,15.

Kír. Erre a vidékre deportálta II. *Tiglatpilezer (Kr.e.732 u.) a meghódított *Damaszkusz lakóit (2Kor 16,9); fekvését idáig nem sikerült megállapítani.

Királyok könyve. A kettő ered. egy könyv, csak a g.ford. (LXX) vá-

lasztotta önkényesen szét. Ott és a lat. *Vg-ban a Kir 3. és 4. könyve nevet viseli (I. Sámuel-könyvek). A K. *Júda és *Izrael kir.-ainak tört.-ét tárgyalja *Dávid halálától (Kr.e.972) *Jeruzsálem pusztulásáig (Kr.e.586). Az egyes uralkodókat szilárd szkéma sz. ábrázolja (kormányralépés, időtartam, életkor, megítélés, halál és temetési hely, utód), amelyek kpontjában az illető vall. jelentősége és a *Jahve-kultuszhoz, valamint a *Báálokhhoz való viszonya áll. Az *ÉB, Izrael minden kir.-ának megítélése negatív; a *DB, Júda kir.-ainál az értékelés kbő. A kir.-okról szóló tudósításokon kívül a K. t.k. elmondja Dávid halálát (1Kir 1), *Illés és *Elizeus életéből vett eseményeket, a törvénykönyv megtalálását a júdai *Jósiás kir. idején. Forrásokul a szerző megnevezi: „Salamon krónikáját” (1Kir 11,41) és „Izrael és Júda kir.-ainak krónikáját” (14,19.29). Ezekon kívül még más forrásokat is használ; inkább szerkesztő és kommentáló, mint önálló szerző. Keletkezési ideje vlsz. a Jeruzsálem pusztulása u.-i évek, de nem kizártak későbbi kiegészítések és átdolgozások sem. A K. a történelmet Istennek e világban való cselekvéseként értelmezi; a tört. folyása az ő kezében van. Izrael ebben a *szövetség alapján kpointi szerepet vlsz.

Királyság. *Izrael először vall. törzsszöv. volt (vö. Józs 24); az egyes *törzsek önállóak voltak: csak esetről-esetle hívtak meg *bírákat. *Saulal (Kr.e. 1020-1012) állandó K. kezdődik, amelyet azonban csak *Dávid (Kr.e.1012-972) alatt szoknak meg. Saul még messzeemenően a katonai parancsnokságra szorítkozik; K.-a részben még elutasításra talál (vö. 1Sám

8,7). Dávid először *Júda kir.-a, később egyszemélyben Izraelé is, éppúgy fia, *Salamon (1Kir 1,35). Ez a szervezet Salamon halála u. széthull (Kr.e.932, I. Birodalom megosztása): 2 monarchia keletkezik, az *ÉB, Izrael és a *DB, Júda. — Amit később írtak a kir.-okról, azt Dávid uralkodói ideálja színezte. A kir.-t m.e. *Jahve helytartójának tekintik: ez a nagysága (vö. a királyzsoltárokat, pl. 2; 18; 72) és a korlátja is (nem istenítették). Az igazi kir. maga Isten marad. Még világosabban tudják ezt a *számkivetés u., amikor pol. K. helyett szinte már csak vall. vezetők vannak (vö. Iz 41,21; 43,15; I. Isten országa, Isten szolgája). — Az ÉB-ban sohasem jutott egyetlen dinasztia uralomra; a DB mindig elismerte Dávid királyi házáat (vö. 2Kir 11, 13-20). De alapjában véve a K. utódlási alapja nem a származás, hanem isteni kiválasztással jön létre (vö. 1Kir 2,15; 1Krón 28,4k). A koronázási szertartással, főleg a *felkenéssel a kir. különleges kapcs.-ba kerül Jahvéval, az fiává fogadja (2Sám 7,14) és mint Jahve fölöntje sérthetetlen (vö. 1Sám 24,7). A kir. gondoskodik kül. a *templomról (vö. 1Krón 22-29) és a *kultuszról (2Kir 23) és alkalmasan *papi funkciókat gyakorol (1Kir 9,25). Megmentőnek (2Kir 13,5), a szegények jogszolgáltatójának (Zsolt 72,4,12), a nép *pásztorának tekintik (2Sám 5,2). — Az ÚSz Jézust „királynak” nevezi (vö. Mt 2,2; Jn 1,49; bevonulás Jeruzsálembe Jn 12,15; gyakran említi így a *szenvestörténet, pl. Mk 15,26p; Mt 27,42; Jn 18,37). De a külső hatalomgyakorlásnak ellene fordul (vö. Mt 4,9p; Jn 6,15). A felmagasztalt Krisztus övéinek kir.-a (Jel 1,5); K.-ában

nekik is részük van (1Pét 2,9; Jel 1,6).

Kirbet Qumrán I. Qumrán
Kír-Háreset, Kír-Heres, Kír-Moáb (e l - k e r á k) a *moábiak államának főerődítménye, kb. 20 km-re a Holt-tengertől Kre (déli rész). Nagy stratégiai jelentősége volt (közlekedés) és alaposan meg volt erősítve. 2Kir 3,26k sz. *Izrael és *Júda nem tudta megszerezni, mert királya, *Mesa égőáldozatul hozta fiát.

Kirját (Kárját) („város”) több hnév első része, pl.: 1) K.-Árba: Józs 14,15 sz. *Hebron régi neve. 2) K.-Báál (Józs 15,60; 18,14), más néven K.Jearim („erdőváros”) szerződéses kapcs.-ban volt Izraellel (vö. Józs 9,17). Itt állt a *szövetség ládája (2Sám 6,21 —7,2), mielőtt *Jeruzsálemben állították volna fel. Ez volt *Uriás próféta hazája (Jer 26,20). Pontos fekvése vitatott. 3) K.-Szefer („könyvváros”) Józs 15,15 sz. *Debír régi neve.

Kirjátáim (Kárjátáim: „kettős város”) hnév, m.e. a Moáb-beli K. Felváltva volt *Izrael (Szám 32,37) és *Moáb (Jer 48,1) birtoka.

Kísértés. Világosan írja le Ter 3,1-16 és 22,1-14. Az ÓSz arról beszél, hogy Isten kísérti meg az embert az *engedelmesség (Kiv 16,4), állhatatosság (Bölcs 3,5), tisztulás (Sir 4,17), *istenfélelem (Kiv 20,20) és kül. a *szövetségi *hűség (Kiv 16,4; Bír 2,22) jeleként. A K. eszközei: az *ördög (Jób 1,6-12; 2,1-8), megaláztatás (MTörv 8,2), v. hamis *próféták (Bír 2,22). Az ÓSz tud arról is, amikor az *ember „kísérti” Istent elégedetlenséggel és zúgolódással (Kiv 17,2kk, Szám 14,22kk), valamint hitetlenséggel és azzal, hogy jelet követel (Iz 7,12). Az ÚSz sz. a K.-ek részben

Kishitűség — Kívánság

az ördögtől (1Tessz 3,5; vö. Lk 22,31), részben magától az embertől származnak (1Kor 10,22; Gal 6,1). Oka lehet: a *kívánság, amely a hitetlent ellenállhatatlan erővel hajtja a *gonoszra (Róm 7,14-25), de a hívőnek is állandó veszedelem (Róm 6,12); emellett túlzott nemi megtartóztatás a házasságban is K.-re vezethet (1Kor 7,5). A K.-ek sajátos forrásai a *szenvedések (Jak 1,2k.12; 1Pét 1,6); a *szorongatás idején ezek a sátán fáradozásának jelei, hogy elválassza az embereket Istentől (Jel 2,10). A K.-eket *imával kell legyőzni (Mk 14,38p). Jézus megkísértése (Mt 4,1-11) *küldetés állítja elének, amely nem földi *királyság felállítása, hn *Isten országának hirdetése; Jézus állhatatossága megtöri a gonosz hatalmát.

Kishitűség l. Aggodalom

Kisón folyó a *Kármeltől Éra, a mai Haifánál ömlik a Földközi-tengerbe. Csak alsó folyása állandóvízű. *Jezreel síkságán folyik át. Miután mocsaras, nagyon megnehezítheti a hadviselést (vö. Bír 5,21: *Sisera veresége). Itt végezte ki *Illés *Báál prófétáit (1Kir 18,40).

Kiszlev hava l. Naptár

Kített kenyerek (h.: [Isten] ábrázatának kenyerei): 12 kenyér, amely állandóan a K. asztalán állt a *szentélyben (ered. ncs a *jeruzsálemi templomban). Minden *szablatnapon megújították őket, *tömjénnel megszórták, és csak *papok ehettek meg (Lev 24,5-9). Az előírás ellenére *Ahimelek pap az éhes *Dávidnak *Saul elől menekültében K.-et adott enni (1Sám 21,1-7).

Kittaiak (h. kittím) tengerjáró népcsoportok (vö. Ter 10,4; Iz 23,1.12; Ez 27,6; Jer 2,10). Vita-

tott, kapcs.-ba lehet-e hozni őket a *ciprusi Kition kikötővárossal. 1Makk 1,1; 8,5 a K. *macedóniaiak, Dán 11,30 *rómaiak.

Kiválasztás. *Izrael népe úgy tudta magáról, hogy Isten *tulajdonává választotta ki (MTörv 14,2), ezért biztonságban van vall. és pol. léte (Mik 4,5). Ezt megtapasztalták az isteni beavatkozások által a nép tört.-ébe: a pátriárkák K.-a (Ter 12,1-3; Jer 11,5; Ez 28,25), *kivonulás Egyiptomból (Ez 20,5k; Ám 9,7), *szövetség (Kiv 19,5k; MTörv 5,2). A K. ncs a *nép egészének szóló *ígéret, egyeseknek is szól, mint *Mózes és *Áron (Szám 17,20-23; Sir 45,1-4), a király (1Sám 10,20-24, l. Királyság); ténye Isten tökéletes *szabadságára utal. — Az ÚSzb. n K. *Isten akaratának kifejezője (Mt 20,23; Róm 9,11.15), könyörületének (Róm 9,16), *kegyelmének jele (Róm 11,29). Egyes embereknek éppúgy osztályrésze, mint az *egyháznak (l. Hivatás) és eszk. jellegű (Mt 22,14; Róm 8,33-37), megköveteli, hogy a ker. életével hitelreméltóan mutassa meg (2Pét 1,10; Kol 3,12).

Kívánság, megkívánás: az Ó- és ÚSzb. n gonosz vágyat jelent; Kiv 20,17 sz. mint *bűnre vivő dolog tilos (u.így Mt 5,27k). Bűn és *kísértés pontosabb megköztetése n. az ÓSzb. n a K. szóval jelölték azokat a vágyakat és szándékokat, amelyekkel az ember árt önmagának és a közösségnek (Péld 11,6; 21,25k). A K. következményei: a *szív keménysége és *megátalkodás (Ez 36,26), a *gonosz boldogtalan üzése (Jer 2,23), képtelenség arra, hogy a megengedetről is lemondjunk (Szám 11,4.34). Az igaznak (l. Megigazulás) önuralomért kell könyörögnie (Sir 22,27), órá különleges intel-

mek vonatkoznak (Péld 23,1-5). E gondolat alapján mindjobban megerősödik az a tudat, hogy a K. a bűnök oka; a lemondás a jámbor ember tökéletes ideálja lesz. — ÚSz: a K.-ból származik az ember tisztátalansága (Mt 15, 18kk; Gal 5,16-21), kísértések és bűnök (Jak 1,13kk), a *világhoz való hozzátapadás a *test, a szemek, az élet kevésysége hármassal K.-ával (1Jn 2,15kk); Mk 4,19 sz. a K. megakadályozza az embert abban, hogy befogadja *Isten ígését. *Pál felfogásában a K. uralodik a testen (Róm 1,24k; 6,12k), úgyhogy az ember Isten ellen fordul. A K. miatt a jámbor összeütközésbe kerül a *törvénnyel (Róm 7,22k), amely áthágásra izgat (Róm 7,7); a K.-on keresztül a bűn mint az embert *rabszolgaságba igázó gonosz hatalom jelenik meg (Róm 7,14-23). Krisztus megvált a K.-tól (Róm 8,1-4); a ker. védekezzék ellene (Gal 5,16-21; Ef 4,17-24); elvileg elvesztette hatalmát (Kol 3,5; Gal 5,24), de csak az ember közreműködésével lehet legyőzni (Róm 8,13). — A Szf kijel.-einek hatása alatt a ker. *erkölcsstan gyakran túlságosan negatív módon látta az emberi vágyakozást, u.akkor idealizálta a *lemondást.

Kivonulás Egyiptomból (g. e x o d o s z), mint *Jahve cselekedete, Izrael ősi hitvallása (Kiv 15,1-18), a *Mózes 5 könyvében följegyzett egész *hagyomány magva, az ÓSz leggyakrabban ismételt hittétele (Szám 23,22-24; 8; MTörv 26,8). Az Egyiptomból való kimentésre vezet vissza Izrael létét és a népek közti sajátos helyzetét. Elb.-e: Kiv 1-15; kult. megünneplése az évenkénti *pászkáunnap. A bibliai elb. alapját tevő tört. események: *Kánaáni félnomádok, *„Jákos

emberei“, egy éhség idején Egyiptomba jönnek, letelepítik őket *Gósen vidékére, végül mint *habirukat, vagyis nem teljesjogú polgárokat *Pitom és *Ramzesz erődítményvárosok építésében kényszermunkára alkalmazzák. Vlsz. még II. Ramzesz *fáraó (1301-1234) alatt megszöknek *rabszolgaságukból. Az üldözök váratlan katasztrófa következtében elsúlylyednek a vízben. Ennek a *tengeri *csodának a helyét ma már nem lehet megállapítani. Új hazát keresve a *palesztinai kultúrvidék szélén v. Palesztinában földre vágyó rokonokkal, nemzetségekkel és *törzsekkel fognak össze. Bizonytalan, milyen úton érték el az elmenekült rabszolgák Palesztinát. A Biblia két kbő utat hagyományoz ránk: a nagy hadi és keresk. utat a Földközi-tenger partja mentén, Báál-Cefon és *Migdol m. (Kiv 14,2; Szám 33,7) és a *pusztán át vivő utat, amely a hagyományban világosan túlsúlyra jutott. A legfontosabb helyek a pusztai vándorlásról szóló tudósításban *Kádes-Bárnea és a *Sinai. A pusztai vándorlás időtartamáról a Biblia „40 évet“ ad meg; ez gyakran használt kerék szám. A 600 000 kivonuló *férfiról szóló adat (Kiv 12,37; Szám 2,32; 26,51) ma biztosan már nem értelmezhető számszimbolikán nyugszik; talán az „Izrael fiai“ kif. számértéke (603) nyomán alkoták.

Klopász, Kleofás szénév: 1) „K. Máriájának“ (Jn 19,25) férje (vlsz. nem apja); régi *hagyomány sz. *József fivére és *Jézus nagybátyja; vlsz. az Úr *testvéreinek, *Simonnak és *Júdásnak apja. — 2) Azoknak a *tanítványoknak egyike, akikkel a Feltámadott *Emmauszba ment (Lk 24,18).

Kódex az antik könyv megnevezése, ellentétben az irattekerccsel. L. Bibliakéziratok.

Kohelet I. Prédikátor (nem Salamon)

Kohorsz római csapategység (kb. 500 ember), vö. Mk 15,16; Csel 21,31.

Koilezírnia I. Cöleszírnia

Koiné g. nyelvi forma a *hellenizmus korától kb. Kr.u.400-ig: akkoriban keletkezett több dialektusból a Földközi-tenger világának társalgási, keresk. és irod. nyelve, messze benyúlva Kre. Egyetlen nyelvnek ez a „világarányú” elterjedése (Nagy *Sándor hódításainak következménye) fontos segédeszköze volt a ker.-ség gyors terjedésének: az ÚSz K.-ban íródott és nem kellett lefordítani, *Rómában sem. De az ÚSz g. nyelvét átszövik a szemizmusok és a LXX visszacsengései, és nyelve nagy kbségeket mutat; pl. Mk-ban sok népies megfogalmazást találunk, Zsid irod. K.-formában íródott.

Kolossze virágzó *város (juhtenyésztés) volt *Frígiában; az ÚSz idején már túlszárnyalta a szomszéd *Laodicea, s később teljesen háttérbe szorult. A K.-i ek.-hez írta *Pál a *Kolosszei levelet; tagjai nyilván *pogányker.-ek voltak.

Kolosszei levél. *Kolossze ek.-ét *Pál nem ismerte személyesen (vö. 2,1). Munkatársa, *Epafrász beszélt neki szeretetükről (1,8) és néhány tévtanítás veszélyéről köztük, Pál eléjük állítja Krisztus fölségét és kiemelkedő jelentőségét az *üdvösségben: Krisztus a *világ eredete és célja, testének (az *Egyháznak) feje, a *megváltás kpontja minden teremtmény számára (1,14-20). Csak

benne lehetséges az igazi megismerés a *hit és az Isten dicsőségébe vetett *remény által (1, 21-27). Átala a hívő megszabadul a világ hamis okosságától, az *angyalok túlzott kultuszától és a külső szabályokhoz való értéktelen ragaszkodástól (2,3-23). A krisztusi élet törvénye azt követeli, hogy Krisztussal új életet éljünk, a *szeretet, a *béke, a hálaadó *ima életét (3,1—4,6). A K. a *fogságban írt levelek egyike. Rámutattak néhány teol. és nyelvi kbségre a régebbi Pál-levelekhez képest, valamint szoros rokonságára az *Efezusi levéllel. De azért ma mind több tudós Pál szerzősége m. foglal állást.

Konkordancia a bibliai szavak listájának neve. Szó-K. esetén ábécérendben állnak, tárgyi (reál-)K. esetén más szempontok sz. Mindenképpen áttekinthető rendszert eredményez ez, és így könnyű megtalálni azokat a helyeket, ahol egy szó a SzÍban szerepel és a Biblia egy meghatározott verse áll. A K. a szentírási munka egyik legfontosabb eszköze. Használata igen egyszerű. Vannak teljes K.-k, amelyek minden szót tartalmaznak, és válogatottak, amelyek a von. helyeknek csak egy részét nevezik meg. Vannak az eredeti nyelveken készült és fordítási K.-k. Legtöbbször ncs az illető szót adják meg, hn néhány szót is a hely összefüggésében.

Koponyák hegye I. Golgota

Kór I. Mértékek

Kóra (Kóré: „kopasz fej”) sznév, pl.: 1) K. „fiai” (korahiták): zsol-tárköltők (pl. Zsolt 42; 44-49). 2) Szám 16 sz. K. *levita fellázadt *Mózes ill. *Áron ellen és elnyelte a föld. Ez az elb. talán *etiológia, amely a korahiták (I. fent) alá-

rendelt helyzetét van hivatva magyarázni.

Korai eső I. Eső

Korazin (Korozain; kirbet keráze) *város a *Gennezáret tótól 3 km-re Éra. Jézus K-i működéséről Mt 11,21kk p-ból tudunk, ahol átkot mond a városra *Betsaidával és *Kafarnaummal együtt. Kiásták a *zsinagóga és a lakóházak maradványait.

Korbán („áldozati adomány”) a *templomnak adott *áldozat. Mt 27,6 g. szövegében a „templom kincsét” jelenti. Jézus az ellen tiltakozik, hogy megkerülték az előírásokat, amennyiben a vmi kötelezettségre szükséges pénzeszveget a templomnak adták, és így szabadnak érezték magukat a köteleességtől (Mk 7,11).

Korintosz (Korintus) g. *város Peloponnész és Középgörögo. közt. Már igen korán lakott hely; Kr.e. 146-ban a rómaiak lerombolták, több mint 1 sz. múlva ismét felépült. Ez az új város gyorsan nőtt (nagy *zsidó kolónia) és a kultúra, civilizáció, sport (vö. 1Kor 9,24k), kereskedelem, gazdagság, szokások és erkölcstelenség k-pontja volt. K. *Ahája római tartomány föv.-a volt. Ker. ek.-éhez írta *Pál a *Korintusi leveleket.

Korintusi levelek. *Pálnak *Korintusba szóló hihetőleg 4 *leveléből 2 maradt ránk, a legrégebb nem (vö. 1Kor 5,9-11).

1 Kor: Sok igen rossz korintusi hír (vö. 1,11) és ált. kérdések (vö. 7,1) készítetik Pált írásra. Először korholja a visszás állapotokat, pl. a szakadásokat (1,10—4,21), erkölcstelenséget és pereskedéseket (5,1—6,20). Azután állást foglal a *hivatás, *házasság, áldozati bálványhús kérdésében (7,1—11,1), a ker. i.tiszt., a Lélek adományai (I. Karizma) tekinteté-

ben, hangsúlyozza a *szeretet elsőbbségét (11,2—14,40; „a szeretet nagy himnusz” 1Kor 13), hirdeti a holtak *feltámadását (15, 1-58) és személyes megjegyzésekkel zárja a levelet (16,1-20). Alapvetően megvilágítja a *szabadság és erk. törvény viszonyát: A Krisztusban kapott új étellel a régi *törvény elveszti mértékadó erejét (vö. 6,11k), u.akkor új, kötelező kapcs. keletkezik az Úrral; azután már az életet nem emberi rendelkezések határozzák meg, hn a szeretet (vö. 9,19-23; 13,1-13). Így lesznek az emberek csakugyan szabadok Isten megdicsőítésére (vö. 3,22k; 8,6). Ez nem emberi *bölcesség útján történik — az csak önhittsége, hitetlensége, bajokra és átkozódásra vezet (vö. 1,20kk; 5,2—6,11), hn Krisztus *keresztjének erejébe és jelenlétébe vetett hittel (1,18-24). M.e. „az Úr vacsorája” a hirdetője az ő halálának, és ez a halál az ek. egységében és testvériségében kell hogy gyümölcsözőzzék (11,18-29). Krisztus testének közösségében a hívek is egy testként tartoznak egymáshoz (vö. 10,14-17), s e test a tagok sokaságában és kbözőségében összeműködik (12, 12-27). Ez az egyesülés Krisztussal mutatkozik meg végül a ker. hit alapjánál, Krisztus *feltámadásánál. Ez nem csupán remény, v. éppen illúzió dolga (15,19). Minden ker. részesedni fog benne, új létmódban (15,20-23, 40-49). 1Kor-t Pál vlsz. *Efezusban írta (vö. 16,18), Kr.e. 57 előtt. 1Kor és 2Kor között nagy a hézag: Pál időközben rövid látogatást tett Korintusban (vö. 2Kor 12,14; 13,1), de nem tudta érvényesíteni szándékait. Erre írt egy levelet, amely nem maradt ránk („könnyek levele”, vö. 2Kor 2,4). Ezzel elérte a

Kornéliusz — Könyörület

kívánt sikert; a kedvező híre megírta a ránkmaradt 2 Kor-t. A levél éles vita Pál korintusi ellenfeleivel. Pál arra kényszerül, hogy igazolja ap.-i tisztét (1-7), rámutatva, hogy az újszöv. szellemében szolgál (3,6kk); e *szolgálat csupa ragyogó dicsőség (3,9-18) személyes gyöngesége ellenére (4,7-12), Isten és az emberek szeretete sürgeti erre (5, 11-18) a legnagyobb áldozatok között (6,3-10). A 2. részben (8k) gyűjtést kér a szükségben lévő *jeruzsálemi ker.-ek javára. A 3. rész (10-13) ismét tele önvédelemmel, eközben szót kerit rendkívüli kegyelmi adományaira (12, 1-12). A levél megmutatja, milyen szenvedélyesen küzd az ap. a korintusiak hitéért, *küldetésének és maradéktalan személyes odaadásának elismeréséért (vö. 11, 2-12). Hogy 2Kor lényegében Páltól származik, azt ált. elismerik. Vitatott, nem több páli levél összerakéséből keletkezett-e. Pl. egyes tudósok azt gyanítják, hogy 2Kor 10kk az elveszett „könnyek levele”, v. legalább annak egy része. De a szaktudósok között 2Kor irod. szétválasztásának még egyetlen kísérlete sem vált elfogadottá.

Kornéliusz (Cornelius) *római főember *Cezáreában, az *„istenfélők” egyike. A megkereszteléséről szóló tudósítás, amelyet Péter hajt végre (Csel 10k), azt akarja megmutatni, hogy az *Egyház a *pogányoknak is nyitva áll.

Kovács. A *pászkalakomához kövasztalan kenyeret kellett használni (Kiv 12,15). Az ÚSzb. az K. az *Isten országa átható erejének jelképe (Mt 13,33), de a *farizeusok és *Heródes(4) rossz befolyásáé is (Mk 8,15).

Kozmosz I. Világ

Kő. *Palesztinában sok van; elsilányítják a szántóföldeket (vö. Iz 5,2), sokfelére használják őket (pl. malomkövek, megkövezés). Szent köveket (I. Maccebák) később élesen elutasítanak (2Kir 23,14). Képes ért. halottat, keményet jelent (pl. Mt 3,9; Ez 11,19). *Drágakövek a pompa képei (pl. Jel 21,19k). Jézus „szegletkő”-nek látja magát (Mk 12,10; egyes fordítók: „zárlókő”) az *ősek.-ekben (Ef 2,20), amelyek „élő kövek”-ből épülnek fel (1Pét 2,5; I. Épülés).

Kölcsönzés: jótettnek számított másoknak pénzt v. ételmet kölcsönözni (Zsolt 112,5; Mt 5,42). Az ÓSzb. tilos volt honfitárs-tól kamatot szedni (MTörv 23, 20k). A hitelező zálogot kérhetett (vö. MTörv 24,10k), de az élethez szükséges dolgokat estig vissza kellett adnia (Kiv 22,25). A ker. *hagyomány sokáig megtiltotta a ker.-eknek a kamatszédést (Lk 6,34k is).

Költemény. A Szízból a h. költészetnek csak kis töredékeit ismerjük. De nagyon fejlettnak kellett lennie (I. Bölcsesség, Énekek éneke, Próféták, Zsoltárok; „kút-ének” Szám 21,17k; kult. felkiáltások, mint Jel 19,1kk). Stílus eszközök voltak pl.: „paralellismus membrorum” = a gondolat megismétlése ill. fokozása más szavakkal (vö. pl. Zsolt 2,3; 20,9; 27,1), „akroponia” = minden vers az ábécé egy köv. betűjével kezdődik (vö. pl. Péld 31,10-31), bizonyos hagyományos kif.-ek használata, képgazdagság. Sok K. énekésre készült és szigorúan metrikus; a metrumok rekonstruálási kísérletei mindezekig vitatottak.

Könyök I. Mértékek

Könyörgés I. Ima

Könyörület I. Irgalom

Könyv. Az Izraelen kívüli és izr. ter-en: a sors könyve v. „sorstáblák”: már a *teremtés-kor fölfektették, a bab. *Marduk isten megbízásából Nebo írja fel az emberek sorsát (l. Gondvise-lés); hasonló ismeretes *Egyiptomban is. Erre a tudásra céloz Zsolt 139,16 és Júd 4. Isten vég-zéseinek kiküthatalanságát Jel 5,1kk a „hétpecsétés K.” képe jelzi. — Az ítélet K.-e: Főként az ÓSzben: Dán 7,10; Iz 65,6; Jer 22,30; Mal 3,16 olyan K.-nek nevezi, amelyben a *bűnök vannak felírva, u.így Kol 2,14. Jel 20,12 sz. az embert jó tettei, nem csupán bűnei sz. fogják megítél-ni. — Az élet K.-e: Csak a Szf ismeri; „beírni” vkit ebbe a K.-be az isteni életben való részvételt jelenti (Jel 21,27); a menekvés záloga (Dán 12,1), az *öröm oka (Lk 10,20), az *Ev. hirdetésének jutalma (Fil 4,3). Jel 13,8; 17,8 sz. azok, akik *bálványimádásra adták magukat, nem szerepelnek az élet K.-ében.

Könyvtekercs közlések följegyzé-sére való, anyaga *papirusz (egy a *Nílus deltájában termő nád-cserjéből) v. bőr (*Egyiptomban gyakran használták i.tiszt.-i szöve-gekhez); emellett ismertek agyag-táblákat és -cserepeket rövid köz-lésekre (o s z t r a k a), kőtáblákat dokumentumoknak. Pergamonban a hellén korban sikerült állatbő-röket csaknem fehér íróanyag-gá nemesíteni (p e r g a m e n). Csak egy oldalra írtak oszlopokban, majd föltekerték és lepecsételték, a rab-binikus időben két pálcára teker-ték (a vége balra volt); hossza 10 m-ig terjedhetett, szélessége kb. 25 cm volt. Izraelben is e kbő anyagokat alkalmazták: Ex 31,1; MTörv 27,2kk (kő), Ez 2,9kk; 3,1kk (bőr), Jer 36,23 (papirusz). A ké-

sei hell. korban keletkezett a k ó - d e x : rétegekben bekötött könyv, amelybe kétoldalasan lehetett írni. A K.-ből átvették az oszlopos szö-vegbeosztást; fontos szövegeket nagybetűkkel írtak (majuszkula), másokat kicsiny folyóírással (mi-nuszkula). L. még Betű, Biblia-kéziratok.

Körtánc l. Tánc

Körülmelés a hímvesző fitymá-jának eltávolítása. Kelet régi né-peinél nagyon elterjedt volt, pl. az *egyiptomiaknál, *edomiaknál, *moábiaknál (vö. Jer 9,24), az in-doeurópaiaknál (pl. *filiszteusok) viszont nem. Az *asszírokról és *bab.-akról nincs e tekintetben biztos tudomásunk. Az izr.-ákhöz vlsz. az egyiptomiaktól jutott el. Hogy ered. éles követ használtak körülmelő késnek (vö. Kiv 4,25), az a szokás igen régi voltára mutat. Míg a többi népnél a K.-t fő-ként mint férfivá avató rítust a serdülőkorban hajtották végre, az izr.-áknál már korán a *szövet-ségnek és az Isten *népéhez való tartozásnak a jele volt. Ezért be-vezetését *Ábrahámra vitték visz-sza (Ter 17,9-14). Mint rituális cselekményt minden *fiún végre-hajtották 8 napos korában (vö. Lev 12,3), de azokon az idege-ken is, akik részt akartak venni a húsvét megünneplésében (Kiv 12,48), valamint a *prozelitákon. Rendszerint a családatyá végezte; Jézus idejében ezzel volt össze-kötve a névadás (Lk 1,59). A K. szigorú kötelezettsége követke-zésében az ösker. közösségek bi-zonytalanság uralkodott afelől: kö-rül kell-e először metélni a ker.-nyé lett *pogányokat. Az *ap.zsinat (Csel 15) elutasította ezt a követelést, és ezzel döntő pon-ton győzte le a zsidózó körök ex-kluzív gondolkodását. — Átvitt

ért. „körülmetélt” és „körülmetéltelen” jelentése „hivó, istenfélő” ill. „hitetlen, istentelen” (vö. MTörv 10,16; Jer 9,25; Csel 7,51; Fil 3,3). *Pál sz. a K, az ÚSZben a Krisztusba vetett *hit és a *keresztség által érvényét veszttette és mint az *üdvösség bibliai értelmű jele értéktelen (Kol 2,11-12). Most már csak „a szív K.-e” érvényes, „a szellem és nem a betű sz.,” mint az Isten előtti elfogadottság jele (Róm 2,29; vö. az ÓSzi felszólítást a „szív” és a „fülek” körülmetélésére MTörv 10,16; Jer 4,4).

Kötni. Átvitt ért.: a házastársak kötöttsége (Róm 7,2; 1Kor 7,27. 39); tf.: a *Sátán megköt (Lk 13,16) és a Sátánt megkötik (Jel 20,2). — Oldani átvitt ért.: egy épület lerontásának képe (lebon-tani: Jn 2,19; Ef 2,14k), megszüntetni egy törvény érvényét (Mt 5,19; Jn 5,18); 1Jn 3,8 a Sátán hatalmának megsemmisítésére alkalmazza. — K. és oldani: a rabbiknál = tanítói döntéssel megengedettnek v. tiltottnak nyilvánítani (ugyancsak: kiközösítést kimondani v. feloldani). Ellentétes fogalmakkal (mint pl. jó és gonosz) a *szemita nyelvhasználat a teljesség igényét fejezi ki. Mt 16,19 sz. *Péter megkapja „a mennyek országának kulcsait”, ezt fejezi ki a kötésről és oldásról szóló kijelentés.

Követ. Szóbeli v. írott híradás vivője, m.e. katonai v. pol. tárgyalásokban (Józs 6,25; Bír 9,31; 1Sám 19,11; 2Sám 12,27; 18,19-32; 2Kir 14,8; Iz 14,32); felhatalmazása volt szerződés kötésére, vagyis vki másnak a nevében jogilag kötelező módon járhatott el (Józs 2; 9,3-15). L. még Angyal, Apostol.

Követés ért.-e az ÓSZben: *hűség a *szövetséghez és az *élet megszentelése (Lev 11,44). Az ÚSZben a ker. *erkölcstan egyik lényeges alapfogalma. A *tanítványok K.-e Jézus személyes meghívásán alapul (Mk 1,16kk), aki az eddigi életviszonyok és szokások feladását követeli (Mk 10,28; Lk 9,59-62; 14,26-33) és azt, hogy ismerjék el őt *Úrnak és Mesternek (Mt 10,24k). A K. személyes kapcsolat Jézussal; arra képesíti a tanítványt, hogy hívó *engedelmességgel várja az *üdvösséget (Mt 19,16-30) és készen álljon a *szenvedésben való K.-re is (Mk 8,34k). — Tágabb ért. K. Krisztusnak példaképül való elfogadása (Jn 13,15,34; 15,12; Róm 15,7; 1Kor 11,1; Fil 2,2-8). Ez azonban nem Krisztus másolását jelenti, hn érzületének elsajátítását: az Atya iránti engedelmességet (Mt 5,48; 1Pét 1,14kk). A K. részvétel is Krisztus életében, megaláztatásban és felmagasztalásban egyaránt (Zsid 12,2k). A K.-re való felszólítás ncs az egyes embernek szól, hn az *Egyház közösségének is, amelynek ezt m.e. a bocsánatra való készségben (Ef 4,32; 5,1), a kölcsönös *irgalmas-ságban (Mt 9,13; 23,23; Lk 10,37; Kol 3,12; 1Tim 5,10) és a hívó kitartásban kell gyakorolnia (Zsid 6,12). Amikor *Pál sajátmagát az ek.-ek mintaképének tekintti, ezt csak úgy érti, mint Isten erejének példáját, amely életét átala-kította (1Kor 4,16; Fil 3,12.17; 4,9; 1Tessz 1,6k; 2Tessz 3,7kk).

Közbenjáró l. Paraklétoz

Közbenjáró könyörgés l. Ima

Közelkelet l. Termékeny félhold

Közösség l. Gyülekezet

Közvetítő: összekapcsolja az istenséget és az *embert. A „K.” kif. az ÓSZben csak egyszer sze-

repel; Isten és ember összekapcsolásáról viszont igen gyakran van szó. K-k pl.: az *angyalok, *Mózes, a *próféták, *Isten szolgálója (vö. lz 42,6). ÚSzi felfogás sz. Krisztus felbonthatatlan kapcsolatot hozott létre Isten és ember között, s ezért az ÚSz „K.-jének” nevezik (Zsid 9,15).

Kréta sziget a Földközi-tenger Kréte-szén. Régi önálló kultúra: koraminoszi (Kr.e. 3000 u.-tól kb. 2000-ig; festett kerámiák, kult. barlangok, négyszögű és kerek épületek, kiképzett plasztika, m.e. női istenségek), középminoszi (Kr.e. kb. 2000-1550: sok palota erődítés nélkül, pl. Knoszszosz, sok teremmel, oszloppal, udvarral; „A-vonalírás”, még megfejtetlen; a nyelv talán szemita: falfestmények; a női elem uralkodása vallásban és társadalomban), késő-minoszi (kb. Kr. e. 1550-1200: Mikéne kultúrájának erős befolyása, s ezzel lehanyagolt a krétai kultúra). A megfejtett „B-vonalírás”-ban g.-ül írnak. Vitatott a „krétaikról” szóló *számkivetés e.-i bibliai megjegyzések jelentése (vö. pl. 1Sám 30,14). Egyes tudósok „Kaftor”-ban (pl. Jer 47,4) K. régi nevét látják. A hell. és római korban sok zsidó élt K.-n. Egyesek *pünkösdi ünnepén *Jeruzsálemben voltak (Csel 2,11). Tit 1,12 jóváhagyólag idéz egy gúnyverset K. hazug és lusta lakóiról. Csel 27,7-13 sz. *Pál *Rómába utaztában meglátogatta K.-t.

Krétaik és plétalik (keretiek és feletiek) *Dávid testőrsége és vakbuzgó. hívei (vö. 1Kir 1,38). Legtöbb tagja nem volt izr. A kif. eredete vitatott.

Krisztus ered. nem név volt, hn cím = *Messias (az *arám messihá-ból) = a (várt) Fölkent. Ez magyarázza, hogy az ÚSzb-

többször van szó „a” K.-ról (pl. Mt 2,4; Mk 8,29p; 1Jn 2,22). „Jézus K.” először hitvallásformula volt („Jézus a Messiás”), de már az ÚSzb-tulajdonnév lett (vö. pl. Mt 16,21; I. Jézus). A tud. irod.-ban a K. kif.-t gyakran csak a megdicsőült K.-ra használják, viszont „Jézus”-t a „földi Jézus”-ra. Nem kell azt gondolnunk, hogy ennek a megköztetésnek minden alkalmazója többé-kevésbé elutasítja a kapcsolatot a „földi Jézus” és „a hit K.-a” közt. — Több gondolatmenetet egyesítenek a „K. által” és hasonló formulák (talán a liturgia is közrejátszott kialakulásukban; vö. 2Kor 5,18; 1Tessz 5,9; Róm 7,25) először is csatlakozás K.-hoz, aki az *üdvösséget hozta, másodszor kapcsolat a még ma is tovább működő K.-sal (I. Megdicsőülés, vö. Róm 5,1k), harmadszor az a gondolat, hogy Isten már a *világ megléte e. K. által cselekedett (vö. 1Kor 8,6) és a világ vége is K. jegyében áll (vö. Róm 2,16). — Külön kell vizsgálni *Pál nagy leveleinek „K.-sal” kijelentéseit: egyesek a végső *beteljesedésre vonatkoznak (pl. az ember egyesülése K.-sal a *halál u., vö. Róm 6,8; 1Tessz 4,14; 2Kor 4,14; 13,4), mások a Jézus K. sorsához való hasonulásra (vö. pl. Róm 6,6), ismét mások a *keresztségre. Minden kijelentésre érvényes egyszerű szkéma nem állítható fel.

Krizofráz v. Kalcedon I. Drágakövek

Krizolit I. Drágakövek

Krónika két ÓSzi könyv neve, amelyek egyetlen művet alkotnak, és tört. áttekintést kívánnak adni *Ádámtól kezdve. A *Dávidig terjedő időt szinte csak *nemzetséglisták alakjában tárgyalja (1Krón 1-9; de pl. 1Krón 4,38-43). Ehhez

csatlakoznak kimerítő tudósítások *Dávidról (1Krón 10-29), *Salamonról (2Krón 1-9) és a köv. királyokról a *DB-ban, Júdában (2Krón 10-36; az *ÉB, Izrael szinte szóhoz sem jut). Ezek a tudósítások azt akarják kiemelni, hogy Isten szerény kezdetből olyan bir.-ig juttatta Izraelt, amelynek kir.-a egyedül Tőle kap hatalmat, jogot és sikert, amelynek eszménye Dávid nagybir.-a és vall. kpontja a jer. *Templom i.tiszt.-e kell hogy legyen. E templom lerombolásának katasztrófája végső soron onnét származik, hogy kir. és nép nem tett eleget Isten igényeinek. Ennek a tendenciának megf.-en eszményíti a *kultusszal összefüggő dolgokat (vö. pl. *Ara-úna/Ornán szerűjének vételárát 2Sám 24,24 és 1Krón 21,25) és a kir.-okat a jer. kultusszal szemben tanúsított magatartásuk sz. értékeli. A szerző gyakran megnevez más műveket, amelyekben még több is olvasható (vö. pl. 2Krón 26,22; 27,7) és nyilván forrásul használta őket; szoros viszony áll fenn 1.2Sám és 1.2Kir közt: a szöveg részben szósz. átvétel; a csupán a K. könyveiben található följegyzések csak néha tört. jellegűek. — Vlsz. a K. szerzőjétől származik *Ezdrás és *Nehemiás könyve is (hasonló tendenciák). Ez esetben a krónikás tört. művében leírta volna az utat Ádámtól a jer. kultuszközösségig, és annak pusztulásáig, majd a kultusz és törvénytartás megújulásáig Ezd és Neh alatt. A K. könyveinek keletkezési ideje nagyon vitatott; vlsz. a Kr.e. 3.sz. elején keletkeztek. Később újból átdolgozták néhány helyét.

Kronológia I. Időszámítás, bibliai **Kultusz**. A régi K-en magától értetődő szokás volt az istenség

*tiszt.-e, engesztelése, megkérdése, stb. *Izraelben is az i.tiszt. az életnek egy része volt. Bár a *Jahve-K.-ra a *szövetség gondolata nyomta rá bélyegét, de egyes tabu-elképzelések további hatásában (pl. a *tisztasági előírások egy része) és mágikus szokásokban (pl. *bűnbak) megmutatkozik, hogy legtöbbször nem teremtettek újat; inkább az átvett dolgot töltötték meg új tart.-mal. Viszont bizonyos K.-szokásokat nem vettek át (pl. K.-prostituáció). — K.-cselekményeket a pátriárkákról is elmondanak (I. Áldozat). — A K.-gyakorlatokban mély választóvonal volt a *honfoglalás (letelepedés, szántóvető kultúra, ott talált K.-szokások). Először még nem volt hivatásos *papság (I. Leviták, Papok), hn a törzsfőt illetik a megf. funkciók. Ez a honf.-sal megváltozik. Azonkívül a *DB-ban, Júdában a törvényes, nyilván. K. mindinkább a jer. *t e m p l o m b a n összpontosul (I. Jósiás, Magaslatok), s itt a kir.-nak különleges helyzet jut osztályrészül. A *próféták élesen bírálják a K.-t (vö. Ám 5,21-25; Óz 6,6; Iz 1,11-17: jobb a *jog, igazságosság, *alamizsna, *irgalmasság, stb., mint a K.). — A *s z á m k i v e t é s b e n és utána a K. kpontja a *törvény olvasása. Bár a számkivetés u. ismét megújul a templomban az *áldozati K., de már nem éri el előző jelentőségét. Áldozat nélküli K.-a van a *Qum-ráni közösségnek és a Jeruzsálem kívüli sok zsidó gyülekezetnek is: törvényolvasás és magyarázat, imádság, stb. (I. Zsinagóga). A 2. templom p u s z t u l á s á v a l (Kr.u.70) bevégeződik az áldozati K. Jézus nem veti el a K.-t (pl. prédikáció a zsinagókban, részvétel a templomi za-

rándoklatokon), de a *szeretet parancsát a kult. előírások fölé állítja (Mt 5,23k). Az *ősek, lassan különválnak a templomi K.-tól (vö. Csel 3,1 és 17,24k). Krisztussal végleg érvényét veszítette az ÓSzi K. (Zsid 10,11-14), ill. mint mennyei liturgia megy végbe (vö. pl. Jel 5,6-14; 15,2-8). A keresztények új K.-formákat találnak; kpont az *úrvacsora ünneplése az *Úr napján és Krisztus üzenetének hirdetése (l. Igehirdetés, vö. Csel 20,7).

Kús l. Etiópia

Kúsán-Risátáim (K.-Rásátáim, szándékosan eltorzított név: „kétszeresen gonosz szerezsen”) az „Eufrátesz melletti Szíria” kir.-a, aki elnyomta Izraelt; Otniel *bíró legyőzte (Bír 3,8kk). Sok a kísérlet azonosítására, de eddig még egyik sem vált elfogadottá.

Kút (= talajvíz-kút): a források és ciszternák (= esővíz-kút) m. igen nagy a jelentősége a vízben szegény *Palesztinában. Erre utal t.k. sok K.-tal (b e e r) összetett helynév, pl. Beer-Seba, Beerot. A forráskutat „élővíz K.-jának” nevezik, így Jézus a samariai asszonnal folytatott beszélgetésben *Jákob K.-jánál (vö. Jn 4,5). Kép gyanánt használják a feleségre (Péld 5,15) és a kedvesre (Én 4,12-15).

Küldetés. A *teremtés felé való fordulása jeléül Isten sok *követet küld, pl.: *angyalokat (Lk 1,26), *Abrahámot (Ter 12,1kk), *Mózeszt (Kiv 3,13kk), *profétákat (2Krn 24,19; Iz 6,8k), *Ker. Jánost (Mk 1,2kk), s „e napok végén” (Zsid 1,2) fiát (Róm 8,3). Jézus, mint az Atya küldötte ki nyilatkoztatja Isten *igazságát (Jn

12,49), megmentést (Jn 3,17) és *életet hoz (Jn 5,24); *apostolai útján folytatja a K.-t minden ember felé (Jn 17,18; Mt 28,18k). Támaszul elküldi a *Lelket (Jn 15,26). Az ösker. ek.-ek életében „K.” a missziós működésre való felhatalmazást jelenti az E. nevében (vö. Csel 8,14).

Külső udvar (pitvar) l. Templom
Küréne (Círéné, Cyrene) g. kolónia (Jézus idején római) *Egyiptomtól Nyra nagy *zsidó *gyülekezettel (vö. 1Makk 15,23). Innen származott K.-i Simon, akit kényszerítettek, hogy vigye Jézus *keresztjét (v. annak keresztge-rendáját? l. Keresztrefeszítés; Mk 15,21). K.-ből való zsidók jelen voltak a *jeruzsálemi *pünkösdi ünnepen (Csel 2,10) és (másokkal együtt) ők idézték elő *István üldözését (Csel 6,9kk). K.-i *zsidóker.-ek a pogánymisszióban is működtek (Csel 11,20; l. Pogányker.-ek).

Kürosz l. Úr

Kürosz („pásztor”; ÓSz k ó r e s) a *perzsa világbir. megalapítója. Mint a *médek alattvalója került Ansán trónjára (Kr.e. 558), fellázad hűbérura, Asztiágesz ellen, elfoglalja Ekbatana főv.-t. Kr.e. 546-ban megveri Krózus *lídiai királyt. 539 okt. legyőzi *Nabonid bab. uralkodót; *Babilon harc n. megadja magát. C. okos politikus és vallásilag türelmes alattvalói iránt, megengedi a *zsidók visszatérését is a *számkivetésből, és a *templom újbóli felépítését (Ezd 1,1-4; 6,3-5; 2Krn 36,22k). Az Iz 40—55-öt író ismeretlen *proféta éppenséggel Isten *„pásztorá”-nak (44,28) és *„fölkentjé”-nek (45,1) nevezi.

L

Lábán („fehér”) alakjában a pátriárka-tört.-ekben kifejeződik, hogy 1) a *házasságok *Rebekka, *Lea, *Ráhel ill. *Izsák és *Jákok között a rokonságon belül történnek; a *törzs tehát nem keveredett idegenekkel (Ter 28,1); 2) az érintkezés Jákob és L. csoportja között. L. a házasságkötésnél (l. fent) ravasznak mutatkozik (vö. Ter 29,25). Legelőter.-ét szerződés különíti el Jákob csoportjától (Ter 31,43-54).

Lábmosás. K-en szükséges volt a hazatérés u., mert mezítláb v. szandálban jártak. A vendéglátónak gondoskodnia kellett a vendég L.-áról (vö. Lk 7,44). A legalacsonyabb *rabszolga-munkának számított. Amikor Jn 13,1-17 Jézus L.-áról ad hírt, ezzel alázatos *szolgálatát és odaadását akarja bemutatni. Vitatott, milyen *hagyományokból jött létre a mostani elb., és mennyiben nyomták rá ezekre bélyegüket már a leírás e. etikai v. kult. elemek.

Laikus forrás l. Mózesi könyvek
Láis l. Dán

Lakás. *Izraelben két alapforma ismeretes: *sátor és *ház. Amikor a Biblia Isten L.-áról beszél, ezzel azt fogalmazza meg, hogy bár Isten a *mennyben lakik (Zsolt 2,4; 14,2), közel van *népéhez, akár a *pusztai vándorlás alatt (Kiv 25,8k; Szám 9,15-23), akár a *honf. u. (Ez 9,3; 1Kir 8). De tudták, hogy öt semmi földi ház, nem tudja befogadni, a templom sem (1Kir 8,16,29; 2Sám 7,13). Az ÚSzb. a templom Isten L.-a (Mt 23,21); tud arról az *ígéret-ről is, hogy az ember Istennél fog lakni (Jn 14,2; Jel 21,3; vö. Ez 37,27k). Jelentősebb ennél,

hogy magát az embert a Szentlélek (Róm 8,9k), az Atya és Krisztus L.-ának tekinti (Jn 14,23). Így az ember hasonlít Krisztushoz, aki-ben ott lakik az Atya (Jn 14,10) és az istenség teljessége (Kol 1,19; 2,9).

Lákis (tell ed-duver) régi *város DNY-Palesztinában, már egy Kr.e. 20.sz.-i *egyiptomi szöveg és az *Amarna-levelek említik. Józs 10,31-35 sz. L.-t is, mint *Eglont, megszerezték az izr.-ák, Józs 10,26 sz. kir.-át, mint a jer. *Ádoni-Cedeket, agyonverték. *Rehabeám kir. megerősítette (2Krn 11,9), *Ámácja kir.-t itt ölték meg (2Kir 14,19). Kr.e. 701-ben az *asszír sereg elfoglalta a várost és onnan ment *Jeruzsálem ellen (l. Hiszkija, *Júda kir.-a). Ásatásoknál találtak 21 osztrakát (íratos agyagcserepek), az óh. írás és nyelv értékes tanúit.

Lámek a *hagyomány egyrésze sz. *Káin fia, más hagyomány sz. *Seté, és *Noé apja (Ter 4,18; 5,25). A L.-ének (Ter 4,23k) bosszút liheg; a „káini” nemzetség bűnösségének igazolására való.

Lámpatartó (mécs-, gyertyatartó): erre kell állítani a lámpát (Mk 4,21), hogy messze világítson. A „hétágú L.” a *zsidóság szimbóluma lett. Kiv 25,31-39 írja le. Ezt mutatja *Rómában Titusz diadalívének domborműve. — Jel 1,20 stb. a L.-k a ker.-ek képei (vö. Mt 5,14kk).

Lándzsa. A hosszabb döfőlándzsa m. (egy-egy fordítók: dárda, bunkósbót, Ez 39,9) hajítódárdát is használtak (1Sám 17,6).

Laodikeia *város *Frígiában, a Kr. e. 3.sz.-ban alapították. *Pál levelet írt a L.-i ek.-nek (Kol 4,16),

ez nem maradt ránk (I. Efezusi levél); az apokrif L.-i levél sokkal későbbi korból való. L. gazdag és büszke város volt, híresek voltak szemorvosai (szemkenőcse). Jel 3,14-22 langyosságot hány a szemére; azt képzeli magáról, hogy gazdag, és vegyen szemkenőcsöt, hogy igazán lásson: ironikus célzások.

Látás, nézés az ÓSzben az észre-
 revés minden módját jelenti. Isten „lát” mindent, ami történik (Jób 28,24). Az emberek Istent csak korlátozott mértékben „láthatják”, különben meghalnak (Kiv 33,20); többnyire „dicsőségét” (Kiv 16,7), „színét” (Ter 32,30), stb. „látják”. — Az ÚSzben Isten *titka Krisztusban válik láthatóvá (Jn 1,18; 14,9). Krisztus jeleinek látása és hívő fogadása (I. Csodák, m.e. Feltámadás) az *üdvösségre vezet (Mt 13,16; Jn 2,23). A jelenlegi idő fátyolozott L.-a Isten világos szemléletébe fog átmenni (1Kor 13,12; 1Jn 3,2).

Látomás (vízió). Isteni eredetű (Ám 7,1.4.7; Jer 1,11) és a *prófétai meghívás része (Iz 6; Jer 1,5-10; Ez 1-3). Szellemi látásnak kell értenünk és a jövő profétai megismerésének egyik főforrása (Jer 24; Ám 7,1-9). A zsidó *apokaliptikának jellegzetes jegye (Dán 2,19.28; 7,1; 8,18). Az ÚSzben Jézus *keresztiségét (Mt 3,16k) és a *tanítványok elé táruló látványt a színváltozáskor (Mk 9,2-10p) L.-nak is értelmezik. Továbbá az ÚSz beszámol *István (Csel 7,55) és *Péter (Csel 10,11-16) egy-egy L.-áról. *Pál meghívása alapjaként L.-okra hivatkozik (Csel 26,12-18). A Jel részben „L.-ok” alakjában íródott.

Lator. Régies megjelölés a két gonosztevőre, akit Jézussal megfeszítettek (Mk 15,27). Lk 23,40-43

lefesti, hogyan kap egyikük bocsánatot Jézustól (Lk 15 példabeszédnek folytatása).

Lázadás I. Allam

Lázár („Isten segített”; g.-lat. röv. forma) sznév: 1) Koldus az ajtó e. a gazdag dózsölőről és a szegény L.-ról szóló példabeszédben (Lk 16,19-31), akin „Isten segített”. 2) Jn 11,1-46 sz. *Mária és *Márta fivére *Betániából, akit Jézus feltámasztott a halálból (neve jelképes).

Lea („vadtehén”) Ter 29k sz. *Lában legidősebb lánya; apja csalfa módon őt adja oda *Jáknak feleségül. L.-ra és szolgálójára, Zilpára vezeti magát vissza 8 törzs („L.-törzsek”).

Leány. Az erősen törzsi jellegű gondolkodás következtében egészen apja tekintélye alatt áll (Ter 29,21kk; Szám 30,4kk) és csak a *házassággal szabadul fel ez alól. A L. hátrányos helyzetet foglal el az öröklésben (Szám 36,1-12) és el lehet adni *rabszolgának (Kiv 21,7-11). Tágabb ért. jelent „menyet” és hasonlót is (Ter 24,48; Ruth 1,11), „egy nép asszonyát” (Ter 27,46; Zsolt 9,15), és átvitt ért. „várost” (Iz 1,8; 62,11), „országot” (Jer 46,11.19.24).

Lebbeusz áll néhány kéziratban *Taddeusz helyett (Mt 10,3; Mk 3,18).

Légió római csapategység (a *császárok korában kb. 6000 gyalogos, 120 lovas, segéd- és különleges csapatok). Mk 5,9-ben „L.” talán tulajdonnév, tehát ncs a gonosz szellemek nagy számát fejezné ki.

Lehellet I. Szellem

Lélek (h. n e f e s). A h. szó, amelyet többnyire így fordítanak, tág jel.-ű: ered. torok, garat (Iz 5,14), majd lélegzet, az élet lehellete (2Sám 1,9), életerő (Jer

Lélek adományai — Leviták

38,16), *élet (Kiv 21,23: „életet életért”), élőlények (ember Ter 46,26; állat Ter 1,24), *vér mint az élet székhelye (Lev 17,14). A lelket minden életjelenség érinti: éhez (Zsolt 107,9), megtört, Isten u. óhajtozik (Zsolt 42,6k) és a *gonosz u. (Péld 10,3). Belőle származik pl.: *öröm (Zsolt 35,9), *szeretet (Ter 44,30), *remény (Zsolt 130,5), gyűlölet (Zsolt 11,5). A L. itt kb. u. olyan értelmű, mint a *szív. — Nem a testtől elválasztható, önmagában megálló élet-elv. A *halál nem *test és L. szétválása, hn az életerő kiáramlása, úgyhogy „halott L.” (Szám 6,6) marad meg, amely árnyszerű életet folytat az *alvilágban (Iz 14,9). Csak a g. gondolkodás állítja szembe a lelket a halandó testtel (Bölcs 3,1kk; 15,8). — Az ÚSz átveszi az ÓSzi jel-t. L. (g. p s z ü h é) „életet” v. „élő embert” jelent (Mk 3,4; Mt 16,26), áll „személy” (Csel 27,37) és „én, te, ő” jel-ben is (Zsid 10,38: „lelkem” = „én”). Ritkán használják a L. szót a „test”-tel ellentétben. A L. halhatatlan és Isten megítéli (Mt 10,28).

Lélek adományai I. Karizma

Lelkiismeret. H. kif. nincs rá; sok fordító pl. a Jób 27,6-ban szereplő „szív”-et és hasonlókat a L. szóval adja vissza. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a tényről magáról ne lenne szó (pl. Ter 3,8-13). Az ÚSzben m.e. *Pálnál fordul elő (ösztönzést — de nem befolyást — erre népies fil. irányzatok adtak). A L. a *pogányoknál pótolja a *törvényt (Róm 2, 14k), tanúskodik Pál szavai (Róm 9,1; vö. 2Kor 1,12) és a ker-ek belső magatartása m. (2Kor 5,11). 2Kor 8,7-13-ban Pál két felfogást ábrázol, amelyek közül az egyiket ugyan hamisnak minősíti, de azért

tekintettel kell lenni rá (vö. még 1Kor 10,25-31).

Lemondás ételről, italról és nemi érintkezésről a bűnbánat és gyász jele, de előkészületül is szerepel az Istennel való találkozásra (Kiv 19,15; 34,28; 1Sám 31,13). A *számkivetés u.-i korban a L.-t olyan teljesítménynek tekintik, amellyel befolyásolni lehet *Isten akaratát (Judit 8,5k; Iz 58,3kk). Az ÚSzben akkor kell lemondani *házasságról, meghitt családi körről, vagyorról, ha ez vki számára szükségesnek látszik az *Isten országáért (Mk 10,17-31p; 1Kor 7,32-35). Ez a L. tanúságot tesz Jézus üdvözítő tetteről és annak eljövendő *beteljesüléséről (1Kor 7,26.29kk). Mikor arról van szó, hogy győzzük le L.-sal a *világot (1Kor 9,25kk; Ef 4,22), ezen nem kell testellenes v. a világot elutasító magatartást érteni.

Lepton I. Érmék

Levél az ÓSzben viszonylag kevés akad. Egészen v. részben szerepel pl.: az „Uriás-L.” (2Sám 11,14-15), *Illés L.-e *Jórák kir.-nak (2Krn 21,12-15), *Jeremiás két L.-e (Jer 29,1-15; Bár 6, I. Kánon), végül a *zsidók, *szírek, *rómaiak, spártaiak egy sor L.-e 1.2Makk. Az ÚSz több mint 2/3-a L. (I. Pál, Kat. levelek), továbbá szerepel benne az *ap. zsinat L.-e (Csel 15,23-28) és az ázsiai ek.-ekhez szóló 7 írás (Jel 2; 3). Szokás sz. a L. a küldő és a címzett megadásával és áldáskívánással kezdődik; befejezése többnyire üdvözlés v. *áldás.

Lévi I. Leviták, Máté

Leviátán: tengeri szörny, amelyet Isten legyőz (Zsolt 74,14; vö. Zsolt 104,26; Iz 27,1).

Levirátus I. Sógorházasság

Leviták: ered. hivatáscsoport. Voltak olyan *papok is, akik nem

voltak L. (vö. 1Kir 12,31). De a L.-at (legalábbis egyes vidékeken) előnyben részesítették (Bír 17k). A *hagyomány olyan időben keletkezett, amikor csakis L. lehettek törvényes papok. Más papi nemzetségek (*Áron) is *Lévre mint ősatyjukra vezették vissza nemzetségüket, aki a Ter sz. *Jákov fia volt. A *kultusz jer. összepontosítása a legtöbb levitát az i.tiszt. alárendelt szolgáljává tette. **Levitikus** (Leviták) Mózes 3. könyve, l. Mózesi könyvek

Libanon (dzsebel libnan) kb. 3000 m-ig nyúló hegyvonulat az *Antilibanonnal szemben, a mai L. államban. Azelőtt dús erdők borították, a *fa (pl. „L. cédrusai”) fontos árucikk volt (pl. 2Krón 2,7). Egyes helyeken a Szl „L.”-on a L.-t és az AntiL.-t érti (pl. Józ 1,4).

Libertinus: felszabadított *rab-szolga.

Lídia 1) Bíborkereskedéssel foglalkozó *nő *Tiatirából. *Pál megtérítette, ő pedig házába fogadta Pált és *Szilást *Filippiben (Csel 16,14k.40). — 2) Vidék Kisázsia Nyi részén. A Kr.e. 6.sz. 1.felében megnő pol. hatalma (Krőzus). Kr. e. 133-ban rómaivá lesz. Fekvését l. Pál ap. útjainak térképén.

Lidda (arab ludd, modern h. lod) a régi Lod városának g. neve Joppétól (l. Jáfó) DKre. A *számkivetés u. benjáminiták lakták (1Krón 8,12; Ezd 2,33); miután a *Szeleukidák birtokába került, Kr.e. 143-ban lemondtak róla *Makabeus Jonatán javára, tehát ismét *zsidó lett (1Makk 11,34). *Péter itt gyógyította meg Énéaszt (Csel 9,32-35).

Lista l. Jegyzék

Lithosztrotosz l. Gabbata

Logion (többes: lógiák) † Jézus szavai

Logosz g. szó, sokféle jel.-e van, pl.: „szó, beszéd”. Közvetlenül *Krisztusra vonatkoztatja Jn 1,1.14; 1Jn 1,1; Jel 19,13 (többnyire lefordítják: „Ige”). Jn sz. a L. kezdetől fogva volt és azonos a Megtestesülttel. Hihetően 1Jn („az élet igéje”) u.ezt a kif.-t alkalmazza. Más az ért.-e a L. szónak a Jel-ben (Krisztus fehér paripám mint győztes). Hogy a L. szó ilyen jel.-re tett szert, nyilván több tényezővel függ össze. Tudjuk: a népies g. fil.-ban a „L.” vmiféle világerőtelmes volt, v. a teremtmények elseje minden más előtt, v. az istenség egyik első emanációja. A *zsidóságban *„Jahve” helyett tiszt.-ből részben „Ige” kif.-t használtak. Az ÚSz nagyrabecsi Isten igéjét; hívő elfogadása *üdvösséget ad („élet igéje” Fil 2,16).

Lopás l. Tolvaj

Lót Ter 14,12 sz. *Ábrahám unokaöccse. A *hagyomány egyik ága elmondja, hogy L. *Szodomában lakott, Ábrahám megszabadította a Ter 14-ben jelzett kir.-ok rab-ságából, Szodoma pusztulásából pedig *vendégszerete révén menekült meg (Ter 19,1-29). Később az igaz ember típusa volt (2Pét 2,7k). L.-ra mint *ősatyára vezették vissza a *moábiakat és *ámmoniakat (Ter 19,30-38; „L. fiai”: MTörv 2,9.19). Egy a Holttenger-től DNYra fekvő sókúphoz kapcsolódik L. feleségének mondája, aki Szodoma pusztulásakor körül nézett és sóoszloppá merevedett (Ter 19,26).

Lucifer eredeti jel. „hajnali csil-lag”. Lebukását, a bábeli kir. elbukásának képét (Iz 14,12) sok sz.-on át a legfelsőbb démonk (szellemek) bukására értelmezték (Lk 10,18-cal összefüggésben, ahol a Sátán lebukásáról van szó).

Ezért a Sátánnak adták a „L.” nevet.

Lukács *Pál munkatársa (vö. 2Tim 4,11), születésétől *pogány, hivatására nézve orvos (Kol 4,11.14). Ha az ún. „Mi-tudósításoknak” a Csel-ben ő a szerzője és saját élményeit festik, akkor elkísérte *Pált 2. és 3. missziós útjára (vö. Csel 16,10-17; 20,5-15; 21,1-18; 27,1—28,6). Már a 2.sz. óta vallják, hogy ő írta a *Lukács-Ev.-ot és a *Csel-t. A hagyomány sz. a szíriai *Antióhiából származott, nem volt házas és 84 éves korában halt meg Böótiában.

Lukács-evangélium. Szerzője kétös műve (Lk és Csel) 1. részének előszavában megnevezi szándékát: minden rendelkezésre álló anyagot meg akar vizsgálni, rendben leírni és így tanúságot tenni a (krisztusi) üzenet szavahihetőségéről. A *gyermekségtörténettel kezd (1,5—2,52) és a *Keresztelő fellépésével (3,1-20), ecseteli Jézus *galileai működését (4,14—9,50), tudósít *Jeruzsálembe vivő útjáról (9,51—19,27) és tetőpontként leírja a passiót, a *feltámadást és Jézus *mennymeneteletét (19,28—24,53). Mk alapszerkezetét követi, amelyet más források m. (1,1) felhasznált (l. Szinoptikus Ev.-ok). Időnkint kihagy belőle egyes részeket. M. e. azonban sok olyan anyagot tartalmaz, amely Mknál nincs, pl.: gyermekségtört., a Q beszédgyűjtemény részletei és sokféle saját anyag. Részleteiben alig lehetséges ezek származását meghatározni. A gyermekségtört.-et vlsz. írott forrásból vette, mert abban — a L. többi részétől eltérően — jártasság látszik a zsidó jámborság egyes vonásaiban.

A L. szerzője igyekszik összehangolni Jézus életrajzait és a pro-

fán világtört. dátumait (vö. 2,1k; 3,1k; l. Cenzus). De nem akar „Jézus-életrajzot” adni, mint a többi *Ev. sem, hn hithirdető művet. — Néhány alapgondolat: A zsidó keret szétpattan. Az ÓSz Jézusban ugyan beteljesedett (vö. 4,17-21), de meg is szűnt. Jézus *nemzetséglistája ncs *Abrahámra nyúlik vissza (mint (Mtnál), hn *Ádámra, minden ember atyjára. Az ÓSz-gezel való kapcs.-ot a *Keresztelő adja, aki Jézus előfutáraként jelenik meg (vö. kettejük párhuzamosságát és Jézus állandó fölényét a gyermekségtört.-ben: 1,5—2,24; 3,15kk). Nyomatékosan festi a L. Jézust mint segítőt és „üdvözítőt” (2,11). „Keltett”, hogy szenvedjen és feltámadjon (vö. 24,26). Isten terve sz. halála által jut dicsőségébe. A *Messiás kivégzésén való rémület, amely Mt és Mkon keresztülcsgeng, itt enyhül *szenvedés és feltámadás szoros kapcs.-a által (vö. 18,31; 24,44k). Jézus a *Lélekben cselekszik, aki mindenütt hat életében (fogantatás 1,35; *Simeon tanúságtétele, 2, 25kk; *kísértés 4,1.14; *csodák 4,18). Isten Lelke ez, aki később a tanítványokat is eltölti (Csel 1,8). Ezért egyesek a L.-ot „a Szentlélek Ev.-ának” nevezik.

Jézus segítsége m.e. a megvetettek és elhagyottak (vö. 19,7-10), vámosok és bűnösök (7,34), sőt parázna személyek (7,48kk) és egy vele együtt keresztrefeszített (23,43) felé fordul; szeretete a szegényeké (vö. 6,20-26, l. Szegénység), akik a gazdagoknál könnyebben járnak az Istenhez vezető *utat (vö. 7,22). Így a L. szociális vonásokat kap, amelyek egyúttal rámutatnak az ősegyház viszonyaira is (pl. vagyonszegénység, Csel 2,44k). A (kevésre be-

csült) *nők is közelebb állnak L. ában Jézushoz, mint a többi Ev. ban (szolgáló asszonyok 8,2k; *Mária és *Márta 10,38-42; a jer. asszonyok 23,27kk).

Úgy látszik, a L.-ot jobban befolyásolta a Jézustól való időbeli távolság, mint a két elsőt; Lk enyhíti Mk olyan kijelentéseit, amelyek Jézus emberségét hangsúlyozzák (pl. küzdelme az *Olajfák hegyén, Mk 14,32-41 és Lk 22,40-45); úgy írja le Jézust, mint *Urat és Királyt (bevonulás Jeruzsálembé, 19,38). Krisztus közeli visszatérésének várása háttérbe szorult. Az *Isten országa már jelen van e világon Jézus személyében (vö. 11,20; 17,21), bármennyire is eljövendő még (vö. 10,9). E közeledő és ugyanakkor már birtokolt jelenlét alapja Jézus élete, és az Egyházban folytatódik. ÓSz és ÚSz közt Jézus az idők k pontja. Az E. értelme az, hogy a „Lélekel” eltelve a tört. folyamán *hitet ébresszen (vö. 18,8; 24,47kk), *szeretetre, hálás *örömré (2,10) és *imára (11,9) intsen, valamint helyes magatartásra a földi javak iránt (16,9) és a napi *kereszt elviseelésére (9,23).

Egyértelmű hagyomány sz. *Lukács írta ezt az Ev.-ot. Egyesek mégis kétségbevonják szerzőségét, mert alig állapítható meg szoros egyezés a L. és *Pál gondolatai közt, akinek Lk kísérője volt. Annyit biztosan mondhatunk, hogy a szerző művelt férfi volt, aki nem *Palesztinából származott. A mű vlsz. legkorábban Kr.u. 70 u., hihetőleg Kr.u. 80 k. íródott (Antióhiában?)

Lúz l. Bétel

Lükaónia vidék Kisázsia Di részén. Jézus és az ap.-ok idején *Galá-

cia római tartományhoz tartozott (nem az ilyen nevű vidékhez). L.-hoz számított: *Ikónium, *Derbe és *Lüztra városa. *Pál az 1. és 2. missziós úton látogatta meg (mindkettő Kr.u. 52 e.). Fekvését l. Pál ap. útjainak térképén.

Lükia hegyes vidék Kisázsiaiban. Lakói önálló kultúra örökösei voltak; Jézus és az ap.-ok idején ugyan római felsőbbség alatt volt, de Kr.u. 43 e. legtöbb belső ügyét maga intézte. Csel 21,1; 27,5 sz. *Pál a 3. missziós út végén és *Rómába utaztakor érintette (kb. Kr.u. 58 és 60). Fekvését l. Pál ap. útjainak térképén.

Lüztra *lükaóniai hely; Csel 14, 8-20 sz. *Pál itt gyógyított meg egy bénán születettet; ezért istennek kijáró *tiszteletben akarták részesíteni. A *zsidók felbujtására a lakók megkövezték. Csel továbbá elmondja, hogy Pál még egyszer, rövid időre visszatért L.-ba és egy későbbi látogatása alk. itt ismerte meg *Timóteust (14,21k; 16,1kk; mindez Kr.u. 52 e.).

Lúziász sznév: 1) Claudius L., a római csapat parancsnoka az Antoniavárbán *(Jeruzsálemben). Kr. u. 58-ban elfogatta *Pált és átküldte *Cezáreába, így megmentve a nép dühétől. 2) IV. *Antiohusz kormányzója. Miután más seregeket megverték, ő maga indult harcba *Makkabeus Júdás ellen (Kr.e. 165 k.), de legyőzték. Amikor kevéssel később nem L. jelöltje lett kir., hn egy másik *szeleukida, őt megölték.

Lüzimahosz a *főpap fivére, annak engedélyével *templomi edényeket adott el; a felháborodott tömeg megölte (Kr.e. 171; 2Makk 4).

M

Mááka (Máácha) 1) („buta, balga“) szénv. pl. *Absalom anyja (2Sám 3,3), *Abija kir. anyja (1Kir 15,10). 2) Az *Antilibanon Di lejtőjén fekvő ter. Izrael Éi részén. Az ottlakó arámiak az ammoniakkal harcoltak *Dávid ellen (2Sám 10,6).

Maccebák (másszebák): köemlékek (leginkább kultikusak, pl. hála- és győzelmi oszlopok, mint Ter 35,14; 1Sám 7,12; szerződést tanúsítók Ter 31,44-52). Harcoltak azok ellen a M. ellen, amelyeket idegen istenek *kultuszával hoztak kapcs.-ba (vö. MTörv 16,22).

Macedónia Égei-tengeri vidék, Kr. e. 146 óta római provincia. Csel 16,9k sz. *Pált álomlátás szólítja ide. M.-ban több ker. ek. volt (főleg *Filippi, *Tessalonika, *Beróia). Pál többször meglátogatta. **Magadán** Mt 15,39 sz. hely a *Gennezáret tó partján, Mk 8,10 *Dalmanutának mondja; a kéziratok egy részében „Magdala“.

Magaslatok: áldozati magaslatok az istenség számára, nem okvetlenül dombok v. hegyek (vö. Jer 7,31), de legtöbbször ilyeneken voltak. Ez a szokás *Kánaánban már a *honf. e. megvolt. Később *Jahvét is törvényesen M.-on tisztelték (1Kir 3,4) és pogány M.-okat az ő i.tiszt.-i helyeivé alakították át (vö. 1Kir 18). Emellett a pogány M.-kultusz is fenn tudta tartani magát (részint a Jahve-kultuszokkal összekeveredve). Ezenkívül (legkésőbb a Kr.e. 7.sz. óta) mindinkább *Jeruzsálemet tekintették a törvényes *kultusz egyedüli helyének. A *számkivetés u. nem voltak többé M. Sok ÓSzi hely szól a „M.“ ellen (pl. 2Kir

3,8). A M. kultuszait azért utasították el, mert tudták, hogy veszélyeztetik a tiszta Jahve-tisztelet; egyes szövegeket azért fogalmaztak meg v. dolgoztak át, hogy támogassák az i.tiszt. összpontosítását Jeruzsálembe.

Magdala M.-i Mária szülővárosa (l. Magdolna, Mt 27,61), talán azonos *Magadánal (Mt 15,39) és *Dalmanutával (Mk 8,10), vlsz. a Gennezáret-tó Nyi partján fekvő, kb. 10 km-re *Tibériástól ÉNyra.

Magdolna (= Magdalai Mária) meggyógyított nő, aki Jézussal tartott (Lk 8,1k). A passió történetében leírják, hogy Jézus *keresztjénél állt (Mk 15,40p) és temetésénél is ott volt (Mk 15,47p). Jn 20,11-18 sz. a Feltámadott elsőnek jelent meg neki. Nyon helytelenül azonosították Betániai *Máriával és Lk 7,37-50 bűnös nőjével.

Magnificat („Magasztalja az én lelkem“) *Mária dicsőítő éneke (Lk 1,46-55) lat. ford.-nak 1. szava. Miután sokszor használják a lat. liturgiában, gyakran hívják így. A szöveg sok ÓSzi célzást tartalmaz, pl. *Anna dicsőítő énekére (1Sám 2,1-10: vö. 1Sám 1,11), de nem egyszerű gyűjtemény, hn önálló ének. Éneklője „örül“ (1,47), mert Isten most elküldi az *üdvösséget, *irgalmasságot (1,50-54) és *hűséget (1,55) gyakorolt. Felmagasztalta az „alacsony szolgát“ (1,48). L. még Mária(6).

Magóg I. Góg

Mágusok. Ered. egy papi funkciót betöltő méd törzset hívtak így, később minden Ki jóst (pl. Jer 39,13). Jézus *gyermekségtörténetében Mt sz. M. mennek tisz-

telni őt (legendai elem, hogy éppen 3 bölcs v. kir. lett volna). Mt 2,2 sz. csillagot látnak Ken (más ford.: fölkelni). Egy ritka csillagállásra gondolnak, amint nem sokkal Jézus szül. e. ez megfigyelhető volt. Lehet, hogy a szerző ilyesmire is emlékszik, de amit évtizedekkel később leír, az más: egy csillagról beszél, amely eltűnik meg újra előbukkan, s végül *Betlehembe vezet (2,9k). Először *Heródesnél(1) kérdezősködnek a M. 2,2), aki „megijed” és a megígért *Messiást most a *gyermekgyilkossággal akarja eltenni láb alól. Az elb. tört. elemei: 1) a Messiásnak és követőinek elutasítása és *üldözése *Izrael (nem a *pogányok) részéről; 2) Heródes(1) kegyetlensége és trónféltése, 3) talán egy bizonyos ritka konstelláció. Sok minden szól emellett, hogy ettől eltekintve nem tört. közlésekről van szó, hn a köv. mondanivaló képes ábrázolásáról: Jézus elfogadása és elutasítása önkéntes; ez *életre vezet, amaz *halálba (ncs az illetőre); aki tekintélyes helyzetet foglal el az államban, vallásban, tud.-ban („írástudók” 2,4), ez nem biztosítja arról, hogy nem utasítja el őt; a Jézushoz vivő út Izraelen át vezet, de túl Izraelen; a jászolban fekvő gyermek, akihez a csillag vezet, látzólag egészen mindennapi; de az a reménységünk, hogy Isten végső működése kezdődik el benne.

Máhánálm („kettős tábor”, a név-magyarázat, l. Ter 32,3, utólagos; t e l l h e d s z á z ?) város *Gileád ter.-én (a *Jordán-vidék Ki része), vlsz. a *Jábbok folyótól Dre, *Isbáálnak, *Saul fiának székhelye (2Sám 2,8kk), *Dávid menedékhelye az *Absalom elleni

harcban (2Sám 17,24), kerületi város *Salamon bir.-ában (1Kir 4,14).

Máj. E szerv biológiai szerepe ismeretlen volt; az *élet (vö. Péld 7,23) és az érzelmek székhelyének tekintették (Siralm 2,11).

Makerusz (kirbet el-muká-ver m.) a *Holttengertől Kre fekvő vár ill. erődítmény. Egy *Haszzoneus erősítette meg Kr.e. 90 k., a rómaiak kb. Kr.e. 56 k. lerombolták, *Heródes(1) újból fölépíttette (az *arabok ellen) és pompásan kiépíttette. *Josephus Flavius sz. M.-ban végezték ki a *Keresztelőt (vö. Mk 6,26kk). *Jeruzsálem meghódítása u. (Kr. u. 70) M. az ut. erődítmények egyike volt, amit *Róma ellen védelmeztek. A Szf nem említi.

Mákir („megvett”) tnév: 1) Ter 50,23 stb. sz. *Manasse fia; a mákiriaiak legn. része később *Gileádban telepedett meg (Szám 32,39k). M.-t ezért „Gileád atyjának” is nevezik (pl. Szám 26,29). 2) *Dávid hive *Absalom felkelésekor Absalom ellenében (2Sám 17,27kk).

Makkabeus ered. Júdásnak (Mattatias egyik fiának, 1Makk 2,4) mneve, többnyire a h. „kalapács” jel.-ű szóval hozzák összefüggésbe, később (vlsz. ker. írók) átvisszik az egész családra és Júdás mozgalmára. Tetteit, stb. m.e. a Makk könyvei írják le. — A *hellenizmus nézetei és szokásai kiváltották a *törvényhez hű *zsidók ellenállását. M. J ú d á s (Kr. e. 166-160) atyja halála u. fölkelést vezetett a szírek (l. Szeleukidák) ellen, akik elfoglalták *Palesztinát, és megszervezte a zsidó csapatokat Bacchidész, IV. *Antiohusz Epifánész hadvezére ellen. Végül el tudta foglalni *Jeruzsálemet (a váron kívül; 1Makk 3,1—4,41). Új

Makkabeusok könyvei — Mákpela

*oltárt emelt és újból megszentelte a *templomot (4,44-59); ezt ünnepli még ma is a zsidó Hanukkaünnep (l. Templomszentelés ünnepe). A zsidók végül elérték a vallásszabadságot, bár a Jeruzsálemért vívott küzdelemben alumaradtak (6,48-61). Júdás most megpróbálta megszilárdítani bel-földi pol. hatalmát a hellenista párt ellenében. Változó sikerrel dolgozott ezért a célért ő (1Makk 7) és halála u. fivére, J o n a t á n (Kr.e. 160-142). Utóbbi elérte, hogy elismerjék *főpapnak (Kr.e. 152; 1Makk 10,20), később *Júdeá teljesen uralma alá jutott, szír felsőbbtség alatt (1Makk 10,65). M.e. azért küzdött ki pol. sikereket, mert egyidejűleg 2 trónkövetelő igyekezett *Szíriából megnyerni magának: *Alexander Bá-lász és l. *Demetriusz Szótér. Fivére és követője, S i m o n (Kr.e. 142-134) Jonatán meggyilkolása u. okos pol.-jával és katonai sikereivel elérte a tényleges függetlenséget (1Makk 13,33-51), kikiáltották főpappá és a zsidók uralkodójává mindenkorra (1Makk 14,41). Dinasztiáját („Haszmoneusok”) a rómaiak is elismerték (1Makk 15,24). Fia és követője l. H ü r k á n o s z J á n o s volt (Kr.e. 134-103; vö. 1Makk 16,21-24). Ezzel végződnek a M.-okról szóló bibliai közlések. Bkív. forrásból tudjuk, hogy Kr.e. 37-ig uralkodtak Júdeában. l. Hürkánosz János alatt lerombolták a *Garizimon lévő *szentélyt. A *farizeusok és *szaduceusok viszályához hozzájárult a M. dinasztián belüli ellentét is (ll. Arisztobulosz II. Hürkánosz ellen Kr.e. 67 óta). A *nabateusok fejedelmét is bevonják ebbe. Mindkét párt a rómaiakat hívja segítségül (Kr.e. 63-ban Jeruzsálemet meghódítja Pompeius). Az

utolsó M.-királyt Kr.e. 37-ben *Heródes(1) kivégeztette. Ez római támogatással küzdötte ki az uralmat és teljesen kipusztította a M. házat.

Makkabeusok könyvei. Nevüket főhősükről, *Makkabeus Júdásról veszik. 1 M a k k kb. a Kr.e. 175-134 közti időt festi: a *zsidók felkelése, harca és sikerei a *hellenizmus mozgalma, ill. a *Palesztinában uralkodó szírek ellenében (l. Szeleukidák), először Mattatias pap, majd fiai: Júdás, Jonatás és Simon alatt. E hősök a könyv szerzőjének rokonszenvét élvezik. Sikerült szír felsőbbtség alatt bizonyos katonai és pol. *szabadságot elérni.

2 M a k k azt jelzi, hogy egy nagyobb mű kivonata (2,19-31). U. ennek az időnek egy részét írja le: Kr.e. 175-161. Főtárgya azonban nem Isten *gondviselése hősiességénél, hanem a *törvényhez hű zsidóság és a *templom sorsa; l. Makkabeus-testvérek.

1Makk vlsz. Kr.e. 100 k. keletkezett, 2Makk eredetije néhány évtizeddel előbb. Mivel csak g.-ül maradtak fenn, az ev. teológusok többnyire apokrifnak, a kat.-ok deuterokanonikusnak tekintik őket (l. Kánon).

Makkabeus-testvérek. 2Makk 7 sz. hét testvért anyjukkal együtt elfognak és a zsidó *törvény megszegésére akarnak kényszeríteni. Vonakodnak, kölcsönösen kintartásra buzdítják egymást, és borzalmas módon halálra kínozzák őket. A törvényhez hű zsidóság típusai. A *feltámadás és a halál u.-i *élet szilárd reménye mutatkozik meg itt (7,9.11.14.23.29.36; vö. 12,43kk; 14,46).

Mákpela földdarab, amelyet *Abrahám a *hetita Efrontól szerzett

meg (Ter 23,9-18). Egy barlang volt rajta, ebben temették el *Sárát (23,19), Abrahámot (25,9), *Izsákot, *Rebekkát, *Leát és *Jákobot (49,31; 50,13).

Malakiás (Malaki, „követem”) az ut. „kis” *proféta neve. Ered. vlsz. nem tulajdonnév volt, hn Isten szava egy előttünk ismeretlen emberhez: „követem” (3,1). Így fogja föl még a LXX is. Csak később azonosították a követtel *Malakiás könyvének szerzőjét, s így a megszólítást tulajdonnévnek értelmezték. Nem tudjuk, ki volt M.; vlsz. a Kr.e. 5.sz. 1. felében élt.

Malakiás könyve 6 beszédben hirdeti *Jahve szavát: 1) Jahve *szerepét *Izrael iránt (1,2-5), 2) a *papok korholása az ételáldozatok kevésbévétele miatt (1,6—2,9), 3) a válások és a külföldi asszonyokkal kötött *házasságok korholása (2,10-16), 4) az *ítélet napjának hirdetése (2,17—3,5), 5) rossz aratások mint a tized hűtlen beszolgáltatásának büntetése (3,6-12), 6) Isten ítélő szava igaz (3,13-21) — végül intés és annak jelzése, hogy *Illés próféta eljön Jahve napja e. (3,22kk; vö. pl. Lk 1,17). Az iratot ismeretlen szerző írta a Kr.e. 5.sz. 1. felében (l. Malakiás). Egyes helyeken vitatják ezt (az ételáldozatok említése 1,11-14, a külföldi asszonyoké 2,11k, a Messiás előhírnökéé 3,22kk). Tart. ilag a *kultusz és a házasság jelentőségét hangsúlyozza, továbbá az ítélet napját, mint az igazak diadalát Izraelben.

Malkus volt Jn 18,10 sz. a *főpap egyik szolgájának neve; *Péter Jézus elfogatásakor levágta egyik fülét (vö. Lk 22,50k).

Málta, *Pál hajója Csel 28,1 sz. *Róma felé tartva Melite szigeténél

megfeneklett. A legtöbben M.-t értik ezen, Sziciliától DNyra, ahol ma egy „Pál-öblöt” mutogatnak. Egyesek sz. Meleda szigetéről lehet szó az Adrián; ennek ellene szól a Csel 28,12k leírta hosszabb utazás.

Mammon (nyelvi eredete vitatott) birtok és vagyon (ncs pénz!). A *zsidóságnak csak kései irod.-ában fordul elő, ezenkívül az Úr 4 szavában: Mt 6,24 (= Lk 16,13) a „M.” csaknem személy, istenelenes hatalom: a kompromisszum Isten és vagyon közt végső soron lehetetlen. — Lk 16,9 függelék a „hűtlen intézőről” szóló példabeszédhez; nem a magyarázata. A példabeszéd jel.: tág látókörű okosságra van szükség az Isten országa dolgában. A példabeszéd többi vonása nem döntő. A függelék azt mondja: ha vkinek már van „M.”-ja, használja azt „helyesen”. — Lk 16,11-ben a nagyban és kicsinyben való *hűségről van szó (vö. Lk 16,10); megbízhatatlanság a „M.” terén többnyire ált. hűtlenségre enged következtetni. — Lk 16,9.11.13 hasonló hangzású mondásokat állított össze, mint máskor is gyakran, a logikai összefüggésre való különösebb tekintet n.; itt a „M.”-ról szólókat.

Mamre (Mámbré; rámet el kalí) régi *szentély *Hebron m. (Délpalesztina), több (v. egy?) szent terebintus (tölgy-)fával, ahol *Abrahám hosszabb ideig lakott (Ter 13,18; 18,1).

Mánáhen (Mánáén: „vigasztaló”) az *antióhiaí ker. ek *tanítója és *profétája. *Heródeszel (4) nevelkedett (Csel 13,1).

Manassze (Manassze: „elfelejtető”, ti. egy halottat) tulajdonnév: 1) Ter 41,50 sz. *Józsefnek és az *egyiptomi papeánynak,

Manna

*Ásznátnak (Ászenet) legidősebb fia, akit *Jákok adoptált. M. eszerint Jákok fiainak egyike lett, de azután elveszítette *elsőszülöttségi jogát fivére, *Efraim ellenében (Ter 48,1-19). — 2) Reá vezette vissza magát M. törzse, amely a *Jordán két oldalán lakott (Józs 13,7k). A Ki részén lakó fele nevét *Mákir, M. fia u. kapta, míg a jelentősebb rész a Jordán Nyi felén megtartotta a M. nevet (Józs 17,5-10). Talán egyáltalán ez a rész volt az eredeti települési ter., és Józs 17,1-6 stb. kísérlet a későbbi helyzet megmagyarázására. — 3) *Júda kir.-a, 54 évig uralkodott (Kr.e. 693-639), *Hiszkija kir. fia *asszír hűbéres volt (*adó *Aszarhaddonak), ezért uralkodása alatt sokféle *pogány *kultusz terjedt el (*varázslás, *jóslás, emberáldozat). Még *Ásera egy képét is felállították a *templomban (2Kir 21,2-9). Törvényhez hű izr.-ák (*Izaiás is?) vértanúként haltak meg (2Kir 21,16). Magatartását 2Kir igen negatívan ítéli meg, mert e mű számára nem a pol. helyzet volt fontos, hn a vall. Asszír fogsága (2Kron 35,11-20) és „M. imája” legendái.

Manna. Ha a Szf M.-ről beszél, e szó mögött m.e. a köv. 3 szempont áll:

1) M. mint *pusztai eledel. Ma már nem tudjuk, milyen volt pontosan a Kiv 16,14.31 és Szám 11,7-ben leírt (*bdellionnal összehasonlított) M., mert több fontos h. szó csak ebben a leírásban fordul elő, s így nehéz megadni értelmüket. Vmi finom, szemcsés, édes dolog volt. Még ma is van ezeken a pusztai ter.-eken má n : édeskés golyócskák, amelyeket a beduinok táplálékuk kiégésztésére használnak; a M.-

tamariszkus levéltetűi választják ki. A két tudósítás közül az első mögött aligha áll a „M.-gyümölcs” édes, kerek boggyóra való célzás. — Az izr.-ák nem éltek 40 évig csak M.-n (Kiv 16,35), hiszen a *kivonuláskor magukkal vitték állataikat (Kiv 12,38); az oázisokban volt gyümölcs (vö. Kiv 15,27) és hosszabb tartózkodások alatt gabonát vetettek (vö. Lev 8,26); élelmiszert vettek (vö. MTörv 2,6) v. zsákmányoltak (vö. Szám 31,30). 2) M. mint Isten adománya. A pusztai életben a nép a M.-ban felismerte Isten ajándékát (vö. MTörv 8,16). Ez a M. ajándékról szóló elb. igazi értelme. Ezt szem elől téveszti az, aki megelégszik a botanikus magyarázattal. De az is, aki megróbálja a M.-ról szóló összes kbő tudósítások hagyományrétegét e g y s é g k é n t kezelni és mindent *csodaként értelmezni, olyan term. tünemény helyett, amelyben Isten *gondviselését ismerték fel. Ezzel összeegyeztethető volt, hogy későbbi szemszögből pl. a *szabat-parancsot összekötötték a M. adományával; csak a szóbanforgó napra volt szabad begyűjteni, különben elromlott (Kiv 16,20), kivéve a szombat előtti napot, mert szombaton nem volt M.; amit összegyűjtöttek, nem romlott meg (Kiv 16,24). Továbbá az isteni gondviselés nagyságát azzal akarták kifejezni, hogy igen nagy tömegű M.-t tételtek fel: évi mennyisége minden egyes izr. számára több tonna volt.

3) M. mint a végső időkre szóló isteni adomány. Később a végső időket úgy képzelték el, mint Izrael megifjodásának idejét (vö. Jer 2,2). Eközben a pusztai vándorlásra és a M.-ra is gondoltak. Isten szavaként (MTörv 8,3) és

„égi kenyér“-ként (Bölcs 16,20) értelmezték. Az ÚSz továbbviszi ezt a megértést: a M.-t, az *üdvösség idejének táplálékát (Jel 2,17) fölveszi magába és túlszárnyalja az „égből leszálló kenyér“: maga Jézus (Jn 6,49kk). Ezt ünnepli a *gyülekezet az *úrvacsorában (vö. 1Kor 10,3.16k).

Máon („lakóhely“, tell ma ^cín) tartományi székhely egy hegyháton *Hebrontól Dre és pusztá ter. u.attól Kre, ahol *Dávid tartózkodott *Saul elől menekülve (Józs 15,55; 1Sám 24,34; 25,2), *Abigail és *Nábál hazája.

Mára („keserű“) 1) egy keserűvíz pusztaí forrás neve, amelyet *Mózes Kiv 15,23kk sz. ihatóvá tett. Helye vitatott. 2) „M.“-nak szeretné magát nevezni a gyászoló *Naémi („kedvesség“) (Ruth 1,20).

Maradék, Már a *számkivetés előtti *próféták hirdették, hogy a M. tér meg (Iz 10,21). Ez ncs bele nyugvó, hn reménységgel teli kijelentés is: a szent M.-on telik be egyszer Isten *ígérete (Zak 8,11k).

Maranatha (arám, v.: maranatha = itt a mi Urunk, v.: maranatha = Urunk, jöjj! Vlsz. mindkét értelmet kihallották, amikor M.-t mondtak). Az ÚSzben (lefordítatlanul) 1Kor 16,22-ben és (lefordítva) talán Jel 22,20-ban fordul elő.

Mardokáj (Mardokeus: „Marduk (istenhez) tartozó“) *Eszter könyvének egyik főalakja; Eszter gyámja, fölfedez egy összeesküvést, később felkelti *Hámán haragját, ráveszi Esztert a *zsidók érdekében való föllépésre, a pogrom meghiúsul és M. Hámán helyében főhivatalnok lesz. M. nem tört. személyiség; az elb. több mint 1 sz.-dal M. áll.-os deportálása u.

játszódik (Eszter 2,6; 1,1k); Eszter nem dokumentum, hn vigasztaló könyv.

Marduk ered. bab. városisten, kb. Kr.e. 1830 óta bab. bir.isten, jelentősége növekszik (pl. Jer 50,2; Dán 14,1-22 *„Bel“ néven). Legfontosabb temploma *Babilonban van, tornya az Etemenanki. M.-ot a *káosz legyőzőjének, az istenek urának és a világ teremtőjének tartották (az Enuma elis eposz sz., l. Teremtéselb.-ek). L. még Merodák-Báládán, Mardokáj.

Maresa („hely a hegykúpon“, tell sandahanne) *város nem egészen 50 km-re a *Holt-tengertől Nyra. Stratégiailag fontos volt (*Hebron kulcsa). *Rehabeám, a *DB, Júda 1. kir.-a (l. Bir. megoszlása) megerősítette, egyik utóda, *Ásza eredményesen megvédte. A *számkivetés u. *edomi lett, csak Kr.e. 110 k. szereztek meg a *Makkabeusok, aztán római (ill. önálló), Kr.e. 40-ben a *pártusok lerombolták. M. volt talán *Mikeás hazája (vö. Mik 1,15).

Mári (tell haríri) a Szíban nem említett, jelentős bab. város az *Eufrátesz Nyi partján. Első virágkora a Kr.e. 3. évezred 1. felében volt, a 2. a Kr.e. 19-18.sz.-ban. M. jelentős kereskedőváros volt. Kb. Kr.e. 2000 óta *ámori. *Hammurapi meghódította a Kr.e.18.sz. elején; azóta jelentéktelenné vált. Az ásátások legfontosabb eredménye (l. Archeológia) több mint 20 000 *ékírási tábla maradványa a város tört.-ének minden szakaszából: Ecsetelik a korviszonyokat; köztük a szír/pal. helyzetet is a pátriárkák e.-i időben. Felmerülnek egyes nevek, amelyek hasonló hangzásúak, mint pl. „Benjámin, Dávid“: ezek tehát nyilvánvalóan messzebb el voltak terjed-

Mária — Márk-**evangélium**

ve, mint gondoltuk. Sok baja volt M.-nak a *habirukkal.

Mária (a *Mirjám név g/lat. formája).

1) Magdalai M. (M. Magdolna), l. Magdolna.

2) Betániai M. Lk 10,39-42 és Jn 11,1-45 sz. *Márta nővére, Jn sz. *Lázáré is, gyakran azonosítják 1)-gyel, ill. a Mk 14,3-9p szereplő asszonnyal (Jézus megkenése).

3) János Márk anyja Jeruzsálemben (Csel 12,12).

4) *Jakab(3) anyja (Mk 15,40).

5) Római ker. nő (Róm 16,6).

6) Jézus anyja. Élettört.-ét a bibliai adatokból nem lehet teljesen rekonstruálni. A hívők példaképe (vö. pl. Lk 1,45 és Ter 15,6: *Ábrahám). Minél jobban behatolt az ősegyház Jézus titkába, annál jobban nőtt az anyja iránti tiszt. L. Szűz. Jézus anyjának legrégebb említése: Gal 4,4 csak azt akarja hangsúlyozni, hogy Isten fia igazi *ember volt „a *törvény alatt”. Legtöbbet beszél M.-ról! (számos ÓSzi utalással) Lk *gyermekségtört.-e (1k). Eszerint M. *Názáretben lakott és *Józseffel volt eljegyezve (vö. Mt 1,18). M. dicsőítő éneke, a *Magnificat, részben ÓSzi mintájú (l. Anna). Jézus gyermekiségének tört.-én kívül a *szinoptikusok még csak azt közlik, hogy Jézus visszautasítja M.-t és „testvéreit” (l. az Úr *testvérei) (Mk 3,31-35p) és term. anyja dicséretének fölébe állítja a hívőét (Lk 11,27k). A *Jn-Ev.-ban M. ott áll Jézus működésének elején (kánai menyegző 2,1-5) és végén (*kereszt, 19,25kk).

Márk tkp János M. (Csel 12,12). Anyja házában jer. ker.-ek gyűltek össze. Ez ifjúságának egyik benyomása volt. *Pál és M. unokatestvére, *Barnabás (vö. Kol 4,10)

magukkal vitték a missziós működésre; de M. otthagya a misz-szionáriusokat (Csel 12,25; 13,5, 13; 15,37kk). A hagyomány sz. Mk Pálnál és *Péternél volt Rómában (Kol 4,10; Filem 24; 1Pét 5,13) a Kr.u. 60 u.; időben. Ő volt a Márk-Ev. szerzője.

Márk-evangélium**** a 4 Ev. közül a legrégebb; Mt és Lk felhasználja (l. Szinoptikus Ev.-ok). Stílusát részben szerkezeti formálás, részben nagy szemléletesség jellemzi. A M. szemtanú-tudósításokat kapcsol össze már kialakult közösségi *hagyománnyal. A szerző legjelentősebb teljesítménye, hogy megalkotta az első összefoglaló tudósítást Jézusról. Kétségtelenül hozzájárult a későbbi „Ev.” megjelöléshez, hogy Mk bevezetőjében ott szerepel ez a szó. Jézus szavait és tetteit nem időrendben állítja össze, hn rendszer sz.: bevezető találkozás a *Keresztelővel (1,2-11); *galileai működés (*csodák, példabeszédek, viták, a „Tizenkettő” kiválasztása, l. Apostolok, 1-14—6,6), jer. út (6,6—10,52) és Jézus halála (11,1—15,47). Következik még egy rövid tudósítás az üres *sírról. Ezt a rendszert követi Mt és Lk is.

A M. célja a Jézusban mint *Messiasban való *hit hirdetése. Első részében pl. előtérbe állítja a rendkívüli tetteket (betegek meggyógyítása, démonok kiűzése, hatalom a term. és a halál felett: 1,23-34; 2,1-11; 4,35—5,43). Ezek nyomatékosítják Jézus szavának tartalmát, az *Isten országa eljövételét (vö. 4,1-34; 1,14k). Mk nem közli Jézus sok kijelentését, bár pl. sok példabeszédet ismer (vö. 4,33). A kezdeti lelkesedésre (vö. 1,45) következik a kritika (*írastudóké, 2,6k, *farizeusoké, 3,6, a népé 6,6). De a *tanít-

ványok nem vesznek részt ebben; inkább *Péter nevükben ki mondja a vallomást, hogy Jézus a Messiás (vö. 8,27kk). A jer. úton a tanítványok tanítása áll Jézus igehirdetésének k pontjában (a *szenvedés megjósálása 8,31kk; 9,30kk; 10,32kk; az *ítéletről szóló beszéd: a *templom lerombolása és a világ vége 13,1-37; *követés 8,34-38; válás 10,1-12; gazdagság 10,17-27; főparancs 12, 28-34; *csoda és *megdicsőülés 9,2-8). A passió leírása és az üres sír melletti tanúskodás a M. csúcspontja (14,1—16,8). Itt vlsz. szösz.-i hűséggel használ fel már meglévő tudósításokat, amelyek az ősegyház prédikációjában jöttek létre (vö. pl. a szenvedéstört. összefonását szoltárversekkel 15, 24.34.36). Az ún. „hosszabb befejezést” (16,9-20) később fűzték hozzá és könnyen megmagyarázható, mint a többi ev. tudósításainak összefoglalása. Nem tudjuk, 16,8 (az üres sír ill. a „fehértűrés ifjú” miatti ijedelem) volt-e a M. eredeti vége, és mi volt ennek az oka és jelentősége. Egy szintén ráánkmaradt „rövidebb befejezés” talán éppúgy nem eredeti.

M. híradása Jézusról először is az, hogy ő a *Krisztus. Az „Isten fia” címet mértékkel alkalmazza (csak néhány csúcsponton, pl.: 1,11; 9,2; 15,39: a hívő ek. tanúsága?) Jézus leginkább *Emberfiának mondja magát. Gyakran vitatják a M.-ban a „messiási titkot”, azaz Jézus tilalmát: ne hirdessék, hogy ő a Messiás (vö. 1,34; 3,12; 7,36; 9,9). Ezt sokszor azzal magyarázzák, hogy nem akart tápot adni a hamis zsidó messiásvárásnak és nem akarta provokálni a megszálló római hatalmat. De vlsz. helyesebb ez a

feltevés: Jézus kiny.-a személyéről nem egyetlen közlés során történt, hn lassú egymásutánban. A tanítványok e. csak hűsvét u. lett ez világos. Ezenkívül megdöbbenően világossá vált, hogy Jézust, az igazi Messiást, népe elvetette, éppenúgy, mint ahogy elutasítják követőit. A „messiási titok” oka az, hogy a M.-t erősen befolyásolták hűsvét u.-i missziós és ősegyházi tapasztalatok: az emberek egyáltalán nem akartak arról tudni, hogy ez a Jézus a Messiás. — Hűsvét előtti színezet mutatkozik abban, hogy a M. nyugodtan festi Jézust teljes emberségében; a többi Ev. az ilyen részleteket részben megváltoztatta v. elhagyta: Jézus eszik és iszik (2,16), fáradt és alszik (4,38), körülnéz, hogy meglássa, ki érintette meg (5,32), részvétre gerjed (1,41; 6,34), haragszik (3,5), becézi a gyerekeket (10,16), halálfélelem fogja el (14,34), kiáltva hal meg (15,37). Akarata különbözik az Atyától, engedelmesen aláveti magát annak (14,36), stb. Míg Jn úgy hirdeti Jézust, mint a kinyilatkoztatót és *Urat, s embersége háttérbe vonul emögött, Mk fordítva: az ember Názáreti Jézus üdvözítő működéséről tanúskodik. A M. nem várja el olvasójától azt a hitbeli jártasságot, amelyet Jn első szavától fogva föltételez. Mk nyelve kevés szóból áll; mondat szerkesztése egyszerű, nem változatos; mondatokat és szakaszokat gyakran kapcsol „és”-sel. Feltűnő plasztikus és népies kifejezések alkalmazása. Az előadásmód szemléletes, időnként darabos (szemita-arám eredet). Ezzel össze lehet egyeztetni azt a *hagyományt, hogy a M. messzemenően Péter prédikációjára megy vissza. Talán ered. a római ek. Ev.-a

volt? Vlsz. röviddel Kr.u. 70 e. írta *Márk.

Markion (Marcion) I. Bibliaszöveg **Márta** („úrnő“) Lk 10,38-42 sz. Betániai *Mária igen tevékeny nővére, Jn 11,1-44 sz. *Lázáré is. **Mártír** I. Tanú

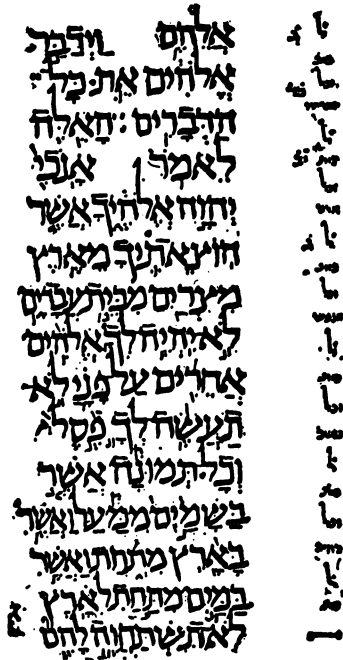
Második eljövétel (parúzia). Mint *eszkatológikus kif. Jézusnak *dicsőségben való visszatérését jelzi (Mt 16,27; 26,64), hogy *ítéletet tartson és beteljesítse az *Isten országát. Hirtelen fog eljönni (Mt 24,27.43). Az *úrvacsora ünneplése előkészítő hirdetése a M.-nek (1Kor 11,26). Az ősegyház a maga korát már az ut. időnek tekintí (1Kor 10,11), hisz az Úr közelségében (Fil 4,5; Jak 5,9), v. azt mondja, hogy máris eljött az *Úr napja (2Tessz 2,2). E szempontból kell értenünk *Pál egyes tanácsait a *házasságra (1Kor 7,1.8.25-29) és vagyonra (1Kor 7,30k) von.-lag. Azt a kérdést: miért nem történt még meg a M. (1Tessz 5,2kk.9; 2Tessz 2,1kk), azzal az utalással próbálják megválaszolni, hogy Istennél nem érvényes a földi idő (2Pét 3,8kk). **Massza** tulajdonév: 1) („kísértés“) helység Cín pusztában (pontos elhelyezése nem lehetséges). Gyakran hozzák kapcsolatba Meriba („viszály“) szent forrásával, ahol Szám 20,1-13 sz. *Mózes vízét fakasztott a sziklából. — 2) *Arab (izmaelita) törzs (pl. Ter 15,14).

Masszora („hagyomány“) a *masszoréták tevékenységének és széljegyzeteiknek (pl. szóstatistikák) a neve a h. *bibliakéziratokban. Amikor úgy gondolták, el kell térniük a szövegtől, nem nyúltak a mássalhangzós szöveghez (k e t í b), hn a helyes szót (q e r é ?) a szélére tették. Azonkívül a helyes szó mássalhangzó-pontjait

hozzárták a régi szó mássalhangzóihoz. Olyan esetekben, amikor egy javítást olyan gyakran előfordult, hogy nem csináltak széljegyzetet, ebből félreértések támadtak (l. Jahve). A h. nyelvben logikai alapszabályokból indultak ki (pl. az arab példájára), úgy, hogy a h. eredeti eleven jellege elmosódott: kevesebb kivétel van a nyelvi szabályok alól, mint más nyelvekben. A magánhangzók megállapítása is gyakran szabályok, v. a rokon nyelvek használata, nem a h. nyelvtört. sz. történt. A h. ÓSznek majd minden kézírata masszoréta, és legkorábban a Kr. u. 10.sz.-ból való. De amint a *qumráni leletekkel való összehasonlítás mutatja, ez a szöveg sokkal régebbi, ha nem is ez volt az egyedüli régi szövegforma.

Masszorétáknak nevezik azokat a tudósokat, akik a *masszorával (az ÓSz áthagyományozása, a Kr. u. 7.sz. óta) foglalkoztak. M.e. *Tibériásban működtek. Rabbikus tudósok már régen megállapították a h. szövegnek egy meghatározott régi formáját mértékadó szabályként. A M. e szöveg gondos kiadását készítették el. Pl. ellátták a szöveget írás- és hangsúlyjelekkel, m.e. pontokkal, amelyek a magánhangzók kiejtését jelölték; a korábbi rendszerek nem voltak egyértelműek. Ismeretes t.k. közülük a Ben Áser és Ben Naftáli-család (10.sz.).

Máté („Isten ajándéka“) a Tizenkettő egyike (l. Apostolok), *Alfeus fia, *kafarnaumi *vámós. Mt 9,9-en kívül (meghívása) csak az ap.-listák (Mt 10,3p; Csel 1,13) említik nevét. Mk 2,14; Lk 5,27kk sz. *Lévi a neve. Vitatott, ugyanaz-e M. és Lévi. Állítólagos *arábiai és *etiópai működése nem biztos, éppígy vértanúsága sem.

Héber kézirat a Kr.u.9.sz.-ból (Kiv 20,1-5), kiejtési és írásjelekkel, stb., a masszoréták szövegében és széljegyzeteivel.

A *hagyomány neki tulajdonítja a *Mt-Ev.-ot.

Máté-evangélium. Felhasználja a *Márk-Ev.-ot és annak alapszerkezetét követi. Bővítései Mkkal szemben m.e.: *gyermekségtört., 5 nagy beszédcsoport, húsvéti tört. A M. gyakran rendszerező elrendezéssel él és egymás mellé teszi a hasonló dolgokat (pl. a *hegyibeszéd az Úr valóban elhangzott szavaiból készült összeállítás). Tartalma: *családfa, gyermekségtört., a *Keresztelő, Jézus megkísértése (1,1—4,11), *galileai működés (4,12—13,58), a hegyibeszéddel (5kk) és példabeszédekkel (13), Jézus útja *Je-

ruzsálembe (14,1—20,34) *Péter vallomásával (16,13-16), a *szenvedés megjósolásával és Jézus színeváltozásával (*megdicsőülés 17,1-13), Jézus passiója és *feltámadása (21—28) az idetartozó beszédekkel (a *farizeusok ellen, a végről és *ítéletről 23kk). Beszédeken kívül a M. *csodákat is összeállít, pl. 10 csodáról szóló tudósítás (8k). Mkon kívül a M. a Q beszédeggyűteményt és szájhagyományokat is felhasznált (l. Szinoptikus Ev.-ok). Célja: tanúságot tenni Jézusról, mint a megígért *Messiásról. Gyakran utal az ÓSzre („reflexiós idézetek”, pl. 1,23; 2,18; 4,4.6.8.15; 11,10; 12,7.18-21), így bizonyítva, hogy az Jézusban teljesedett be, s ő a megígért király (vö. 1,1). Üzenete elsősorban *Izrael népéhez szól (vö. 10,5kk; 15,24). Ez vonakodik elfogadni: az *üdvösség átszáll a *pogányokra (21,43; l. Mágusok). Csak egy kicsiny *maradék, a *tanítványok lesznek Isten új népévé (vö. 12,46-50), ezekkel Isten Jézus *véreben újból *szövetséget köt (26,28). A M. hívő *zsidóker.-eknek íródott, vitatkozva a zsidósággal. Zsidóker. jellege félreérthetetlen (pl. célzások zsidó szokásokra), számos *szemita fogalmazási és nyelvi elem van benne. De azt is mutatja, hogy a tanítványok új közössége számára a zsidóság idejét múlta: nincs kbség zsidó és pogány között (vö. 24,14); a *zsinagóga addigi megtisztelő címet: „ekklézia”, az ek. hordja (16,18), Uruk minden ember bírója (vö. 25,31-45) és Isten Fia (11,27). Ennek a világarányú Egyháznak szól Jézus ígérete, hogy kiáll minden *üldözést (16, 18) és hogy ő mindig vele lesz (28,20). A *hagyomány sz. *Máté

Mattanja — Megátalkodás

Jézus beszédeit h./arám nyelven v. szemita szerkesztésben állította össze. A ránkmaradt M. nyelve g. Egy ismeretlen zsidóker. írta meg a h./arám minta u. Egyesek föltételezik, hogy az a Q forrás, amelyet Mt és Lk Mkon kívül használt, azonos volt ezzel az „ős-Mt”-val. A M. Kr.u. 70 u. íródott. Tartalma föltételezi az E. és a zsidóság szétválását; ez a 80 k.-i időt valószínűsíti. Keletkezési helyének egyesek *Palesztinát, mások *Szíriát tartják.

Mattanja (Máttániás: „Jahve adománya”) 2Kir 24,17 sz. *Cidkija eredeti neve.

Mattatías (Matatías: („Jahve adománya”) *pap, a *Makkabeusok atyja. Ő indította meg az ellenállást a *hellenizmus ellen, amikor Kr.e. 167-ben megölt egy elpártoltat és egy kir. hivatalnokot, és szétrombolta a *modini *oltárt (1Makk 2,23kk). Menekülnie kellett, védelesen meghalt; fia, Júdas vezette a felkelést tovább.

Mátyás (Mattiász, „Jahve adománya”): Csel 1,27 sz. pótlásul választották meg a Tizenkettő (I. Apostolok) kollégiumába a közülük kivált Iskarióti *Júdas helyébe. Vitattak, mi a tudósítás háttere; részleteket személyéről nem ismerünk.

Medeba (Medába; m á d a b á) *város *Moábbbán, a *Holt-tengertől kb. 20 km-re Kre. *Izrael meghódította (vö. Szám 21,30), később újból moábi, a *Makkabeusok korában ismét zsidó. Gkel. templomának egyik padlómozaikja (Kr.u. 6.sz.?) a Szentföld legrégibb térképe.

Médek iráni törzsek neve, először *asszír alattvalók voltak, később nagybir.-at alkottak (föv.: *Ekbatana, a mai iráni Hamadán m.). Az ut. méd kir.-t, Asztiágeszt uno-

kája, *Kürosz (Kr.e. 552), a *perza világbir. megalapítója buktatta meg.

Medve *Palesztinában ma már igen ritka. Étele gyümölcs, zöldség, gabona, méz, tojás, apró állatok. Az éhes M. emberre is veszélyes lehet (2Kir 2,24; Ám 5,19), főleg az anyamedve, amelytől elvették fiait (2Sám 17,8; Péld 17,12; Óz 13,8). Dörmögése a kedvetlenség, bosszúság képe (Iz 59,11). A *tengerből felmerülő állatnak Jel 13,2-ben M.-mancsai vannak nagy ereje jeléül.

Mefibóset (Mifibóset) I. Meribáál **Megátalkodás** annak az embernek az állapota, aki elzárkózik Isten elől. Erről tudósít a Szl t. k. a *fáraóval (Kiv 4,21), *Szihonnal (MTörv 2,30), a *filiszteusokkal (1Sám 6,6), de főleg *Izraellel és egyes vezetőivel kapcs. (1Kir 12,15; 2Krón 36,13). Isten szinte kikényszeríti az emberből, hogy M.-át őszintén kinyilvánítsa (Kiv 4,21). A M. a *szív megkeményedésében és az isteni *ítéletig tartó ellenszegülésben nyilvánul meg (Iz 6,9-13). Ha kezdetben hiányzik a készség a *megtérésre (Jer 3,7,10), akkor utóbb már nincs érzék a *bűn iránt (Jer 2,23,35), és ez végül megakadályoz minden megtérést (Ám 4, 5-12). Az ÚSz továbbviszi a M. gondolatát és a nép hitetlenségére vonatkoztatja: nem akarják meghallani Jézus üzenetét, és ezért elmulasztják az *üdvösséget (Mk 4,12; Jn 12,37-40). *Pálnál a M. az ember hozzátapadása bűnéhez (Róm 1,24); de ezt a M.-t nem mint elvetést kell érteni, hanem mint az ítélettel való fenyegetést (Róm 11,8). Hogy a M.-hoz hozzátartozik az üdvösség motívuma, azt a „maradék” képe mutatja meg, amely megmenekül

(Róm 9,27; 11,11kk; vö. Iz 4,3). A M. titka mögött is Isten megmentő akarata rejlik (Róm 11,25-32).

Megbocsátás I. Kiengesztelődés **Megdicsőülés**, Jézus M.-ét („színváltás”) Mk 9,2-10p mondja el. A *dicsőség, *világosság, *felhő és *Isten ígéje jelei közt történik (vö. Dán 7,9-13; Jel 1,13kk). *Mózes és *Illés beszélgetése Jézussal arra való, hogy a *tanítványoknak mint a megígért *Messiást és *Isten fiát nyilatkoztassa ki (Mk 9,4,7), őt magát megerősítse a *szenvedés útján és a tanítványokkal majd megértesse az eljövendő eseményeket (Lk 9,31k). A ker.-ek életében a M.-t a gondolkodás megújulásának kell előkészíteni (Róm 12,2), és az Úr képmásává változásban teljesedik be (2Kor 3,18).

Megiddó (tell el- mut e s z e l l i m) régi erősség É-Palesztinában (több mint 35 km-re a *Jordántól Nyra), stratégiai jelentősége nagy (*Jezreel sikksága, *Egyiptom/mezopotámiai út). Több egyiptomi forrás említi (az *Amar-na-levelek is). Az izr.-ák először nem tudták elfoglalni (Józs 17,12). Később mint *Salamon birtokát említik (1Kir 4,12; 9,15). *Jósiás itt halt meg. A rómaiak nem benne ütöttek táborn, hn vmivel délebbre; M. vlsz. már elhagyott város volt. L. még Harmagedon. Az ásátások leghíresebb eredménye (l. Archeológia): Ióistálló (harcikocsi-tábor), amit gyakran Salamonnak tulajdonítottak, de vlsz. csak *Aház építette (talán egy korábbi salamoni intézmény helyén). Kb. 300 állatnak volt itt helye.

Megigazulás: a helyes viszony helyreállása Isten és ember közt. Isten „igaz” (Ter 18,25), ez kb.

azt jelenti: „rá lehet hagyatkozni” (vö. Iz 26,4), a *szövetséghez tartja magát, *kegyelmet ad (vö. Zsolt 103,17; Jer 9,24), *üdvösséget akar adni és harcol annak ellenségei ellen (Iz 10,22; 41,1k; vö. Róm 10,3). Aki megfelel Isten tervének, az maga is „igaz” (Jób 17,9), ilyen m.e. a *Messiás (Iz 11,4k). A *nép nem az után a terv után igazodott, azért elvesztette igazvoltát (Ám 5,7). M. bibliai ért. tehát nem annyira jogilag értendő (de vö. Iz 41,1), inkább az Isten és ember közti „helyes” viszony kif.-e. — Jézus idején nagyon elterjedt volt egy egyoldalú felfogás: igaz az, aki híven teljesíti a törvény rendelkezéseit. Istennek csak fel kell utólag állítania a teljesítések és áthágások mérlegét. Hogy más felfogás is volt, azt mutatja pl. az „igaz” szó használata Lk *gyermekségtört.-ében (1,6; 2,25). Isten „Jézus Krisztus által” tesz igazzá (Fil 1,11). A ker.-ek tehát nem a *törvény által igazulnak meg, hn a Krisztushoz való teljes odafordulás: a *megtérés, a *hit által („M. a hit által” Róm 3,28), valamint Isten kegyelméből és *irgalmából (Tit 3,7). Ebből az adományból a megigazult számára „új élet” (Róm 6,4; 12k) következik a *szereteten. Maga Jézus „betöltött minden igazságot” (Mt 3,15) és meg is követelte ezt (Mt 5,6: az igazság éhsége és szomjúsága). Bár a ker.-eknek „az igazságot kell tenniök” (1Jn 2,29), de a teljes igazságosság még nem osztályrésze a világnak (2Pét 3,13). **Megismerés** 1) Isten M.-e többnyire nem elméleti ismeretet jelent, hn megtapasztalást a *történelemből (vö. Iz 41,20; Zsolt 9,11; de: Dán 12,4), v. elismerését (Róm 1,19), az ÚSz folyamán

Megmosás — Megtérés

Krisztusban (vö. 1Kor 4,6). 2) „A jó és gonosz M.-e”, I. Paradicsom. 3) A M. egy bir.-a Istennek van fenntartva: ez most nyitva áll a hívő előtt (vö. 1Kor 2,10). Ez sem elméleti tudásra vonatkozik, mint a *„gnózis” hívei feltételezték, amely az *üdvösségre vezetne (vö. 1Jn 1,5k; I. Filozófusok). 4) Különleges szerepe van a M. szónak a *Jn-Ev.-ban. 5) Miután „M.” két személy szoros kapcs.-át jelenti és a Szf nem választja el a *testet és a *lelket, a szó kifejezi *férfi és *nő intim közöségét is (Ter 4,1.17; néhány fordító: „vele lakni”, stb.).

Megmosás a kult. *tisztaság helyreállítására volt szükséges (Lev 15). Az *étkezés előtti kézmosás (Mk 7,2kk) még csak szimbolikus jelentőségű volt, mint az ártatlanság jele (Mt 27,24). Mint hogy a bibliai korban mezítláb jártak, kül.-en szükséges volt a *lábmosás; ezért a *vendégszeretet és udvariasság kif.-ének számított vizet készíteni a lábmosáshoz (Bír 19,21; vö. Lk 7,44), v. egy *rabszolgával megmosatni a vendég lábát. Odaadó *szolgálata jelül Jézus megmossa *tanítványai lábát (Jn 13,1-16).

Megpróbáltatás (szükség v. *aggodalom is): néha *büntetésnek (Iz 8,22), ill. Isten próbatételének tartják (Tób 3,1-6). Hozzátartozik a ker. élet lényegéhez a *világban (Mt 13,21; 1Tessz 3,3k). Krisztus *szenvetései, amelyek az *Egyház életében megismétlődnek (Kol 1,24), eszk. jelentőségű van (Mt 24,21; 2Tessz 1,6k). A M. vágyat ébreszt Isten u. (Iz 26,16), *türelmet és állhatatosságot (Róm 5,3k; 12,12); a szenvedésben való közösséggel lehet kiállni a M.-t (Jak 1,2k).

Megszabadítás I. Szabadság

Megszállottság gonosz szellem uralkodása az emberen (I. Démonok); az ÓSz csak néha említi (pl. *Saulról: 1Sám 16,14-16), az ÚSz gyakrabban. Az *Ev.-ok elmondják, hogyan kínozza a tisztátalan szellem a megszállottakat (Mk 1,26), tagjaik nincsenek hatalmukban többé, erőszakosak és dühöngők (vö. Lk 8,27-31), némák és vakok (Mt 12,22). Jézus sok megszállottat meggyógyít (Mt 4,24); legyőzi szavával a gonosz szellem hatalmát (vö. Mk 9,17-27) és „sok démont” kiűz (Mk 1,34). A modern magyarázat hajlik arra, hogy a M.-ot pszichikai *betegségnek magyarázza, amelyet akkor tudatlanságból ördögi befolyásnak tulajdonítottak és gyógyítása szuggesztív úton ment végbe. Mindamellett ma ált. elismerik, hogy az ördögök kiűzéséről szóló tudósítások az Ev.-i *hagyomány legősibb rétegéhez tartoznak. Jézus jóhírének magva: az ő személyével megtört a sátán hatalma e világban, s elérkezett *Isten országának ideje. Ennek jele csodatevő ereje a megszállottak meggyógyításában (vö. Mt 12,22-30).

Megszentségtelenítés I. Tisztaság **Megtágadás**. Krisztus M.-ának *kísértése emberfélelemből (I. Péter: Mt 26,70kk), tévtanokból fakad (1Tim 5,8; 1Jn 2,22k), és a tetteknek meg nem felelő üres fecsegésből Krisztusról (Tit 1,16). Jézus azt akarja, hogy a hívők megvallják őt (Mt 10,33); elfordul azoktól, akik megtágadják (Lk 12,9). A Jézus megkövetelte önmegtágadás iránta való önzetlen *szeretetet jelent és csak szeretetből lehet megtenni (Mk 8,34k).

Megtartóztatás I. Lemondás **Megtérés** (bűnbánat). A *szövetség óta Isten *népe kül. *hűség-

re köteles; más népekkel és azok isteneivel való találkozási hűtlenségre és Istentől való elfordulásra csábítja. A Szl azért mindig újból felszólít a M.-re; ennek módja: bizonyos közös bűnbánati gyakorlatok, mint a *böjt (1Sám 7,6; Jólé 1,14), sírás és panaszkodás, bűnbánati köntös viselése (2Sám 12,16) és a fej megszőrása hamuval (Neh 9,1), ezzel együtt bűnvallomás (Lev 5,5) és imaf formulák (Dán 8,4-19), ilyenek a bűnbánati *zsoltárokból is maradtak ránk. Az *alázatból fakadó M. képessé teszi az embert Isten *irgalmának elnyerésére (2Sám 12). De a bűnbánati gyakorlat mindinkább külsőséges formalizmussá merevedett. Ezért a *próféták a M. újfajta módját hirdetik, amelynek az ember *szívében kell megtörténnie (Ez 11,19; 18,31). Csak ez a M. fogja megóvni a népet az Úr napjától (= az ítélettől); csakis ez az Isten-nél való *kiengesztelődés előfeltétele (Jer 31,33; Ez 11,19). A M.-re való próf. felhívást az ÚSz-ben először a *Keresztelő folytatja. A M. a szükséges előkészület a *Messiás jövetelére (Mt 3,7kk). Benne Isten hívása és az ember *engedelmessége egyesül. Jézus tanítása sz. a M. az *Isten országába jutás feltétele. Ez az előkészület az Úr ki nem számítható *második eljövetelére is (Mk 13,28k; Lk 17,20k; 2Kor 6,1kk).

Megtestesülés (emberré lét, inkarnáció) nem ÚSzi kif., de mint tény az ÚSz föltételezi: Krisztusban Isten mint ember („testben”) jelent meg. A bibliatud. megállapítja: Krisztus megjelenését a Biblia nem úgy festi, mint Isten „egyik” üdvözítő tettét, hn mint tetőpontjukat. Fil 2,6kk és Jn 1,14 sz. Krisztus már szül.-e e. élt

Istennél. — Az ÚSz krisztológiája Jézus halálából, Krisztus *felmagasztalásából és az *ösek.-ek igehirdetéséből (hogy „Krisztusban” nyerjük el az *üdvösséget) indul ki. Eszerint a „modell” sz. (M. = isteni és emberi tett) ítéli meg a kozmológikus (Krisztus mint új *teremtés, 2Kor 5,17), erk. (pl. *alázat) és más kérdéseket (l. Inspiráció). Csak később domborodik ki erősebben a Jézus személyének és a világ e. Isten-nél való létezésének titkáról való elmélkedés. Aki tehát a krisztológiát a *Názáreti Jézus emberi személyére és földi működésére korlátozza, az nem jár el az ÚSz tanúságtételének szellemében.

Megújulás I. Új

Megvallás: az ÓSzben először is Isten dicsérete üdvözítő tetteiért, amint ezeket a *szövetségben megígérte (vö. *Mózes dicsőítő énekét az *Egyiptomból való megmenekülésért Kiv 15,1-18; *Dávid dicsőítő énekét 1Krn 16,8-36). Tanúskodás ez amellet, hogy az *áldás és az ellenségtől való biztonság csak Istentől származik (Zsolt 3,9; MTörv 12,10). Együtt jár ezzel az ember saját *bűnének és jóra való képtelenségének beismerése (vö. Dán 9,4-16). Az ÚSzben Krisztus szavaival (vö. *Miatyánk; Mt 11,25p) és tetteivel (vö. Jn 14,11-13) vallja meg Istent. Ezenkívül saját személyének M.-át is megkívánja (Mt 10, 32p). Isten Krisztusban megnyilvánuló üdvözítő tettének ez az elismerése egyúttal vallomás lesz a világ e., a *hit tanúsága (vö. 1Jn 2,23). E hit üdvözítő erejéről tanúskodik a bűnvallomás is (1Jn 1,9; vö. Megtérés).

Megváltás. Az ÓSzben: megmen-tés az időleges bajokból (Bír 15, 18k; 1Sám 10,9), a *nép megmen-

Megvilágosítás — Menedékjog

tése az *egyiptomi szolgaságból (Kiv 14,13k; 15,2) és a *számki-
vetésből (Iz 45,17; 46,13), tovább-
bá megszabadítás a bűnöktől (Iz
38,17; Jer 31,34; Ez 18,21k). A
M.-t azzal a gondolattal magya-
rázzák közelebről, hogy Isten ki-
váltja népét a szolgaságból (MTörv
15,15) és így *tulajdonává teszi
(Kiv 19,5). — Az ÚSz u. így be-
szél a M.-ról, de hangsúlyozza,
hogy Krisztus teljesítette be *halá-
lával és feltámadásával (Róm 4,25;
5,10; 1Kor 15,17; I. Kereszttség).
A M. a bűnből való kiváltást je-
lent Krisztus *vére által (Róm
3,24k; Ef 1,14; 1Pét 1,18kk), ami-
vel a megváltott ember Krisztus
tulajdona lesz (Tit 2,14; Zsid 9,12.
15) és újfajta *szövetség jön létre
(Zsid 12,24; 13,20k). Krisztus meg-
váltott a *világtól (Gal 1,4), a
*törvény átkától (Gal 4,5), Isten
*haragjától (1Tessz 1,10), minden
igazságtalanságtól (Tit 2,14), a
bűn szolgálatától (Róm 6,16k). A
M. ncs *lelkében érinti az embert,
*testében is u.úgy végbe-
megy (Róm 8,23).

Megvilágosítás I. Világosság

Melkizetek (Melkicedek: „Me-
lek [isten] igazságos”, v. „Ce-
dek [isten] király”; Zsid 7,2 né-
piesen: „az igazságosság kirá-
lya”) Ter 14-ben merül fel. Ez a
részlet sem a megelőző, sem a
köv. elb.-ekkel nem függ össze.
Eszerint M. *sálemi kir. volt,
*kenyeret és *bort hozott, meg-
áldotta istene nevében *Ábrahám-
ot (a „^celjon” = a leg-
felsőbb isten nevében), az pedig
tizedet adott neki. Az epizód jel.e
igen vitatott. Talán a jer. *kultuszt
és a *templomi adományokat hi-
vatott igazolni. A Zsolt 110,4-ből
idézett kif. a kir.-ok (v. a *Hasz-
moneusok?) papi jogát hangsú-
lyozza. Az ÚSz (Zsid) azt mutat-

ja meg, hogy Krisztus papsága
túlszárnyalja a levitikust („pap
mindörökké” Zsid 7,3). Nem tu-
dunk M. származásáról (nem le-
vita); Ábrahám mégis elismerte
papnak.

Mellékeleség. Bár elvben a mo-
nogámia volt szabály (Ter 2,24),
az ÓSz ismeri a poligámia lehetősé-
gét is, részben az utódlás miatt,
részben mint a tekintély és gaz-
dagság jelét, pl. Ter 25,6 (Ábra-
hám), Ter 35,22 (Jákob), 2Sám
3,7 (Saul), 2Sám 5,13 (Dávid),
1Kir 11,3 (Salamon). Az ÓSzi tör-
vény jogosnak tekinti a poligámi-
át (Lev 18,18k); a M.-ek gyerme-
keinek öröklési jogát MTörv 21,
15kk szabályozza. Az ÚSz nem
beszél többé M.-ekről, hn hang-
súlyozza az egynejűséget (Mt 19,
4kk; Ef 5,29-32).

Mélység I. Alvilág, Ósvizek

Memfisz alsóegyiptomi város (a
*Nílus balpartján). Megmaradt a
temető a gizehi piramissal. A régi
bir.-ban M. *Egyiptom föv.-a volt.
A Szlban „Móf” (Óz 9,6) v.
„Nóf” (pl. Jer 46,14) a neve.

Menáhem (Mánáhem: „vigasztaló”) az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e.
743-738; 2Kir 15,14-22). Megölte
elődjét és a 2Kir szerzője sz. ke-
gyetlen és bűnös volt. Súlyos
*adót kellett fizetnie III. *Tiglat-
pilezernek.

Menedékjog csaknem minden Ki
törzs szokása. *Izraelben később
kül. fontos a *vérbosszú követ-
kezményeinek korlátozására, Kiv
21,13; Szám 35,15 sz. csak az
emberölésre érvényes, nem a
szándékos *gyilkosságra. Menedé-
ket nyújtott a *szentély, az *oltár
(vö. 1Kir 1,50). Miután az i.tiszt.
*Jeruzsálembé összpontosult, más
menedékvárosokat (szabad váro-
sokat) is kijelöltek (Szám 35,13-15;
Józs 20,1-9).

Menetekel. Dán 5,25-28 sz. egy emberkéz jószavakat írt a falra *Baltazár kir. egyik lakomáján. *Dániel megfejtette őket: m e n é': megszámláltattak (az uralkodás napjai), t e q é l: megméretett (a kir. és könnyűnek találtatott), p e r é s z: elosztatik (a bir.). Ez talán egy találás mondás alkalmazása volt az adott helyzetre. A mássalhangzók (sok nyelven csak ezeket írták ki) így is olvashatók: mine, sékel (mindkettő *érme) és a *perzsák (= a pénz értéke csökken, végül jönnek a perzsák). Mindenesetre a pusztulás talányos jelzésének értették.

Menny (ég). A Szf a világmindenség részének érti, „égbolt” névvel jelöli (Ter 1,1; 14,19,22; Jóél 3,3), antik felfogás sz. több rétegre oszlik (MTörv 10,14; 1Kir 8,27); azt gondolták, ki van feszítve, mint egy terítő (Iz 40,22; 44,24; Jer 10,12), zsilipekkel ellátva (Ter 7,11; 2Kir 7,2,19), oszlopokon nyugszik (Jób 26,11), v. szilárd alapokon emelkedik (2Sám 22,8); rá vannak erősítve a csillagok (Ter 1,14); az embernek elérhetetlen (MTörv 30,12; Jn 3,13). „Ég” jelenti a M. és föld közti levegőteret is (Ter 1,26), erről azt képelték, hogy gonosz *szellemek népesítik be (Ef 2,2; 6,12). A M. Isten lakása (1Kir 8,30,32. 34,36; Mk 11,25; Mt 5,16,45; 6,1,9; Ef 6,9; Kol 4,1), trónusa (Iz 66,1). Bölcs 18,15; Zsid 8,1 és Jel 4,2; 5,1; 21,5 sz. Isten trónja a M.-ben van, ezért beszélünk „a M. Istenéről” (Ter 24,7; 2Krn 36,23; Jel 11,13; 16,11), ami azután „Isten” és a „M.” egyértelmű használatára vezetett (Dán 4,23; 1Makk 3,18; 2Makk 7,11). Az ilyen fordulatok: „a M.-ben” = Istennél (Mt 16,19; 18,18), „a M.-ből” = Isten-

től (Mk 1,11p; 8,11p), „megnyílt M.” = Isten közelsége (Iz 63,19; Mk 1,10p; Csel 7,55k; Jel 4,1; 19,11) kizárják a M. minden helyi elképzelését, s egyben Isten *jelenlétének képszerű elénkállításai. Bibliai elképzelés sz. a M. az *angyalok *lakása”, ti. ők látják az Istent (Mt 18,10), az ő udvartartását alkotják, amelybe az *ördögnek is bejárása van (Jób 1,6-12), Isten üzenetét hirdetik egyes embereknek (Lk 1,19,26; Jel 10,1k; 18,1). Krisztus „a M.-ben” él, azaz Atyjánál (Jn 1,1; 17,5). Otthagyja az Atyával való együttlételet *megtestesülése által (Jn 1,9,11; 3,13,31; 6,38; Ef 4,9) és újból visszatér oda (*felmagasztalás: Mk 16,19; Csel 1,9kk; Ef 4,9k), Istennel uralkodik (Csel 2,33k; 5,31; Róm 8,34; Ef 1,20). A M. az *üdvösség helye (Kol 1,5; 1Pét 1,4), ennek körülírásai: *paradicsom (2Kor 12,4), Isten temploma (Jel 3,12; 11,19; 14,15), füstölőoltár (Jel 8,3,5; 14,18), új Jeruzsálem (Gal 4,26; Zsid 12,22; Jel 3,12). Így a M. a túlvilág szava lesz, amelynek az ember élete céljának kell lennie; a jámbor a M.-ben gyűjt kincseket (Mk 10, 21p), ott a hazája (Fil 3,20; Zsid 12,22k), ott készít Krisztus *tanítványainak lakást (Jn 14,2k; 2Kor 5,1), ott földi bajoktól megszabadulva (Jel 7,16; 21,4) Isten trónja előtt állnak (Jel 7,9).

Mennybemenetel (Krisztusé) Krisztusnak a Csel 1-ben leírt *felmagasztalása, amely a Csel sz. előfeltétele annak, hogy az *Egyház eljusson „a föld végső határáig” (Csel 1,8).

Mennydörgés. Bibliai elképzelés sz. ncs Isten okozza, hn m.e. Isten hangja (Jób 37,2kk; Ám 1,2; Zsolt 29,3). M.-ben nyilvánítja ki hatalmát és *dicsőségét (Kiv 19,

Mennydörgés fiai — Merodak-Báládán

16; 20,18; Zsolt 29,3), *haragját (Jób 36,33), *bosszúját és *bűntetését (1Sám 2,10; 2Sám 22,14k). Rendkívüli időben hallható M. által erősíti meg *Sámuel beszédét (1Sám 12,17k). Az ÚSzben is M.-hez kapcsolódik Isten hangja (Jn 12,28k). A M. az isteni fölség jele (Jel 1,10; 4,5) és az isteni végítélet kísérelése (Jel 10, 3k.11; 16,18k; vö. Iz 29,6).

Mennydörgés fiai (Boanergész) mnév, amelyet Jézus Mk 3,17 sz. a *Zebedeus-fiaknak, *Jakabnak és *Jánosnak adott meghívásukor. Vitatott, temperamentumuk miatt-e (vö. Lk 9,54), v. vmi más okból.

Mennyei lajtorja I. Jákob

Mennyek országa I. Isten országa

Menyasszony. A lányok férjhezmenési kora többnyire nem egészen 13 év volt. A M. jogállása hasonló volt a feleségéhez (I. Nő), de még nem a völégénynél lakott, hn atya házában. Hütlensége *házasságtörésnek számított (MTörv 22,23-27). A menyegzőt különös pompával ülték meg (1Makk 9,37). A M. az ÓSzben gyakran *Izrael népének képe, amelyet Isten kiválasztott magának (vö. Iz 62,5). Megfelel ez a *házasság szimbolikus jelentésének, amelyet Ózeás óta Isten Izraellel kötött *szövetségének képéül használnak (vö. Óz 2,16) és az *Énekek éneke allegorikus értelmezésének. Viszszatekirtve a szöv. első ideje a gondtalan M.-ság ideje gyanánt jelenik meg (Jer 2,2). Istennek öröme telik népében, felékesíti, mint a völégény M.-át (vö. Ez 16,8-14), rendreutasítja a hűtlen M.-t (vö. Jer 3,6-12). — A M. a beteljesedett Isten népének, az új *Sionnak a képe (vö. Iz 54,5; 62,4). Jézus továbbfejleszti ezt a képet (vö. Mt 9,15; Jn 3,29; 2Kor 11,2).

Jel az E.-at M-i ékességének szépségében mint az új Jeruzsálemet festi (21,2; vö. 21,9).

Meráb (Merob) *Saul legidősebb lánya, 1Sám 18,17kk sz. feleségül ígérte *Dávidnak, de nem adta oda. Később Dávid M. öt fiát kiszolgáltatta a *gibeonitáknak, hogy kivégezzék őket (2Sám 21,8kk).

Merári („az erős“). Reá vezetni vissza magát a *leviták egy terjedelmes ága; Ter 46,11 stb. sz. Lévi fia volt.

Meriba I. Massza

Meribáál („az én uram Báál = Jahve) sznév, amelyet „Mefibóset“-ra (= „a gyalázat terjesztője“?) torzítottak: 1) *Jonatán sánta fia, *Saul unokája (2Sám 4,4). Ncs nagylelkűségből hozatta őt *Dávid udvarába (2Sám 9), hn bizalmatlanságból is Saul ezen ut. sarja iránt. *Absalom Dávid elleni felkelesékor M. nem avatkozott be Dávid m., de szemrehányásait meg tudta cáfolni, s így megtartotta birtokai felét (2Sám 16,1-4; 19,25-31). — 2) Saul fia. Dávid kiszolgáltatta kivégzésre a *gibeonitáknak (2Sám 21,8).

Merodak-Báládán (h.kif. a Marduk - apla - iddin: „Marduk örökösét adott nekem“ névre) mint bab. kir. megvédte uralmát *Asszíria ellen (Kr.e. 721-710), majd II. *Szárgon elűzte. Kr.e. 703-ban megegyeszer, hiába kísérelte meg az uralomjutást. Az ÓSz sz. M. követséget küldött a júdai *Hiszkijához, aki megmutatta neki az áll. kincs- és fegyvertárat (2Kir 10,12-19, itt M. helyett Berodak-Báládán áll; Jer 39,1-8). Vlsz. arról volt szó, hogy asszírrelenes pol.-ja barátjául próbálta Hiszkiját megnyerni, annak súlyos árat kellett fizetnie azért, hogy belement.

Mértékek. Mint a súlyoknál, itt sem lehet pontos adatokat megadni; az ásatási leletek ellentmondók, v. csak sokféle hipotézissel hasznosíthatók; egyes adatok kerek számok (pl. a *Siloah-csatorna 2000 könyök hossza); a mértékrendszerek többször változtak; a M-et részben még ma is saját testükön (pl. karjukon) mérve alapítják meg. Nem lehet tehát pontos táblázatot adni, legföljebb megjelölhetjük azokat a nagyságrendeket, amelyekben a M. részben elhelyezkednek:

H o s s z - M . : Könyök: kb. 1/2 m (a rendes könyök vmivel kevesebb, az Ez 40kk szereplő vmivel több); arasz: 1/2 könyök; tenyér (nyi): kb. 8 cm; ujj(nyi) kb. 2 cm. Nagyobb M. csak kb.-i adatok: lépés, napi út (30-60 km), útszakasz, útdarab, kőhajítási, stb.; tisztázatlan a g ó m e d hossza (Bír 3,16; egyesek könyöknek, legtöbben arasznak fordítják). Később hell. és római M.-et említene: mérföld: vmivel több mint 1 1/2 km; stádium: kb. 200 m; öl: kb. 2 m; láb: kb. 30 cm.

T e r ü l e t - M . : Az ÓSzi adatok egy földdarabot igával jelölnek, vagyis azzal a darabbal, amelyet 1 iga ökörrrel 1 nap alatt megműveltek (szűken 1/4 ha?). Ezenkívül néha a terménymennyiséget adták meg a föld nagyságának megjelölésére.

Ú r M . szilárd terményeknek: homér = kór, máltér: kb. 3 1/2 hl; később (pl. az ÚSzben) vmivel több mint 2 hl; éfa: kb. 1/3 hl; szea, mérték, véka: kb. 11 l, később (pl. az ÚSzben): kb. 9 l; kab: szűk 2 l; choinix, fnt, mérő, mérce (Jel 6,6): vmivel több mint 1 1/4 l. — Folyadékoknak: kór: kb. 3 1/2 hl; bát: kb. 1/3 hl; ennél vmivel több volt a metr-

tész = mérték; hín: kb. 6 l; káb (folyadékoknak is) szűk 2 l; lóg: kb. 1/2 l.

Mesa („[Isten] segítsége”) *Moáb kir.-a, ő emeltette a *M.-oszlopot (Kr.e. 850 u.). Függetlenítette magát *Izraeltől; feláldozta fiát a városfalon, és ez elvonulásra készítette az ostromlókat (Júdát és Izraelt) (így 2Kir 3 4-26).

Mesa-oszlop: Mesa emelte oszlop, amelyen büszkén felsorolta a meghódított városokat, győzelmeit (Izraelen is) és építkezéseit. Kr.e. 850 u. emelték és *Dibonban találták meg.

Mese: állatok v. növények beszédével és tetteivel vmi *igazságot ábrázol (pl. Bír 9,8-15; 2Kir 14,9; vö. 2Kor 11,15-22). Jelentése ezenkívül: gúnyvers, értelmetlen képzelődés, hazugság (vö. egyes fordítók Jer 24,9-ben; 1Tim 4,4; 1Pét 1,16).

Messiás (g.-lat.: Krisztus; „fölkent”) Isten Fölkentjét jelzi kult. és átvitt ért., pl. a királyt (vö. 1Sám 26,23; 2Sám 22,51), a *főpapot, az eljövendő M.-t. Legkorábban a kir.-ok korában keletkezik, főleg a *Jahve *igéreteibe vetett *hitből és a fennálló *királyság kritikájából, egy a M.-kir.-ba vetett *remény. Idők folyamán élesedik a kritika és nő a remény. Egyik csúcspont *Iz jövendölése (I. Béke, Immánuel). *Mikeás mellőzi a „király” címet. A M. *Isáj törzsökéből sarjad (= Dávid apja), tehát nem az uralkodó dinasztiából való. Mások „új Dávid”-ra gondolnak (vö. Ez 34,23k). — *Jeruzsálem pusztulása (Kr.e.586), a kir.-ság összetörése és a *számkivetés új föltételeket teremtenek: nem lehet már remélni a Városban és a kir.-ban (vö. Zsolt 25,39kk). Ezzel a M.-teol. 3 irányzata kezdődik meg: Egyesek min-

Mester – Meztelen

denek ellenére pol. restaurációt remélnék. Reményük megerősítését látják pl. a *Makkabeusok kezdődő uralmában, gyűlölettel vannak eltelve a római megszálló hatalom és a velük együttműködők iránt (I. Zelóták), az ut., tehetetlen lázadás (Kr.u.135-ig) vezérért M.-nak nyilvánítják. Mások Isten megmentő választát türelmes, erőszakmentes kitarással és a *törvényhez való nagy *hűséggel remélik megkapni: akkor fogja elküldeni a M.-t. Ezt a magatartást képviselik t.k. a *qumrániak (a M.-vezér nem Dávid, hn *Áron házából származik); hasonló felfogást találunk pl. a hasszidizmusnál (középkori zsidó jámborsági mozgalom). Ismét mások M.-képét az *Isten szolgájának képe befolyásolja, v. új *Mózesben reménykednek. Az *Emberfia képe nem közkeletű M.-elképzelés.

Az ÚSz azt hirdeti: J é z u s a M. (= a Krisztus). Aki ezt a híradást elismerte, annak korrigálnia kellett M.-elképzelését: pol.-hatalmi igényeket az ÚSz elutasít (vö. Mt 4,8k). Bár az *igehirdetés alkalmazza a „Dávid fia” kif.-t (pl. Mt 1,1), de szembeszáll a félreértésekkel. Számára az az újfajta *megigazulás a fontos, amit Jézus hoz, és a Lélekkel való *keresztység: minden követőjének prófétai hivatása van. Kül. a *Jn-Ev.-ban jelenik meg Jézus úgy, mint *Úr és Király, de anélkül, hogy emiatt pol.igényeket emelne. Talán Iskarióti *Júdás tette az is okot adott, hogy az ő M.-képe más volt, mint ami Jézusban mutatkozott. — A M.-várás nincs meg kifejezetten az ún. *protoev.-ban (Ter 3,15). Utólag a Krisztus-esemény felől értelmeztek minden olyan helyet, amely vmiképpen a jövődő üdvösséget hirdeti. Ebben az

ért. gyakran fogták fel az ilyeneket „messzianisztikusan”.

Mester I. Tanító

Metretész I. Mértékek

Metuselah (ismeretlen okokból már sok század óta „Methuzsálem, Matuzsálem”-nak mondták; a név ford.-a nem világos) a *hagyomány egy ága sz. *Set utóda (Ter 5,21), másik sz. mint „Metusáel” *Káiné (Ter 4,17k). Magas kora (969 év, a „szamaritánus Pentateuchosz” sz. „csak” 720) közmondásos lett. Miután az *ősatyák életkora nem számadat, hn teol. kijel. (pl. nagy életerő), fölösleges erőlködés ezt vmiképpen magyarázni próbálni.

Mezopotámia („a folyamok [ti. az Eufrátesz és Tigris] között”) olyan megjelölés, amely csak a Kr.e. 3.sz.-ban fordul elő. Az ÓSzben kbő *arám ter.-ek g.ford.-a (zürichi biblia: „Eufrátesz melletti Szíria” mint *Náhor hazája, Ter 4,10). Tágabb ért.-e van Csel 7,2-ben és ma, amikor M. *Asszíria és *Babilon ter.-ét jelzi. L. még Termékeny félhold.

Mező I. Földművelés

Meztelen. Ter 2,25 sz. az *ember ártatlanságának jele, amely a *bűnel elvesz (Ter 3,7,10); az emberi *élet jelképe a maga múlandóságában (Jób 1,21; Préd 5,14). *Szegénységet ill. gyámoltalanságot is jelent (MTörv 28,48) és ezért *szégyennek érzik (Iz 20,3k; Mik 1,8); ennél fogva a M.-ek felruházása az *irgalmasság kül. műve (Iz 58,7; Mt 25,36.38.43k). M.-nek érzi magát az olyan ember, akinek nélkülözésben kell élnie (Róm 8,35; 2Kor 11,27); ilyennek mondja a Szf azt az embert, aki fennhéjázó Isten e. (Jel 3,17k) és nem várja őt éberén (Jel 16,15). Isten e. az ember M., vagyis nem tud elrejtőzni előle (Zsid 4,13).

Miatyánk. Szövegét Mt 6,9-13 és Lk 11,1-4 hagyta ránk. Mt mint a *hegyibeszéd egy részét belehelyezi a Jézus új üzenete és az eddigi törvényszerinti vallás közti vitába; a *tanítványok imája ez, megköbzteti a zsidó élettől (l. Tizenyolc ima). Ezt nyomatékozza, hogy a tanítványok Istent a bizalmas *„atya” néven szólíthatják. A M. hitvallás és az Atya iránti *bizalom, az *istengyermek-ség megnyilvánulása, és a tanítványi közösség jele. A „te”- és „mi”- kérések felosztása világosan súlypontozza a vall. életet. Előbbieknél Isten *dicsősége, országának várt jövetele és a beléje vetett bizalom van előtérben. Utóbbiakban nem vmi meghatározott szükségéről van szó, hn arról a külső-belső ínségről, amelyben az ember általában küszködik. Mint a testnek a táplálékra, úgy van a veszélyeztetett embernek szüksége Isten és ember megbocsátó szavára; Mt „vétkes = adós” szava azt az embert jelöli, aki a másiknak „adósa”. Miután az embert a *gonosz is fenyegeti, mindig újból kérnie kell Isten segítségét a *kísértésben. Így világos, hogy a M. több mint imaformula: Isten felszólítása, hogy váltsuk tette Krisztus gondolkodását. Nem elég a M.-ot csak szóval mondani, ha szándékait nem valósítjuk meg.

„Mi”-tudósítások I. Apostolok Cselekedetei, Lukács

Micpa (Mászfa: „kipillantás, ör-hely”) magasán fekvő helyek neve, pl. *Benjámin ter.-én (vlsz. tell en-naszbe), a törzsszöv. gyülekezőhelye (Bír 20,1; 1Sám 7,5kk), kb. 12 km-re *Jeruzsálemtől Éra: *Sault M.-ban kiáltották ki kir.-nak (1Sám 10,17-25), a *DB, Júda kir.-a, *Ásza

megerősítette (határerődítmény az *ÉB, Izrael ellen), *Gedanja itt székel, a *Makkabeusok felkelésének vall. kpontja (1Makk 3,46). **Midiániak** (mádiániták) tevés *nomádok szövetsége (fő legelőter-ük vlsz. az Aqaba öböl két partja). Viszonyuk *Izraelhez részben jó volt (*Mózes a M.-hoz menekül és tanácsot adnak neki, Kiv 2,15-21; 18,13-26), részben ellenséges (Szám 25,16kk; *Gideon győzelme a M. fölött, Bír 6kk). Egyes csoportjaik Báál Peort tisztelték (vö. Szám 25,6-18). Mózes talán ottartózkodásakor ismerte meg *Jahve tiszt.-ét. A M.-at *Abrahám egyik fiára vezették vissza (Ter 25,1).

Midrás („magyarázat”) az épületes rabbinikus *bibliamagyarázat neve. Amennyiben normákról van szó, M.-Halakáról v. halakikus M.-ról beszélünk (l. Misna), kben M. Haggadáról. Ezt nem gyűjtötték össze és nem foglalták *kánonokba, mint a szabályokat; ezért sok gyűjtemény van, pl. a Ter-hez, Sir-hoz való Rabba, stb.

Migdál (Mágdál: „torony”) több hnévben előfordul, pl. M.-Él (Józ 19,38).

Migdol gyakori *egyiptomi hnév.

Mikaél (Mihály; „Ki olyan, mint Isten?”) Dán 10,13,21; 12,1-ben az angyalfejedelem neve, aki *Izraelnek segít. A későbbi *zsidóság számára Isten egyik trónálló *angyala. Jel 12,7kk lefesti győzelmét a „sárkány” felett, Júd 9 küzdelmét az *ördöggel *Mózes holttestéért (zsidó hagyomány sz.).

Mikál (Mikol: „Ki olyan, mint Isten?”) *Saul lánya, *Dávid felesége, akit megmentett apja elől (1Sám 19,11-17). Aztán máshoz adták feleségül; később Dávid visszakövetelte (kir.-ságának törvényesítése a Saul családjához

való csatlakozással?) Amikor Dávid a *szöv.ládája előtt táncolt, M. megvetette (2Sám 6,16.20kk).

Mikeás (Mika: „Ki olyan, mint Jahve?”) sznév, pl.: 1) *Efraimi férfi, akitől *Dán-beli emberek elrabolták kult. képét (I. Efód) és elszöktették papját, hogy saját *szentélyükbe vigyék (Bír 17k).

2) Jimla fia, *próféta *Szamariában *Aháb kir. idején. M. Aháb külpol.-jának (*Damaszkusz elleni háború) ellenfele volt, és működéséért bebörtönözték (1Kir 22, 8-27). 3) Könyvéről ismert próféta (Kr.e.8.sz.2.fele), talán *Marésából, *Izaiás kortársa, *Mikeás könyvének szerzője.

Mikeás könyve vádak (1kk), *ígéreteket (4,1—5,8), újabb vádak (5,9—7,7), ígéreteket és befejezést (7,8-20) tartalmaz. Mik 4,1kk = Iz 2,2kk (ígéret a reménység hegyéről és az örök *békéről). Kétszer alkalmazza a fenyegető beszéd/üdvösség üzenete skémát: vlisz. egy (Kr.e.5.sz.-beli?) szerkesztő műve, aki régi próf. mondások gyűjteményeit használja; legrégebb részük származik magától M.-tól (Kr.e.8.sz.2. fele). M.-ben főleg az a fontos, hogy a nagyok, hatalmasok és gazdagok siettetik *Jeruzsálem romlását a visszas társ, állapotok (pl. nagybirtok, korrupció) előmozdításával. M. erős képekben beszél. *Próféták is szerinte kenyéradó gazdájuk kedvére beszélnek (3,5).

Miletosz ión *város a Meandar korábbi égeitengeri torkolatánál, ismert kereskedelme, term.fil.-ja, tört.-írása, fényűzése, erkölcstelensége. Csel 20,15-38 sz. az *efezusi ker. ek. *vénei eljöttek a (nem egészen 100 km-re fekvő) M.-ba, hogy elbúcsúzzanak *Páltól: akkor utazott *Jeruzsálembé,

ahol elfogták. 2Tim 4,20 sz. később *Trofimusz beteg hagyta ott M.-ban.

Millenarizmus I. Kiliazmus

Milló (Melló, „feltöltés”) *Jeruzsálem erődítésének megerősítése, *Salamon emeltette (1Kir 9, 15 stb.). Közelebbit nem tudunk róla.

Mína (mané) I. Érmék, Súlyok **Mirjám** (jel. bizonytalan) Szám 26,59 sz. *Mózes nővére (vö. még Mik 6,4), Kiv 15,20k sz. prófétanő (I. Próféták) és egy győzelmi ének szerzője, Szám 12,1-15 sz. a Mózes elleni felkelés büntetésül *kiütés lepte meg és Mózes közbenjárására meggyógyult; Szám 20,1 sz. Kádesben halt meg, ott is temették el. Szám 12 nem említi rokoni viszonyt. Kiv. 2,4.7k-ben (a kis Mózes megmentéséről szóló elb.) nincs megemlítve „nővére” neve.

Mirra: gyantafajta neve; használták illatszerül, temetéseknel (Jn 19,39) és kábitószernak (Mk 15,23). Ize keserű volt. Behozatali cikk volt.

Misna („tanítás”). Az a próbálkozás, hogy kis dolgokban is megtegyék Isten *törvényét, és a *hagyomány áhítatos tiszt. e s z a b á l y o k gyűjtésére vezetett a *zsidóságban. A Szfból származik a halakikus *midrás, áll.-os szájhagyományból a M. A korábbi M.-gyűjteményeket kiszorította Jehuda *rabbié (Kr.u.200 k.). A köv. szból való kommentárokkal, stb. együtt (Gemara) ez alkotja a *Talmudot (pal.: Kr.u. 400 k., bab.: Kr.u. 500 k., máig kötelező). Fárasztó a M.-t olvasni (legtöbbször: X.Y. rabbi ezt mondta... N.N. rabbi azt mondta...); a kbó vélemények egyszerűen egymás m. állnak). Egyes dolgokat, amelyeket Jehuda nem vett

fel, a (nem kötelező erejű) *Tó-szeftában gyűjtöttek össze. A „szájhagyomány” és a „magyarázatok” hamarosan kusza szövevényként nőttek be a Szf szabályait (vö. Mt 15,5kk).

Misszió (küldetés). *Izrael nem végez M.-t a népek között, hn azoknak kell Izraelhez jönniök (vö. Iz 2,3). A későbbi *zsidóság mégis aktív volt M.-s téren. A zsidóságra teljesen áttértek (lemerülés, *körülmetékedés) neve „a megigazulás *prozelitái (jövvényei)”; ezek követnek minden előírást. A zsidósággal rokon-szenvezők neve: „istenfélők”: ezek megtartanak néhány zsidó szabályt (pl. *szabbat-parancs, étel-előírások, templomadó). Vitatott, kik voltak „a kapu prozelitái” (vidékek sz. kbően u.azok, mint az „istenfélők”, „idegenek”?) — A keresztény *igehirdetés elsősorban a zsidókhoz szólt (vö. Mt 15,24.26). De ezek elutasítják. Az ÚSz sz. a *pogány M.-k kiindulópontja az isteni tevékenység (M.-s parancs Mt 28, 19; *Kornéliusz megtérése Csel 10; *Pál álma Csel 15,9k; I. Törvény). Az ósE. legn. pogánymisz-ionáriusa Pál. Gyakran az „istenfélők” a legfogékonyabbak. Ek.-vezetést Pál elvből nem vesz át (vö. 1Kor 1,17).

Misztérium I. Titok

Mitanni város a Felső-Eufrátesz m. (Kr.e. 16.sz.2.fele — 13.sz.1. fele) *hurrita lakossággal és nyelvel és indoárja felső réteggel. A *hetiták hódították meg.

Mítosz: olyan elb., amelyben emberi tevékenységeket és reakciókat földöntúlra visznek át (pl. istenek harcai, „a lélek mennyei útja”), anélkül, hogy alapvetően megváltoztatnák őket, — csak felfokozák. Így pl. az istenségnek korlát-

lan fizikai lehetőségek állnak rendelkezésére. A M. feladata gyakran az, hogy megmagyarázzon egy szokást, tört. eseményt v. term. tüneményt. M. pl. az a kijelentés, hogy az időjárást általában egy istenség okozza. Más dolog azt mondani: az ilyen v. olyan időjárási helyzet adottsága kül. tudatára ébreszt egy földöntúli hatalom működésének. Ez azonban olyan állítás, amelynek sem igazságát, sem hamisságát nem lehet bizonyítani. — Sok mítikus anyagot a Szf már mítosztalanítva tartalmaz. Pl. a *teremtésről szóló elb.-ben messzemenően visszazsuzorol a *káosz hatalmáról szóló M., ellentétben a régl K más adalékaival. Az ÚSz „mítosztalanításának” mozgalma azt hangsúlyozza, hogy nem lehet egyes dolgokat (pl. bizonyos csodaleírásokat) elkülöníteni, másokat mint tört. eseményeket meghagyni. Minden, ami benne van, ncs az isteniről szól, hn az emberi helyzet leírása; az ÚSz nem vmi kívülről jövő *üdvösség leírása, hn az egyes ember sorsának üdvösségre vezető útját adja. Itt néhány kérdést kell föltennünk, pl.: Mennyiben éppen az ÚSz üzenete alkalmas erre, és nem u.olyan jól (v. még jobban) más művek? Mennyiben ugorhatjuk át az ÚSz-nek az üdvösségről szóló üzenetét, hogy a pusztá hitbe vessük bele magunkat, amely ideológia lenne történeti tudás nélkül? Mennyiben van ncs egy elitcsoport sorsáról szó, hn minden emberéről? Hogy állunk e megoldási kísérlet kor- és milióbeli korlátoltságával? Alapkérdéseket kell átgondolni, nem egyes külsőségeket. Pl. az a kifogás, hogy a M.-talanítás teol.-ja ezt v. azt nem tekinti történetinek, nem őt illeti,

hn elődjét, a liberális teol.-t. Amikor pedig ezt jogosan elutasítjuk, nem szabad egyidejűleg elutasítanunk egyik főkérdését is: Mi a teendő, ha egyes a Szfban elmondott eseményeket ma már nem tarthatunk tört.tényeknek?

Mítosztalanítás I. Bibliatudomány, Mítosz

Moáb *Izraellel rokon *törzsek lakta ország. Ter 19,30-33.37 elb.-e (M. apa és lánya nemi érintkezéséből származik) megerősíti a rokonságot, kifejezi Izrael megvetését M. iránt és nevét népiesen magyarázza („az atyától”). Már Izrael e. egész ter.-én egy kir. uralkodott (*Bálák talán még csak egy rész fejedelme volt). A *honfogl. óta ellentétek voltak M. és Izrael közt (I. Bileám). *Eglon kir.-uk alatt a Jordántól Nyra lakó M.-iták is Izrael ellenségei lettek; később hűbéresei voltak. *Mesa kir.-uknak Kr.e. 854-ben sikerült függetlenítenie magát. Végül *Asszíria hódította meg M.-ot, s később beleolvadt a *nabateusok bir.-ába.

Modin (Modein, el-arba 'ín) hely alig 25 km-re *Jeruzsálemtől ÉNyra, a *Makkabeusok hazája és temetkezési helye; itt kezdődött felkelésük (1Makk 2,1.15-27).

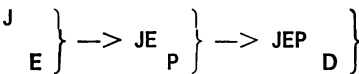
Molok szónak két értelmezése van: 1) mlk („áldozati adomány”)ból származik; többnyire gyermekáldozat v. ezt helyettesítő *áldozat volt. Ez a szokás Izraelben is el volt terjedve (vö. pl. 2Kir 16,3; I. Áház kir.). Egy ilyen áldozati hely volt *Tófet a Ben Hinnom völgyben (Jer 7,31). 2) „M.” az istenség („király”) neve volt, akinek áldozatot hoztak. Ebben az ért. a szó közmondásossá vált. — M. a LXX kif.-e; a h. szövegben m ó l e k áll.

Moreset, M.-Gád: *Mikeás hazája. **Mória** Ter 22,2-ben az a vidék, ahol *Abrahámnak fel kell áldoznia fiát, *Izsákot. 1Krón 3,1-ben a templomhegyet nevezik így. Hogy u.arról van-e szó mindkét helyen, ill. hol volt M., az vitatott.

Mózes (vlsz. egyiptomi név). Amit tudunk róla, azt a Szfból tudjuk; más iratok ettől függnek, v. számunkra érthetetlenek. A szövegeknek azonban nem szándékuk „M. életét” adni; mindig főszándékukat kell figyelembe venni: A *hagyomány egyik rétege (jahvista, I. Mózesi könyvek) I s t e n működését hangsúlyozza az egyiptomi *kivonulás és a *pusztai vándorlás alk.: ennek hirdetője M. Egy másik réteg (elohista) aktív *prófétaként jeleníti meg M.-t. Egy 3. (deuteronomista) ezenkívül közbenjárót és engesztelőt lát benne (vö. pl. MTörv 9,18kk). Egy 4. (papi irat) az Istennel való érintkezés hordozóját; minden más tevékenységet (pl. hadvezetést) másoknak enged át; jellemző „sugárzó arca” (Kiv 2,29). Ezek a kbó M.-hagyományok kiegészítik egymást; többfésülésük nem jelenti, hogy M. sosem létezett volna. Később a hagyományban minden hozzákapcsolódott, aminek pl. a kivonuláshoz v. a pusztához volt köze, de ered. nem Mózeshez. — M. nyilvánvalóan egy csoport v. egyes törzsek jelentős személyisége volt (pontosabbat nem lehet megállapítani). Kiv tudósítása sz. *Egyiptomban született, a *fáraó egyik lánya nevelte föl, *Midiánba kellett menekülnie, ott megházasodott. Megismerte „Jahve” istent, bibliai tudósítás sz. egy jelenés által (I. Sinai). A nép vezéréként mutatják be (kivonulás, pusztai vándorlás) és nagy törvényhozóként. A legtöbb híradást

M.-ről Kiv — Józs tartalmazza. Későbbi ÓSzi könyvek ugyan gyakran megemlítik a pusztai kort, de M.-t nem. Csak a kései zsidóság dicsőíti (pl. Sir 45,1-5). Jézus nagyobb, mint M. (Jn 1,17; 6,32; Zsid 3,2-6; vö. Zsid 11,23-26).

Mózesi könyvek (Pentateuchosz = 5részes könyvtekerecs) az ÓSz első 5 könyvének neve (I. Tóra): 1Móz = Genézis (Teremtés könyve), 2Móz = Exodus (Kivonulás könyve), 3Móz = Levitikus (Leviták könyve, azaz levitikus-kult. utasítások), 4Móz = Numeri (Számok könyve, megszámlálás), 5Móz = Deuteronomium (Másodtörvénykönyv). Ez az 5 könyv egységet alkot; részekre osztásuk későbbi. — Irod.-lag a M. nem *Mózes-től valók, hn kbő korokból származó följegyzések összekapcsolása. Többféle forrásra utalnak pl. a kettős tudósítások (2 teremtés-elb. Ter 1,1—2,4a; 2,4b—7; 2 tudósítás Mózes meghívásáról: Kiv 3; 6) és *Isten neveinek váltakozása. Az ÓSz-tud. ma a M.-ben nagyjából a köv. források felhasználásának eredményét látja: J (jahvista: azért hívják így, mert Kiv 3-ig Isten nevéül Jahve használatos), E (elohista, Isten neve: Elohim), D (deuteronomista), P (papi irat). Keletkezésük sorrendje vitás (általában JEPD), méginkább a keletkezés kora. A kbő írások kapcs.-ba kerültek egymással (pl. J + E = jehovista) és más anyag is beléjük olvadt (pl. jegyzékek, *szentség törvénye), mielőtt a végső alakban egyesültek:

—> mózesi könyvek

Ez a vázlat csak nagyjából való áttekintés. A forrásokat itt késznek jeleztük, mintha nem vettek volna fel más anyagot; a források összeilleszkedését úgy, mintha változatlanul egyesültek volna, stb. A magyarázat főkérdése nem az: melyik forráshoz tartozik a szóbanforgó részlet, hn: mi van a források mögött; van-e az illető résznek már megelőzőleg története, pl. lista v. *étiológia alakjában? Bkiv. ismeretek (pl. ásatásokból) is segíthetnek a feleletben. Ugyelni kell továbbá arra, hogy az anyag egy része akkor is igen régi lehet, ha a legújabb forrásokból származik. Az olvasó úgy egészítse ki a vázlatot, hogy a betűket (forrásjelzéseket) nem tekintti zárt egységeknek, hn élő szervezeteknek, amelyek sok részből állnak, és amint egy másik szervezettel érintkezésbe kerülnek, megváltoznak és amazt is megváltoztatják. Egyes részek kora becslés sz. egészen Mózes koráig nyúlhat. A törvény későbbi rendelkezéseit a korábbiak vonták maguk után, azért egymás m. állnak.

„J” részei: *teremtéstört. (Ter 2,4b—7), őstört., az atyák tört.-e, tudósítások az Egyiptomból való *kivonulásról és a *pusztai vándorlásról; Isten vezetése a *bűn ellenére. Egyes tudósok Józs 2-12 egyes részeit is a J-hez akarják számítani; mások J-t több hagyományrétegre osztják (pl. O. Eissfeldt a legrégebb J-réteget „laikus forrásnak”, L-nek nevezi). J nem ad törvényszöveget, és vlsz. a *DB-ban, Júdában keletkezett (v. részben már Dávid nagybir.-ában?) J-vel összedolgozták „E”-t. Eközben az utóbbiból sok mindent kihagytak, ami J-ben már megvolt, tehát nem sok maradt meg belőle.

Munka — Mulandóság

Néhány kutató E meglétét kétségbe is vonja. Talán Kr.e. 900 u. az *ÉB-ban, Izraelben keletkezett. J és E összekapcsolása az ÉB pusztulása (Kr.e.722) u. jöhetett létre. „P”-t sablonos stílus jellemzi; ehhez a forráshoz tartozik az 1. tereméstört. (Ter 1,1—2,4a). Különösen érdekli a *kultusz és a *jog. Belevették a szentség törvényét (H), genealógiákat („toledot”) és ezek is közrejátszottak kialakulásában. Több állandó forrásra való felosztása nem vált elfogadottá. P vlsz. a bab *számkivetésben keletkezett és nem dolgozták bele JE-be, hn ő vette magába JE-t (vlsz. Kr.e. 500 k.). „D”-t egyesek a deuteronomikus tört. mű 1. részének tekintik. Néhány évtizeddel később dolgozták bele JEP-be, és ekkor D szempontjából vizsgálták ezeket felül. Keletkezése vitatott; úgylátszik vmi kapcs.-ban van a törvénykönyv megtalálásával *Jósiás alatt (Kr.e. 621; 2Kir 23). Végleges alakjukat (néhány kisebb változást beszámítva) a M. vlsz. a Kr.e. 4.sz.-ban kapták. Egyes tudósok úgy gondolják, ez az irod. elemzés magába foglalja Józs, sőt esetleg Bír-t is („Hexateuchosz” = 6 részes, „Heptateuchosz” = 7 részes könyvtékercs), v. pedig kizárják MTörvet („Tetrateuchosz” = 4 részes könyvtékercs).

Munka. A *pogányok közt alacsonyabbrendű *rabszolga-foglalkozásnak számított (eltekintve igen régi, elszórt adatoktól). A Szf is átoknak magyarázza fáradságát (Ter 3,17-19), fáradszó és végső soron eredménytelen (Zsolt 90,10; Préd 2,11), akadályozza a *bölcesség kutatását (Sir 38,24—39,11). Az *üdvösség idejében nincs hiábavaló fáradság (Iz 65, 23). De közreműködés is Isten

„M.-jában” (*teremtés: Ter 2,2; Isten mint szőlőgazda: Iz 5,7; még most is munkálkodik: Jn 5,17), isteni megbízatásnak tartják (már a *Paradicsomban: Ter 2,5.15; Péld 18,9; vö. Péld 6,6-11), *szolgáltatnak a teremtés műve és az emberi önfenntartás érdekében (Ter 1,28k; 3,17-19); az Úr szolgálata, nem az embereké (Kol 3,23), nem szabad öncéllá tenni (I. Szabbat, Tulajdon), gyümölcsét hálásan élvezhetjük, mint Isten adományát (Zsolt 128,1k). A M.-bért meg kell fizetni, és nem szabad előfordulnia szociális elnyomásnak (MTörv 24,14k; Jer 22,13). Az *írástudók kötelesek voltak kitanulni egy mesterséget (vö. Csel 20,34; 2Tessz 3,8k). Maga Jézus is kézműves volt (Mk 6,3). De a M. ért.-ét és kiterjedését *Isten országa határozza meg (Lk 12,31). Megengedhetetlen az „aggodalmas gond” (Mt 6,25-34p), a szükséglet meghaladó kapzsi igyekvés (Lk 12,15-20; Zsid 13,5; vö. Mt 6,11p); a *kapzsiság: *bálványimádás (Ef 5,5; Kol 3,5). — A M.-iszony viszont, akárminek is álcázzák, megvetendő (1Tessz 4,11k; 2Tessz 3,6-8.10-12). Néhány példabeszéd mint rendes életmódot tetelezi fel a M.-t. Lehetővé teszi a gondoskodást a rászorulókról (Ef 4,28). A nehéz és megvetett M.-t is „szívből” kell végezni az Úr kedvéért (Ef 6,7; Kol 3,23). A háziasszony M.-ja is tiszt.-re méltó (vö. 1Tim 5,10). Missziós munka: I. Misszió. L. még Rabszolgaság;

Mulandóság. Annak tapasztalata, hogy minden mulandó (Zsolt 102, 26k; Ez 40,6kk) az első *bűnre utal (Ter 3,19; Zsolt 90,7kk); az örök Istennel Jer 10,15 sz. a bálványok M.-a áll szemközt. Amint elmúlik a teremtett *világ (Mk

13,31p; Róm 8,20k; 1Jn 2,17), úgy az ember élete is a M. zsákmánya (2Sám 14,14; Zsolt 39,6k; Jak 1, 9kk), de minden M. fölött áll egy új világ *ígérete, amely örökké megmarad (Róm 8,18-23; Jel 21, 1-5.23). Csak e *reménység erejében tudja megtalálni az ember

a helyes viszont a mulandó dolgokhoz (Mt 6,19; 1Kor 7,31).

Műfaj I. Formatörténeti módszer
Múzia vidék Kisázsia ÉNy-i részén; itt fekszik *Troász és *Pergamon (fekvését I. Pál ap. útjainál). *Pál kétszer kereste föl (Csel 15,7-11; 20,5-13).

N Ny

Náámán a *damaszkuszi kir. *arám hadvezére; *Elizeus próféta meggyógyította *kiütéséből (2Kir 5; vö. Lk 4,27).

Nábál („ostoba”) gazdag állattulajdonos *Máonból; megtagadta segítségét *Dávidtól; feleségének, *Abigailnak sikerült Dávidot kiengeztelnie, amikor meg akarta ölni N.-t (1Sám 25).

Nabateusok *szemita néptörzs; ered. *nomádok, a Kr.e. 4/5.sz. óta az *edomlak ter.-én telepedtek meg. Föv.-ukból, *Petrából urai voltak a karavánutaknak a Perzsa öböl, *Arabia és a *Vörös-tenger közt, és a Kr.e.1.sz.-tól a Kr.u.1.sz.-ig az arab ter. legjelentősebb kereskedőnépe voltak. A Szf sz. baráti szövetségben álltak a *Makkabeusokkal (1Makk 5,25; 9,35). Kir.-aik közül ismeretesek m.e.: I. Arétász (tőle kért menedéket *Jázon főpap: 2Makk 5,8) és IV. Arétász, akinek helytartója alatt *Pálnak menekülnie kellett *Damaszkuszról (2Kor 11,32). A bir. Éi részét Kr.u. 106-ban Trajanus hódította meg és Arabia provincia néven a római bir.-ba sorolta. A hell. jellegű nabateus művészet legjelentősebb emléke Petra. A N. erősen arabbal kevert *arám tájszólásban beszéltek; mint *papiruszon fennmaradt *felirataikból és feljegyzéseikből kitűnik, egy Duszárezs nevű nap-ill. termékenységmentes és Allutot, a hold istennőjét tisztelték.

Nabi I. Próféták

Nabonid az utolsó újbab. kir., Kr.e. 556-539; 8 évig *Arabíában időzött (I. Tema), hogy erre a ter.-re is kiterjessze hatalmát, míg *Babilonban fia, *Baltazár uralkodott. Kr.e. 539-ben *Kürosz legyőzte.

Nábót: *Jezreelben szőlője volt, amit *Aháb kir. elkért tőle. Mivel nem teljesítette a kir. kívánságát, Aháb feleségének, *Izebelnek ösztönzésére törvény elé állították és hamis tanúvallomások alapján megkövezték. *Illés próféta ezért Ahábot háza pusztulásával fenyegeti (1Kir 21).

Nabukodonozor (II.) (Nebukadnec-cár, akkád nabukudurri-uccur), Jer 21,2—27,5 és 29,21-től, valamint Ez helyesebben Nebukadrecar néven említi. Nabopolassar fia, újbab. kir. (Kr.e. 604-562). Már 605-ben legyőzi *Nekót *Karkemisnél (2Krón 35,20; Jer 46,2) és a *Nilus deltájáig üldözi az egyiptomiakat, de atyja halála miatt vissza kell térnie *Babilonba, hogy átvegye az uralkodást. *Júda kir.-a, *Jojákím, aki eddig *Egyiptom szövetségese volt, bab. függőségbe kerül és *adót fizet (2Kir 24,1), de aztán ismét elszakad. Fia, *Jojákín uralkodása alatt N. 597-ben beveszi *Jeruzsálemet és lakóit *számkivetésbe küldi (2Kir 24,8-16). Az országban maradó lakosság királyává *Mattanját teszi, akinek a Cidkija nevet adja (2Kir 24,17). Miután Cidkija hűtlen lesz. N. 588-ban megostromolja, 586-ban beveszi Jeruzsálemet, lerombolja a *templomot és deportálja a lakosságot (2Krón 36,11-20). Dán 2,36kk úgy emlékezik meg N.-ről, mint egy „arany” bir. hatalmas uralkodójáról, Dán 4,26k viszont nagyzási hóbortjáról beszél. A bab. krónikában N. önmagát mint békefejedelmet, az igazságosság kir.-át, *Marduk hú *pásztorát jellemzi; az előtérben nem haditeljesítményei állnak, inkább élénk bab. épí-

tő tevékenységét sorolják fel (Marduk-templom, paloták, falak, stb.).

Nádáb („bőkezűnek mutatkozott Isten”) sznév, pl.: 1) Lev 10,1k sz. *Abihu fivére és sorstársa. 2) I. *Jerobeám fia (1Kir 14,20), az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 911-910), folytatta apja valláspol.-ját (1Kir 15,26), *Bása megbuktatta és megölte.

Nádtenger (egyes fordítók: Vörös-tenger) legalábbis egyes helyeken a *Vörös-tenger ÉKi nyúlványát jelenti, vagyis az aqabai öblöt (vö. pl. Szám 21,4). Vitatott annak a N.-nek a helye, amely pl. Kiv 13,18 sz. az egyiptomi *kivonuláskor játszott szerepet.

Naémi (Noémi) *Betlehemből származott, Elimelek felesége, Orpa és *Ruth anyósa (Ruth 1).

Naftáli (Neftáli) *Jákok és *Bilha fia (Ter 30,8; 35,25), Ter 49,21 és MTörv 33,23 sz. Izrael törzsi atyja. N. törzsi ter.-e a *galileai hegység Ki szélén volt, a *Gennezáret tótól és a *Jordán felső völgyétől Nyra, *Isszakár, *Zebulon és *Áser törzsének szomszédságában. Bír 1,33 említi *Bet-Semest, N. egyik városát. A Bír 5-ben szereplő *Debóra-ének N. győzelmét éneкли meg *Siserán.

Nagy Sándor I. Sándor

Náhor (Náchor) 1) Ter 11,22kk sz. *Ábrahám nagyapjának neve. 2) Ter 11,25k; Józs 24,2 sz. Ábrahám *Mezopotámiában lakó (Ter 24,10) fivére; 12 *arám törzset órá vezetnek vissza (Ter 22,20-24). 3) Ékiratos szövegek említette hnév, I. Hárán.

Náhum („Jahve megvigasztal”) *Elkosból való, a 12 kis *próféta egyike. L. Náhum könyve.

Náhum könyve. Címe sz. ez a *próf. könyv az *asszír bir. küszöbön

álló összeomlásának és *Ninive pusztulásának hírüladása (Kr.e. 612): 1,9-14; 2,4-19. Bevezetőül egy zsoltárszerű költemény áll *Jahvéról, aki bosszút áll ellenségein (1,1-8). Közül található egy *ígéret *Júdának (1,12; 2,1-3). A bevezetést kivéve N. könyvének szerzősége elismert. Az írás Kr.e. 662-612 közt keletkezett, hihetőleg kevésse 612 e. Azt fejezi ki, hogy Isten *úr e világ bir.-ai felett.

Náin (Naim) *galileai hely, *Názárettől DKre, a „Kis Hermon” lábánál, a Lk 7,11-17-ben elbeszélт halottfeltámasztás színhelye.

Nap Ter 1,16 sz. a „nagyobbik világlító”. Isten teremtményét látják benne, ő maga nem isten, mint pl. *Egyiptomban és *Babilonban tartották. Szerepe betöltése miatt létezik (a világoágsság adója). Hevétől félnek (Sir 43,3k). Elsötétülése a szerencsétlenség és a vég jele (Jel 6,12). A Szf úgy festi, amilyennek látszik: a föld van a középén, a N. fölkel és lemegy.

Nap (időszak): ered. a reggeltől estig terjedő idő; az *éjszaka el-lentéte (vö. Ter 1,5); a 24 óras időközt „nap és éj”-nek hívták (vö. Kiv 13,21; 1Sám 30,12, stb.). Ezen elképzelés sz. a nap kezdete term.-szerűen reggelre helyeződik (vö. Bír 19,4-9). Későbbi időben fordított elnevezés (és elképzelés) uralkodott: „éj és nap” (vö. MTörv 28,66). Eszerint a nap az (előttejáró) estével kezdődik (vö. Neh 13,19). Így számítja a N.-ot az ÚSz is, kül. a *szabbatot (vö. 1Kor 11,25; Mt 27,62). A napszakokat csak pontatlanul osztották be, term. jelenségek sz. (reggel, este, déli, napnyugta, hajnal, stb.). Kisebb időszakaszt (pl. órát) az ÓSzben nem lehet bizto-

san megállapítani, az újban viszont igen (I. Óra).

Napszám I. Munka

Naptár (kalendárium). A Ki népeknél régóta a csillagok járása volt az időszámítás alapja. *Izraelben m.e. a holdév sz. számoltak (354 nap = 12, 29 ill. 30 napos hónap). De ha a holdévet követték volna, tekintet n. a napévre, akkor kb. 30 év alatt az *ünnepek az egész éven keresztülvándoroltak volna. Ennek elkerülésére nyilván Izraelben is, mint *Mezopotámiában, alkalmilag 1-1 szökőhónapot iktattak be; az ÓSz nem tesz említést erről. Egyes *zsidó csoportoknak (*Qumrán) más beosztásuk volt: 1 év = 364 nap = 52, 7 napos *hét. Ez a beosztás következetesen a hetet vette figyelembe. Az ünnepek minden évben a hét u.azon napjára estek. De ha nem iktattak be szökőnapokat, itt is végigjárták az ünnepek az egész évet, mint a holdévben, csak kb. 10 × lassabban. Továbbá úglátszik született egy olyan rendszer is, amely sz. az évet hét 50 napos szakaszra osztották, és ezekhez alkalmilag 16 napot hozzátettek (vö.: 50 nap húsvéttól *pünkösdig). Az év kezdetétül a tavaszt és az őszt nevezik meg; vitatott, hogy ebben egy későbbi áttétel jut-e kif-re, v. az átmenet a *nomád civilizációból a parasztira.

Időszámítás vmilyen ált.-an érvényes időpont nyomán ismeretlen dolog; az évek hosszabb időszakot figyelembe vevő összegezése (pl. 300 év: Bír 11,26) későbbi kiadók számításai. A kir.-ok idején azok uralkodása sz. számították az éveket (1Kir 15,1. 20), később vmi jelentősebb esemény sz. (pl. *számkivetés, Ez 1,2; 2Kir 25,27). Az első igazi idő-

számítás a *Szeleukidák „g. királyságával” kezdődött, akik Babilon meghódításától (Kr.e. 312/311) számították az éveket (1Makk 1,10). A Makk alatt a zsidók rövid ideig az ő uralkodásuk sz. igazodtak, de amellet megtartották a „g.” időszámítást is (1Makk 13,41; 14,1).

Az éghajlat következtében Palesztinában, stb. csak 2 évszak volt: az (esőtlen) nyár és az esős idő. — Az évet 12 hónapra osztották (eltekintve a szökőhónapoktól). A hónap elejét a hold megfigyelésével határozták meg. A Szlból ismert legrégebb hónapnevek: Ábib (a kalászok hónapja, márc/ápr.: Kiv 13,4 stb.), Ziv (virágok h., ápr./máj.: 1Kir 6,1 stb.); Etánim (az őszt h., szept/okt.: 1Kir 8,2), Bul (esőhónap, okt/nov.: 1Kir 6,38). Az elnevezések a kánaáni környezetből származnak. Másokban egyszerűen megszámozták a hónapokat (pl. Ez 1,1: „a 4. hónap . . .”) Ezt a számlálást a régi nevekkel pl. egy jegyzet alapján kapcsolták össze; 1Kir 6,1 pl. a Ziv hónapot „2. hónap”-nak nevezte. Legkésőbb a számkivetés óta bab-asszír hónapneveket használtak: Niszán (márc/ápr.: Eszt 3,7), Ijjár (ápr./máj.), Sziván (máj./jún.: Eszt 8,9), Tammúz (jún./júl.), Áb (júl./aug.), Elul (aug./szept.: Neh 6,15), Tisri (szept/okt.), Mardesván (okt./nov.), Kislev nov/dec.: Neh 1,1), Tebet (dec./jan.: Eszt 2,16), Sebat (jan./febr.: Zak 1,7), Ádár (febr./márc.: Eszt 3,7). Szökőhónapként egy 2. Elult v. egy 2. Adárt iktattak be. Ezek a nevek akkor sem szorultak ki, amikor később a macedón elnevezéseket vezették be (vö. 2Makk 11,21.30). — Az év és hónap lefolyásától független volt a hét

7 napos ciklusa. Ennek kezdete és vége tehát nem függött egy év v. hónap elejétől v. végétől. Hogy mi az alapja a napok hetes számának, arra a kérdésre még nem született meggyőző válasz. — A hét egyes napjainak nem volt neve, hn egyszerűen számozták őket (vö. Mt 28,1), kivétel volt a *szabbat és később az előttejaro „készületnap”. A napot napkeltétől-napkelteig számították (vö. Ter 1,5), később napnyugtától-napnyugtáig (fontos a szabbat-előírások követése tekintetében!)

Nash-papirusz *Qumránban talált Szf-tkeracs a Kr.u. 1. v. 2.sz.-ból, a *tízparancsot tartalmazza.

Nátán („Jahve adott”) 1) *Dávid tanácsadója és *próféta. Isten megbízásából (2Sám 7,4; 12,1) rendreutasítja Dávidot *Uriás elleni vétke u. (12,1-12), kezdeti beleegyezés u. megakadályozza a templomépitést (7,1-12) és keresztülviszi, hogy *Salamon lesz Dávid utóda (1Kir 1,10-40). Úgy említik, mint Dávid (1Krn 29,29) és Salamon (2Krn 9,29) történeke megíróját. A tervezett templomépitéssel összefüggésben Dávid N.-tól azt a jóslatot kapja, hogy dinasztíája minden időkre fennmarad (2Sám 7,8-16). — 2) Dávid fia (2Sám 5,14; 1Krn 3,5; vö. Lk 3,31).

Natánael („Jahve ajándéka”) a galileai *Kánából való (Jn 21,2). Jn 1,45-51 sz. *Fülöppel jön Jézushoz és kezdeti szkepszisének legyőzése u. *tanítványa lesz. L. Bertalan.

Názáret hely *Galilea Di határán, kb. 350 m-re a tengerszint felett, Szefforisz városától Dre, *Szíria és *Egyiptom felé vezető fontos összekötőutak közelében. Nem említi sem az ÓSz, sem *Jose-

phus Flavius, sem a *Talmud, csak az ÚSzbén fordul elő mint Jézusnak (l. Gyermekségtört.) és rokonainak hazája (Mt 2,23; Mk 1,9; 6,3; Lk 2,51). N.-ből indul Jézus nyilván működésének megkezdésére (Mt 4,13). A jelentéktelen N.-ből való származása okot ad *Natánael kételkedésére (Jn 1,46). Kül. hangsúlyozza a Szf N. lakóinak hitetlenségét: elutasítták Jézust (Mk 6,1-6p). N. ma Izraelhez tartozik; túlnyomórészt ker. népességű.

Nazireus („megszentelt”). A N.-ság előírásait Szám 6,1-21 tartalmazza. A N.-ok fogadalommal kötelezik magukat, hogy különlegesen szolgálják Istennek, ezért lemondanak a *bor és *ecet élvezetéről, nem nyiratkoznak és nem teszik magukat halott jelenlétével tisztátalanná. A fogadalom idejének leteltével *áldozatokat kell bemutatniok. Élethossziglan N. volt *Sámson (Bír 13) és *Sámuel (1Sám 1,11). Jézus idejében a N.-ok legalább 30 napra kötelezik el magukat, ezenkívül érdemszerzőnek számít szegény N.-ok áldozatának költségeit vállalni. Csel 21,23k sz. *Pál 4 szegény N.-sal fogadalmat tesz és vállalja áldozatuk költségeit annak jeléül, hogy egy zsidót sem akadályoz a törvény megtartásában.

Neápolisz 1) *Filippi kikötővárosa *Macedónia Ki részén, ma: Kavala; *Pál 2. missziós útján ide is eljutott (Csel 16,11). 2) L. Szikem.

Nebajót (Nábájót) *Izmael első fia (Ter 25,13; 28,19); Iz 60,7 mint É-arám *nomád törzset sorolja fel.

Nébé 1) Hegy *Moábban, kb 810 m a tengerszint felett, ennek csúcsáról látja *Mózes az „ígéret földjét” (MTörv 32,49); MTörv 34,1-ben azonos a *Jerikóval szem-

Nebuzáredán — Nemzetséglista

benfekvő *Piszga hegygel. 2) *Város Moáiban, egyideig *Rúbenhez tartozik (Szám 32,3-38; 1Krón 5,8), később Moáb hódítja meg (Jer 48,1-22). 3) Város Júdában (Ezd 2,29).

Nebuzáredán (Nábuzárdán) *Nabukodonozor testorságának feje; meghódítja *Jeruzsálemet (2Kir 25,8-20; Jer 41,10; 43,6; 52,12-26.30); ő szabadítja meg *Jeremiást (Jer 39,11-14; 40,1-6).

Negeb („szárazföld”): a csekély csapadék miatt csak nehezen művelhető sztyeppe a *Júda hegyvidékétől Dre Kádes vidékéig terjedő megművelt lakott vidéktől délfelé. Miután nem volt állandó határa, kb. *nomád törzsek vetették birtokba, pl. jerámeliak, keniták, *krétaiak, júdabeliek is (Józs 15,21kk; 1Sám 27,10; 2Sám 24,7). A római korban részben termékennyé teszik, az arab uralom alatt ismét *pusztává lesz. A Szíban a „dél” megjelölésére is használják (Ter 13,14; Szám 34,3; Józs 15,8; Ez 21,3).

Negyedes fejedelem: ered. egy négyfelé osztott bir. egyik részének uralkodója. A *római uralom idején ált. használták kisebb ter. ek uralkodóira (kb.: „herceg”). N.-kel a Szíban pl. Mt 14,1; Lk 3,1; Csel 13,1-ben találkozunk.

Nehemiás („Jahve megvigasztal”) Hakalja fia, mint szigorúan hívő *zsidó, pohárnok I. Artaxerxész perzsa kir. udvarában (*Artahszaszta, Kr.e. 465-424). Amikor *Jeruzsálem szárnalmas helyzetéről hall, engedélyt kér és kap, hogy mint perzsa *helytartó átvegye a város vezetését (Neh 1,2—2,8; 5,14). Számos ellenállással szemben (I. Szamaritanusok) 12 éves jer. tevékenysége alatt (Kr.e. 445-433) gondoskodik a városfalak felépítéséről, nagyobb lakosság-

ról, a szűkséget szenvedő szegényekről a kizsákmányolás és uzsonra ellenében, és a város közbiztonságáról (Neh 2-7). Rövid ideig tartó *szűzai tartózkodás u. Kr.e. 430 k. visszatér Jeruzsálembe. Rendszabályokat hoz a templomi visszaélések ellen, a tized leadását és a szabbatnyugalmat illetőleg; eljár a nemzsidó nőkkel kötött *házasságok ellen (13,6-38). További életét nem ismerjük.

Nehemiás könyve nem választható el *Ezdrás könyvétől. *Jeruzsálem városfalainak felépítését mondja el N. vezetése alatt a *számkivetés u. Ez csak igen nagy ellenállás közben valósul meg (1-6). N. igyekszik telepéseket szerezni Jeruzsálembe (7; 11). Ezdrás felolvassa a *törvényt a nép e. (8-10). A könyv sok név- és helymegjelölést tartalmaz.

Nehustán (Nohestán) a réz *kígyó megjelölése 2Kir 18,4.

Neko *egyiptomi kir. (Kr.e. 609-593). 608-ban legyőzi *Jósiást *Megiddónál és az *Eufráteszig nyomul elő (2Kir 23,29); Jósiás utódát, *Joáházt leteszi a trónról és Egyiptomba deportálja; helyében Eljákim lesz a kir., aki N.-tól a *Jojákím nevet kapja és *adót köteles fizetni neki (2Kir 23,33kk). 605-ben *Nabukodonozor *Karkemisnél legyőzi N.-t (Jer 46,2) és vissza kell húzódnia Egyiptomba. 601-ben sikerül megakadályoznia a bab.-ak további előrenyomulását. N. az oka, hogy a *föníciaiak körülhajózzák Afrikát, és hogy megépül a *Vörös-tengerhez a nilusi csatorna.

Nemzetséglista a bibliai *őstörténet struktúrája. *Ádámtól *Ábrahámig viszik a nemzetségek sorát. N.-t találunk az *ősatyákról szóló elb.-ekben (Ter 12-50), a kir.-oknál, *papoknál és papi csoportok-

nál, a *Krón-ban és Jézus *család-
fáiban (Mt 1,1-16; Lk 3,23-38). A
N.-k eredete a *nomád törzseknél
keresendő. Ezek még ma is csa-
ládában állítják maguk elé a pusztal-
akók egész társ. tagozódását. A
N.-k közösségi formájú tört. elkép-
zelések, ahol a csoportok idő-
rendi egymásutánja és együttese
a vérségi kötelékből, az egy *atyá-
tól való származásból és a fivé-
rek kölcsönös viszonyából adódik.
*Izrael népe nomád törzsekből ala-
kult ki. Így az egyes ember hely-
zetét a *családhoz és nemzetség-
hez való viszonya határozta meg.
A tört. előzményeket N.-k alakjá-
ban hagyományozták át. A törzsi
és nemzetségi öntudat a kir.-ok
korának társ. változásait is átvé-
szelte. 1Tim 1,4 sz. „bizonyos
egyének” ne foglal kozzanak vég-
n.-i N.-kal. *Titusz azt a tanácsot
kapja (3,9), hogy kerülje ki a N.-
król szóló vitás kérdéseket. Ez
vlsz. az ÓSzi N.-kra vonatkozó
fantasztikus elb.-eket és speku-
lációkat veti el.

Nép egynyelvű és azonos jogú
emberek együttélését jelenti kö-
zös élettérben (Ter 11,6; Péld
11,14). Vonatkozik *törzsekre (Bír
5,18), idegen népekre („pogá-
nyok”, Lev 26,33), néptömegre
(Lk 1,21) és a kései zsidó kor-
ban a rosszabb szociális sorsban
élő lakosságra is (Jn 7,49). *Iz-
rael, kiválasztása alapján, Isten
*tulajdonának tekinti magát (Kiv
19,5k; MTörv 7,6k). Isten *szere-
tettel fordul N.-éhez, mint az atya
fiához (Kiv 4,22k), v. a férj fele-
ségéhez (Óz 1-3). A *prófétai
*igehirdetés hangsúlyozza, hogy
Isten az ő hűtlen N.-ével új, örök
*szövetséget akar kötni (Jer 31,
31kk; Ez 11,20), hogy *irgalma
kinyilvánuljon a többi nép e. Iz
9,1k; 11,5b. *Ígéretei új *betelje-

sülésre utalnak, amit Jézus hozott
meg. A benne való *hit által elő-
ször Izrael (Mt 10,5k), majd min-
den más nép is Isten új N.-évé,
új szöv.-gé válik, amelyet az ő
*vére alapít meg (1Kor 11,25k).
Az *Egyház az ÓSzi Isten népe
beteljesedésének tudja magát, s
azt is tudja, hogy úton van a vég-
ső beteljesülés felé (Zsid 3,7—
4,7; Jel 21,3; 22,3kk). L. még Test.
Népek táblája (v. listája), Ter 10,
a föld minden népét *Noéra viszi
vissza; célzata: annak megmuta-
tása, hogy minden ember kedves
Isten e., de *Izrael a választott
nép.

Népszámlálás I. Cenzus

Nergál *Babilonban ered. napsi-
ten, majd a *betegségek és *há-
borúk istene is, és feleségével,
Ereszkigállal a holtak bir.-ának
uralkodója; 2Kir 17,30 említi.

Nergál-Szárecer *Nabukodonozor
hadvezére; *Nebuzáredánnal együtt
meghódítja *Jeruzsálemet (Jer 39,
3).

Név a *szemita értelmezés sz.
ncs az ember megnevezése, hn
egyértelmű személyével (1Sám
25,25). Aki egy személy nevét is-
meri, hatalma van fölötte (Ter
32,29k; Bír 13,18); a N. kimon-
dása annyit jelent, mint hatalmá-
ba keríteni vkit (Ter 2,19k; 2Sám
12,28); *háború v. *herem meg-
semmisíti egy *nép nevét, vagyis
magát a népet (Józs 7,9; Iz 14,22);
megfordítva: a N. az utódokban
tovább él (Ter 21,12; 2Sám 18,18).
— *Izrael a *pogányokkal ellen-
tétben segítségül hívhatja Istené-
nek nevét, mert az kinyilatkoz-
tatta nevét neki (Kiv 3,6.13-16).
Isten neve oltalom és menekvés
(Péld 18,10; Zsolt 91,14), az ő ne-
vében imádkoznak, áldanak, győz-
nek és mondanak átkot (Ter 4,26;
13,4; 2Sám 6,18; 2Kir 2,24); aki

Nevelő — Nimród

Istenre bízta magát, tenyerére írta az ő nevét (Iz 44,5). Az ilyen kif.-ek: *Jahve nevét megszentelteleníteni (Ám 2,7), megszentelni (Iz 29,23), dicsőíteni (Iz 25,1), szeretni (Zsolt 5,12), házat építeni neki (2Sám 7,13) magát Jahvét jelentik. De Izraeltől — a pogánysággal ellentétben — távol áll az a gondolat, hogy nevének szolításával hatalmába kerítheti Istent; a döntő tényező a *bizalom (Zsolt 33,21; 148,13), Isten nagyságának (Jer 10,6) és a tőle való függésnek ismerete volt (Ter 18,27; 1Kir 8,43). — Az ÚSz már föltételezi a N.-ről való ÓSzi fel fogást és elmélyíti ezt. *Jézus neve *küldetésének kifejezője (vö. Mt 1,21): Ő a *megváltás (Csel 10,43; 1Kor 6,11; 1Jn 2,12), az üdvösség (Csel 4,12), a ker. élet beteljesülése (Kol 3,17). Benne jelenik meg az Atya *szeretete, aki megőrzi nevében a tanítványokat (Jn 17,11.21). A Jézus nevében, tehát Jézus érzületével mondott imádság meghallgatást talál (Jn 14,13kk; 15,16; 16,23.26); Jézus nevének segítségül hívása megmenti az embert (Csel 2,21; Róm 10,13); így alkotja a többiekkel, akik hisznek Jézusban, az *Egyházat (1Kor 1,2) és ezért hordhatja Krisztus nevét (Csel 11,26). Ezt a Krisztussal való *egységet az Isten nevére történő *kereszttség valósítja meg (Mt 28,19; Csel 2,38). Minthogy a ker. részese Isten közösségének, imádkoznia kell Isten nevének megszenteléséért (Mt 6,9).

Nevelő többnyire *rabszolga volt, akinek a kiskorú fiúkra kellett ügyelnie. *Pál Gal 3,24k a zsidó *törvényről mint N.-ről beszél: olyan embereknek adatott, akik még nem voltak nagykorúak a *hitben.

Nikánor („férfiak legyőzője”) 1) *szír hadvezér, *Antiohusz Epifánesz, majd *Demetriusz(1) alatt, zsidógyűlölő. Makkabeus *Júdás legyőzi és megöli (1Makk 4,11kk; 7,31-50; 2Makk 8,10kk; 15,25-30). 2) *Ciprusi *helytartó (2Makk 12,2). 3) Egy *diákonus (Csel 6,5). **Nikodémus**. Jn-ból ismert *farizeus, „a nép főembere”, a *főtanács tagja. Jézus egy éjszakai beszélgetésben az *újjászületés szükségességére tanítja (Jn 3,1-21). Közbelép Jézus érdekében (Jn 7,50k) és olajat hoz a temetősor a megkenésre (Jn 19,39). Egy apokrif Ev.-ot is tulajdonítanak neki, amely két, kezdetben független részből áll, Kr.u. 400-ban fűzték egybe őket: „Szenvedéstörténet” (Acta Pilati) és „Jézus pokolraszállása”.

Nikolaiták egy gnosztikus szekta (l. Gnózis) tagjai az *efezusi és *pergamoni ker. ek.-ben (Jel 2,6. 14k). Jel óvja az ek.-eket a N.-től, mert úgylátszik szexuális szabadoság zsákmányává lettek.

Nikopolisz g. *városok neve, emlékezésül római győzelmekre (pl. *Macedóniában, *Ciliciában). *Pál meghívja N.-ba *Tituszt: ez vlsz. az Epiruszban lévő N., amelyet az actiumi győzelem (Kr.e.31) u. *Augustus alapított (Tit 3,12).

Nílus. Az ÓSzben „folyó” (Ám 8,8; Jer 46,7k) és „tenger” (Ez 32,2) néven is szerepel; létfontosságú *Egyiptomnak; a *víz elapadása v. megromlása súlyos bűntetés az országra nézve (Kiv 7, 17kk; Iz 19,5-10; Ez 30,12; Zsolt 78,44). 6470 km-ével a világ egyik leghosszabb folyója.

Nílusi ló l. Behemót

Nimrim (Nemrím) *Moáb-i oázis, Iz 15,6 és Jer 48,34 említi.

Nimród régi izr. *hagyomány sz. a világ első uralkodója, neki tu-

lajdonítják a jelentős bab. és asszír városok (I. Uruk) alapítását (Ter 10,8-12; Mik 5,5k).

Ninive (akkád ninua, „romhalmaz“, ma kujundik, nebi junusz) már a tört. e-i időben lakott hely (vö. Ter 10,11), *város *Hammurapi bir.-ában, *AsszírIA főv.-a *Szanherib óta, aki előszeretettel székel itt és pompás épületeket emeltet. *Náhum (1-3) és *Szofoniás (2,13-15) pusztulását hirdeti. Kr.e. 612-ben médek és bab.-ak elpusztítják. Szimboluma marad az *Izraellel ellenséges hatalmaknak. *Jónás könyvecskéjének szerzője címszereplője működésének színterét N.-be helyezi, hogy erőteljesen kortársai szeme elé állítsa: Isten ncs Izrael istene, hn a *pogányoké is. — Kiásták t.k. Szanherib és *Asszurbanipal palotáját ékírással könyvtárakkal (I. Teremtés-tört.-ek, Vízözön) és domborművekkel, *Istár templomát, Nabu templomát.

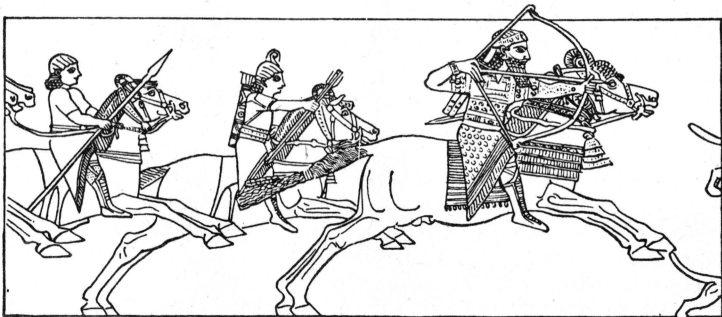
Nippur *babiloni város, amelybe *zsidó száműzötteket telepítettek; közelében feküdt az Ez 1,1,3; 3,15-ben említett *Kebar folyó.

Niszán I. hava Naptár

No-Ámon I. Téba

Nób fekvése bizonytalan (vö. Neh 11,31k; Iz 10,32); 1Sám 22,19 sz. *Éli utódainak papi városa. Mikor *Dávid *Saul elől menekülve ideér, *Áhimelek a *kitett kenyereket adja neki enni (1Sám 21,1-10), ezért Saul az *efódot viselő *pappal együtt megöleti és N.-ot lerombolja (1Sám 22,13-19).

Noé (Noá) *Lámek fia; a bibliai *nemzetséglista *Adámtól a 10. *ősatyának számítja (Ter 5,1-29). Minthogy igaz ember, családjával együtt a *bárkában megmenekül a *vízözön pusztulásából (Ter 6,9-22; 7,1-15). Megmenekülése u. *áldozatot mutat be, ez tetszik Istennek és biztosítja, hogy az emberi nem most már örökre fennmarad (Ter 8,20kk; vö. Iz 54,9); új teremtési *áldást (Ter 9,1k.7), új *ételtörvényt kap (Ter 9,3k). Isten új *szövetséget köt vele, ennek jele a szivárvány (Ter 9,9-17); fiai: *Sém, *Hám és *Jáfet által az emberiség új ősatya (Ter 9,18k). A N.-ról és a vízözön-ről szóló elb. hasonlóságot mutat a bab. Gilgámesz-eposszal (I. Teremtéstört.) — Az ÚSzben a végítélet leírásában találunk utalást a vízözönre (Mt 24,37kk); N. a *hit és *remény példája (Zsid 11,7) és

Részlet Asszurbanipal király ninivei palotájának egyik domborművéből. Szamár vadászaton mutatja a királyt; két szolga követi.

családjával a ker-ek típusát jeleníti meg, akik megmenekülnek az ítéletkor (1Pét 3,20k).

Nomádok (beduinok) mint pásztornépek élnek *pusztákon v. sztyeppéken, a Szf lakóhelyükül igen tág ért. *Arábiát jelöli meg (2Krn 9,14; Jer 3,2; 25,24; Ez 27,21). Tevéket tenyésztenek, sem a föld-, sem a szőlőművelést nem ismerik (vö. Jer 35), csak *sátorban laknak, nincs állandó lakóhelyük. A tkpi N-okkal ellentétben a pátriárkák (I. Ósatyák) fél N-ok: juhot és kecskét tartanak (Ter 30,37-43) és ezért sztyeppvidékeken laknak. A letelepülés útja a marhatartáson át (Ter 13,5) a *földművelésig (Ter 26,12) és földbirtokig (33,19) vezet. A N. etikáját — amely erősen befolyásolja *Izraelt — a *törzs nagy összetartozása jellemzi (*család), amely a *vendégszeretben, a *menedékjogban, de a *vérbosszúban is megmutatkozik. *Parázna személlyel való érintkezés nem szokatlan (Ter 38,15-23; Józs 2,1). Az *elsőszülöttségi jogot a N. korában még át lehetett vinni egy fiatalabb fiúra (Ter 27,30-37). A *Káinról és *Ábelről szóló elb. világosan mutatja, hogy a N.-ságot jobb, Istennek tetszőbb életnek tekintik: Ábelt, a nomádot, a már letelepedett Káin *irigységből megöli (Ter 4,11-16). Megfordítva: a letelepülteket a N. szorongatják (pl. Izraelt a *honfogl. u.: vö. Bír 6-8, I. Nabateusok). Minthogy a N. ki vannak szolgáltatva a természetnek és nincsenek helyhez kötve, viszont a törzsben megvan az otthonuk, kifejlődik köztük egy kult. kötöttségektől szabad, igen személyes jellegű istenhit, amelyben a *szövetség gondolata az uralkodó, és amelyet kbő *szentélyekben gyakorolnak. A *profé-

ták Izraelnek a N. időkbeli vall. életét eszményítve a *hit és az Istenhez való *hűség nagy korának tekintik; mindig újra vágyakozva beszélnek erről a hűségről (pl. Jer 2,2; Óz 2,16kk; 13,4-6); a prófétaik nomád-ideált a *rekábiták próbálják megvalósítani. — Isten népének nomád idejére céloz Zsid kijel.-e, amely sz. a ker-ek mint N. vannak úton a *beteljesedés felé (Zsid 11,13-16; 13,14).

Nő. Nincsen „a nőről szóló bibliai tanítás”, inkább több felfogás áll egymás m.

1) Sok kijel. olyan kultúrkörből származik, amelyben a N. teljesen alá volt vetve a *férfinak (Ter 3,16), így a N. teremtéséről szóló tudósítás is Ter 2,18-24: a férfi az österemtény, a nő „a férfiből vétetett” segítőtárs (másképp: Ter 1,27!). A N. fogadalma atyja v. férje akarata ellenére semmis (Szám 30,4-17). Jogi helyzete alacsony volt (I. Házasság; vö. MTörv 21,14). Sem a feleség, sem a leányok nem örököltek, ha az elhaltak fia is volt (Szám 27,8; de vö. Jób 42,15).

2) Egyes női alakokat mint jelentős személyiségeket ábrázoltak, így a törzsanyákat (I. Éva, Ráhel, Rebekka, Sára), ilyenek továbbá *Mirjám, *Debóra, *Ruth, *Eszter, *Judit, de *Atalja és *Izabel is. Ezek elszórt esetek; általában a N.-t mint fiak a nyját becsülték (*Bátseba: 1Kir 1,15-21.28-31; 2,13-21; áldáskívánás Ter 14,60; vö. Ter 16,5k; 1Tim 2,15). Iz 66,13 Isten *szeretetét az anyai szeretettel hasonlítja össze; Sir 24,18 a *bölcsséget mint az erények „anyját” dicsőíti.

3) A férfi szerelmét *menyasszonya ill. felesége iránt megemlíti a Szf, de a *házasság létre-

jöttében nem mérvadó (vö. Ter 29; de: 1Sám 1,8).

4) A bölcsességi irod. gyakran dicséri a jó asszonyt („a jó házi-asszony kátéja”: Péld 31,10-31).

5) Nőknek aktív részük volt a *kultuszban (pl. Kiv 15,20k sz.), később részvételüket mindjobban megnyirbálták (vö. Szám 3,40k; 2Krón 8,11). Egyes pogány kultuszok emancipációs mozgalmaitól a *szidók távoltartották magukat. Nem volt befolyásuk olyan fil. felfogásoknak sem, amelyek többre becsülték a N. jelentőségét.

6) Jézusnak voltak „női *tanítványai” (Lk 8,2k), javított a N. házassági helyzetén; nők adták hírül Krisztus *feltámadását (pl. Mk 16,1-8). Jézus megbocsátott a házasságtörő asszonynak (Jn 8,11), „vámosoknak és parázna személyeknek” megígérte az *Is-ten országát (Mt 21,31k). Jn 4,1-26 egy samaritánus nővel folytatott beszélgetését mondja el Jákob kútjánál; amiről ott szó van, az ncs a nőkre vonatkozik, de az, hogy Jézus szóba ereszkedik egy asszonnyal, feltűnést kelt (Jn 4,27).

7) A nőknek nagy jelentőségük volt az ősek-ekben, megkapták a Lélek adományait (Csel 21,9, I. Karizma) és szerepük volt a karitatív munkában (Csel 9,36; I. Űzveggy). Sohasem hallunk arról, hogy nők ek.-i vezetők lettek volna.

8) Az ŰSz többször ábrázolja az *egyházat és az ek.-eket N. képében (vö. Gal 4,26; 2Jn 1,13; Jel 12,1).

9) A ker. alapvet pl. Gal 3,28 fogalmazza meg: „nincs férfi és

nő, mert mind egy vagytok Krisztus Jézusban.”

10) A régebbi *Pál-levelek kijel.-ei (pl. 1Kor 7; 11,3-15; 14,34k) inkább fegyelmi rendszabályok, mint metafizikai megállapítások. Pál megokolásai mutatják, milyen jól érti az írásmagyarázat rabbinikus módszereit.

11) L. Házasság nélküli élet.

12) Későbbi ŰSzi levelek (vö. 1Tím 2,11-15; 1Pét 3,1-7) tovább folytatják 10) irányát; a biblia u.-i időkben ez gyakran nőellenesség-gé fokozódott. Előmozdították ezt ker.-ségen kívüli fejlődési irányok (pl. az újplatonizmus).

Numeri (Számok könyve) Mózes 4. könyve, I. Mózesi könyvek

Nuzu *város *Mezopotámiában, Kerkuktól 13 km-re DNyra, amerikai régészek ásták ki. Kezdetei a 4. évezredre nyúlnak vissza, a Kr.e. 15-14.sz.-ban a *hurriták legjelentősebb kponjtja. Az ásatásoknál több mint 4000 agyagtáblát találtak a kir. és magánosok levéltárából, kormányzati és jogi adatokkal. Ezeknek kiértékeléséből remélnék pontosabb felvilágosítást az *ősatyák koráról és gondolkodásmódjáról, pl. a gyermektelen *házasságot, az *elsőszülöttségi jog eladását, a gyermektelen úr *rabszolgájának örökösödését illetőleg.

Nyelvek adományá kül. a *korintusi ek.-ben volt ismeretes. A rajongó jámborság egy formája, amely egyeseket extázisba ejtett; a Szentlélek működésének tulajdonították (1Kor 12-14). *Pál azt kívánja, hogy magyarázzák meg, kben nincs értelme az ek. életére nézve (1Kor 14,26-29).

O Ő

O (Ómega) I. A

Obál (Ebál) Joktán (Jektán) fia, arab *törzs (Ter 10,28; 1Krán 1,22).

Obed v. Ebed („szolga”) gyakori sznév (vö. 1Krán 2,37k; 26,7k; 2Krán 23,1), m.e. *Ruth és *Boáz fia, *Isáj apja, *Dávid nagypapja (Ruth 4,17; vö. Mt 1,5k).

Obed-Edom Gátból megőrzi a *szövetség ládáját, míg *Dávid elviszi *Jeruzsálembé (2Sám 6,9kk).

Ófel (ált.: domb) *Jeruzsálem DKi lejtőjének egy része a templomtér mai városfala és a régi Dávid-város közt; lábánál van a *Gihon(2) forrás. 2Krán 27,3 sz. *Jótám, 2Krán 33,14 sz. *Manasse megerősíti és a templomi *rab-szolgák lakóhelye (Neh 3,26k). Egy Ó. nevű helyet *Szamariában is ismerünk (2Kir 5,24).

Ofra (Ofera) 1) *város *Benjáminban, Efronnak (Efra), ill. *Efrainnak is nevezik (Józs 18,23; 1Sám 13,17; 2Sám 13,23; 2Krán 13,19). 2) *Gideon hazája és temetkezési helye (Bír 6,11,24; 8,32).

Óg a Bibliában *Bászán-ból való *ámori kir., akit *Mózes legyőzött; többnyire *Szihonnal (Szechon) azonosítják (Józs 2,10). Uralkodásának idejét nem tudjuk pontosan meghatározni (l. Honfoglalás).

Ohola és Oholiba (Oolla és Ooliba) Ez 23, jelképes női nevek *Szamaria és *Jeruzsálem számára; így ábrázolja a *próféta hűtlenségüket Istenhez.

Olajfa a Földközi-tenger vidékének jellegzetessége (MTörv 28,40). Minthogy továbból mindig új hajtások fakadnak, a gazdag gyermekáldás szimbóluma (Zsolt 128,3).

*Pál az O. képét a *pogányoknak az *Isten országába való beilleszkedésére használja (Róm 11,17-24).

Olajfák hegye egy több csúcsból álló hegyvonulat Di része, amely *Jeruzsálemtől először Éra, majd Kre nyúlik el É-D irányban, s közben kb. 820 m-ről kb. 740 m-re esik tenger szintje felett; az O. kb. 1 km-re van a várostól és a *Kidron völgye választja el tőle. Idáig ér a Júda-hegység csapadékos ter.-e, ettől Kre Júda *pusztája fekszik. Déli lejtőjétől *Betániába és *Jerikóba lehet jutni; jó kilátás nyílik róla a *Jordán Ki vidékére, a Jordán völgyének egy részére a *Holt-tengerig és Jeruzsálemre. Az ÓSz *Dávid menekülésének elb.-ében (2Sám 15,30) említi, valamint Zak 14,4 mint az *ítélet helyét. Kül.-képpen összekötésben van Jézus életének ut. eseményeivel: rajta keresztül vonul be Jeruzsálembé (Mk 11,1-11p), ott éjszakázik és gyakran tartózkodik ott (Lk 21,37; 22,39); Mk 13,1 sz. ott tartja a végső időről szóló beszédek (vö. Mt 24,3). Az utolsó vacsora u. a *tanítványokkal az O.-re megy, a *Getszamáni majorba, ott imádkozik és ott üdvözlí az áruló *Júdás (Mk 14,26-42p; Jn 18,1k). Csel 1,11k az O.-t Jézus *felmagasztalása helyének mondja (l. Mennybemenetel), és — esetleg Zak 14,4-re célozva — *második eljövetele helyének. Ma az O. kül. jelentőségére a Pater Noster-templom (a 4.sz.-ban épült Eleona-bazilika helyén), a „Dominus flevit” kápolna (vö. Lk 19,34-44), a Getszemáni-templom, a mennybemenetel mecsete (amely a keresztes hadjáratok idejébéli építményre nyúlik

viszsa) és még más emlékhelyek emlékeztetnek.

Oldani I. Kötni

Oltár. A Bibliában túlnyomórészt az áldozati helyet jelöli, de lehet emléképitmény is Isten különleges megtapasztalásának emlékére. Bibliái *hagyomány sz. az *ósatyák O.-okat állítanak (Ter 12,8; 26,25; 33,20). *Dávid O.-t emel *Araúna szérűjén (2Sám 24,25), *Salamon a jer. *templomban és előtte (1Kir 7,49; 8,64), *Jerobeám *Dánban és *Bételben (1Kir 12,32). 2Krn 32,12 megrajzolja egy egész *Izrael i.tiszt. helyüül szolgáló O. eszményképét. Az ŰSzb. az O. jelentősége csökken, mert Krisztus egyszer áldozta fel magát (Zsid 9,28). A Zsid 13,10-ben említett új O. nyilván Krisztus. A közösségi i.tiszt. k-pontja az *úrvacsora asztala (1Kor 11,20).

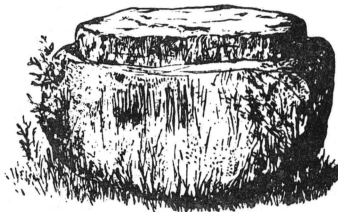
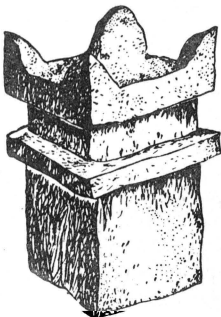
Az ŰSzb. említett legrégibb O.-ok földből és faragatlan kövekből épültek (Kiv 20,24). Szikla-O.-okat az izr.-ák a szomszédos népekkel ellentétben ritkán alkalmaznak (Bír 6,20; 1Sám 6,14). Jellegzetes a 4 szarv az O. sarkain: Isten hatalmának és erejének jelképe (Kiv 21,14; 27,2); aki ezeket megfogja, Isten oltalma alatt áll (1Kir

1,50, I. Menedékjog). — Rendeltetésük sz. megkövített: az égőáldozatok O.-a állatok, *kenyér, liszt és *bor feláldozására; a füstölő. illatos anyagok elégetésére.

Omri (Amri, jel.-e ismeretlen) sznév, pl.: az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 886-875; talán arab származású), *Zimri ellenében kir.-lyá kiáltják ki, még *Tibni ellenében is érvényesítenie kell jogait (1Kir 16,21k). Kpontot teremt az államnak *Szamaria megalapításával (1Kir 16,24k). *Fiának, *Ahábnak *Izebellel (*tírushi hercegnő) való összeházásítása által próbált szoros kapcs.-ot létrehozni a *föníciai parti városokkal.

Űn *egyiptomi város a *Nílus deltájában, ahol a napistent „Re”, „Atum-Re” v. „Atum-Re-Harahte” néven tisztelték. Kult. jelképek voltak: egy szent kő, a „Benben”, a napisten kir. trónja, valamint obeliszk. Űn papjai ezzel „új” istent alkottak, és a mindenkori *fáraót ennek fiaként tisztelték. Ter 41,45.50 és 46,20 sz. *Mózes apósa itt volt pap. A város g. neve Héliopolisz volt.

Onán fivére *özvegyével *sógorházasságra lép, de vonakodik atól, hogy utódot támasszon fivérének, ezért Isten halállal bünteti

Oltárok. Balra: füstölőoltár Megiddónál. Jobbra: egy darabból faragott oltár; két ilyen találtak Megiddó és Szikem között.

(Ter 38,4-10). Az önkielégülésnek reá visszamenő „onánia” elnevezése nem találó.

Onezimusz I. Filemon-levél

Óniás négy *főpap neve: 1) I. Ó., vö. 1Makk 12,7k.19-23. 2) II. Ó., vö. Sir 50,1. 3) III. Ó., *Héliodorossal szemben védi a *templom kincsét; IV. Szeleukosz kir. (I. Szeleukidák) kényszerítésére át kell adnia hivatalát fivérének, *Jázonnak; Dafnéban megölik (2Makk 3-4). 4) IV. Ó. *Egyiptomba megy és Iz 19,19-re hivatkozva templomot alapít ott a jeruzsálemi mintájára.

Óra. Régen nem ismerték a *nap Ó.-kra való beosztását; inkább ált. adatokat adtak meg (pl. „reggel” 1Sám 11,11). Jézus idejében a napot és az éjjelt 12-12 Ó.-ra osztották (nap: kb. 6-18 Ó.-ig, tehát a „hatodik Ó.” = kb. 12 óra, Mk 15,33; éjjel: kb. 18-6 Ó.-ig, tehát „az éjszaka 3. Ó.-ja” = kb. 21 óra, Csel 23,23). Ezek az Ó.-k kbő hosszúak voltak, az illető évszak napjának hossza sz. — Isten határozza meg az Ó.-kat a vég Ó.-ját is. Ez a „Fiú” e. is ismeretlen (Mk 13,32). De bevezetője az az „Ó.”, amelyben az *Emberfiát ellenségei kezébe adják (Mk 14,41; vö. Jn 2,4; 17,1).

Órákulum. Abból a vágyból származik, hogy az ember felvilágosítást kapjon Istentől vállalkozások kimenetelére és saját jövőjére von.lag (Bír 18,5; 1Sám 10,22). Ismeretes pl. az O.-terebintus *Kánaánban (Ter 12,6; Bír 9,37) és *Báál-Zebub, az O. istene *Ekrónban (2Kir 1,2). A *törvény ugyan megtiltja az O.-ot (MTörv 18,10k; Lev 19,26), de megengedi *papok, *próféták, „látók”, álmok közvetítésével (MTörv 18,15; 1Sám 9,9; Szám 12,6). A bab. O.-képeket, a *teráfimokat az izr.-ák házi

használatában is megtaláljuk (Ter 31,19). Sokáig fennmarad az *urim és tummim megkérdezésének szokása (Szám 27,21 ;1Sám 14,41k), éppígy Isten akaratának megtudakolása *sorsvetés által (Józs 7,14-18; 1Sám 10,20; Csel 1,24kk). Ismeretes az *áldozatból való jóslás és a *halottidézés is (Ter 4,4; 1Sám 28,13kk). A pogány környezettel ellentétben Izraelben Isten megkérdezése egy jogos rendelkezés elfogadását jelenti, mert Isten kezeskedik a *jogért és igazságosságért (Ter 16,5); ezért a papok egyik főfeladata, hogy Isten szavával döntést hozzanak (MTörv 17,8-12; Jer 18,18).

Origenész szül. Kr.u. 184 *Alexandriában. Először ott, majd *Cezáreában tanított; † 254 *Tíruszban. Legfontosabb műve a *Hexapla; többi írása: kommentárok és homiliák a Szfhoz, az első rendszeres e.tört., apológia Celsus pogány filozófus ellen, az imáról és vértanúságról szóló írások, amelyek aszketikus életfelfogásáról tanúskodnak. Ezt be is bizonyította bátor hitvallásával Decius ker.üldözése idején.

Ornán I. Araúna

Orpa (Orfa) *Naémi menyje, aki *Moábban marad (Ruth 1,4kk).

Orr: a lélegzés és szaglás szerve (Ám 4,10), de inkább mint az *élet szervét hangsúlyozzák (Ter 7,22; Iz 2,22), ezen keresztül lehet Isten életet az emberbe (Ter 2,7; Zsolt 104,29k).

Ostorozás. Az ÓSzéből ismeretes a botütésekre ítélés (MTörv 25,2k; vö. 2Kor 11,24). Római büntetés volt a szíjjakkal való korbácsolás, amelyek közé gyakran fémgolyókat v. csontdarabokat fontak. Római polgárt nem volt szabad erre ítélni (Csel 22,25). Mk 15,15p sz. Jézust is megostorozták.

Osztakra I. Könyvtékercs

Ótestamentum, ószövetség (zsidó neve *tenach*, l. Testamentum) a Szf egyik felének gyűjtőneve. Könyvei több sz. folyamán keletkeztek és különféle műfajokhoz tartoznak (pl. dalok, levelek, mondásgyűjtemények), tehát erősen kböznek egymástól. Alapmagatartásuk azonban közös: a *szövetség egyetlen Istenét hirdetik, aki az egyes emberrel is törődik.

Otniel (Otoniel) Kénász fia, *Káleb fivére. Miután meghódítja *Kíriát-Szefert, Kálebtól feleségül kapja lányát, *Ákszát (Józs 15,15kk). Megszabadítja az izr.-ákat *Kúsán-Riszátám uralmától (Bír 3,5-11).

Ózeás (Hózea: „megmentett Jahve”) sznév, pl.: 1) egy *próféta, aki az *ÉB-ban, Izraelben működött kevéssel annak bukása e. (kb Kr. e. 750-730), l. Ózeás könyve. 2) Az ÉB ut. kir-a (Kr.e. 733-725), megylkolta elődjét, *Pekahot és utódja lett (2Kir 15,30) az asszír kir. beleegyezésével. Annak halála u. azonban elpártolt *Asszíriától. Az új. kir. megostromolta és Kr.e. 722-ben bevette *Szamariát (l. Számkivetés). Ez volt az ÉB vége. Ó-t talán már néhány évvel azelőtt foglyul ejtették.

Ózeás könyve az *ÉB-ból, Izraelből származó egykori *Ózeás próféta nevét viseli. Az 1. részben (1kk) a könyv Ó. házasságának tört.-ét festi: felesége *parázna személy (kult. prostituált, v. visszatekintés az asszony hűtlenségére?), gyermekei szimbolikus neveket kapnak. Óz 3 sz. Ó. egy házasságtörő nőt vett magához. anélkül, hogy érintkeznie vele (második házasság, első feleségének visszafogadása, u.azon házasság leírása más szempontból?) A szimbolikus cselekedetnek azt kell megmutatnia, hogy *Jahve úgy szereti népét,

mint a menyasszonyt, bár az más istenek után szalad. Ez a *szerepet megfoghatatlan. — A könyv 2. része (4-14) mondások gyűjteménye, szemrehányások a népnek és vezetőinek (kultuszkritika 6,6). A könyv, m.e. a 2. rész, igen rossz állapotban maradt ránk (régí Ó-mondások utólagos összeállítása a *DB-ban, Júdában?)

Ördög (sátán, ellenség). Az ÓSz m.e. ellenfélként fogja fel, a törvény előtti vádló értelmében (Zsolt 109,6); „Isten fiai” közé számít és a *mennyben *Jób vádlójaként lép fel Isten e. (Jób 1,6-12; 2,1-7), hasonlóan Zak 3,1k; az Ő. kapcs.-át *démonokkal v. az *angyalok bukását az ÓSz nem ismeri (1Kir 22,19-23; Iz 14,12). A kései zsidóság az Ő.-öt *Béliálnak és *Beelzebubnak, a *sötétség fejedelmének és a rontó angyalok urának nevezi; felmerül az a vélekedés, hogy bünbeesés következtében lett Isten ellensége és *irigységéből, gonosz gyönyörűségéből és hatalomvágyból cselekszik. Az ÚSzben ő a *gonosz megtestesítője (Mt 13,19), az ellenség (Mt 13,25.28; Lk 10,19). Ellentétben áll Isten üdvözítő tervével (Mt 4; Mk 4,15), vakká teszi az embert Isten akarata iránt (2Kor 4,4), hűtlenségre és *bünre visz (Ef 2,2). Nevezik kísértőnek (Mt 4,3; 1Tessz 3,5), az erősnek (Mt 12,29), a *hazugság atyjának (Jn 8,44), e *világ fejedelmének (Jn 12,31), a világ istenének (2Kor 4,4). Az Ő. alulmaradása Jézus megkísértésénél (Mt 4,1-11) azt jelzi, hogy Jézus egyszersmindenkorra megtöri az Ő. uralmat és megfosztja világfölötti hatalmától (Jn 14,30), de még nem véglegesen, hn majd csak *második eljövetelekor (2Tessz 2,8; Jel 20,7-10). A mostani időben az embereknek dönteniök kell

Örökkévalóság — Ösegyházközség

az Ő. ellen, és ezt meg is tudják tenni *Isten ígéje, a *hit, stb. által (Ef 6,11-18). A sátánnal együtt legyőzi Isten annak szolgáját, az *Antikrisztust is (1Jn 2,18; 2Tessz 2,8k).

Örökkévalóság l. Idő

Örökség. A bibliai nyelvhasználatban tágabb ért.ű a mainál. Az ÓSzben mindenféle birtokot jelöl, amely jogigény (kivéve a munkát) v. *ígéret útján vkinek osztályrésze lesz. Minden Isten tulajdona, azért ő bízza az emberre: Isten „Ő.”-e *Izrael népe (Zsolt 32,12), *Kánaán földje (Kiv 15,17), a *törvény (Zsolt 119,111), a *gyermek (vö. Zsolt 127,3), sőt maga *Jahve is „Ő.” (MTörv 10,9; Ez 44,28). Foglalással (Neh 9,25-26) v. *sorsvetéssel (Szám 26,52-26) „öröklük” az izr.-ák a *földbirtokot, szántóföldeket és *házakat. A bölcsek becsülést, a balgák gyalázatot „öröklnek” (Péld 3,35). — A mai ért.vett Ő.-et illetőleg csak az *elsősülöttek (MTörv 21,15-17) és a lányok (Szám 27,1-11) jogaira von. intézkedéseket találunk. Végrendeleti örökösödés nincs említve, de ismerték (vö. Gal 3,17). — Az ÚSz továbbviszi az ÓSz Ő.-felfogását Istennek Atya-Fiú viszonyában. Isten voltaképpen örököse Krisztus, a Fiú (Zsid 1,2); a ker-ek az ő örököstársai (Róm 8,17). Öröklük *Isten országát (Mt 21, 43; Ef 1,13k; 1Pét 1,3kk), mint a végső idők adományát.

Öröm. Az igazi Ő. végső soron Istentől való (vö. Zsolt 65,9; Lk 1,47), akármilyen oka: pl. anyagi boldogulás (MTörv 12,7), elveszett tárgyak megtalálása (Lk 15,5kk. 9k), istentisztelet (Zsolt 43,4), más dolgok v. személyek (1Kir 4,20; Péld 5,18), a *törvény (Zsolt 119,162). Az ilyen Ő. nem mu-

landó (Lk 16,19); nem kell kedélyesen eltakarnia semmit (vö. 1Kor 7,30), hanem a *szeretetből származzék (1Kor 13,6). Gyakori a felszólítás az Ő.-re (Fil 4,4); ez független a külső körülményektől (2Kor 7,4).

Örzőangyal l. Angyal

Ősatyák a Ter-ben (l. Mózesi könyvek) vezető személyiségek. Az elb.-ek különböző korokból, körökből, törzsi csoportokból, vidékekről, stb. származnak. A sokfajta hagyománytöredéket összegyűjtötték, többszörösen átdolgozták (pl. teol. alapelvek szerint) és befolyással voltak egymásra. Az Ő.-ről szóló elb.-ek tehát nem alkotnak zárt egészt, hn sokfélék. Ez nem jelenti azt, hogy értéktelennek tartanánk őket. L. Ábrahám, Ézsau, Izsák, Jákob, Lót (Nomádok). Egy-egy törzset gyakran rokonnak v. ellenségesnek, stb. tartottak. Ezt úgy fejezték ki, hogy saját ősatyaikat és az illető törzseit kapcs.-ba hozták v. szembeállították (vö. pl. Ter 19,30-38).

1) Bibliai elképzelés sz. az *Ádamtól *Noéig terjedő tíz ősatya az emberiségnek: egyes nemzetségeknek (Ter 4,17-24; 5,3-32), v. néprétegeknek (Ter 4,20kk) atyja; l. Östörténet. 2) Izrael népének 3 ősatya: Ábrahám, Izsák, Jákob (pátriárkák).

Ösegyházközség. A „Tizenkettő” (l. Apostolok) köréből keletkezik, amely Krisztus *feltámadásának élménye, a pünkösdi esemény (Csel 2) és az ap.-ok prédikációja által erősödött és bővült. Miután *Péter elhagyta a jer. Ő.-et (Csel 12,17), *Jakab(3) vezette (Csel 15,13), ennek halála u. ap.-ok és vének (15,4). Az Ő. életére jellemző: a zsidó jámborsági gyakorlatokhoz való ragaszkodás (Csel 2,46), részben vagonközös-

ség (2,44k), a testvériség hang-súlyozása (4,32.35), a *kereszt-ség és kenyértörés (*úrvacsora) létrehozta *egység tudata, az Úr *második eljövételének várása. Bár először zsidó szektának tekintették, a hivatalos zsidóság mégis üldözte (Csel 4,1-31; 5,17-42). Az Ó. m. kifejlődik a diaszpora-zsidókból eredő gyülekezet, akik nem tartják a templomi *kultust és a *törvényt (legjelentősebb szövevényük: *István); el kell hagyniok Jeruzsálemet, ez új ek-ek megalapítására vezet a városon kívül (pl. *Szamaria: *Fülöp (6), vö. Csel 8,5kk; *Antióhia(1), vö. Csel 11,19kk). *Pál befolyása alatt erős *pogányker. ek-ek keletkeznek, amelyek a zsidó törvény elhanyagolása miatt kihívják az Ó. gyanúját; az *ap. zsinat elismeri szabadságukat, felszabadul a pogánymisszió útja (Csel 15). Az Ó. támogatásával Pál megkísérli létrehozni a zsidó- és pogányker. ek-ek közösségét (2Kor 8-9; Gal 2,10). Pétert a pogányker. ek-nek a zsidó körök általi elnyomása arra bírja, hogy elkülönüljön a pogányker.ektől, ezért Pál rendreutasítja (Gal 2,11-14). A zsidó háború kezdetén (Kr.u. 68-70) az Ó.-nek Jeruzsálemből a *Jordán Kí vidékére kell menekülnie.

Östörténet: kbő elb.-ek gyűjteménye az emberiség kezdeteiről *Ábrahám meghívásáig. Elb.-eket tartalmaz a *teremtésről (Ter 1,1—2,4), az *ember teremtéséről (Ter 2,4-7; vö. *Ádám), a *paradicsomról (Ter 1,8-17), a bűnbetéséről (Ter 3), a testvérgyilkosságról (Ter 4), a *vízözönről (Ter 6), a *bábeli toronyépítésről és nyelvzavarról (Ter 11) és *nemzetséglistákat sorol fel. Az Ó. az emberiség első tört.-ét foglalja össze Ádámtól a vízözönig, majd

*Noéval egy második tört. kezdődik el, amelyet Isten *szövetség-gel pecsétel meg (Ter 9). Megkísérli megmagyarázni az élet bizonyos megjelenési formáit, mint pl.: *férfi és *nő kölcsönös szerelme (Ter 2,24), az anyaság fájdalmi (Ter 3,16), a *munka átka (3,17kk), a *bűn és *halál eredete (Ter 3,22kk), a *kígyó hasoncsús-zása (Ter 3,14), a kbő nyelvek eredete (Ter 11,9). Nem a múlt tört.-ének közlése a célja; inkább azt mutatja be, hogy Isten a bűn ellenére sem hagyja el az embert. **Ösvizek** mint nagy víztömeg a szárazföld alatt találhatók (Ter 49,25). A *teremtéskor felső és alsó vizek váltak szét (Ter 1,6k), a két áradat összefolyását írták le a *vízözön gyanánt (Ter 7,11. 17). Az ÚSz sz. a mélység a *démonok tartózkodási helye (Jel 9,1; 17,8); a végső *üdvösség idején az Ó. már nem fenyegetnek (Jel 21,1).

Özveggy. Férje halála u. meghatározott ideig gyászruhát hordott (vö. 2Sám 14,2). Ha nem volt *gyermek, joga volt *sógorházasságra, de vissza is térhetett a szülői házba (vö. Ruth 1,8; Ter 38,11). Második *házasság lehetséges volt (kivéve *papokkal; vö. Lev 21,14; Ez 44,22), de nem történt gyakran. Ezért említi a Szf sokszor az Ő.-eket, anyagi nélkülözésüket, az Ő.-ek törvényes védelmét és jószívű segítségük kötelezettségét (vö. MTörv 14,29; Jer 22,3). Maga *Jahve fogja pártját a szűkséget szenvedő Ő.-eknek és árváknak (vö. Kiv 22,21; MTörv 10,18). Az ÚSz kül. kiemeli az *ősek. gondját az Ő.-ekre (Csel 6,1kk) és segítségüket a viszonytagságokban (Jak 1,27); az Ő.-eknek külön rendje volt, feladatait 1Tim 5,9-16 írja körül.

P

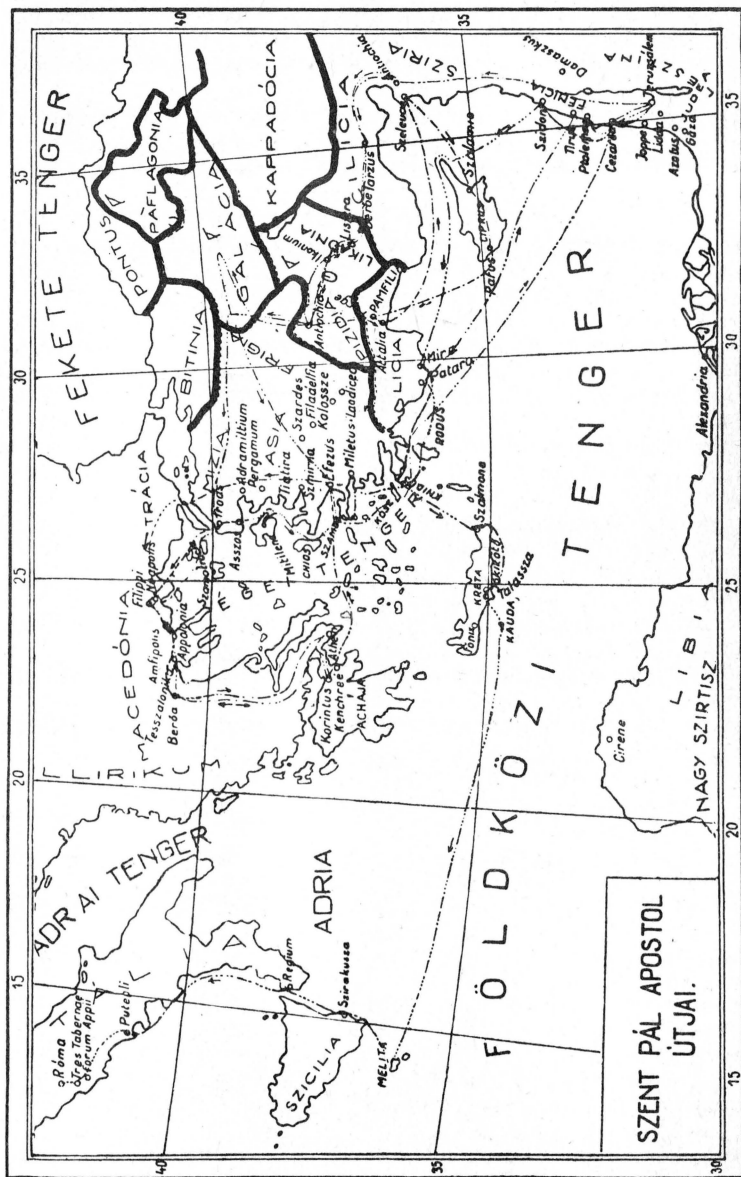
Páfosz kikötőváros *Ciprus DNYi részén, *Pál 1. missziós útja alatt itt is működött (Csel 13,6-13).

Pál. P. ap. életének forrása i csaknem kizárólag levelei és a Csel. A levelek közül azokat részesítik előnyben, amelyek hitelessége kétségtelen: Róm, 1.2Kor, Gal, Fil, 1Tessz, Filem. Néhol kbség mutatkozik köztük és Csel közt; akkor többnyire a levelek a mérvadók.

Amit P.-ról tudunk, az meg t é r é s e u. íródott. Ez volt döntő élménye, ez tette ker.üldözöböl (Csel 8,3; 1Kor 15,9) ap.-lá; Krisztus megnyilatkozása vitte ezt végbe, amely *hitet és hivatást aján-dékozott neki (Csel 9,3-6; Gal 1, 12-16). P. számára ez a jelenés u.azon a fokon állt, mint Krisztus húsvét u.-i megjelenései a *tanítványok e. (1Kor 15,5-8). A *Da-maszkuszba vivő úton csapott le rá (Csel 22,6). Az erről szóló tu-dósítások Isten váratlan beavatkozását mutatják. Értelmezésük vi-tatott; de azt már alig állítja vki, hogy a megtérés hosszú benső küzdelem eredménye lett volna. Egyetmást megtudunk tőle a meg-térése e.-i időből. A ciliciai *Tar-zusban sz ü l e t e t t (Csel 21, 39) mint *diaszpora-zsidó *Benjá-min törzsből (Róm 11,1), és vlsz. néhány évvel fiatalabb volt Jézus-nál. Hogy megvolt a római polgár-joga (vö. Csel 16,37), az arra mutat, hogy családja Tarzus fel-ső rétegéhez tartozott. Születésé-től megkapta zsidó Saulus neve mellé a római Paulus nevet (vö. Csel 13,9). Helytelen szójárás tehát: „Saulusból Pau-lus”. Szigorú vallásosságban ne-velték (Fil 3,5k), mint fiatallem-

bert *Gamálieel rabbi iskolájába küldték, ott buzgó *farizeussá lett (Csel 22,3; Gal 1,14). Egé-szen jártas volt a *törvényben, a rabbinikus gondolkodásmódban és a zsidó jámborságban.

Tarzusi származása (jelentős ki-kötőváros) ifjúságától fogva meg-ismertette a g. köznyelvel, a g. műveltséggel, népies fil.-val és vallással, valamint a római világ-bir. szerkezetével. P. könnyedén gondolkodott és beszélt g.-ül és kész volt az érintkezésre a világ akkori kpontjával, *Rómával, ahol szintén g.-ül beszéltek. Megta-nulta a sátorkészítő (sátorszölvő v. -szabó, v. mindkettő?) mester-séget, s még mint ap. is gyakorol-ta (Csel 18,3; 1Tessz 2,9). Egész-ségére vmi közelebről meg nem határozható gyengeség v. beteg-ség nehezedett (Gal 4,13kk; 2Kor 12,7kk). Megtérése u. „Arábiába” ment (Gal 1,17), azaz talán misz-sziós prédikálásra a Damaszkusz-szal határos *nabateus városokba, visszatért Damaszkuszba, onnan el kellett menekülnie a zsidók elől (Csel 9,24) és megtérése u. 3 évvel *Jeruzsálembé jutott, ahol először találkozott *Péterrel. Ezu. több évet *Szíriában és Ciliciában töltött (Gal 1,18-21; Csel 9,30). Csel közli a missziós utak felsorolását, amely sz. térképeket készítettek. De ez csak válogatás sok útból (vö. 2Kor 11,23-26; Róm 15,19), mert a Csel szerzője nem P. élettörténetét adja, hn zárt rendszert akart elénk állítani. A tört. valóság többretű volt. A Csel sz.: P. és *Barnabás elindult az „1. missziós útra” *Ciprusba és Kisázsziába (vö. 13,1—14,26; Kr.u. 48 e.). Visszatértük u. *An-

Palesztina

tióhiában következett egy összetűzés a „judeistákkal”: fanatikus *zsidóker.-ek, akik a *pogányker.-ektől is az ŐSzi *törvény megtartását (kül. a *körülmetékedést) követelték. E kérdés tisztázására P.-t és Barnabást t.k.- Jeruzsálembé küldték; ott az ún. *ap. zsinat (Kr.u. 49) kijelentette a pogányker.-ek elvi szabadságát a törvénytől, úgy, ahogy P. ezt képviselte (Csel 15,1-30) és Péter ellenében is megvédelmezte (Gal 2,11-14). Egyben elismerték P.-t a pogányok ap.-ának, amint Péter a zsidóké volt (Gal 2,7). Egy „2. missziós út” (talán Kr.u. 50-53) P.-t *Szilással (később *Timóteussal) Kisázsiaéba és az európai szárazföldre (pl. *Filippi, *Teszszaloniké, *Athén, *Korintosz) vitte, majd *Efezuson át visszatért Antióhiába (Csel 15,36—18,22). Döntő tény volt a ker. ek.-ek megalapítása Görögo.-ban. A „3. missziós út” nagyrészt (kb. Kr.u. 53-58) egy 3 éves efezusi tartózkodás tölti ki. Ott igen eredményesen működött (Csel 19,1—20,1; 1Kor 16,9) munkatársai pedig *Kolosszéban, *Laodikeiában és Hierapoliszban alapítottak ek.-eket (vö: Kol 1,7; 2,1; 4,13). Üldözések továbbutazásra kényszerítették; *Macedónián át Korintoszba ment (Csel 20,3). Egy gyűjtés eredményével (l. Alamizsna) Jeruzsálembé utazott, ahol jelen akart lenni a *pünkösdi ünnepen (Csel 20,16—21,14). Itt elfogták (áll.-os templomgyalázás: 21, 27-34). Két évet fogságban töltött *Cezárában, *Félix és *Feszusz római *helytartó székhelyén; minthogy a *császárhoz fellebbezett, Rómába vitték (Kr.u. 60-ban, Csel 23,23—28,14). Ott még 2 évig fogságban volt (Csel 28,16-31), de viszonylagos szabadsággal mo-

zoghathott, pl. látogatókat fogadott, leveleket írt (l. Fogságban írt levelek), hirdette az Ev.-ot. Ezzel végződnek az ŪSzi közlések P.-ra von.-lag; vsz., hogy szabadon engedték. Később áll. még a bir. Nyi részén misszionáriuskodott, egészen Spanyolo.-ig, és egy másik római fogság u. Kr.u. 67-ben kivégezték. Lásd az egyes leveleket: Ef, Fil, Filem, Gal, Kol, Kor levelek, Pasztorális levelek, Róm, Tessz levelek.

Palesztina. A régi E. szóhasználatára óta az *ígéret földjének tneve. Nagyjából a bibliai tört.-ek színhelyét írja körül; többnyire a Földközi-tenger, a szír-arab *puszta, a *Libanon déli vége és a *Holt-tenger közti vidéket értik rajta. Először Hérodotosznál találjuk meg a fogalmat (Kr.e.5.sz.): a *Kármel és *Gáza közti partvidék lakóira mondja: „szírek, akiket „palesztinói”-nak mondanak”. A szó megfelel a bibliai „filiszteusok”-nak, P. tehát „a filiszteusok földjét” jelenti. Kr.u. 135 óta P. egy római provincia neve; a római-bizánci korban a *Jordán Nyi vidékének és egyes tőle Kre eső, váltakozó hovatarozandóságú ter.-eknek megjelölése lesz. A brit gyarmati uralom idején a Jordán Nyi vidékét hívják Palestine-nek, rás en-náqúr á-tól az aqabai öbölíg. É-D irányban a szír-afrikai medence húzódik végig rajta. Ebben folyik a Jordán, itt fekszik a *Genezáret-tó és a Holt-tenger, a v á d i - e l - c a q a b a és a Vörös-tenger. A Jordán táblaformájú Ki vidékén (800-900 m) a *Jármuk, *Jábbok és *Árnon folyik végig. Ny-Jordánia erősebben tagolt, és a legkbóbb tájformák egységét mutatja. A Holt-tengertől Nyra nyúlik el É-D irányban a júdeai hegység (1028 m

magasságig); meredek Ki lejtője esőárnyékban fekszik. Ny felé a dombos vidék a *Sefelához csatlakozik, amely geológiai ütközővidék volt Júda és a filiszteusok között. Majd a vidék átmegy a parti síkságba. — É felé a júdeai hegység *Szamaria alacsony hegy-

vidékébe olvad (1011 m-ig). Nyi széle kevésbé kiemelkedő, Ki lejtője meredekebb. Az előtte fekvő partsáv, *Sáron síksága *Cezaréánál 10 km széles, É felé keskenyedik. A Jordán Nyi vidékének Éi részét a galileai hegység foglalja el; világosan elkülönülő részeit a

Palesztina és a Jordánon túli vidék az Ev.-ok és a Csel idején. Vastagon keretezett rész: Heródes birodalma (római fennhatóság alatt). Sávozott rész: Rómától független területek. Mittelmeer = Földközi-tenger.

Bet-Kárem völgy választja szét (*Akkótól Kre) Felső- és Alsó-Galileára. Felső-G. hegyei elérik az 1208 m magasságot. Alsó-G. dombjai lényegesen alacsonyabak. A *Tábor mindössze 588 m. — Egyhajlatilag P., akár a Földközi-tenger egész vidéke, a szub-tropikus zónához tartozik. Esőtlen nyár követi a téli esős időt. A term.-i viszonyok tükröződnek *Kánaán és *Szíria istenmondáiban (I. Báál). Tört.e.-i leletek bizonyossága sz. m.e. a Kármel és *Galilea ősi lakott ter. A legrégebbi *város-település *Jerikó. P. tört.-ét lényegesen meghatározza *Egyiptom és *Mezopotámia közti földrajzi helyzete. L. még Birodalom megoszlása, Honfoglalás, Számkivetés.

Palimpszeszt (= codex rescriptus) olyan *pergamen v. *papirusz, amelyről eltávolították az eredeti írást és újra írtak rá. Fotografikus eszközökkel ma az első írást (régebbi szöveget) ismét valamenynyire olvashatóvá tudják tenni a második megkímélésével. Sok régi *bibliakézirat P.

Pálma Ken igen elterjedt fa, a Szf többször említi. P.-ágak templomdíszül szolgálnak (1Kir 6,35; Ez 40,26), a *sátoros ünnepkor használatosak (Lev 23,40; Jézus bevonulása *Jeruzsálembe Jn 12, 13, I. Hozsanna). A P. a *bölcesség (Sir 24,14), tökéletesség, jólét (Zsolt 92,13) és szépség (Én 7,8) jelképe, az élet fája ábrázolásainak gyakori mintája. *Jerikó mneve alkalmaslag: P.-város (pl. MTörv 34,3).

Palota vmely méltóság viselőjének háza, többnyire építészetileg kiemelkedő. A Szfban említettek: 1) *Salamon P.-ja a jer. *templom közelében, több épületből állt: libanoni erdei ház oszlopok-

kal és trónteremmel, 1-1 lakóház Salamonnak és a fáraó lányának (1Kir 7,1-12). 2) *Aháb izraeli kir. P.-ja *Szamariában (1Kir 21,1). 3) A *főpap P.-ja Jeruzsálemben Jézus idején (Mt 26,3).

Pamfília partvidék Kisázsia Di részén (városok: Perge, Attália). *Pál tanított itt 1. missziós útján (Csel 14,24k). Fekvését I. Pál ap. útjainak térképén.

Pap (g. preszbüterosz = vén, legidősebb). ŰSzi papság: I. Presbiter. Az ŰSzbzen a P. az i. tisz. cselekményekre kiválasztott személy. A papi *nemzetséglisták az összeállításuk idején uralkodó körülményeket veszik mértékül és igazolni akarják a papi hivatal jogosságát a papi családokban a *Lévitől v. *Arontól való leszármazás kimutatásával, v. a saját idejükbeli hierarchiát akarják megerősíteni. Kiv 28,40 sz. az izr. papság Áronnal kezdődik; nem felel meg arra a kérdésre, voltak-e már azelőtt is izr. papok. Tört.-ileg bizonytalan, hogy a *honfoglaláskor ott talált *szentélyekkel együtt azok papságát is átvették-e. Az ŰSz néhány helye sz. a legrégebbi időkben minden izr. kaphatott papi küldetést „a kéz megtöltésével” (felavatás, Bír 17,5.12). Kir.-ok is gyakoroltak papi funkciókat (Dávid 2Sám 6,13; Salamon 1Kir 8,14). A P.-ok többnyire vlsz. Lévi törzséből származtak; Dávid idejéig legjelentősebb volt köztük *Éli nemzetsége *Silóban (Bír 17,9kk; 1Sám 1,3), azután *Cádok papi családja (1Kir 1,32-40); ezért későbbi származáslistákban Áronra vezetik vissza (1Krón 5,29-34). *Jósiás i.tiszt. reformjáig *Jeruzsálem m. kbő bir. és helyi szentélyek voltak, ezeket mindinkább ellátták levitákkal (= Lévi nem-áronita utódai). Miután a *kul-

tusz kponjtja Jeruzsálem lett, a levitákra másodrangú szolgálatokra alkalmazták az ottani *templomban. A *számkivetés u.-i korban a papi hierarchia már teljesen kialakult: a tkpi papok Áron utódai voltak (1Krón 24,1); vezetőszerepük volt köztük a Cádok nemzetségéből valóknak (Ez 40, 46; 1Krón 24,3; I. Főpap). A többi levita alá volt vetve nekik (vö. Ezd 1,5; 2,36.40). A papi nemzetségekben a P.-ság öröklődött. A P.-ok feladata ered. m.e.: kult. rendszabályok magyarázata, *jóslás, kult. *áldás. Az *áldozat bemutatását csak később ruházták mindenestül rájuk (MTörv 33,8kk).

Papi irat I. Mózesi könyvek

Papirusz 3 m-ig megnövő iszapcserje, a régi *Egyiptomban elterjedt (vö. Kiv 2,3; Iz 35,7), ma csaknem kiveszett. Szárának belét íróanyag előállítására használták: vékony csíkokra vágták, keresztben egymásra és egymás fölé ragasztották, lepréselték, kisímították és megszáritották. Gyakran kb. 20 ilyen lapot könyvtekerccsé ragasztottak össze; rendszeren csak a belső oldalára írta. 1877-ben Fajumnál (Egyiptom) véletlenül több ezer P.-darabot ástak ki. Azóta sok ismeretet szereztünk az ókorról P.-szövegekből (a legrégebb egyiptomi P.-ok: Kr.e. 2500-2200). A 19.sz. vége óta bibliai szövegeket tartalmazó P.-leletek gyarapították a ránkmaradt *bibliakezíratok számát; a P.-szövegek betekintést nyújtottak a tört.be, nyelvekbe, szokásokba, és segítettek a bibliai szövegek jobb megértésében. Idetartoznak pl. az *Elephantine-i P.-ok, a Júda pusztájából származók (I. Qumrán), 13 kopt kézirat, a Chester-Beatty P.-ok (Kr.u. 2-4.sz.; ÓSz, Ev.-ok, Pál-levelek, Jel), a Bodmer-P.-ok

(Kr.u.3.sz.: Jn, Lk, kat.levelek). Sok leletet még nem hoztak nyilvánosságra; a legrégebb bibliai P. a Kr.u.2.sz.-ból származik és Jn 18 verseit tartalmazza.

Parabola (példabeszéd) I. Hasonlat

Paradicsom (h. p a r d e s z, g. p a r á d e i z o s z, perzsa jövevényszó: „körülkerített liget”) az Én-ben (4,13) ált.: liget. A LXX így nevezi Ter 2k „édenkert”-jét (tkp „pusztai oázis”, vö. Ez 28,13; 31,8). A P.-ról szóló elb.-ben több gondolatmenet találkozik:

- 1) Egy boldog helyre és boldog öskorra való gondolás. Úgy jön létre, hogy az ember gondolatban kiküszöböli a környezetet és az emberiség minden negatív tulajdonságát (pl. *betegség, *halál) és fölteszi, hogy Isten ilyen világot szánt neki.
- 2) Az élet fájának gondolata: a halhatatlanságba vett emberi remény egy halál elleni eszköz (a fa gyümölcse) mítoszában fejeződik ki.
- 3) A jó és *gonosz megismerése fájának gondolata: abból a tapasztalatból jött létre, hogy ez a megismerés valóban megvan és bűnre vezet.
- 4) Az ember és a világ negatív oldalának megtapasztalása, amit úgy értettek, hogy valamiképpen a *bűnre, a gonoszra kell visszamennie (I. Étiológia).
- 5) A mezítelenség szégyenének megtapasztalása.
- 6) Népies gondolatok, stb.

Utánrajzolt pecsétlenyomatok, talán az „élet fája” motívumával.

(pl. földrajzi betoldás Ter 2,10-14). A végső időre a gonosz tökéletes legyőzését és a P.-i öröm visszaállítását várták (vö. Iz 65,17-25; Jel 2,7; 22,2-5).

Paraklétosz („köbenjáró, támasz”, egyes fordítók sz. félreérthetően: „vigasztaló”). A kif. csak Jézus „búcsúbeszédében” (Jn 14,16.26; 15,26; 16,7) és 1Jn-ban (2,1) fordul elő. A zsidó *apokaliptika minden közbenjáró alakját túlszárnyalja, nem sejtett mértékben, a P. Egyszer személytelen erőforrásként jelenik meg (pl. Jn 14,17), máskor inkább személyként (pl. Jn 16,13). A „Szentlélek” rendszeres teol. fogalma inkább csak mellékesen veszi tekintetbe ilyen különféleséget. A felmagasztalt Jézus helyében kell tanúsítania Isten hatékony jelenlétét a világban és utat mutatnia a *tanítványoknak. 1Jn 2,1 Jézus Krisztust mondja P.-nak.

Paralellizmus (párhuzamosság) I. Költemény

Parancsolatok I. Tízparancs

Paráznaság a *törvény tiltotta nemi érintkezés, de nem azonos a *,test” fogalmával. Súlyos büntetés (sok esetben halál) járt a *házasságtörésért, közeli rokonokkal való nemi érintkezésért, homoszexualitásért, állatokkal való közösülésért, a nővel való érintkezésért a menstruáció ideje alatt (Lev 20,9-21). Az ÚSzben a P. a hell. világ szexuális szabadosságát jelzi (Róm 1,24; 2Kor 12,21), a nemi élet elleni vétségeket (Gal 5,19), a házasságtörést (Mt 5,32) és a bálványozást (Jn 8,41; Jel 2,21).

Parázna személy. Kult. és profán prostitúció az ókorban gyakran nem választható el. 1) P.-ek léte szokásos és ismeretes volt (vö. Ter 38,15-23; Józs 2,1; 1Kir 3,16).

2) A prostitúciónak egy különleges alakja volt a hierodulok tevékenysége (főleg női templomi prostituáltak, de férfiak is); azt hitték, hogy a velük való kapcsolattal a jámborság művét viszik végbe (pl. egy életet létrehívó istenséget utánoznak). Más kult. elképzelésekkel (agrárkultúra) a hierodulizmus is érintette az Izr. vallásosság bir.-át; a Jahve-vallással való ellentéte miatt küzdöttek ellene (pl. 2Kir 23,7) (vö. *nomádok, *Ózeás: Izraelnek Istennel való házassága, mint kép), ncs erkölcsi okokból. 3) A prostitúció az erkölcstelenséget jelképezi (Jel 17,1-6; 19,2; vö. Kiv 34,15k) és 1Kor 6,15k kifejezetten megtiltja a levél címzettjeinek, akik „Krisztus tagjai”. 4) A Luther-ford. sok helyén (pl. Ter 24,14) Luther a kor szóhasználatát követte: itt a „Dirne” szónak semmi köze a prostitúcióhoz, jelentése: „leány”. **Pártusok** iráni néptörzs. A Kr.e. 3.sz.-ban függetlenednek és több évtized múlva nagybir.-at alkotnak (magva a Káspi-tengertől DKre). Mint a rómaiak ellenségei Kr.e. 40-ben *Heródest(1) menekülésre kényszerítik és az utolsó *Hasz-moneust, Antigonoszt támogatják (40-37). Mindig újból visszaszorítják őket, de a P. bir.-a csak a Kr.u. 3. sz.-ban tűnik el végképp. **Parúzia** I. Második eljövétel (Krisztusé)

Passió I. Szenvedéstörténet

Pászka (h. p e s z á h) zsidó főünnep. A szó eredete és alapjel.-e homályos. Kiv 12,14.43-49 sz. a P. az *Egyiptomból való *kivonulás emlékünnepe. Már meglevő szertartások új magyarázatot kaptak benne (vö. Kiv 3,18; 5,3; 7,16; *étiológia jelei: Kiv 12,26k), ti. a *nomádok tavaszi ünnepe a nyájak zsengejének feláldozásával (az

ajtófélfák meghintése *vérrel, áldozati lakoma füvekkel és kovásztalan *kenyérrel, nem szabad csontot törni az áldozati állapotban). Talán az volt az értelme, hogy a legelőváltás (indulás) e. biztosítsák az istenség oltalmát a jövőre és elhárítsák a károkat. A *honfogl. u. vlsz. összekapcsolták ezt a „kovásztalan kenyerek” paraszti tavaszünnepével. Az új értelmezés jelképes: hálaünnep a *szövetség Istenének az egyiptomi szolgaságból való megszabadításért. Az áldatok első ivadékának feláldozása megkíméli a nép gyermekeit; a vérrel megkent ajtófélfákat emlelőzi Isten büntető ítélete (p s z h = kímélően továbbmenni?); a kovásztalan kenyér az indulás sietőségét jelzi; a nomádoknál szokásos évkezdés (újév) új kezdetté válik (vö. Kiv. 12,2). — A P. kezdetben családi ünnep volt. *Jósiás kult. reformja óta templomi és zárándokünnep lett. A *számkivetés u.-i kor összekapcsolta az áldatok templomi levágását a jer. házakban szűk körben elköltött P.-vascsorával. Ebben az alakban írják le az Ev.-ok Jézus korában (vö. Mt. 14,12-24p). E tudósítások sz. Jézus a halála e.-i ut. P.-ünnepet használta fel arra, hogy megalapítsa halálának emlékünnepét (I. Úrvacsora). Jézus „a mi P.-bárányunk” (1Kor 5,7; vö. 1Pét 1,19). Kül. Jn ábrázolja Jézust úgy, mint új P.-bárányt (pl. 19,36). A zsidó P.-ünnep helyébe a ker.-ségben Krisztus *feltámadásának emlék-ünnep: húsvét lépett.

Pászka-bárány. Ered. az egyetlen megengedett áldozati adomány a *pászka-ünnepen (Kiv. 12,3-6); MTörv. 16,2 sz. szarvasmarhát is használtak.

Pásztor. Állattenyésztő embernek (pl. az *ósatyák) gondja volt nyá-

jára (vö. Ter. 31,38-40) és szükség esetén P.-okat fogadott (m.e. kecske-és zsírfarkú juhnyájához). A P. I s t e n képe volt (Zsolt 23; vö. Jn 10: Jézus mint „jó P.”), szemben áll vele a rossz P. képe (Ez 34). A ker. ek.-ek vezetőit is „P.”-oknak nevezték; de fölöttük ott áll a Főpásztor, Krisztus (1Pét 5,1-4). Mt. 25,32k az *ítéletet abban a képben állítja elénk, hogy a P. szétválasztja nyáját. — A P. helyzetének egy másfajta felfogása van a karácsonyi tört. mögött (Lk. 2,8): a P.-ok becstelennek számítottak, mert itt-ott el hagytak tűnni egy-egy állatot a rájuk bízott nyájból. Hivatásuk miatt nem tudták megtartani a *farizeusi előírásokat. A törvény előtt nem lehettek tanúk. Lk. sz. ezeknek a szegényeknek és kiteszítottnak lesz osztályrésze a karácsonyi üzenet.

Pasztorális levelek. A *Timóteushoz és *Tituszhoz írt levél közeleli rokonságban áll egymással. Főleg az ek. vezetésére von. tanácsokat tartalmaznak (ezért „P.”). Főtémáik: egyházi tisztség, i.tiszt., együttélés a ker. közösségben és a tévtanok (I. Gnózis) elleni védekezés. Az utóbbiak „ismerete” (1Tim. 6,20) a látható *világot mint gonoszat elvetette, megtartóztatást kövelelt a *házasságtól és húsételtől és tagadta a testi *feltámadást. A P. ezzel szemben védelmezik a *teremtés (1Tim. 4,4) és a házasság (Tit. 2,3kk) értékét, valamint a feltámadást (2Tim. 2,18). Az ek.-ben viselt hivatalok még nem sorakoznak hierarchikus lépcsőzetbe: az „episzkoposz” és „preszbüterosz” (vén) kif.-t kbség n. alkalmazzák ezek a levelek az ek. vezetőjének tiszttségére. De azért világosan megmutatkozik a hierarchikus felfo-

gás. Így a *prófétai tisztség jobban háttérbe szorul, mint a régebbi levelekben. A hivatalviselésre való felhatalmazást kézföltétellel adják tovább (1Tim 4,14).

1 Tim felszólítja címzettjét, hirdesse állhatatosan a hitet és óvja meg a tévtanoktól (1,3-20; 4, 1-11), gondoskodjék **rendezett** l. tiszt. ról, megf. ek.-i előljárókról és *diákonusokról (3,1-13; 5,17-25) és példájával mutasson minden embernek utat a hitre (4,12—6,2. 11-16).

2 Tim arra int, hogy Timóteus tanúskodjék kitartóan az „egész tanítás” mellett (1,6—2,13) és ne hagyja magát megtéveszteni hamis tanoktól és erkölcstelen élettől (2,14—4,5). A szerző nehéz fogságban halálát látja közeledni és kéri T.-t, látogassa meg (1,3kk; 4,6-21).

Tit utasításokat ad a pásztori hivatalra (1,5-9), a tévtanítók rendreutasítására (1,10-16) és a ker.életre von.-lag (2,1—3,8).

A 19.sz. elejéig nem vitatták a P. páli eredetét. Ma legtöbbször egy ismeretlen Pál u.-i szerzőnek tulajdonítják, minthogy tört. és irod. okokból nehezen egyeztethetők a többi páli levéllel. Pl.: a P. szerzője olyan kif.-eket használ, amelyeket Pál kben sosem; az ek.-ek külső szervezete erősebb hangsúlyt kap, mint a korábbi levelekben; a „hit m.-i kitartás” azt is magában foglalja, hogy pontosan megfogalmazott hitszabályokat szősz. el kell fogadni; a többi Pál-levélnél nagyobb jelentőség jut a jótetteknek, a ker. önnelésnek és az erénygyakorlatnak. Ez Pál ideje óta már E.tört.-i továbbfejlődést mutat. Úgy tűnik, a P. inkább illel az ap. halála után i. évtizedbe. De hangsúlyozzák az összeköttetést Pállal. Ezért sok-

szor Pál vmelyik tanítványát tartják szerzőjüknek, aki talán felhasználta Pál néhány jegyzetét. A P. vlsz. a Kr.u. 1.sz. ut. évtizedében *Rómában v. *Efezusban íródtak.

Patak (arab v á d i) többnyire csak esős időben van vize, de akkor sodró az árja (Zsolt 18,5). *Jób-nál megbízhatatlan barátainak képe (6,15-18). Jer felpanaszolja, hogy Isten csalóka patakak lett számára (15,18). A P. vize Isten kegyességét szemlélteti (Zsolt 126,4).

Patmosz kis sziget (ma g.) az Égei-tengerben, *Miletosztól kb. 70 km-re Nyra. A Jel szerzőjét ide számúzták és itt írta művét (így Jel 1,9). A 4.sz. óta megvan P.-on a János-kolostor, a 16.sz. óta a Jelenések kolostora a Jelenések barlangjával.

Patrosz (Fetrosz) a *prófétáknál Felsőegyiptom gyakori neve (pl. Iz 11,11; Ez 30,14).

Pecsét a régi K-en aláírásul szolgált (1Kir 21,8); a sokfelé elterjedt P.-ek személyes jellegűek voltak. Ásatásoknál sokat találtak. Átvitt ért. jel.-e: 1) Amit lepecsételtek, az vkinek a *tulajdona (pl. az Isten Lelkének vétele mint P. = az Istenhez tartozás, Ef 4,30). 2) Amit lepecsételtek, az rejtve van (pl. MTörv 32,34).

Pekah (Fákee: „látta Jahve”) az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 736-733), meggyilkolta elődjét, *Pekahját (Fákeja), akinek hadsegéde volt 2Kir 15,24k). A szíriai *Recinell szövetségzett a júdai *Aház ellen és megostromolta *Jeruzsálemet. Aház kérésére III. *Tiglatpilezer segítségére jött, bevette *Damaszusz-t és sok izr.-át deportált (2Kir 16,5-9; Iz 7,1-9). P. végül *Ózeás(2) összeesküvésének áldozata lett (2Kir 15,30).

Pekahja (Fákeja; „látta Jahve”) az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 737-736). *Pekah meggyilkolta.

Példabeszéd I. Hasonlat

Példabeszédek (könyve). A bölcsességirod.-hoz tartozik (I. Bölcsesség). A bölcs mondások egyik mestere *Salamon volt (vö. 1Kir 4,32). Ezért a *hagyomány neki tulajdonította a P. két nagyobb részletét (10,1—22,16; 25,1—29,27), bár biztosan régebbiek; más részek (1-9, 30-31) a *számkivetés u.-i időre utalnak. A Péld a köv. csoportokat foglalja magában: 1-9. fejj.: a bölcsességnek és gyümölcseinek dicsérete; 10,1—22,16: életszabályok; 22,17—24,34: az embertárs iránti magatartás; a mértékletesség és restség; 25-29. fejj.: elvi szabályok; 30,1-14: Isten bölcsessége és az ember kicsisége; 30,15-33: számmondások; 31,1-31: tanácsok a kir.-nak és a derék asszony dicsérete. A Péld sokféle útmutatást ad az Istenbe vetett hitre mint a bölcsesség magvára, a józan és erényes életre. Óv a gonosz csábításaitól. Sok példabeszéd ismert közmondássá vált.

Pentapolisz („öt város”) *Szodoma, *Gomorra, Adma, Ceboim és Bela (Coár) város ter.-e Szövetségre léptek a közös ellenség elleni harcban és elfogták *Lótot (Ter 14,2-12). Bela kivételével egy term.-i katasztrófa elpusztította őket (Ter 19,24-30). Feltételezett fekvésük: részben Dre, részben Éra a Vörös-tengertől.

Pentateuchosz I. Mózesi könyvek

Penuel (Pniel, Fánuel: „Isten arca”) Ter 32,30 sz. az a hely a *Jábbok egyik gázlójánál, ahol *Jákok Istennel küzdött. *Gideonnak a *midániak elleni háborújánál mint várat említik (Bír 8,8.17),

amelyet később *Jerobeám megerősített (1Kir 12,25).

PéNZ. A cseregazdálkodás helyébe (vö. 1Kir 5,25) már korán a P.-gazdálkodás lép. Mérlegen mérték ki a vételárat (Ter 23,16; Jer 32,9k); a „sével” súlyegység P.-egység is volt. Készítésére nemesfémeket használtak (főleg ezüstöt), amelyet pl. rudakba v. gyűrűkbe öntöttek. Zacsókóiban vitték (2Kir 5,23), v. kincseskamrákba rakták (vö. 2Kir 12,19). Csak a vésett *érmék tették fölöslegessé a lemérést; kiterjedtebb érme-rendszerek csak a *számkivetés u.-i időben voltak használatban. L. még Szegénység.

Pénzváltó. A Kiv 30,11-16 és Neh 10,32k-ben előírt templomadót régi *érmékben kellett leróni, ezért a P.-k felárral beváltották a g. és római pénzeket. Em. ők bonyolították le a szokásos bankügyleteket is; helyük a *templom legkülső udvara volt (Mk 11,15k p; Mt 25,27; Jn 2,14). L. még Templom megtisztítása.

Peor (Fogor) 1) Hegy a Moábhegységbeli *Nébb közelében, a *Jordántól Kre. Szám 23,28—24,9 sz. itt mutatott be áldozatot *Bileám, látta a *„törzsek sz. táborozó” izr.-ákat és megáldotta őket. 2) Báál P. a P.-hegyen a moábiaktól tisztelt istenség, amelynek izr.-ák is szolgáltak (Szám 25,3kk; MTörv 4,3), valamint tisztületének helye.

Perea (Jordánon túli vidék, Mk 3,8; Jn 1,8) a Pellától Makeruszig terjedő vidéket jelenti (a *Holt-tengertől Kre). Legtöbb lakója nem volt zsidó. *Heródes(1) alatt (Kr.e. 4-ig) a zsidó állam ter.-éhez tartozott, majd *Heródes Antipász alá. Kb. Kr.u.85-ben *Szíria római provinciába osztották be.

Pérec (Fáesz) Ter 38,18.29 sz. *Júda és *Támár fia, *Dávid őse (Ruth 4,18-22).

Pergamen borjak, juhok, kecskék (született és meg nem született), bárányok bőre, amelyet különleges kezelésnek vetettek alá (szőrétől megtisztítják, kisímítják, bekrétázzák, stb.). Ezzel igen tartós írásra való anyag keletkezett. A Kr.e.2.sz.-ban ipari úton állították elő *Pergamonban, de igen drága maradt. Tartóssága miatt kiszorította a *papiruszt: miután mindkét oldalára lehetett írni, hamarosan könyvek készítésére használták fel (az addigi *könyvtekerces helyett). Kül. értékes szövegeket bíborral kitatott P.-re írtak (codex purpureus), stb. Csak a késő középkorban foglalta el a P. helyét a papír. Sok értékes *bibliakéziratot írtak P.-re; tartóssága lehetővé tette, hogy kitöröljék az írást és újra írjanak rá (l. Palimpszeszt).

Pergamon (v. Pergamus) Kr.e. 133-ig *Múzia főv.-a (Kisázsia, *Efezus közelében). P.-ban fejlődött ki a *pergamen előállítás, innen a neve. Az ókorban látogatott zarándokhely volt (Zeus-templom az Akropoliszon), ezért a Jel a „sátán trónusát” őrző városnak nevezi (2,13).

Perge város *Pamfíliában (Kisázsia) kb. 20 km-re a parttól. *Pál 1. missziós útján kétszer meglátogatta (Csel 13,13; 14,25).

Perikópa: az i.tiszt.-re előírt bibliaszakasz. Szokásban volt folyamatosan felolvasni a bibliai könyveket („lectio continua”), már a zsidó i.tiszt.-en is, ahol a *mózesi könyveket *Palesztinában 3 év alatt olvasták föl; csak *ünnepeknek voltak saját P.-ik. A ker. i. tiszt.-en is dívott hasonló szokás. De itt a folyamatos, összefüggő

olvasást csaknem teljesen felváltotta egy ünnepi időszakok és stációtemplomok sz.-i P.-válogatás. Ezeket részben egyes bibliai szövegek elavult értelmezése sz. válogatták össze és gyakran nem vették figyelembe az ért.-i egységeket. Így a hallgató sokszor úgy érzi, mintha a P.-k önmagukban zárt egyes darabok lennének, és nem ismeri fel az illető bibliai könyv teol. szándékát. A kat. i.tiszt.-re új P.-válogatást dolgoztak most ki.

Perzsák. Irán legjelentősebb néptörzse, ered. a Káspi-tenger és a Perzsa öböl közt élt. *Kürosz, a Nagy (Kr.e. 558-528) a *médek feletti győzelmével (Kr.e.552) és *Babilon meghódításával (Kr.e. 539) megalapítja a perzsa világbir.-at, Kr.e. 538-ban megengedi a zsidóknak a hazatérést a *számkivetésből (vö. Ezd 1,1-11). I. Dáriusz, a világbir. végleges megalapítója (Kr.e. 522-486) megkönnyíti a *templom újbóli felépítését, amelyet Kr.e. 515-ben felszentelnek (vö. Ezd 6,6-16). A bir. akkor omlik össze, amikor III. Dáriusz vereséget szenved Nagy *Sándor ellenében (Isszosznál Kr.e. 333).

Pesitta l. Bibliafordítások

Péter (Petrus, a k é f á² = szikla g. kif.-e) Jézus tanítványa és ap.-a, ered. Simon (v. Simeon, Csel 15,14); Jónás (= Bar Jóna, Mt 16,17; v. János, Jn 1,42) fia, Betzaidából (Jn 1,44). *Galileában (vö. Mk 14,70), később a *Genezáret-tó m.-i *Kafarnaumban mint házaspár halászember élt (Mk 1,16.21.30). Az *Ev.-ok beszámolója sz. Jézus ott hívta meg *tanítványának. Jn 1,42 sz. ekkor adta neki a k é f á² („szikla”) nevet. Mt 16,17 sz. csak Fülöp *Cezáreájában, ahol P. személyes

megbízást kapott, mert megval-
lotta, hogy Jézus a *Messiás (Mt
16,16-19). Az ap.-listákban első
helyen szerepel. A kötés és oldás
teljhatalma mellett, amelyet a töb-
bi ap. is megkapott (Mt 18,18),
pünkösdnapi prédikációjával az
ősek megalapítója lett (Csel 2,
14-40). P. *Jánossal és *Jakabbal
(1) kiváltságos helyet foglalt el
a tanítványok körében (vö. Mk
5,37; 9,2; 14,33) és gyakran lépett
fel mint a tanítványok szószólója
(pl. Mt 16,16; 17,25kk; Lk 5,3-10;
Jn 6,68; 13,6-10). De a főtanács
e.-i elítélésekor megtagadta Mes-
terét (Mk 14,66-72). Hallunk ar-
ról, hogy a Feltámadott megjelent
neki (Lk 24,34), szeretetvallomást
kívánt tőle és rábízta „juhainak
és bárányainak” legeltetését (Jn
21,15-17). Jézus *felmagasztalása
u.mint a jer. ek. vezetője jelenik
meg (Csel 3,1-26; 4,1-20; 5,1-10),
missziós útra ment *Szamariába
(Csel 8,14-25), *Joppába és *Ce-
záreába (Csel 10,5-48). Jakab(1)
kivégzése u. (Kr.u.44) „más hely-
re” ment (Csel 12,1-17). Az *„ap.
zsinat” e. abban a kérdésben:
kötelesek-e a *pogányker.-ek a
*törvény megtartására, először
ingadozó álláspontot foglalt el,
majd csatlakozott *Pál meggyőző-
déséhez, hogy a pogányker.-ek
fel vannak mentve a törvény alól
(vö. Péter látomását és Korné-
liusz megkeresztelését, Csel 10k).
A ker. hagyomány sz. később Ró-
mában működött (I. Mk-Ev.) és
Néró alatt mártírhalált szenvedett
ott (Kr.u.65). A Sz.Péter-templom
alatti ásatások eddig még nem
hoztak teljesen biztos eredményt.
P. nevét viselik a P.-levelek és
több apokrif írás.

Péter-levelek. 1 Péter erk. intel-
meket kapcsol össze hittani kijel-
ekkel. Beszél a *keresztység általi

újjászületésről, az elmúlhatatlan
örökség *ígéretéről és a tökéle-
tességre való kötelezettségről
(1,3—2,3). Emlékeztet arra, mi-
lyen méltóság Isten új népéhez
tartozni, amelyet Isten gyűjtött
egybe magának. Mint kir. papság
teljesítsék a ker.-ek szolgálatukat
Isten és a *világ előtt, az *állam-
ban és a *családban, mint szaba-
dok és *rabszolgák, Krisztus pél-
dája nyomán (2,4—3,11). Marad-
janak állhatatosak a *szenvedés-
ben és *üldözésekben, hogy meg-
állhassanak a jövendő *ítélet nap-
ján (3,12—4,19). Záradékol intel-
met intéz az ek.-i előjárókhoz és
az egész néphez (5,1-14). A levél
a ker. öntudatot erősíti egy (helyi
v. ált.) üldözés kezdetén: az
E. új nemzedék, Krisztus vére
árán vásárolta meg (1,18k), Isten
megszentelte (2,9). A szenvedés
útját kell járnia, mint Krisztusnak,
és Isten hatalmas tetteit hirdet-
nie (2,9,21). 1Péter-re jellemzők az
i.tiszt. és keresztiségi utalások,
valamint a Krisztus-himnuszok
(pl. 2,21-25). A levél küldője 1,1
sz. *Péter ap. A végén az áll,
hogy az ő nevében munkatársa,
Szilvánusz fogalmazta meg a több
ek.-hez intézett írást (5,12). Szil-
vánusz (I. Szilás) gyakran kerül
elő mint *Pál kísérője (Csel 15,
22; 2Kor 1,19). Miután bizonyo-
san befolyása volt 1Péter nyelvére
és tart.-ára, könnyebb megérteni
a jó g. fogalmazást és a páll
gondolatokkal való hasonlóságot,
mint ha maga Péter írta volna.
Ha Szilvánusz szerzőségénél mar-
radunk, akkor talán arra gondol-
hatunk, hogy csak Péter halála u.
adta ki. Kisázsia nagyrészt ker.-
nek jelzi (vö. 1,1), ami jobban il-
lik az ap.-ok u.-i időbe. A levél
tehát vlsz. nem Kr.u.65-ben, hn
néhány évtizeddel később kelet-

Petra — Pison

kezett, talán Rómában (= Babilon, 5,13).

2 Pét intő és tanító írás, Krisztus *második eljövételének ígéretével és várásával. Felszólítja a meghívottakat, virrasszanak éretnyes életben és ismeretben (1, 3-11) Krisztus napjáig, amely felmagasztalásával már előrevetette fényét (1,12-21). A tévitanítókat és igyekezetüket kemény ítélettel fenyegeti (2,1-22). Erősíti a hívőket, tartsanak ki az ígéret m., ha *beteljesedése még késik is (3,1-18). Arra a kérdésre, miért késik Krisztus visszatérése, 2Pét azzal válaszol, hogy rámutat Isten titkára és hosszútűrésére: mindenkinnek szeretne lehetőséget adni a bűnbánatra (3,8k). A levél a 2. v. 3. nemzedék egy vezető ker. személyiségétől származik. Sokat majdnem szösz. a *Júdáslevélből vesz át, főleg 2Pét 2-ben. Tehát ez u. íródott és legkorábban a Kr.u.1.sz. végén jött létre.

Petra („szikla”, a v á d i m ú s z á b a n, a Holt- és Vörös-tenger közt) a *nabateusok fõv.-a, számos romja maradt fenn (vörös homokkõ), pl. sziklatemplomoké, síroké. Vlsz. helytelenül azonosítják az *edomiak városával, *Szelával (2Kir 14,7).

Pilátus, Pontius *Júdea római *helytartója (prokurátora: Lk 3,1; Kr.u. 26-36). Egy *felirat is tanúsítja ezt. Bkív. tudósítások kemény, kegyetlen, rátarti és kíméletlen embernek festik; többször váltott ki lázadást, pl. mert a *császár képével és aláírásával ellátott fogadalmi táblákat állítatott fel, ami a *zsidók szemében istenkáromlás volt. Kegyetlen intézkedései miatt letették és számadásra idézték *Rómába. Al. később öngyilkos lett. Az Ev.-ok mint bírót festik Jézus perében (Mt 27;

Mk 15; Lk 23; Jn 18,28—19,38; I. Szervedéstörténet), mint *Heródes(4) ellenségét (Lk 23,12), továbbá mint a galileai véres terror okozóját (Lk 13,1). Ingadozó magatartását a Jézus elleni halálos ítéletben v. a *hagyomány jellegével magyarázzák (a római hatóság kímélete), v. a valóságos helyzetből (P. nem akar zsidó körök kiszolgálója lenni; az a párt, amely õt Rómában támogatta, megbukott). Az apokrifokban legendás hagyományok találhatók róla és feleségérõl.

Pinhász (Fineesz: „szerecsen”) sznév: 1) Kiv 6,25 sz. Eleázár fia, *Áron unokája. Ncs e származása miatt jutnak ennek a papi nemzetségnek különleges jogok, hn azért is, mert P. buzgalma miatt a „minden idõkre szóló papság” *ígéretét kapja (Szám 25,31). A *Mózes idején a *midiániak ellen vívott harcban vezetõszerepet játszik (Szám 31,6-13), a *Jordán Nyi vidékén lakó *törzsek követéségének vezetõje a Ki részre (Józs 22,1-34) és mint *pap a *szövetség ládája m. szolgál *Bételben (Bír 20,28). — 2) *Éli fia (1Sám 1,3), mint pap kíséri a szöv. ládáját *Silóból a *filiszteusok elleni harcba, és ott meghal (1Sám 4, 4-11). P.-nak és testvérének, Hofninak vétségeit adja meg a Szl annak okául, hogy Éli utódainak papi nemzetsége elpusztult (1Sám 2,12-17,34) és *Cádoké váltotta fel. — Talán 1) és 2)-nél u.arról a tört. magról van szó, csak a bibliai író kbõ álláspontja sz. más-más megítélésben.

Pison (Fízon) Ter 2,11 sz. a négy paradicsomi folyó elseje; Sir 24, 24kk a *Tigris, *Eufrátesz és *Jordán m. említi. Pontos helyét nem lehet megállapítani (I. Paradicsom).

Piszga (Fászga, r a s z s z i j á g a, a Holt-tenger Éi végétől Kre) a *moábi hegység Nyi szélén emelkedő hegy (Szám 21,20). Itt mutat be áldozatot *Bileám (Szám 23,14); erről a tájék felett uralgó magaslatról látja *Mózes az *ígéret földjét (MTörv 34,1).

Piszidia Kisázsia Di részén lévő ter.; harcias lakossága csak Kr.e. 25-ben került római uralom alá. A P-i *Antióhiában prédikált *Pál (Csel 13,14-51; 14,24). Fekvését l. Pál ap. útjainak térképén.

Pitom (Fitom) egyiptomi *város, *Ramzesz idején az ÓSz mint rak-tárvárost említi, amelynek építésében az izr.-ákat kényszermunkára fogják (Kiv 1,11). Vlsz. a későbbi Heroopolisszal azonos (t e l l e l — m a s u t a) a v á d i t u m i l a t Ki részén (l. Gósen).

Pogánykeresztényeknek nevezi a Szf azokat, akik a pogányságból jutottak el a krisztushitre. Csel 11,20 sz. *Antióhiában sok ilyen volt. *Pál elsősorban a pogányok ap.-ának tekintette magát (Róm 11,13; l. Galata levél), és próbálta (részben *Barnabással) megnyerni őket. A P.-nek kbő zsidó nézetek és szokások idegenek voltak (l. Prozeliták). Nem világos, kötelesek voltak-e megtartani a zsidó előírásokat, pl. a *körülmetélést. Az *ap. zsinat megszabadította ettől a P.-et, de még ezután is adódtak nehézségek (vö. Gal 2,11; Pál „szemtől-szembe” ellenállt *Péternek). Mióta már csak P. tartoztak az E.-hoz, ez a bizonytalanság nem volt többé probléma.

Pogányok. A nem *Jahve népéhez tartozó népeket nevezik így (vö. Jer 10,25; 1Tessz 4,5), akik nem részesei a *szövetségnek. M.e. a *próféták küzdöttek idegen istenségek és ált. minden idegen ellen

(Szof 1,8), mert egyedül Jahve az Isten (2Kir 19,15; 1Kor 8,4). De a P. maradéka egykor Isten népéhez fog tartozni (vö. Iz 45,20). Ahol csak „nép” szó áll, ezt a g. fordítók kbő kif.-ekkel adják vissza, asz., hogy P.-ről van-e szó, v. a „választott népről”. Krisztusnak „a keresztben kiontott vére” által (Kol 1,19) új helyzet jött létre: nincs többé kbség *zsidók, g.-ök és barbárok közt (Kol 3,11), ha *hitben egyesültek Krisztussal (Kol 1,21kk).

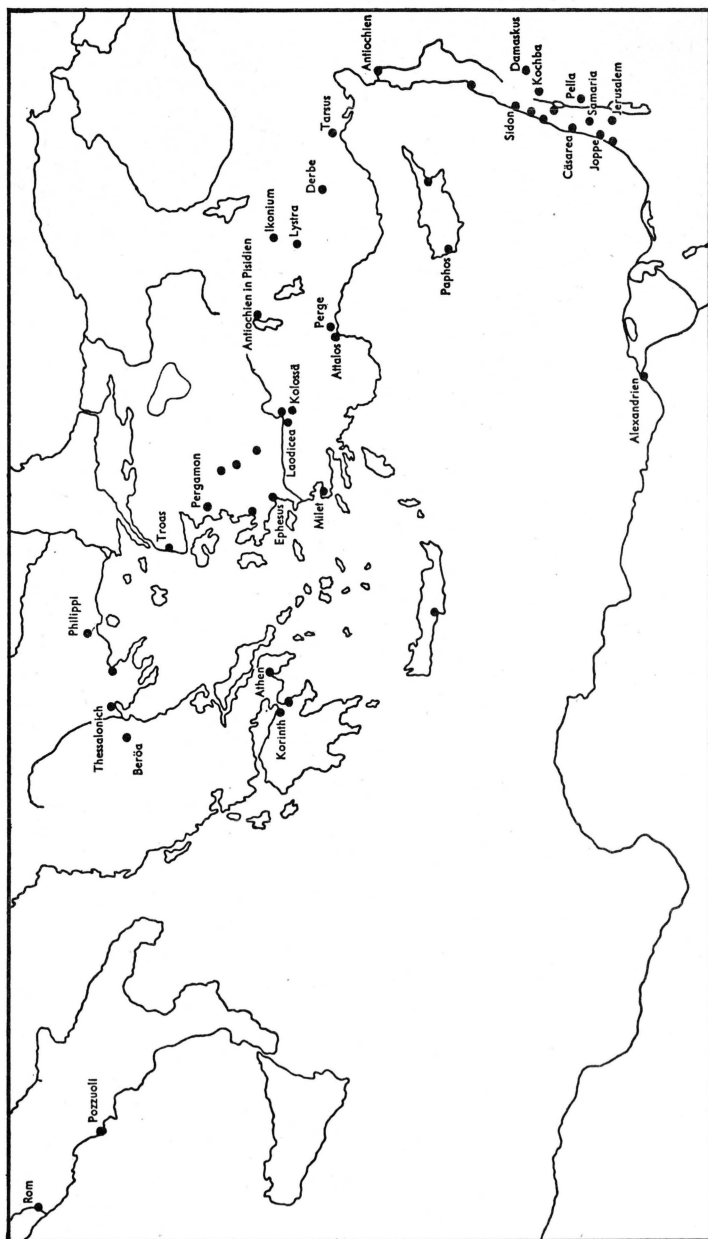
Pohárnok l. Hivatalnok

Poklosság különféle bőrbetegségek gyűjtőneve (Lev 13k), amelyeknek csak egyike a lepra. Közös vonásuk, hogy a bőr foltos lesz (részben felpattogzik). Hasonló ismertetőjelek találhatók a „poklos” házakon (Lev 14,33-53) v. ruhákon (Lev 13,47-59). A poklosokat kiközösítik (Lev 13,45k, Jób 2,7k), kívülállnak a polgári és i.tiszt. közösségen (megállapítása a *pap dolga: vö. Lev 13,1-44; Mk 1,40-44p). A P. Isten csapásának számít (Szám 12,9k; 2Sám 3,29; 2Kir 5,27; 15,5). Azt hitték, az *üdvösség idejében már nem fordul elő. Jézus P.-gyógyításai azért arról tanúskodnak, hogy elérkezett ez az idő (Mt 11,5p; vö. Mt 8,2-4; Mk 1,40-44p).

Pokol l. Alvilág

Pokolraszállás (Jézusé, vö. az ap. hitvallást). „Pokol” itt nem a „kárhozat helyét” jelenti, hn „a holtak bir.-át”, „minden” halott tartózkodási helyét. A P. tehát azt jelenti, hogy Jézus valóban meghalt és „alászállott” a holtak bir.-ába. Minthogy azután ismét elhagyta (l. Feltámadás), övéi „a halálnak és a holtak bir.-ának kulcsai” (Jel 1,18). Mivel azt gondolták, hogy a holtak bir.-ában külön-külön helye van az igazaknak

Pogánykeresztények

A kereszténység elterjedése az 1.század végén.

és a bűnösöknek (I. Alvilág), úgy tartották, hogy Jézus az igazaknak adta tudtul győzelmét.

Pokol tornáca I. Pokolraszállítás

Pontusz Kisázsia partvidéke a „P. Euxinus = Fekete-tenger” m. Kr. e. 65 óta az ottani római provincia neve. Innen származik ***Aquila** (Csel 18,2); az **ÚSz** említ P.-ból való ***zsidókat** és ***keresztényeket** (Csel 2,9; 1Pét 1,1).

Potifár (Putifár: „Re [napisten] ajándéka”) a ***fáradó magasrangú** ***hivatalnoka**, testőrségének feje. Ter 37,36; 39,1 sz. megvette ***rabszolgának** ***Józsefet**(1). A P. név vlsz. egy ered. névtelen elb.hez való hozzátétel; a „P. feleségéről” szóló tört. (Ter 39,1-20) tehát vlsz. ered. szintén nem tartalmazta a P. nevet.

Potifera (Putifáré: „Re [napisten] ajándéka”) Őn (Héliopolisz) papja, ***József** apósa (Ter 41,45), ***Ásznát** (Ter 41,50; 46,20) apja.

Prédikáció I. Igehirdetés

Prédikátor könyve (Salamon prédikátora, Ecclesiastes) a bölcsesség-irod.-ba tartozik; h. neve **Kohelet** (= tanító v. szóvivő a ***gyülekezetben**), mert a címe „Kohelet szavai”-nak jelzi, ez pedig „Dávid fia”, vagyis ***Salamon** lenne. A szerző pesszimista alaphangulattal be akarja bizonyítani: „Minden hiúság” (1,2). Saját tapasztalata alapján az emberi életet és minden fáradozását haszontalannak tartja (1,17; 2,11). Sztatikus gondolkodásmódjából a haladás reménye hiányzik („semmi sem új a nap alatt” 1,9). Következtetése az az állandó tanács, hogy élvezzük az életet és javait (2,24; 3,22). Ezt a látszólag materialista életfelfogást enyhíti az az utalás, hogy féljük Istent és kerüljük a ***bűnt** (7,18; 7,26; 8,2). Megfontolásai nem ismerik a jobb

élet kilátását Istennél; a ***halál** u.-i élet csak árnyszerű lét az alvilág sötétjében (9,10; 11,8). A Préd mutatja a kiny. fejlődését az ÚSzben, ahol az örök élet gondolata enyhíti a földi élet csalódásait. A könyv vlsz. a Kr.e.3.sz.-ban íródott.

Presbiter („vén, legidősebb”; ebből származik a német Priester, pap) a ker. ek.-i előjárók neve (Csel 11,30). A voltaképpeni vezető Krisztus; tőle kapják a P.-ek minden tekintélyüket (Róm 12,8). Nem pusztá képviselői Krisztusnak, hn irányító ***szolgálatot** teljesítenek az ek.-ek külső-belső felépítésében (I. Épülés). A ker. papság későbbi kifejlődésénél többnyire nem ez az eszmény volt a döntő, hn az ÓSzi ***papak** példája. A Szlban még nincs kbség P.-ek és ***episzkoposok** közt (Tit 1,5-9), de hamarosan kialakul az egyházi rend 3 szentségi fokozata, amelyet ma püspökségnek, papságnak és szerpapságnak (diakonátus) nevezünk.

Pretórium (lat.) katonai ért. egy prétor (kb. tábornok) székhelye, az ott ülésző katonai tanács v. a prétor testőrsége; polgári ért. a tartományi kormányzó székhelye, akinek legtöbbször megf. katonai hatalma is volt, v. a helyi előjáró szolgálati lakása. Ítéletet a prétor nem hozhatott a P.-ban, hn csak nyilván. téren. Az ÚSz megnevezi: 1) ***Pilátus** hivatali épületét Jézus perében (Jn 18,28-33; 19,9; vő. Mk 15,16). A P. előtti szabad tér (a nép gyülekezési helye, bírói szék) neve Lithosztrotosz (= Gabbata). Itt mondja ki Pilátus az ítéletet Jézus felett (Jn 19,13; vő. Mt 27,27; Mk 15,16). A P. és Gabbata pontos helye vitatott; leginkább az ***Antonia-várba** v. ***Heró-**

Prisc(ill)a — Próféták

des jer. palotájába helyezik. — 2) *Heródes(7) palotója *Cezáreában, ahol *Pált fogságban tartották (Csel 23,35). Itt székeltek a *helytartók, ha Cezáreában voltak. — 3) Fil 1,13 sz. a P. megismerte a Pál hirdette ígét. Ha a *Filippi levél *Rómában íródott, akkor ez nyilván a császári testőrség, kben a prokurátor rezidenciája *Efezusban (v. Cezáreában). **Prisc(ill)a** (Priszka) *Aquila felesége.

Próbáratétel I. Kísértés

Próféták (h. nábí, többes: nebi³ ím, v. „látó”, vö. 1Sám 9,9; ered. a két szó jel-e vlsz. különbözött) nem olyanok neve volt, akik csak előre megmondanak vmit, hn akik vmi *igazságot hirdetnek. Nem riadtak vissza kényelmetlen igazságok hirdetésétől sem, amelyek ellentétben álltak a pol. v. vall. intézmények irányával és hirdetőiket életveszélybe sodorhatták. Eszközeikhez tartoztak: képmény, képekben dús beszéd és jelképes cselekedetek (pl. egy korsó széttörése Jer 19,1.10; hajadonfőtt és mezítláb járás Iz 20,2). Ncs azok a P. éltek, akiknek könyvei ránkmaradtak. Egyesekről más bibliai iratokból van tudomásunk (pl. *Nátán, *Illés, *Elizeus), másokról egyáltalán nem tudunk. Azokat a P.-at, akiknek művei ránkmaradtak, „írástos P.-nak” hívjuk; a „nagy P./kis P.” megkülönböztetés csak a megmaradt művek terjedelmére, nem a jelentőségére vonatkozik. a 12 „kis P.” gyűjteményét gyakran „Dodekapheton (12 P.könyve”) néven említik.

A próféta-ság: mozgalom, nem pedig egynéhány nagy férfiú együttese. A régi Ken a P., bölcsek, stb. minden udvarban és i.tiszt. helyen megtalálhatók. A próféta-

ság eksztatikus formáját (vö. pl. 1Sám 19,20-24) hamarosan felváltja a csoportosan szervezett (vö. Illés, Elizeus). Talán ez satnyult később a hivatásos próféta-sággá, amely honorárium ellenében ékesszólóan szolgáltatta a kir.-ság, intézmények, stb. rendszabályainak ideológiai alapjait. (Eközben visszaélések is előfordultak: Mik 3,5 korholja az olyan „P.”-at, akiknél a helyeslés v. elutasítás a tiszteletdíjhoz igazodott.) Em. voltak olyan egyes személyiségek, akik nem álltak egy berendezkedés v. csoport szolgálatában. Életükben nem volt sikerük, de műveik az idő távlatában érvényesültek. Majdnem mindegyik írástos P.-nál mindig elismerték, hogy a P. e csoportjához tartozott. Eszményként a *szövetség követelményeinek igazi betöltését hirdették, amely fölött Jahve „félétkenyen” (I. Jahve *félétkenyessége) virraszt. Amit a szöv.-gel elmentésnek láttak, azt élesen támadták, pl. a nagybirtokot, a *tulajdon egyoldalú elosztását, a konvencionális *kultuszt (vö. Jer 7, 5-11), a szöv.-gel ellenkező *királyságot. A súlyos *ítélettel való fenyegetőzés gyakran összekapcsolódik az *Izrael korábbi idejére, pl. a *nomád korra való visszapillantással. Így sajátos *erkölcs-tant alapoztak meg. Tudták, hogy hivatásukat Istentől kapták (pl. Iz 6) és küzdöttek a „hámis P.” ellen (pl. Jer *Hánánja ellen, Jer 28). De ncs szerencsétlenséget hirdettek, hn *üdvösséget is (egyes konkrét esetekben: *Immánuel, v. az egész népnek: *Isten szolgája; néha rövid kijel.-ekkel, máskor terjedelmes leírással). Üdvösség-hirdetésük tetőpontja az volt, hogy *Messiást ill. egy mes-

siási korszakot ígértek. Az ÚSz igehirdetése sz. ez a Messiás Jézus „próféta” (sok próf. vonással). Benne teljesedtek a P.-nak és az ÓSz többi részének más szövegei is (vö. pl. Mt 5,17) és az Ev.-ok szerzői (pl. Mt-Ev.) ennek megf. en értelmezték is őket.

A profétáság klasszikus ideje a Kr.e. 8. és 7.sz. volt (Ám, Óz, Iz, Mik, Jer, Szof, Náh). Ez nem jelenti azt, hogy e koron kívül nem lettek volna nagy P., pl. a *számkivetésben (Ez), v. utána (*Deutero-Iz).

A legrégebb ker. ek.-ekben megvolt a „P.” szolgálata. Itt a hangsúly, méginkább, mint az ÓSzben, a *Lélek adományán volt, amely azonban ncs egyeseket fog eltölteni, hn mindenkit (Csel 4,31). A profétai hivatás kegyelmi adomány (l. Karizma); női P. is voltak (Csel 21,9).

Prófétálás. Tkp az elragadtatásban végbemenő próf. fellépést jelzi (1Sám 10,5k; 1Kir 22,10kk), de pontatlanabb használatban minden próf. igehirdetésre használják. Nem annyira a jövő áll benne előtérben, hn a jelen értelmezése. L. Próféták.

Prostitúció l. Parázna személy
Protoevangélium („első Ev.”). Így hívják Ter 3,15-öt („Ellenségeskedést vetek közéd (a kígyó) és az asszony, ivadékok és ivadéka közé: Az széttiporja fejedet, te pedig a sarka után leselkedel.”) Ezt Krisztusra és anyjára magyarázták. A Vg minden fontos kéziratának és más lat. ford.-oknak egy olvasási változata („ő — az asszony — széttiporja fejedet”) csak Máriára értelmezi. A szöveg az emberiség és a kísértő közti ellentétre vonatkozik; az asszony ivadéka lesz végül győztes. —

Semmi köze ehhez a P.-hoz az ún. „Jakab P.-ának”: legendás apokrif tudósítások.

Prozeliták („jövevények”) volt azoknak a neve, akik a pogányságból áttértek a zsidóságra. L. még Istenfélők, Pogányker.-ek, Zsidóker.-ek.

Pseudoepigráfok l. Kánon

Ptolemaisz l. Akkó

Ptolemeuszok a hell. egyiptomi kir.-ok dinasztíája Nagy *Sándor u., pl.- 1) I. P. Szótér (Kr.e. 323-285, előbb kormányzó, majd kir.) Nagy S. tábornoka, a dinasztia megalapítója, következetesen hell. irányba tereli *Egyiptomot (l. Hellenizmus). 2) VI. P. Philometor (Kr.e. 181-145, 164-ig fivérének uralkodótársa) kedvez a *zsidóknak és megengedi egy *Jahve-templom felépítését az egyiptomi Leontopoliszban (l. Óniás). Vö. 1Makk 10,51-58. 3) VIII. P. Euergetész (Kr.e. 145-116), 1Makk 15, 16-21 levelének címzettje.

Purim-ünnep l. Eszter

Pusztá ncs sivatagot jelent, hn többnyire sztyepeszerű ter.-et, amely részben juh- és kecsketeenyésztésre használható. A Szf névsz. említi a szír-arab P.-t *Moábbal és Edommal (l. Edomiak) (MTörv 2,8; 2Kir 3,8), a *Sinai P.-t (Kiv 19,1; Lev 7,38) és *Júda P.-ját (Bír 1,16). A P. az elzöttek v. üldözöttek tartózkodási helye (Ter 21,14; 1Makk 2,29), a gonosz szellemek lakóhelye (Mt 12,43), de az állhatatosság bizonyításának helye is (Óz 2,14; vö. *kivonulás Egyiptomból). Az *Isten országának hirdetése a *Keresztelő prédikálásával kezdődik a P.-ban, Jézus ide vonul vissza *keresztsege u., hogy előkészüljön küldetésére (Mt 4,1).

Pusztulás — Püspök

Pusztulás I. Ítélet

Pünkösöd (a magyar szó a g. „pentekoszte” = 50 szóból ered, ti. 50 nap a pászkaünnep: húsvét u.). Az ÓSben a „hetek ünnepének” is nevezik (7 × 7 nap a pászkaünnep u.: Szám 28,26; MTörv 16, 9k). Az izr.-ák P.-kor menjenek a *templomba (MTörv 16,16; „zarándokünnep”). Aratási ünnep volt: bemutatták a *zengéket hálából a jó termésért (Kiv 23,16; 34,22). Munkaszünet és ünneplés volt a parancs (Lev 23,21). Későbbi zsidó hagyomány a P.-öt a Sinai

*szövetség megkötésének emlék-ünnepévé tette. — A ker.-ek P.-kor a Lélek elküldésének emléknapját ünneplik. Csel 2,1-21 tudósít: viharzúgás és lángnyelvek közepett az összegyűlt tanítványokat eltöltötte a *Lélek. Elkezdték „különböző nyelveken” beszélni. A tanítványok közössége mint a Lélekkel eltöltött új Isten-népe áll előttünk, amely tanúskodik Krisztusról anélkül, hogy egy „szakrális nyelv” korlátaihoz tartaná magát.

Püspök I. Episzkoposz

Q

Q (lógiaforrás) egy Mt és Lk használta forrás rövidítése, l. Evangéliumok.

Qere l. Masszora

Quirinius l. Cenzus

Qumrán, k i r b e t q u m r á n - b a n (a *Holt-tenger ÉNy-i partján) ásátások nagy, kolostorszerű épületek hoztak napfényre, ebédlövel, műhelyekkel, gazdasági épületekkel, stb. Mellette temetőket és barlangokat fedeztek fel. Utóbbiakban sok kéziratot találtak: 1) Csaknem minden ÓSzi könyv h. kéziratát (pl. Iz). Ezek bepillantást adnak a szövegeknek a maszszorétikus kor e-i alakjába (l. Masszora) és megmutatják, hogy a maszszorétikus szöveg régi. 2) Apokrifok ill. deuterokanonikus szövegek (l. Kánon), pl. Sir és Tób eredeti h. szövegének részletei. Sok pszeudoepigráf. 3) Kommentár Hab 1k-höz és további kommentártöredékek. A Szf helyeit állandóan a végső időkre (és a Q-iak abban elfoglalt helyzetére) vonatkoztatják. 4) A Q-i szekta írásai. Ezekből az ásátások sok eredményét megértjük. Ilyenek pl.: a szekta szabálya (rövidítés: 1QS = 1. Q-i barlang, a szekta szabálya; felvételi szabályok és a közösség rendje), haditekercs (1QM; a „világosság fiai” szent *háborújának leírása a *sötétség ellen), Hodajót (1QH; dicsőítő énekgyűjtemény töredékei), közösségi rend egész *Izrael számára (1QSa), a már ismert „damaszkuszi irat” töredékei (intő beszéd a „kolostoron” kívül, szétszórva élőkhöz, akik házasodtak és magántulajdonuk volt). — A kézira-

tok megítélésének egyik akadály, hogy ncs iskolázott kutatók dolgoztak Q-ban, hn pl. beduinok is felajánlottak (részben becsempészett) kéziratokat megvétele. A teljes Q-anyag még távolról sem jelent meg.

Most már tudjuk, hogy a Jézus-korabeli zsidóság többarcú volt, mint gondoltuk. A Q-iak szigorúan próbálták megtartani a törvényt (pl. kult. tisztulásra szolgáló merülőfürdőkkel; saját naptárral, amely a szabbat-ciklusra épült és évenként 364 napot számlált), szoros közösséget alkottak és elmentétkben álltak a hivatalos zsidósággal. A „világosság fiainak” tekintették magukat. (Talán iráni/perzsa vallásosság játszott közre itt?) A legtöbb kutató a Q-iat az *esszénusok egy csoportjának tartja. — Az első lelkesedésben eltúlozták a Q, és az ÚSz közös vonásait. Erős érintkezéspontok állnak fenn (pl.: az írásmagyarázat módszere; a gazdagság lebecsülése; sok gondolat — pl. *világosság/sötétség — Jn-ban). De éles kbségek is vannak (pl.: a várt *próféta; 2 messiási alak, egyik *Áron házából). Q. mozgalma inkább egyes ker.-ségen belüli mozgalmakkal rokon, mint az ÚSz-gel. Egyesek a *Keresztelőt Q. neveltjének tartják.

Eltétkintve egyes nyomoktól, amelyek néhány barlang régebbi lakottságáról tanúskodnak, Q. Kr.e. 136/5 és Kr.u. 68 közt volt lakott. Azután római katonai állomás volt, kb. Kr.u. 132-135-ben zsidó fölkelők lakták; 1947-ben találták az első leleteket.

R

Rábba (Rábbát-Ámmon) az *ámmoniak főv.-a a *Jordán Ki vidékén, a *Jábbok felső folyásánál. Az ámmonitáktól megsértett *Dávid hadvezérével, *Joábbal megostromoltatja (I. Uriás) és meghódítja (2Sám 10kk), de rövidesen ismét függetlenné válik. A Kr.e. 3.sz.-ban „Filadelfia” néven hell. város lesz, Kr.e. 63-tól a *Dekapoliszhoz tartozik. Ma Ámmon néven Jordánia főv.-a (igen jelentős archeológiai múzeuma). **Rabbi** („mesterem”) Jézus idején a tekintélyes tanítók címe, kb. Kr.u. 70-től főleg *írástudóké. Odaadó *tiszteletet fejez ki, valamint a *tanító és mester elismerését. Jézust így szólítják (Mt 26,25; Mk 9,5; Jn 1,38). *Tanítványait felszólítja, ne hívassák magukat R.-nak; csak Jézus R. (Mt 23,8)

Rabszolga, mint az ókorban mindenütt, *Izraelben is volt. M.e. a hadifoglyokból lett R. (pl. hajadonok, Szám 31,35). A R. keresk. árucikk volt (Ez 27,13); szabad megfenyíteni, de megcsonkítani nem (vö. Kiv 21,20k.26k.). Izraelben saját népükbeli is lehetett R., de ezeket a jóbel-év (elengedés éve, I. Tulajdon) u. szabadon kellett bocsátani (Lev 25,40.54), v. már 7 év múlva (Kiv 21,2). Ilyenek voltak pl. késlekedő adósok (MTörv 15,2), elítélt *tolvajok (Kiv 22,2), olyanok, akik eladták magukat (Kiv 21,5k). A R.-t a *törvény védte a jogtalan erőszaktól és az önkényes bánásmódtól (vö. Kiv 21,2-11). A *családhoz tartozott, körülmetélték (Ter 17,12), résztvett a *pászkán (Kiv 12,44) és a szabbatnyugalomban (Kiv 20,10, jótétemény számukra),

később még örökölhetett is (Péld 17,2). A szabadonbocsátás az úrdolga volt; egyes esetekben kötelező volt rá (MTörv 21,10-14; 15,12-17). — Átvitt ért. az alacsony állású szabad embert is R.-nak mondták, m.e. a kir. szolgáját (vö. 1Sám 8,11kk). Ez esetben a R., ill. szolga v. szolgáló megtisztelő cím lett (I. Isten szolgája; Lk 1,48; Róm 1,1). A római világbir. idejében végül a *szabadosoknak (szabadonbocsátottak) saját osztálya állt fönn. Kezdetben a ker.-ség sem szüntette meg a R.-tartást, de fölvette a R.-kat a hívők közé és egyenjogúak voltak a szabadokkal: a R.-kból „szeregett testvérek” lettek (Filem 16). **Ráfael** („Isten gyógyít”) *Tóbiás (Tóbit) könyvében úgy jelenik meg, mint az ifjú Tóbiás útitársa (5,4), oltalmazója (6,4) és közbenjárója (12,15). Isten parancsára (12,14.18) legyőzi Aszmódi demont (8,1kk) és meggyógyítja Tóbiás apját (11,7-13).

Rágalmazás: mint igazolatlan gyanúsítást a Szf elítéli (Lev 19,16; Jer 9,4-9); ker.-ek közt ne forduljon elő (Jak 4,11). A R. engedetlenség Isten iránt (Róm 1,30; 2Tím 3,3). A ker.-eknek számolniok kell azzal, hogy *hitük miatt rágalmazzák őket (Csel 19,9; 1Pét 2,12), de ez *üdvösségükre szolgál (Mt 5,11k).

Ráháb 1) (Rácháb) *parázna személy Jerikóban, befogadja és elrejtja az izr. felderítőket (Józs 2, 1-21). Józs 6,17-25 sz. ezért kímélik meg a város bevétele u. Zsid 11,31 sz. példaadó *hite, Jak 2,25 sz. cselekedetei miatt. Mt 1,5 mint Jézus ősanját nevezi meg (I. Családfa, Jézusé). 2) Ten-

geri szörnyeteg, *Egyiptom (Iz 30,7) és az istenellenes hatalmak képe (vö. Zsolt 89,11).

Ráhel (Ráchel, „anyajuh”) Ter 29, 6-30 sz. *Lábán lánya, *Jákob kedvelt felesége. Először gyermektelen volt; szolgálója, *Bilha hozza neki világra *Dánt és *Naftálit (Ter 30,1-8), végül ő maga szüli *Józsefet(1). *Benjámín születésekor meghal és az efratai úton *Bételnél temetik el; későbbi értelmezés sz. sírját *Betlehembe tették (Ter 35,16-19). R. a kiváltáságos asszony típusa, *Izrael özanyja (vö. Ruth 4,11; Jer 31,15; Mt 2,18).

Ráma („magaslat”) hnév, pl.: 1) R. (er-rám *Jeruzsálemtől kb. 9 km-re Éra) *Benjámínban (Józs 18,25), *Ráhel sírja közelében (Jer 31,15). A *bir.megosztása u. határváros volt az *ÉB és *DB közt (vö. 2Krn 16,1-6), itt bocsátották szabadon *Jeremiást (Jer 40,1). 2) R. az Efraim hegységben, *Sámuel hazája, működési és temetéshelye (1Sám 7,17; 2,11), talán u.a., mint Rámátáim (1Sám 1,1 eredeti szöveg) és a későbbi Arimatia (1Makk 11,34) ill. Arimatea (Mk 15,43). 3) R. *Áserben (Józs 19,29), a *Genezáret tótól ÉNyra, talán azonos a *Naftáli-beli R.-val (Józs 19,36). 4) R. Gileádban, l. Rámót.

Rámátáim l. Ráma(2)

Rámót város *Gileádban, a *Járboktól Éra, *Salamon tartományi főv.-aként említik (1Kir 4,13), később menedék- és levitaváros (Józs 21,38; l. Menedékjog), erős harcok folynak körülötte a *damaszkuszi bir. elleni háborúban (1Kir 22,29kk; 2Kir 8,29-ben eredeti szöveg: Ráma). Fekvése vitatott.

Ramzesz (egyres fordítók: Raemzesz, „R. háza”) az *egyiptomi

II. Ramzesz egy életnagyságonal nagyobb gránitszobor nyomán (Torino). Gyakran nevezik Izrael „egyiptomi elnyomása fáraójának”.

kir.-ok székhelye II.R. idején (Kr. e. 1301-1234). *Pitommal együtt említik mint olyan várost, amelynek építésekör az izr.-áknak robotolniok kellett (Kiv 1,11); Kiv 12,37 sz. itt kezdődött a *kivonulás Egyiptomból. R. vsz. u.a., mint a későbbi Avarisz = Tánisz = Cóán, talán a kb. 20 km-re eső qantír nevű város befolyása alatt (mindkettő a *Nílus deltájának Ki vidékén).

Rász Sámra l. Ugarit

Rebekka Ter 22,23 sz. Bétuel lánya, 24,67 sz. *Izsák felesége volt; hosszú gyermektelenség u. az *Ézsau-*Jákob ikerpár anyja lesz (Ter 25,24kk). Kedvenc fiát, Jákobot csellel segíti az *elsőszülöttségi joghoz (27,1-29) és megvédi Ézsau bosszújától (Ter 27,41—28,5). A *Mákpela barlangban temetik el (49,31) és mint pátriárka-feleség az isteni *ígéret hordozója (vö. Róm 9,10).

Recin (Rászin: „forrás”) *Damaszkusz ut. kir.-a Harcolt a *DB, Júda ellen (*Áház alatt), mert az nem csatlakozott egy asszírelle-nes szöv.-hez. III. *Tiglatpilezer asszír kir. beavatkozott, legyőzte R.-t és Kr.e. 732-ben kivégeztette.

Redakciótörténeti módszer a *bibliatud. módszere, amelynek ért. ncs az egyes irod. formákat veszik figyelembe (I. Formatört. módszer), hn azt is, hogyan állítják őket össze, miközben részben megváltoznak ill. illeszkednek a mindenkori környezethez. Példa: Mt-ban gyakran az Úrnak u.azon szavai szerepelnek, mint Lk-ban, de más összefüggésben és apró változtatásokkal.

Reguel (Ráguel: „Isten barátja”) sznév, pl. *Mózes apósa (Kiv 2,18; I. Jetró).

Rehabeám (Roboám, „a nép kiterjeszkedett”) a *DB, Júda első kir.-a (Kr.e.932-917) a *bir. megszlása u., amelynek közvetlen oka ő volt, de okai mélyebben rejtőztek. Megerősítette bir.-ának több *városát, pl. *Hebront. 1Kir igen negatívan ítéli meg; *Sisák fáradó (= I. Sosenk, Kr.e.950-929) rablóhadjáratot indított a DB (1Kir 14,25k) és az *ÉB ellen, vlsz. hogy kihasználja *Izrael belső ellentéteit.

Rekábíták (nevüket ősuokról, Rekábról kapták, Jer 35,6): *törvényhez hű izr.-ák szöv.-e. Ősukre való hivatkozással a földművelő ország sok vívmányát elutasították (pl. szántás-vetés, szőlőművelés és állandó lakóhely: házak), vagyis tudatosan *nomád életet akartak élni, a *honfogl. e.-i kor volt mintaképük. *Jeremiás (35,1-19) a hűség mintaképéül állítja oda őket. *Jonadáb, Rekáb fia, *Jehu oldalára állt, akinek forradalma a tör-

vényhez való hűtlenség ellen is küzdött (2Kir 10,15).

Remény a Szlban mindig a jövőre való *üdvösség várása. Hogy ez a R. nem utópia, v. éppen illúzió, arról a *Krisztussal elkövetkezett *Isten országa kezeskedik. E R. szilárd alapja Isten *hűsége (Zsolt 71; 1Kor 1,9) és nem a pusztaság *türelem. Teljesedését Krisztus *második eljövetele jelenti, de már most meg van ígérve e *világnak (vö. Róm 8,19; Tit 3,7). Ez teszi a ker.-eket vidám és szabad emberekké (Róm 12,12; 2Kor 3,12) azokkal szemben, akiknek nincs R.-ük (Ef 2,12) és a világot abszurdnak tartják.

Részegség. A Szl t.k. Iz 28,7kk és Péld 23,29-34-ben említi; MTörv 21,20 sz. megkövezés legyen a büntetése. A Szl óv a R.-től (Róm 13,13; 1Kor 5,11), mert megakadályozza a bejutást *Isten országába (1Kor 6,10). Jelent *bálványimádást is (Jel 17,2), Krisztus *tanítványai *vérétől való megittasulást (Jel 17,6) és Isten *ítélete alatti tántorgást (Iz 19,14). *Pál a R.-et szembeállítja a Lélek *örömeivel (Ef 5,18kk).

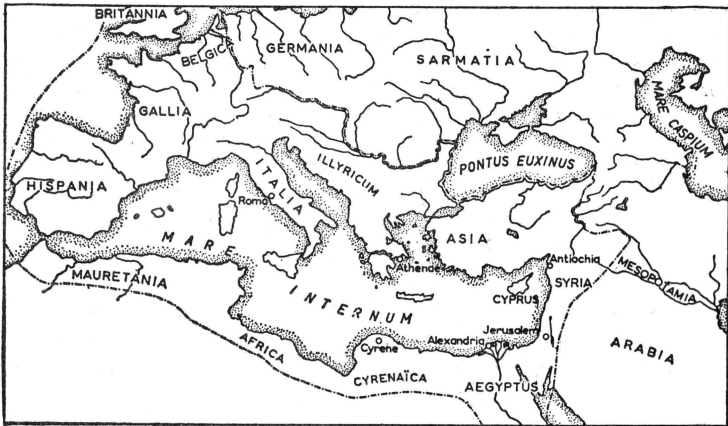
Rézkígyó I. Kígyó

Rezon (Rázon) egy szabadcsapat vezetője, megalapította *Damaszkusz bir.-át (Kr.e. 950 k.; 1Kir 11,23kk).

Réztenger I. Templom

Ribla (rible) hely a *Libanon Éi részén, Neko fáraó főhadiszállása pal. hadjáratái alatt (Kr.e. 608) és II. *Nabukodonozoré, mikor *Jeruzsálem ellen nyomult (Kr.e. 588-586).

Rimmon (Remmon) név, pl. 1) arám istenség; a szó sok névnek része, pl. Hadadrimmon (Zak 12, 11). 2) Hely („gránátalmafa”), pl.: R. (*Názárettől Éra), En-R. (*Hebron és *Beer-Seba közt).

A római birodalom Jézus és az apostolok idején; e birodalom politikai, nyelvi és szellemi egysége nélkül a kereszténység nem terjedhetett volna el olyan könnyen; terjedése először csaknem ennek területére szorítkozott (pl. a Dunától északra alig voltak keresztények).

Róma városa (alapítása a legenda sz. Kr.e. 753, valójában több sz.-dal korábban); az ÚSZ idején a városállam világbir.-má lett és a ker.-ség legrégebb környezetét alkotta. Egységes (viszonylag nyugodt) pol. helyzet, világnyelv (a g. egy válfaja, a „koiné”), fejlett közlekedési kapcs.-ok (utak) és elterjedt gondolkodási formák könnyítették a ker.-ség terjedését. A legtöbb ker. vallásnak még ma

sem sikerült a római bir.-beli ker.-ség múltjának minden nyomától megszabadulnia. A *Makkabeusok diplomáciai érintkezést tudtak teremteni R.-val (pl. 1Makk 12,1; 14,24); *Heródes(1) uralkodói hatalma római felügyelet alá tartozott; Róma beavatkozott végrendeletének végrehajtásába, és mindinkább egyedüli mérvadó hatalom lett. A pal. viszonyok (pl. *Jeruzsálem meghódítása, Kr.e. 63 és

Három római császár stilizált képe: középen Augustus (Kr.e. 27 — Kr.u. 14; Jézus születése), jobbra: Tiberius (Kr.u.14-37; Jézus halála); balra Néró (Kr.u.54-68; a hagyomány szerint ő végeztette ki Pétert és Pált).

Római levél

Kr.u. 70) alig befolyásolták a római zsidó gyülekezet (főhelyük a Trastevere) viszonyát a lakossághoz és a hatóságokhoz; azok egyszer önálló csoportként eltűrték, másszor kiutasították őket, megint másszor nagybecsülték. De mindenképpen idegen test maradt ez a közösség (szokatlan szokások). — A római polgárhoz tartozóknak élvezték R., Itália és bizonyos gyarmatok lakói, valamint egyes személyek (pl. *Pál). Ez öröklődött. A római polgár perében a római császári törvényszékhez fellebbezhető, nem volt szabad megostorozni v. megfeszíteni, nem fizetett adót, stb. R. magasabb körökben előfordult esetenkénti érintkezés a zsidósággal, de nem tudott behatolni oda (nem úgy, mint később a kereszténység). A római államelmélet: isteni államalapítás és -vezetés, örök fennállás, a *császár istensége, sem a zsidók, sem a keresztények nem vehették át változtatás nélkül.

Római levél. A római ek. ismeretlen volt *Pál ap. e. Mégis legjelentősebb levelét írja meg nekik, és bejelenti látogatását (15,23k), hogy ott is hirdesse az Ev.-ot (1,13), az akkori világ egyik kőpontjában (Európa, É-Afrika, Közel-K). A levél első, tanító része (1,18—11,36) a páli igehirdetés egyik alap gondolatával, a *hitből való *megigazulással foglalkozik. Pál megállapítja, hogy minden ember Isten haragjának van alávetve (1,18—3,20). Csak Jézus Krisztusban menekülhetnek meg. A megváltó *kegyelem a hit által lesz az ember osztályrésze. Már *Ábrahám sem erk. teljesítménye alapján igazult meg, hn hite által (3,21—4,25). Aki hisz, kiragadtatott a bűnből és a *halálból és új *életet kapott Krisz-

tusban (5,1-21). Ennek bizonyossága az elfordulás a bűnös cselekedetektől. A hívő szabad a *törvénytől, a *Lélemben él és hagyja, hogy az vezesse; e világ *szenvédései közt a végső *dicsőséget reméli (6,1—8,39). Második téma: *Izrael népe sorsának égető kérdése. Kiválasztottságuk ellenére hitetlenül elzárkóztak az *üdvösség elől. A kérdésre való felelet Isten kifürkészhetetlen titka marad. Pál meg van győződve: Isten kegyelme elég hatalmas arra, hogy célhoz vezesse az eredetileg meghívottakat: népe az idők végén eléri az üdvösséget, miután előbb a *pogányok megmenekültek (9,1—11,36). — A második, intő részben Pál azt kívánja, hogy a keresztények éljenek *Isten akarata sz., az ek. *szolgálatában, irgalmasságban, *szeretetben és az *állam iránti *engedelmességben (12,1—13,14). Azoktól, akik szabadnak érzik magukat a törvénytől, az ap. elvárja, hogy legyenek tekintettel a „gyengékre”, akik nem tudnak megszabadulni a törvény külsőséges kötelező erejétől (14,1—15,13). A levél személyes közlésekkel (hivatásáról és jelenlegi helyzetéről), üdvözlésekkel és Isten dicséretével végződik (15,14—16,27). A megigazulás témájában a R. rokon a *galata levéllel, de megkülönbözteti tőle a polémia hiánya. Igazi levél, nem dogmatikus értekezés. Kijel-einek minden teol. mélység és időtlen érvényesség m. is u.akkor megvan a tört. jellegük: a vita a zsidó törvényhez tapadással (az Ev. magva a hit, nem a parancsok; de ez szükségképpen magába foglalja az erk. igyekezetet), az Izrael üdvösségére von. kérdés, a *zsidóker-ek tekintetbevételének követelése, a római (pogány) felsőbbség elis-

merése, úttérvek és pénzadományok — mindez, igen kbő mértékben, kortört. jellegű, és ezt a magyarázatnál figyelembe kell venni. A R. címzettjei zsidóker.-ek és *pogányker.-ek (vö. 1,13kk). A római ker.-ek többsége úglát-szik a pogányok közül került ki. — A levelet Pál írta, vlsz. Kr.u. 57/58-ban *Korintozban. Már Kr.u. 100 k. bizonyítják hitelességét. Néha kétségbevonják, hogy a 16. fej. ered. része volt-e a levélnek, de azt nem, hogy ezt is Pál írta. Legfeljebb 16,25k lehet későbbi hozzátétel.

Romlás kiindulhat az embertől (Péld 26,28), v. lehet Isten *ítélete (Iz 10,22; 60,12), amelyet ő maga (Ter 6,13), *angyal (Kiv 12,23) v. ember (Iz 13,4k) hajthat végre. A bűnös magatartást (Ter 6,11) és a bajt is (Jer 8,21) nevezi a Szí R.-nak. Dán 9,27 a R. a végítélet jele, az eljövendő *üdvösség korában nincs többé (Iz 65,25). Az ÚSzben a Krisztustól való elpártolás és az üdvösségből való kizáratás a R. (Mt

10,28; 1Kor 5,5; 1Tessz 5,3), egy ért. használják a *kárhózzattal (2Pét 2,1,3; 3,7).

Rossz I. Gonosz, Szenvedés

Rúben Ter 29,32 sz. *Jákob és *Lea legidősebb fia. Ter 35,22; 49,3k leírja, hogy atyja *mellékfeleségével, *Bilhával való viszonya miatt elvesztette *elsősülött-ségi jogát. R. t ö r z s e őrá vezető vissza magát; *Izrael tört.-ében nem volt nagy szerepe; MTörv 33,6 sz. „kevés férfiú” volt tagja.

Ruth (könyve) népies elb. a *bírák korából: Egy *Moábba kivándorolt *család minden férfitagja kihál; *Naémi asszony moábita menyével, R.-tal visszatér *Betlehembe, R. Naémihoz és *Izrael Istenéhez való hűségéért azzal kap jutalmat, hogy *Boáz (Boóz) feleségül veszi és így magára vállalja a *sógorházasság kötelezettségét. R. áll. *Isáj nagyanyja és *Dávid kir. dédanyja volt (vö. Mt 5,1). A könyv végső alakja vlsz. a Kr.u.4.sz.-ből származik, a Dávid nemzetségével való összekapcsolás még későbből.

S Sz

Sáfár I. Intéző

Salamon (Salomó) *Dávid és *Bátseba fia (2Sám 12,24), az egyik leghíresebb izr. kir. (kb. Kr.e. 972-932). A Dávid utódlásáért való küzdelemben ő érvényesült idősebb féltestvérével, *Adoniással szemben, anyja, *Nátán próféta, *Benája hadvezér és *Cádok pap támogatásával. Utóbbi még Dávid életében királlyá kente föl (1Kir 1). Egymásután megölette ellenségeit (pl. Adoniást, 1Kir 2,24k). S. alatt *Izrael befolyásos és gazdaságilag virágzó korszaknak örvendett (1Kir 5,1-8); ennek sok előfeltételét nem ő, hn atya teremtette meg. *Háborút nem viselt. Az ÓSz külföldi kapcs.-ai közül megnevezi: *Egyiptomot (házasság a *fáraó egyik lányával, ezáltal *Gezer megszerzése, 1Kir 3,1; 9,16), *Arábiát (a *szábai kir.-nő látogatása, 1Kir 10,1-13), *Föníciát (keresk. és határszabályzat, 1Kir 9,10-14), az *edomiakat és *Damaszkuszt (látogatás, 1Kir 11,14-25). A b e l p o l . jellegzetességei: építkezések (Jer. *templom, 1Kir 5,16—6,38; palota, 1Kir 7,1-51; *városok, pl. *Hácor; hajók, 1Kir 9,26), költséges udvartartás Jeruzsálemben (1Kir 5,2k. 6kk, 10,4—12,23; 11,1kk) és Izrael újrafelosztása (12 kerület helytartókkal, 1Kir 4,7-19). A bibliai *hagyomány dicséri gazdagságát és *bölcességét (1Kir 3,28; 5,9-14; 10,7), helyteleníti, hogy túrta idegen istenek imáadását (1Kir 11,4kk, külpol. okok?) A templomszentelés ünnepét mint uralkodásának egyik fő eseményét festik. — S.-nak nem sikerült megszilárdítania és tartóssá tennie nagybir.-át: halála u. be-

következett a *bir. megszólása északi és déli bir.-ra. A hagyomány — helytelenül — több bibliai ill. apokrif művet tulajdonít neki.

Salamon csarnoka I. Templom

Sálem (Szálem) *Melkizedek kir. városának neve volt (Ter 14,18). Sokan „Jeruzsálem” rövidítésének tartják (vö. Zsolt 76,3). Más hipotézisek pl.: a *Szikem közelében levő S.; szövegromlás Terben, úgyhogy nem lehet meghatározni fekvését.

Sallum sznév, pl.: 1) az *ÉB kir.-a, I. Zakariás(1), 2) a *DB kir.-a: *Joáház (Jer 22,1).

Sámgar I. Bírák

Sámson (Simson) „a nap gyermeke”, Bír 13-16 elb.-einek főhőse; ezek kbő népies tört.-eket kapcsolnak össze (pl. lakodalom egy *filiszteus nővel, találós kérdés, több filiszteusok elleni hőstett; a filiszteus *Delilával való viszony; magára rontotta a hátat, amelyben sok filiszteus összegyűlt). S. *nazireus volt és az ut. a Bírák könyvében megörökített *bírák közül. Az elb.-ek azt akarják megmutatni, hogyan segített S. által mindig újból a szorongatott népnek.

Sámuel („az istenség . . . El”? 1Sám 1,20 magyarázata népies: „meghallgatott Isten”) Elkána és *Anna(1) fia (1Sám 1,19k), mint *nazireust (1Sám 1,11) korán a *silói szentély szolgálatára nevelték és *próféta hivatást kapott (1Sám 3,4). 1Sám 7,3k.6.8-13 sz. ítélő szava és Imája igen hathatós volt. 1Sám 8,5-22 leírása sz. nem szívesen alapította meg a *királyságot; későbbi *hagyomány készségesebbnek tünteti fel (1Sám

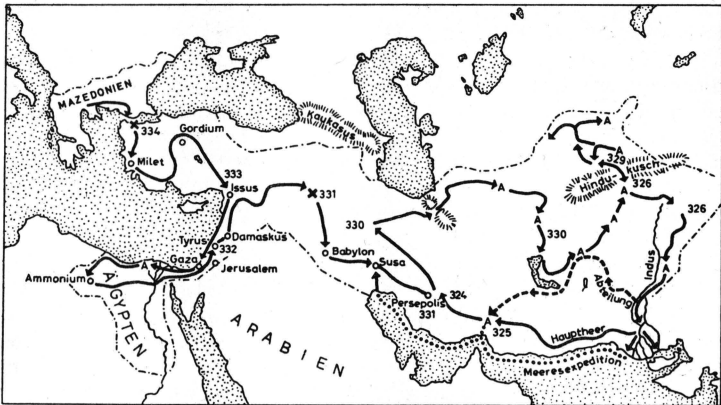
9,15—10,1). De végül szakított *Saullal, az első királlyal és átpártolt *Dávidhoz (1Sám 15k). S. az izr. tört. egyik legn. alakjaként áll előttünk: papi (királykenés), prófétai és kormányzói (*bírák) vonások egyesültek benne. L. még Sámuel könyvei.

Sámuel (könyvei). Ered. mindkét S.-könyv egyetlen egység volt; a LXX-ban és a Vg-ban mint a Kir 1. és 2. könyve szerepel, 1,2Kir pedig 3,4Kir gyanánt. S. könyvei *Izrael tört.-ét a Kr.e. 1000 k.-i időben tárgyalják, az ut. *bírótól, Sámueltól *Dávid kir.-ig. Az 1. rész (1Sám 1-10) leírja S. életét, próf. és bírói működését, a 2. rész (11-31) *Saul kir.-ságát, viszályait Dáviddal és halálát, a 3. rész (2Sám) Dávid kir.-ságát, hatalmának kiépítését, a bir. megerősítését és a *templom helyének megszerzését. A

könyvek több forrásra mennek vissza (kbő javaslatok vannak erre), v. esetleg egyes elb.-ek többféle körére; de ezeket ncs összegyűjtik, hn folyvást alakítják is. S. nem szerzője a könyveknek. Keletkezési idejük bizonytalan, de a *bir. megoszlása (Kr.e. 932) és a *DB pusztulása (Kr.e. 586) közti időbe esik.

Sándor (Alexander, „férfiak kivédője”) több személy neve, n.e.: Nagy S. (Kr.e. 357-323), a g. világbir. megalapítója. Az ÓSz csak 1Makk 1,1-9-ben nevezi meg, de ezenkívül rá céloz Dán több *látomása. Előmozdította a zsidó *diaszpora fejlődését. Sok legendás tudósítás szól róla, amelyek tört. értéke nincs (pl. a *templomban tett látogatásáról). L. még Hellénizmus.

Sára („fejedelemnö”) sznév, pl. S. (Sárai), Ter sz. *Ábrahám felesé-

Nagy Sándor hadjárata, akinek világbirodalmára Dán is céloz, nagyjelentőségű volt Palesztina számára is. Tiruszt leszámítva (ezt Kr.e. 332-ben csak hónapokig tartó harc után vette be) könnyen és gyorsan megszerelte a kikötővárosokat; miután Gáza ellenállását megtörte, nyitva állt az út Egyiptom felé. Ott megalapította Alexandriát (331). A hadjárat vonala mentén sok várost neveztek el róla, pl. Alexandria, Alexandropolisz; ezeket a térképen A betű jelzi. Abteilung = részsereg, Hauptheer = főszereg, Meeresexpedition = tengeri sereg.

ge (11,29kk), akit kétszer nővére-
nek mond (kettős tudósítás, Ter
12,13; 20,2; vö. Ter 26,7), sokáig
meddő, majd az ígért örökös,
*Izsák anyja lesz (Ter 21,2k) és
így a nép ősanyja (Iz 51,2). A
*Mákpela barlangban temették el
(Ter 23,19). Ő Isten új népének
anyja (Róm 9,9) *hite által (Zsid
11,11).

Sárkány az ősidők mítikus szörnye
(vö. Zsolt 74,13; Iz 51,9; Jób 7,12;
I. Káosz), néha nem tettek kbség-
get S. és óriáskígyó közt (vö. Iz
27,1; I. Leviátán). A S. szó szerep-
pel a prófétai mondásokban is
(vö. Iz 14,29; 30,6; Ez 32,2-ben
egyesek „krokodilt” fordítanak S.
helyett). Már Dán 7,7k.19kk.23-27
megjelenik egy szörnyeteg, vlsz.
S., mint istenellenes hatalom. Jel
12 szörnye kifejezetten „S.”, Jel
12,14k azonban *kígyónak nevezi,
Legyőzik, ideiglenesen (20,2k) és
véglegesen is (20,7-10).

Sáron síkság *Palesztina partvidé-
kén, Joppe (I. Jáfó) és *Cezárea
közt, jó legelőkkel (1Krán 27,29).
Virágos mezői a „pompa” képéül
szolgáltak (Iz 35,2).

Sátán I. Őrdög

Sátor, szent. Minthogy a S. a *no-
mádok otthona, Isten jelenlétét S.
által fejezik ki; a pusztai vándor-
lás idején ez *Izrael népének
*szentélye és kíséri vándorlásán.
Ez az őrzőhelye a *szövetség lá-
dájának a *törvény kőtábláival
(Kiv 25,16), Isten lakása (Kiv 26,
1) és a *Mózesnek tett különle-
ges *kinyilatkoztatások helye (Kiv
25,22; 33,7-11; talán *orákulum-
helynek is tekintették: Szám 12,5).
A szent S. beosztásának leírása:
szentély (*füstölőoltárral, a *ki-
tett kenyerek asztalával, méccsel)
és szentek szentje (a szöv. ládá-
jával). Kiv 26; 36,8-37 úgylátszik
a *templom leírásán ihletődik. A

*honfogl. u. a szent S. jelentő-
ségét veszíti a kbő szentélyek-
kel szemben.

Sátorkészítő takarókat és sátor-
ponyvákat csinált. *Pál mint fog-
lalkozását említi, hogy hangsúlyoz-
za az ek.-től való pénzügyi füg-
getlenségét (Csel 18,3; 1Kor 4,12;
2Kor 12,13).

Sátoros ünnep. Hálaadó *ünnep
volt a termés betakarításáért (szü-
reti ünnep: Kiv 23,16). Ered. nem
volt szilárd dátuma (vö. Lev 23,
41). Később zarándokünnepé lett
(Kiv 34,22k) határozott dátum-
mal, *étiológiával (megemléke-
zés a kunyhókban lakásról az
*Egyiptomból való *kivonulás ide-
jén, Lev 23,42k) és szertartással
(Szám 29,12-38). Vitatott, hogyan
keletkezett: újévi ünnepből v. vmi
nomád sátorünnepből (a szántó-
vető civilizációba való átmenet
idején v. az u.). Az is vitás, meny-
nyiben kapcsolódtak a S.-pel ál-
landóan v. alkalmilag más ünnepi
motívumok, amelyeket a Szf rész-
ben nem említ kifejezetten (pl.
„a szöv. megújításának ünnepe”,
vö. MTörv 31,10kk; királyi Sion-
ünnep ill. a *trónfoglalás ünnepe;
templomszentelés, vö. 1Kir 8,2).
A „lombkunyhók” pálma-, fűzfa-
és egyéb vesszőkből voltak fonva
(vö. Lev 23,40; Neh 8,15). A
*számkivetés u.-i időben részben
a lapos háztetőkön állították fel
őket. A végső időben Zak 14,16kk
sz. minden nép *Jeruzsálembé fog
vonulni a S.-re. — Jézus idején
meghatározott szokások voltak ér-
vényben: pl. ünnepi csokrot vit-
tek és lengettek körmenetben,
közben *Hozsannát mondtak. Ün-
nepélyesen vizet merítettek és
ráöntötték az égőáldozati *oltárra
(vö. Jézus célzását Jn 7,37k: „élő-
víz” = a forrás kifolyó vize). A
S. 1. napján a templom egy ré-

szét ünnepélyesen kivilágították (ezzel függ össze Jézus szava „a világ világosságáról” Jn 8,12?)

Saul 1) („kikönyörgött” v. Jahvé-nak „kölcsonzött”) az első izr. kir. (kb. Kr.e. 1020-1012), *Benjámin törzséből. *Sámu-el ken-i királyá (1Sám 10,1), vlsz. az *ámmoniak elleni háborús sikerei miatt (1Sám 11,5-11). Székhelye szülőhelye, *Gibe-a. Az, hogy az izr. törzsek összefognak egyetlen katonai főparancsnok („király”) alatt, a *filiszteusok fenyegetésének következménye (vö. 1Sám 13,1-23). A tkpi *királyságot nem S., hn *Dávid alapítja meg. Több siker ellenére S.-nak nem sikerül megfékeznie a filiszteus veszedelmet; utóbb Sámu-el-lel való feszültségek és a Dávid miatti aggodalom is beárnyékolják uralmának idejét (vö. 1Sám 13,13; 15,19k; 18,15). A Szf leírja, hogy depresszió és üldözési mánia gyötörte. 1Sám 15,23 kudarcának és elvetetésének okául az Isten iránti engedetlenséget nevezi meg. A filiszteusok elleni harcban súlyos sebet kap és öngyilkos lesz (1Sám 31,4), fiai nagyrésze is elesik (l. Gilboa, Isbóset). Tiszteletét a Szf azzal fejezi ki, hogy Dávid szájába sirató éneket ad haláláról (2Sám 1,17-27).

2) I. Pál.

Sefela („lapály”, több fordítónál) dombos vidék (3-400 m a tengerszint felett) a Júda-hegység és a Földközi-tenger partja közt; olaj- és fügefákat telepítettek rá (1Kir 10,27).

Sékel I. Érmék

Sém (Szém: „név”) a bibliai *nemzetséglistákban (Ter 5,32; 10,1; 11,10) és a *vízözönről szóló elb.ekben *Noé egyik fia. Rá vezeték vissza a *szemitákat. Más népek fölötti uralmát apja iránti *tiszte-

letével okolják meg (Ter 9,18-28). Mint *Izrael népének és a *Mesiásnak őseit említi Jézus *család-fája (Lk 3,36).

Semája (Semeja: „meghallgatott Jahvé”) sznév, pl.: 1) próféta a *DB-ban, Júdában, felszólította *Rehabeámot, hogy fogadja el a *bir. megoszlását Isten intézkedéseként (1Kir 12,22kk). 2) *Jeremiás ellenfele (Jer 29,24-32).

Semmiség az emberi lét Isten e. Gondolkodásunk, cselekvésünk előtte jelentéktelen (Iz 41,29; Zsolt 62,10; 94,11; Bölcs 13,1; Róm 8,20). Saját S.-e megismeréséből tud az ember Isten felé fordulni (Zsolt 4). Ugyancsak S.-nek mondja a Biblia a bálványokat (idegen isteneket) is, mert nem tudnak segíteni az emberen (1Sám 12,21; 2Kir 17,15; Bölcs 13; 14); „tisztelőket” S.-nek v. istentelenségnek nevezi (Péld 10,20).

Séol I. Alvilág

Seregek (h. c e b a ' ó t). Gyakran szerepel: „a S. Istene (Jahvéja)” v. „Ura”. Vitatott, hogy ez a kif. *Jahvéban a győzelmes háborús istent ünnepli-e (vö. Kiv 15,3), v. a mennyei hatalmasságok Urát (vö. Zsolt 103,21), v. *Kánaán leigázott isteneiét.

Serleg I. Kehely

Set (Szet) Ter 4,25k, valamint 5,3k *nemzetséglistája sz. *Ádám és *Éva fia, aki az agyonütött *Ábel helyébe született nekik, *Énos atyja. A S.-ről elnevezett származáslista („szetiták listája”) 10 nemzedéket fog át. L. még Életkor(1).

Siló (kirbet szélún) város *Efraimban *Bétel és *Szikem között, a *királyság előtt *Izrael *törzseinek vall. kpontja. Megtudjuk, hogy itt őrizték a *szövetség ládáját (1Sám 3,3), amelynek szolgálatát *Éli papi nemzetsége lát-

Siloah-alagút — Sinai

ta el. Itt töltötte ifjúságát *Sámuel. Itt volt a szent *sátor (Józs 18,1; 19,21).

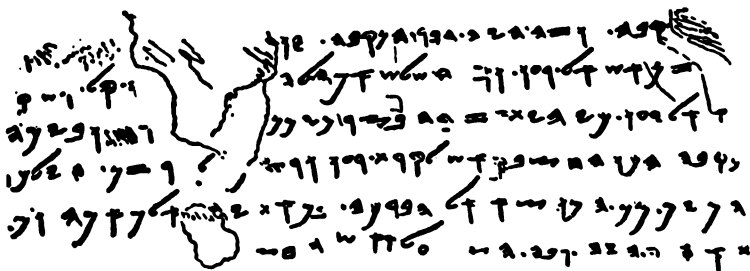
Siloah-alagút. A Siloah egy csatorna volt, amely *Gihon forrásvizét (*Jeruzsálemen kívülről) egy jertóba vezette, hogy a városnak megszállás idején is legyen *vize. Kr.e. 700 k. (*Hiszkija alatt) a nyitott árkot alagúttal helyettesítették (533 m hosszú a sziklán keresztül, 2Kir 20,20). Az egyik leghíresebb *feliratot az alagút kijáratán helyezték el (óhéber írás, felfedezése: Kr.u. 1880). Jézus korában a jer. tavat nevezték „Siloah” (Siloám)-nak. Jn 9,7 sz. Jézus ideküldte a vakonszületettet.

Simei (Simi, Semei: „Isten meghallgatott”) *Saul házának előkelő tagja, átkot mondott az *Absalom elől menekülő *Dávidra. *Salamon kivégeztette (2Sám 16,5-13; 19,19-24; 1Kir 2,8.36-46).

Siméon („Isten meghallgatott”) 1) *Izrael egyik *törzse, később beleolvadt *Júda törzsébe. *Jákob és *Lea egyik fiára vezetik vissza (Ter 29,33). A „Jákob-áldás” arról beszél, hogy egész Izraelben szétszóródik (Ter 49,7), a „Mózes-áldás” (MTörv 33) már nem említi. 2) Aggastyán, aki Lk 2,25-32 sz. a gyermek Jézust köszönti templomi bemutatásakor.

Ő és *Anna(2) prófétanő a *Mesiást váró jámbor Izrael típusai. **Simon** („Isten meghallgatott”) 1) Mattatiás fia, I. Makkabeusok, 2) I. Péter, 3) a „Tizenkettő” egyike (I. Apostolok), az ap. listák: Mk 3,18; Mt 10,4 mint „kananeust” említik, Lk 6,15; Csel 1,13 „buzgó”-nak mondja; kérdés, nem tartozott-e a *zelótákhoz; működéséről és haláláról semmit sem tudunk.

Sinai (Szinai) a *hagyomány egyik részében annak a hegynek a neve, amelyen *Jahve megjelent *Mózesnek (Kiv 19k; más hagyományágak a *Hórebről v. egyszerűen „hegyről” beszélnek). Ker. hagyomány sz. (a 4.sz. óta) a S.-félszigeten fekszik (Más javaslatok pl.: a *Szeír hegységben, *Kádesnél, a mai Szaudi-Arábiában); eszerint dzsebel múszá-val, dzsebel qáterin-nel (a Katalin-kolostorral), v. dzsebel szerbál-lal (Kr. u. 2. és 3.sz.-ból származó zárán-dokfeliratokkal) azonosítják, mind egymás közelében. A Szfnak az egyiptomi *kivonulásról és a pusztai vándorlásról szóló adatai nem pontosan és ellentmondók. A bibliai tudósítások szerzőinek nem a hely a fontos, hn az, amit elmondanak: Isten kapcs.-ba lép a *néppel (*szövetség), ő az egye-

A Siloah-felirat az alagút kijáratán

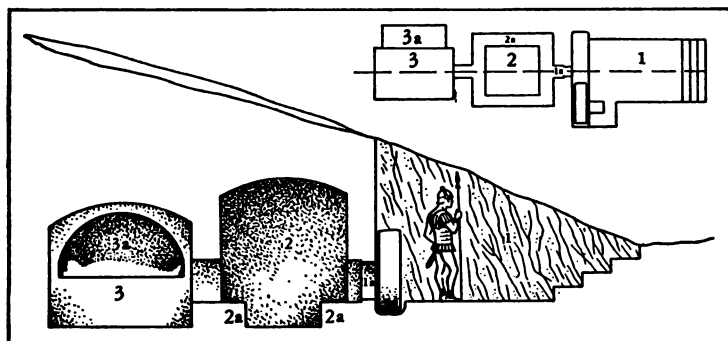
düli Isten (*tízparancs) és megajándékozza a népet a pusztai vándorlás szellemi csúcspontjával, amikor valójában egységgé válik. — Kicsit távolabb attól a ter.-től, ahol a ker. hagyomány a S.-t sejti, több hieroglif-feliratot és egy régi betűkkel írt feliratot találtak.

Sineár (Sennaár, Szennár) *Babylont v. egész *Mezopotámiát jelenti (Ter 11,2; Dán 1,2).

Sion (Cion) *Jeruzsálem DKi dombjának *Izrael ideje e.-i neve (ill. azé a dombé, ahol a *jebusziak *Dávidtól elfoglalt városa volt), a meghódítás u. Dávid-városnak nevezik (2Sám 5,7; 1Krn 11,5). Később a templomhegyet, az egész várost és lakosságát jelenti (Zsolt 48,13; Ám 6,1). Jelentős a prof. és kult. irod.-ban, ahol Isten városát (Zsolt 48,2k; Jer 31,6), *Jahve városát (Iz 30,14), a szent hegyet (Zsolt 2,6), Isten lakását (Zsolt 9,12) jelenti. A *számkivetés korában és az u. az új *üdvösség szimbóluma, amely

által a *nép megmenekül (Zsolt 14,7; 2,3k). S.-ból (mint amely Isten *jelenlétének jele) nyilatkoztatja ki magát az Isten (Ám 1,2), küld segítséget és *áldást (Zsolt 128,5; 134,3). Az ÚSz ÓSzi idézetekben említi (pl. Mt 21,5; Jn 12,15; Róm 11,26), azonkívül mint a megváltott ember lakóhelyét (Zsid 12,22) és a végső üdvösség jelképét (Jel 14,1). A cionizmus 19. sz.-i mozgalom volt, a zsidóknak abból a vágyából született, hogy visszanyerjék hazájukat. Döntő kezdeményezője Theodor Herzl volt (1860-1904). Izrael *államának megalapításáig (1948.máj.14.) szakaszai voltak t. k. egy zsidó nemzeti alap létrehozása (1901), földvételek és települések, valamint városok megalapítása.

Sír. A temetés többnyire a halál u. néhány órával történt (bebalzsamozás *Izraelben igen ritka volt, vö. Ter 50,2k), leginkább az elhunyt fiai végezték (Mt 8,21; de vö. 1Kir 13,29; 2Kir 23,30). Sírul

Jézus-korabeli zsidó sírkamra metszete. Egy domb lejtőjén folyosót vájtak, amelybe gyakran néhány lépcső vitt. Egy alacsony nyílás (1a) mögött, amelyet súlyos sziklával lehetett elzárni, kamrát (2) vájtak, a falak mellett üledékkel (2a), majd egy második kamrát (3) egy v. több hal ábrájával. Ebbe a kamrába tették aztán a halottat. Ha a sírt egy másik halott számára akarták felhasználni, akkor összegyűjtötték a csontokat és a mezőn ásott kis gödörbe, v. csontládába (ossarium) tették.

Sirák (Jézus Sirák) — Sötétség

term. barlangmélyedés szolgált (Ter 23,19; néha mesterségesen kitágították), v. mesterségesen földbevált gödör (vö. 2Kir 21,18), v. sziklából kivágott kamra (Iz 22,16; Mt 27,60), v. „a közönséges nép sírjai” (Jer 26,23; vö. 2Kir 23,6; tömegsírok?). A S.-formák változtak. Volt kamraforma S. Jézus idejében (vö. az ábrát), am. már akkor ismerték a függőleges fülkébe való temetést, ill. az ív-S.-t, valamint a toló-S.-t (k o k), ahol a holttestet a S.-kamrából kiálló 9-18 vízintes tárná egyikébe csúszatták. S.-barlangok és kamrák gyakran nemzedékeken át kiszolgálták az egész *családot (vö. Ter 49,29-31). Ha az elhunytat nem temették „atyái S.-jába”, abban isteni *büntetést láttak (1Kir 13,22). Főként később lehetőleg a város határán kívülre temettek. A halottal a S.-ba veledott tárgyak a legrégebb korban gyakoribbak voltak, mint később (l. Élet a halál u.). A hamvasztás Izraelben nem volt szokás, ellentétben más népekkel (vö. Ám 2,1; 1Sám 31,12 vlsz. nem maradt fenn helyesen). Közrejátszhatott ebben, hogy az elégetett továbbélését az *alvilágban nem tudták elképzelni és az elégetést végleges megsemmisülésnek tekintették.

Sirák (Jézus Sirák) (könyve) (Vg: Ecclesiasticus), deuterokanonikus (l. Kánon), a bölcsességirod.-hoz tartozik (l. Bölcsesség). Tartalma: 1) Bölcs mondások gyűjteménye (1,1—42,14), amelyek gyakran a Prédra emlékeztetnek. Erősen tanító-moralizáló hangnemben int vall. magatartásra és feddhetetlen életre. Találunk benne utalásokat magára a bölcsességre, *imákat és hálaénekeket (4,11-19; 14,20—15,10), a megszemélyesített bölcsesség himnuszát (24,3-22). 2)

Második része (42,15—51,30) a bölcsesség dicséretét zengi a teremtésben és a nép nagyjainak dicsőítő énekét (44,1—50,26). Végül a záróima (50,27kk) és a függelék (51,1-30). A könyv a Kr.e. 180-170 közti időben keletkezett; szerzője, Jézus, Sirák unokája, művelt és *törvényhez hű bölcsességtanító volt *Palesztinában. Hosszú ideig csak g. fordításban volt ismeretes. 1896-tól máig megtalálták a h. szövegnek kb. 3/5-ét is.

Sisák (Sesák) h.kif. l. Sosenk *egyiptomi *fáraó (Kr.e. 950-929) nevére. S. beavatkozott az izr. trónviszályokba (l. Bir. megoszlása); l. *Jerobeám *Salamon elől hozzá menekül (1Kir 11,40). Később hadjáratot vezet *Rehabeám ellen (1Kir 14,25-28; a *templom kifosztása).

Sisera (Sziszára) egy *kánaáni kir. hadvezére (ő maga *Háróset-Gójim királya?) *Debóra és *Bárak legyőzte, *Jáél megölte (Bír 4k).

Sógorházasság (levirátus) a Közelkeleten elterjedt szokás, *Izraelben előírás volt: a fiú n. elhunyt testvér feleségét sógorának kellett elvennie, hogy utódot támasszon az elhaltnak (Ter 38,8, l. Ruth) és így fenntartsa családját. A S. elsőszülöttje a fivér nevét kapta (MTörv 25,5kk). A S.-ra való jogát az asszony nyilvánosan érvényesíthette (MTörv 25,8kk).

Sors l. Gondviselés

Sötétség ijesztő kép volt (pl. Ám 5,18; Zsolt 23,4; vö. Mt 6,22k), mert nem volt erős és tartós világlátás. A S. a *démonok helyének számított (vö. Ef 6,12). Bár Isten teremtette (Zsolt 104,20; Iz 45,7), de leginkább (vö. azonban Kiv 20,21) a halálhozó távolsá-

got jelöli Istentől (Jn 1,4k; Róm 13,12kk; Ef 4,18), amelyet Krisztus, „a világ világossága” (Jn 8, 12) legyőz.

Sugallat I. Inspiráció

Sulamit (más ford.: „S.-i nő”) az Én 7,1-ben megénekelt nő neve.

Súlyok. Becslés sz.-i S.-kal dolgoztak, úgyhogy szándékos hibákról, „hamis S.-ről” (Mik 6,11) is lehetett szó. Többnyire kőből voltak, később részben ólomból is. Lemérték a fémeket és értéktárgyakat. Vlsz. sohasem voltak általánosan kötelező S. Még ma is lehet K-en látni, hogy kövekkel v. patkókkal mérnek. A S. kor és vidék sz. többfélék voltak. A kiásott kő-S. sem illenek egy súlyrendszerbe sem. Ezért nem lehet a Szfban előforduló minden súlynak megadni a pontos értékét (mint sok lexikon teszi), csupán azt a nagyságrendet, amelyben el kell képzelnünk. Ezt a korlátozott célt szolgálja a köv. felsorolás: **A l a p e g y s é g :** 1 sékel (vö. h. **s a q a l** = mérni) = 11-17 g. Kbő súlyú sékelek voltak, pl. „királyi súlyú” (2Sám 14,26), „szent súlyú” (Kiv 30,13; a szöveg a *számkivetés u.-i).

S z o k á s o s r é s z e g y s é g e k : félsékel (Kiv 30,13), harmadsékel (Neh 10,33), negyedsékel (1Sám 9,8), kb. 1/20 sékel (g é r á h : Kiv 30,13).

N a g y s ú l y o k : 1 talentum (mázsa; 1Kir 10,10; 2Sám 12,30) = 3600 sékel (41-59 kg), v. 3000 sékel (34-50 kg); 1 mína (font; Ezd 2,69) = 60 sékel (660-1000 g) v. (később?) 50 sékel (550-840 g). — Vitatott Ez 45,12 jel.-e; egyes adatok megf.-jét ma már nem tudjuk megmondani (pl. Ter 33,19 nem érme, hn súlyegység). Jn 12,3; 19,39 a „font” római fontot jelent (vmivel kevesebb, mint 1/3 kg).

L. még Érmék, Mértékek. **Ered.** a *pénzt is súlyra mérték.

Sumér vidék *Mezopotámia Di részén. A S. nem volt *szemita nyelv. Már *Ábrahám kora e. S. városállami elvesztették pol. önállóságukat az *ámoriak ellenében. Mégis nagy a S. befolyás *Akkád és *Babilon kultúrájára.

Sunem (Szunám, s z ó l e m) régi helység a *Kármeltől DKre. Iz 19,18 *Isszakárhoz sorolja. *Abiság hazája.

Süket I. Fül

Symmachus I. Bibliafordítások, Hexapla.

Szába (Sába, S e b a) délarab törzs (később bir.). Az ÓSz említi: Sz. kir.nőjének látogatása *Salamonnál (1Kir 10,1-13), keresk.kapcsolatok (arany, tömjén, fűszerek és *drágakövek: Ez 27, 22). Sok régi délarab *feliratot fedeztek fel a Kr.u.1.sz. óta véletlenül v. ásatások alk. Sz. népét a Ter Sz. *ősatyára, Kús (10,7) v. Joktán (10,28) fiára vezeti vissza.

Szabados: korábbi *rabszolga, gyakran váltságdíj ellenében bocsátották szabadon, v. áldozati ajándékkul egy istenségnek (ezért 1Kor 7,22 képes kif.-sel: az Úr Sz.-a). Vitatott, hogy a „libertínusok” (Csel 6,9) korábbi rabszolgák voltak-e, v. hazatért hadifoglyok.

Szabadság Ter 2-3 sz. az *ember alapvető lehetősége, Istentől kapja; *Izrael népének *történelmében kif.-re jut: szabadulás az egyiptomi *szolgaságból (Kiv 3, 7-22; 5,1k; 6,6; MTörv 7,8), visszatérés a *számkivetésből (2Krón 36,17-21), a *Makkabeusok Sz. harcai (1Makk 2,19-22; 14,29); veszélyezteteti a külső bebiztosítottásra való törekvés (Kiv 16,3) és a *szövetség megsértése (2Kir 21,12-15). — Az ÚSzb

Szabad város — Szaduceusok

nem találunk a pol. Sz.-ra von. gondolatot; inkább úgy látják a Sz.-ot, mint felelősséget Krisztus üzenete iránt (pl. Mt 25,34-46; 2Kor 5,10). A Sz. az *igazság megismeréséhez van kötve (Jn 8,32), az igazság elutasítása szolgaságba visz. A Sz.: élet az Úr Lelkéből (2Kor 3,17), felszabadulás az ÓSzi *törvény alól (Róm 6,14; 7,6; Gal 2,4), a *hús(test) uralmának legyőzése (Róm 8,5-9), a *szellem (lélek) uralma (Róm 8,13), megszabadulás a *világtól való félelemtől (Kol 2,20) és a világ elemeitől (I. Bűn; Gal 4,3,9), távolság a világtól (1Kor 7,29-32). A ker. Sz.-ra hivatott (Gal 5,13), mint szolgálatra (Kol 3,12kk; 1Kor 8,9; 9,19), de a Sz. nem alacsonyítható le a gonoszság takarójává (1Pét 2,16). Ha a Sz.-ot veszeléyztetni is a bűn, a ker. mégis Isten gyermekei Sz.-ának dicsőségére hivatott (Róm 8,19-22). L. még Állam.

Szabad város I. Menedéjog

Szabaoth (Cebaót) I. Isten neve
Szabbat a hét 7. napja, nyugalomé ember és állat számára. A szó talán a h. se b á^c = 7 szóval függ össze. Az *Izraelen kívüli ter.-ről eddig még nem ismeretes hetes ritmus. A Sz.-ot az embernek és állatnak szükséges nyugalommal okolták meg (Kiv 23,12), később az Egyiptomból való *kivonulás hálás emlékezetével (MTörv 5,12-15) és *Jahve megnyugvásával a *teremtés u. Megtartása a *szövetség jele volt (Kiv 31,16k). Az *öröm (Óz 2,11) és az i.tiszt.napja volt (Szám 28,9k). Szigorúan ügyeltek arra, hogy mindenki megtartsa a Sz.-nyugalmat. Tilos volt pl.: az üzlet (Iz 58,13), tűzgyújtás (Kiv 35,3), fagyújtás (Szám 15,32-36), sütés-főzés (vö. Kiv 16,23), a lakóhely

elhagyása (Kiv 16,29), szántás, aratás (Kiv 34,21). A *számkivétel u. egyesek még a csatában való védekezést sem tartották megengedettnek (1Makk 2,32-38). A késői zsidóságban kazuisztika fejlődött ki (pl.: szabad-e megmenteni egy szerencsétlenül járt háziállatot szombaton?), ami súlyos teher volt (vö. Lk 11,46), ha vki nem ismerte a könnyítő kivételezéseket. — Jézus szóval és tettel a betű rabszolgasága ellen fordult: Sz.-napon is kell jót tenni (vö. Mk 3,2-6; Lk 13,10-17). A Sz. van az emberért, nem megfordítva (Mk 2,17). Az *ősek.-ben a Sz.-ot más ÓSzi előírásokkal együtt még megtartották (vö. Mt 24,20); csak lassan szabadultak fel a zsidó előírások alól (vö. Kol 2,16k). Helytelen volt, hogy később egyesek az ÓSzi előírásokat kritika n. átvitték a vasárnapra: ezek a ker.-ségben elavultak. A vasárnap nem Sz., annak tartalma más (I. Úr napja).

Szabbatév I. Elengedés éve, Tulajdon

Szaduceusok: zsidó csoport Jézus idején, pol. irányú, szélsőségesen konzervatív ill. opportunisták tagjai főleg magasabb állású *papok és jómódú családok. A név talán *„Cádok”-ból származik, az uralkodó papi nemzettség névadójától. A csoport kezdetei ismeretlenek; Kr.e. 150 k. papi körök befolyásuk megvédésére szövetkeztek, ellentétbe kerülve a *farizeusokkal. A Sz. csak az írott *törvényt (I. Mózesi könyvek) tartották érvényesnek, szájhagyomány útján történő, korhoz alkalmazkodó magyarázatát nem. A *próféták írásait sem tartották mérvadónak. Tagadták a test fel-támadását, a halál u.-i életet és az *angyalok létezését. Gondol-

kodás- és életmódjuk nyitott volt a világ felé, és a *hellenizmus felé fordult. Bár a Sz. befolyása a népre kisebb volt, mint a farizeusoké, de ők uralkodtak a *fő-tanácsban, és a farizeusokkal együtt ők vitték keresztül Jézus halálos ítéletét (*Kajafás Sz. volt, vö. Jn 11,47-53). Csel 23,6kk elmondja, hogy *Pál kihasználta a Sz. és farizeusok közti ellentétet. *Jeruzsálem eleste (Kr.u.70) u. eltűnt a Sz. csoportja; a későbbi zsidóságot a farizeizmus jellemzi.

Szafira I. Ananiás

Szakáll. Ügylátszik a férfierő kif.-e és a tekintély jele, olajjal ápolták (Zsolt 133,2). Levágása meggyalázasnak számított (2Sám 10,4k), v. a gyász jele volt (Iz 15,2; Jer 41,5; 48,37). Bizonyos formái tilosak voltak (idegen kultuszok? Lev 19,27; 21,5).

Szalmanasszár több *asszír kir. neve; az ÓSz számára jelentősek: 1) III. Sz. (Kr.e. 858-824) megerősítette és megnagyobbította apja, *Assurbanipal bir.-át; közben váltakozó sikerrel harcolt a *damaszuszi állam ellen. Kr.e. 854-ben Karkarnál (az Orontész partján Hemát m.) egy szöv. küzdött el-lene, köztük *Áháb, Izrael kir.-a is. *Jehu izraeli kir. Kr.e. 841-ben adót fizetett neki. — 2) V.Sz. (Kr.e. 727-722) III. *Tiglatpilezer fia, *Szamaria megszállása köz-ben halt meg; utóda (II. *Szár-gon) meghódította; Ózeás kir.-t Sz. már előbb foglyul ejtette (2Kir 17,3-6).

Szalóme szénv. pl. *Heródiás lánya, *Heródes Antipász(4) mostohalánya. Kérésére fejezték le *Ker. Jánost (Mk 6,47-28).

Szamár: karavánban (Ter 42,26), munkára (MTörv 22,10), teherhordásra (Ter 22,3) és lovaglásra

használt állat (Bír 1,14), *Izrael-ben nem áldozati állat (vö. Kiv 34,20). Jézusnak Sz.-on való bevonulása (Mk 11,2-7p; Jn 12,14k) *messiási méltóságának jele (vö. Zak 9,9).

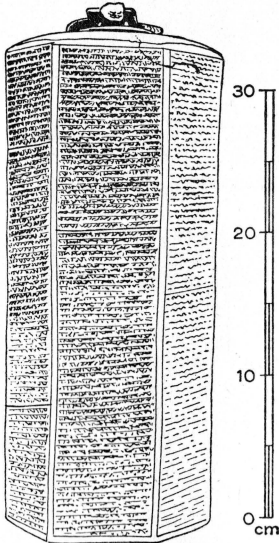
Szamaria (sz e b a z t i j e) az *ÉB, Izrael főv.,a, *Omri kir. (Kr.e. 886-875) alapította (1Kir 16,24) és fia, *Áháb építette ki (1Kir 16,32: *Báál-templom, kbő szem-pontokból). *Jehu mint *Jahvetisztelő lerombolta a Báál-templomot, viszont meghagyta a „bor-jút” a Jahve-szentélyben (Óz 8,5k; I. Bika). Sz. az 1967-ben az izr. harci erőfoglalta Nyjordániai ter.-en fekszik. A Sz. név az egész ter. megjelölésévé lett. Sz. városát Kr.e. 722-ben, röviddel Ózeás próféta működése u., 3 évi ostrommal megszerezték az *asz-szírok, a lakosság egyrészt elhurcolták (I. Számkivetés) és idegen fajú és vallású polgárokat telepítettek be (keveréklakosság, I. Szamaritánusok). A *Makkabeusok korában Sz.-t lerombolták, később megint felépítették. Nagyobb jelentőségre jutott *Heródes(1) alatt, aki nagyvonalúan szépítette, bővítette és „Szebaszté”-nak nevezte el (= Augusta, Augustus császár tiszteletére).

Szamaritánusok: bibliai név *Szamaria ter.-ének lakóira. Szamaria meghódítása (Kr.e. 722) u. az új telepesekből és az ottmaradotkból keveréknép állt elő. A Jahve-kultusz m. más (pogány) kultuszok is voltak (2Kir 17,19-33); a pogány keveredés szelplője rajtamaradt a Sz.-on (2Kir 17,34-41). A *számkivetés u. nem engedték őket a jer. *templomba (Ezd 4,1kk), ezért *Garizim hegyén (*Szikem m.) saját szentélyt építettek (2Makk 6,2). A *Haszmonius I. Hürkánosz János Kr.e. 107-ben le-

rombolta ezt, de a hegy továbbra is i.tiszt. hely maradt (vö. Jn 4, 20). A *zsidók és Sz. közti szakadék ellenségeskedéssé és gyűlöletté fajult (vö. Sir 50,20); kerültek minden érintkezést (vö. Jn 4,9). Jézus barátságosan bánik velük (vö. Lk 17,16-19; példabeszéd az irgalmas Sz.-ról, Lk 10, 30-37). Tanítványainak adott megbízatása (Csel 1,8) magába foglalja a Szamariában való igehirdetést is; *Fülöp(6), a „hetek” egyike, ott prédikált (Csel 8,5-8). — Szf gyanánt a Sz. azt ismerték el, ami a zsidóságtól való elválásukkor kánoni volt, ti. az 5 *mózesi könyvet. Óhéber írással és saját szövegalakban (sok értékes olvasásváltozat) maradt náluk ránk.

Számkivetés. A régi K-en elterjedt volt a gazdasági, pol. és szellemi vezetőrétegek deportálása, pl. hogy eleve megakadályozzák a fölkeléseket. — *Izrael számára a Sz. mély választóvonal volt. Előtte azt hitték, hogy „Jahve útja népével”, a *szövetség, az állami életre is vonatkozik; konkrétan úgy tisztelték, mint azt az Istent, akié az ország (I. Tulajdon); a kir.-ban Jahve helytartóját látták (I. Királyság). Bár egyesek éles szavakkal ostorozták a nép vétségeit a Jahvéhoz való *hűség ellen (I. Proféták), de a rendszer helyességét csak elvéve vonták kétségbe. Annál nehezebben viselték el a katasztrófát. *Szamaria meghódítására (Kr.e. 722) deportálás következik (2Kir 17,6); idegen népeket telepítenek a korábbi *ÉB-ba, Izraelbe; az elhurcoltakról nem tudunk többé; a Szamaria körüli vidéken keveréknép alakult ki (I. Szamariánusok). — Az ún. „babiloni fogóság” többrendbeli deportálásból

áll; a legn. benyomást az az élmény gyakorolja, hogy látniuk kell *Jeruzsálemnek és a *templomnak elfoglalását és elpusztítását (Kr.e. 586). A deportáltak számáról kbó adataink vannak (Jer 52, 28kk; 2Kir 24,14k; I. Cidkija). Kudarcot vall egy fölkelési kísérlet az újbab. hatalom túlsúlya (I. II. Nabukodonozor) ellen, a maradék nép *Egyiptomba menekül (Jer 40,7—43,7). Az *állam megsemmisül, a kir.-t megvakítják, fiait kivégzik, a *szövetség ládája eltűnik. — Megkísérelték a katasztrófa megmagyarázását (I. Deuteronomisztikus tört.); reménykedtek a hazatérésben és a templomi kultusz megújulásában (I. Deuteró-Izaiás, Ezekiel, Kebar), olyan i.tiszt. formákat fejlesztettek ki, amelyek nem voltak kötve a templomi kultuszhoz (a szöv. hatásos jelei: a *körülmetelés, kult. tisztaság, törvénytartó jámborság megkövetelése, I. Szabbat, Zsinagóga). A jámborság és a teol. terén olyan mélyreható új alakulatokat találtunk, hogy joggal tesznek kbséget. Sz. előtti és utáni kor közt (vö. pl. Messiás, Remény, Szegénység). — A Sz.-ból való hazatérést (Kr.e. 536-tól, I. Kürosz) *Ezdrás könyve festi. A templomi kultuszt megújították, de eközben számos reformot vezettek be, amelyeket a kívülállók nem értettek meg (pl. a kultusz szigorú központosítása, faji tisztaság; Neh 12,44—13,31). **Számszimbolika.** Mint minden nép-nél, az izr.-áknál is ncs a mennyiségi érték megadása a szám, hn meghatározott jel.-e is van, pl. 2 = „egy pár” (MTörv 32,30), „sok” (Iz 40,22), 7 = „nagyobb számú” (MTörv 7,1; Mt 18,21), 10 = „igen nagyszámú” (Ter 31,7; Lk 15,8; Jel 2,10), 40 = „hosszú idő” v. „nemzedék” (Szám 14,22.34; Bir

Hatoldalú prizma, amelyen Szanherib beszámol Hiszkija, Júda kir.-a elleni hadjáratáról (Kr.e.701).

3,11). Szimbolikus jellegű a 3-as szám rituális cselekményeknél (1Kir 17,21), törvény-előírásokban (Kiv 23,14; MTörv 17,6), jelenésekben (Ter 18,2) és isteni dolgokban (Szám 6,24kk). 4: összeséget, teljességet jelöl (Ter 2,10; Ez 14,21; Mk 13,27). 7: szimbolikus szám az izr. rituáléban (Lev 4,6-17) és kiny.-okban (Jer 15,9; Dán 4,13-29; Jel 1,12.16). 12: az *ősatyák és a *törzsek száma (Kiv 24,4), a *kitett kenyereké (Lev 24,5), az *apostoloké (Mt 10,2; 26,14; Csel 6,2), a választottaké (Jel 7,4kk; 14,1kk) és a *beteljesedésé (Jel 21,12.14.16.20k).

Szanhedrin I. Fótanács

Szanherib („Szín pótolta a fivéreket”) II. *Szárgon fia, *Assíria kir.-a (Kr.e. 705-681). Hadjáratot vezetett *Szíria és *Fönícia ellen, és egy *Jeruzsálem elleni,

idő e. félbeszakadt hadjárat során *adót szedett *Hiszkijától, a *DB, Júda kir.-ától (Kr.e. 701, vö. 2Kir 18,13—19,36). Erről egy hatoldalú agyagprizmán számolt be (I. ábra). Székhelyévé építette ki *Ninivét. 2Kir 19,37 sz. ninivei templomában fiai, Adrammelek és Száezer ölték meg.

Szárdesz (S z a r t) *Lídia régi föv.-a, híres volt gazdagságáról (textiliák, szőnyegek) és Artemisznek egy templomáról. Amikor egy földrengés összerombolta (Kr.u. 17), nem tudott többé magához térni. Jel 3,1-6 egy levele a Sz.-i ek.-et *megtérésre inti.

Szárepta (Szärefta, s a r a f a n d) *Szidontól Dre eső hely, ahol 1Kir sz. *Illés egy özvegnél csodát tett (17,7-24; vö. Lk 4,26).

Szárgon asszír kir.-ok neve, m.e.: II.Sz. (Kr.e. 722-705), ő fejezte be *Szamariának V. *Szalmanasszár megkezdte meghódítását (Kr.e. 722; 2Kir 17,4kk; 18,9kk). Kormányzása megalapította a szárgonidák dinasztiáját és tetőpontra emelte *Asszíria hatalmát; ezenkívül több éven át *Babilonon is uralkodott. Nevét a Szl nem említi.

Szefarád jer. menekültek menedékhelye (Abd 20; Kisázsziában?) A későbbi zsidó hagyományban = Spanyolo. L. Askenáz.

Szegények bibliája (Biblia Pauperum) könyvillusztrációk (később fametszetek) későközépkori gyűjteménye: ŰSzi jelenetek, köztük ŰSzi képek és épületes (többnyire nem bibliai) szövegek. A gazdag kiállítású művek nem voltak elérhetőek a szegényeknek, de olcsóbbak voltak a bibliakiadásoknál, és ezek pótlékának tekintették őket (a név kései).

Szegénység. Az ŰSz rossznak tekintti. Okai: az illető saját vétke (Péld 6,9-11; 24,30-34 stb.), sors-

csapások (1Kir 17,16), a gazdagok és hatalmasok erőszaka (m. e. a *prófétáknál: Iz 5,8; Jer 5,27; Ám 5,11; Mik 2,1k; 6,10k). *Jahve a szegények oltalmazója (Zsolt 10,14.17; 14,6; 68,6 stb.). A *számkivetés u. a Sz. vallásos fogalom-má válik (jel.-e kb.: alázat, jámborság, Zsolt 18,28; 70,6; 86,1k; Zak 9,9), an., hogy elvesztené társ- horderejét. A „szegények” nem voltak öntudatosak v. oppor-tunisták, azért a hatalmasok, gazdagok, főleg pedig a vall. tekintélyek kevésbevették őket. Ennek a fogalomváltozásnak az ért. kell venni a „lélekben szegények”-ről szóló kijel.-t is (Mt 5,3). A hagyománykincs hangsúlyozásában és megválogatásában m.e. Lk mutat nagy rokonszenvet a „szegények” és erős tartózkodást a gazdagok iránt (vö. Lk 6,24-26 12,15.33k; 14,33), és ezzel a többi Ev. gondolkodását is kif.-re juttatja (vö. Mk 10,23-26p). Szüksös *alamizsnával nem szabadulhatnak meg ettől. *Pál rámutat Jézus Sz.-ére (2Kor 8,9). Egy ek. lehet külső javakban szegény, a valóságban azonban gazdag, v. megfordítva (Jel 2,9; 3,17). A *Qumráni közösség tagjai is „szegények”-nek nevezik magukat.

Szegletkő I. Kő

Szégyen (gyalázat): megbecstele-nítés, pl. emberektől (Zsolt 55, 13kk), v. mindenféle életkörülmény miatt (pl. gyermektelenség, Lk 1,25), az illető saját hibájából (pl. a szülők eltaszítása miatt, Péld 19,26), v. Isten *ítéletéből (Iz 45,16; Jer 3,25). Jézus magára vette a *kereszt, a kudarc és a gyalázatos *halál Sz.-ét (Zsid 12, 2). A megszégyenülés az igazak sorsa (vö. Zsolt 22; 1Kor 6,8), de a ker.-nek csak ideiglenes sorsa (Fil 1,20; vö. Róm 10,11).

A szégyenkezés ennek a megszégyenülésnek átélése. Gyakran szerepel a nemiséggel kapcs. Később a bűnbeesés elb.-ének egyes részleteiben okolták meg (Ter 3,7.10k). Isten ítélete megszégyenítő (Ez 16,61), de a ker.-ek számára nem (Zsid 2,11; 1Jn 2,28).

Szeír („szőrös”) hegységnev, itt laktak a hóriak (Ter 14,6), később az *edomiak (Bír 5,4). Ezért mindkét népcsoportot „Sz. fiainak” neveztek, és így a nevet mint tnevet egy ösre ruházták (Ter 36,20). **Szekta:** egy vall. közösségtől elkülönült kis csoport. A Sz.-n belül kül, hangsúlyt kapnak a hit egyes tanításai v. követelményei. Ezek miatt válnak el a közösség többi hívétől, v. pedig ezek közösítik ki őket maguk közül. Csel 24,5 sz. a ker.-eket *Jeruzsálemben mint „a Názáreti Sz.-ját” ismerték.

Szekta-szabály I. Qumrán

Szela 1) H. szó, 71× fordul elő a Zsolt-ban és 3× Hab-ban. Jel.-e bizonytalan. Egyes fordítók kihagyják. A LXX szünetjelnek értelmezte, mások „mindig”, „emeld fel” v. „fölfelé” szóval fordítják, ismét mások áldásjelzésre gondolnak, v. énekre von. útmutatásra a kórus v. a gyülekezet számára. — 2) Helynév (pl. Bír 1,36) és snév (pl. Ter 38,5).

Szeleukidák: macedón dinasztia, alapítója Nagy *Sándor egy hadvezére, Kr.e. 321 óta *Szíria nagyrészén uralkodott (székhelye többnyire az Orontész m.-i *Antióhia), időnként *Babilonon is. A Sz. általában éles ellentétben voltak az *Egyiptomban uralkodó *Ptolemeusz-dinasztiával. Már Nagy S. alatt megsemmisült a perzsa világbir. (I. Perzsák). A Sz. megkísérelték a zsidó lázadások elnyomását és a *pártusok bir.-ának vissza-

szorítását. Kb. Kr.e. 130 óta hatalmuk hanyatlott. Kr.e. 64/63-ban Szíria római provincia lett. Szellemi irányuk a *hellenizmus volt. Néhány Sz.: 1) I. Szeleukosz Nikátor (Kr.e. 321-281), a dinasztia alapítója (vlsz. ez a Dán 11,5-ben említett „erős uralom“). 2) III. Nagy Antiohusz (Kr.e. 223-187) végül győzelemmel fejezte be Egyiptom elleni harcát, visszaszerezve az előzőleg elveszített *Cölesziáriát; de Kr.e. 188-ban a római világbir. súlyos békefeltételeket rótt rá. 3) IV. Szeleukosz Filopator (Kr.e. 187-175) kezdetben elismerte a zsidó jogokat (vö. 2Makk 3,3), később (Kr.e. 176) nehéz anyagi helyzetében *Héliodorosz útján hiábavaló kísérletet tett a *templom kincstárának kifosztására. 4) IV. Antiohusz Epi-fánész (Kr.e. 175-163) a hellenizmus buzgó pártolója volt., Jeruzsálemben g. intézményeket létesített (pl. Zeus Olümposz kultuszát a templomban). Ezzel kiváltotta a *Makkabeusok fölkelését. Egyiptom ellen sikereket ért el, de ezeket *Róma beleszólása miatt nem használhatta ki.

Szelídség: mint az *alázat, készséges alárendelődés (Istennek v. embernek). A kiválasztottság jele (vö. Szof 3,12), és a *Messiás ismertetőjegye (vö. Zak 9,9). Jézus „szelíd“-nek nevezi magát (Mt 11,29) és boldognak mondja a szelídeket (Mt 5,5). A *Pál-levelek a Sz-et ismételten kötelességként (Gal 6,1) és a Lélek gyümölcseként (Gal 5,23) említik.

Szellem (l. még: lélek). A megf. h. szó ered. a szél fuvallatát (Kiv 10,13), ill. az élet lehelletét (Ter 7,15; Mt 27,50) jelenti, annak jele, hogy az illető szömjá v. éhsége lecsillapult, v. h. újból felbátorodott (Bír 15,19; Ter 45,27

eredeti szövege). Az *élet e lehelletének ura *Jahve (Ter 2,7), ő kelt életre (Ez 37,1-14). De vissza is veheti ezt a lehelletet (Jób 34,14k). Később gondolkodnak rajta, mi történik ezzel a „Sz.“-mel az ember *halála u. (vö. Lk 23,46). A „Sz.“ kif. magatartási módot is jelölhet (pl.: „a szeldegés Sz-e“ lz 19,14). Isten Sz-e (Lelke) főként erőt és támogatást ad (Szám 11,25; Bír 14,6; Lk 1,15; 4,14). A *proféták tudják, hogy az vezeti őket; az fog megnyugodni a *Messiáson (lz 11,2k; Lk 4,18,21; vö. Ez 36,25kk; Zsolt 51,12-15) és az *Isten szolgáján (lz 42,1). Már a *teremtéskor ott munkálkodott (Ter 1,2). Az ÓSz a Sz-et legtöbbször nem „kísértet“ stb.-nek érti (mint 1Kir 22,21), v. más nem-emberi lénynek. Később „gonosz Sz.-ekről“ (l. Démonok) beszélnek. Hatalmuk megtörése Jézus messiási mivoltát tanúsítja (vö. Mt 12,28). — Ez a kif.: „Isten Sz.“ az ÓSzben még nem volt lehetséges (de vö. lz 31,3), mert a Sz. szó nem Isten lényegét, hn tevékenységét jelölte. Ez a fogalom csak később alakulhatott ki (Jn 4,24).

Sz. (lélek) - hús (test): A Sz. jelölheti az egész embert is, ncs lényének egy részét. Pl. ez a kif.: „a te lelkeddel“ és hasonlók (Gal 6,18), kb. ezt teszi: „veled“. De az ÚSz is ismeri a Sz. és *hús(test) különválasztását (Mk 14,38). Ez nem jelenti azt, hogy az ember két léttér-re lenne osztva. Ezt a *dualizmust csak a g. fil. óta ismerik. Inkább azt kell mondani, hogy az egy-séges ember kétféle módon képes reagálni.

Sz. (lélek) — betű: Ez a páli ellentét (2Kor 3,6kk) meg-

Szem — Szentélyek, szent helyek

felel az ap. ellentétbe helyezkedésének a *törvénnyel (vö. Róm 7,6).

Szentlélek I. Szentháromság. — Olyan fogalmazásoknál, amelyeket a 3. isteni személyre értelmezünk, azt se feledjük, hogy a megfogalmazásban közrejátszott az „Isten Sz.-e = erő” gondolat. („A Lélek elleni bűn” Mk 3,29; az isteni erő működésének elutasítása.) Az ősek-ek a Sz. megajándékozottjainak tudták magukat, I. Karizma.

Szem a lélek érzéseit tükrözi (pl. honvágyat MTörv 28,65), jó (Péld 22,9) v. gonosz = rosszándékú, irigy (Péld 23,6; Mk 7,22p) és félelmet keltő („gonosz tekintet”). Jelent „szellemi megismerést” is (Mk 12,11p; Róm 11,8). Értékes dolgot úgy őrzünk, mint „szemünk fényét” (Zsolt 17,8).

Személy I. Ember

Szemíták (I. Sém) a Közelkelet kbő népei, rokon nyelvvel. A szó népeket, nem fajt jelent. Gyakori beosztásuk: K-i Sz. (nyelvük: *akkád), Ny-i Sz. (*kánaáni ág, pl. héber; *arám ág, pl. arám és szír) és D-i Sz. (pl. arab nyelvek). A szemita nyelvek körében írások is keletkeztek (I. Betű), vall. téren pedig a zsidóság, ker.-ség és iszlám.

Szent, szentség nem emberi erk. fogalom, hn Isten egyedülálló mi-

voltát és a hozzá való rendelődést jelenti: 1) Isten Sz., vagyis az emberek dicsérik, magasztalják és félik (vö. Kiv 15,11; Jel 4,8), I. Miatyánk. 2) Aki (v. ami) a kultusznak lett elkülönítve, az Sz. (pl.: *papok Lev 21,8; *áldozat Kiv 28,33), éppígy mindaz, amit ezenkívül Istennek szánnak (vö. Kiv 3,5). 3) *Jahve *neve, mint a *szövetség Istenéé, szintén „Izrael Sz.-je” (pl. Iz 1,4). A *nép, ill. a ker.-ek „Sz. nép” (Kiv 19,6; 1Pét 2,9). A ker.-ek gyakran Sz.-eknek nevezik magukat (pl. 1Kor 1,2). 4) Isten szentsége azt is jelenti, hogy nem lehet egy-sorba állítani más istenségekkel. 5) Isten szentsége az emberi szentségnek is eredete és példája (Lev 11,44; 19,2). 6) Az ÚSz Krisztust is Sz.-nek mondja (vö. Lk 1,35).

Szentély, szentek szentje (a templomban) I. Templom

Szentélyek, szent helyek. Olyan helyeket tiszteltek ilyennek, ahol az istenség lakott v. kül. működött. A *nomádok ilyennek tartották pl. a szent hegyeket (I. Sínai), szent forrásokat (I. Kádes), hordozható Sz.-eket (I. Szövetség ládája) és a szent *sátort. A *honfogl.-sal fölvetődött a kérdés: megengedett-e az ott talált vallások Sz.-eit a *Jahve-tiszt. szolgálatába állítani. Csak az Idők folyamán

Részlet szemita nomádok egy csoportjának ábrázolásából. Ezt a képet Chnumhotep egyiptomi fejedelem festette sírja egyik falára. Megmutatja, kb. milyenek lehettek Izrael ősei.

feleltek tagadólag erre (*magaslatok). A Kr.e. 7.sz. óta a törvényes i.tiszt. *Jeruzsálemre korlátozódott (I. Templom). Az ÚSzben is Sz. volt a jer. templom (vö. Mt 5,35; Csel 3,1). De mérvadó ker. Sz. nincsenek többé (Csel 7,48), a közösség és annak összegyűlése a lényeg.

Szentháromság. Sem az Ó., sem az ÚSz nem tartalmaz kifejezett tanítást Isten Sz. voltáról; de az ÚSzben vannak olyan kijel.-ek, amelyek a 3 személyű Istenre utalnak (és alapjai a későbbi tanítóhivatali döntéseknek); ezek lényegesen különböznek a pogány istentírászoktól (= istencsalád: atya-anya-fiú). A Sz. Istennek az ek.-ben önmagái kinyilatkoztató cselekvéséből ismerhető fel. 2Kor 13,13-ban *Pál Krisztus kegyelméről, Isten szeretetéről, a Lélek közösségéről beszél; hasonló kif.-ek: 1Kor 12,4-6: a kegyelmi adományokat a Lélek, a szolgálatteteleket az Úr, a csodálatos erőket Isten hozza létre az ek.-ben; Ef 1,3-14 és 1Pét 1,2: a kiválasztás, megváltás és megszentelés oka az Atya, a Fiú és a Lélek működése. A kereszteselési parancs „trinitárius” formulázása Mt 28,19 a liturgikus gyakorlatból származott és az E. hitének kif.-e; trinitárius célzás Csel 2,33 és Jn 15,26. Istent 3 isteni személy egységének tekinteni a *Jn-Ev. kijel.-ei alapján lehetséges: Krisztus egységben él az Atyával (Jn 1,1; 10,30.38; 14,11; 17,11.21), az Atyában van (Jn 14,9; vö. Fil 2,6); elküldi a *Paraklétoszt (Jn 14,16k; 16,7-11.13k). Továbbá Pál azt mondja a Lélekről, hogy Krisztus által az Atya adja az embereknek (2Kor 1,21k); az Atya adománya és a feltámadott Fiú életének lelke (Róm 8,9kk); benne megy végbe

a megváltás Krisztus által (Ef 4,3-6; Tit 3,4kk). Az ÚSzben a hármas formulákon kívül kéttagúak is vannak (Róm 1,7; Fil 2,11).

Szentírás I. Biblia

Szentségek. Fogalmuk és pontos teol. elhatárolásuk biblia-utáni. Az ÚSzi *Isten népének egészében papi jellege volt (I. Presbiter), de az ÚSz kül. kiemel néhány üdvösséget hordozó cselekményt (pl. Kereszttség, Úrvacsora, I. még Egyház, Emlékünne). Az egyházi *hagyomány később pontosabban meghatározta e lényeges krisztusi cselekmények rítusát (7 szentség).

Szentség törvénye. 1877 óta gyakran nevezik így Lev 17-26-ot (vö. Lev 19,2). Vitatott a rész terjedelme (Lev 17 hozzátartozik-e?) és hogy mint gyűjtemény megvolt-e már, mielőtt mai helyére került; egyes részei biztosan igen régiak. Miután hosszú irod. fejlődésen ment át, vannak benne fiatalabb részek is, ill. régi *hagyományok átértelmezései. Gyakran fejtegetik azt a problémát is, hogyan magyarázhatók a Sz. és Ez közti kapcs.-ok.

Szentsír: az a *sír, amelybe Mk 15,42-47p sz. Arimateai *József temette Jézust; a saját sírja volt. Persze el kell fogadnunk, hogy *Konstantin császár Kr.u. 325-ben a nagyszámú sír közül az „igazit” találta meg.

Szenvedés. A Szf erről szóló kijel.-ei abból a tapasztalatból indulnak ki, hogy van Sz., fájdalom, baj, *betegségek, *halál, a *gonosz. Ez látszólag ellentmond Isten jóságának és igazságosságának. A Szf rámutat az ember vétkére, amelyet Isten büntet (vö. Ter 3,16k; Siralm 1,5). A Sz. problémáját nem lehet vmi sima

elmélettel megoldani. Az a szem-rehányás, amely sz. Isten széles és igazságtalan, a Szí naív értelmezése ellen irányul, nem magára Istenre. A Szí kbó dolgokat hoz fel, pl.: egyesek Sz.-e mint engesztelés az egész népért (vö. Iz 40,2; a szenvedő *Isten szolgája, Iz 53), a Sz. kiállása (Jób), vigasztaló elb.-ek (*apokaliptika), belenyugvás (Préd 2,22kk), fölébe-emelkedés (Bölcs 3,1). — Az ÚSzb en I. Szenvedéstörténet. Minden ker. osztozik Krisztus Sz.-ében (vö. Fil 1,29k; 1Pét 4,13k). Ez nem csüggedésre ok, hn örömr e (Kol 1,24).

Szenvedéstörténet (passió). Az Ev.-ok tudósításai a régi E. ige-hirdetése és elmélkedése. Egyik főtémájuk volt az a kérdés: „Nem kellett-e ezeket szenvednie a Krisztusnak?” (Lk 24,26) Jézus életét és az ÓSzet figyelve adtak feleleteket (pl.: a szenvedés megjólásai, Mk 8,31kk; „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem” Zsolt 22; Mk 15,34; szenvedő *Isten szolgája Mk 15,28k; *bárány). Az Ev.-ok megmutatják, hogy ncs Jézus halála volt a szenvedés útja, hn élete is a szenvedésre vivő út. De ezt elhomályosítja ragyogásával Krisztus *feltámadásának megtapasztalása (I. Ev.-ok). Az Ev.-ok Sz.-ei nem gyűjtemények v. különálló tudósítások, hn 4 megkomponált összefoglaló elb. Az egyes részleteket a kutatás kbóképpen értelmezi; az alapvető dolgokban azonban megegyeznek: A legrégibb Sz. Márké, Lk Jézust inkább mint mindenkiért szenvedő és tűrő, részvétet keltő Üdvözítőt mutatja be (vö. 23,27-31); Jn úgy ábrázolja, mint nagy királyt, aki önként járja a szenvedés útját (vö. 18,33—19,15).

Szeptuaginta („hetven“, mert az Ariszteász-féle levél, egy Kr.e.1. sz.-ból való legenda sz. 72 fordítótól származik; rövidítése gyakran LXX) az ÓSz legfontosabb görög ford.-a. Keletkezése hosszabb folyamat (a Kr.e.3.sz.-tól a 2.-ig). Az egyes bibliai könyvek ford.-ának értéke, elvei és a szövegek tört.-e különböz ő. A Sz. a zsidó *diasporában keletkezett (legnrész t *Egyiptomban, m.e. *Alexandriában) és nincs rabbinikus kötöttsége. Ezért a fordítók néhány (pl. az *antropomorfizmus szellemében tartott) megfogalmazást mellőztek; Iz 7,14 a zsidó „almah“ (fiatalasszony) kif.-t olyan szóval fordították, amely egyért.-űen „szület“ jelent. Több g. szónak adtak olyan jel.-t, amely később az ÚSzb en is előfordul. Az előttük levő h. szövegek a *Masszora ideje e. keletkeztek és korábbiak a *qumráni h. bibliakéziratoknál. — A zsidóság mindinkább elvetette a Sz.-t (jobban szerették Aquila szolgálai hű „ford.-át“). A zsidó *kánon későbbi megállapítása (Jámiában) a LXX több írását mint nemkanonikust kizárta (u. így a 16.sz. óta az ev. egyház). Az ÓSz számos régi *bibliaford.-a nem a h. szövegen, hn a Sz.-n alapul, pl. a Vetus Latina, a kopt, etióp és georgiai. L. még Bibliaszöveg, Hexapla.

Szeráf (többes: szeráfim) a neve Iz 6,2 a hatszárnyú lényeknek (I. Angyalok), amelyek Isten trónja e. állnak és magasztalják őt.

Szerencsétlenség I. Gonosz

Szeretet. *Jahvénak *népe iránt I Sz.-e Óz, Jer, Ez és Iz sz. a *szövetség alapja (I. Ózeás). Isten az egyes embert is szereti (vö. Zsolt 42k) és *atya. Az ÚSz világosan hirdeti: Minden Sz. I s-

tentől való, ő szeretett előbb, sőt ő a Sz. (1Jn 4,16). A Sz. *üdvösség, részvétel Isten lényében és Krisztus kiny.ában (Róm 5,5; Jn 14,21). A mi Sz.-ünk hála (vö. 1Jn 4,10k) és Isten utánzása (Ef 5,1k.25). A ker. egyetlen útja az életre az Isten és Jézus Krisztus iránti Sz. és annak ismertetőjegye (1Jn 4,7): a mások iránti Sz. (ellenség iránt is). Ezzel egy ÓSzi előírás az egész törvény k pontja lesz: Ninc s olyan követelmény, amely megelőzné a Sz.-et (Mk 12,29kk p; ellenség-Sz. Mt 5,43kk; a gonosztevő iránti Sz.: 2Kor 2,8; I. Felebarát). A Sz. „az új parancs” (Jn 13,34k; vö. Jak 2,8). Nem érzelmes szavakban áll, hn józan tettekben (vö. 1Jn 3,17k). A Sz. fenntartás n.-i (Mt 10,37), a ker. *erkölcstan alapja és mértéke. A tökéletes Sz. kizárja a félelmet (1Jn 4,17k) és a *remény alapja (2Tim 4,8). Az ap.-ok és „vének” *szolgálata az ek.-nek is Sz. (2Kor 6,6). A Sz. ellanyhulása a pusztulás és a vég jele (Mt 24,12; Jel 2,4k). Legtöbbsz beszél a Sz.-ről *Pál (1Kor 13 Sz.himnusa), Jn és 1Jn. Az a g a p é a Sz. magatartása és ennek kif.-e: a régi E. Sz.-lakomája.

Szerető I. Parázna személy

Szétszóródás I. Diaszpóra

Szidon (szaida) a *főnfciaiak régi *városa („Sz.-lak” Iz 23,13 stb.), a mai Libanon ter.-én; említik őket az *Amarna-levelek. Az ÓSz (Józs 19,28) *Áser törzse ter.-én beszél róla; valójában sosem jutott az izr.-ák birtokába. *Áháb úgy igyekezett kapcs.-ot teremteni vele, hogy egy Sz.-i hercegnőt, *Izebelt vette el. Sz. elleni próf. szavakat tartalmaz pl. Ez 28,21kk, Sz. állandó vetélytársa volt *Tírusz. Az ÚSz „Tírusz

és Sz.” kif.-sel a városokat és az egész ter.-et jelzi (Mt 11,21; 15; 21). Pál római utazása e. meglátogathatta Sz.-i barátait (Csel 27,3). **Szikar** *szamariai hely, Jákob kútjának közelében (Jn 4,5). Gyakran helytelenül azonosítják *Szikemmel.

Szikáriusok (lat. sica = tör, egyes fordítók: törös férfiak) vakbuzgó *zsidó csoport, a *zelótákhoz álltak közel; ők is küzdöttek Jézus korában a római uralom és a *Rómával rokonszenvezők ellen. Jellemző fanatikus buzgalmuk a *törvényért és a *Messiásba vetett reményük. Csel 21,38 sz. 4000 Sz. föllázadt és kivégezték őket.

Szikem (tell baláta; „nyak” *Ebál és *Garizim hegye közt) régi *város az *Efraim hegységben kb. félúton *Jeruzsálem és Názáret között, jelentős *szentéllyel (vö.: orákulum-tölgy *Ábrahám idején Ter 12,6; *Jákob *oltára Ter 33,20). A *honfogl. u. *Izrael legfontosabb i.tiszt. helye volt és törzsszöv. k pontja (vö. „Sz.-i o. gyűlés” a *szövetség megújításával, Józs 24,1-28; a *bir. megoszlása u. az *ÉB kir.-ainak első székhelye, 1Kir 12). Később *Szamariával szemben háttérbe szorult; Kr.u. 72-ben Vespasianus Sz.-től néhány km-nyire Nyre alapította meg Flavia Neapolis-t (náblusz).

Szilás („Saul” arám alakja) a jer. *ősek. vezető *zsidóker. személyisége, az *ap. zsinat *Antióhiába küldött követe (Csel 15,27), *Pál kísérője a 2. missziós úton (Csel 15,40).

Szilvánusz (1.2Tessz 1,1) a *Szilás név latin alakja.

Szín (Sín) hnév, pl. 1) *puszta a Sinai-félsziget ÉKi részén, amelyen *Izrael népe keresztülvándorolt.

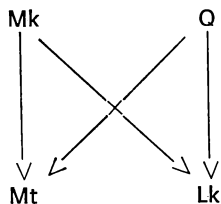
rolt (Kiv 16,1); talán u.a., mint a *Sinai puszta. 2) *Egyiptomi há-
tärerősség (t e l l f a r a m á). Ez
egyik jóslata (30,15) említi; *Kü-
rosz itt verte meg Egyiptomot
Kr.e. 525-ben és besorolta a *per-
zsa világbir.-ba. Lat. neve: Pelu-
sium.

Szinedrium I. Fótanács

Szinopsis („együttlátás, áttekin-
tés”): a *szinoptikus Ev.-ok olyan
kiadása, amely oszlopokban sora-
kozik egymás m., úgyhogy a 2
v. 3 Ev.-ban ránk hagyományozott
részletek (párh. tudósítások) egy-
más mellé kerülnek, s így azon-
nal láthatók a kapcs.-ok és kb-
ségek. A 3 első Ev.-mal való mun-
kának ez a legfontosabb eszköze.
Vannak Sz.-ok eredeti szöveggel
és sok ford.-ban. — Ha az Ev.-ok
kbözöségeit azzal akarják áthidal-
ni, hogy anyagukból egy új Ev.-ot
csinálnak, akkor e v a n g é l i u m i
h a r m ó n i a áll elő. Minden ilyen
hibás módon nem veszi figyelem-
be az egyes Ev.-ok egyedülálló
jellegét, amelyet nem szabad el-
homályosítani más Ev.-okból vett
részletekkel. A *biblia-szöveg tört.-
ére nézve jelentős, hogy már na-
gyon korán csináltak ilyen Ev.-
harmónia-részleteket, s ezek ke-
verék-szövegükkel befolyásolták az
egyes Ev.-ok szövegének áthagyó-
mányozását.

Szinoptikus Ev.-oknak hívják az el-
ső 3 *Ev.-ot, mert gyakran *szin-
opsisba foglalják őket. U.az a
szerkezetük (e g y j e r . ú t), sok
a közös kincsük (pl. a Mk át-
hagyományozta anyagnak csaknem
90 %-a Mt-ban is megvan) és
gyakran hasonló a fogalmazásuk
is. Másrészt a 3 Sz. célja kbő
(l. Mk-Ev., Mt-Ev., Lk-Ev.); mind-
egyikben van olyasmi, ami egyet-
len más Ev.-mal sem közös (pl.
a *gyermekségtört.-ek). Mk a töb-

bi Sz.-hoz viszonyítva szinte csak
Jézus tetteit, nem pedig beszé-
deit tartalmazza (kivéve Mk 4,3-
34; 13,2-27). Annak az anyagnak,
amely Mkban nincs meg, Mtnál
és Lknál megint egy része közös.
Már a 2.sz. óta próbálják meg-
magyarázni a rokonságot és a kbő-
zőséget. Sok kísérlet u. a „két
forrás elméletéhez” jutottak, ezt
a legtöbb magyarázó helyesnek
tartja: A Sz.-ok két forrás haszná-
latából jöttek létre: 1) Az egyik
volt Mk közvetlen elődje („ős-
Mk”: Jézus tettei). 2) A másik
m.e. az Úr szavait (l. Jézus sza-
vai) tartalmazta; többnyire Q-val
jelölik. Ezenkívül az Ev.-ok saját
forrásokat is használtak. Mt és
Lk nem függ egymástól. A köv.
vázlat a források viszonyát mu-
tatja (a külön források elhagyá-
sával):

Egyes bibliamagyarázók Q-t egy
Mt-től származó arám ósfogalma-
zás g. változatának tartják.

Színváltozás (Jézusé) I. Megdicső-
ülés

Szíria (vlsz. „Asszíria” röv. alak-
ja): a Kr.e. 4.sz. óta az *Eufrá-
tesz és a Földközi-tenger, a Tau-
rusz és *Palesztina közti ter. ne-
ve (ma: Sz., Libanon, Töröko. DKi
része). Ezen a ter.-en fejlődtek kl
kb. Kr.e. 1000 óta az *arámok kis
*államai, pl. a *damaszkuszi bir.,
amelyet sok ford.-ban egyszerűen
„Sz.”-nak hívnak. De Sz. hamarosan
újából pol. függésbe jutott, pl.

az újbab, bir.-tól (Kr.e. 605). A *hellenizmus korában belekerült a *Szeleukidák (Babilon uralkodói) és *Ptolemeuszok (Egyiptom uralkodói) közti vetélkedésbe; Kr.e. 64/63 római provincia lett (főv.: *Antióhia). Ha az ÚSz Sz.-ról beszél (pl. Lk 2,2), akkor ez utóbbira gondol. Egyideig kbséget tettek *Cöleszíria és Sz. többi része közt.

Szív a Szíban nem biológiai szerv, sem felületes szentimentalizmus helye, hn a személy rejtett „én”-je (1Pét 3,4), az ember benseje (1Sám 16,7), olyan érzelmekkel, mint: bátorság (2Krón 17,6), *öröm (MTörv 28,47; Jób 29,13), vonzalom (2Sám 15,13; Ezd 6,22), gond (1Sám 9,20), bánat (Iz 65,14; Jer 4,19). A Sz. a cselekvés (Kiv 36,2), a tervezés és akarás ösztökélője (1Krón 22,19; Iz 10,7; Jer 23,20). Isten *szövetségét a Sz.-be írta (Jer 31,33); a Sz. vágyat ébreszt Isten háza után (Zsolt 42,5); Sz.-ében érzi az ember ártatlanságát (Zsolt 24,4). Ez a személyes titkok „helye” (Bír 16,15. 17k; 1Sám 9,19). Az Istentől való elfordulást és *megátalkodást (Kiv 4,21; 9,7; Iz 29,13; Ez 6,9) Isten Lelke győzi le *megtérés és első megújulás által (Ez 11,19; 18,31; 36,26k); Sz.-ében vizsgálja meg és ítéli meg az embert Isten (1Krón 29,17; Jer 11,20); ezért az igazi, nem külsőséges megtérés követelése az ember Sz.-éhez fordul (Jóél 2,12k). — Az ÚSz többféle összefüggésben beszél a Sz.-ről: öröm (Jn 16,22; Csel 2,26), *szerelem (Fil 1,7), vágy (Lk 24,32; Róm 10,1), de: *aggodalom (Jn 14,1), *szenvedés (Jn 16,6; Róm 9,2; 2Kor 2,4) és helytelen kívánság is (Mt 5,28; Róm 1,24; Jak 3,14). Az ember már a szívében, s ncs tettelesen cse-

lekszik jól v. gonoszul (Mt 15, 18kk). Isten keresztüllát a Sz.-en (Lk 16,15; Róm 8,27; 1Tessz 2,4), beleírja *törvényét (Róm 2,15; 2Kor 3,2), amelyet az ember elfogadhat *hittel (Mk 11,23; Csel 8,37) v. elutasíthat kétséggel ill. *megátalkodással (Mt 13,15; Róm 1,21). Isten megnyithatja a Sz.-et üzenetének (Lk 24,45; Csel 16,14) és elvezetheti *dicsőségének megismerésére (2Kor 4,6). Isten *Lelke eltölti a Sz.-et (Róm 5,5; 2Kor 1,22) és *békét ajándékoz neki (Fil 4,7). A szeretet megtisztult (Csel 15,9), Istentől megerősített Sz.-ből származik (1Tessz 3,13). **Szjene** (Sziéné, ma Asszuán) helység *Egyiptom Di határán (Ez 29,10).

Szkitopolisz *Betszeán g. neve (2Makk 12,29).

Szmirna (Izmir) kikötőváros Kisázsia Nyi részén. Kr.e. 300 u. egyik leggazdagabb kisázsiai város lett. A Jel egyik levele a Sz.-i ek.-nek szól (2,8-11).

Szodom(a), éppúgy mint *Gomorra, Ter 19-ben egy romlott *város példája, amelyet Isten megsemmisít. Hogy Sz. kir.-a *Lót (ill. *Ábrahám) oldalán résztvett az *Ámráfel elleni harcban (Ter 14), azt a Szf viszont alig említi többet. Sz. lakóinak bűnéül a Szf a homoszexualitást (Ter 19,5), az önhihtséget (Iz 3,9), a gőgös és önző jólétet (Ez 16,49) rója fel. Sz. és Gomorra egyenesen közmondásos kif. lesz a *kegyelmet nem talált népre (Jer 23,14). Amit ma mondanak „Sz.-iának” (állatokkal való paráználkodás), azt a Szf nem tulajdonítja Sz. lakóinak. — A Lót feleségről szóló elb., aki sóoszlóppá merevedett (Ter 19, 26), *etiológia: népiesen magyarázza a *Holt-tenger sóoszlóppainak kül. formáját és azt jelzi, hogy

Szofoniás — Szolgálat

Isten követelményei feltétlen igényűek.

Szofoniás (Cefanja, „Jahve elrejt, megvéd”) a kis *próféták egyike, *Náhum kortársa a Kr.e. 7.sz. 2. felében.

Szofoniás (könyve). Sz. próféta könyve 3 részben 1) *Júda és *Jeruzsálem elleni *ítélet fenyegetését (1,1—2,3), 2) más népekre von. *jajkiáltásokat (2,4—3,8) és 3) az *Izraelnek és minden *népnek szóló *ígéretet (3, 9-20) tartalmazza. A könyv valódisága alapállományában nem kétséges. Sz. *Jósiás reformja e. (Kr.e. 621) írta. A *számkivetés alatti v. u.-i időből származó hozzátetelek adták meg mai alakját. Nagy költői kifejezőerővel ábrázolja Sz. az ítélet eljövendő *napját, mint Isten *haragjának napját; ennek utóhangja a halotti mise „Dies irae” szekvenciája. Tart. ilag Sz. m.e. az önhittség *gőgje és a *bálványimádás ellen fordul; *alázatra int és az Isten teljesen szuverén akarata iránti alávetésre.

Szokás jelentősége sokkal nagyobb volt, mint ma; általában törvényes szabállyá lett. L. Kereskedés, Kultusz, Sír, Üdvözlés.

Szolgálat. M.e. *rabszolga-sorban való Sz.-ot jelent (Kiv 21,2; Lk 17,8; Mt 20,26k), azután más *népeknek való alávetettséget (Ter 15,13; Kiv 1,11; 2,23; 13,3; Bír 3,8), valamint alattvalói függést is (1Sám 18,5.30; 19,4; 2Sám 14, 19k). Átvitt ért. az *embernek Istentől való teljes függését jelenti, így kbség n. használják az igaz Isten Sz.-ára és bálvány-Sz.-ra (Kiv 23,33; MTörv 28,64; 1Sám 7,3k; 12,10). Döntő *Jahve törvényes Sz.-a (Bír 10,16), aki a kizárólagosságot (Kiv 20,5; 23,24.33; Józs 24,14k.18), a *bűnből való

*megtérést (Zsolt 2,11; 100,2; 102,23) és a mellette való feltétlen döntést követeli (1Krón 28,9). MTörv 18,5 sz. a *levitákat el kellett különíteni a *népből Sz.-ukra. Környezetével ellentétben az OSz semmi lealacsonyítót nem látott a Sz.-ban az ember számára. — Az ÚSz a Sz.-ot Isten feltétlen követelésének tekinti (Mt 4,10; 6,25; Lk 4,8; Róm 12,11; Kol 3,24), aminek Jézus Sz.-ában van az eredete (Mt 20,28; Mk 10,45; Lk 22,27). A Sz. az igazi *tanítvány ismertetőjele (Mt 20,26kk; Mk 10, 43kk), *beteljesedése: az *élet odaadása az emberekért (Mk 9,35; 10,44; Lk 22,26; Jn 12,15k), az önzetlen *szeretet gyümölcse (1Kor 16,15; Jel 2,19). Azelőtt az emberek a bűn Sz.-ában éltek (Róm 6,6kk), a krisztusi *megváltás óta szabadok I. Sz.-ára (Gal 3,13; 4,4k), az igazságosságban, *békében és *örömben végzett Sz.-ra (Róm 14,17k), a kölcsönös szeretet-Sz.-ra (Gal 5,13; Zsid 6,10; 1Pét 4,10). *Pál kül.képpen Krisztus szolgájának mondja magát (Róm 1,1; Fil 1,1), munkatársait is szolgáknak nevezi (Kol 4,12; 1Tessz 3,2; 1Tim 4,6). A Sz.-ra Istentől kapunk hivatást (Róm 1,1; 1Kor 1,1; Gal 1,15); első *Isten igéjének Sz.-a (Csel 6,4; Róm 1,9; 15,16) és az ÚSz Sz.-a (2Kor 3,6). A Sz.-nak ez a felfogása a t i s z t s é g e k bibliai felfogásának alapja. Az OSz ismeri t.k. a *pap (1Krón 24), a *bíró (Bír 2,16-19), a király (1Sám 10,6; 26,16, l. Királyság) és a *próféta tisztségét (1Kir 11,29-39; Iz 3,2). Az ÚSz-ban minden tisztség Krisztusra megy vissza mint okára; az ő *küldetésének folytatása és az ő meghatalmazásából való (Mk 3, 14-18; 6,7; Mt 10,40). A megdicsőült Úr az E.-i hivatal által

van jelen E.-ában (Ef 4,10k; Róm 12,6k; 1Kor 12,28k); a szót sokszor a *karizma kif.-sel egyértelműen használják (vö. 1Kor 12kk). — Mivel az E.-i hivatalt kizárólag mint ek.-i Sz.-ot értették, nem ismertek rangkülönbségeket; Krisztus ember-Sz.-a folytatásának tekintették (Mk 10,43kk; Lk 22,37; Jn 13,12-17; Csel 1,17,25), imával és *kézrátétellel adták tovább (Csel 6,6; 13,3; 1Tim 4,14). Megjelölései voltak pl.: *apostol, *vén, *proféta, *tanító, *püspök, *diákonus, *presbiter.

Szolgaság a *rabszolga, stb. életmódját jelöli; az ÓSzben gyakran kapcsolják össze a parancsokat az *egyiptomi Sz.-ra való emlékezéssel (pl.: jószívűség, vö. MTörv 16,12). L. még: Isten szolgája. Az ÚSzben m.e. Pál (de vö. Jn 8,34k is) a Sz.-ban a Krisztusban megkapott *szabadság ellentétét látja. **Szomjúság** elemi erejű emberi élettapasztalat (2Sám 17,29), amelyet a Szf az Isten keresésének szemléltetésére használ. Isten gondoskodik az emberről: megóvta *Hágárt (Ter 21,15-19) és *Sámson (Bír 15,18k) a szomjanhalástól, népének *vizet adott a *pusztában (Kiv 17,5-7); Neh 9,15. 20k sz. emlékeztetni kell a népet, hogy az Úr megőrizte az éhségtől és Sz.-tól. Ha a szükség kényszerített rá, idegen földjéről is lehetett kalászt és szőlőt szedni (MTörv 23,25k; vö. Mt 12,1). Sz.-ot és éhséget csillapítani az *irgalmasság művei (Iz 21,14,17k; 58,7,10; Ez 18,7,16). Az ÓSz ismeri az *Isten ígéjének csillapíthatatlan éhségét is (Ám 8,11,13), valamint éhséget és Sz.-ot mint a büntető isteni *ítélet jelét (MTörv 28,48; Iz 5,3; 65,13). Az *üdvösség idejének *ígérete úgy szól, hogy akkor vége az éhség-

nek és Sz.-nak (Iz 41,17k; 49,10), mert Isten közli *Leikét (Iz 44,3). — Az ÚSz sz. is az irgalmasság cselekedete az éhség és Sz. csillapítása (Mt 25,35.37.42.44), ez a világvégi *ítélet mércéje is; egy pohár víz sem marad jutalom n. (Róm 12,20). Az Isten igazságsága u.-i vágyakozás Sz.-ként kihozhatja az embert, de ki fog elégtülni (Mt 5,6; Lk 6,21). Hogy Jézusban elérkezett a megígért üdvösség ideje, azt Jn úgy mutatja be, hogy „élővíznek” mondja (4, 10-15; 6,35; 7,37kk); szó van a beteljesedett üdvösségről is, amelyben éhség és Sz. lecsillapul (Jel 7,16; 21,6; 22,17).

Szomorúság I. Szenvedés

Szorongatás ábrázolása katasztrófák, *betegségek, nyomor, *üldözés, stb. leírásával történik; oka a *bűn hatalma, amely a teremtés egészének ártott (Jel 6; 8,6-11. 19; Róm 8,19-23); többnyire Isten cselekvésének vonatkozásában van szó róla. A Sz. nincs rejtve Isten e., azért megment belőle (Kiv 3,7; Zsolt 4,2); része *ítéletének a *fáraó fölött (Kiv 7-10), hamis *proféták (Ez 14), *Jeruzsálem (Ez 21), a *pogányok (Ez 38), a *világ fölött (Iz 24; Dán 12,1). A Sz. megszűntével jön el az *üdvösség (Iz 65,16). A Sz.-ban lévő embernek nem szabad más „istenhez” fordulnia (2Kir 1,2-17; Iz 44,17); Krisztus legyőzte a Sz.-t (Róm 8,35kk) és vele együtt lehet győzni (Lk 21,8-19; 2Kor 12,9); a Sz. állandó intelem az *éberségre (Mt 24,44), a *beteljesedésre várakozó világ ismeretőjele (Mt 24,29-33), megelőzi a *megváltás beteljesültét (Mt 24,6kk; Róm 8,19-23). Az egyes ember Sz.-ában Istentől kap vigaszt, más Sz.-ban élők vigasztalására (2Kor 1,2).

Szoszteniész *korintusi *zsinagóga-elöljáró, *Pál elleni vádját a római *helytartó elutasította (Csel 18,12-17).

Szólító I. Bor

Szöveg I. Bibliaszöveg

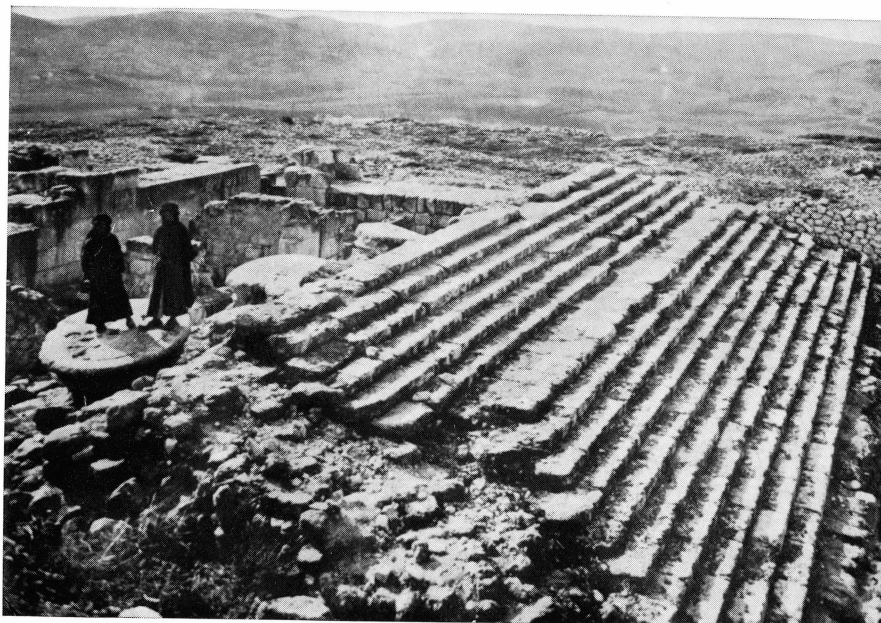
Szövegkritika a *bibliatud. fontos ága. A rendelkezésre álló kéziratok (több mint 5000) bőségéből megkísérelti a kbő *bibliaszövegeket keletkezésük tört.e sz. rendezni, megállapítani a szövegromlásokat és helytelen olvasatokat, és helyreállítani a bibliai szöveg eredeti változatát. Ez ncs a bibliakéziratok alapján történik, hn az *egyházatyáknál előforduló idézetek és régi *bibliaford.-ok alapján is.

Szövetség. (A „testamentum” szó félreérthető.) A megf. h. szó: berit ált. „szerződést” jelent. Egyesek és csoportok közt kötöttek (1Sám 18,3; Ter 26,28). Az „ÓSz” Isten és *Izrael népe között állt fenn (*Sinai-Sz, Kiv 19k; 24; 32-34; I. Tízparancsolat; vö. MTörv 26). Vitatták, mik voltak ennek a Sz.-kötésnek közbeeső fokai és pontosan mit jelentett. Utólagosan a pátriárkák idejére ill. az *őstört.-be vetítették vissza (Ter 9,9-17) és a *kiválasztás gondolatával kapcsolták össze. *Jahve, mint Sz.-esfél tulajdonsága a *hűség egyszer adott ígéreteihez. Ezt a Sz.-et kultikusan ünnepelték (I. Kultusz, Proféták); a *számkivetéssel úgy látszott, felbomlott (vö. Ez 16,1-45), de szabad „új Sz.-ben” remélni (vö. Ez 16,59-63), mert Isten ígéretei megmaradnak (vö. Iz 54,4-10). A *Qumráni szektának kult. formulái voltak a Sz. megújítására. A *hagyomány más ágai a Sz.-et nem úgy értik, mint Istennek a néppel kötött szerződését, hn mint ajándékát (vö. Ter 17; a Sz. jelei pl. *szabbat, *kö-

rületelés). — Az „ÓSz” Krisztussal megszűnt (2Kor 3,15; vö. Gal 4,24,26), „ÚSz” kezdődött (*úrvacsora-elb.-ek: Mk 14,24p; 1Kor 11,25; vö. 2Kor 3,6). M.e. a Zsidó levél mutatja, hogyan múlja felül az új *főpap, Krisztus az ÓSz-et (vö. pl. Zsid 3,1-6; 7, 11-28; 8,6; 9,15-24; 12,24). Ennek a Sz.-nek folytatását ill. kiegészülését látja a Jel szerzője a „menyneyi Jeruzsálemben” (21,3,7). L. még Vér (Krisztus vére).

Szövetség könyve: törvénygyűjtemény (Kiv 20,22—23,33). Azért nevezik így, mert a szövetségkötésből vezeti le a törvényeket (20,22) és a *szövetség *ígéreteivel zárja (23,20-33). Az i.tiszt. helyről (20,23-26) és az *ünnepekről (23,12-19) szóló előírások közé a mindennapi életre von. parancsok kerültek (21,1—23,11). A Sz. egyes részei kbő időkből származnak és részben lényegesen régebbiek az egész könyvnél, de nem közvetlenül *Mózesre mennek vissza. Az egész Sz.-t kb. a Kr.e. 10.sz.-ban állították össze.

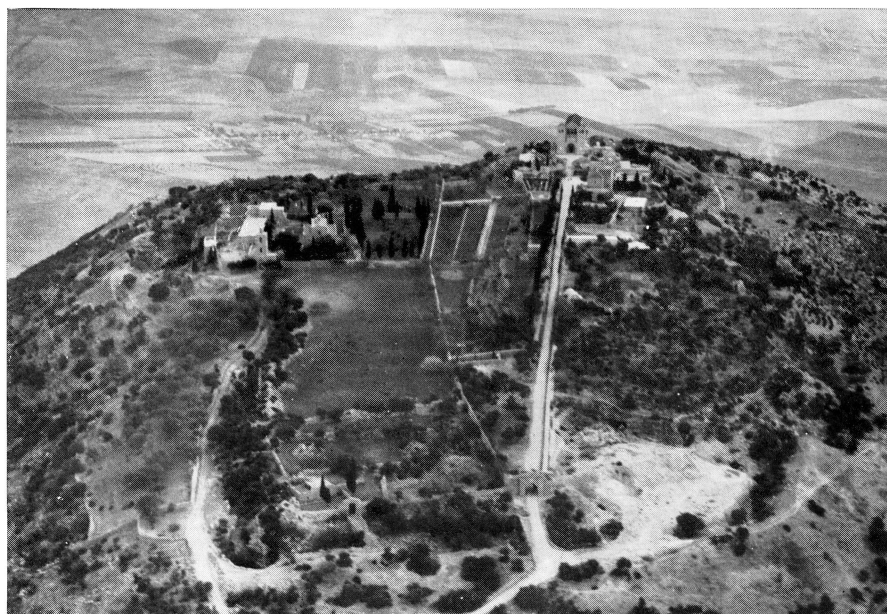
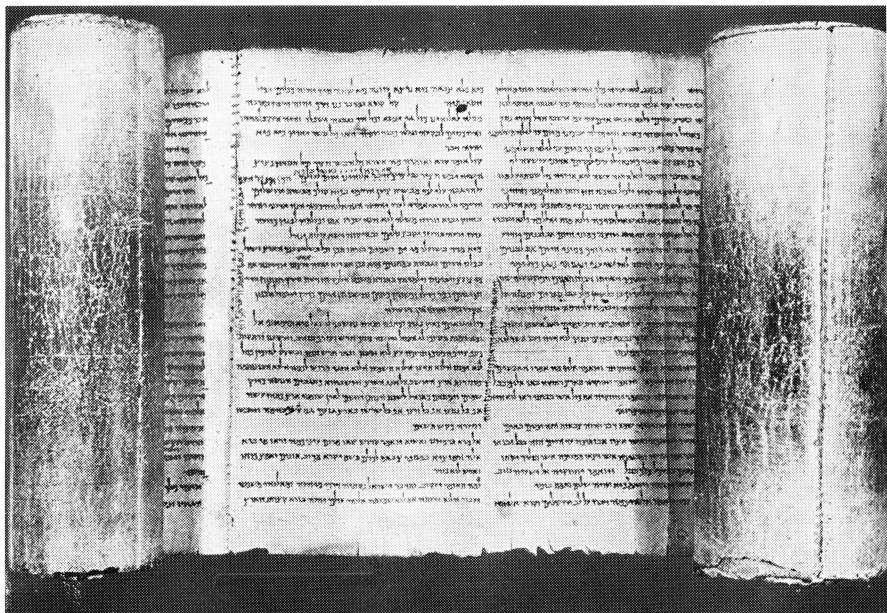
Szövetség ládája (frigyszekrény). Bibliai tudósítások sz. már a *pusztában kultusztárgy, de egész biztosan az *Egyiptomból való *kivonulás, ill. a *honf. emlékének kult. ünneplésekor (vö. Józsa 3k; 6; a Sz. irod. feldolgozás útján került be). A régi tudósításokban a Sz.-t nem viszik vissza a *Kánaán e-i időre. Vitatták, milyen volt, ered. több ilyen láda volt-e, és idegen vallásoknak milyen tárgyaival lehet összehasonlítani. Kiv 25,10-22; 37,1-9 leírása csak a *számkivetésben keletkezett, *Salamon temploma elmúlt kultuszemlékeinek befolyása alatt. Nem vetíthetjük tehát meggondolás nélkül vissza az ottani leírást a pusztai korba, nem is rekonstual-

Fent: **Szamaría**, Római díszlépcső a templom felé, Heródes(1) építtette Augustus császár tiszteletére. Lent: **Szikem** fekvése a Garizim-hegy (balra) és Ebál (jobbra) közt.

Maccebák (emlékkövek) Báál-Berit templomából **Szikemben**.
Lent: A **qumráni** zsidó szerzetközösség templomából megmaradt
falak, ciszternák, a temető, stb.

Fent: Az egyik legfontosabb **qumráni** kéziratlelet volt a teljes izaiás-tekercs. Lent: A **Tábor**, régtől szent hegy, Jézus megdicsőülése helyének tekintik.

Fent: A heródeszi **templom** rekonstrukciója. A voltaképpeni templomépület előtt udvarok vannak. Lent: a káldeai **Ur** városát a babiloni számkivetés ideje óta Abrahám hazájának tartják (Ter 11).

hatjuk egyszerűen ennek alapján a Sz.-t. Arannyal bevont akácfa-szekrénynek írják le hordozórudakkal és *kerubokkal. A *deuteronómikus hagyományban nem a külsejét festik, hn úgy ábrázolják, mint a *tízparancsolat tábláinak őrzőhelyét (MTörv 10,1-5) és a *szövetség törvényhozásának kpontját (vö. pl. MTörv 10,8; 31,26). *Jahve ennek fedőlemezéről közölte utasításait (Kiv 25,12). A Sz. Isten jelenlétének látható jele (vö. Szám 10,35; 1Sám 4,7; 1Kir 8,11), m.e. mint népét harcban kísérő hatalom (vö. pl. Szám 10,33-36) és vallásos *tisztelettel kezelik (vö. 2Sám 6,7; később keletkezett Szám 4,5k,15); kérdéses, vajon a *bírák korától fogva úgy tekintették-e, mint Jahve lábának zsámolyát ill.(?) trónját „a kerubok fölött” (vö. pl.: 2Sám 6,2; 2Kir 19,15; Zsolt 19,5; I. Siló). — Ncs jámborságból, hn pol. ügyességből is (centralizmus eszméje) viszi át *Dávid a Sz.-t az újonnan meghódított *Jeruzsálembé (2Sám 6), ahol Kr.e. 587-ben a *templommal együtt szétrombolják. Ez kettős visszahatást vált ki: egyfelől arról beszélnek, hogy nem fogják nélkülözni (már Jer 3,16), másfelől hogy el van rejtve az üdvösség idejéig (2Makk 2,4-8, majd Jel 11,19). Csak a számkivetésben alakult ki az a hagyomány, amely a fedőlapot („engesztelőtábla”) írja le (Kiv 25,17-24; 37,6-9). Ez (nem a Sz.) játszik szerepet Lev 16 engesztelőnap szertartásában.

Szövetség sátra I. Sátor, szent **Sztatér** I. Érmék

Sztoikusok Kr.e. 300 k. alapított *filozófus-irányzat. Képviselői egészen a fatalizmusig menően hittek a *gondviselésben. E fil. népies tanai (?) az ÚSzb. is meg-

találhatók, főleg *Pál leveleiben. **Szukkót** (Szokót: „kunyhók”) hnév, pl.: a *Jordántól Kre fekvő hely a *Jábboknál, említi a *Jákobról szóló elb. (Ter 33,17; a név népies értelmezésével); *Gideon lakói nem támogatják (Bír 8,5); *Izrael e.-i kultúra? 1Kir 7,46 sz. *Salamon Sz.-nál öntődét emeltet. Fekvése vitatott.

Szúza (Susa) ma jelentéktelen hely DNy-Iránban) *Elám régi fív.-a, később az újbab. és perzsa világbir. városa. Sz.-ban találták meg *Hammurapi törvénygyűjteményét.

Szüntühe *Filippi-i ker. nő, akit *Pál arra int, hogy éljen egyetértésben Evodiával (Fil 4,2).

Szűz az ÓSzb. 1) Ált.: érintetlen (Bír 19,24; Jób 31,1), a *házasságra való előkészületről szólva is alkalmazták (Lev 21,13-15; MTörv 22,13-29). 2) Jelképesen: szabadon élő városok és országok (2Kir 19,21; Iz 47,1); lelgázott város = meggyalázott Sz. (Iz 23,12). 3) Isten *népének jelképe, amelyet *Jahve szeret, és amelynek nem szabad a *szövetséghez való *hűségét *bálványimádással felcserélnie (Jer 18,13-15; Ám 5,2). 4) Iz 7,14-ben a Sz. szó ért.-e az, hogy *Immánuel anyja „fiatal asszony”, első gyermekének születése e.

Az ÚSzb. 1) Ált. jel.-ében szerepel, pl. a tíz Sz. (Mt 25,1kk), *Anna szüzessége házassága e. (Lk 2,36), *Fülöp 4 lánya (Csel 21,9). 2) *Mária szüzessége Jézus születése e. (Mt 1,23p), valamint a Szentlélektől való fogadás Isten csodálatos, egyedülálló teremtő aktusára mutat rá a Megváltó születésével kapcs. 3) Szüzesség „a mennyek országáért” (Mt 19,12), „az Úr dolgaival” való törődésből (1Kor 7,34): a ker.

Szüesség — Szüzi szülés

jövővárás kif.-e és a végső időkre utal (vö. Lk 20,35). 4) Az átvitt ért. használt szüesség (2Kor 11, 2) arra mutat rá, hogy az *egyház és közösségei kizárólag Krisztuséi (vö. Jel 14,4: akiket Isten megvett). — A kora ker.-ségben a Sz. megtisztelő cím volt, amint

ez kitűnik a régi zsidó és ker. sírfeliratok összehasonlításából; a zsidó szokással ellentétben ncs fiatal lányokra, hn ker. asszonyokra és férfiakra is alkalmazták. **Szüesség** u.a., mint a szabadon vállalt *házasság nélküli élet. **Szüzi szülés** l. Szüz

T

Tabita (g. Dorkász, „gazella”) egy *Jáfó-i ker. nő neve, akit Csel 9,36-43 sz. *Péter életrekelt.

Tábor magányos hegycsúcs, 588 m a tengerszint felett, *Jezreel síkságának ÉKi részén, *Isszakár, *Zebulon és *Naftáli törzsének határán (Józs 19,12.22.34) fekszik. Ennek csúcsán gyűjti össze *Bárak Zebulont és Naftálit a *Sisera elleni harcra (Bír 4,6.12.14), akit le is győz (vö. Bír 5); MTörv 33,18k sz. Isszakár és Zebulon i.tiszt. helye is, ez ellen küzd Óz 5,1. Régi *hagyomány sz. ez Jézus *megdicsőülésének (színeváltozásának, Mt 17,1-9) és *felmagasztalásának (mennybemene-tel Mt 28,16) a helye.

Taddeusz (Tádé: „a bátor“?) Csak Mt 10,3; Mk 3,18 nevezi meg mint *apostolt; a Nyi kéziratokban (l. Bibliaszöveg) **L e b b e u s z**. A Lk 6,16; Csel 1,13-ban felsorolt *Júdást, *Jakab(2) testvérét, azonosították vele és *Origenész óta a Júdás T. kettős névvé kapcsol-ták össze, hogy a hagyomány ne-hézségeit összhangba hozzák. Tevékenységéről és haláláról semmit sem tudunk.

Tadmor a hell. korban Palmira: oázisváros a szír *pusztában, em-líti 2Krn 8,4. Az az állítás, hogy *Salamon megerősítette, 1Kir 9,18 hibás értelmezése.

Tahpanhesz (Táfnesz) zsidó menekültek *egyiptomi tartózkodási helye a *Nílus deltájának Ki részén; ide menekültek *Gedálja meggyilkolása u., magukkal kényszerítve *Jeremiást (Jer 43,7-9; 44,1; Ez 30,18) és *Bárukot is.

Talentum l. Súlyok

Talita kumi Jézus arámul ránk-maradt szava Mk 5,41.

Talmáj (Tolmáj) 1) *Hebronból való *enáki (Szám 13,23; Józs 15,14; Bír 1,10). 2) *Gesur kir-ának, *Dávid apósának neve, aki *Absalómnak menedéket ad (2Sám 3,3; 13,37; 1Krn 3,2).

Talmud („tan”, „tanulmány”). Ab-ból az igyekezetből, hogy a Szft a mindennapi élet alapjának te-kintsék, terjedelmes törvénygyű-temény keletkezik (l. Misna), amely Kr.u. 200 k. zárul le; a köv. sz.-okban magyarázatokkal és kiegészítésekkel látják el, ezek neve Gemára, és m.e. *Paleszti-nában és *Babilonban keletkez-nek. Misna és Gemára együtt a T. A pal. T. Kr.u. 400 k. lezárult és inkább tört. érdekességű. A terjedelmesebb bab. T. Kr.u. 500 k. fejeződik be, és a Szf-sal együtt a jelenkorig a zsidóság hitbeli alapja; ncs magyarázatokat tartal-maz a Szf-hoz és a *mózesi köny-vekhez, hn bölcs mondásokat, tud. kérdéseket és elb.-eket; ezért a Szf megértésének fontos forrá-sa.

Támár 1) *Júda menyé; férje ha-lála u. *Onánhoz adják feleségül (Ter 38). 2) *Dávid lánya, *Ám-non megbecsteleníti (2Sám 13, 1-29). 3) *Absalom lánya (2Sám 14,27). 4) *Város Júda Di részén, *Salamon megerősíti (1Kir 9,18). **Tamás** („iker”, Didümosz) a Ti-zenkettő egyike (l. Ap.-ok), a *szinoptikus Ev.-ok csak az ap-listákban említik (Mt 10,3p; vö. Csel 1,13), külön Jn Ev.-a beszél róla: 11,6 (hűségnyilatkozata), 14,5 (hitének bizonytalansága), 20,24-29 (hite a Feltámadottban). A *hagyomány sz. É. Szíriában,

a *pártusoknál és Indiában működött és lándzsákkal szurkálták agyon.

Tammúz ered. *sumér pásztoristen, utóbb mint a növényzet istenét is tisztelik; rokon a Nyszemita Adonisz istennel, akinek kult, helye *Báálbek. Ez említi T. siratását, amely tiszt.-ének ritusához tartozik, de az Úr előtt szörnyűség (Ez 8,14).

Tanács I. Főtanács

Tanak (Tenák) *kánaáni kir. város (Józs 12,21), hosszú ideig független az izr.-áktól (Bír 1,27). Még egyszer említik mint *levita-várost, de a kir.-ok korában elveszté jelentőségét.

Tánisz I. Coán, Ramzesz

Tanító (mester) Jézus egyik címe volt (pl. Jn 13,13), minthogy *tanítványokat gyűjtött maga köré. Ez a megjelölés félreérthető, mert „T.”-nak gyakran olyasvkit mondanak, aki a hagyományosat jól adja tovább, Jézus azonban *próféta volt, aki régít és újat hirdetett (Mt 13,52). Az ósker. ek. életében megvolt a „T.”-k *szolgálat, mint Isten adománya (Csel 13,9; 1Kor 12,28). L. még Rabbi.

Tanítvány egy *próféta, *tanító, stb. követője, aki tanul tőle és tanításának híve (vö. Iz 8,16; Mt 10,24; Mk 2,18). Így hívják a Tizenkettőt (I. Ap.-ok) (Mt 10,1), valamint Jézus követőinek egy nagyobb csoportját (Jn 6,66; vö. Lk 10,1-12). Jézus megbízatása sz. minden népet T.-nyá kell teni. Az Ev. sok Irányelve ncs néhány, hn m i n d e n ker.-nek szól (pl. Jn 13,35).

Tanú(k). Jogi eljárásokban a bizonyításhoz (Szám 5,13; 35,30) szükségesek és az *igazsághoz hű vallomásra kötelesek (Kiv 23, 1kk). Hamis T.-vallomások követ-

kezményeiről tudósít 1Kir 21,9-13. A hamis T.-skodás Kiv 20,26 sz. tilos és a „hasonlónak hasonlóval való visszafizetése” elv. alapján büntetik (MTörv 19,16kk). A vád bebizonyítására 2 v. 3 T. egybehangzó kijel.-e szükséges (MTörv 19,15; vö. Mt 26,59kk; Jézus elítélése); nők nem tanúskodhatnak. Megegyezésnél v. az *esküben Isten hívják T.-ul az igazság okát (Ter 31,50; Róm 1,9; 2Kor 1,23); Isten *ítéletével tanúskodik a *gonosz ellen (Mal 3,5) és az igaz m. (1Sám 12,5k); *Izrael népe Isten előtt saját gonzságának T.-ja (MTörv 31,19; Józs 24,22). Izrael Isten igazságának és egyetlen voltának hivatott T.-ja (Iz 43, 9kk; 44,7kk). Az ÚSz hangsúlyozza, hogy az *apostolok az ÚSzi üdvösség-üzenet T.-i (Lk 24,48; Csel 2,32); T.-ság tételük ncs szóval, hn életükkel történő vallomás. Kül.-képpen azok Krisztus igaz T.-i, akik T.-ságtételüket életük odaadásával pecsételték meg (Csel 22,20; Jel 2,13; 17,6).

Tappua (Táfua) 1) *kánaáni város *Betlehemtől Nyra (Józs 15,34). 2) Királyi város *Manasse és *Efraim határán (Józs 12,17; 17,8).

Tárah (Táre, Terach) Ter 11,24-32 sz. *Náhor fia, *Ábrahám, Náhor és *Hárán atyja. Kivonul *Urból *Kánaánba, Háránál letelepszik és ott is hal meg. Józs 24,2 sz. más isteneknek szolgált. Nevének jel.-e tisztázatlan.

Targum: Az ÓSz arám népnyelvi ford.-a, részben magyarzó és épületes bővítésekkel. Kor és hely sz. megközöztethető: 1) a *Qumrán-i T. (töredékek a Lev és Jób könyvéhez); 2) Onkelosz-T. (a *mózesi könyvekhez), *Palesztinában keletkezett szájhagyomány alakjában, Kr.u. 500 k. rögzítették írásban *Babilonban; 3) jeruzsá-

lemi T. (pal. *Pentateuchosz, ill. töredék-T.) kiegészítésekkel; 4) Jonatán-T. (a *prófétához); 5) Pszeudo-Jonatán-T. (kb. a 3) és 2)-ból áll); 6) T-ok Jóbhoz, Példéhez és Zsolt-hoz. A T-ok fontosak Jézus nyelvének kutatására és az ÚSz szellemi-vall. környezetének ismeretére von-lag.

Tarsis (Társis) g. város (Ter 10,4) a legtávolabbi Nyon (Iz 66,19; Zsolt 72,10), pontos helye ma már nem állapítható meg; többnyire a délspanyol Tartesszossal azonosítják. Gazdag város volt (Ez 38, 13), *Tírusnak szolgáltatott ezüstöt, vasat, ólmot és ónt (Jer 10,9; Ez 27,12). Jón 1,3 és 4,2 mint azt a helyet nevezi meg, ahová *Jónás próféta menekült. 1Kir 10,22 és Iz 2,16; 60,9 sz. a nagy keresk. hajókat T.-i hajóknak nevezték.

Tárták kben ismeretlen istenség neve (2Kir 17,31).

Tártán *asszír hadvezér, aki megostromolja *Jeruzsálemet (2Kir 18,17; Iz 20,1).

Tarzus a római korban *Cilicia fõv.-a. A *föníciaiak alapították a Küdnosz m., a *Szeleukidák ellenizálták (2Makk 4,30). Híres volt élénk szellemi életéről (Csel 21, 39). *Pál hazája (Csel 22,3), itt élt egyideig megtérése u. (Csel 9,30; 11,25).

Tatián I. Bibliaszöveg

Tattenáj (Tátanáj) I. *Dáriusz kir. *helytartója, a *templom újjáépítésének ellenõrzõje (Ezd 5,3,6; 6,6,13).

Téba ÉK-Ámon (*Ámon városa) neve; kb. 740 km-nyire Kairótól Dre; az újbir. alatt (kb. Kr.e. 1600-663) *Egyiptom fõv.-a, híres a harnaki és luxori templom (a *Nílustól Kre) és a halottak temploma a kir.-ok völgyében (a Nílustól Nyra). A Kr.e. ut. évezredben T.-nak vezetõszerepe van a vall. élet-

ben. *Asszurbanipal asszír kir. Kr.e. 665-ben meghódítja (Náh 3,8; vö. Jer 46,25; Ez 30,14).

Tébec (Tebesz) város kb. 15 km-re *Szikemtõl ÉKre. Bir 9,50-53 és 2Sám 11,21 sz. *Abimelek T. meghódítása u. egy asszony miatt veszti életét.

Tebet hava I. Naptár

Tékoa (Tekua) város *Júda hegy-ségében, *Betlehemtõl Dre (1Krn 2,24; 4,5), *Jerobeám megerõsíti (2Krn 11,6; Jer 6,1) és a *szám-kivetés u. megint betelepíti (Neh 3,5,27). *Amosz hazája (Ám 1,1), *Dávid kíséretének egy emberéé (2Sám 23,26) és azé az asszonyé, aki Dávidot kiengeszteli Absalom-mal (2Sám 14,2-9).

Tel Aviv („özönárdomb“) *zsidó számüzõttek (I. Számkivetés) kolóniája és *Ezekiel lakóhelye a *Kebar folyónál *Nippur közelében (Ez 3,15).

Tema oázis ÉNy-Arábiában két karavánút keresztezõdésénél (Iz 21, 14; Jer 25,23; Jób 6,19); az ut. újbab. kir., *Nabonid, itt élt 8 évig.

Temán az ÓSzben *Ézsau unokája (Ter 36,11.15.42); 1Krn 1,36.53 mint helyet az *edomiak törzséhez számlálja (vö. Jer 49,20). Pontos elhelyezése nem lehetséges; Ám 1,12 sz. *Bocra m. fekszik, Abd 9 sz. Ézsau hegységén, Hab 3,3 sz. *Párán hegységén.

Jer 49,7 lakóit kül. bölcseknek mondja; *Jób barátja, *Elifáz. T.-ból jön (Jób 2,11).

Temetés I. Sír

Templom. Az *õsatyák korában átveszik a *kánaániak kult. helyeit (*maccebák, fák, források bekerített körzetekben), étel-, Ital- és emberáldozatokkal (*Bétel és *Báál *szentélyei). Kiv sz. az izr.-áknak a *pusztai vándorlás idején mozgó szentélyük volt (I. Sátor), amely a *szöv. ládájával és

Templom

a *felhővel *Isten jelenlétét személyesítette meg. A honfogl. u. kbó helyeken tisztelik *Jahvét, pl. *Siló (1Sám 1-3), *Micpa (1Sám 7,6-12), *Gilgál (1Sám 11,15), Bétel, *Ráma, *Gibeá (1Sám 10,10) és *Betlehem (1Sám 16,1-5; 20,6. 29). Miután *Dávid megszerzi, *Jeruzsálem lesz a főv., a legfőbb kánaáni szentély, Jahve kultuszának helye (vö.: elb. *Araúna szérűjének megvételéről [Dávid]: 2Sám 24,16-25; 1Krn 21,25). Dávid templomot akar építeni palotája m. (2Sám 7,1-4), Isten nem hagyja jóvá ezt a tervet (2Sám 7,6-12). A jer. T.-ot (az árádi, bételi, hebroni, stb. m.) *Salamon építi fel. 7 évig készült és nagy örömmel szentelték föl, bár ez is oka volt az adótehernek, robotmunkának és a bir. későbbi pusztulásának. A T. téglalakú építmény volt, 35 m hosszú, 10 m széles. 3 részre oszlott: 1) Előcsarnok 5×10 m, a *Jákin és Boáz oszloppal (1Kir 6,3; 7,15-22.41k); **a T.-tól Kre** volt az égőáldozatok oltára és a réztenger; az előcsarnok nyitott volt, bejárata K felől (1Kir 7,39; Ez 47,1). 2) Ehhez csatlakozott, két ciprusfaajtóval elválasztva, a szentély: 20×10×15 m, a fal felső részén ablakok (1Kir 6,2-35; 7,50). A szentélyben állt a füstöldoltár, a *kitett kenyerek asztala és két ötágú mécstartó (1Kir 7,48k). 3) A szentek szentjét két cédrusfaajtó választotta el a szentélytől. Magasabban feküdt, kockaalakú volt (oldal-hossza 10 m) és nem volt ablaka (1Kir 6,20-28; 8,6-12). Két *kerub szárnya fedte be a *szövetség ládáját (1Kir 6,19-28; 8,6k). — A T. belseje fával volt fedve és az ajtókkal együtt aranylemezzel bevonva (1Kir 6,15-35). A szentély és a szentek szentje körül egy

7,5 m magas építmény húzódott, amelynek helyiségeit raktárnak használták (1Kir 6,5-10). 586-ban *Nabukodonozor lerombolta a T.-ot (2Kir 25,9.13-16). A *számkivétel u. *Kürosz ediktuma alapján (2Krn 26,23) *Zerubbábel, I. *Dáriusz helytartója alatt megkezdheték újjáépítését, ami 515-ig tartott. E második T. méretei azonosak voltak a salamonival, de hiányzott a szöv. ládája, a réztenger, Jákin és Boáz oszlopa; a két mécsstartót egy hétágú tartóval helyettesítették (Ezd 6,3-7; Zak 4,2); a szentély és a szentek szentje között kőfal emelkedett, ennek ajtókeretében drága függöny lógott (1Makk 1,22; 4,51). Az épület költségeit a *perzsa kir. viselte, **a berendezésről** Jeruzsálemnek kellett gondoskodnia (Ezd 5,14k; 6,4-8). IV. *Antiohusz Kr.e. 169-ben kifosztotta a T.-ot, egy istenszobor felállításával megszenteltelenítette (1Makk 1,21-24.44-49), de *Makkabeus Júdás visszaszerezte és újból fölszentelte (1Makk 4,36-59; I. Templomszentelés ünnepe). Kr.e. 20-ban Nagy *Heródes(1) megkezdte a T. újjáépítését; ez Kr.u. 64-ben fejeződött be. Az előcsarnokot megnagyobbították, homlokzatát magasították; ezenkívül egy emelettel megtoldották a szentélyt és a szentek szentjét. — A T. körüli ter. a papok, férfiak és asszonyok 1-1 külső udvarára oszlott. Ezt a szűkebb T.-ter.-et a *pogányok udvara vette körül, ekörül pedig oszlopcsarnokok voltak (Jn 10,23); építésüket csak alépitményekkel és támfalakkal tudták megoldani (ennek egy része a mai siratófal). A pogányoknak halálbüntetés terhe alatt tilos volt belépni a voltaképeni T.-l ter.-re. Kr.u. 70-ben *Titus Flavius ezt a T.-ot is lerombolta.

Jahve és Salamon kir.-ságának egységét a T. és a kir. palota közötti összeköttetés fejezte ki. De bár megvolt a T., a zsidók tudták, hogy Isten nem szorul kőből való házra (1Kir 8,22-28), és csak *kegyelemből tölti be a T.-ot *dicsőségével (1Kir 8,10k). Mégis fenyegetett a hamis biztonság veszélye, amely babonás bizalomban nyilvánult meg (Jer 7,4). Azt hitték, Isten köteles megvédeni szentélyét, s ezzel a várost is. A T. a prófétai *hivatal helye (Iz 6), de a bálványszolgálaté (Ez 8,7-18) és felületes kultuszé is (Iz 1,11-17). Így a *próféták rámutatnak arra a lehetőségre, hogy Jahve el is hagyhatja T.-át (Jer 7,12-15; Ez 9-10). *Hiszkija (2Kir 18,4; 2Kron 29-31) és *Jósiás (2Kir 23,4-27) vall. reformjai ellenére a próféták jóslatai teljesedtek: Isten elhagyta T.-át (Ez 10,4.18). A számkivetésben megjelenik az új T. képe *Ezekiel látomásában (40—44,3), mint az új *üdvösség jele: Isten lesz egyedül népének Ura (ezt jelzi a kir. palota és a T. különválása). A T. Jahve szepőlötelen szentélye (Ez 43,1-12); a T. forrása a szellemi termékenység szimbóluma lesz (Ez 47,1-12). A T. felújítása ellenére a próféták nyomatékkal mutatnak rá az ennél szükségesebb lelki i.tiszt.-re (Jer 31). — Jézus tiszteli a T.-ot (Lk 2,41-50; Jn 2,14), de elítél minden vall. formalizmust (Mt 5,23k; 12,3-7; 23,16-22). Megjósolja a T. lerombolását (Mt 23,28k; 24,2), u.akkor újfajta módon beszél *testéről, mint T.-ról (Jn 2,19-22). Ezzel a T.-mal Isten jelenlétének új jelét hozta létre. Krisztussal való *egysége folytán az *Egyház szellemi T.-nak tekinti magát (2Kor 6,16kk; Ef 2,20kk), sőt az egyes ker.-ek

is Isten T.-ai, a Szentlélek T.-ai (Róm 8,11; 1Kor 6,19).

Templomadó l. Adó

Templomkincstár. A régi *szentélyek az otthagyt fogadalmi ajándékok következtében kincseskamrákká ill. „bankokká” lettek. Így a jer. *templomban is kincsek halmozódtak föl: fogadalmi ajándékok, áldozati adományok, templomadó, *özvegyek, árvák és gazdagok letétjei (2Makk 3,10k). A T. a *királyság pusztulása u. egyúttal államkincstár is lett. Többször kifosztották, pl. *Sisák (1Kir 14,26), *Házáel (2Kir 12,17k), Jóás (2Kir 14,14), *Nabukodonozor (2Kir 24,13), *Antiohusz Epifánész (1Makk 1,21kk).

Templom megtisztítása. A *szinoptikus Ev.-ok leírása sz. Jézus kiűzi a kereskedőket az udvarból, mert ez a kereskedés a *templom profanizálása (Mk 11,16). Ezzel a tétellel kihívja maga ellen a vezető réteget és így megpecsételi sorsát (Mk 11,15-19p).

Templom párkánya a templomtér DKi szögletének megjelölése. Hogy Jézusnak a *kísértés alk. innen kellett volna leugornia, az nem szósz. értendő (Mt 4,5; Lk 4,9).

Templomszentelés ünnepe (Hanukka = „beszentelés, felavatás”) voltaképpen a *templom megtisztítására és az új *égőáldozati oltár emelésére emlékeztet *Makabeus Júdás alatt Kr.e. 165-ben (1Makk 4,54-59). Ehhez kapcsolódik az ut., szorongatás közt ünnepeelt *sátoros ünnep emléke (2Makk 10,6), ezért 8 napig ünneplik. Mint a viláosság ünnepének napja a mecstartó újabb meggyújtására is emlékeztet a templomban (1Makk 1,18—2,18). Az ÚSzben Jn 10,22-39 említi a T.-t, ahol Jézusnak fölteszik a kérdést: ő-e a *Messiás.

Templomtekercs. Pergamenkézirat *Qumrán befolyásának ter.-éről. Úgy fogalmazták meg, mint Isten „töráját”, új parancsokat fűzve hozzá. Továbbá előírásokat tartalmaz a templomi *ünnepekről és a *tisztaságról, valamint a *templom építéséről.

Tenger. Szósz.-i ért. a Szf a Földközi-T.-re használja (= a filiszteusok T.-e Kiv 23,31; nagy T. Szám 34,6; „T.” Józs 19,29), továbbá a *Holt-T.-re, a *Vörös-T.-re, folyamokra (*Eufrátész Jer 51,36) és belső tavakra (*Gennezáret). A régi K többnyire úgy írja le a *teremtést, hogy Isten megfékezi a T.-t. A T. a *gonosz eredetének számít („a T.-ből felszálló vadállat” Jel 13,1).

Tengeri népek: kbő indoeurópai *törzsek gyűjtőneve, amelyek az illír-dór népvándorlás kapcsán szárazon és vizen *Szíria, *Palesztina és *Egyiptom felé nyomulnak. Fellépésükkel függ össze *Trója pusztulása, *Kréta palotájának lerombolása és a *hetiták bir.-ának vége. Egy csoportjuk már III. Amnofisz (Kr.e.1410-1372) és II. *Ramzesz (1301-1234) egyiptomi *fáraó alatt zsoldosként szolgál. Harcos behatolásukat Egyiptomba megghiúsítja III. *Ramzesz (Kr.e. 1197-1164). A támadók egyrésze, a pelezeusok (= filiszteusok) letelepsznek *Kánaán síkságán. Rokonaik, a tjekok meghódítják *Dórt.

Teodotion zsidó-hell. bibliafordító. A Kr.u.2.sz. végéfélt élt és vlsz. *Efezusból származott. Műve inkább a LXX átdolgozása a h. szöveg alapján, mint új ford. A LXX MTörv.-ét az ő átdolgozása csaknem teljesen kiszorította.

Teofánia: az a mindenkori út és mód, ahogyan Isten *epifániája megnyilatkozik. Az ÓSz sz. az

ember nem láthatja Istent, mert meghal (Kiv 33,20; Bír 6,22; Iz 6,5); mégis arról tudósít a Szf, hogy Isten emberi alakban (Ter 18) és mint *Jahve angyala (I. Angyal) jelent meg (Ter 16,10kk; Szám 22,31-35). Jelentősek a Kiv T.-tudósításai. Isten tűzben nyilatkozik meg (Kiv 3,1kk), *szentségének jeléül. A *szövetség megkötésénél tűzben, füstben és földrengésben mutatkozik (Kiv 19,18), harsonazengésben és zivatarban (Kiv 19,19; 20,18). A T.-k által Isten megmutatja, hogy jelen akar lenni *népe közt (Kiv 19,12-24; 20,18-21). Figyelemreméltó, hogy sem a szöv.-kötésről (Kiv 24,9kk; Szám 12,8), sem a *proféták *látomásairól szóló elb.-ekben nincs szó Jahve látható alakjáról (Iz 6,1kk; Ez 1,4—2,9). A T.-knál jelentős szerepet játszik a *felhő (vö. Kiv 13,21k; Szám 14,14).

Teofilosz („Isten barátja”) tekintélyes férfi; hite megerősítésére ajánlja a szerző a 3. Ev.-ot és a Csel-t (Lk 1,3k; Csel 1,1).

Teráfim: Bír 17,5; 18,17kk és Óz 3,4 sz. az *efóddal összefüggésben szentély-tartozéknak tekinti. Ez 21, 26 és Zak 10,2 sz. *jóslatkérésre használták. A T.-ok megvető kif. is bálványképekre (2Kir 23,24). További jel.-e: házi isten, amelynek birtoklása örökségre ad jogot (Ter 31,19-35). 1Sám 19,13.16-ban talán egy kult. álarcra kell gondolnunk.

Teremtés. A Szf sz. a *világ: teremtmény, teremtéssel jött létre, vagyis létét és milyenségét Isten hatalmának köszöni. Ez kbő módon jut kif.-re a Bibliában: pl. a h. b á r á ³ szóval (Ter 1,1), amelyet a Szf csak Isten működésére használ; *teremtéstört.-ek által; egyes elszórt kjel.-ekkel a Szf folyamán (pl. Iz 40,26; Zsolt

33,6; 104; Neh 9,6). Az ÓSzi istenkép jellegzetességét ncs a teremtői tett adja, hn az is, hogy Istent mint partnert élük meg a *szövetségben. — A T. ncs folyamat, hn annak eredménye is: a Szl sz. alapján véve jó (vö. Ter 1,31). Bár tud sok súlyos problémáról (pl. *bűn, *szenvedés, *halál), de nem vall *dualizmust (Isten ellenében egy önálló gonosz elv hatását). — Az ÚSz átveszi azt a felfogást, hogy Isten teremtett mindent (Zsid 11,3), végső soron Krisztus által (1Kor 8,6). Krisztusban új T. kezdődött (vö. 2Kor 5,17); „új eget és új földet” várhatunk (2Pét 3,13).

Teremtéstörténet(ek). Ter 2,4b-24 egy T. maradványát tartalmazza. Esz. a *teremtés e. nem volt növényzet, sem szántóföld, csak száraz *puszta; Isten megöntözi és kertet hoz létre; megteremti az *embert (I. Ádám) és bordájából (nyilván *étiológia a bordátlan hasra) az asszonyt. Ebből a T.-ből még csak az maradt meg, ami a bűnbeesés elb.-ére vezet. — Későbbi, teljes T.-et tartalmaz Ter 1,1—2,4a. A teremtés „hat napos munkával” megy végbe (művészi felépítés, az első 3 napnak megfelel a 3 köv., stb.; a teremtés lépcsőfokai a szerző világméretű igazodnak; Isten pusztára jönnek létre). Az elb. nem 6 korszakot akar lefesteni, v. term. tud.-os megállapításokat tenni, hn teol. kijel.-eket közöl: Minden Isten műve; Isten nem embermódon működik, hn az emberi módszereken túleső módon; nincsenek teremtetlen csillagis-tenségek, állatistenek, *kaosz-hatalmak, nincs ősi istenpár, v. istenek harca; a teremtés ura az ember (mint férfi és nő). Az egész teremtés befejezése Isten

nyugalmának napja, a *szabbat; az „idő”-fogalmat a szerző a *hét skémájával tudja kifejezni.

Termékeny félhold: *Egyiptom és *Mezopotámia termékeny ter.-eire használt kif. A Földközi-tenger partvidékének termékeny vidékei kapcsolták össze.

Természet. Eltekintve a *teremtésről, *testről és *világról szóló kijel.-ektől, T. a „lényeket” jelenti, akár Istenről, akár az *emberről van szó. A bálványok T.-üknél fogva nem isteniek (Gal 4,8); az emberek hiányos istenismeretük miatt nyomorultak és T. szerint a harag gyermekei (Bölcs 13,1; Ef 2,3); állatokat könnyebben idomíthatnak, mint saját T.-üket (Jak 3,7k), amelynek múlandóságát megtapasztalják (Zsolt 103,14kk). De azt is mondja a Szl, hogy az ember az ő T.-ével az isteni T., az isteni lényeg és létmód közösségében fog élni (2Pét 1,4). A *teremtéstört. sz. *férfi és *nő T.-től fogva egymásnak van rendelve (Ter 2,21-25; vö. Mt 19,4kk), akkor is, ha ezt a közösséget a *bűn visszájára fordítja (Róm 1, 26k). A T.-nek tulajdonítják az ún. „természetes érzést” is, amint az emberek közti érintkezés kifejleszti (1Kor 11,14). Pál hangsúlyozza a *zsidók és *pogányok közti kbséget a *törvény tekintetében; egyfelől a *kinyilatkoztatás alapján a zsidóknak nagyobb jelentőséget tulajdonít (Gal 2,15), másfelől megengedi, hogy a pogányok jobban megértik a törvényt (Róm 2,14,27k). Az ember pusztán testi T.-éből nem tudja elérni Isten *üdvösségét (1Kor 2,14; 15,44). A T.-törvénynek a Szlban semmi köze a fizikai T.-törvényekhez; inkább *Isten akaratának megismerését jelenti, amint ez minden ember számára

T.-énél fogva lehetséges a *lelkiismeret által, azoknak is, akikhez még nem szólt közvetlenül Isten kinyilatkoztató szava (Róm 2, 14kk). Ebben az ért. a T.-törvényt úgy érthetjük, mint azon erk. törvények tudatát, amelyekkel az ember isteni követelmény gyanánt találkozhat.

Tertullusz *Pál vádlója *Félix e. (Csel 24,1kk).

Tesszalóniké *macedóniai kereskedőváros, a Thermae öböltől ÉKre a Via Egnatia nevű római hadiúton. Kr.e. 315 k. Kasszandrosz kir. alapította meg mint Therme g. gyarmatot és felesége, Nagy *Sándor egyik nővére u. T.-nak nevezte el. A római uralom alatt Kr.e. 148-ban Macedónia főv.-a lett. *Pál idejében egy zsidó *gyülekezet élt ott, *zsinagógájukban prédikált 2. missziós útján, de nagyobb siker n. (Csel 17,1.11.13; Fil 4,16). 3. missziós útján talán megint T.-ban járt (Csel 20,1-4), innen származtak útítársai, *Arisztarhosz és Szekundusz. A T.-i ker.-eknek szól a két *Tesszalónikai levél.

Tesszalónikiaknak írt levelek A 2. missziós út alatt *Pál *Tesszalónikában kis ker. ek.-et alapított. További útján *Korintoszból küldi nekik a két T.-et.

1 T e s s z két szakaszra tagozódik: 1) Visszapillantás ottani igehirdetésére, az ottani ker.-ek kiválasztására és hitbeli készségére, saját fáradságára és munkájára, az ellenállásra és üldözésre (1,3—3,13). 2) Intelem a ker. életre a *házasságban, a testvériségre, az *éberségre a jövődől *ítélet miatt, a *hitre, *reményre és *szeretetre, továbbá felvilágosítás az elhúnytak feltámadásáról (4,1—5,22).

2 T e s s z visszautasítja a rajongóknak azt a félreértését, hogy Krisztus *második eljövetele és ezzel a világ vége közvetlenül küszöbön áll (2,1-11) és a földi fáradozást fölöslegessé teszi (3, 6-15). Pál itt feltételezi, hogy Krisztus még az ő életében újból eljön; rámutat eljövetele megvalósulásának akadályaira és a még hiányzó előjelekre. Esz. a végső *üdvösség ideje az emberi megismerés számára hozzáférhetetlen marad. Az *Antikrisztus festése (2,3-10) azoknak a homályos próféciáknak egyike, amelyeknek tört. értelmezése csak sejtésekre vezethet. Annál világosabb az ap.-nak az az utasítása, hogy józanul és reménykedve munkálják az eljövendő üdvösséget minden földi tevékenységükkel (3,11-13).

1Tessz biztosan Páltól való, vlsz. Kr.u. 51/52-ben írta Korintoszban. 2Tessz esetében kétségbevonják Pál szerzőségét, mert egy sereg ismétlés fordul elő 1Tessz-ből, másrészt nincs világos utalásunk erre a levélre. De a stílus és tart. am. szól, hogy ő írta. Már a Kr.u. 2.sz. elején van tanúság arról, hogy Pál levele. Ma túlnyomórésztben az ap.-t tekintik szerzőjének. Esz. 2Tessz éppúgy, mint 1Tessz Kr.u. 52 k. Korintoszban keletkezhetett. 1Tessz az ÚSz legrégibb írása.

Test. A Szfban T. és *lélek együttműködik; szembeállításuk a g. fil.-ből származik. Legtöbb szentírási hely sz. az ember nem T.-ből és lélek ből áll, hn: test és lélek (vö. Zsolt 63,2; 84,3). A „lélek üdvössége” kif. nem bibliai; az „egész ember üdvösségéről” van szó. Az ÓSz egyes későbbi írásaiban g. befolyásra megtalálható a T/lélek szembeállítás (Préd 12,7; Bölcs 8,19k; 9,

15), éppenígy néhány ÚSzi helyen (pl. Mt 10,28). De az ÚSzb T. leginkább „élő személyt” jelent (pl. 1Kor 6,19; Róm 8,23). A holtak feltámadásával T.-ünket teljesen áthatja majd a *szellem, szellemi (lélektől átítatott) emberek leszünk. Testellenes törekvések nem bibliaiak. A T. nem „rossz”: Isten teremtette, de megvan a része a *bűnben is. — *Pál ap. teol.-jában „Krisztus T.-e” az *„egyház” képe, amely sok tagból alakul ki, mint a T. (1Kor 12,12-27; Róm 12,4k). Kol és Ef Krisztust e T. „fejének” mondja (Kol 1,18; Ef 1,12k); ő kezeskedik a közösségről és a végső egységről. L. még *hús.

Testamentum kif. csak Gal 3,15kk; Zsid 9,16k-ben szerepel: „végintézkedés” ért.-ben. Ez a jel.-e (más jel.-ek m.) később a *szövetségnek megf. g. szónak is megvolt. Különben „T.” az ÓSz és ÚSz-ben „szövetség”-et jelent. Miután a mi nyelvhasználatunkban más az értelme, a kif. félreérthető.

Testvér (fivér) u.azon szülőktől származó fiak (vö. Ter 37,27) v. más férfirokonok; átvitt ért. T.-nek nevezik saját népük tagjait (Lev 19,17; MTörv 15,3.12), ellentétben az idegennel (MTörv 1,16; 15,3), a barátot (2Sám 1,26), az u.azon tisztségben működőt (2Krón 31,15; Ezd 6,20), a sorsközösség meghitt társait (Ter 49,5; Jób 30,29). Az izr.-ák T.-isége *Ábrahámon alapul (Jn 8,39), ezért nép- és hitközösség; az utóbbi az ÚSz óta nem csupán Izrael kiváltsága (Mt 3,9); az *újjászületés által a term. T.-iség tf.-vé lesz és mindent embert átfog. T.-i szeretet az *istengyermekség ismertetőjele (1Jn 3,11k, I. Szeretet), alapja Krisztus meg-

váltói halála (Ef 2,13-18); első a hit-T. iránti szeretet (Gal 6,10; 2Pét 1,7), de nyitva kell lennie T.-i szeretetre minden *felebarát iránt (Lk 10,30-37). — Az ÓSz folytatásaként a hívők Ábrahám igazi fiai (Gal 3,7.29) és egymás T.-ei (vö. pl. Csel 2,29.37): akik *Isten akarátát cselekszik, azok Krisztus igazi T.-ei (Mk 3,31-55p). Kitágul a MTörv 15,7-11; Lev 19,18 megkövetelte felebaráti szeretet a szegény iránt; el kell viselni a T. gyengeségét (Róm 15,1). Az ÚSzi T.-iség nem azonos a szervezett ek.-gel; az ek.-ben is vannak hamis T.-ek (Gal 2,4; 1Kor 5,11; 2Kor 11,26); a T.-iség m.e. Istenhez köt hozzá (1Tessz 1,4); aki T.-ével igaztalanul cselekszik, Krisztus ellen vétkezik (1Kor 8,12).

„Az Úr testvérei”: Az ÚSz-ben szó van Jézus fivéreiről és nővéreiről, pl. Mk 6,3p: „Nem az ács ez, Mária fia, Jakab, József, Júdás és Simon testvére? S ugye nővérei is itt élnek közöttünk?” Evangélikus felfogás sz. Jézus vérsz.-i T.-eiről van szó. Kat. felfogás sz. rokonairól (unokaT.-eiről), minthogy Mk 15,40 és Jn 19,25-27 sz. e T.-ek közül kettőnek (Jakab és József) az anyja Mária, Jézus anyjának u.olyan nevű „nővére”. Az Úr T.-ei jelentős szerepet játszanak az *ősegyházban. 1Kor 15,7 sz. *Jakabnak (nem azonos Alfeus fiával, pl. Mt 10,3) megjelenik a Feltámadott. Az ÚSz tudja róla, hogy a jer. ősek. első vezetője (Gal 1,19; 2,9; Csel 12,17; 15,13). Régi E.-i hagyomány sz. vértanúhalált halt. Jakab a törvényhez hű *zsidóker.-ség feje volt, de elismerte a páli pogánymisszióknak a *törvény alóli *szabadságát is. Ősi E.-i hagyomány sz. ő a *Jakab-levél szer-

Tető — Tiglatpilezer

zöje; éppígy a *Júdás-levelet is az Úr ilyen nevű T.-ének tulajdonítják. 1Kor 9,5 sz. az Úr T.-ei a *misszióban működtek.

Tető általában lapos, elemei: egy réteg gerenda, amely a falakra v. -ba illesztett keresztgerendákon nyugodott, efölött fa- és rőzseréteg; az egészet agyaggal erősítették meg; minden T.-nek mellvéddel kellett ellátva lennie (MTörv 22,8). Mint a *ház legkedveltebb részén, itt folyt le az élet; tartózkodási hely (Bír 16,27; 2Sám 11,2), vendégszállás (1Sám 9,25), *oltárokat emeltek rajta bálványimádásra (2Kir 23,12), itt imádták a csillagokat (Zsóf 1,5), itt építettek lombkunyhókat a *sátoros ünnepre (Neh 8,16), siratóénekeket énekeltek rajta (Jer 48,38). *Absalom, hogy a figyelmet magára irányítsa, háza tetején ment *Dávid *mellékfeleségeihez (2Sám 16,22). Az elmélkedés és *imádság helye is volt (Csel 10,9).

Tetradrahma I. Érmék

Tetragramm *Jahve isten neve 4 betűjének (jhvh) megjelölése.

Tetrarka I. Negyedek fejedelmek

Tetszés (Istené) azt jelenti, hogy öröme telik az *áldozatokban (Lev 19,5), *imákban (1Kir 3,10; Zsolt 19,15), az igaz ember életében (Péld 11,20) és az ő *népében (Zsolt 44,4). T. nyilvánításával Isten tanúságot tesz választottja (Iz 42,1), kül. Fia mellett (Mt 3,17; 17,5). Megfordítva: a ker. életéhez hozzátartozik, hogy Isten T.-e u. törekedjék (2Kor 6,9).

Teodás (Teodás) egy felkelő-csoport zsidó vezére, *Josephus Flavius Cuspius Fadus *helytartó idejére teszi (Kr.u. 44-46) és elmondja, hogy a rómaiak kivégezték. Nem állapítható meg, azonos-e azzal a T.-sal, akire *Gamáliel hivatkozik (Csel 5,36-39).

Tiamat I. Teremtéstörténet

Tiatira város *Lídiában, *Pergamontól (Kisázsia) DKre; nagyon ismert volt bíborfestő műhelyeiről. A Szf azért említi, mert *Pált egy idevaló asszony, Lídia fogadja be (Csel 16,14); ezenkívül az itteni ek. levelet kap a felmagasztalt Úrtól (Jel 2,18-28).

Tibériás (tó) I. Gennezáret

Tibériás *város az ún. Galileai tenger Nyi partján. *Heródes Antipász(4) Kr.u. 20 k. *Galilea új. főv.-ává építi ki és barátjáról *Tiberiusnak nevezi el. A jámbor *zsidók számára tisztátalan város volt (I. Tisztaság). Az ÚSz csak egyszer említi (Jn 6,23) és kétszer a *Gennezáret tavat „T. tenger” néven (Jn 6,1; 21,1). Jelentős kpontja volt a hellenizmusnak. Szefforisi rabbiiskolák áttelepülésével a 2.sz. végé felé a rabbinikus tud. kpontjává lesz. Itt keletkezik 200 k. a pal. *Misna és 400 k. a pal. *Talmud.

Tiberius római *császár Kr.u. 14-37, *Augustus utóda. Lk 3,1 kronológiája sz. a *Keresztelő T. uralkodásának 15. évében lép fel.

Tibni (Tebni) Ginát fia; *Zimri utóda akart lenni, de *Omri elűtötte tőle (1Kir 16,21k).

Tideál (Tádál) egy pogány kir. neve Ter 14,1.

Tífsza (Táfsza, g. írónál „Thapszakosz”) egy *Eufrátesz m.-i *város neve, ez jelzi *Salamon bir.ának Éi határát (1Kir 4,24; Vg 1Kir 5,4).

Tiglatpilezer asszír kir.-ok neve; a Szf csak III.T.-ről beszél (Kr.e. 745-727). Meghódítja *Hámát és *Básán arám államot, *adót szed *Recin *damaszkuszi kir.-tól és *Menáhentől, az *ÉB, Izrael kir.-ától (2Kir 15,19). 734-ben Filiszteába vonul, meghódítja *Gáza határvárost és eléri *Egyiptom ha-

tárát. *Áház kir. (szintén hűbérese) segélykérésére (2Kir 16,7.10; 2Krn 28,20) másodszor is behatol az ÉB-ba, kbő városokat meghódít, lakosságukat *Asszíriába deportálja (2Kir 15,29; 1Krn 5,6.26) és *Ózeás(2) hűbéres kir.-t emeli trónra (2Kir 15,30). Damaszkusz leigázása u. (2Kir 16,9) egész *Szíria és *Palesztina uralkodója. 2Kir 15,19; 1Krn 5,26; Iz 66,19-ben „Fúl” néven szerepel.

Tigris Ter 2,14-ben „Hiddekel”, az *Eufrátesszel együtt a *paradicsomi folyókhoz tartozik (vö. Sir 24,25). Partján feküdt *Asszúr és *Ninive városa. Az ókorban mindkét folyó külön-külön torkollott a perzsa öbölbe, ma torkolatuk már egyesült.

Tihikusz *Pál munkatársa és kísérője (Csel 20,4; Ef 6,21; Kol 4,7).

Tilalom. Az ÓSzben m.e. a kép-T-ra (Kiv 20,41; MTörv 5,8) kell gondolni, valamint arra a tabuvá tételre (Kiv 19,12k), amely minden *szent dolgot kizárt a profán használatból (pl. *szabbat: Kiv 20,8kk; vö. Ter 2,3; szent *sátor: Kiv 29,44; *szövetség ládája: 2Sám 6,6k; a szentek szentje a *templomban: 1Kir 8,6.10k; vö. Kiv 26,33). A T. a környező népek szokásai elleni védekezés és *Izrael vall. önállóságát hangsúlyozza (Lev 10,1). Az ÚSz a T.-akat pozitív útmutatásokká változtatja a *felebarát iránti magatartás terén (Mt 5,22-43). *Pálnál a T.-nak viszonylagos jelentősége van (1Kor 11,1-16), mert a ker.-ek csak Krisztus törvényének, a *szeretet parancsának (Gal 5,14) vannak alávetve, ez életük egyedüli mércéje (Jn 12,49; 15,12).

Timna (Támna) *edomi nő, Elifáz *mellékfelesége, Amálek anyja (Ter 36,12.22; 1Krn 1,39).

Timna(t) (Támna) 1) hely *Dán törzsének ter.-én, *Júda Éi határán, *Bet-Semes és *Ekrón közt (Józs 15,10; 19,43; Bír 14,1kk; 2Krn 28,18). 2) Város Júda Di részén; pontos fekvése ismeretlen (Ter 38,12kk; Józs 15,57).

Timnát-Heresz (= Timnát-Szerá, Tánnátszáré, Józs 19,50) hely az *Efraim hegységben, *Józsue temetkezési helye (Bír 2,9).

Timóteus *pogány apa és egy *Lüsztrából (Kisázsia) való *Eunike nevű *zsidóker. anya fia. *Pál *Ikóniumban megtéríti, a 2. miszsiós úttól állandó kísérője lett (Csel 16,1-3). Az ap. nagyrabcsüli (Fil 2,19-23), a nehéz miszsiós munkában nyújtott segítsége miatt (1Tessz 3,2-6; 1Kor 4,17). A *hagyomány sz. *Efezus első püspöke (1Tim 1,3; 2Tim 1,6). Az ÚSzben két T.-nak címzett levél maradt ránk Pál levelei közt (I. Pasztorális levelek).

Timóteus-levelek I. Pasztorális levelek

Tipológia (bibliai T.) a Szf különleges ábrázolásmódja. Az ÓSz egyes személyei, tárgyai v. eseményei a *kinyilatkoztatás fényében mint ÚSzi történések előképei (típusok) kapnak értelmet. Így áll pl. egymással szemben: ó- és újszöv. (1Kor 10,6), régi és új szentély (Zsid 9,24), sziklából fakadó víz — Krisztus, az élet forrása (1Kor 10,4), Ádám — Krisztus (Róm 5,14), Melkizedek papsága — Krisztus papsága (Zsid 7), földi és égi Jeruzsálem (Gal 4,26).

Tirca (Tersza) *kánaáni város (Józs 12,24), *Manasszéhoz számított (Józs 17,3), *Szamaria e. az *ÉB föv.-a volt *Baésa, *Ela és *Omri kir. alatt (1Kir 15,21.33; 16,23). T.-ból indul ki *Menáhem államcsínye *Sallum ellen Szama-

Tirhaka — Tisztelet

riában (2Kir 15,14). Fekvése már nem állapítható meg pontosan.

Tirhaka (Táráka) Kr.e. 689-663-ig *Egyiptom és Núbia (*Etiópia) kir.-a. Támogatja a kis pal. fejedelmeket *Asszíria ellenében. Kormányzása alatt az asszírok meghódítják Alsóegyiptomot és őt elűzik *Memfiszből; bár rövid időre visszaszerzi, de *Asszurbanipal alatt Memfiszből Napatába kell visszahúzódnia. A Szf 2Kir 19,9 és Iz 37,9-ben említi.

Tírusz régi *föníciai kereskedőváros a Földközi-tenger Ki partján; baráti kapcs.-okat tartott *Izraellel (keresk. *Salamonnal: 1Kir 5,15-32; *Izabel házassága *Áháb-bal: 1Kir 16,31). Amikor T. be akarta vonni Izraelt a maga pol-jába, a *próféták erőteljesen fel-léptek ez ellen (Iz 23; Ám 1,9k). T. érvényesült *Babilon és *Asszíria ellenében; kivándorló lakói alapították Karthágót. Csak Nagy *Sándor hódította meg. (Gátat emelt T. és a szárazföld közé; a kétfelőli áradás következtében T. félszigetté vált.) A rómaiak idején önálló volt. Az ÚSzben Mt 15,21; Mk 3,8 és Csel 21,3k említi.

Tisbe (Tesbi) 1Kir 17,1 sz. *Illés hazája *Gileádban.

Tisri hava l. Naptár

Tisztaság kult. és erk. T.-ot jelent: Kultikus a n tisztátalanok olyan személyek v. dolgok voltak, akikről/ame!yekről azt tartották, hogy démoni befolyás alatt állnak, v. nekik maguknak van ilyen erejük, v.nem jelenhetnek meg az isteni *szentség színe e. Ilyen tisztátalanná tevő folyamatok voltak: néhány *betegség, szülés, születés, menstruáció, halott érintése. Bizonyos állatok és ételek, valamint a pogány zsákmányból származó darabok is tisztátalanok voltak. A „kult.tisztátalanság” te-

hát nem a modern etika ért.vett értékítélet volt. Néha szándékosan tisztátalanná tesznek vmit (= megszentéstelenítik, pl. egy kultuszhelyet). — Az erkölcs i T. emberi *tökéletességet és szentséget jelent; az ilyen kif.-eknek: „tisztá kezek” (Zsolt 18,21), ártatlanság (Zsolt 26,6) ez az ért.-e. A T.-nak a nemiség bir.-ára való korlátozása nem bibliai. — A kult. és erk. T. megkibővítése nem veszi figyelembe, hogy a bibliai szerzők nem ismerték ezt a kbséget, és gyakran együtt gondoltak mindkettőre.

Az ÚSzben az (erk.) T. az ek. Krisztushoz való teljes hűségének képe (2Kor 11,2; vö. Jel 14,4). Az egyoldalúan hangsúlyozott morális értékelés ellenében a T. nem az emberben elszigetelten meglévő „erény”, hn lényegesen közösségi vonatkozású. Áhitatos tisztelettel fordul az egész ember felé és *tiszteletben tartja *testének méltóságát. Annak a hitnek a gyümölcse, hogy Isten Jézusnak emberré létele és *feltámadása által — tehát a test által — az egész *teremtést megváltja (Róm 8,11.23; Zsid 10,5.10). A test ajándékáért való hála Isten iránt a nemi életben tanúsított helyes magatartás alapja (1Tim 4,4k).

Tisztelet egy másik személy iránti elismerés (Csel 28,10). Isten T.-e *dicsőségének egy része. Megadni Istennek a T.-et annyit jelent, mint elismerni hatalmát és dicsőségét (Józs 7,19; 1Krn 16,28; Jn 9,24; Csel 12,23). T.-re csak Istennek van joga (Róm 11,36); ő megkívánja, hogy tiszteljék (Mal 1,6). Az embernek úgy jár ki a T., mint Isten adománya (1Kir 3,13; Zsolt 8,6), mint istenképiségből (l. Képek) folyó tekintély és méltóság (Ter 45,13). T.-tel tartozunk

a szülőknek (Kiv 20,12), az öregeknek (Lev 19,32), a királyoknak (1Pét 2,17), az *özvegyeknek (1Tim 5,3), szolgák gazdájuknak (1Tim 6,1). A ker.-ektől elvárják, hogy T.-tel bánjanak az érintkezésben egymással (Róm 12,10); ezzel összefügg saját T.-ünk minden öntetszelgő keresésének elutasítása (Jn 5,44; 12,43; Gal 5,26; Fil 2,3), de ez nem zárja ki becsületünk T.-ben tartását (Csel 13,46; 16,37).

Titkos Jelenések I. Jelenések könyve

Titok (misztérium, g. müstérion) jelentése: 1) Amit ma „titkon” értünk (Tób 12,7). 2) Isten tettei és művei (Bölcs 2,22), amelyek Krisztusban érik el tetőpontjukat. Nem azért „titkok”, mintha senkisé nem tudhatna róluk, hn mert csak azok tapasztalják meg őket magukon igazán, akik megnyílnak előttük (Mk 4,11; Kol 2,2; 1Kor 2,7kk). 3) Titkos isteni kiny.-ok (Dán 2,18). A *gnózis és *apokaliptika írásai gyakran titkos *látomások és hasonló formájában jelentkeznek (vö. Jel 1,20; 17,7). 4) „T.” szó jelzi a *házasság mélyebb jelentőségét (Ef 5,32), de a „törvényellenesség titkát” is (2Tess 2,7). 5) Titkos kult. ünnepek (Bölcs 14,23). „Misztériumvallások”: olyan vallások, amelyekben az ünnepélyesen beavattott az üdvösség, élet, világosság elérését reméli. Befolyásuk az ÚSz szerzőire csak csekély.

Titus Flavius Vespasianus római *császár, Kr.u. 79-81. Az első zsidó *háborúban már fontos feladatokat kapott. 69 óta atyja, Vespasianus uralkodótársa; 70-ben meghódítja *Jeruzsálemet, lerombolja a várost és a *templomot, a templomi edényeket *Rómába viteti, ahol magukkal viszik őket

a diadalmenetben (T.-ív). Ismert *Berenikével való viszonya.

Titusz *pogányker., *Pál ap. kísé-
rője az *ap. zsinatra (Gal 2,1-3).
Később Pál *Korintoszba küldte,
hogy ott újból helyreállítsa az
egyetértést Pállal, amelyet heves
viták veszélyeztettek (2Kor 7,13;
8,6). Tit 1,5 sz. megbízta a *kré-
tai ker. ek. vezetésével. T. egy
az ÚSzhez tartozó levél címzettje
(I. Pasztorális levelek).

Titusz-levél I. Pasztorális levelek

Tized I. Adó

Tizenkét apostol tanítása I. Didaké

Tizenkét pátriárka testamentuma

I. Kánon

Tizenkét törzs rendszere I. Törzsek

Tizennyolc ima 18 áldásversből
képezett zsidó ima. Legnrészt a
Kr.e.-i időből származik, a *zsi-
nógói i.tiszt. állandó része, a *zsi-
dóknak napjában 3× kellett imád-
kozniok, és egyszerűen „az imá-
nak” is nevezik. Jézus külön *imát
tanít meg *tanítványainak, a *Mi-
atyánkot.

Tízparancs (= dekalogosz). Ered.
nem volt egység (az egyes pa-
rancsok tartalmáról I. Bálványimá-
dás, Eskü, Szabbat, Atya, Szere-
tet, Gyilkosság, Házasság, Tulaj-
don, Erkölcstan), elemei kbók (pl.
*tilalmak, parancsok). Az egyes
elemek viszonylag régiek; össze-
foglalásuk T.-tá (Kiv 20,1-7; MTörv
5,6-21; vö. Kiv 34) vsz. fiatal
(szöv.-i *kultusz röviddel a *bir.
megoszlása, Kr.e. 932 u.?). Az
egyes parancsok régisége m. ta-
núskodik „apodiktikus” („ne...”),
nem pedig pl. „kazuisztikus” („ha
... akkor ...” pl. MTörv 15,13kk)
fogalmazásuk is.

Tóbiás („Jahve jó”) ÓSzi sznév:

1) az *ammoni T., aki mint *Ne-
hemiás ellenfele Szánbálláttal meg-
akarja akadályozni a városfalak
újiból felépítését (Neh 2,10.19);

előkelő zsidókkal való rokonsága miatt nagy a befolyása (6,17-19); Nehemiás távollétében a *templomban üti fel lakhelyét, az visszatérése u. kiúzi belőle (13,4-9). 2) Az id. és ifj. T., T. könyvének (ÓSz) hősei.

Tóbiás (Tóbit) (könyve). Ered. vlsz. h. v. arám nyelvű volt, de csak ford.-ai (m.e. a LXX) ismeretesek (l. Kánon). Egy deportált izr. (l. Számkiyetés) sorsát beszéli el, aki *Ninivében tekintélyt szerzett. Isten törvényének engedelmeskedve a *tilalom ellenére eltemeti a *Szanherib (Kr. e. 705-681) parancsára megölt zsidókat. Eközben egy éjjel megvakul (1,1—3,6). U.akkor *Sára Ekbatanában azért imádkozik, szabadítsa meg őt Isten *Aszmodi (Aszmodeusz) démontól, aki 7 férjét ölte meg egymásután a menyegző éjszakáján. Isten elküldi *Ráfael angyalt, hogy segítsen Sárán (3,7-17). Ráfael elkíséri az ifjú T.-t az úton, hozzásegíti a démon legyőzéséhez és így a Sárával való lakodalomhoz (5-8), egyben orvosságot ad neki, amellyel meggyógyíthatja atyját vakságából (11). Az öreg T. dicsőítő éneket mond Isten e *gondviselésére (13) és megbízza fiát, költözzék az ő halála u. Ekbatanába (14). — A beszédekkel, imákkal és bölcs mondásokkal művészién átszótt elb. talán Kr.e. 200 k. keletkezett és nem tört. tudósításnak kell tekintenünk, hn a bölcsesség-irod. „novellájának”. Értelme: Isten csodálatos segítségéről akar tanúskodni a hozzá hűek iránt, és a főhős példájával tanítani a *törvényhez való *hűségre, *imára, felebaráti *szeretetre (m.e. a gyermekek szeretetére és a szülőkről való gondoskodásra), valamint *türelemre a megpróbáltatásokban.

Tófet égetőhely *Hinnom völgyében, ahol gyermekeket áldoztak *Moloknak (2Kir 23,10); m.e. *Jeremiás küzd e kultusz ellen (7,31k).

Togarma (Togorma) a bibliai *nemzetséglisztában Gomer fia, *Jáfet unokája (Ter 10,3; 1Krón 1,6). Ez 27,14 mint törzset említi, amely *Tírusszal kereskedik (lovak és öszvérek).

Tolvaj. Kiv 20,15 a *tulajdont Isten védelme alá helyezi; ha éjjel egy T. betör, véérért nem felelősök, tehát megöléséért nem járt büntetés; ha nappal kapták rajta, teljes kártérítéssel tartozott, más-különb en eladták rabszolgának (Kiv 22). Ha a pásztornál hibáján kívül elveszett egy állat, nem kapott büntetést, de *esküt kellett letennie; ha hanyagsága miatt lopták el egy állatát, meg kellett térítenie a tulajdonosnak (Kiv 22, 10k). Az emberrablást halállal büntették (Kiv 21,16). Mk 10,19; Lk 18,10; Róm 13,9; Ef 4,28 hangsúlyozza a lopás *tilalmát. Mt 24,43; Lk 12,19; Jel 3,3; 16,15 sz. Krisztus jövetele olyan meglepő lesz az embereknek, mint a T. betörése (vö. 1Tessz 5,2,4; 2Pét 3,10). Mt 6,19k és Lk 12,39 azt ajánlja az embernek, hogy az isteni életért fáradozzon, amelyet nem veszélyeztetnek T.-ok. — Miu-tán Isten népe Isten tulajdonának számít, mindenki, aki ellene vét, T. (Jn 10,1,8,10). *Júdás(4) Krisztus iránti érzületét Jn a T.-ével veti egybe (Jn 12,6).

Tóra a h.-ben a *törvény (Ter 26,5), a Pentateuchoszban (l. Mózesi könyvek) feljegyzett törvények (MTörv 4,44), majd pedig az egész Pentateuchosz megjelölése. A korai zsidóságban és az ÚSz idején az egész ÓSz-et jelentette (vö. Jn 10,34; Róm 3,19k), ncs a Pent.-t.

Tószefta olyan hagyományok gyűjteménye (kb. a 3.sz.-ban), amelyeket nem vettek fel a *Misnába, csak járuléknak tekintettek és a rabbiiskolákban tanításhoz használtak. Sok része megtalálható a pal. és bab. *Talmud *Gemárájában.

Tóu (2Sám 8,9k Tói is) egy *hámati kir. neve; fiával, Hádorámmal megáldatta *Dávidot (1Krn 18,9k).

Tökéletesség. A szót a Szf „hibátlan” (Kiv 12,5), „teljes” (1Kor 13,10) és „felnőtt” (1Krn 25,8) ért. használja. Isten lényegéhez tartozik (Mt 5,48). Az ÓSzben *Ábrahám (Ter 17,1), *Noé (Ter 6,9) és *Jób (Jób 2,3; 8,20) számít „igaznak” és „tökéletesnek”. Isten T.-e Jézusban jelenik meg, aki egyenlő az Atyával (Fil 2,6; Kol 2,9). T.-e megmutatkozik *szerepében (Mt 5,43-48; Jn 13,1), *irgalmában (Lk 6,36), *engedelmességében (Fil 2,8) és *szerepében (Zsid 2,10). A Krisztussal kapcs.-ban lévő ember feladata az, hogy törekedjék T.-re (Mt 5,48); ennek *hitben (Jak 2,22), engedelmességben (1Jn 2,5), kölcsönös szeretetben és irgalmasságban (Lk 6,36; Kol 3,14) kell megmutatkoznia. A ker. mindig tapasztalni fogja, hogy képtelen elérni a T.-et (Jak 3,2; 1Jn 1,8), de igyekezetével megnyílnak Isten *kegyelmének (1Jn 2,5) és belenőhet Krisztussal a T.-be (Ef 4,13).

Tómjén az ÓSzi *kultuszban a füstölőáldozat (Kiv 30,34-37) és ételáldozat (Lev 2,1) része, a *kitett kenyereket ezzel szórják meg (Lev 24,7). Származási helyeül *Szábát nevezik meg (Iz 60,6). Az ÚSz mint Jézusnak adott hódoló ajándékot (Mt 2,11) és mint az Istenhez szálló *imák szimbolumát említi (Jel 5,8).

Tómlő. Összekötött kecskebőrben

tartották a *vizet (Ter 21,14), tejet és m.e. a *bort (1Sám 1,24; 2Sám 16,1). Gyakran ittak is belőle (I. Kehely). A még forrásben lévő újborhoz új, tartós T. kellett (Mk 2,22), mert a régi könnyen kidurran.

Történelem. A Szf Isten *kinyilatkoztatását mint tört. eseményt tekintik, nem az elvont gondolkodás ter.-én. A természetben végbemenő kiny. (Zsolt 104) sem mérvadó. A Szf nem ad a mai ért.vett tört.írást, hn Isten tetteinek hirdetése, megvallása akar lenni. Ez nem jelenti azt, hogy közlései történetietlenek. Csupán a tört. érdeklődés második helyen áll. Félreértés tehát a bibliai elb.eket „történeteknek” értelmezni (esetleg épületes céllal). Inkább Isten működéséről kell beszélni. Ennek leírása közben a Szf sokfélehez folyamodik, pl. listák (vö. 1Kir 4), *nemzetséglisták, tudósítások, novellák, mesék, mondák, stb. Mindegyik irod. műfajnak saját törvényei vannak (I. Formátört. módszer). A teol. szándék mögött olykor sok tört. anyag van. Kül. az i.tiszt.-ben emlékezik a nép T.-ére (MTörv 26,5-9, I. Étiológia). Az ÚSzi szerzők közül m.e. Lk tanúsít tört. érdeklődést (vö. Lk 1,5; 2,1; 3,1), de ez nem jelenti azt, hogy Ev.-a ne vetne fel tört. nehézségeket (I. Cenzus), v. hogy a többiek történetietlenek. — Teol. szerzők gyakran tesznek kbséget „történelmi” és „történeti” között. A félreértésre vezető egyszerűsítés elkerülésére ezt a kbséget itt nem magyarázhatjuk meg. **Törvény:** határozott iránymutatás, pl. *papok által (Jer 18,18), végül a *mózesi könyvekben tartalmazott sok kbő rendelkezés, amelyek kbő korból és vidékről származnak, kbő szemlélet és szán-

dék hagyta rajtuk bélyegét (I. Tízparancs, Szövetség könyve, Szent-ség törvénye). Minthogy ezek a *szövetséghez való *hűség jele akarnak lenni, *Mózesre vitték vissza őket, akinek a szöv. meg-alapítását tulajdonították. Örömmel fogadták ezeket az utasításokat (Zsolt 119). A *számkivetésből hazatérő zsidók hangsúlyozták a T. érvényességét (Neh 8). Amikor minden egyes rendelkezést ncs teljesíteni akartak, hn a lehető legszigorúbban szósz. venni, és még magyarázatokat is fűztek hozzájuk, akkor már csak „szakemberek” tudták a T.-t megtartani. A pap helyébe az *írás-tudó lépett, mint magyarázó. A vallásosság lényegét messzemenőleg a T. legpontosabb teljesítésében látták, bár erre csak kevés ember volt képes. L. Tóra, — Krisztus a T. vége (Róm 10,4): egyszersmindenkorra betöltötte (Mt 5,17); a ker.-eket a T. már nem kötelezi, mert maga Isten múlta felül (I. Ap.zsinat) és Krisztus új szöv.-et alapított *vérevel (1Kor 11,25). A hívőket „Krisztus T.-e” köti (1Kor 9,21). L. Galata levél. Nem a biblia szelleme sz.-i ÓSzi előírásokat minden további n. Krisztusra vinni át.

Törzs(ek): nagy csoportok *nomád népekben stb., amelyek közös leszármazás v. szabad összefogás (vö. Kiv 12,38) útján jönnek létre. *Izrael T.-ei nemzetségek szöv.-eiből keletkeztek a *honf.-kor, és először kult. *szövetségre léptek (ezt gyakran pontatlanul „amphiktüóniá”-nak nevezik, I. Ál-lam). Vitatott, eredeti-e Izrael T.-einek 12-es száma, volt-e a szöv.-nek pol. (katonai) jelentősége is, milyen volt benne a *bírák helyzete. A T. élén mindig több *vén állt (vö. 2Sám 19,12). Amikor ezt

a laza szerkezetet „beboltozta” (nem: megsemmisítette) a *kl-rályság, akkor Izrael korai tört.-ét egy kezdettől meglévő T.-szöv. tört.-ének tekintették, és minden T.-et *Jákob 1-1 fiára vezettek vissza. A *számkivetés u. a 12 T.-re osztást nem lehetett megvalósítani többé, de eszméileg jelentős maradt. Pl.: a „Tizenkettő” (I. Ap.-ok) a 12 T.-et fogja megítélni (Mt 19,28). Sok személyiségnél megjegyzi, melyik T.-ből való (pl. Zsid 7,14). A T.-nek a Szlban ránhagyományozott felsorolása nem u.azokat a T.-et sorolják fel, nem is u.abbán a sorrendben; az ország felosztása a T. között (Józs 13-21; későbbi szemszögből) többnyire nem anynyira a T. lakóhelyét jelzi, inkább ter.-i igényeiket.

Tövis v. tüske: szűrös gyom. *Büntetésnek tekintik (vö. Ter 3,18; Iz 7,23kk; 34,13), de tüzelőnek is használták (vö. Préd 7,6k; Iz 33,12). Az „égő tüskebokorról” szóló elb. alapja (Kiv 3,2kk; vö. MTörv 33,16) alkalmasint egy *Sinai-hegyi kult. szokás; ezzel nem állítjuk, hogy az ottani Isten-megnyilvánulás jelentéktelen lenne (I. Isten neve). — Jézus T.-koronája talán nem kíntás volt; ma már nem állapítható meg, milyen növényből fonták; a legrégibb bizonyíték arra, hogy a T.-koronát vértanúság eszközének fogták fel, a Kr.u. 2.sz. végéről származik. Lehet, hogy csak gúnykoszorúról volt szó, annak karikatúrájára, amivel császárokat és királyokat tüntettek ki (vö. Jn 19,5 és az ott említett biborköpeny jelentőségét).

Trácia a *Macedónia és a Fekete-tenger közti vidék; idevaló katonák is szolgáltak a g.-hell. és római seregekben (2Makk 12,35).

Trakonitisz ter. a *Gennezáret tótól Kre (Lk 3,1).

Trifon Diodotusznak, *Alexander Bálsáz hadvezérének és VI. *Antiohusz gyámjának mneve (1Makk 11,39k.54kk), utóbbi ő ölette meg (1Makk 13,31), hogy maga legyen a kir. (Kr.e. 142-137 k.). Harcol a *Szeleukidák, II. *Demetriusz és VII. Antiohusz ellen (1Makk 14,1; 15,10-14) és megöleti *Jonatánt (4) (1Makk 12,39-54; 13,12-23). VII. Antiohusz legyőzi és öngyilkosságra kényszeríti (1Makk 15,10-39).

Trito-Izaiás (= harmadik Iz): *Iz könyve 56-66. fej.-ének ismeretlen szerzője, egyes kutatók véleménye sz. nem azonos *Deutero-Izaiással (40-55.fej.). 200 éve a bibliakutatás tört. és irod. okokból elfogadta, hogy Iz könyvének csak 1-39. fej.-e származhat a Kr. e. 8.sz.-beli Iz prófétától, viszont a 40-66.fej. háttere a bab. *számkivetés kora és még későbbi idő (6-5.sz.). Minthogy az 56-66.fej. (prófétai mondások gyűjteménye) bizonyos kbségeket mutat a 40-55. fej.-hez képest, ezeket a 19. sz. vége óta az ún. T.-nak tulajdonítják és keletkezését csaknem általánosan a számkivetés u.-i időre teszik. Vitatott, egyetlen szerzőt kell-e feltételeznünk közvetlenül a hazatérés u. (Kr.e. 538 u., talán magát Deutero-Iz-t v. egyik tanítványát), v. több szerzőt a Kr.e. 5.sz. folyamán. Tart.-lag a T. a közösségi életre szóló utasításokat foglal magában (i.tiszt., igazi és hamis jámborság, óvás a *bálványimádástól és a *büntől), valamint az új *Jeruzsálem, az *ítélet és a végső idők eljövendő *dicsősége u-i vágyat és a beléje vetett reményt.

Troász város az Égei-tenger partján, *Pál fölkereste 2. és 3. misz-

ziós útján (Csel 16,8-11; 20,5-12).

Trofimusz *Efezusból, *Pál kísé-
rője (Csel 20,4; 21,27kk; 2Tim 4,20)

Trón a hatalom jelképe. Dávid T.-ja *Dávid házának Istentől megígért uralmát jelentette (2Sám 7,16; vö. *Nátán). A világi *királyság bevezetésével elevenné válik az Isten kir.-ságának gondolata. Isten T.-ja a *mennyben van (Zsolt 11,4; 103,19), v. maga a menny (Iz 66,1); *Jeruzsálemet is Isten T.-jának nevezik (Jer 3,17). Isten udvartartása közepett trónol (1Kir 22,19). Az ÓSz felfogása sz. a *föld (Iz 66,1), a *szöv. ládája (1Krón 28,2) és *Sion (Siralm 2,1) Isten T.-jának számolya. Dán 7,9 és a kései zsidó *apokaliptikában Isten T.-ja e. játszódik le az *ítélet. — Isten T.-jának elképzelését az ÚSz is átveszi és tart.-ilag kibővíti. Jézusnak már születése hírüladásakor (l. Gyermekségtört.) *messiási kir. uralom van megígérve (Lk 1,32). Mint a világ bírója fog megjelenni (Mt 26,64), megítéli a T.-ja e. álló *népeket (Jel 20,11kk) és *tanítványaival uralkodik majd *Izrael felett (Mt 25,31). Krisztus osztozását Atyja uralmában Zsid 1,5-13 említi. Jel 4,5-10 a T. az Isten előtti hódolás színhelye. A továbbiakban az új élet forrása (Jel 22,1), az új Jeruzsálem kpontja (22,3). A *kegyelem és fölség T.-ja: Isten magyarázó körülírása (Zsid 4,16 és 8,1).

Trónfoglalási énekek l. Zsoltárok
Trónfoglalás ünnepe: jellege és részletei igen homályosak. *Marduk isten bab. T.-ének mintájára úgy gondolják, hasonló lehetett *Izraelben is. Esz. *Jahve T.-ét a *sátoros ünneppel együtt mint *újévi ünnepet ülték meg; ez a feltevés a trónfoglalási zsoltárok megf. magyarázatára támaszkodik

Trónok — Tűzszlop

(47; 93; 96-99). Más exegéták ezt elvetik, rámutatva, hogy Jahve nem természeti isten, aki a term. folyamatok során meghalna és feltámadna; ezenkívül a trónf. zsoldárokat egy földi kir. trónralépésére kell vonatkoztatni. Egy másik magyarázat Iz 40-55-re hivatkozva azt tartja: ez az ünnep Jahve világraszóló és örök kir. ságát ünnepli; a trónf. zsoldárok kult. énekek voltak erre az alkalomra.

Trónok I. Angyal

Tubál a bibliai *nemzetséglisztában *Jáfet fia, *Noé unokája (Ter 10,2).

Tubál-Káin Ter 4,22 sz. *Lámek és Cilla (Szella) fia. A kovácsok ősatyjának tekintik (I. Jábál, Jubál).

Tulajdon. A Szl föltételezi a magánT.-t. Az ÓSz a T. alábbi formáit ismeri: jószágbirtok a *nomád korban (Ter 13,2; 26,14; Szám 31,9; MTörv 3,19), *földbirtok a *honf. u. (Szám 35,2; 1Kir 21,2k) és *pénz (Ter 23,16; Jer 32,9). A földbirtok lehetőleg maradjon meg a *családban, annak volt vételi és eladási joga (Lev 25,25; Jer 32,6kk). A földbirtokhoz való viszonyt az a gondolat határozza meg, hogy a *föld *Jahve T.-a, ő ígérte meg a *népnek és adta át hűséges gondozásra (Ter 12,7; MTörv 32,49; Lev 25,29). Ezért fordulnak a *próféták a kizsákmányolás minden fajtája ellen (Ám 2,6-8; Iz 5,8; Ez 45,9; 46,18). MTörv 15,1 törvénye megköveteli, hogy minden 7. év végén elengedjék az adósságokat (elengedés éve); Lev 25,4 megkívánja, hogy a 7. év legyen az Úrnak szentelt szombatév, amelyben minden mezei munka szünetel; csak azzal táplálkozzanak, ami emberi hozzájárulás nélkül nő. Lev 25,8 sz. a 7 szabbat-évre köv. év legyen ún. jóbel-év: *rabszolgák szabadonbocsátása,

kisajátított birtok visszaadása, visszatérés saját nemzetségükhöz. A T. védelmére valók a kártérítési szabályok (Kiv 21,33—22,3; I. Tolvaj). MTörv 19,14 büntetéssel sújtja a földbirtokhatárok elcsúsztatását. Idők folyamán már ncs az országot, hn a népet is Jahve kül. T.-ának tekintették. — Az ÚSzben a birtokhoz való viszonyt az eljövendő *Isten országának várása alakítja; adott esetben ez megkövetelheti a T.-ról való lemondást (Mk 10,23-27; 1Kor 7,29kk); a birtoktól való belső függetlenséget a Krisztusba vetett *bizalom teszi lehetővé (Mt 10,9). Ahol a gazdagság elválasztja az embert Istentől, ott meg kell szüntetni a birtokhoz való kötöttséget (Mt 6,19kk.24; Lk 16,13). A világ Krisztus T.-a, T.-ába jön (Jn 1,11). Általa az ÚSzi szöv. népe Isten T.-a (Ef 1,14; 1Pét 2,9); innét érthető a T.-közösség az ősek-ben (Csel 2,44k; 4,34k).

Túlvilág I. Halál, Menny

Tummim I. Urim

Türelem a Szlban nem nehézségek passzív elfogadása, hn aktív próbálkozás, hogy kiálljunk és ezzel legyőzzük őket. „Isten T.-es” azt jelenti: hosszantűró és jószágos (Zsolt 103,8; Róm 2,4). De ki is tudja kényszeríteni akarátát (I. Számkivetés). A türelmes emberek ncs elfogadják a sorscsapásokat, stb. (vö. Péld 16,32; Sieralm 3,26), hn tudják, hogy Isten megváltoztathatja sorsukat (vö. Mik 7,7). A ker. tudja azt is, hogy Isten és ember viszonya újjáalakult (vö. Róm 5,3kk; I. Isten országa). Az ÚSz sz. a T. mintaképei: *Ábrahám (Zsid 6, 12-15), a *próféták, *Jób (Jak 5,7k), Krisztus (1Pét 2,20kk).

Tűzszlop I. Felhő

U U

Úc (Húsz) *Jób hazája (Jób 1,1), fekvése ismeretlen.

Ugarit (ma: Rász Sámra) *föníciai városállam É-Szíríában, településtört.-e a Kr.e. 6/7. évezredbe nyúlik vissza; az *Amarna-levelek jelentős kikötővárosként említik. Kb. a 2. évezredtől *szemiták lakják, a 15. és 13. sz. közt éri el gazdasági és pol. tetőpontját. U. pol.-ja kezdetben erősen *egyiptomi irányú, majd a *hurriták befolyása alá jut, a *Hikszoszok u. ismét Egyiptom felé fordul, s egyben kapcs.-ot vesz fel a *hetitákkal, akik Éi határára laktak; a 13. sz. végefelé a *tengeri népek ostromának esik áldozatul. — Az 1929-39 közti és 1948 óta folyó ásatások palotákat, templomokat, istenképeket, domborműveket, keramikát, stb. hoznak napvilágra; még jelentősebb a *sumér, *akkád, egyiptomi és m.e. az ugarit nyelvű irod. Egyiptomi és hetita hieroglifekkel, valamint az ismert, és egy eddig még ismeretlen ékírással íródott. U. nyelve *kánaáni dialektus volt, ékírása egy ábécén alapult (I. Betű). A talált szövegek: szerződések, okmányok, személy- és helylisták, istenek és áldozatok jegyzékei és vall. okmányok; igen tanulságosak az ÓSzi környezet megértésére a bevándorló izr.-ák idején (I. Honfoglalás). U.-ban az istenek egész gyülekezetét ismerték, legfelsőbb istenük volt *El, továbbiak: *Báál, Dágon, Mót (halottak istene), Jam (tengeri isten), istennők: *Ásera és Anát. U. szövegekben előfordul az Ez 14,14.20 és 28,3-ban említett Dániel, továbbá a *Leviátán (Iz 27,1). Izrael vallása vitára kényszerült a politeizmussal, mi-

tológiával és egy gazdagon fejlett kultusszal. Úgy látszik az izr. költészetet is befolyásolta U., ezt mutatja a föld — por, kéz — jobb, sátor — lakóhely, stb. fogalompárok alkalmazása.

Új. Szerepel „használatlan” ért. is (MTörv 20,5; 1Sám 6,7; 1Makk 4,47; Mt 27,60), de inkább az új-já-válás gondolata áll előtérben, ami Isten működése az emberben: a *nép megújulása (Iz 43,19), új *szövetség (Jer 31,31), új *lélek (Ez 11,19). Az ÚSz hangsúlyozza, hogy Jézussal új kor következett el (Mt 13,52; Mk 1,27; 2,22; 16, 16kk; 1Kor 5,7). Mint az ÚSz közvetítője (Zsid 9,15) odaadta életét (Lk 22,20; 1Kor 11,25) és így az új *teremtés oka, amely vele kezdődik (Róm 12,2) és a ker. életében a *keresztség alapozza meg (Róm 6,4). Az élet birtoklása (Róm 6,4) és a Lélek *szolgálata (Róm 7,6) az új *üdvösség jelei; a „belső” ember gondolkodását (Róm 12,2) Isten Lelke újjáteremti (Tit 3,5; 2Kor 4,16; 5,17; Ef 4,23k). Így a ker.-ek az ÚSz szolgálói lesznek (2Kor 3,6) és az új teremtésben reménykednek (2Pét 3,13), amelyet Isten a végső időben látható módon is befejez (Iz 65,17; Jel 3,12; 21,1,5).

Újév. Miután *Izrael a *kánaániaktól először a *földműveléshez igazodó évet vesz át, az Ú.-et ősszel ünneplik, aratás u. (Kiv 23,16; 34,22). Minthogy *Jojákímnak a bab. naptárt kell bevezetnie, az Ú.-et tavasszal (Niszán hó 1.), a *pászka e. ünneplik (Kiv 12,2; Lev 23,5; MTörv 16,1), az i.tiszt.-ben azonban megtartják az ősz (Tisri hó 1.) (Lev 23,24; Szám 29,1). A *Szeleukidák alatt ismét őszre

helyezik. *Qumránban és a rabbinikus zsidóságban igen nagyra becsülik.

Újévi ünnep. A *számkivetés e-i korban a *sátoros ünnepel együtt ülik, utána is ősszel (Tisri 1., I. Újév). Az előtérben a templomszentelésről való megemlékezés (2Krn 5,3,13; Ezd 3,6) és a *szövetség megújítása áll (Neh 8,2). A nyugalom napja, harsonazengés vezet be és különleges *áldozattal szentelik meg. A *templomszentelés ünnepe a *Makkabeusok idején (1Makk 4,52-59; 2Makk 10,6kk) nem tudja kiszorítani az eddigi Ú.-et (I. Trónfoglalás ünnepe). Az ÚSz csak a makkabeusi templomszentelést említi (Jn 10, 22); Gal 4,10 sz. az *üdvösség nem az Ú.-ekhez való kínosan pontos ragaszkodástól függ (vö. Kol 2,16k).

Újhold. Mint a hó kezdetének napja ncs a kronológiára, hn Izrael vall. életére nézve is kpi jelentőségű. 2Kir 4,23; Iz 1,13k; Ám 8,5 az Ú.-at egyenlőnek mondja a *szabbattal: a nyugalom napja, alkalom i.tiszt.-i összejövetelre (Iz 1,13k), az évi *áldozatra (1Sám 20,6,29), a *család ünnepi lakomájára (1Sám 20,18,24). Az Ú.-ünnep áldozati előírásait Szám 28, 11-15-ben találjuk.

Újjászületés. Mt 19,28 a világ újjáalkotásával összefüggésben említi, Tit 3,5 mint a *keresztségből kapott új élet jelzését használja. Tart.-lag ott is erről van szó, ahol új *teremtés (2Kor 5,17; Gal 6,15) v. új születés (Jn 3,3-9) kerül szóba. Ez mindig Istennek v. Isten *Lelkének működése, ami az embert megváltoztatja és megajándékozza. Az Ú. célja az *üdvösség, az Istenhasonlóság, amelynek a *testvér iránti *szeretetlen kell megnyilvánulnia (1Jn 4,7; 5,

1kk) és megóvjá az embert a *gonosztól (1Jn 5,18).

Újszövetség. Tertullianus óta használatos név azoknak a korai ker. írásoknak gyűjteményére, amelyeket az *Egyházban az új, Krisztustól alapított *szövetség tanúságának tekintenek. Magába foglalja a 4 Ev.-ot, a Csel-t, 21 levelet és a Jel próf. könyvét. L. még Testamentum.

Uláj folyó *Szúzától Kre; *Dániel egyik *látomásának helye (Dán 8,2,16).

Úr (g. kúriosz). Aki vmi fölött rendelkezett, úr volt (pl. Gen 24, 9): az ország ura a kir. (vö. 2Kir 18,27, I. Királyság), az ország l e g f ő b b ura: Isten (1Tim 6,15). Isten teremtette *Izraelt (Iz 43,1), ő az e g é s z f ő l d ura (Józs 3,13; vö. Mt 11,25). A szó tehát címzés, de az ÚSz idejében gyakran pusztá udvariassági formula is. A ker.-ek számára alapjában véve csak „egy úr van, Jézus Krisztus” (1Kor 8,6). Kétségtelen, hogy Jézust már életében bizonyos alkalmakkor „Úr”-nak szólították (vö. Jn 13,13), főleg *tanítványai. Az ÚSzi szövegek a hűsvéti élmény hatása alatt keletkeztek, bennük tehát az „Úr” már a megdicsőültet jelenti (vö. Csel 2,36; Róm 14,9). „Úr”, *Messiás, „bíró” (I. Második eljövétel) többnyire azonos ért. használt szavak. **Ur** D-bab. *város, Sin holdisten kultuszának városa, akinek itt terjedelmes templomi övezetet szenteltek, lépcsőzetes templomhegygel. Kb. a Kr.e. 5/4 évezred óta lakott; legn. jelentőségét a Kr.e. 3. évezredben érte el. Gazdagságát a perzsa öböl m.-i fekvésének köszönhette, amely összekötötte az *Eufrátesssel. A bibliai *hagyomány legifjabb rétege sz. U. volt *Ábrahám családjának hazája (a

*káldeusok Ur-ja: Ter 11,27-31; 15,7).

Urartu *Ararát asszír neve.

Uraságok I. Angyal

Uriás 1) Annak a *hetitának neve *Dávid seregében, akinek feleségét, *Bátsebát Dávid elcsábította, ezért Dávid parancsára el kellett esnie a csatában (2Sám 11). 2) Pap *Áház idején (2Kir 16,10; Iz 8,2).

Uriel 1) szénv 1Krón 6,9; 15,5.11; 2Krón 13,2; 2) a zsidó *apokalipitikában angyalnév.

Urim és Tummim közelebbről le nem írt tárgyak, amelyek segítségével az Úr szavát (I. Orákulum) közvetítették (MTörv 33,8); Szám 27,21 és 1Sám 28,6 csak U.-ot nevezi meg. Az *efód mellzsebében található (Kiv 28,30; Lev 8,8).

Úr imája I. Miatyánk

(Az) Úr napja. A Feltámadott a *hét első napján jelent meg övéinek (Lk 24,30; Jn 20,19), ezért az Ú. ünnepnap volt Jézus *feltámadásának emlékére (Csel 20,6; vö. 1Kor 16,1k). Úgy is ünnepelték, mint az *ítélet napját (vö. Jer 13,6.9; Jóél 2,11), reménykedő várakozásban Krisztus *második eljövételére. Az Ú. különleges kiny.-ok napja volt (vö. Jel 1,10). Ered. nem volt nyugalomnap; csak Konstantin császár jelentette ki a vasárnapot a Kr.u.4.sz.-ban törvényes ünnepnapnak, az ÓSzi *szombat-parancs-nyomán. Az Ú.-t mindinkább „ker. szombat”-félévé tették, nem gondolva meg, hogy az ÓSzi szombat-kötelezettségei és ünnepe csak „árnyék” voltak, Krisztusban megszűntek (Kol 2, 16k; Mk 2,28p). A *zsidóker.-ek ered. a szabbatot is megtartották az Ú. mellett (vö. Csel 3,1; 5,20.25; 9,20). A *pógányker.-ek szaporodásával ez a szokás megszűnt (I. Törvény). Lk 17,22.24.27.

30 sz. Jézus az Ú.-t magára vonatkoztatja és egyenlősíti magát vele: Ó a világ bírója (1Kor 4,4), de a hívők megmentője is (1Tessz 4,15-18).

Uruk v. Erek (Árák) az *Eufrátesznél, *Sumér korai bir.-ának pol. kpontja volt; Ter 10,10 *Nimród városa. U.-ban kül. az ég istenét, Anut és Inanna-Istár istenanyát tisztelték, megünnepelték az utóbinak menyegzőjét *Tammúzzal.

Úrvacsora. Az ÚSz minden erről szóló tudósítása már az ősker. lit. ünnep vonásait hordja magán; Mt 26,20-30; Mk 14,17-26 részben erősebben, mint Lk 22,14-20; 1Kor 11,23-25 (vö. még Jn 13,1-30). Vitatott, vajon az Ú. zsidó *pászkavacsora volt-e (vö. Mk 14,12-16p; Jn 18,28; Lk 22,15 talán már az „új” pászkára vonatkozik; vö. a *Qumrán-i naptárt). Jézus szavait nem lehet már pontosan megállapítani (Mk 14,22-25 v. 1Kor 11, 23-25, v. egy harmadik forma, pl. Lk erősebb figyelembevételével?) A leírás sz. az Ú. a pászkavacsora átalakítása egy új *szövetség lakomájává; maga Jézus viseli az „áldozat a sokaságért” nevet. Meg kell ismételni az ő emlékezetére (ncs kegyeletes megemlékezés formájában, hn mint jelenbeli történést). Az ős-E.-ban ennek a megisméltésnek a neve pl. „kenyértörés”, „hálaadás” (eucharisztia) volt. Ez a cselekmény közösséget alkot és a *második eljövétel szem-e. tartásával történik. A *kenyér és a *kehely fölött elmondott szavakban („ez az én testem”, „ez az én vérem”) Jézus önmagára utal; e helyek értelmezését illetően az exegéták felfogása erősen kbözik, nem ut. sorban asz., mi az egészlől v. lott előzetes felfogásuk, ami per-sze ncs a biblikus tudomány mód-

szereitől függ. A jelzett helyeknek az összefüggésből kiszakított értelmezése exegetikailag lehetetlen.

Út. A szósz.-i jel. m. (városok és helyek összekötője) az ÓSz az emberi *életet mondja útnak (Zsolt 37,5), amelyen Isten vezet az embert (Kiv 13,21). Az egyes ember járhatja (Jób 23,11), v. elutasíthatja ezt az utat (Mal 2,9). Ezért intenek a *próféták a hamis úttól való elfordulásra (Jer 25,5) és a helyes útra térésre (Jer 31,21). Ezért kéri a jámbor, hogy Isten mutassa meg neki az utat (Zsolt 27,11; 119). Az ÚSz idejét a *Keresztelő felszólítása vezeti be: „Készítsétek az Úr útját!” (Mk 1,3p). Jézus azoknak az utaknak beteljesedése, amelyeket Isten üdvösségünkre tervez (Róm 11,33kk); saját magát útnak mondja (Jn 14,6). Krisztus az ő *megtestesülésével új utat nyitott, amelyen az ember eljuthat Istenhez (Zsid 10,19k). Mind az Ó-, mind az ÚSzben megtalálható a „két út” ábrázolása, amelyek közt az embernek választania kell (Zsolt 1,6; Péld 15,19; Mt 7,13k). L. még Didaké.

Utca. A városokon belül először kevés hely volt az U.-knak; mint Ken még ma is, szűkek, kanyargósak, piszkosak, részben lépcsőzetesek voltak. Néhány céhnek — pl. a jer. pékeknek — u. abban az U.-ban voltak az üzleteik. A hell. korban az új városrészek U.-i többnyire szélesek, egyenesek voltak. Megszokott kép volt, hogy az U.-n vall. és fil. előadásokat tartottak (vö. Lk 13,26). Az „új Jeruzsálem” U.-ja pompás (Jel 21,21). A városokon kívüli utak főleg a keresk. és katonai forgalom céljaira szolgáltak. Csak a római világbir. korában építettek

tkpi utakat (leginkább a biblia u.-i korban), azelőtt csak kitaposott, keskeny ösvények voltak. Átvitt ért. „út” az ember magatartását jelenti Isten e. (vö. Zsolt 1,1,6); az ÚSzben felismerik, hogy ez a magatartás csak a Krisztussal való kapcs. által lesz „igaz” (vö. Csel 18,25; Jn 14,4). Tehát ő maga „az út” (Jn 14,6). L. Út. **Utolsó ítélet** l. Ítélet

Utolsó vacsora l. Úrvacsora

Uzza (Óza) a *szövetség ládáját kísérte és halállal bűnhődött, mert megérintette (2Sám 6,3-7; 1Krón 13,10).

Uzzija (Óziás) *Azarja kir. másik neve.

Uzsora. Pénz v. élelem kölcsönzése megengedett volt; kamatot nem volt szabad szedni érte (MTörv 15,7kk; 23,20), ezt U.-nak tartották és a saját *népüknek tartozó *szeretettel ellenkezett volna.

Üdvösség azt jelenti, hogy a már itt épülő *Isten országa ellenére megvan még minden baj (pl. *betegség, nélkülözés, *halál, *szenvedés, korlátoltság, tökéletlenség, küzdelem és békétlenség emberek, népek, vallásfelekezetek és osztályok közt), de meg van ígérve minden baj vége. Az U. útját el kell készíteni, bár az ember nem érheti el a maga erejéből, de törekedhet rá Istenbe vetett *reménnyel és *bizalommal. Az U.-tört. nem különálló történelem a másik mellett, hn a „normális” világtörténelem egyes eseményei, amelyekről felismertük, hogy az üdvösségre visznek. A ker.-ek feladata az; hogy maguk is ilyen eseményeket hozzanak létre (l. Szeretet).

Üdvözítő Krisztus megjelölése (Lk 2,11), mert ő az *üdvösség keze-se. A g. szótér szót ncs U.-

vel, hn — értelmezve — „megmentő”-vel is fordítják (vö. Lk 4,42; Csel 5,31; Fil 3,20). A szónak pol. jelentősége is volt (a *császár címe).

Üldözés. Isten *Izrael ellenségeinek üldözője (MTörv 30,7), de üldözőjévé lesz hűtlen *népének is (Bír 2,11-23). Kül. nyomatékkal beszél az ÓSz azokról az üldözőkről, akik egyeseket vall. okokból sanyargatnak, pl. *Dávidot (1Sám 19,9kk), a jámbor embert (Zsolt 31,16), m.e. a *prófétákat: *Illést (1Kir 19), *Amoszt (Ám 7,10-17), *Jeremiást (Jer 11,18—12,6) és a *Makkabeusok idejéből való mártírokat (1Makk 1,57-64; 2Makk 6k). A hívők Ő.-e *hűségük próbája, előkészület az *ítéletre és *Isten országa eljövetelére (Dán 7,25kk). Az ÚSzben Jézust üldözik küldetése miatt, de épp ezzel teljesíti *Isten akaratát (Jn 5,16; 1Tessz 2,15). Amint őt magát, úgy *tanítványait is, tehát az *Egyházat, mindig új Ő.-ek fenyegetik (Mt 10,23; Csel 8,1), ezek tehát a ker.-ség lényegéhez tartoznak

(Lk 21,12; 2Tim 3,11k). A döntően új azonban az, hogy az üldözött boldog (Mt 5,10k), hogy Krisztus *követésében (2Kor 4,9kk) az Ő. *örömmel tölti el (Mt 5,12; 1Kor 4,12) és ezért imádkozni tud üldözőiért (Mt 5,44).

Ünnepek ülték a *családok (pl. lakodalom Ter 29,22) és a *nép, részint a *földműveléssel kapcs. (pl. *sátoros Ő., 7. hetes aratási Ő.: húsvét u. 50 nap, később *pünkösöd napja), részint a *szövetség megünneplésére, *kánaáni szokásokat újraértelmezve (pl. *újév), részint az isteni *üdvösség kult. várásában (a *próféták éles kritikája, pl. Iz 1,13k). Feltételezünk további Ő.-eket (pl. Jahve *trónfoglalásának Ő.-e). *Számkivetés u.-iak pl. a *purim és a *temp-lomszentelés Ő.-e, valamint az a szokás, hogy öt fő Ő.-en 5 ÓSzi könyvet (= Ő.-i tekercsek, megpillot) olvasnak fel. L. még Pászka, Szabbat, Zarándoklat. A ker.-ek számára elavultak a régi Ő.-ek (vö. Gal 4,10k).

V

Vakság. Gyakori említése arra utal, hogy a bibliai időben *Palesztinában igen elterjedt betegség volt (vö. Kiv 4,11; Lev 19,14; MTörv 27,18; 2Sám 5,6-8; Mt 20,30p). Gyakran Isten *büntetéseként ábrázolják a *bűnért (pl. Ter 19,11; MTörv 28,28-29; Csel 13,11). A V. gyógyítása az isteni könyörület rendkívüli bizonyossága (vö. Tób 11,11-14) és az ÚSzben az *üdvösség ideje elérkezésének jele (vö. Mt 11,5p; Mk 10,52p; Jn 9,32). Vallási ért. a V. a *megátalkodottság képe, amely nem tudja v. nem akarja felismerni Isten jeleit, s azért *ítélet alá esik (vö. Iz 6; Mk 4,10-12p). Így *Pál *Izrael hitetlenségét mint V.-ot panaszozza fel (Róm 11,25). Mt 15,14 sz. Jézus a *farizeusokat „vakoknak” és „vakok vezetőinek” nevezi.

Válás. Az ÓSzben csak a *férfinak volt válójoga, ez váláslevél kiállításával vált jogérvényessé (vö. MTörv 24,1kk). Pl. Mal 2,16 tiltakozik a V. ellen. Mk 10,1-12p; Lk 16,18 sz. Jézus a V. ellen fordul. Vitatott a „házasságtörési záradék” ford.-a és értelmezése (Mt 5,32; 19,9: „hacsak nem házasságtörés miatt/ne történjék házasságtörés miatt sem”, stb.). *Pál küzd ellene (Róm 7,2; vö. 1Kör 7,10).

Váláslevél. Ha *Izraelben egy *férfi fel akarta bontani *házasságát feleségével (l. Válás), „mert valami rútat talált benne”, elbocsáthatta úgy, hogy V.-et állított ki (MTörv 24,1-4). Csak a férfi vethetett így véget házasságának, az asszony nem. Jézus Mk 10,2-12 sz. elutasította ezt az engedélyt azzal, hogy ez csak az

izr.-ák „szívének keménysége miatt” volt.

Vámosok magánszemélyek, akik *Rómától bérbevették a vámbevezetési jogot. Meghatározott összeget kellett beszolgáltatniuk, azon túl a vámpénzt saját létfenntartásukra fordíthatták; ha alájuk még *hivatalnokok tartoztak, akkor „fő-V.-nak” nevezték őket. Feladatuk és gyakori csalásai miatt a nép e. igen népszerűtlenek voltak és a „bűnösökkel” emlegették együtt őket (Mt 9,10; 11,19); a velük való érintkezés *botrány volt. Isten *irgalmának jele, hogy Jézus betért *Zakeus fő-V.-hoz (Lk 19,2-10) és *Mátét *apostolnak hívta meg (Mt 9,9).

Ványolóforrás (c e n r ó g e l) *Jeruzsálemtől DK-re van a *Hinnomvölgy közelében, Józs 15,7 sz. *Júda és *Benjámin határa. 1Kir 1,9 *Adoniás felkelésével kapcs. említi; továbbá 2Kir 18,17kk nevezi meg (vö. Iz 7,3).

Vár l. Antonia, Makerusz, Város
Varázslás ismeretes Izraelben és Kiv 22,17 *tilalma ellenére gyakorolják (Ter 30,14,37k); a *bálványimádással egyenlő (MTörv 18,9-13; 1Sám 15,23), mert az amulettek és hasonló védekezési eszközök használata a *démonok ellen az Istenbe vetett *hit hiányosságából származik. Az ÚSz beszámol zsidó varázslókról, akik fellépnek az *apostolok ellen (Csel 19,13-18). A V. az ÚSzben is tilos (Gal 5,10; Jel 21,8).

Város: nagyobb, megerősített hely, többnyire a hatalom, befolyás v. gazdagság kpontja. Központja a régi Ken nem a piac stb., hn az istenség temploma volt. A V. urá-

nak (ill. a kir.-nak) vára és palotája ered. a templom védelmére szolgált. Későbbi, hell. v római típusú V. *Palesztinában és a *Jordán Ki vidékén nem sok volt. A tisztán paraszti életmódból a V.-iba való átmenet (már régen a *honf. e.-i korban Kánaánban is) szinte az életforma és gondolkodásmód forradalmát jelentette. A *nomádnak a V. később is vmiképpen kényelmetlen volt (vö. Ter 11,1-9).

Vas. Kr.e. 1200-ig a használati tárgyak *Kánaánban még bronzból készültek (pl. a Bír 1,19 szereplő „vasszekerek”), V.-ból jóformán csak ékszereket és amuletteket csináltak. Az izr.-ák csak Kánaánban a *filiszteusoktól tanulták meg a V. kovácsolását (vö. 1Sám 13,19-22). De a *kultuszban még sokáig mellőzték (vö. Józs 8,31). 1Krón 29,7 sz. a *templom részére „adományak” tekintették. Importálni kellett (vö. Jer 15,12; Ez 27,12).

Vasárnap I. Úr napja

Vásti *Xerxész felesége, engedelmessége miatt férje eltaszítja (Eszt 1,9kk); helyében *Eszter lesz kir.-né (2,15-18).

Végítélet I. Ítélet

Végső dolgok I. Élet a halál u., Eszkatológia, Második eljövétel (Krisztusé).

Végső idők I. Eszkatológia

Vendégszeretet. Főleg a *nomádok gyakorolják, akik rá vannak utalva a kölcsönös segítségre. Nagyrabecsülése megmaradt (vö. Ter 18,1-8; 19,1-8; Iz 58,7; Róm 12,13). Aki utazott, az később is rászorult, hisz alig voltak még meg a vendéglátóipar kezdetei. A vendég menedékjogot élvez (Ter 19,8). A V. mintaképeiként szerepelnek *Ábrahám és *Jób (Jób

31,32). Maga Isten is V.-et gyakorol (Zsolt 15,1); az *ígéret földjén *Izrael népe az ő vendége (Lev 25,23), azért kell neki is V.-et gyakorolnia az idegenek iránt (Lev 19,34). Az ember csak vendég a földön (Zsolt 119,19, vö. 1Pét 1,1): nem szabad úgy berendezkednie rajta, mintha *tulajdona volna — a rövid életidő miatt sem. Jézus is V.-et élvez (pl. Lk 10,38) és ajánlja is ezt (pl. Lk 14,13; a nagy vendégségről szóló példabeszéd Mt 22,1-14). A V. mérvadó az *ítéleten (Mt 25,35.43). Nagy jelentősége volt az *ősek.-ekben (vö. 3Jn 8) és a jótékonyság egyik formája volt. **Idegenek** — nem vendégek — az idegen népek és vallások tagjai voltak (Kiv 20,10; 1Krón 22,2; 1Kir 8,41k; Neh 9,2; Lk 17,18). A ker.-ek alapján véve már nem idegenek egymásnak (Ef 2,19).

Vének 1) A ker.-ségben I. Presbiter. 2) A zsidóságban: a kif. inkább méltóságot, mint kort jelöl. *Izrael vénei v. egy *törzs vénei a *háborút vezető és bíraskodó nemesség (Kiv 18,13-26). A honftól kezdve helyükre fokozatosan városi arisztokrácia lépett, de anélkül, hogy elűzte volna őket. A *számkivetés u. a V.-ből álltak a helyi hatóságok; később felvették őket a *főtanácsba. A zsidó *diaszporák községekben is irányító szerepük volt.

Vér. Az izr.-ák számára az *élet hordozója volt (Lev 17,11), sőt azonos az étellel (Ter 9,5; MTörv 12,23); „V.-t ontani” annyi, mint „elvenni az életet” (Lev 19,16; MTörv 27,25). Később a *test m. a múlandót jelölő szó lesz (Sir 14,18), valamint a term. ember körülírása (Mt 16,17; 1Kor 15,50). Miután a V. Isten *tulajdona, az

Vérbosszú

ő kül. oltalma alatt áll (Ter 9,6); aki V.-t ont, Isten jogaiba nyúl bele (Ter 37,22; 2Sám 12,5-12). Kiengesztelés csak a gyilkos V.-ével lehetséges (Ter 9,5k; Kiv 21,12.23; I. Vérbosszú); a meggyilkolt V.-e Istenhez „kiált” (Ter 4,10); a gyilkost „a V. emberének” nevezik (2Sám 16,7k), V.-rel van befecskendezve (Jer 2,34; Iz 1,15), vétké nem hagyja békén (Ter 4,12-16). Ártatlanul ontott V. állandó fenyegetés nem csupán a gyilkosnak (Bír 9,24; 1Sám 25,26k), hn családjának is (MTörv 22,8); Isten *ítélete alá esnek kül. azok, akik a *próféták V.-ében voltak vétkesek (Mt 23,30-35; Lk 11,50k). Mt 27,25 sz. Jézus ellenfelei Isten ítéletét idézik magukra, amikor V.-ét követelik. A V. az isteni ítélet szimboluma lett (Kiv 4,9; 7,14-21; Iz 34,3; 63,1-6; Ez 14,19). Mivel a V.-t az „élettel” való összefüggésben nézték, a közösségből való kizárás terhe alatt tilos volt az állati V. élvezése (Ter 9,4; MTörv 12,16.23kk). — Nagy jelentősége volt a V.-nek az ÓSzi áldozati felfogásban (I. Áldozat). Lev 17,11 sz. a V. a vétek kiengesztelésére szolgált, Kiv 29,15-26 sz. megszentelő ereje volt a *papok és *oltárok fölszentelésénél; jele volt a barátságnak és Isten kiválasztásának (Kiv 12,13-27), a *szövetségnek (Kiv 24,4-8), valamint a *gyülekezet megtisztulásának és kiengesztelődésének, és megújította a közösséget Istenel (Lev 4,5). Az ÚSzbén világossá válik, hogy mégis megmaradt a *bűn hatalma, végső soron az embernek megváltatlanul kellett élnie (Zsid 10,3k).

Krisztus vére: ÚSzi kif. Krisztus halálának üdvözítő jelentőségére, amelyet a V.-ről szóló ÓSzi felfogásból érthetünk meg.

Krisztus életének odaadása (Mk 10,45) az ember vétkének kiengesztelése volt (Róm 3,24k), megmen-tés Isten haragjától (Róm 5,9), kiengesztelődés és a bűnök bocsánata (Ef 1,7; Kol 1,20), megalapítása az új, Jer 31,31kk-ben megígért, tökéletes *szövetségnek (1Kor 11,25). Ez volt az a vételár, amelyen Krisztus megváltotta az embereket a bűntől (1Pét 1,18k; 1Kor 7,23; Jel 5,9), megszerezte magának Isten *gyülekezetét és a *pogányokat magajándékozta Isten közelségével (Csel 20,28; Ef 2,13). Krisztus V.-e megtisztítja az embereket a holt *cselekedektől (Zsid 9,14; vö. 1Jn 1,7), megszabadítja a *törvény átkától (Gal 3,13), megszenteli (Zsid 13,12), új *békével ajándékozta meg (Kol 1,20); biztonságos *reményük lehet arra, hogy bejutnak az új *szentélybe (I. Menny), ahová Krisztus mint új *főpap lépett be (Zsid 9). Krisztus V.-e összeköti az embereket Krisztussal és egymással (1Kor 10,16k; Jn 6,54kk); az eucharisztikus lakomán való részvételben (I. Úrvacsora) ezáltal lehetséges a szoros közösség Istennel.

Vérbosszú. Az ÓSz hangsúlyozza a *törzs felelősségét (I. Nomádok), nem csupán az egyénét, esz. alakult az igazságszolgáltatás is (a rokonság büntetőjogi felelőssége). *Jahve a kiontott *vért a V. végrehajtója által követeli vissza a gyilkos kezéből (Ter 9,5k); az *élet sérthetlensége miatt tiltotta meg Isten Lev 24,17 sz. a halálbüntetést. A V. ncs jog, hn kötelesség is volt, elrendeli Kiv 21,12-23; Szám 35,16-33; MTörv 19,11-13; a meggyilkolt legközelebbi hozzátartozói: fia, testvére voltak kötelesek rá (Bír 8,18-21; 9,13k; 2Kir 14,5; 1Makk 9,38-42).

Kezdetben ítélet n. hajtották végre, ami egész *családok kiirtására vezethető (2Sám 3,27; 14,7-11). Majd alávették a felsőbbségnek (Kiv 21,18-25), úgyhogy a gyilkost csak törvény e-i tárgyalás és elítélés u. több tanú tanuskodása alapján adták át a V. végrehajtójának (Szám 35,12.30), aki ilyenformán jogos ítélet végrehajtójaként lépett fel. A V. csak a bűnöst sújthatta, családjához tartozókat nem (MTörv 24,16); a kir. elengedhette (2Sám 14,8kk). Továbbá kbséget tettek *gyilkosság és gondatlanságból elkövetett emberölés közt (Kiv 21,12k; MTörv 19,4kk); utóbbinak elkövetője egy menedékvárosban (l. Menedékjog) biztonságba helyezhette magát. A gyilkosságon kívül Lev 17,4; 20,9-27; Ez 3,18.20; 33,4-8 még különféle V. alá eső büntényeket nevez meg. MTörv 32,43 és 2Kir 9,7 sz. emberi megbosszuló híján Isten vette át a V.-t; jóvátételi összeggel nem lehetett megváltani (Szám 35,31kk). Amíg önálló izr. *állam állt fenn, a V. szokásban maradt; a római megszállás idején az önálló törvénykezés elvesztésével megszűnt (Jn 18,31). A visszafizetés ÓSzi törvénye (i u s t a l i o n i s) Isten új népére már nem érvényes (Mt 5, 38kk; Róm 12,19kk).

Vérfertőzés: a *törvény rendelkezései (Lev 18,6-18; 20,11-21) élesen helytelenítik; értik rajta a vérrokonok, de pl. mostohaanya és fiú (Lev 18,8; 20,11) v. mostohaestvérek közti (Lev 18,9; 20,17) nem érintkezést is. 1Kor 5,1-5 is erősen dorgálja. A Szf a V.-t váláserk. bünténynek tekinti és mint ilyet tiltja; szigorúan tilos volt más régi kultúrákban és vallásokban is, ott talán szexuális tabu-elképzelés alapján.

Vérmező (Hakeldama) telek *Jeruzsálem m., az idegenek temetkezési helye. Az áruló *Júdással való összekapcsolása ker. *étiológia; a valóságban ez nem a telek vételének elb.-e akar lenni, hn az árulás aljasságának jelzése (Mt 27,6-10, idézi Zak 11,13-at; Csel 1,19).

Vers l. Fejezetbeosztás

Vesék a hozzájuk tartozó hájjal kül. értékes *áldozat (Kiv 29,13.22; Lev 3,4; Iz 34,6), a kedélyi megmozdulások „szék helyének” is tekintik: *öröm (Péld 23,16), fájdalom (Zsolt 73,21), akarat és *lelkismeret (Zsolt 16,7; 26,2). Isten a V. és a *szív vizsgálója, vagyis az ember legbensejéé (Jer 11,20; 17,10; 20,12; Jel 2,23).

Vétel l. Kereskedés

Vetus Latina („rég latin” bibliaford.) gyűjtőnév az ókor minden lat. *bibliaford.-ára a *Vulgátát kivéve. Az „Itala” kif. mellőzendő, mert legfeljebb a V.L. egy ágára jó. A V.L. tört.-ét minden bibliai könyv esetében külön-külön kell megvizsgálni. A Vg kiszorította. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb lat. *bibliakézirat csak a Vg szövegét tartalmazza. A V.L.-ra von. ismereteink legfontosabb forrásai tehát nem bibliakéziratok, hn a régi E.-i írók bibliaidézetei, lit. szövegek kéziratai és olyan V.L.-változatok, amelyek behatoltak a Vg-kéziratokba és tévesen mint „Vulgátát” hagyományozták tovább. A V.L. fogalmat ad a nem-lat. szövegek tört.-éről, aminek tekintetében csak nyomokra és eredményekre vagyunk utalva. Továbbá betekintést enged a kultúrába és civilizációba (pl. nyelv-, írás-, szellem- és teológiatört.). Forrásnehézségekből érthető, hogy ezidősz. nincsen teljes V.L. Szf-kiadásunk,

Beuronban ökumenikus intézet működik a V.L. helyreállítására. **Vigasz.** A Szí ismeri a V.-talánság élményét (Ter 37,35) és a V.-talás emberi képességét (Ter 24, 67). De m.e. Isten tud népe *szenvedéséről és megalázásáról (Kiv 3,7kk); kül. a *számkivetésben vigasztalják a *próféták a népet, hirdetik neki az új *élet *reményét (Iz 40; 52,7-10). *Jahve a V. Istene (Iz 51,12; 2Kor 1,3), aki igéjével felemeli az embert (Józs 1,5-9; Jer 15,16.20) és V.-ával kinyilvánítja *szeretetét (Iz 40,11; 66,11kk). Jézus küldetéséhez hozzátartozik az *üdvösség V.-ának hirdetése (Mt 5,4); **Krisztus V.** (Mt 14,27; 2Kor 1,5) és Isten szeretetének megnyilatkozása (2Kor 1,3-11; 2Tessz 2,16k). A Szí V.-a (Róm 15,4) oka a *hit V.-ának (Róm 1,12; 1Tessz 3,7; Zsid 6,18). **Világ:** Isten *teremtése (Ter 1; Zsolt 19,2kk) és tetőpontja az *ember megalkotása (Ter 1,26—2,24). Nagyszerűségében az isteni nagyság tanúbizonysága (Zsolt 145,10; Iz 6,3) és *kinyilatkoztatásának része; *természete sz. jó és tökéletes (Ter 1,31), akkor is, ha Ter 2-3 sz. a *gonosz belehatol; ura az Isten, reá vezetnek vissza minden jó és rossz történet, még a *halált is (Jób 5,8-20; Iz 45,7). A V. nem marad meg örökké (Ter 8,22); Jahve *napján, az *ítéletkor vége lesz (Iz 24, 17-23). Az ÚSz sz. a V. Istentől való, Krisztus teremtette (Jn 1,3. 10; 1Kor 8,6) és lényegében nem gonosz (Róm 14,14.20; 1Tim 4,3k); az ember vétke, hitetlensége és az *ördög befolyása miatt ellenséges Istennel. Az *Ev.-ot hirdető *tanítványok (Mt 28,19; Lk 24,27) a V. „sója” és „világossága” (Mt 5,13k). *Pál számára a V. helyzete először reménytelen (Róm 1,18

—3,20), de Krisztus halála által lehetséges újra a *dicsőség, az *üdvösség (Róm 8,3.13.18.20k). A ker. a *hitben képes legyőzni a V. *démonait, amelyek a gonosz *kívánság felkeltésével rosszra akarják csábítani (Róm 8,35-39). Jn-nál a „V.” alapvetően ellensége Istennek, bár ő teremtette (Jn 8,12; 15,22k); a V. bűne a hitetlenség (16,9) és ez ítélete lesz (3,17kk; 12,31), ez az ítélet Jézus szava által már a jelenben végbemegy (9,39kk); Jn sz. a gonosz az ördögtől származik (8,44), Jézus ugyan megfosztotta a sáttánt uralmától (12,31), mégis veszélyezteti a ker.-eket. Jézus *világosságként lép a V.-ba (8,12; 12,35), amely megvilágosítja az embert (Jn 15,18k; 1Jn 1,5-10) és a V. fölé emeli (1Jn 4,4kk), ennek erejében legyőz minden *viszontagságot. — Minthogy a Szí a V.-ot jónak látja, az ÚSz-ben nem észlelhető világtagadás; de a *szentség törvénye alapján (Lev 11,44kk) megkívánja, hogy a *zsidók tartsák magukat távol Jahve-ellenes *kultuszokkal kapcs.-os dolgoktól (Lev 11; MTörv 14,3-21). L. Lemondás. Jézus azzal mond igent a V.-ra, hogy benne él (Jn 1,14). A V.-tól való elfordulás (1Kor 7,31) és Jézus *követése (Fil 2,4-13; 3,7-14) a hit *szolgálatának követelménye, nem pedig ürügy a V.-ból való menekülésre, 1Tim 4,3kk védekezik a világtagadás ellen, mert az nem ker. dolog. **Világosság.** Minden V. kialakítása csapás és *szorongatás (vö. Iz 13,10). Már sokkal a *gnózis e. a „V.” szó az *élet (vö. Jób 3,20), az *üdvösség (vö. Zsolt 4,7) és m.e. a mennyei világ kif.-e volt (pl. Jézus *megdicsőülése Mt 17, 2; *angyalok, Jel 15,6). Az Ev.-

ból V. ered (2Kor 4,4). A V. nem Istennel egyenlő hatalom, hn Isten tulajdonsága és teremtménye (Ter 1,3kk). A V./sötétség ellenét m.e. Jn-ban az isteni és istenellenes bir. ellentétét jelzi (Jn 3,19; 12,46; 1Jn 1,5kk; Róm 13,12; 1Pét 2,9).

Virrasztás I. Éberség

Visszafizetés. Emberi jog sz. a kár jóvátétele (Kiv 21,23kk; Lev 24,19) és szoros viszonyban áll a *vérbosszúval (Szám 35,19kk), ill. a *bosszúval ált. Isten megfizet *Izrael ellenségeinek (Kiv 23,27; Józs 24,12), de hűtlen népének is (Szám 25,3k). A jutalom és *büntetés ncs az egyesre vonatkozik, hn környezetére is (2Sám 6,12; Józs 7,5-12.24k). A kollektív V.-nek ezt a felfogását (Szám 16,20kk) a *próféták helyesbítik, amennyiben hangsúlyozzák az egyes ember felelősségét életéért (Jer 31,29k); Isten mindenkinek saját *cselekedetei alapján fizet (Jer 31,16; Iz 59,18). A büntető V. hirdetésének *megtérésre kell vezetnie (Ám 5,11-15), amelynek célja a *bűn megbocsátása (Jer 18,1-8). A V. mint jutalom és büntetés az ember életében mutatkozik meg (Bír 9,22-57; 1Sám 15,10-33). A kettős V. ért. Isten mint bíró a bűnösnek büntetést, az igaznak jutalmat oszt (Sir 11,26k; 17,19.23). Hogy a jámbor gyakran boldogtalan, azt ált. titkos bűnei büntetésének tartják (vö. Jn 9,1kk). Az így adott kettősség miatt felmerül a túlvilági V. gondolata (Bölcs 1-6). Az ÚSz ismeri a kétféle V.-t (Lk 13,1-9), de elutasítja a zsidó elképzelést (Jn 9,1k). *Betegség, ínség és szerencsétlenség az ősbűn ált. következményeiként, de nem egyes bűnök büntetéseként jelenek meg; a „V.” a *hit pró-

bája (Zsid 12,3-11). Isten mindenkinek cselekedetei (Mt 16,27; Gal 6,7k; 2Tim 4,14) és hite sz. fizet meg (Jn 12,47-50). Azt a jót, amit vki csak saját elismeretéseért tesz, Isten nem ismeri el (Mt 6,1-16; Lk 14,12kk), sem pedig az atyák érdemeire való hivatkozást (Jn 8,33-40). A V. a *tanítványok jutalmának (Mk 10,29k), a belső *békének (Mt 11,28k), az örök életnek v. halálnak (Mt 25,46) az *ígéréte. Bár az ÚSz ismeri Isten V.-ét a földi életben is (1Kor 11,30), hangsúlyozza, hogy az igazi V. az *ítélet (2Kor 5,10). Isten maga a jutalom (Lk 17,7-10), de mint kegyelmi adomány (Róm 6,23), és a Krisztus *dicsőségében való osztózás (Kol 3,4).

Víz Ken az élet egyik legfontosabb feltétele. A Szlban szerencsét és biztonságot jelent (Ez 47,1). Istent élő V.-ek forrásának szólítják (Jer 17,13), amelynek közelében a jámbor élni tud (Zsolt 1,3; Jer 17,8). Jézus is élő V.-nek mondja magát (Jn 4,10.13k); aki öbenne hisz, maga is az *élet forrásává lesz (Jn 7,37k). A *keresztség V.-e az új élet jele (Jn 3,5; Csel 8,36). Kiöntött v. elfolyó V. az élet hiábavalóságát és mulandóságát jelzi (Zsolt 22,15; 2Sám 14,14); bűnös az, aki a *bünt úgy issza, mint a V.-et (Jób 15,16); V.-áradattal v. a V. megromlásával jön az *ítélet (Ter 6; 7; Jel 8,11).

Vízözön: nagy áradás, amelyből csak *Noé, övéi és néhány állat menekül meg a *bárában. A mostani V.-e l b. (Ter 6kk) két tudósítás összetétele. Ezek egyes részleteikben ellentmondók (pl.: az állatok száma Ter 7,2.16; az áradás ideje és a víz eredete Ter 7,11k.24; 8,8-14). Van több

Vörös-tenger — Vulgáta

b k í v. V.-elb., pl. a Gilgamesz-eposz egyik asszírul ránkmaradt éneke: esz. Utnapistim úgy menekül meg egy árvízből, hogy egy istenség parancsára hajót épít. Eközött és a bibliai V.-elb. között sok érintkezési pont van; de a földolokban különböznek. A bibliai V.-elb.-t az egy Istenbe vetett hit jellemzi; a V.-t nem istenek önkénye váltja ki, hn ember ***bűn**. Gyakran megpróbálták a bibliai tudósítás tört.háttérét felderíteni. Ez sohasem sikerült. Sem egy világkatasztrófát, sem vmi helyileg határolt áradást nem tudtak kimutatni. De azért lehetséges, hogy a V.-elb.-ek szerzői egy helyileg határolt eseményt értelmeztek és írtak le világeseeményként. A V.-elb. értelmezésénél csakis a vall. szándék a mérvadó. Néhány alapgondolat (a kbő hagyományágakból): növekvő erk. romlás és Isten büntetése (Ter 6,11kk), a hívő megmenekülése (későbbi: vö. Zsid 11,7), a V. vége mint Isten üdvözítő és teremtető tette (vö. Ter 8,17). Az egyik hagyományág felfogása sz. Noé megmenekülésével kezdődik a ***szövetség**: jele a szivárvány (Ter 9,16). A ker. értelmezés a V.-ben a ***keresztység** képét látta

(1Pét 3,21; bibliau.-i a bárka mint az E. képe).

Vörös-tenger. Az Indiai óceánnak Arábiától Dre fekvő részét „arab tengernek” hívják; két nyúlványa, a V. és az ománi öböl a perzsa öböllel, elválasztja az arab félszigetet az afrikai ill. ázsiai szárazföldtől. A V. a szuezi öbölben és az aqabai öbölben végződik, ezek együtt a ***Sinai-félszigetet** zárják körül. Vitatott, mennyiben értik a „nádas tenger” elnevezésen a V.-t („Nádtenger” Kiv 13,18).

Vulgáta („általánosan használt, elterjedt”) az a lat. ***bibliaford.**, amely a Kr.u.4.sz. óta elterjedt. Nem egységes mű, hn gyűjtőmunka eredménye: a lat. ÓSz (Zsolt, Bölcs, Sir, Bár, 1.2Makk-ot leszámítva) Jeromos h.-ből készített ford.ára megy vissza (Kr.e. 390-től), az Ev.-oknál egy már meglevő lat. szöveget dolgozott fel. Az ÚSz többi részének lat. ford.-a nem tőle való. A trienti zsinat a V.-t „autentikusnak” (vagyis jogilag és dogmatikailag megbízhatónak) jelentette ki (irod. értékéről semmit sem mondott). V. Sixtus pápa kiadását (1590) halála u. bevonták és újjal helyettesítették („Sixto-Clementina”).

X Z Zs

Xerxész (a bibliában: Ahaszvérosz) I. *Dáriusz fia, Kr.e. 486-465-ig mint *perzsa kir. uralkodik. Legyőzi *Egyiptomot, aláveti *Babilont, de vereséget szenved a g.-öktől a szalamiszi ütközetben; összekülvök megölik. A Szf *Eszter könyvében és Ezd 4,6-ban beszél róla.

Zakariás Lk 1,5 sz. *Abija papi osztályához tartozik (1Krón 24,10). A füstölőáldozat bemutatásakor *Gábel fiút ígér neki (I. Keresztelő). A neki tulajdonított *Benedictus* 1. részében Isten dicsőítése (Lk 1,68-75), *ígéreteinek teljesítése miatt, a 2. rész utalás a Keresztelő küldetésére: az Úr *útjának készítője (Lk 1, 76-79).

Zakariás (Zakarja: „megemlékezett Jahve”) sznév, pl.: 1) Király (csak 6 hónapig, Kr.e. 743) az *ÉB-ban, Izraelben (2Kir 15,8kk). Gyilkosa, Sallum lett az utóda, de csak egy hónapig tudta tartani magát, mert *Menáhem megölte (2Kir 15,13k). 2) *Próféta Iddó papi nemzetségből. Z. és *Aggeusz (Haggáj) mozdították elő fellépésükkel a templom újbóli felépítését (Kr.e. 520-515) a *számkivetés u., *Zerubbábel és Jesua alatt (Ezd 5,1k; 6,14). L. Zakariás (könyve).

Zakariás (könyve). Az 1. rész (1-8) a bevezetés (1,1-6) u. a köv.-ket írja le: 8 éjjeli *látomás (1,7—6,8): a 4 lovas, a 4 szarv, a mérőszinóros ember, a főpap megtisztítása, az arany mécstartó, a repülő irattekercs, a vékában ülő asszony, a 4 harckocsi; felszólítás a *főpap megkoronázására (6,9-15), a *böjt kérdése, *Jahve intelmei és *ígéretei (7k). — A 2. rész (9-14) ma két gyűjteményt

foglal magába prófétai mondásokból: 1) Ígélet *Júda támogatására, visszatérés az országba, a *Messiás-király, a *pogány népeknek szóló fenyegetés (9kk, „Deutero-Z.”, ebben a pásztor-allegória 11,4-17; vö. 13,7kk). 2) Az ellenséges hatalmak pusztulása és *Jeruzsálem *dicsősége (12kk, „Trito-Z.”, ebben az „Átvertről” szóló mondás, 12,10).

Az 1. rész nagyobbára *Zakariástól (Zakarja) származik, tehát Kr.e. 520-515 k. keletkezett. A 2. rész nem tőle való (pl. nem említi a templomépítést). Egysége és keletkezési ideje vitatott; vlsz. a Kr.e. 3/2.sz.-ban dolgozták fel, de sok régi (részben *számkivetés e.-i) anyag felhasználásával. — Zak 1-8 mondanivalójának kpontjában a *templom építése, Isten *népének megújulása és a Messiás-királyba vetett *reménység áll. 9-14 főtémája az *üdvösség eljövendő ideje az új Izraelben, új kir. alatt. Az ösker. *igehirdetés felismerte, hogy Zak több mondása beteljesedett Jézus passiójában (pl. 9,9; 11,13; 12,10; 13,7).

Zakeus Lk 19,1-10 a *vámosok feje, akinek házába Jézus betér.

Zalog I. Kölcsönzés

Zarándokénekek I. Zsoltárok

Zarándoklat. A *törvény sz. a *férfiak 3 Z.-ra kötelesek: a *pászka, pünkösd és *sátoros ünnep alk. (Kiv 23,17; MTörv 16); lehet, hogy évente egy Z. is elegendő volt (1Sám 1,3; Lk 2,41). A *diaszporaszidók legalább egyszer életükben tartoztak egy Z.-tal. A próf. *igehirdetés sz. a *pogányok is el fognak zarándokolni *Jeruzsálembé (Iz 2,1-5). Az ÚSz Z.-ok-

Zebedeus — Zsidók

ról Lk 2,41; Jn 7,2kk és 10,22-ben szól. A *zsoltárok egy csoportja „zarándokénekek” cím alatt szerepel.

Zebedeus halász a *Gennezáret-tónál (Mk 1,20), *Jakab(1) és *János ap. atyja (Mt 4,21; 20,20); Mt 27,56 sz. felesége, Szalóme ott volt Jézus halálakor.

Zebulon (Zabulon; „lakás”?) Ter 30,30 sz. *Jákob és *Lea fia, Z. *törzse ősenek tekintik. Ez a *honf. u. a későbbi *Názáret vidékén telepedett meg, a *Gennezáret-tó és a Földközi-tenger között. A kicsiny törzsi ter, termékeny volt; a Földközi-tengertől a *Jordán Ki vidékére vezető keresk. út (Iz 8,23) gazdagságot hozott, és idegen népekkel való érintkezést (MTörv 33,18k). *Elon *bíró Z.-ból származott (Bír 12,11). Bír 4,4-24 elmondja, hogy Z.-ból és *Naftáliból való izr.-ák *Debóra parancsára legyőzték *Siserát. Később már csak Z. vidékét említik, a törzs tagjait többé nem (Ez 48,26). Jel 7,8 Z.-t Izrael 12 törzséhez számítja.

Zelóták zsidó fanatikusok csoportja, amely meg akarta szabadítani a népet a római uralom alól és részben Isten ügye buzgó hívének tekintette magát, úgy mint a *Makkabeusok (1Makk 2,54kk). Kr.u. 66-70-ben pol. vezetőszerpet vívtak ki maguknak és a népet kilátástalan harcba sodorták *Róma ellen, amely *Jeruzsálemnek *Titus Flavius-féle elfoglalásával végződött. Az ÚSz *Simont (3) a Z. egykori követőjének mondja; Csel 5,37 említi a mozgalmat.

Zerubbábel (Zorobábel: „Bábel sárja”, mert a *számkivetésben született) a számkivetésből hazatérők egy csoportjának vezetője, azok egyike, akik újból felépítet-

ték a jer. *templomot, *Aggeus és *Zakariás próféta támogatásával.

Zimri (Zámbri, „Jahve segített”?) az *ÉB, Izrael kir.-a (Kr.e. 886); puccsal jutott hatalomra, de a hadsereg *Omrit emelte trónra; Z. 7 nap múlva öngyilkos lett. (1Kir 16,9-20)

Zsákmány I. Háború

Zsengék adománya *áldozat, amellyel az *aratás termésének zsengejét (Kiv 34,26), a jószág első kölykét, stb. mutatták be. MTörv 26,5-10 egy *imát hagyományoz ránk, amelyet eközben mondani kellett. Itt a Zs. tanúságtétel arról az *áldásról és termékenységről, amelyet Isten az egykori elnyomottaknak ajándékozott, kivézetve őket Egyiptomból (I. Kivonulás E.-ből). Lev 23,10-20 sz. a Zs. adóféle volt Istennek; a *papaké lett (Lev 23,20). L. Elsőszülött. Krisztussal a termékenység új kora kezdődik, ő „az elhúnytak zsengeje” (1Kor 15,20.23), a feltámadók elsőszülöttje.

Zsidók ered. a *DB, Júda (2Kir 25,25), v. *Júdea (Neh 3,33) lakóinak neve. M.e. a *számkivetés után használják a kif.-t gyakran („izraeliták” helyett). Többnyire ncs népi hovartartozást fejeznek ki vele, hn kulturális és civilizációs magatartást is. A számkivetésből hazatérő zsidók viszont szívesebben mondják magukat „izr.-áknak”, mert ez a kif. inkább emlékeztet a választott népre. Így hát úgy látszik, a Zs. először a nem-Zs.-tól használt szó volt. A Zs. tartózkodása ettől a kif.-től még századokig megmarad *Palesztinában (vö. Mk 15,32, Mk 15,2-vel szemben). *Jn Ev.-ban a Zs. szónak e jel.-e m. (pl. Jn 2,6; 7,1) még egy másik jel.-e is van, ti. Jézusnak a zsidóságból szár-

mazó hitetlen ellenfelei (pl. 5,16; 18,36), akik nem tekintik őt *Messiásnak. Kétségtelenül az ősker-ség tapasztalata is hozzájárult a Zs. kif.-nek ehhez a negatív színezetéhez. E kif.-t másutt is megtaláljuk az ÚSzben (vö. Csel 23, 12); a Zs. mint faj elleni ellenségeskedéshez semmi köze, mert csak a zsidó vallási csoporttal való ellentétéről van szó. Az i g a z i Zs. a ker.-ek (Róm 2,28k).

A számkivetésből hazatérők (Kr.e. 536 óta) *Jeruzsálemben egy *törvényhez hű zsidóság eszménye sz. igazodnak (I. Nehemiás). Az ügyek vezetése a *főpap kezében van. A *hellenizmus Jeruzsálemben csak kb. Kr.e. 175 óta lesz veszélyes a zsidóságra nézve; a *diaszporában már előbb nagy jelentőségre jutott. A jer. túlságosan erős hellenizáló törekvésekkel száll szembe a *Makkabeusok fölkelése. Az ő kiirtásuk u. (Kr.e. 37) a *„Heródes“-dinasztia a mérvadó (Rómától való függésben). Kr.u. 6-41 Júdeát, 44-66 közt rajta kívül még Pereát, *Galileát, *Szamariát is római prokurátor (*helytartó) kormányozza. A Makkabeusok kora óta vannak olyan mozgalmak, amelyeknek tagjai a Zs. zömével alig v. egyáltalán nem működnek együtt (I. Esszénusok, Farizeusok). Egy Róma-ellenes felkelés mozgalma ellen irányul az „1. zsidó háború” (Kr.u. 6-70); Jeruzsálemet megszállják, a templom leég. Egy „2. zsidó h.” (Kr.u. 115-117) u. a „3. zsidó h.”-ra is sok kerül (Kr.u. 132-135: a Zs.-at Simon ben Koseba = Simon Bar-Kochba vezeti). A győztes rómaiak a lerombolt Jeruzsálemet „Aelia Capitolina” néven felépíttetik és megtiltják a Zs.-nak a belépést a városba. A zsidó tud. munka és

hagyomány kpontja a köv. időben Tibériás lesz (I. Masszora). L. még Diaszpora.

Zsidókeresztények: a legrégebb ker.-ek tagjai, akik azelőtt zsidók v. *prozeliták voltak. Kbő irányzataik: 1) A *törvényhez nem ragaszkodó Zs., „hellenisták”. Ezek feladják az addig folytatott, zsidó előírások sz.-i életet (I. István, Pál). 2) Törvényhez hű Zs., m.e. *Palesztinában: ezek ragaszkodnak a törvényhez (pl. tisztasági, ételtörvények), de nem tartják szükségesnek az *üdvösségre (Gal 2,16) és nem követelik meg a *pogányker.-ektől. 3) A törvényhez szigorúan ragaszkodó Zs., „judaisták”. Ezek a pogányságból megtért ker.-eket is arra akarják kényszeríteni, hogy vegyék át a zsidó előírásokat és szokásokat. Ezek ellen fordul pl. az *ap. zsinat és Pál ap. (I. Galata levél). Ha a Zs. felfogása érvényesült volna, akkor a ker.-ség-ből zsidó szekta lett volna, és nyilván eltűnik néhány évtizeddel Jézus halála u. — A Zs. befolyása nagy volt mindaddig, míg a ker.-ség kpontja *Palesztinában volt. De már a Kr.u. 1.sz.-ban elveszítették jelentőségüket, azonban még sokáig fennmaradtak a ker.-ség szejelyén, részint más mozgalmakkal kapcsolatban (I. Ebioniták).

Zsidókhöz írt levél (héber levél). „Intó szó” (13,22) a *hitben való *hűségre, kifejti, mennyire túlszárnyalja az ÚSz az ót és hangsúlyozza Krisztusnak és a zarándokúton lévő Isten *népének főpapságát. Tipikus jellemzője, hogy eközben ker. módon értelmez ÓSzi szövegeket és zsidó kult. szokásokat. Krisztus Isten fia (1, 2kk), egészen ember (2,11-18), az ÚSz közvetítője Isten és ember között (8,6). Mint *főpap *vé-

rét ontotta, így belépett a mennyei szentélybe és egzsersmindenkorra megszabadította az embereket *bűneiktől (9,11-15). Főnsége felülhaladja az *angyalokét (1,4), *Mózesét (3,3-6) és az ŐSzi papságét (7,11-28). Az ŐSz csak árnyéka volt az újnak (8,4k). Isten új népe Krisztus vére által juthat be a mennyei szentélybe (10,19) és Isten városába (12,22); útban van arrafelé (13,14). Útján az a veszély fenyegeti, hogy elpártol és elvész (6,4kk; 10,28kk). Ezért az ŪSzb en híven kell ragaszkodni Krisztushoz az üdvösség üzenetének figyelmes hallgatása által (2,1-4; 3,7), élő hittal (4,3), fájdalmas *megpróbáltatások elviseleése közt (12,5-11). Krisztus a hit szerzője és beteljesítője (12, 2), mint „előfutár” (6,20) közbenjár Istemnél testvéreiért (9,24). — A levél szövege nem tartalmaz utalást címettjére v. szerzőjére. A *hagyomány sem ad biztos felvilágosítást: „A zsidókhöz” címet vlsz. később tették hozzá (K-en a 2., Ny-on a 3. sz. óta). A bőséges ŐSzi vonatkozás miatt címettnek egy zsidóker. ek-et tartanak (pl. Kisázsiában v. Rómában). Bár ezt is kétségbevonják, ez a valószínűbb feltevés. Szerzője nem *Pál volt, bár ezt K-en általánosan, Ny-on a 4.sz. óta elfogadták (l. Kánon). Igaz, sok egyezést tartalmaz a páli levelekkel, de formájában és tart.ában önálló. Így Pálnál nem található meg a „Krisztusról, a főpapról” szóló kpi gondolat; viszont másfelől sok központi páli gondolat itt hiányzik. Az ŪSz legszebb g. nyelvű fogalmazványa, nyelvileg tökéletesebb, mint a páli levelek. Ált. azt tartják, hogy egy művelt zsidóker. írástudó (vlsz. Pál *tanítványai

köréből, pl. *Apollosz v. *Barnabás) a szerzője. Idejére nézve csak annyit mondhatunk, hogy Kr.u. 95-ben Rómában már ismert volt.

Zsidózók l. Zsidókeresztények
Zsinagóga („gyülekezet”): egy zsidó ek. gyülekezési helye (ritkán: maga a *gyülekezet). A *templom pusztulásával (Kr.e. 586) és a *számkivetéssel lehetlenné vált az áldozati i.tiszt.; éppígy nem volt mód rá a *diaszporában. Így ige-i.tiszt.-re szorítottak (*ima, szentírásvlasás és magyarázat, *áldás). Jézus korában a Földközi-tenger egész vidékén, sőt magában *Jeruzsálemben is voltak Zs.-k. Gerdáik gyakran meghatározott zsidó csoportok voltak (pl. az alexandriaiak Zs.-i). Ezek voltak a szétszórt zsidóság szelleml hazái. Többnyire innen indult ki az *apostolok *igehirdetése (pl. Csel 13,14; vö. Mk 1,39; Lk 4,16-21); nélküük kezdetben nehéz lett volna a ker.-ség terjedése; ezenkívül az új örömhír hirdetése először a zsidóknak szólt (vö. Mt 10,6), de azok többnyire elutasították. A Zs. berendezésére von. legtöbb előírás bibliau.-i. A régi Zs.-knak pompás ábrás mozaikpadlójuk és freskóik vannak (l. Dura-Europosz).

Zsoltárok: 150 vallásos ének gyűteménye. Ebből 50 névtelen szerzőtől való, a többi többnyire *Dávidnak tulajdonítják (73). A feliratok az összeállítóktól származnak. A Zs. gyűjtése minden valószínűség sz. a kir.-ok korában kezdődött (Dávid ismert volt mint költő és énekes, vö. 1Sám 16, 16-23), és Kr.e. 200 k. zárult le. Az egyes darabok szerzője és keletkezési ideje gyakran nehezen meghatározható. A mai gyűtemény több régít tartalmaz; egyes

Zs. kétszer is szerepelnek (pl. 14 = 53). A Zs.-at m.e. gyakran hozzáigazították az i.tiszt. mindenkori követelményeihez és átfésülték (francia „relecture”). A Zs. igen különfélék: dicsőítő Zs. Isten nagyságáról *Izrael törté-ében v. a term.-ben (pl. 8,9,23,77, 98,100,105), hálaénekek (pl. 66, 116,136), bűnbánati és panasz-Zs. (pl. 6,7,13,22,31,38,51,63,86,130) és átok-Zs. (35,1-8; 69,23-29; 109,6-20). Em. külön csoportokat alkotnak a *Hallel (113-118), a zarándok- (120-134) és a trónfoglaló Zs. (47,93,96-99). Az ÚSz több Zs.-t messiási ért. (pl. 2,22,49,72), v. *Jahvének mint a világ kir.-ának

végző időkbeli felmagasztalására ért (pl. a trónfoglaló Zs.). Kbő ford.-okban figyelni kell a Zs. számozásának eltolódására.

Zsuzsanna (Szuzanna, „liliom”) és *Dániel a Dán függelékében található legenda főalakjai (Dán 13; deuterokanonikus/apokrif, I. Kánon). Zs. visszautasítja két *vén ajánlatait, akik fürdés közben megfigyelték; azok hamisan *házasságtöréssel vádolják; a fiatal Dániel azonban bebizonyítja Zs. ártatlanságát. Az elb. magva: Isten megmenti az ártatlanokat; ncs öregek mutatják meg a helyet; hn fiatalok is.

NÉVJEGYZÉK

A következő lista betűrendben felsorolja azokat a gyakoribb és fontosabb tulajdonneveket, amelyek lexikonunkban az eddigi írásmódtól eltérően szerepelnek. Tájékozódás kedvéért néhány olyan név is szerepel, amelyeket itt ugyan hagyományos formájában talál az olvasó, de nemzetközi írásmódjuk újabban eltérő (pl. Anna, Elizeus, Sámson, stb.).

Legelől szerepel — az utánakeresés megkönnyítésére — az eddigi magyar írásmód, a Szent István Társulat kiadásában 1927-1934 közt megjelent Ószövetség és az 1967-es Újszövetség („Kat.”), ill. az 1970-es református Szent Biblia („Prot.”) szerint. Középen áll, vastag betűvel, a Kislexikon (SBK) írásmódja. A jobboldali két oszlop viszont a nemzetközi írásmódot jelzi, a német nyelvterületen ma már kötelező „Okumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach den Loccum Richtlinien”, Stuttgart 1971 („Loccum”), ill. a francia nyelvterületen irányadó Bible de Jérusalem („Jér.”) szerint.

Az elterjedt magyaros alakok közül természetesen megtartottuk a legismertebbeket, továbbá főként a bibliai könyvek szerzőinek nevét, már csak a rövidítésekkel való egybehangzás kedvéért is (Aggeus Haggáj helyett, Izaiás Jesája h., stb.). Az „ismert” és „kevésbé ismert” határvonalát persze igen nehéz megszabni, — esetünkben kb. az Anna, Sámson — ill. Gideon, Metuselah „tájékan” található.

A könyv minden olyan címszavában, ahol ékezesen túlmenő eltérés van az eddigi alaktól, a tájékozódás megkönnyítésére zárójelben feltüntettük azt is (a fenti Sz. István Társulati kiadások alapján). (Néhol, a héber eredetire támaszkodva, a lektor jelzi az eltérő kiejtést, pl. Manasse, Melkicedek: ezeket ritkított szedéssel tüntettük fel. Nem tévesztendő össze a — kisbetűs kezdetükről könnyen felismerhető — mai palesztinai helynevekkel.)

Az eligazodást és a további fejlődést szeretnénk itt elősegíteni néhány helyesírási elv összefoglalásával:

1) A tulajdonnevek átírásában eddig használt ch-t általában elhagytuk. Az esetek egy részében (pl. Jákin, Jojákím, Mákpela) a héberben mindig „k” van, csak a masszorétikus kiejtés változik. **Máskor (Áház, Metuselah, Ráhel, herem, habiruk, — Arhippusz, Antiohusz)** a magyar kiejtésnek megfelelő erős „h” szerepel. A magyarban nem ejtett „h” betűt következetesen elhagytuk (Beteszda, Gomorra, Kóra — kivétel: Athén, Jahve, Ruth). Meghagytuk a magyar Anna, Annás alakot Hanna, Hannás helyett.

2) A héber „cádé“-t „c”-vel írtuk át: Cádok, Cebaót, Cín, maccebák (régebben: „sz”), Bocra, Hácár, Hácór (régebben: „z”), Becer (Bószor), Ciklág (Szikeleg), Cippora (Szefera). **Kivétel: Slon, Szofoniás (Cefanja), Melkicedek.**

3) Az „s”, „sz”, „z” hangokat esetenként a héber eredetinek megfelelően alkalmaztuk: Sálém, Sém, Set, Siloah, Sisera, Isáj, Josafát, Lákis — Szalóme, Szodoma — Zimri, Jázánja, Uzlija. **(Kivétel az el-**

terjedt Sinai, Szinai h.) A latin neveknél lehetőleg ragaszkodtunk az 1967-es ÚSz írásmódjához. Ez, valamint a latin nyelvtudás erős csökkenésének tekintetbevételére óhatatlanul bizonyos kettősségre vezetett (vö. pl. Timóteus, de: Titusz, viszont: Titus Flavius Vespasianus!)

4) A görög, ill. görögön keresztül áthagyományozott szavak helyesírásában az új magyar írásmódhoz tartottuk magunkat, s így az azelőtt y-nal, később i-vel jelölt hangot (rövid ill. hosszú) „ü”-nek, a c-t esetenként „k”-nak írtuk (Kürosz Círus h., Küréne, Lüszttra, Lúziász, Lúkia, stb.). Tettük ezt azért, hogy e többnyire történelmi és földrajzi nevek felismerése ne okozzon nehézséget. Persze a következetesség itt sem teljes, vö. Ciprus, Frígia, Szíria, Asszíria — a Helyesírási Tanácsadó Szótár alapján.)

5) Meghagytuk az elterjedtebb -ás végű személyneveket: Izaiás, Jósias, Mikeás, Ózeás, Uriás, Zakariás (de: Azarja, Cidkija, Hilikija, Uzzija).

6) Egyes esetekben a magyar hangtanl törvények befolyásolják a kialakult szóképet (Hilikija, Hiszkija).

7) A „ph”-t, mint már eddig is szokásban volt, általában „f”-fel írtuk át: Filadelfia, Filippi, Páfosz. Viszont egyes héber neveekben az eddigi „f” helyén „p” szerepel: Pekah (Fákee), Penuel v. Pniel (Fenuel), Peor (Fogor), Pinhász (Finesz).

8) Gyakori a magánhangzóváltás (a héber írásmód miatt a magánhangzók olvasása tudvalevőleg sokszor kérdéses). Pl. többször találunk „i”-t a régebbi „a” vagy „e” helyén: Bileám (Bálaám), Gibeon (Gábaon), Gilgal (Galgala), Gideon (Gedeon). Más változások pl.: Gósen (Gesszen), Jerobeám (Jeroboám), Bátseba (Betsábe), Mefibóset (Mifibóset), Naémi (Noémi), Ehud (Áod), Bárzilláj (Berrzelláj), Obál (Ebál).

9) Legnehezebb, de gyakorlatilag nem túlzott fontosságú kérdés a magánhangzók hosszúságának jelölése. Hiszen a magyar nyelv egyáltalán nem ismer pl. ajakkerekítés nélkül ejtett rövid „á” hangot. Az ÓSz legutóbbi kiadásában túlteng az ékezés. Mi igyekeztünk középúton maradni. Itt ismételtlen emlékeztetnünk kell arra, hogy lexikonunk célja gyakorlati, nem filológiai.

A jelzett elvek alapján és az alábbi válogatás mintájára az olvasó remélhetőleg könnyen eligazodik a fel nem sorolt esetekben is.

Kat.	Prot.	SBK	Loccum	Jér.
Abdiás	Abdiás	Abdiás (Obadja)	Obadja	Abdias
Ábeszán	Ibsán	Ibcán	Ibzan	Ibçân
Abiám	Abija	Abija	Abija	Abiyam
Ágár	Hágár	Hágár	Hagar	Agar
Aggeus	Aggeus	Aggeus (Haggáj)	Haggai	Aggée
Ámán	Hámán	Hámán	Haman	Aman
Ámásziás	Amásia	Ámácja (Amaciás)	Amazja	Amasias
Ámri	Omri	Omri	Omri	Omri
Anna	Anna	Anna (Hanna)	Hanna	Anne
Annás	Annás	Annás (Hannás)	Hannas	Anne
Áod	Ehud	Ehud	Ehud	Éhud
Azótus	Asdód	Asdód	Aschdod	Ashdod
Bálaám	Bálám	Bileám	Bileam	Balaam
Baltazár	Baltazár	Baltazár (Belsaccár)	Belschazzar	Baltassar (Balt(h)azar)
Barakiás	Barakiás	Berekja	Berechja	Bérékya
Belzebub	Belzebúb	Beelzebul (Belzebub)	Beelzebul	
Bersábe	Beérseba	Beer-Seba	Beerscheba	Béelzeboul Bersabée
Betsábe	Bethsabé	Bátseba	Batseba	Bethsabée
Betsámes	Béth-Semes	Bet-Semes	Bet-Schemesch	Bet-Shémesh
Boóz	Boáz	Boáz	Boas	Booz
Cirene	Ciréne	Küréne	Zyrene	Cyrène
Círus	Círus	Kürosz	Cyrus	Cyrus
Elizeus	Elizeus	Elizeus (Elisa)	Elischa	Élisée
Emmánuel	Immánuel	Immánuel	Immanuel	Emmanuel
Étáj	Ittai	Ittáj	Ittai	Ittai
Ezekiás	Ezékiás	Hiszkija	Hiskija	Ézéchias
Fákee	Péka	Pekah	Pekach	Péqah
Fákeja	PeKája	Pekahja	Pekachja	Peqahya
Fánuel	Peniél	Penuel (Pniel)	Penuel	Penuel
Fáresz	Pérec	Pérec	Perez	Péreç
Fászga	Piszga	Piszga	Pisga	Pisga
Fineesz	Fineás	Pinhász	Pinhas	Pinhas
Fogor	Peór	Peor	Peor	Péor
Gábaa	Gibea	Gibea	Gibea	Gibéa
Gábaon	Gibeon	Gibeon	Gibeon	Gabaôn
Galgala	Gilgál	Gilgal	Gilgal	Gilgal
Gálaád	Gileád	Gileád	Gilead	Galaad
Gedeliás	Gedáliás	Gedalja	Gedalja	Gedalyahu
Gedeon	Gedeon	Gideon	Gideon	Gidéoni, Gédéon
Gelboa	Gilboa	Gilboa	Gilboa	Gelboé
Genezáret	Genezáret	Gennezáret	Gennesaret	Gennésareth
Gessen	Gósen	Gósen	Goschen	Goshèn
Get	Gáth	Gát	Gat	Gat

Kat.	Prot.	SBK	Loccum	Jér.
Hái	Ái	Ái	Ai	Aï
Hebál	Ebál	Ebál	Ebal	Ébal
Helkiás	Hilkia	Hilkija	Hilkija	Hilkiyyahhu
Húsz	Úz	Úc	Uz	Uç
Illés	Illés	Illés	Elija	Élie
Izáj, Jessze	Isai	Isáj	Isai	Jessé
Izaiás	Ésaiás	Izaiás (Jesája)	Jesaja	Isaïe
Jefté	Jefté	Jefta	Jiftach	Jephté
Jeroboám	Jeroboám	Jerobeám	Jerobeam	Jéroboam
Jezábel	Jézabel	Izebel	Isebel	Jézabel
Jezoniás	Jaazánia	Jázánja	Jaasanja	Yaazanyahu
Jób	Jób	Jób	Ijob (r. Hiob)	Job
Jóákím	Joákim	Jójákím	Jojakim	Joiqim
Jóákin	Joákin	Jójákín	Jojachin	Joiakin
Jónatás	Jonathán	Jonatán	Jonatan	Jonathan
Józsue	Józsue	Józsue (Jósua)	Josua	Josué
Kaifás	Kajafás	Kajafás	Kajafas	Caïphe
Kám	Khám	Hám	Ham	Cham
Kedron (r. Cedron)	Kedron	Kidron	Kidron	Cédrón
Korozain	Korazin	Korazin	Chorazin	Chorazeïn
Mádián	Midián	Midián	Midian	Madián
Mámbre	Mamré	Mamre	Mamre	Mambré
Mánáhem	Menáhem	Menáhem	Menahem	Menahem
Mardokeus	Márdokeus	Mardokáj	Mordechai	Mardochée
Mászfa	Mispa	Micpa	Mizpa	Micpa
Matatiás	—	Mattatiás	Mattatias	Mattathias
Matusála (Matuzsálem)	Methusélah	Metuselah	Metuschelach	Mathusalem
Mifibóset	Méfibóset	Mefibóset	Mefiboschet	Mephiboshét
Mikeás	Mikeás	Mikeás	Micha	Michéé
Mikol	Mikál	Mikál	Michal	Mikal
Nábuzárdán	Nabuzár-Adán	Nebuszáredán	Nebusaradan	Nebuzaradán
Naim	Nain	Náin	Nain	Naïn
Neftáli	Nafthali	Naftáli	Naftali	Nephtali
Noé	Noé	Noé	Noach	Noé
Noémi	Naómi	Naémi	Noomi	Noémi
Ochoziás	Akházia	Áházja	Ahasja	Ochozias
Óza	Uzza	Uzza	Usa	Uzza
Ózeás, Ósee	Hóseás	Ózeás	Hosea	Osée
Óziás, Uzziás,	Uzziás,	Uzzija, Azarja	Usija, Asarja	Ozias
Ázariás	Azariás			
Pizidia	Pisidia	Piszidia	Pisidien	Pisidie
Putifár	Pótifár	Potifár	Potifar	Potiphar
Rászin	Récin	Recin	Rezin	Raçôn
Roboám	Roboám	Rehabeám	Rehabeam	Roboam
Sámson	Sámson	Sámson	Simson	Samson
Sellum	Sallum	Sallum	Schallum	Shallum
Semei	Sémei	Simel (Siml)	Schimi	Shimeï
Sennaár (Sennár)	Sineár	Sineár	Schinar	Shinéar

Kat.	Prot.	SBK	Loccum	Jér.
Sín	Szin	Szín	Sin	Sîn
Sion	Sion	Sion (Cion)	Zion	Sion
Szabaoth	—	Cebaót	Zebaot	Sabaot
Szádok	Sádók	Cádok	Zadok	Sadoq
Szálfaad	Célofhád	Celofhád	Zelofhad	Celophehad
Szedekiás	Sédékiás	Cidkija	Zidkija	Sédécias
(Máttániás)	(Mattania)	(Mattanja)	(Mattanja)	(Mattanya)
Szefora	Cippora	Cippora	Zippora	Cippora
Szela	Céla	Cela	Zela	Céla, Cilla
Szém	Sém	Sém	Sem	Sem
Szennácherib	Sénakherib	Szanherib	Sanherib	Sennachérib
Szet	Séth	Set	Set	Seth
Szichem	Sekhem	Szikem	Sichem	Sichem
Szikeleg	Ciklág	Ciklág	Ziklag	Ciklag
Sziszára	Sisera	Sisera	Sisera	Sisera
Szófár	Cófár	Cófár	Zofar	Cophar
Szofoniás	Sofóniás	Szofoniás (Cefanja)	Zefanja	Sophonie
Szokót	Szukkóth	Szukkót	Sukkot	Sukkot
Táfnesz	Táfnes	Tahpanhesz	Tachpanhes	Tahpnès
Táraka	Tirhaka	Tirhaka	Tirhaka	Tirhaqa
Táre	Tharé	Tarah	Terach	Térah
Tekua	Tékoa	Tékoa	Tekoa	Teqoa
Teglátfálásár	Tiglát-Piléser	Tiglatpilezer	Tiglat-Pileser	Téglat-Phalasar
Tersza	Tirca	Tirca	Tirza	Tirça
Tesbí	Thesbites	Tisbe	Tischbiter	Tishbé
Tolmáj	Thalmaj	Talmáj	Talmaj	Talmaj
Uriás	Uriás	Uriás	Urija	Urie, Uriyya
Zábulon	Zebulon	Zebulon	Sebulon	Zabulon
Zakariás	Zakariás	Zakariás (Zakarja)	Sacharja	Zacharie
Zámri	Zimri	Zimri	Simri	Zimri
Zelfa	Bilha	Bilha	Bilha	Bilha
Zorobábel	Zorobábel	Zerubbábel	Serubbabel	Zorobabel

Hibaigazítás

Lexikonunk 15/16. oldalán technikai okokból az ábécésorrend kissé összezavarodott. A címszavak helyes sorrendje:

Aggodalom
Agrafa
Agrippa
Águr
Áháb
Áhája
Ahaszvérosz
Áház
Áházja
Ahija
Ahikám
Ahikár
Áhimaác
Áhimelek
Áhinoám
Áhior
Áhítat s.i.t.

Az itt előforduló „Áházja” név írását illetően két szakemberünk különféle véleményen volt. Ezért a szócikkek egy részében a név „Áházja” alakban található.

Jegyzetek

